

श्रीराजराजेश्वरोजयति ।

श्रीलघुकौमुदी ।

श्रीमद्वरदराजाचार्यविरचिता

परममाहेश्वरभट्टमाहेश्वरतनुजनुः

शीघ्रकविशंकरलालप्रणीतया

प्रयोगमणिमालाख्यया व्याख्यया समेता ।

रैक (रायकवाल) श्रीजीवरामशास्त्रिनिर्मितया

टिप्पण्या समलंकृता ।

इयं च

श्रीवेदधर्मसभया

मुम्बच्चर्चा

जावजी दादाजी इत्येतेषां

निर्णयसागराख्यमुद्रालये मुद्रापयित्वा प्रसिद्धिं नीता ।

संवत्त्रेतेषुनन्देन्दु १९५२ मितवर्षीय शैत्रे पूर्णिमायां समाप्तमफाणीत् ॥

मूल्यम् २॥॥रुप्यकः ।

ॐ तासत्

व्यासानटकधरलीननरामपुत्रो

मुद्रापयप्रणयत प्रसुरमनात्ता ।

श्रवेदधर्मपरिपत्परमानुमत्ता

सपुस्तक यदिदमस्त मुदे त्रिदा तत् ॥ १ ॥

अस्य पुनर्मुद्रणे सर्वेऽधिकारा प्रथकनौ वेदधर्मसभया च राजशासनानुसारेण स्वामतीकृता ॥

श्रीमन्महाराजा ठाकोरसाहेब श्री ७ सर वाघजी बहादूर
के. सी. आइ. ई.
संस्थान श्रीमोरवी.

श्रीराजराजेश्वरो जयति ।

अर्पणपत्रम् ।

श्रीकायाजिचृपकुलमणेः श्रीरवाजिक्षितीन्दोः
सत्पुत्रं त्वां सदयहृदयं स्वप्रजाश्रेयइच्छुम् ।
दृष्ट्वा विद्यासुरतरुलताः कर्तुमस्मिन् स्वकीये
राज्योद्याने फलभरनताः सर्वदोत्साहवन्तम् ॥ १ ॥
दर्शं दर्शं मयि नयनिधे सत्कृपादृष्टिवृष्टी-
दर्शं दर्शं मयि विरचितांश्रुपकारानपारान् ।
दर्शं दर्शं मयि च भ्रमतां तावकीं ते च पित्रो-
स्त्वामेवात्र स्वकृतिरचनोपायनार्हं तु मन्ये ॥ २ ॥
तस्मादेतद्वरनरपते पुस्तकं प्रेमपूर्वम्
तुल्यं विद्याविनयनिधये संसमर्प्य प्रमोदात् ।
मन्ये राजन् सफलमखिलं स्वं श्रमं राज्यभक्तिं
स्वां स्वांतस्थामपि च सफलां मन्य एतावताहम् ॥ ३ ॥
महाराजश्रीरधाजित्पाठशालैकशास्त्रिणः ।
एषा संकरलालस्य विज्ञप्तिः प्रति भूपतिम् ॥ ४ ॥

श्रीशिवो जयति.

अर्पणपत्रिका.

श्रीमन् महाराजाधिराज श्री ७ सर बाघजी बहादुर
के. सी. आइ. ई.;

आप दयालु नामदार स्वप्रजाना श्रेयने अर्थे निरंतर प्रयत्नमां रहो छो,
स्वराज्यरूपी उत्तम उद्यानमां सर्वत्र विद्यारूपी कल्प-उत्ताओ
फलित करवा अत्यंत उत्साह धरायो छो. अने आ माणस
उपर अनेक उपकारो करी कृपादृष्टिनी वृष्टी करो छो:
आ अने बीजा अनेक सद्गुणो जोई आ माणस
आपनेज पोतानी रचनानुं अर्पणपात्र माने तो
कई आश्चर्य नही; अने तेथी आ पुस्तक
आप नामदारने अर्पण करी ते
स्वश्रमनी सफलता अने अंतः-
करणमां रहेली राज्यभक्तिनी
कृतार्थता गणेछे.

वि० महाराज श्रीस्वाजीराज पाठशालाना शास्त्री

शंकरलाल माहेश्वर.

प्रस्तावना.

यां विना नैकमर्जे वाप्यक्षरं लिखितुं जनः ।
शक्तस्तामीशकरुणां तरुणां प्रणमाम्यहम् ॥ १ ॥

मध्याप्यगंध्या लघ्वी चाप्यलघ्वी स्वप्रसादतः ॥
नमस्तस्मै कृता येन कौमुदी जगतां मुदे ॥ २ ॥

अथि सर्वसहासहाध्यायिस्वान्ताः प्रशान्ताशया विपश्चिन्तामणयः संबद्रगनगुणनन्देन्दु १९३०
मितवर्षीयाधिकाषाढशुक्लपक्षपञ्चम्यां देवदैशिकवासरे स्वस्थानश्रीमोस्वीपुरपुरंदरस्य पुरंदरपुर-
प्रियातिथेर्महाराजश्रीरवाजिराजवर्मणो धर्मपत्नी सांप्रतं स्वकीयं पितृपैतामहं राज्यासिंहासनमलं-
कुर्वतः श्रीव्याघ्रजिह्मजानेर्जननी परमपवित्रचरित्रा पतिव्रतारत्नं बाईश्रीमोंघीवास्या संबद्रसनयन-
न्दक्षमा १९२६ मितवर्षीयवृक्षपक्षपष्टीरविवासरसमासादितकैलासशैलाश्रमसत्यामप्राणप्रियस्य
महाराजश्रीरवाजिराजवर्मणः पुण्यमभिधानमजरममरं च कर्तुं महाराजश्रीरवाजिराजपाठशालां
स्थापयित्वा दत्त्वा च तदध्यक्षात्पदं परमया मुदा पुत्रनिर्विशेषप्रीतिपरिपालितायास्मै जनाय
वस्तु प्रथममेतत्पाठशालाभ्यागतबालानां कौमुदीपरिशीलनं सुगमतमं यथा स्यात्तथा किमपि
विवेच्यं वत्सेनानन्तरं चाभिनवानि काव्यकथानाटकानि निर्माय निर्माय तमाशयतया-
सादितपरमशिवसालोक्यमुक्तेर्महाराजस्य पुण्या कीर्तिश्चिरस्थापिनी यथा स्यात्तथा प्रयतितय-
नेत्याज्ञापयन्निजाज्ञावशं जनममुं सा महाराज्ञी यदा तदा तदाज्ञां नन्दनवनचन्दनगालामिय सानन्दं
शरत्ता विधाय बाल्ये लघुकौमुदीपाठपरिशीलनसमये स्वल्पज्ञतयाल्पप्रज्ञतया चाकुलाकुलस्वान्त-
इत्ये स्वस्मै स्वकीयैर्दयामृतमयाशयैः सकलशास्त्रज्ञताप्रणयिनी प्राणप्रियैः स्वैरस्तपुत्रनिर्वि-
शेषीकृतधर्मपुत्रैः सद्गुरुवर्यैः श्रीकेशवशास्त्रिभिः स्वाभाविकशिष्यवात्सल्यविवशाशयतया तथा
समर्पिता सूक्तिमुक्ताः स्मारं स्मारं किनाम्यः परं कौमुदीपाठपठनपाठनसुगमतमताकरणकर-
णमिति चेतसि चिरं विचार्य स्वकीयस्वान्तनिशान्तनिहिताभिस्तामिरेव श्रीसद्गुरुवर्यसूक्तिमुक्ताभिः
श्रीकेशवकृपालेशलहरीत्यपरपर्यायां प्रयोगमणिमालामिमामतिलघोपसीं लघुकौमुदीव्याख्यां
भ्यरन्वयजनोऽयम् । परं प्रयूह्व्यह्वह्वपरंपरापराधीनतया न तां मुद्रापयित्वा प्रसिद्धिं प्रापयितुं
प्रभवत् । इदानीं परमं साहाय्यं समर्पयित्वैनां प्रसिद्धिं प्रापयितुः श्रीचेदधर्मसमाध्यक्षाणां जीवन्तनु-
जानां वैद्यवराणां प्रभुरामशर्मणां टिप्पणीप्रणयनपूर्वकपुस्तकपरिशोधनपरिश्रमं श्रीकुर्वतां महावैया-
करणवर्याणां परमहितैषिणां शास्त्रिवर्याणां रैक (रायकवाल) श्रीजीवरामशर्मणाभेतत्पुस्तकप्र-

सिद्धिसिद्धये प्रथमप्रवक्ष्यपरिकरस्य भद्रहरिरामतनुजन्मनो वेदधर्मसभातन्त्रिणो केशवलालस्य
 वी. ए. उपपदधारिणो विश्वनाथस्य वत्सस्य च नोपकारभारगहं कदाचिदपि विस्मरिष्यामि ।
 महावापुरमुपेत परमया मुदा तन्मुद्रापणप्रयत्नपरंपराञ्चाचरतो मदीयशिष्यस्य लक्ष्मीशङ्कर-
 स्वाप्यस्त्वस्मिन्कर्मण्यविस्मर्यः परिश्रमो भवतु भवेस्मिन् भगवान् सर्वेषां मे सहायकराणां सर्वे
 सहायकरः सकललोकशंकरः श्रीशंकर इति प्रार्थये प्रणतप्रियंकरं श्रीशंकरं प्रणामसहस्रसं-
 गपूर्वम् । शिवमस्तु सदा सदाशिवप्रसादात्सर्वेषामित्यलं पल्लवितेनेति ॥

अस्यां कृतौ किमपि सद्रुणवंतु यचेत्
 तन्मे दयार्द्रगुरुवर्यदयैकमूलम् ॥
 यदोपवत्तदखिलं मग जाठ्वजन्यम्
 ज्ञात्येति तत्सहृदयैर्दयया विशोध्यम् ॥ १ ॥

विज्ञप्तिरीश्वरभट्टमाहेश्वरात्मजस्य शंकरलाळस्य ॥

प्रयोगमणिमालेयंश्रीमद्वैरीगिरीशयोः

श्रीमत्यादान्जयुगले पूर्णप्रेम्णा समर्प्यते ॥

एतत्पुस्तकसेवनात्कमपि यं वीरं वृथाः प्राप्नुयुः
 सद्विद्यार्थदशावहाः किमपि यत्सौख्यं च सद्बोधजम् ॥
 तत्सत्पुण्यभुजस्तु तातचरणाः श्रीदेशिकेशाश्च मे
 श्रीमन्तश्च रवाजिराजमणयः सन्वीश्वरानुग्रहात् ॥ १ ॥

॥ श्रीः ॥

॥ अथ लघुकौमुदी प्रारभ्यते ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

नत्वा सरस्वतीं देवीं शुद्धाङ्गुण्यां करोम्यहम् ॥

पाणिनीयप्रवेशाय लघुसिद्धान्तकौमुदीम् ॥ १ ॥

॥ अथ संज्ञाप्रकरणम् ॥

अइउण् १ ऋलृक् २ एओऋ ३ ऐऔच् ४ ह्यवरैद् ५ लण् ६ प्रम-
लणनम् ७ झभञ् ८ घढधप् ९ जघगडदश् १० ग्वफळठथचदतन् ११
कपय् १२ शषस्र १३ हल् १४ ॥ इति महेश्वराणि सूत्राण्यणादिसंज्ञाभिनि ।
एषामन्त्या इतः । इकारोदिप्चकार उच्चारणार्थः । लण्मध्ये वित्तसंज्ञकः ॥ हलन्त्यम् ।
१।३।३। उपदेशेऽन्त्यं हलित्सात् । उपदेश आद्योच्चारणम् । मूत्रेष्वष्टं पदं सूत्रान्तरा-
दनुवर्तनीयं सर्वत्र ॥ अदर्शनं लोपः ॥ १।१।६। प्रसक्तस्वार्द्धान्तं लोपसंज्ञं स्यात् ॥
तस्य लोपः ॥ १।३।९। तस्येतो लोपः स्यात् । णाद्योऽणायर्थाः ॥ आदिरन्त्येन
सहेतो ॥ १।१।७। अन्येनेता सहित आदिर्मध्यगानां स्वल च संज्ञा स्यात् । यथा
अणिति अइउवर्णानां संज्ञा । एवमक् अच् हल् अलिलादयः ॥ ऊकालोऽङ्गस्वदी-
र्घमुतः ॥ १।१।२। उञ् ऊञ् ङ् ३अ षः । वां काल इव फालो यस्य सोऽन् क्रमा-
दस्वदीर्घप्रवसंज्ञः स्यात् । स प्रत्येकमुदात्तादिभेदेन त्रिधा ॥ उच्चैरुदात्तः ॥ १।१।२।
नीचैरनुदात्तः ॥ १।१।३। समाहारः स्वरितः ॥ १।१।३। स नवविधोऽपि प्र-
त्येकमनुनासिकाननुनासिकलाभ्यां त्रिधा ॥ मुखनासिकाचचनोऽनुनासिकः ॥ १।
१।८। मुखसहितनासिकयोश्चार्थमाणो वर्णाऽनुनासिकसंज्ञः स्यात् । तदित्यम् । ननु उक्-
एषां वर्णानां प्रत्येकमष्टादश भेदाः । लवर्णस्य द्वादश । तस्य दीर्घाभावान् । एषामपि

द्वादश । तेषां ह्रस्वाभावात् ॥ तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम् । १११११। तास्वादिस्थान-
माभ्यन्तरप्रयत्नश्चैतद्वयं यस्य येन तुल्यं तन्मिथः संवर्णसंज्ञं स्यात् । (ऋत्वर्णयोर्मिथः
सावर्ण्यं वाच्यम्) अकुहविसर्जनीयानां कण्ठः । इचुयशानां तालु । ऋटुरपाणां मूर्धा ।
लुलुलसानां दन्ताः । उपूपभ्मान्नीयानामोष्ठौ । अमळणनानां नासिका च । एदैतोः क-
ण्ठतालु । ओदौतोः कण्ठोष्ठम् । बकारस्य दन्तोष्ठम् । जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलम् । ना-
सिकाऽनुस्वारस्य ॥ यज्ञो द्विधा । आभ्यन्तरोऽवाक्षश्च । आद्यः पञ्चधा । स्पृष्टेपत्स्पृष्टेपद्वि-
वृतविवृतसंवृतभेदान् । तत्र स्पृष्टं प्रयतनं स्पर्शानाम् । ईपत्स्पृष्टमन्तःस्थानाम् । ईप-
द्विवृतमूष्मणाम् । विवृतं स्वराणाम् । ह्रस्वसावर्णस्य प्रयोगे संवृतम् । प्रक्रियादशायां तु
विवृतमेव ॥ वाह्यप्रयत्नस्वेकादशधा । विवारः संवारः श्वातो नादोऽघोषो घोषोऽल्पप्राणो
महाप्राण उदाचोऽनुदात्तः स्वरितश्चेति । खरो विवाराः श्वासा अघोषाश्च । ह्रस्वः संवारा
नादा घोषाश्च । वर्गाणां प्रथमतृतीयपञ्चमा यणश्चाल्पप्राणाः । वर्गाणां द्वितीयचतुर्थो ज-
लश्च महाप्राणाः । कादयो भावसानाः स्पर्शाः । यणोऽन्तस्थाः । शल ऊष्माणः । अचः
स्वराः । ×क×ल इति कस्याभ्यां प्रागर्धविसर्गसदृशो जिह्वामूलीयः । ×प×क इति प-
फाभ्यां प्रागर्धविसर्गसदृश उपभ्रान्तीयः । अञः इत्यचः परावनुस्वारविसर्गां ॥ अणु-
दित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः । ११११६९। प्रतीयते विधीयत इति प्रत्ययः । अविधीयमा-
नोऽणुद्विधं सवर्णसंज्ञः स्यात् । अत्रैवाण परेण णकारेण । कुचुटुतुपु एते उदिनः । तदे-
वम् । अ इत्यष्टादशानां संज्ञा तथेकारोकारौ । ऋकारत्रिंशतः । एवं लकारोऽपि । एचो
द्वादशानाम् । अनुनासिकाननुनासिकभेदेन यत्नश्च द्विधा । तेनानुनासिकाननुनासि-
कास्त्रे द्वयोर्द्वयोः संज्ञा ॥ परः सन्निकर्षः संहिता १११४१०९। वर्णानामकिस-
यितः सन्निधिः संहितासंज्ञः स्यात् ॥ ह्रलोऽनन्तराः संयोगः । ११११७। अर्धिर-
व्यवहिता ह्रलः संयोगसंज्ञाः स्युः ॥ सुसिद्धन्तं पदम् । १११४१४। सुयन्तं तिङन्तं
प पदसंज्ञं स्यात् ॥ इति संज्ञाप्रकरणम् ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीसद्गुरव्यो नमः ॥ विद्यां इत्यां प्रदान्ते स्वच्छः
प्रकृतिकोमलः । श्रुतिसैवी सरस्वत्या दयाद्युदेशादेशिकः ॥ १॥ धृत्वा धृत्वा ह्यदि गिरिसुताप्राण-
नाथाङ्घ्रिपत्रं नत्वा नत्वा सदयद्वयान् सद्गुरुन् केरायालवान् । स्मृत्वा स्मृत्वा परशिवपदालम्बिन-
स्तात्तपादान् धर्तुं प्रेम्णा स्पृहयति करे लेखनीं स्वां जनोऽयम् ॥ २ ॥ तेषामेवा सरणकरुणैर्वा-
धागैर्लेखनी मे निर्माणापि प्रचुरलियने कुण्ठिता कापि मा स्तात् । लेख्यं चापि स्रुतु हृदये
निर्मलं सा दयार्द्रा श्रीवागीशा महत्कमधुना हन्तु मे बुद्धिजाड्यम् ॥ ३ ॥ आसीद्गीमत्सरहरपदान्मो-
जपुर्भेकअधुः शीरोऽश्रयप्रणयनिलयः धारयाजिः धित्तिन्द्रः । यस्यां चापि प्रकृतिकरणास्ता-
नापृचेः समष्टीर्दृढदर्थः प्रतिदितामहो गीयते कीर्तिरपि ॥ ४ ॥ तस्मिन् याते स्मरहापदं ना-

१ वर्णानुसन्तरीकारेणोद्देशमाधिष्ठातृत्वव्यवस्थान्तरं संहितान्वयम् ॥ २ अन्तरव्यवस्थानु व्यवधान-
शान्यथायै व्यवधानं द्व विजागीयानामपेक्षत आदाह्वयिरिति ॥

अथ अक्षसंधिप्रकरणम् ।

इको यणचि ।६।१।७७। इकः स्थाने यण् स्वादचि संहितायां विषये । सुधी उ-
पास्य इति स्थिते ॥ तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य ।१।१।६६। सप्तमीनिर्देशेन वि-
धीयमानं कार्यं वर्णान्तरेणाव्यवहितस्य पूर्वस्य बोध्यम् ॥ स्थानेऽन्तरतमः ।१।१।६०।

मपुण्यं तदीयं कर्तुं ह्येहादजरममरं धर्मपत्नी तदीया । श्रीमोज्जीवा सदयहृदया शुद्धसौशील्य-
शाला धर्म्यं कर्मप्रक्रमकरोदारमनाथैकभक्तिः ॥ ६ ॥ महाराजश्रीरघाजिपाठशालाभिधा तया ।
विशाला स्थापिता शाला स्वनाथारूपाभिवृद्धये ॥ ६ ॥ विद्यार्थिनोऽत्रागता ये पठेयुस्तु तु
कौमुदीम् । यथाञ्जसा तथा कर्तुं सा मामाज्ञापयन्मुदा ॥ ७ ॥ विद्वद्वृन्दैकदासिन तदाज्ञा-
कुसुमावलिः । धृता मया स्वशिरसा प्रणयप्रणतेन सा ॥ ८ ॥ प्रयोगसिद्धौ सूत्राणां प्रातिक्र-
ममनुक्षणम् । मया विस्मरता ह्येदो योऽनुभूतोऽस्ति दुःसहः ॥ ९ ॥ स मा भवतु बालानां पठतां
लघुकौमुदीम् । विरच्यते विचार्येत्यं बालकण्ठार्पणोचिता ॥ १० ॥ श्रीकेशवकृपालेशलहरीत्यपरा-
हृथा ॥ प्रयोगमणिमालेयं मया सरलया गिरा ॥ ११ ॥ इयं मे विश्वविख्यातगुणयोर्युस्वर्ययोः ।
प्रियावलोकपूता स्ताच्छ्रीकेशवमहेशयोः ॥ १२ ॥ प्रणतिकुसुममालां सर्वविद्वद्वराणां चरणकमलयुग्मे-
ष्वादेरेणार्पयित्वा । सदयहृदयवृत्तीन् प्रार्थये तान् प्रतीत्यं लघुमतिकृतमेतल्लाषवं मे क्षमध्वम् ॥ १३ ॥

सुधी अग्रे उपास्येत्यवस्थायां कस्य सूत्रस्य प्राप्तिः संजाघटीति । इको यणचि ॥ इक
इति षष्ठ्यन्तं यण् इति प्रथमान्तं अर्चीति सप्तम्यन्तं त्रिपदावच्छिन्नमिदं सूत्रम् । इक्प्रत्याहारान्तःपा-
तिनो वर्णस्य अक्षप्रत्याहारान्तःपातिनि वर्णे परे सति यण्प्रत्याहारान्तःपाती वर्णः स्यात् सत्यां संहि-
तायाम् । अत्र सकारोत्तरवर्त्युकार इक् धकारोत्तरवर्तीकार इक् उपास्येत्यस्योकारश्चेक् सकारो-
त्तरवर्त्युकारोऽच् धकारोत्तरवर्तीकारोऽच् उपास्येत्यस्योकारश्चाच् एवमत्र त्रय इकरयोऽचश्च सन्ति
तेषां मध्ये कस्मिन् सति कस्य स्यादित्याशङ्कायां नहि सकारोत्तरवर्तिन उकारस्य धीकारोत्तरव-
र्तिनीकारे परे धकारव्यवधानात्संहिताया अभावात् यण्संभवः नाप्युपास्येत्यस्योकारस्य पकारो-
त्तरवर्तिन्याकारे परे पकारव्यवधानात्संहिताया अभावात् यण्संभवः किंतु धकारोत्तरवर्तिन ईकारस्य
उपास्येत्यस्योकारस्य चातिशयितसन्निधित्वाद्यण्संभवः परं स ईकारस्योकारे सति स्यात् उकारस्य
वा ईकारे सति स्यादित्याशङ्कायां कस्य सूत्रस्य प्राप्तिर्बोभवीति । तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्व-
स्य । तस्मिन्निति सप्तम्यन्तं इतीत्यव्ययं निर्दिष्ट इति सप्तम्यन्तं पूर्वस्येति षष्ठ्यन्तं चतुष्पदावच्छिन्न-
मिदं सूत्रम् । सप्तम्या निर्देशेन विधीयमानं यत्कार्यं तद्वर्णान्तरव्यवधानविरहितो यः पूर्वस्तस्य स्यात्
कावात्र सप्तमी इको यणचि इति सूत्रे अर्चीति सप्तमी तथा निर्दिष्टं किंवा कार्यं इकः स्थाने यण्-
रूपं कार्यं तच्च व्यवधानविरहितस्य पूर्वस्य स्यात् । ततः पूर्वस्योकारस्य यण् प्रत्याहारान्तःपातिषु
सर्वेषु वर्णेषु प्राप्तेषु तेषां मण्यत्केनात्र माव्यमिति शङ्कायां कस्य सूत्रस्य प्राप्तिर्वीरवरीति ।
स्थानेऽन्तरतमः । स्थाने इति सप्तम्यन्तं अन्तरतम इति प्रथमान्तं द्विपदावच्छिन्नमिदं सूत्रम् ।

प्रसंगे सति सदृशतम आदेशः स्यात् । सुष् य् उपास्य इति जाते ॥ अन्नचि च । ८। ४। ४७। गचः परस्य यरो द्वे वा स्तो न जनि ॥ झलां जश् झशि । ८। ४। ५३। स्पष्टम् । इति धकारस्य दकारः ॥ संयोगान्तस्य लोपः । ८। २। २३। संयोगान्तं यत्पदं तदन्तस्य लोपः स्यात् ॥ अलोऽन्त्यस्य । १। १। ५२। पट्टीनिर्दिष्टस्यान्तस्यालभादेशः स्यात् । इति यलोपे प्राप्ते (यणः प्रतिषेधो वाच्यः) सुद्वयुपासः, मध्वरिः, धात्रंशः, प्रसंगे सति यः सदृशतमः स आदेशः स्यात् । को वा प्रसंगः इकः स्थाने यणरूपः प्रसंगस्तस्मिन् सति सदृशतम आदेशः स्यात् । कुतः सादृश्यं स्थानतः । कथमिति चेदित्यम् । इकारस्य किं स्थानं इ- सुयशानां तात्विति तालुस्थानम् । तालुस्थाने च यणप्रत्याहारान्तःपाती को वास्ति वर्णो यकारोऽस्ति ततो यकारो जातस्त्रय कस्य सूत्रस्य प्राप्तिर्बोध्यतीति । अन्नचि च । अन्नचीति सप्तम्यन्तं चेल्य- व्ययं द्विपदावच्छिन्नं सूत्रमिदम् । अच्प्रत्याहारान्तःपातिनो वर्णात्परस्य यरो द्वित्वं स्यादचि परतो न स्यात् को वात्राच् सकारोत्तरवर्त्यकारोच् तस्मात्परः को वा यर् धकारस्तास्य द्वित्वे कृते मुँध्वयुपा- स्येति जातम् । तत्र कस्य सूत्रस्य प्राप्तिर्बोध्यतीति । झलां जश् झशि ॥ झलामिति पष्ठयन्तं जशि- ति प्रथमान्तं झशीति सप्तम्यन्तं त्रिपदावच्छिन्नमिदं सूत्रम् । झल्प्रत्याहारान्तर्वातिनां वर्णानां स्थाने जश् प्रत्याहारान्तर्वातिनो वर्णाः स्युः झल्प्रत्याहारान्तर्वातिनि वर्णे परे सति कोवात्र झल्प्रत्याहारान्तर्वा- ती वर्णः पूर्वधकारस्तस्मात्परः कोस्ति झल्प्रत्याहारान्तःपाती वर्णो वर्ततेत्र द्वितीयो धकारो झल्प्रत्याहा- रान्तःपाती वर्णस्तस्मिन् परे पूर्वधकारस्य जश्प्रत्याहारान्तःपातिनः पश्चापि वर्णाः प्राप्तास्तेषां मध्यात्के- नात्र भाव्यमित्याशङ्क्या स्थानेऽन्तरतमः कुतः सादृश्यं स्थानतः कथमिति चेदित्यं धकारस्य किं स्थानं दन्तस्थानं दन्तस्थानीयेषु अश्प्रत्याहारान्तःपाती कोस्ति वर्णो दकारोस्ति ततः पूर्वधकार- स्य दकारे कृते मुद्वयुपास्येति जातं तत्र कस्य सूत्रस्य प्राप्तिर्बोध्यतीति । संयोगान्तस्य लोपः ॥ संयोगान्तस्येति पष्ठयन्तं पदं लोप इति प्रथमान्तं पदं द्विपदपठितमिदं सूत्रम् । किमत्र वर्तते संयोगान्तं पदं मुद्वयु इति वर्ततेत्र संयोगान्तं पदं ततस्तास्य तर्जस्य लोपे प्राप्ते । अलोऽन्त्यस्य ॥ अल इति पष्ठयन्तं पदं अन्त्यस्येति पष्ठयन्तं पदमेतं द्विपदपठितमिदं सूत्रम् । पट्टीनिर्दिष्ट आदेशो- न्तस्य स्यात् । का वा पट्टी संयोगान्तस्य लोप इति सूत्रे संयोगान्तस्येति पट्टी तथा निर्दिष्टः को वादेशो लोपरूप आदेशः सत्तु अन्त्यस्य यकारस्य प्राप्तस्तथा सति यणः प्रतिषेधो वाच्य इति वातंकेन यकारस्य लोपो न स्यात् । असिद्धं बहिरङ्गमन्तरङ्गे ईर्जनया परिभ्रमयया निरपेक्षमन्तरङ्गं तापेक्षं बहिरङ्गमिति पक्षे निरपेक्षधेनान्तरङ्गस्य संयोगान्तस्य लोप इति सूत्रेण प्राप्तस्य लोपरिषेः प्राप्ते इको यणचितीति सूत्रेण प्राप्तस्य अचुसंहितादिनापेक्ष

१ अत्र प्रत्ययो नन् अचि न भवतीत्येव । क्युंदागात्रपक्षे तु यकिञ्चिद् परेने तल्लेव भवति नापयथा

लाकृतिः ॥ एचोऽयवायावः । ६।१।७८। एचः क्रमाद्य् अच् आय् आव् एते स्फुरचि ॥ यथासंख्यमनुदेशः समानाम् । १।३।१०। समसंबन्धी विधिर्यथासंख्यं स्यात् । हरये, विष्णवे, नायकः, पावकः ॥ वान्तो यि प्रत्यये । ६।१।७९। यकारादौ प्रत्यये परे ओदौतोरवावौ स्तः । गव्यम्, नाव्यम् (अध्वपरिमाणे च) गव्यूतिः ॥ अदेङ् गुणः । १।१।२। अदेङ् च गुणसंज्ञः स्यात् ॥ तपरस्तत्कालस्य । १।१।७०। तः परो यस्मात्स च तात्परश्रोत्रार्थमाणसमकालस्यैव संज्ञा स्यात् ॥ आद्गुणः । ६।१।८७।

वहिरङ्गस्य यण्विधेरसिद्धत्वाद्ब्र धण एव प्रादुर्भावाभावः कुतस्तल्लोपप्रसंग इति बलोपाभावे अज्झीनं परेण संयोज्यमित्यनेनाव्झीनानां दकारधकारकारणां उपास्येत्यस्योकारेण सह संयोगे कृते ॥ मुद्गधुपास्य इति सिद्धम् ॥ एवमेव च मधु अग्रे अरिरित्यत्र इको यणचि इति सूत्रेण यण् संबन्धिषु चतुर्षु वर्णेषु प्राप्तेषु स्थानेन्तरतम इति सूत्रेण उकारस्योष्ठ्यत्वात् ओष्ठेषु च वकारस्यैव विद्यमानत्वाद्दकारे जाते अनचिचेत्यनेन धकारस्य द्वित्वे झलां जश् झशीति पूर्वधस्य दत्वे संयोगान्तस्य लोप इति लोपे प्राप्ते अलोन्त्यस्येत्यनेनान्यस्य वकारमात्रस्य लोपे प्राप्ते यणः प्रतिषेधो बाध्य इति बलोपाभावे अज्झीनं परेण संयोज्यमिति दकारधकारवकाराणामरिरित्यस्याकारेण सहसंयोगे कृते ॥ मद्गुरिः ॥ धात् अग्रे अंश इत्यत्र इको यणचि इति सूत्रेण तकारोत्तरवर्तिन ऋकारस्य मूर्धन्यत्वान्मूर्धन्येषु च यणोऽन्तःपातिनो रकारस्यैव विद्यमानत्वात् रकारे जाते । जाते चानचि चेत्यनेन तकारस्य द्वित्वे संयोगे च कृते ॥ धात्रंशः ॥ लृ अग्रे आकृतिरित्यत्र इको यणचि चेत्यनेन लृकारस्य दन्त्यत्वात् दन्त्येषु च यण्प्रत्याहारान्तःपातिनो लृकारस्यैव विद्यमानत्वात् लृकारे जाते संयोगे च कृते ॥ लाकृतिः ॥ हरे अग्रे ए इत्यवस्थायाम् कस्य सूत्रस्य प्राप्तिर्बोभवीति । एचोयवायावः ॥ इत्यनेन रकारोत्तरवर्तिन एकारस्य अयादिषु चतुर्ष्वदेशेषु प्राप्तेषु तेषां मव्यात्केनात्र भाव्यमित्याकाङ्क्षायां यथासंख्यमनुदेशः समानामित्यनेनात्र एच्चेपि चत्वार आदेशा अपि चत्वारस्तत एकस्यैक एवादेशः स्यात् । अत एकारस्य अयादेशे कृते कृते च संयोगे ॥ हरये ॥ विष्णो अत्र ए इत्यत्र एचोयवायाव इत्यनेन यथासंख्यत्वात् अवादेशे कृते कृते च संयोगे ॥ विष्णवे ॥ नै अग्रे अकः इत्यत्र एचोयवायाव इत्यनेन चतुर्ष्वदेशेषु प्राप्तेषु यथासंख्यत्वादायादेशे कृते कृते च संयोगे ॥ नायकः ॥ पौ अग्रे अकः इत्यत्र एचोयवायाव इत्यनेन यथासंख्यत्वात् आवादेशे कृते कृते च संयोगे ॥ पावकः ॥ गो अग्रे यं इत्यत्र वान्तो यि प्रत्यये इत्यनेन यादौ प्रत्यये परे अवादेशे कृते कृते च संयोगे ॥ गव्यं ॥ नौ अग्रे यमित्यत्र वान्तो यि प्रत्यये इत्यनेन नकारोत्तरवर्तिन औकारस्य आवादेशे कृते ॥ नाव्यम् । गो अग्रे यृतिरित्यत्र अध्वपरिमाणे चेत्यनेन अवादेशे कृते ॥ गव्यूतिः ॥ उप अग्रे इन्द्र इत्यत्र आद्गुण इति सूत्रेण पूर्वपरयोः स्थाने

* अत्र तपरशब्दे आदृत्त्यादिकं कर्तव्यमन्यथा समासद्वयं न स्यात् । सङ्गुणकृतितः शब्दः सङ्गुणैर्वाथ समवतीत्यनेन बाधात् ।

अवर्णादन्वि परे पूर्वपरयोरेको गुणादेशः स्यात् । उपेन्द्रः, गङ्गोदकम् ॥ उपदेशोऽजनुना-
सिक इत् । १।३।२ । उपदेशोऽनुनासिकोऽजित्संज्ञः स्यात् । प्रतिज्ञाऽनुनासिकयाः पा-
णिनीयाः । लणसूत्रस्थावर्णेन सहोच्चार्यमाणो रेको रल्योः संज्ञा ॥ उरण् रपरः । १।
१।५१ । ऋ इति त्रिंशतः संज्ञेत्युक्तं तत्स्थाने योऽण् स रपरः सन्नेव प्रवर्तते । कृष्णाद्भिः,
तवल्कारः ॥ लोपः शाकल्यस्य । ८।३।१९ । अवर्णपूर्वयोः पदान्तयोर्वयवोल्लोपो वाशि
परे ॥ पूर्वत्रासिद्धम् । ८।१।१ । सपादसप्तार्ध्यायी प्रति त्रिपादासिद्धा त्रिपादामपि
पूर्वप्रति परं शास्त्रमसिद्धम् । हर इह, हरयिह, विष्ण इह, विष्णविह ॥ वृद्धिरादैच्

गुणसंबन्धिनि वर्णत्रये प्राप्ते तेषां मध्यात्केनात्र भाव्यमित्यादाङ्गायां पकारोत्तरवर्त्यकारस्य कण्ठव-
त्वात् इन्द्रइत्येकारस्य च ताडव्यत्वात्कण्ठतालुस्थानमध्ये च गुणसंबन्धिन एकारस्यैव विद्यमान-
त्वात् एकारे कृते कृते च संयोगे ॥ उपेन्द्रः ॥ गङ्गोदकमपि तथैवोद्यम् ॥ कृष्ण अत्रे ऋद्धिरि-
त्यत्र कस्य सूत्रस्य प्राप्तिर्भवेत्तुमर्हति । आहुणः ॥ को वा वर्णः णकारोत्तरवर्त्यकारस्तास्मात्परः
को वाच् ऋद्धिरित्यस्य ऋकारस्तास्मिन् परे पूर्वपरयोः स्थाने गुणसंबन्धिनन्त्रयो वर्णाः प्राप्तास्तेषां
मध्यात्केनात्र भाव्यम् । स्थानेन्तरतमः ॥ को वात्र प्रमंगः पूर्वपरयोः स्थाने गुणरूपस्ततः सद-
शतम एव स्यात् । कुतः सादृश्यं स्याततः कथमिति चेदित्यं णकारोत्तरवर्त्यकारस्य किं स्थानं कण्ठ-
स्थानम् । ऋकारस्य किं स्थानं मूर्द्धस्थानम् । एवं कण्ठमूर्द्धस्थानयोर्मध्ये गुणसम्बन्धी कोऽस्ति वर्णः
कण्ठस्थाने त्वस्यकारः परं मूर्द्धस्थाने न कोऽप्यस्यतः किं विधेयमिति चेदुच्यते । उरण् रपरः ॥
अत्र ऋस्थाने अकारेण भवितव्यं तच्च रकारपरेणैव भवितव्यमिति रकारपरे अकारे जाते कृष्ण् अ-
धिरिति जातं कृते च संयोगे ॥ कृष्णाद्भिः ॥ एमत्रे तत्र अत्रे लृकार इत्यत्र लृस्थाने उपरेऽण्
प्रत्याहारसम्बन्धिन्यकारे जाते तवल्कारः । हरे अत्रे इहेत्यनस्थायाम् ॥ एचोयवायाव इत्यनेन
यथासंख्यत्वात् अयादेशे कृते ॥ हर् अय् इहेति जाते तत्र लोपः शाकल्यस्येति
सूत्रेणावर्णपूर्वस्य यस्य लोपे कृते हर इहेति जातं तत्राहुण इत्यनेन गुणत्वे प्राप्ते पूर्वत्रा-
सिद्धमिति सूत्रेण सपादसप्तार्ध्यायीत्यस्याहुण इति सूत्रस्य प्राःयवसरे त्रिपादीत्यस्य लोपः
शाकल्यस्येति सूत्रस्यासिद्धत्वात् रकारोत्तरवर्त्यकारस्य इहेत्येकारस्य च मध्ये यकारस्य
विद्यमानत्वात् नाहुण इति सूत्रस्य प्राप्तिरिति ॥ हरइह ॥ लोपः शाकल्यस्येति
सूत्रस्याप्राप्तौ तु ॥ हरयिह ॥ विष्णो अत्रे इहेत्यनस्थायामेचोयवायाव इति सूत्रेण णका-
रोत्तरवर्तिन उकारस्य यथासंख्यमनुदेशः समानामिति सूत्रेण अयादेशे कृते लोपः
शाकल्यस्येति यकारलोपे च कृते आहुण इति गुणः प्राप्तिः पर पूर्वत्रासिद्ध-
मिति सपादसप्तार्ध्यायीस्यादिन आहुणस्याप्रे त्रिपाद्यन्तर्गतिनो लोपः शाकल्यस्येति

१ पूर्वशब्दस्तु सापेक्षवाचको यत्किञ्चित् परत्वे सत्त्वेव तद्व्यवहारो नैकसिद्धिः पूर्वशब्देन परसाक्षे-
पक्षथा य किमपेक्षया पूर्वत्वं परत्वं चोपस्थिततादेतत्सूत्रापेक्षया तदात्मगतं पूर्णं सपादसप्तार्ध्यायी परा
त्रिपादी इति । तदेतत्ताकलं मनसि निघात्याह सपादित्यादिः । २ अत्र चो' कुरिति कुल न भवति । अय,
स्वयादीनि च्छन्दसीत्यनेन गत्वात् ।

१।१।१। आदैश्च वृद्धिसंज्ञः स्यात् ॥ वृद्धिरेचि ।३।१।८८। आदेचि परे वृद्धिरेकादेशः
 स्यात् । गुणापवादः । कृष्णैकत्वम्, गङ्गौषः, देवैश्वर्यम्, कृष्णौकण्ठम् ॥ एत्येधत्यूट्सु ।
 ६।१।८९। अवर्णदेजाचोरेत्येधत्योरुटि च परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् । उपैति, उपैधते,
 प्रष्टौहः, एजाघोः किम् । उपेतः । साभावान्प्रेदिधत् । (अक्षादूहिन्यामुपसंख्यानम्)
 अक्षौहिणी सेना । (प्रादूहोढोढ्येवैष्येषु) प्रौहः, प्रौढः, प्रौढिः, प्रैषः, प्रैष्यः, (ऋते
 च तृतीयासमासे) सुखेन ऋतः सुखार्तः । तृतीयेति किम् । परमर्तः । (प्रवत्सतरक-
 म्बलवसनार्णदशानामृणे) प्रार्णम्, वत्सतरार्णमित्यादि ॥ उपसर्गाः क्रियायोगे ।
 १।४।९९। प्रादयः क्रियायोगे उपसर्गसंज्ञाः स्युः । प्र परा अप सम् अनु अच् निस्
 निर् दुस् ड्रु वि आङ् नि अधि अपि अति सु उन् अभि प्रति परि उप । एते
 प्रादयः ॥ भूवादयो धातवः ।१।३।१। क्रियावाचिनो भ्वाद्यो धातुसंज्ञाः स्युः ॥

सूत्रस्यासिद्धत्वान्मध्ये वकारव्यवधानात् गुणसंभवस्तेन ॥ विष्णइह ॥ वाग्रहणाद्धोपः
 शाकल्यस्येत्यस्याप्राप्ती तु ॥ विष्णविह ॥ कृष्ण अग्रे एकत्वमित्यत्र कस्य सूत्रस्य प्रातिर्व-
 रीवरीति वृद्धिरेचि ॥ को वा वर्णः षकारोत्तरवर्त्यकारः को वैश्च एकत्वमित्यस्यैकारस्तस्मिन्
 परे सति पूर्वपरयोः स्थाने वृद्धिशब्देनात्र त्रयो वर्णाः प्राप्तास्तेषां मथ्यात्केनात्र भाव्यम् ।
 स्थानेन्तरतमः कथमितिचेदित्यं षकारान्तःपातिनोकारस्य किं स्थानं कण्ठः । एका-
 रस्य किं स्थानं कण्ठतालस्थानम् । एवं कण्ठतालस्थानमध्ये वृद्धिसंबन्धी कोस्ति वर्ण एकारोस्ति तत्
 ऐकारे जाते जाते च संयोगे ॥ कृष्णैकत्वम् ॥ एवमेव गङ्गौषः ॥ देवैश्वर्यं कृष्णौकण्ठं च स्थिति ।
 उप अग्रे एतीत्यत्र एत्येधत्यूट्सुस्विति सूत्रेण पकारोत्तरवर्त्यकारोदेजादौ एति परे पूर्वपरयोः
 स्थाने वृद्धौ कृत्याम् ॥ उपैति ॥ एवं उपैधते, प्रष्टौह इत्यादि ज्ञेयम् । उप अग्रे इत् इत्यत्र प्र अग्रे
 इदिधत् इत्यत्र च एत्येधत्यूट्सुस्विति सूत्रेण एजाचोरेत्येधत्योर्ग्रहणात् अत्र च एजाचभावात्
 वृद्धिः कित्वाद्गुण इति गुणे कृते उपेतः प्रेदिधत् च सिद्धपति ॥ अक्ष अग्रे उहिनीत्यत्र ।
 अक्षादूहिन्यामुपसंख्यानमिति वृद्धौ ॥ अक्षौहिणी ॥ प्र अग्रे ऊहः इत्यत्र प्रादूहेत्यनेन
 वृद्धौ प्रौहः । एवं प्रौढः, प्रौढिः, प्रैषः, प्रैष्य इत्याद्युच्यम् । सुख अग्रे ऋत इत्यत्र ऋते च तृती-
 यासमासे इत्यनेन वृद्धौ ॥ सुखार्तः । परम अग्रे ऋत इत्यत्र ऋतशब्दे परेषु तृतीयासमा-
 साभावान् वृद्धिर्जाता किंतु गुणे जाते ॥ परमर्तः ॥ प्र अग्रे ऋणमित्यत्र प्रवत्सतरकम्बलवसनार्ण-
 दशानामृणे इत्यनेन सूत्रेण वृद्धौ कृत्याम् ॥ प्रार्णम् ॥ एवं वत्सतरार्णमपि ज्ञेयम् । प्र अग्रे ऋच्छति
 इत्यत्र उपसर्गाः क्रियायोगे इत्यनेन प्रकारस्य उपसर्गतां विधाय भूवादयो धातव

१ यथा कर्तृकर्मयोः कृतीत्यादी सप्तमीनिर्देशेन योगस्य लाभो भवति तथाऽप्रापि क्रियावामिति सप्तमीनि-
 र्देशेनैव सहामे सिद्धे योगग्रहणं न्यर्थं सत् शक्यमिति यत् क्रियायुक्ताः प्रादयस्तंप्रत्येव गत्युपसर्गसंज्ञेति । तेन
 च अमुं पुरः पश्यसि देवदाशमित्यत्र पुरोऽव्ययमित्यनेन नित्यगतिरेऽपि नमस्तपुरसोरित्यनेन न सत्त्वं कृत-
 स्त्र स्थितपदाध्याहारेण तन्निरूपितमेव गतित्वं न तु पश्चिद्व्याभिर्हपितमिति विभावनीयम् ।

उपसर्गादिति धातौ । ६।१।९१। अवर्णान्तादुपसर्गादकारादौ धातौ परे वृद्धिरेका-
देशः स्यात् । प्राथमि ॥ एङि पररूपम् । ६।१।९४। आहुपसर्गादेडादौ धातौ परे
पररूपमेकादेशः स्यात् । प्रेजते, उपोपति ॥ अचोऽन्त्यादि टि । १।१।६४। अचां मध्ये
योऽन्त्यः स आदिर्यस्य तद्विसंज्ञं स्यात् (शकन्ध्वादिपु पररूपं वाच्यम्) तच्च टेः । शकन्धुः
कर्कन्धुः, मनीषा । आकृतिगणोऽयम् । मार्तण्डेः ॥ ओमाडोश्च । ६।१।९६। ओमि
आङि चान् परे पररूपमेकादेशः स्यात् । शिवायोनमः, शिव एहि, शिवेहि ॥ अकः
सवर्णे दीर्घः । ६।१।१०१। अकः सवर्णेऽपि परे पूर्वपरयोर्दीर्घ एकादेशः स्यात् । दै-
त्यारिः, श्रीशः, विष्णूदयः, होतृकारः ॥ एङः पदान्तादिति । ६।१।१९। पदा-
न्तादेडोऽपि परे पूर्वरूपमेकादेशः स्यात् । हरेऽव, विष्णोऽव ॥ सर्वत्र विभाषा
गोः । ६।१।१२२। लोके वेदे चैदन्तस्य गोरिति वा प्रकृतिभावः पदान्ते । गोअप्रम्,
गोऽप्रम् । एङन्तस्य किम् । चिन्नम्रमम्, पदान्ते किम् । गोः ॥ अनेकात्शित्स-

इत्यनेन न्यादीनां च धातुर्वं विधाय उपसर्गादिति धातौ इत्यनेन वृद्धौ कृतायां प्राथमि ।
प्र अग्रे एजते इत्यत्र एङि पररूपमित्यनेन पररूपैकादेशे जाते ॥ प्रेजते ॥ एवमुपोपति ।
शक अग्रे अन्धुः इत्यत्र अचोन्त्यादि टि इत्यनेन ककारोत्तरवर्लकारस्य टिसंज्ञां विधाय
शकन्ध्वादिपु पररूपं वाच्यं तच्च टेः इत्यनेन पररूपे कृते शकन्धुरिति सिद्धम् ॥ एवमेव क-
र्कन्धुः ॥ गनस् अग्रे ईषा इत्यत्र । अचोन्त्यादि टि इत्यनेन अन्त्याचो नकारान्तःपाल्यकार-
स्य तदादेः सकारस्य च टिसंज्ञायां कृतायां कृते च शकन्ध्वादिभित्ति नकारोत्तरवर्लकारस्य स-
कारस्य च पररूपत्वे मनीषा ॥ एवमेव मार्तण्डः ॥ इत्यत्रापि ज्ञेयम् । शिवाय अग्रे अँनमः
इत्यत्र ओमाडोश्चेत्यनेन पररूपादेशे कृते ॥ शिवायोनमः ॥ शिव अग्रे आइहि इत्यत्र पूर्वं
धातुरुपसर्गेण युज्यत इति नियमात् आहुण इति सूत्रेण गुणे कृते शिव एहि इति जातं
तत्र ओमाडोश्चेति पररूपैकादेशे कृते ॥ शिवेहि ॥ दैत्य अग्रे अरिरित्यत्र अकः सवर्णे
दीर्घः को वाऽक् ल्यकारोत्तरवर्लकारः को वा परः सवर्णेच् अरिरित्यस्याकारस्तस्मिन् सति
दोर्वैकादेशे कृते दैत्यारिः ॥ एवं विष्णूदय इत्यत्र होतृकार इत्यत्र चापि बोध्यम् । हरे अग्रे अव
इत्यत्र कस्य सूत्रस्य प्राप्तिर्वीवरीति । एङः पदान्तादिति ॥ कोवात्र पदान्त एङकारान्तःपा-
त्येकारः पदान्त एङ् तस्मात्परः को वाकारः अवेत्यस्याकारः सति तस्मिन् पूर्वपरयोः स्थाने पूर्वरू-
पादेशः प्राप्तः कोवापूर्व एकारस्तद्वैकादेशे जाते ॥ हरेव ॥ एवमेव विष्णोवैत्यत्रापि ज्ञेयम् ॥
गो अग्रे अप्रमित्यत्र । सर्वत्र विभाषा गोः इति सूत्रेण प्रकृतिभावे कृते ॥ गोअप्रम् ॥ यदि
विभाषाप्रहणात् पक्षे एङः पदान्तादतीति सूत्रेण पूर्वरूपैकादेशे कृते ॥ गोऽप्रम् ॥ यदि
वृत्तौ एङन्तस्येति नापठिष्यंस्ताहि चित्रम्वप्रमित्यत्रापि प्रकृतिभावः प्राग्बिष्यत् । यदि च पदान्ते इति
नापठिष्यंस्ताहि गोरिति गोशब्दस्य पञ्चमीपष्ठ्येकवचनेपि प्रकृतिभावः प्राग्बिष्यत् तदुभयनपि

र्वस्य ११११५५। इति प्राप्ते ॥ छिद्ध ११११५३। छिन्दनेकालप्यन्यस्यैव स्यात् ॥
 अघञ् स्फोटायनस्य १६११२३। पदान्त एङन्तस्य गोरवञ् वाऽचि । गोऽप्रम्,
 गवाप्रम् । पदान्ते किम् । गवि ॥ इन्द्रे च १६११२४। गोरवञ् स्यादिन्द्रे । गवे-
 न्द्रः ॥ दूराद्धूते च १८११८४। दूरात्संबोधने वाक्यस्य टेः पुतो वा ॥ हुतप्रगृह्या
 अचि नित्यम् । ६१११२५। एतेऽचि प्रकृत्या स्युः । आगच्छ कृष्ण ३ अत्र गौश्व-
 रति ॥ ईदूदेद्विवचनं प्रगृह्यम् ११११११। ईदूदेदन्तं द्विवचनं प्रगृह्यं स्यात् । हरी
 एतौ, विष्णू इमौ, गङ्गे अमू ॥ अदसो मात् १११११२। अस्मात्पराचीदूतौ प्रगृह्यौ
 स्तः । अमी ईशाः । रामकृष्णावमू आसाते । माकिम् । अमुकेऽर्त्रं ॥ चादयोऽसत्वे
 ११४१५७। अद्रव्यार्थाश्चादयो निपाताः स्युः ॥ प्रादयः ११४१५८। एतेऽपि तथा ॥
 निपात एकाजनाङ् १११११४। एकोऽजनिपात आङ्वर्ज्यः प्रगृह्यः स्यात् । इ

मानूदिति मनसि विचार्य एङन्तस्य पदान्ते इति च पेटुः प्रज्ञावतां प्रथमे वृत्तिकाराः । गो अग्रे
 इन्द्र इत्यत्र इन्द्रे चेत्यनेन अवकादेशे ङकारस्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति लोपे आहुण इति
 गुणे च कृते ॥ गवेन्द्रः ॥ आगच्छ कृष्ण अत्र गौश्वरतीत्यत्र दूराद्धूते चेति सूत्रेण आगच्छ कृ-
 ष्णोति वाक्यस्य टेः पुतत्वं विधाय हुतप्रगृह्या अचि नित्यमित्यनेन प्रकृतिभावे कृते ॥
 आगच्छ कृष्ण अत्र गौश्वरतीति जातम् । हरी अग्रे एतौ इत्यत्र । ईदूदेद्विवचनं प्रगृ-
 ह्यम् इत्यनेन हरी इत्यस्य द्विवचनत्वात्प्रगृह्यतां विधाय हुतप्रगृह्या अचि नित्यमित्यनेन
 प्रकृतिभावे कृते ॥ हरी एतौ ॥ एवमेव विष्णू इमौ गङ्गे अमू इत्यादयो भवन्ति । अमी अग्र ईशा
 इत्यत्र । अदसो मात् ॥ इत्यनेनात्रादःशब्दसंबन्धिनो मकारात्परस्येकारस्य प्रगृह्यतां विधाय
 हुतप्रगृह्या अचि नित्यमित्यनेन प्रकृतिभावे कृते ॥ अमी ईशा इति सिद्धम् । एवमेव-राम-
 ऽण्णौ अमू आसाते इत्यत्रापि ज्ञेयम् । इ अग्रे इन्द्र इत्यत्र चादयोऽसत्वे इत्यनेन चाद्यन्तःपा-
 तेनां निपाततां विधाय विधाय च निपातएकाजनाङ् इत्यनेनेकारस्य प्रगृह्यत्वे कृते चान-
 तरं हुतप्रगृह्या इति प्रकृतिभावे ॥ इहन्द्र इति सिद्धम् । एवम् ॥ उउमेश इत्यत्राप्युह्यम् । ईपदर्थे
 त्रेयायोगे मर्यादाभिविधौ च यः । एतमातं छितं विद्याद्वाक्यस्मरणथोरङित् ॥ इत्यनेन आ अग्रे एवं
 उ मन्यसे इत्यत्र वाक्यार्थत्वात् आ अग्रे एवं किञ्च तत् इत्यत्र स्मरणार्थकत्वाच्च निपात एकाज-
 नाङ् इत्यनेनेकारस्य प्रगृह्यतायां हुतप्रगृह्या अचि नित्यमिति प्रकृतिभावे च तदुभयमपि
 सेद्गतामेति । आ अग्रे उष्णमित्यत्र ईपदर्थत्वादाकारस्य छित्तं जातं छित्त्वाच्च सूत्रेऽनाङ्स्युक्तत्वा-

१ माद्रप्रहणामावे सत्रियोगशिष्टानां सह वा प्रकृतिः सह वा निश्चितिरिति न्यायेन ईदूदेद्विवचनमिति
 युवायथा ईदूदित्यसागृह्यत्तिल्या एदिलस्वापि स्वादगृह्यत्तिल्या च अमुकेऽनेन प्रगृह्यसंज्ञा स्यात्तस्यां च
 तस्यां प्रकृतिभावः स्यात् । सत्ते तु माद्रप्रहणे तस्मात् पर एकाराभावादेव सागृह्यत्तरिति तत्त्वम् । २ अत्र
 एकधासी अञ्, चेति कर्मधारय एकशब्दस्तु इतरव्याप्तियाचकत्वेन अ इ उ इत्यादीनां कैवलनां प्रहणं
 जातम् । एकोऽञ् वसिमिति बहुमीदित्यभावे तु अ इ उ प्रेदमित्यत्रापि प्रगृह्यत्वं स्यात् ।

इन्द्रः, उ उमेशः । वाक्यस्मरणयोरहित् । आ एवं नु मन्यसे, आ एवं किल तद् । अन्यत्र कित् । ईपदुष्णम् ओष्णम् ॥ ओत् ११११५। ओदन्तो निपातः प्रगृह्यः । अहो ईशाः ॥ संबुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्थे ११११६। संबुद्धिनिमित्तक ओकारो वा प्रगृह्योऽवैदिके इतौ परे । विष्णो इति, विष्ण इति, विष्णविति ॥ मय उजो वो वा । ८।३।३३। मयः परस्य उवो-वो वाऽचि । किम्बुक्तम्, किमुवक्तम् ॥ इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्च । ६।१।१२७। पदान्ता इको ह्रस्वा वा स्युरसवर्णेऽचि । ह्रस्वविधिसामर्थ्यान्न स्वरसन्धिः । चक्रि अत्र चक्रयत्र, पदान्ता इति किम् ॥ अचो रहान्यां द्वे । ८।४।४६। अचः पराभ्यां रेफहकाराभ्यां परस्य यंरो द्वे वा स्तः । गौर्यीं । (न समासे) वाप्यश्वः ॥ ऋत्यकः । ६।१।१२८। ऋति परे पदान्ता अकः प्राग्वद्धा । प्रस्रभपिः, प्रस्रापिः, पदान्ताः किम् । आर्च्छत् ॥ इत्सन्धिः ॥

आकारस्य प्रगृह्यता ततश्चाद्गुणे इत्यनेन गुणे कृते ओष्ण जातम् । अहो अग्रे ईशा इत्यत्र ओत्, इत्यनेन हकारोत्तरवर्तिन ओकारस्य प्रगृह्यतायां हुतप्रगृह्या इति प्रकृतिभावे च कृते अहो ईशा इति जातम् ॥ विष्णो अग्र इतीत्यत्र संबुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्थे इत्यनेन षकारोत्तरवर्तिन ओकारस्य इतौ परे प्रगृह्यात् विधाय हुतप्रगृह्या अचि नित्यमित्यनेन प्रकृतिभावे कृते । विष्णो इति ॥ वाप्रहणात्पक्षे एचोयवायाव इत्येनावि कृते विष्णविति । किमु अग्रे उक्तमित्यत्र मय उजो वो वेति सूत्रेण गकारोत्तरवर्तिन उकारस्य चकारे कृते ॥ किम्बुक्तम् ॥ पक्षे निपात एकाजनाङ्गित्यनेनोकारस्य प्रगृह्यतायां प्रकृतिभावे च कृते ॥ किमु उक्तम् ॥ चक्री अग्रे अत्र इत्यत्र इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्चेति सूत्रेण ह्रस्वे कृते ॥ चक्रि अत्रेति जातम् ॥ पक्षे इको यणचीत्यनेन यणि कृते ॥ चक्रयत्र ॥ पदान्ता इति नापठिष्वन्धेदाचार्यास्तर्हि गौरी- औ इत्यत्रापि इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्चेत्यनेन रकारोत्तरवर्तिन ईकारस्य ह्रस्व- रप्राप्तिः समजावटिष्यत् सन्निरारणाय पदान्ता इत्युक्तेऽत्र पदान्तत्वाभावात् न ह्रस्वश्च किन्तु इको यणचीत्यनेन यणि अचो रहान्यां द्वे इत्यनेन यदित्ते च कृते ॥ गौर्यीं ॥ इति जातम् ॥ वापी अग्रे अश्व इत्यत्र यद्यपि इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्चेत्यनेन पकारान्तःपा- तिन ईकारस्य द्रव्यत्वं प्राप्तं परंतु न समासे इत्यनेनात्र समासत्वात् ह्रस्वत्वं निरार्य इको यणचीति यणि ॥ वाप्यश्वः ॥ प्रस्रा अग्रे ऋपिरित्यत्र ऋत्यक इत्यनेन पदान्तस्यान् प्रया- रान्तःपातिनो ऋकारोत्तरवर्तिन आकारस्य ह्रस्वत्वे कृते ॥ प्रस्र ऋपिरिति भवति पक्षे अ- द्गुण इति गुणे कृते प्रस्रापिचित भवति । पदान्ता अकधेत् तर्हि ऋति परे ह्रस्वता भङ्गन्ते नान्यथा यथा आ अग्रे ऋच्छत् इत्यत्राकारस्य पदान्तत्वाभावात् ह्रस्वत्वं किन्तु आट्थेति सूत्रेण वृद्धौ कृतायाम् ॥ आर्च्छत् ॥ इति जातम् ॥ इति श्रीमत्सदृशकस्यठपाकात्परवृद्धीपद्धता- पत्रांतायां प्रयोगमन्त्रिणां गणेशमन्त्रिः पूर्णः ॥

॥ अथ हल्सन्धिप्रकरणम् ॥

स्तोः श्रुना श्रुः । ८।४।४०। सकारतवर्गयोः शकारचवर्गाभ्यां योगे शकारच-
वर्गौ स्तः ॥ रामश्शेते, रामश्चिनोति, सञ्चित्, शार्ङ्गिञ्जय ॥ शात् । ८।४।४१। शा-
त्परस्य तवर्गस्य श्रुत्वं न स्यात् । विश्रः, प्रश्रः ॥ घृना घृः । ८।४।४२। स्तोः घृना
योगे घृः स्यात् । रामष्घष्टः, रामष्ठीकते, पेष्टा, तट्टीका, चक्रिण्ढौकसे ॥ न पदान्ता-
द्योरनाम् । ८।४।४३। पदान्तादृवर्गात्परस्यानामः स्तोः घृर्न स्यात् । षट्सन्तः, पद्वे,
पदान्तात्किम् । ईद्वे । टौः किम् । सर्पिष्टमम् । (अनाञ्जवतिनगरीणामिति वाच्यम्)

श्रीमत्केशवसंज्ञश्रीदैशिकेशदयादशः ।

पतन्तु तत्कृपापात्रे छात्रे मयि निरन्तरम् ॥

अथ हल्सन्धिः ॥ रामस् शेते इत्यत्र स्तोः श्रुना श्रुरित्यनेन सकारस्य शकारे कृते कृते च सं-
योगे ॥ रामश्शेते ॥ रामस् अत्रे चिनोतीत्यत्र स्तोः श्रुना श्रुरिति सस्य शक्वे कृते ॥ रामश्चि-
नोति ॥ सत् अत्रे चित् इत्यत्र स्तोः श्रुना श्रुरिति सूत्रेण तकारस्य स्थाने चवर्गसंबन्धिषु सर्वेषु
वर्णेषु प्राप्तेषु यथासंख्यमनुदेशः समानमित्यनेन तकारस्य चकारे कृते ॥ स-
चित् ॥ एवं शार्ङ्गिन् इत्यत्रापि तवर्गान्यस्य नस्य चवर्गान्य अकारे कृते ॥ शार्ङ्गिञ्जयेति जातम् ।
विश्र अत्रे नः इत्यत्र यद्यपि स्तोः श्रुना श्रुरिति नस्य अत्वं प्राप्तं परंतु शात् इति
सूत्रस्य प्राप्तिर्बरीवरीति घृना घृः अत्र सकारो वर्तते तवर्गो वा वर्ततेत्र सकारः पकारेण यो-
गोक्ति वर्गेण वा अस्यत्र पकारेण योगस्ततः सकारस्य पकारे जाते ॥ रामष्घष्टः ॥ एवं रामस्
ठौकते इत्यत्र घृना घृरिति सस्य षत्वे ॥ रामष्ठीकते ॥ पेष् अत्रे ता इत्यत्र घृना घृरिति
तकारस्य टकारत्वे ॥ पेष्टा ॥ तत् अत्रे टीका इत्यत्रापि तेनैव सूत्रेण तस्य टत्वे ॥ तट्टीका ॥
चक्रिन् अत्रे ढौकसे इत्यत्र घृना घृरिति सूत्रेण तवर्गान्यस्य नस्य टवर्गान्ये णत्वे जाते ॥ च-
क्रिण् ढौकसे इति भवति ॥ षट् अत्रे सन्त इत्यत्र यद्यपि घृना घृरित्यनेन सस्य षत्वं प्राप्तं तथापि
न पदान्ताद्योरनाम् इति सूत्रेण पदान्तात् टवर्गात्परस्यात्सस्य षत्वं न जातं ततः ॥
षट्सन्त इति जातम् । एवंमेव पट् अत्रे ते इत्यत्रापि ज्ञेयम् । सूत्रे पदान्तादित्युक्तं तेन इट्

१ योः ग्रहणाभावे घृनाघृरिति सूत्रात् सन्निवोगशिष्टन्वायेन घृरित्यानुवृत्तिस्य विभक्तिविपरिणामेन
पञ्चम्यन्तलं स्वीकृत्यं । पदान्तादृवर्गात् पदान्तात् पकाराच्च स्तोः घृर्नत्वं सर्पिष्टममित्यत्रापि घृलनियेषः
स्यात् । न च क्वचिदेकदेशोऽप्यनुवर्तत इत्यनेन पकारं परित्यज्य केवलं घृरित्यस्यानुवृत्तिस्य न सर्पिष्ट-
ममित्यत्र नास्ति दूषणमिति वाच्यम् । घृलविषये तस्य न्यायस्यानुपस्थितेः । तौः पीछात्र तौः ग्रहणसाम-
भ्यात् । अन्यथा क्वचिदेकदेशान्वायेन स्तोः घृर्नेति सूत्रात् होरित्येकदेशस्यानुवृत्तौ च सिद्धेः । न च सर्पिष्टम-
मित्यत्र पदान्ते वर्तमानस्य पकारस्य जरलं कस्मात् भवतीति वाच्यम् । इत्वात्तादां तद्विदित इत्यनेन जाय-
मानुपलस्यासिद्धत्वात् । सल्लघ्नापि न भवति पल्लविधायकत्वापवादत्वात् ॥

पण्णाम्, पण्णवतिः, पण्णवर्णः ॥ तोः पि । ८।४।४३। न घुत्तम् । सन्वहः ॥ श्लो
जशोऽन्ते । ८।२।३९। पदान्ते श्लो जशः स्युः । वागीशः ॥ यरोऽनुनासिके-
ऽनुनासिको वा । ८।४।४५। यरः पदान्तस्थानुनासिके परेऽनुनासिको वा स्यात् ।
एतन्मुहारिः, एतद्मुहारिः । (प्रत्यये भाषायां नित्यम्) तन्नात्रम्, चिन्मघम् ॥ तोर्दि
। ८।४।६०। तर्गस्य टकारे परे परसवर्णः । तद्वयः, विद्वौद्धिरति । नस्थानुनासिको लः ॥
उदःस्थास्तम्भोः पूर्वस्य । ८।४।६१। उदः परयोः स्थास्तम्भोः पूर्वसवर्णः ॥ त-
स्मादित्युत्तरस्य । १।१।६७। पञ्चमीनिर्देशेन क्रियमाणं कार्यं वर्णान्तरेणाव्यवदि-
अप्रे ते इत्यत्र इत्संबन्धिनष्टकारस्य पदान्तत्वाभावात्ततः परस्य सकारस्य टकारे कृते ॥ इहे ॥
सूत्रे टोरित्युक्तं तेन तर्पिण् अप्रे तममित्यत्र पदान्तादपि पकारापरस्य तस्य टे कृते ॥ तर्पि-
णम् ॥ पट् अप्रे नाम् इत्यत्र सूत्रे अनाम् इत्युक्तं तेन नामननतिनगरीसंबन्धनर्जितास्य तर्ग-
स्य टवर्गो न स्यादित्यर्थस्ततोऽत्र नामसंबन्धिनो नकारस्य णकारे जाते प्रत्यये भाषायां
नित्यमिति टकारस्य स्थाने सौम्यनुनासिकेषु प्राप्तेषु स्थानेन्तरतम इति सूत्रेण
टकारस्य मूर्द्धमानीयान्यर्द्धनीयेषु चानुनासिकान्तःपातिनो णकारस्यैव नियमान्त्वात् णकारे
जाते ॥ पण्णामिति जातम् ॥ एवमेव पट् अप्रे नवतिरित्यत्र पट् अप्रेनगर्थ्य इत्यत्र च श्-
यम् । मन् पट् इत्यत्र यद्यपि ष्टुना ष्टुरिति श्रुतं प्राप्तं तथापि तोः पि । इति सूत्रेण श्रुत-
भ्यो ॥ मन्पट् ॥ वाक् ओमे ईश इत्यां श्लो जशोऽन्ते इत्यनेन ककारस्य स्थाने जशः
पयसु वर्णेण प्राप्तेषु स्थानेन्तरतम इत्यनेन कण्ठस्थाने जशसंबन्धिनो मकारस्यैव नियमान-
त्वात्कारे जाते ॥ वागीशः ॥ एतद् ओ मुहारिः इत्यत्र यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको
वेति सूत्रेण सौम्यनुनासिकेषु प्राप्तेषु स्थानेन्तरतम इति टकारस्य दन्त्यादन्त्येषु प्राप्ते-

स्य परस्य ज्ञेयम् ॥ आदेः परस्य १११५४ परस्य यद्विहितं तत्तस्यादेवोभ्यम् ।
ति सस्य थः ॥ झरो झरि सवर्णे ॥ ८१४६५ ॥ हलः परस्य झरो वा लोपः
वर्णे झरि ॥ खरि च ॥ ८१४६५ ॥ खरि झलं चरः स्युः । इत्युदो दस्य तः ।
स्थानम्, उत्तम्भनम् ॥ झयो होऽन्यतरस्याम् ॥ ८१४६२ ॥ झयः परस्य हस्य वा
पूर्वसवर्णः । नादस्य घोषस्य संवारस्य महाप्राणस्य तादृशो वर्गचतुर्थ्यः । वाग्घरिः ॥

वा थकारस्य स्वादित्याशङ्कायाम् । आदेः परस्येत्यनेन स्थापदस्यादेः सकारस्य पूर्वसवर्णादेशः
प्रातः को वास्यत्र पूर्वो वर्ततेऽत्र दकारः पूर्वस्ततस्तत्सवर्णाः सर्वेपि प्राप्तास्तोपां मध्यात्केनात्र भा-
व्यम् । स्थानेन्तरतमः । कुतः सादृश्यं स्थानतः कथमितिचेदित्थं सकारस्य किं स्थानं
दन्ताः स्थानं दन्त्येषु च को वा दकारसवर्णो वर्णः सर्वोपि तर्कस्तत्सवर्ण एव तत एवात्र स्था-
नतः सावर्ण्यं परित्यज्य प्रयत्नतः सावर्ण्यं ब्राह्मं तथा च सति खरो विवाराः श्वासा
अघोषाश्चेत्यनेन सकारस्य विचारश्वासाघोषप्रयत्नवत्ता वर्तते सा च दकारसवर्णेषु वर्णेषु
केषु केषु विचारश्वासाघोषप्रयत्नवत्ता परिस्फुरति वरीवर्ती खरूपस्याहारान्तःपातित्वात्तकारे थकारे
च ततस्तकारथकारौ द्वावपि प्राप्तौ तयोर्मध्यात्केन भाव्यमित्याशङ्कायां वर्गाणां द्विती-
यचतुर्थौ शलश्च महाप्राणा इत्यनेन शलन्तःपातित्वात्सकारस्य महाप्राणप्रयत्नवत्ता
वरीवरीति सा च महाप्राणप्रयत्नवत्ता वर्गचतुर्थेत्वात्थकारस्यैव भवितुमर्हति न तकारस्य ततः सका-
रस्थाने थकारे जाते उद्धृत्यानमिति जातं तत्र झरो झरि सवर्णे इत्यनेन थकारस्य लोपे कृते
खरि चेत्यनेन दकारस्य तकारे च कृते ॥ उत्थानम् ॥ एवं उद् अग्रे स्तम्भनमित्यत्र उद्ःस्थास्त-
म्भोः पूर्वस्येति पूर्वसवर्णे जाते उद्धृतम्भनमिति जातं तत्र झरो झरि सवर्णे इति
थकारलोपे खरि चेत्यनेन दकारस्य तकारे च जाते ॥ उत्तम्भनम् ॥ वाक् अग्रे हरिरित्यवस्थायाम्
कस्य सूत्रस्य प्राप्तिः झयो होऽन्यतरस्याम् कोचात्र झय् ककारस्तस्मात्परः कोत्रा हकारो
हरिरित्यस्य हकारस्तस्य स्थाने ककारस्य सर्वेपि सवर्णाः संप्राप्तास्तत्र ह्रशः संवारा नादा
घोषाश्चेत्यनेन हकारसंवारनादघोषप्रयत्नवत्ता वर्तते । वर्तते च वर्गाणां द्वितीयचतुर्थौ
शलश्च महाप्राणा इत्यनेन महाप्राणप्रयत्नवत्ता कसवर्णेषु च सर्वेषु वर्णेषु संवारनादघोषप्रयत्न-
वत्ता महाप्राणप्रयत्नवत्ता च घकारस्यैव संजायतीति नापरस्य ततो हकारस्थाने थकारे जाते झलां
जशोन्ते इत्यनेन च झल्प्रत्याहारान्तःपातिनः पदान्ते वर्तमानस्य च ककारस्य स्थाने स्थाने-
न्तरतम इत्यनेन जश्प्रत्याहारान्तर्गते गकारे जाते ॥ वाग्घरिरिति जातम् । तद् अग्रे शिव
इत्यत्र स्तोः श्रुनाश्चुरित्यनेन घथासह्यमनुदेशः समानामित्यनेन तर्कालुतीये जकारे
कृते तच्शिव इति जातं जकारस्य च खरि चेत्यनेन चकारे कृते कृते च शच्छोदी-
त्यनेन पदान्तात् झयन्तःपातिनश्चकारात्परस्य शस्य अद्प्रत्याहारान्तःपातिनि शकारोत्तरवर्तिनी-
कारे परे छये ॥ तच्छिवः ॥ छवाभावे ॥ तच्छिवः ॥ तद् अग्रे श्लोकेनेत्यत्र स्तोः श्रुनां श्रु-

शङ्खोऽटि । ८।४।६३। श्वः परस्य श्व ङो वाऽटि । तदशिव इत्यत्र दस्य चुत्वेन
जकारे कृते । स्वरि चेति जकारस्य चकारः । तच्शिवः, तच्छिवः (इत्यममीति वाच्यम्)
तच्छोकेन ॥ **मोऽनुस्वारः** । ८।३।२३। मान्तस्य पदस्यानुस्वारो हलि । हरिं वन्दे ॥
नश्चापदान्तस्य झलि । ८।३।२४। नस्य मस्य चापदान्तस्य झस्यनुस्वारः । यशासि,
प्राक्प्रस्यते । झलि किम् । मन्यते ॥ **अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः** । ८।४।६८।
ययम् । शान्तः ॥ वा पदान्तस्य । ८।४।६९। त्वङ्करोपि, त्वं करोपि ॥ **मो रंजि**
ममः कौ । ८।३।२५। किञ्चन्ते राजतौ परे समो मस्य म एव स्यात् । सम्राट् ॥ हे
मपरे वा । ८।३।२६। मपरे हकारे परे मस्य मो वा । किञ्चलयति । किञ्चलयति (पवल्परे
पवला वा) किञ्चयः, किञ्चयः । किञ्चलयति, किञ्चलयति, किञ्चयति, किञ्चयति ॥
नपरे नः । ८।३।२७। नपरे हकारे मस्य नो वा । किञ्चयते ॥ किञ्चये ॥ **डः सि धुद्**
। ८।३।२९। डत्परस्य सस्य धुद्वा ॥ **आद्यन्तौ टकितौ** । १।१।४६। टिकितौ यस्यो-
रिति दस्य जत्वे स्वरि चेति जस्य चारे इत्यममीति वाच्यमिति शस्य छत्वे च कृते ॥ तच्छो-
केन ॥ हरिम् अग्रे वन्दे इत्यत्र **मोनुस्वार** इत्यनेन मस्यानुस्वारे ॥ हरिं वन्दे ॥ यशान् अग्रे
सि इत्यत्र **नश्चापदान्तस्य झलीत्यनेन** पदान्तभिन्नस्य नस्य झलन्त पातिनि सुकारे परे
स्यनुस्वारे कृते ॥ यशासि ॥ आक्रम् अग्रे स्यते इत्यत्रापि **नश्चापदान्तस्य झलीत्यनेन**
मस्यानुस्वारे कृते ॥ आक्रमस्यते ॥ शाम् अग्रे त. इत्यत्र **नश्चापदान्तस्य झलीति** मका-
स्यानुस्वारे कृते शात इति जात तत्र **अनुस्वारस्य ययि परसवर्ण** इति सूत्रेणानुस्वा-
रस्य स्थानेन्तरत्तम इति नकारे कृते ॥ शान्तः ॥ त्वन् अग्रे करोपीत्यत्र **मोनुस्वार** इति
मकारस्यानुस्वारे **चापदान्तस्थेत्यनेन** च परसवर्ण प्राप्त अत्र को वास्ति पर ककारस्त-
त्सवर्णेषु संज्ञेषु वर्णेषु प्रातेषु तेषां मध्यात्केनात्र भाव्यमित्याशङ्क्या **स्थानेन्तरमः** अनुस्वा-
रस्य किं स्थान नासिकास्थान नासिकास्थानीयेषु कवर्गान्त पाती कोस्ति वर्णो ङकारस्त्वतो ङ
कारे जाते ॥ त्वङ्करोपि ॥ वाग्रहणात्पक्षे ॥ त्वकरोपि ॥ सम् अग्रे यद् इत्यत्र **मोराजि-**
समः कौ इत्यनेन सम्प्रबन्धिने मकारस्य किञ्चन्ते राजतौ परे मकारे कृते ॥ सम्राट् ॥ किम्
अग्रे ङल्लयतीत्यत्र हे मपर इत्यनेन मकारस्य मकारे कृते किम् ङलयति ॥ पक्षे **मोनु-**
स्वार इति मस्यानुस्वारे ॥ किञ्चलयति ॥ किम् अग्रे वा इत्यत्र यवल्परे यवला
वा इत्यनेनात्र हकारस्य यपरत्वात्तस्मिन्परे अनुनासिकस्य मकारस्य अनुनासिके वकारे कृते ॥
किञ्चय पक्षे अनुस्वारे किञ्च ॥ किम् ङलयतीत्यत्र हकारस्य यपरत्वात्तस्मिन् परे मकारस्य
वकारे ॥ किञ्चलयति किञ्चलयति । किम् ङदयतीत्यत्र लपरे हवारे मकारस्य लकारे कृते ॥
किञ्चदयति किञ्चदयति ॥ किम् अग्रे हुते इत्यत्र **नपरे नः** इति सूत्रेणात्र नपरे हकारे मस्य
नाने कृते ॥ किञ्चयते ॥ पट् अग्रे सन्त इत्यत्र **टः सि धुद्** इत्यनेन डत्परस्य धुद् प्राप्त स-
धुत्र स्यादित्याशङ्क्याम् । **आद्यन्तौ टकितौ** इति टित्त्रा सकारस्यादी धुटि जाते पट् धुट्

कौ तस्य क्रमादाद्यन्ताववयवौ सः । षट्सन्तः, षट्सन्तः ॥ **ङोः कुक् टुक् शरि** । ८।३।२८ वा सः । प्राङ्पष्ठः, प्राङ्खण्डः । प्राङ्क्षष्टः । (चयो द्वितीयाः शरि पौष्करसादेरिति वाच्यम्) सुगणट्पष्ठः, सुगणट्पष्ठः, सुगण्पष्ठः ॥ नश्च ८।३।३०। नान्तात्परस्य सस्य धुद्धा । सन्तसः, सन्सः ॥ **शि तुक्** । ८।३।३१। पदान्तस्य नस्य क्षे परे तुग्वा । सञ्छंभुः, सञ्छंभुः, सञ्चंशंभुः, सञ्शंभुः ॥ **डमो ह्रस्वादचि डमुणित्यम्** । ८।३।३२। इस्वात्परो यो डम् तदन्तं यत्पदं तस्मात्परस्याचो

सन्त इति जातम् । तत्र टकारस्य हलन्त्यमित्यनेन धकारोत्तरवर्तिन उकारस्य चोपदेशेज-
नुनासिक इति सूत्रेणेत्यसंज्ञायां तस्य लोप इत्यनेन तयोर्लोपे कृते षट् ध् सन्त इति
जातम् । तत्र खरि चेल्यनेन धस्य ते पुनश्च खरि चेल्यनेन डस्य टे कृते ॥ षट्सन्तः ॥ इति
जातम् ॥ धुडभावपक्षे खरि चेति डस्य टे कृते ॥ षट् सन्त इति भवति तत्र घृना घृरिति
सूत्रस्य प्राद्याशङ्क्यां न पदान्तादोरनामित्यनेन सा शङ्का निवार्यते ॥ प्राङ् अग्रे षष्ठ
इत्यत्र **ङोः कुक् टुक् शरी**त्यनेन डकारस्य कुक् प्रातः सत्त्वाद्यन्तौ टकितावित्यनेन
कित्वादान्ते जातस्तथासति प्राङ् कुक् षष्ठ इति जाते ककारोकारयोस्त्संज्ञायां लोपे च कृते
प्राङ् क् षष्ठ इति जातं ककारपकारसंयोगाक्षकारे जाते ॥ प्राङ्क्षष्ट इति जातम् ॥ कुगभावे
च ॥ प्राङ्पष्ठः ॥ सुगण् अग्रे षष्ठ इत्यत्र **ङोः कुक् टुक् शरी**त्यनेन टुकि ककारोकारयो-
स्त्संज्ञायां लोपे च ॥ सुगण्ट्पष्ठः ॥ पक्षे ॥ सुगण्पष्ठः ॥ सन् अग्रे सः इत्यत्र नश्चेति
सूत्रेण घृटि उकारस्य टकारस्य चेत्यसंज्ञायां लोपे च कृते सन् ध् सः इति जातं तत्र खरि चे-
ल्यनेन धकारस्य तकारे कृते कृते च संयोगे ॥ सन्सः ॥ धुडगमाभावे च सन्सः ॥ सन् अग्रे
शंभुरित्यत्र कस्य सूत्रस्य प्राप्तिः शितुक् इत्यनेन पदान्तनकारस्य तुकि कृते सन् तुक्शं-
भुरिति जातम् । तत्र हलन्त्यमिति ककारस्येत्यसंज्ञायामुपदेशेऽजनुनासिक इत् इति
तकारोत्तरवर्तिन उकारस्येत्यसंज्ञायां तस्य लोप इति तकारोकारयोर्लोपे कृते सन्तुक्शंभुरिति जा-
तम् । शदछोटीत्यनेन शंभुरित्यस्य शस्य छत्वे कृते सन्तुक्शंभुरिति जाते स्तोः श्रुना श्रु-
रिति तकारस्य चकारे कृते पुनः स्तोः श्रुना श्रुरित्यनेन नस्य अत्वे सञ्छंभुरिति जातं तत्र
क्षरो क्षरि सवर्णे इति चकारलोपे सञ्छंभुः । चलोपाभावे सञ्छंभुः । छ्वाभावे सति च
चुत्वे । सञ्चंशंभुः । तुक्क्षभाभावे नस्य चुत्वे च सञ्शंभुः । इति रूपचतुष्टयी भवति । प्रत्यङ्
अग्रे आत्मा इत्यत्र **डमो ह्रस्वादचि डमुण् नित्यमित्यनेन** ह्रस्वात्परस्यडम् प्रत्याहा-
रन्तःपातिनो डकारात्परस्याऽच्प्रत्याहारान्तवर्तिन आकारस्य टित्वादादौ कृटि जाते प्रत्यङ् डुद्
आत्मेति जातम् । उटोरित्त्राहोपे कृते कृते च संयोगे ॥ प्रत्यङ्कुत्मा ॥ सुगण् अग्रे ईश इत्यत्र **डमो**
ह्रस्वादचि डमुण् नित्यमिति सूत्रेण घृटि उटो लोपे संयोगे च कृते ॥ सुगण्गीराः ॥
सन् अग्रे अच्युत इत्यत्र **डमो ह्रस्वादचि डमुण् नित्यमिति** नुटि उटो लोपे संयोगे

बमुद् । प्रत्यङ्गुत्ता, सुगण्णीशः, सन्नच्युतः ॥ सम्ः सुटि । ८।३।५। समो हः
 सुटि ॥ अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वा । ८।३।२। अत्र रुप्रकरणे रोः पूर्वस्थानु-
 नासिको वा ॥ अनुनासिकात्परोऽनुस्वारः । ८।३।४। अनुनासिकं विहाय रोः
 पूर्वस्मात्परोऽनुस्वारागमः ॥ खरवसानयोर्विसर्जनीयः । ८।३।१५। खरि अव-
 साने च पदान्तस्य रेफस्य विसर्गः (संपुंकानां सो वक्तव्यः) संस्कर्त्ता, संस्कर्त्ता ॥
 पुमः खय्यमपरे । ८।३।६। अपरे खयि पुमो हः । पुंस्कोकिलः पुंस्कोकिलः ॥
 नद्छव्यप्रशान् । ८।३।७। अपरे छवि नान्तस्य पदस्य हः ॥ विसर्जनीयस्य सः
 । ८।३।३। खरि । चक्रिँ खायस्य, चक्रिँखायस्य । अप्रशान् किम् । प्रशान्तनोति ।

च कृते सन्नच्युतः ॥ सम् अमे कर्ता इत्यत्र संपरिभ्यां करोतौ भूषणे इति सूत्रेण मु-
 डागमे कृते सम् मुद् कर्तेति जातम् । तत्र टकारोकारखोलेपे कृते सम् स् कर्तेति जातं तत्र
 सम्ःसुटीत्यनेन मुद् सवन्धिनि सकारे परे सर्वस्य समो रत्ये प्राप्ते अलोन्त्यस्येति
 सूत्रेणान्यस्य मस्य रत्ये उकारलोपे च कृते स र् स् कर्तेति जातम् । अत्रानुनासिकः
 पूर्वस्य तुवा इत्यनेनानुनासिके जाते सँ र् स् कर्तेति जातं यस्मिन्पक्षे वा ग्रहणादनानासिको
 न जातस्तस्मिन् पक्षे अनुनासिकात्परोऽनुस्वार इत्यनेनानुस्वारे कृते सं र् स् कर्तेति
 जातम् । तत्र खरवसानयोर्विसर्जनीय इत्यनेन खरूपलाहारात्पातिनि सकारे परे रका-
 रस्य विसर्गे कृते ॥ संस्कर्त्ता ॥ अथवा ॥ संस्कर्त्ता इति जातं तत्र विसर्जनीयस्य स
 इत्यनेन प्राप्तं विसर्जनीयस्य सत्वं वा शरीति सूत्रेण प्राप्तं विसर्जनीयस्य विसर्जनीयत्वं चेत्युम-
 यमपि संवाच्यं संपुंकानां सो वक्तव्य इत्यनेन विसर्गस्य सकारे कृते ॥ संस्कर्त्ता ॥ अथवा
 ॥ संस्कर्त्ता ॥ पुम् अमे कोकिल इत्यत्र पुमः खय्यमपरे इत्यनेन पुमो मस्य रत्ये रकारो-
 चरवर्खुकारलोपे पुर् कोकिल इति जातम् अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु चेत्यनुनासिके पुं
 र् कोकिलः पक्षे अनुनासिकात्परोऽनुस्वार इत्यनेनानुस्वारे पुं र् कोकिल इति जातं तत्र
 खरवसानयोर्विसर्जनीय इति रस्य विसर्गत्वे संपुंकानां सो वक्तव्य इति विस-
 र्गस्य सकारे पुंस्कोकिलः ॥ अथवा ॥ पुंस्कोकिलः ॥ चक्रिन् अमे प्रायस्वेत्यत्र नद्छव्यप्रशान्
 इत्यनेन नस्य रत्ये रकारोचरवर्खुकारलोपे अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु चेत्यनुनासिके
 चक्रिँ र् प्रायस्वेति जातं पक्षे अनुनासिकात्परोऽनुस्वार इत्यनुस्वारे चक्रिँ र् प्राय-
 स्वेति जातं खरवसानयोर्विसर्जनीय इति रस्य विसर्गे कृते कृते च विसर्जनीयस्य
 स इति विसर्गस्य सकारे ॥ चक्रिँखायस्य ॥ पक्षे ॥ चक्रिँखायस्य ॥ मूळसूत्रे अप्रशानि-
 त्युक्तं तस्य किं प्रयोजनमितिचेदुच्यते यद्यप्रशानित्याचार्या नायदिष्यन्ताहिँ प्रशान् अमे तनो-
 तीत्यत्रापि नद्छवीति सूत्रेण नस्य रत्यगमविष्यत् तद्य शब्दशास्त्रनिर्हृदमनोऽप्रशानि-
 शान्तं पापम् । किंचपटभ्येति नामनिष्यधेत् इति इत्यत्र नस्य रत्ये सत्वे च हंस्तीत्यप्रयोगप्रामि-

पदान्तस्येति किम् । हन्ति ॥ नृन्पे । ८।३।१०। नृन्तिवस्य हर्वा पे ॥ कुन्वोः ५ क
 ५ पौ च । ८।३।३७। कवर्गे पवर्गे च विसर्गस्य ५ क ५ पौ स्तः । चाद्विसर्गः । नृं ५ पाहि,
 नृं ५ पाहि, नृं:पाहि, नृं:पाहि, नृन्पाहि ॥ तस्य परमात्रेडितम् । ८।३।२। द्विरुक्तस्य
 परमात्रेडितं स्यात् ॥ कानात्रेडिते । ८।३।२। कानकारस्य रुः स्यादात्रेडिते । काँस्कान्
 काँस्कान् ॥ छे च । ६।१।७३। ह्रस्वस्य छे तुगागमः । शिवच्छाया ॥ पदान्ताद्वा । ६।१।
 ७६। दीर्घात्पदान्ताच्छे तुग्वा । लक्ष्मीच्छाया, लक्ष्मीछाया ॥ इति ह्रस्वसन्धिप्रकरणम् ॥

॥ अथ विसर्गसन्धिप्रकरणम् ॥

विसर्जनीयस्य सः ८।३।३४। खरि ॥ विष्णुस्त्राता ॥ वा शरि । ८।३।३६। शरि
 विसर्गस्य विसर्गो वा । हरिः शेते, हरिश्शेते ॥ ससजुषो रुः । ८।२।६६। पदान्तस्य
 सस्य सजुषश्च रुः स्यात् ॥ अतो रोरभुतादभुते । ६।१।११३। अभुतादत्तः परस्य रोहः

रभविष्यत्ततः पदस्येत्युक्ते हनो नस्य पदत्वाभावाच्छान्तो व्याधिः ॥ नृन् अत्रे पाहीत्यत्र नृन्पे
 इत्यनेन नस्य रुत्वे उकारलोपे अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वेत्यनुनासिके पक्षे अनुना-
 सिकात्परोनुस्वार इत्यनुस्वारे खरवसानयोर्विसर्जनीय इति रस्य विसर्गे च नृं:-
 पाहि अथवा नृं: पाहीति जातं तत्र कुन्वोःकःपौ चेति सूत्रेणोपध्मानीयेजाते ॥ नृं: पाहि ॥ नृं:
 पाहि ॥ पक्षे ॥ नृन् पाहि ॥ कान् अत्रे कान् इत्यत्र कानात्रेडिते इति नस्य रुत्वे उका-
 रलोपे अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वेत्यनुनासिके काँ र् कानिति जातं पक्षे अनुना-
 सिकात्परोनुस्वार इत्यनुस्वारे काँ र् कान् इति जातं तत्र खरवसानयोर्विसर्ज-
 नीय इति रस्य विसर्गे संपुंकानां सो वक्तव्य इत्यनेन सकारे ॥ काँस्कान् ॥ पक्षे काँस्कान्
 ॥ शिव अत्रे छयेत्यत्र छेचेति सूत्रेण तुकि जाते उकारककारयोर्लोपे शिव त् छयेति जातं
 तत्र स्तोः श्रुना श्रुरिति तकारस्य चकारे ॥ शिवच्छाया ॥ लक्ष्मी अत्रे छयेत्यत्र पदा-
 न्ताद्वेति सूत्रेण तुकि कृते उको लोपे स्तोः श्रुना श्रुरिति तस्य चकारे कृते ॥ लक्ष्मी-
 छाया ॥ तुगभावपक्षे ॥ लक्ष्मीछाया ॥ इति ह्रस्वसन्धिः पूर्णः ॥

सदा सदाशिवपदारविन्दयुगलं हृदा ॥

विभक्तिं यस्तस्य के केऽभ्युदया नोदयोन्मुखाः ॥ १ ॥

अथ विसर्गसन्धिः ॥ विष्णुः अत्रे त्राता इत्यत्र विसर्जनीयस्य स इत्यनेन खप्प्रत्याहा-
 रान्तःपातिनि तकारे परे विसर्गस्य सकारे कृते ॥ विष्णुस्त्राता ॥ हरिः अत्रे शेते इत्यवस्थायं
 वा शरीत्यनेन विसर्गस्य विसर्गे कृते ॥ हरिः शेते ॥ पक्षे विसर्जनीयस्य स इत्यनेन विस-
 र्गस्य सकारे स्तोः श्रुना श्रुरिति तस्य शत्वे च कृते ॥ हरिश्शेते ॥ शिवस् अत्रे अर्च्य इत्यव-
 स्थायां ससजुषो रुरित्यनेन सस्य रुत्वे अतो रोरभुतादभुते इत्यनेन रोत्वे आहुण
 इत्यनेन पूर्वपरयोः स्थाने गुणे एङः पदान्तादतीति सूत्रेणार्च्य इत्यस्याकारस्य पूर्वरूपदेशे

स्यादभुतेऽति । शिवोऽर्च्यः ॥ ह्रिश्चि च । ६।१।११४। तथा । शिवो वन्द्यः ॥ भो-
 भगोअघोअपूर्वस्य योऽशि । ८।३।१७। एतपूर्वस्य रोर्थादेशोऽशि । देवा इह,
 देवायिह । भोस् भगोस् अघोस् इति सान्ता निपाताः । तेषां रोर्थात्वे कृते ॥ ह्रि
 सर्वेषाम् । ८।३।२२। भो भगो अघो अपूर्वस्य यस्य लोपः स्यादह्रि । भो देवाः, भगो
 नमस्ते । अघो याहि ॥ रोऽसुपि । ८।३।१९। अहो रेफादेशो न तु सुपि । अहरहः,
 अहर्गणः ॥ रो रि । ८।३।१४। रेफस्य रेफे परे लोपः ॥ द्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः

कृते ॥ शिवोर्च्य ॥ शिवस् वन्द्य इत्यत्र ससञ्जुपो ऋरिति सस्य ह्रवे ह्रिश्चि चेत्यनेन
 ह्रश्प्रत्याहारान्तं पातिनि वन्द्य इत्यस्य वकारे परे रोर्त्वे आद्गुण इत्यनेन पूर्वपरयो स्यादे
 गुणे च कृते ॥ शिवो वन्द्य ॥ देवास् अघ्रे इहेत्यत्र ससञ्जुपो ऋरिति सस्य ह्रवे भोभ-
 गोअघोअपूर्वस्य योऽशीत्यनेन रोर्थात्वे देवा य् इहेति जातम् । तत्र लोपः शाक-
 ल्यस्येति यलोपे ॥ देवा इहेति जातम् ॥ वाग्रहणारूपे ॥ देवायिह ॥ भोस् अघ्रे देवा इत्यत्र
 ससञ्जुपो ऋरिति सस्य ह्रवे भोभगोअघोअपूर्वस्य योऽशीत्यनेन रोर्थात्वे ह्रि
 सर्वेषामिति यलोपे ॥ भो देवा ॥ भगोस् अघ्रे नमस्ते इत्यत्र ससञ्जुपो ऋरिति सस्य
 ह्रवे भोभगोअघोअपूर्वस्य योऽशीति रोर्थात्वे ह्रि सर्वेषामिति यलोपे च ॥ भगो
 नमस्ते ॥ अघोस् अघ्रे याहीत्यत्र ससञ्जुपो ऋरिति सस्य ह्रवे भोभगोअघोअपूर्व-
 स्य योऽशीति रोर्थात्वे ह्रि सर्वेषामिति यलोपे च कृते ॥ अघोयाहि ॥ अहन् अघ्रे
 गण इत्यत्र रोऽसुपीत्यनेन सर्वस्याहन्शब्दस्य ह्रवे प्राप्ते अलोन्त्यस्येति सूत्रेणान्तस्य
 नस्य रेफादेशे कृते कृते च सयोगे ॥ अहर्गण ॥ अहन् अघ्रे अहरित्यत्र रोऽसुपीत्यनेन
 नस्य रेफादेशे सयोगे च ॥ अहरह ॥ पुनर् अघ्रे रमते इत्यत्र रोरीत्यनेन स्य लोपे कृते
 द्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽण इत्यनेनात्र लोपनिमित्ते रेफे परे पूर्वाणोरूपे नकारोत्तरार्थान्त्य-
 कारे दीर्घे कृते ॥ पुनारमते ॥ एवमेव हरिस् अघ्रे रम्य इत्यत्र ससञ्जुपो ऋरिति सस्य ह्रवे
 उकारस्येत्सङ्ख्यालोपे रोरीत्यनेन लोपे द्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽण इत्यनेन रेफोत्तर-
 वर्तिन इकारस्य दीर्घत्वे च कृते ॥ हरीरम्य ॥ एव शभूराजते ॥ द्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः
 इति सूत्रेण इयुक्तं तस्य किं प्रयोजनमित्याशङ्क्यां तद् ह्रि हिसायामित्यास्माद्वातोनिष्ठाया
 त्प्रत्यये कृते तद् इति जातम्दित्येन वेदकृतं यस्यविभापेति सूत्रेणेदन्तो-
 दन्त्यत्वद्वयलोपे च कृते तद् इति जातं तत्र द्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽण
 इति सूत्रेण पूर्वस्य तकारोत्तरार्थान्त्यं ऋकारस्य दीर्घता प्राप्ता ऋकारस्य अणुप्रत्या-
 हारान्तर्वातेनाभावात् दीर्घत्वम् । यद्यपि इति नावदिष्यन्नाचार्यास्त्राहं सेवमपप्रयोगातिरमवि-
 प्यत् ॥ एव तद् इत्यत्रापि न दीर्घता जाता ॥ मनस् अघ्रे रथ इत्यत्र ससञ्जुपो ऋरित्यनेन

मासे किम् । असदिशवः । हलि किम् । एपोऽत्र ॥ सोऽचि लोपे चेत्यादपूरणम् ।
१६।१।३४। स ह्यस्य खोलोपः स्वादचि पादत्रेहोपे सत्येव पूर्यत । सेनामविकृिप-
भृतिम्, सैष दाशरथी रामः ॥ इति विसर्गसन्धिप्रकरणम् ॥

॥ अथ अजन्तपुंलिङ्गप्रकरणम् ॥

अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् ।१।२।४६। धातुं प्रत्ययं प्रत्ययान्तं च
वर्जयित्वाथैवच्छब्दरूपे प्रातिपदिकसंज्ञं स्यात् ॥ कृत्तद्धितसमासाश्च ।१।२।४६।
कृत्तद्धितान्तौ ममासाश्च तथा स्युः ॥ स्वौजसमौद्छष्टाभ्याम्भिस्ङेभ्याम्भ्यस्-
ङसिंभ्यांभ्यस्ङसोसाम्ङ्योस्सुप् ।४।१।२। सु औ जस् इति प्रथमा । अम्
औद् शस् इति द्वितीया । टा भ्यां भिस् इति तृतीया । डे भ्याम् भ्यस् इति चतुर्थी ।
ङसि भ्यां भ्यस् इति पञ्चमी । ङस् ओस् आम् इति षष्ठी । ङि ओस् सुप् इति सप्तमी

सम् इगामविकृिप्रभृतीत्यत्र सोचि लोपे चेत्यादपूरणमिति सकारस्य लोपाभावे पाद-
एव न पूर्यते ततः सकारलोपे आद्गुण इत्यनेन गुणे च कृते ॥ सेनामविकृिप्रभृतीति
जातम् ॥ एवमेव सैष दाशरथीराम इत्यादी मुलोप ऊहनीयः ॥ इति श्रीमत्सङ्करकेशवकृष्ण-
कल्पत्रयहरीपद्मरायमानाया प्रयोगमणिमालायां विसर्गसन्धिः पूर्णः ॥

शेषःश्रीपोषिणी लोकास्लोकशोकार्तिशोषिणी ॥

भूत्सै भूयादिह सदा सदाशिवपदार्हण ॥ १ ॥

प्रोहसन्तु कृष्णपूर्णाः श्रीकेशवमहेशयोः ॥

श्रीसद्दुर्वीटसोऽजस्रं मयि तच्चरणाश्रये ॥ २ ॥

अथ विभक्तिप्रकरणम् ॥

अजन्तपुंलिङ्गाः व्याकरणेहि पञ्चद्वयमङ्गीकृत्यते रूढिर्पौगिकश्चेति तत्र यदा रूढिपक्षः समा-
श्रीयते तदा रामशब्दस्य अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकमित्यनेन प्रातिपदिकसंज्ञा
संज्ञाघटीति यदाचै यौगिकः पक्षः समाश्रीयते तदा रमु मी डायामित्यस्माद्भातोऽधिकरणे धमि कृते
रामशब्दः सिद्धमिति ततः कृत्तद्धितसमासाश्चेत्यनेन रामशब्दस्य कृदन्तराप्रतिपदिकसंज्ञा
योमरीत्येवम् । पञ्चद्वयेपि सूत्रद्वयेन कृतार्थो रामशब्दस्य प्रातिपदिकसंज्ञार्थो कस्य सूत्रस्य प्रातिः ।

१ अत्र प्रत्ययपदस्यासृष्टिः कर्त्तव्या । एवंस्य प्रत्ययपदस्य प्रत्ययपदद्वये यस्मात्तु विहितशब्दादेशदन्तस्य
प्रत्ययविभक्त्या परिभाषया तदन्तपरत्तम् । न च संज्ञाविधीयते प्रत्ययपदद्वये तदन्तप्रदर्शनं नास्तीति तदन्तस्यानुप-
स्थितिरिति वाच्यम् । आहृतिवचनसमाख्यातव्या द्रष्टव्यीतिः । आहृती चोत्तरगुणे तद्धितप्रत्ययेव
गतम् ।

॥ **ङ्याप्प्रातिपदिकात्** । ४।१।१। प्रत्ययः । ३।१।१। परश्च । ३।१।२। इत्यधि-
 कृत्य । ङ्यन्तादावन्ताप्रातिपदिकाश्च परे स्वादयः प्रत्ययाः स्युः ॥ **सुपः** । १।४।१०३।
 सुपस्त्रीणि त्रीणि वचनान्येकश एकवचनद्विवचनबहुवचनसंज्ञानि स्युः ॥ **द्वेकयो-**
द्विवचनैकवचने । १।४।२२। द्वित्वैकत्वयोरेते स्तः ॥ **बहुषु बहुवचनम्** । १।४।
 २१। बहुत्वविवक्षायां बहुवचनं स्यात् ॥ **विरामोऽवसानम्** । १।४।१०। वर्णाना-
 मभावोऽवसानसंज्ञः स्यात् । रुत्वविसर्गौ रामः ॥ **सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ**
 । १।२।६४। एकविभक्तौ यानि सरूपाण्येव दृष्टानि तेषामेक एव शिष्यते ॥ **प्रथमयोः**
पूर्वसवर्णः । ६।१।१०२। अकः प्रथमाद्वितीययोरचि पूर्वसवर्णदीर्घ एकादेशः स्यात् ।
 इति प्राप्ते ॥ **नादिचि** । ६।१।१०४। आदिचि न पूर्वसवर्णदीर्घः । वृद्धिरेचि । रामौ
 ॥ **बहुषु बहुवचनम्** । १।४।२१। चुटू । १।३।७। प्रत्ययाद्यौ चुटू इतौ स्तः ॥ **विभ-**
क्तिश्च । १।४।१०४। सुप्तिङौ विभक्तिसंज्ञौ स्तः ॥ **न विभक्तौ तुस्माः** । १।३।४।
 विभक्तिस्थास्तवर्गस्मानेतः । इति सस्य नेचम् । रामः रामौ, रामाः ॥ **एकवचनं संबुद्धिः**
 । १।३।४९। संबोधने प्रथमाया एकवचनं संबुद्धिसंज्ञं स्यात् ॥ **यस्मात्प्रत्ययविधिस्त-**

ङ्याप्प्रातिपदिकात् । इत्यनेन प्रातिपदिकसंज्ञाद्रामशब्दात्खलफपोतवन्त्यायेन स्वादयः
 प्रातास्तेषां मध्यत्केनात्र भाव्यं **सुप** इत्यनेन वचनानामेकवचनद्विवचनसंज्ञां विधाय **द्वेकयो-**
द्विवचनैकवचने इत्यनेनात्रैकवचनविवक्षास्तीति ततः प्रथमाया एकवचने सु इत्यागते राम
 सु इति जातं तत्र **उपदेशेजनुनासिक इत्** इत्यनेन सकारोत्तरवर्तिन उकारस्येत्संज्ञां
 विधाय **तस्य लोप** इत्यनेन चोकारस्य लोपे कृते राम स इति जातम् । तत्र **ससजुषो रु-**
रित्यनेन सस्य रुत्वे रकारोत्तरवर्तिन उकारस्येत्संज्ञाविधानपूर्व लोपे **स्वरवसानयोर्विसर्ज-**
नीय इति स्य विसर्गे च कृते ॥ रामः ॥ रामशब्दात्प्रथमाया द्विवचने औ इत्यागते राम
 राम औ इति जातम् तत्र **सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ** इति सूत्रेणात्रैकस्मिन्बु-
 द्धिष्टे **प्रथमयोः पूर्वसवर्ण** इत्यनेन पूर्वसवर्णादेशे प्राप्ते **नादिची** इत्यनेन पूर्वसवर्णा-
 देशाभावे **वृद्धिरेची** इत्यनेन वृद्धौ कृतायां ॥ रामौ ॥ रामशब्दात्प्रथमाया बहुवचने जस्ति
 समागते राम जस् इति जातं तत्र **चुटू** इत्यनेन प्रत्ययाद्यस्य चवर्णान्ताःप्रातिनो जकारस्येत्सं-
 ज्ञायां **तस्य लोप** इति लोपे च कृते राम अस् इति जातम् । तत्र **प्रथमयोः पूर्वसवर्ण**
 इति पूर्वसवर्णादेशे कृते रामास् जातं तत्र **ससजुषोरु**रिति सस्य रुत्वे उकारलोपे **स्वरव-**
सानयोरिति स्य विसर्गे च कृते ॥ रामाः ॥ हेपूर्वकरामशब्दात्प्रथमाया एकवचने सौ समागते
एकवचनं संबुद्धिरिति सूत्रेण सोः संबुद्धिसंज्ञायां कृतायां कृते च **यस्मात्प्रत्ययवि-**

१ नच राम औ इत्यवस्थायां वृद्धिः प्राप्ता तां वाधिला प्रथमयोरिति दीर्घः प्राप्तस्तस्य नादिचील-
 नेन निषेधः कृतः पुनर्देवदत्तहन्तृहृतन्यायेन वृद्धिर्न स्यादिति वाच्यम् । ती सदित्यादिनिर्देशेन तस्मानित्य-
 लघोतनात् । वस्तुतस्तु नात्र न्यायस्य निषेधः । वृद्धिहन्तुः पूर्वसवर्णदीर्घस्य हननोद्यमसजातीयप्रवृत्त्याजं
 न वृ हननस्थानीया लक्ष्ये प्रवृत्तिरिति ॥ तस्मादत्र चात्यकिन्यायस्य निषेधः ॥

दादिप्रत्ययेऽङ्गम् ।१।४।१३। यः प्रत्ययो यस्मात्क्रियते तदादि शब्दस्वरूपं तस्मिन्नङ्गं
 स्यात् ॥ एङ्ह्रस्वात्संबुद्धेः ।६।१।६९। एङ्ह्रन्ताद्भ्रस्वान्ताद्याङ्गाद्बहुव्यते संबुद्धेश्चेत् ।
 हे राम, हे रामौ हेरामाः ॥ अमि पूर्वः ।६।१।१०७। अकोऽभ्यधि पूर्वरूपनेकादेशः ।
 रामम्, रामौ ॥ लशक्तद्धिते ।१।३।८। तद्धितवर्जप्रत्ययाद्या लशक्तवर्गा इतः स्युः ॥
 तस्माच्छसो नः पुंसि ।६।१।१०३। पूर्वसवर्णदीर्घात्परो यः शस्यस्य नः स्यात्पुंसि ॥
 अङ्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि ।८।४।२। अङ् कवर्गः पवर्ग आङ् नुम् एतैर्व्यसैर्यथा-
 संपदं मिलितैश्च व्यवधानेऽपि स्याभ्यां परस्य नस्य णः समाजपदे । इति प्राप्ते ॥ पदा-
 न्तस्य ।८।४।३७। नस्य णो न । रामान् ॥ टाडसिङ्गसामिनात्स्याः ।७।१।१२।
 अदन्ताद्यादीनामिनावयः स्युः । णत्वम्, रामेण ॥ सुपि च ।७।३।१०२। यनादौ
 सुपि अतोऽङ्गस्य दीर्घः । रामाभ्याम् ॥ अतो भिस ऐस् ।७।१।९। अनेकाल्
 शित्तर्वस । रामैः ॥ डेर्यः ।७।१।१३। अतोऽङ्गात्परस्य डेर्यादेशः ॥ स्थानिवदा-
 देशोऽनल्लिख्यौ ।१।१।६६। आदेशः स्थानिवत्स्यान्न तु स्थान्यलाभ्रयविधौ । इति

धिस्तदादिप्रत्ययेऽङ्गमित्यनेन रामशब्दस्याङ्गत्वे एङ्ह्रस्वात्संबुद्धेरित्यनेन संबुद्धि-
 संबन्धिनि हल्रूपे सकारे लुप्ते ॥ हे राम ॥ हे रामौ ॥ हे रामाः ॥ इति प्रथमाया द्विवचनबहुव-
 चनसाधने परिपाथैव सिद्धयति । राम अत्रे द्वितीयैकवचने अमि समागते अमि पूर्व इत्यनेन
 पूर्वरूपैकादेशे कृते ॥ रामम् ॥ रामौ ॥ पूर्ववत् ॥ राम अत्रे द्वितीयाबहुवचने शसि समागते
 लशक्तद्धिते इत्यनेन शस्येत्संज्ञाया तस्य लोप इति शस्य लोपे राम अस् इति जातं
 तत्र प्रथमयोः पूर्वसवर्ण इति पूर्वसवर्णादेशे रामा स् इति जातं तत्र तस्माच्छसो नः
 पुंसीत्यनेन सकारस्य नकारे कृते रामान् इति जातं तत्र अङ्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेपि
 इत्यनेन नकारस्य णत्वे प्राप्ते न पदान्तस्येत्यनेन णत्वाभावे ॥ रामान् ॥ राम अत्रे तृतीयै-
 कवचने टा इत्यागते राम टा इति जातं तत्र टाडसिङ्गसामिनात्स्या इत्यनेन द्वादेशे
 कृते आङ्गुण इति गुणे कृते कृते चाङ्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेपीति नस्य णत्वे ॥ रामेण ॥
 राम अत्रे तृतीयाद्विवचने भ्यामि समागते सुपि चेत्यनेन यनादिसुबन्तःपातिनि भ्यामि परे
 मकारोत्तरवर्तिनोऽदन्ताद्भ्रस्वरूपस्याकारस्य दीर्घत्वे ॥ रामाभ्याम् ॥ राम अत्रे तृतीयाबहुवचने भिसि
 समागते अतो भिस ऐसित्यनेन अदन्ताद्भ्रसंज्ञाच्च रामशब्दात्परस्य भिस ऐसि कृते घृद्धि-
 रेष्ठीत्यनेन घृद्धी कृतायां ससञ्जुपो ऋरिति सस्य रकारोत्तरवर्तिन सकारस्य लोपे खरव-
 सानयोर्विसर्जनीय इति रस्य त्रिसर्गत्वे च विहिते ॥ रामैः ॥ राम अत्रे चतुर्थ्यैकवचने डे
 इत्यागते डेर्य इत्यनेन डेर्यादेशे रामय इति जातं तत्र कस्य सूत्रस्य प्राप्तिः सुपि च कोषाज
 पनादिः मुप् डेः स्थाने जातो योषं यादेशः स तु यनादिर्वर्तते परं तस्मिन् सुप्तं नास्ती-
 त्याशङ्काणं स्थानिवदादेशोऽनल्लिख्यमिति सूत्रेण डेः स्थाने आदेशत्वेन प्राप्तस्य
 धरय स्थानिररे कृते यकारस्य मुसा सिद्धा ततो यनादिमुक्त्वं यकारे परे मकारोत्तरवर्ति-

इतर त्वत् एव नेम सम सिम । पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायाम् ।
 स्वमप्रातिपदनाख्यायाम् । अन्तरं वरिह्योगोपसंज्ञ्यानयोः । तद् तद् यद् एवद् इदम्
 अदस् एक द्वि युष्मद् अस्मद् भवतु किम् ॥ जैसः शी ७।१।१७। अदन्तात्सर्वनाम्नो
 जसः शी स्यात् । अनेकाल्त्वात्सर्वदेशः । सर्वे ॥ सर्वनाम्नः स्मै ७।१।१४। अतः
 सर्वनाम्नो ङे स्मै । सर्वस्मै ॥ ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ ७।१।१५। अतः सर्वनाम्न
 एतयोरैतौ स्मः । सर्वस्मात् ॥ आमि सर्वनाम्नः सुह् ७।१।१६। अवर्णान्तात्परस्य
 सर्वनाम्नो विहितस्यामः सुहागमः । एत्वपत्वे । सर्वेषाम् सर्वस्मिन् । शेषं रागवत् ।
 एवं विश्वाद्योऽप्यदन्ताः । उभश्च्यो द्विवचनान्तः । उभौ २ उभाभ्याम् ३ उभयोः २ ।
 तस्येह पाठोऽकजर्थः । इतरद्वयौ प्रत्ययौ । प्रत्ययमहणे तदन्तमहणमिति तदन्ता
 प्राणाः । नेम इत्यर्थे । समः सर्वपर्यायस्तुल्यपर्यायस्तु न । यथासंख्यगनुदेशः समा-
 नामिति प्रापकात् ॥ पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसं-
 ज्ञायाम् १।१।३४। एतेषां व्यवस्थायामसंज्ञायां सर्वनागसंज्ञा यणसूत्रात्तत्रैव या

रूपदेशे कृते सर्वं शीति जातं तत्र लशक्तञ्चित इति शकारस्ये संज्ञायां तस्य लोप इति
 शकारलोपे कृते कृते चाद्गुण इति गुणे ॥ सर्वे ॥ सर्वशब्दाच्चतुर्थ्यकवचने ङे इत्यागते
 सर्वनाम्नः स्मै इत्यनेन ङे इत्यस्य स्मै आदेशे कृते ॥ सर्वेषाम् ॥ सर्वशब्दात्पञ्चम्या एकवचने
 टात्तागते ङसिङ्योः स्मात् स्मिनाभिव्यनेन ङसीत्यस्य स्यात् इत्यादेशे कृते ॥ सर्व-
 स्मात् ॥ सर्वशब्दात्पञ्चम्या बहुवचने आमि प्राप्ते आमि सर्वनाम्नः सुह् इति मुटि सर्वं सुह्
 आग शीति जाने टकारोच्चारणोर्लोपे सफाम्य चाम आकारेण सहसंयोगे कृते सर्वसामिति जातं तत्र
 बहुवचने झल्येदित्यनेन यकारोच्चारणोऽकारोच्चारणे कृते । कृते च आदेशप्रत्यय-
 योरिति मय्य मदन्यादेशे ॥ सर्वेषाम् ॥ सर्वशब्दात्पञ्चम्या एकवचने ङौ समागते ङसिङ्योः
 स्मात्स्मिनाभिव्यनेनात्र ङेः स्मिन्नित्यादेशे कृते ॥ सर्वस्मिन् ॥ एवमेव विश्वाद्योऽदन्ता घो-
 र्णाः ॥ उभश्च्यो द्विवचनान्तार्थिकं सर्वनागसंज्ञा सूत्रे तत्राद्येन पाठमिति धेदुष्यते ।
 अन्यथसर्वनामासफात्प्राक्कृतेभ्यनेन प्राप्तस्यकच् प्रत्ययो यदि नापठिष्यन् भगवन्तः
 पाणिनयः सर्वनागसंज्ञासूत्रे उभश्च्योर् शीति नामिभ्यदेशेनेहेतोर्मास्यात् पाठो विहितः इतरद्वय-
 मयोः ३ ग तादिषु प्राणं उगाः इगमप्रत्ययान्तराभ्यानां सर्वनागसंज्ञार्थं विहितम् । नेमशब्दोर्दशच-

प्राप्ता सा जसि वा स्यात् । पूर्वं पूर्वाः । असंज्ञायां किम् । उत्तराः कुरवः । स्वाभिधेया-
पेक्षाऽवधिनियमो व्यवस्था । व्यवस्थायां किम् । दक्षिणा गाथकाः । कुशला इत्यर्थः ॥
स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् । १।१।३५। ज्ञातिधनान्यवाचिनः स्वशब्दस्य प्राप्ता संज्ञा
सा जसि वा । स्वे स्वाः । आत्मीयाः आत्मान इति वा । ज्ञातिधनवाचिनस्तु स्वाः ।
ज्ञातयोऽर्था वा ॥ **अन्तरं बह्रियोगोपसंव्यानयोः । १।१।३६।** बाह्ये परिधानीये
चार्येऽन्तरशब्दस्य प्राप्ता संज्ञा सा जसि वा । अन्तरे अन्तरा वा गृहाः । बाह्या इत्यर्थः ।
अन्तरे अन्तरा वा शाटकाः । परिधानीया इत्यर्थः ॥ **पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा । ७।१।३६।**
एभ्यो ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ वा स्तः । पूर्वस्मात् पूर्वात्, पूर्वस्मिन् पूर्वं । एवं
परादीनाम् । शेषं सर्ववत् ॥ **प्रथमचरमतयाल्पाईकतिपयनेमाश्च । १।१।३३।**
एते जसि उक्तसंज्ञा वा स्युः । प्रथमे प्रथमाः । तयः प्रत्ययः । द्वितये द्वितयाः । शेषं रामवत् ।
नेमे नेमाः । शेषं सर्ववत् । (तथिस्य ङित्सु वा) द्वितीयस्मै द्वितीयायेत्यादि ॥ एवं तृतीयः ।
निर्जरः ॥ जरायां जरसन्यतरस्याम् । ७।२।१०१। अजादौ विभक्तौ । पदा-

सर्वनामसंज्ञायां **जसः** शील्यनेन जसः श्यादेशे शकारलोपे गुणे च कृते ॥ पूर्वं ॥ यस्मिन्
पक्षे न सर्वनामसंज्ञा तस्मिन् पक्षे ॥ पूर्वाः ॥ रामवत् । उत्तराः कुरव इत्यत्र देशवाचकत्वात् सर्व-
नामसंज्ञा । दक्षिणा गाथका इत्यत्र अव्यवस्थावाचकत्वादक्षिणशब्दस्य न सर्वनामसंज्ञा । **स्वम-**
ज्ञातिधनाख्यायामिति स्वशब्दस्य सर्वनामसंज्ञायां (स्वे) इति रूपं तदभावे तु (स्वा) इति
रूपं भवति । स्वशब्दस्य ज्ञातिधनवाचकत्वे तु न सर्वनामता बोधवीति ॥ पितृपैतामहाद्येव
स्वाय-सूहयतानिश्च ॥ विधाधनाय च जने स्वे लोहस्तु विधीयताम् ॥ अन्तरशब्दस्य बाह्यत्वे
परिधानीयत्वेन **अन्तरं बह्रियोगोपसंव्यानयोरिति** सर्वनामसंज्ञायाम् ॥ अन्तरे ॥ तद-
भावे च (अन्तरा) इति भवति । पूर्वशब्दात्पञ्चम्येकवचने ङसौ **पूर्वादिभ्यो नवभ्यो** वेति
स्मादित्यादेशे ॥ पूर्वस्मात् ॥ तदभावे ॥ पूर्वात् ॥ पूर्वशब्दात्सप्तम्येकवचने ङावागते **पूर्वा-**
दिभ्यो नवभ्यो वेति सूत्रेण ङेः स्मिन्नित्यादेशे कृते ॥ पूर्वस्मिन् ॥ पक्षे ॥ पूर्वं ॥ प्रथम
अग्रे जसि **प्रथमचरमतयाल्पाईकतिपयनेमाश्चेति** सूत्रेण सर्वनामसंज्ञकत्वाद् **जसः**
शीति सूत्रेण जसः श्यादेशे कृते ॥ प्रथमे ॥ पक्षे ॥ प्रथमाः ॥ एवमेव द्वितीये ॥ द्वितीयाः ॥
तथैव ॥ नेमे ॥ नेमाः ॥ द्वितीय अग्रे चतुर्थ्येकवचने ङे समागते **तीयस्य ङित्सु** वेत्यनेन सर्व-
नामसंज्ञा वैकल्प्यात् ॥ द्वितीयस्मै ॥ पक्षे ॥ द्वितीयाय ॥ तृतीयशब्देष्वेवमेवोक्तम् । निर्जर अग्रे
प्रथमैकवचने सावागते सकारोच्चरवर्तिन उकारस्येत्संज्ञाकरणपूर्वं लोपे कृते **ससञ्जुपोरिति**
सस्य रुत्वे पुनरुकारलोपे **स्वरवसानयोर्विसर्जनीय**, इति विसर्जनीयत्वे ॥ निर्जरः ॥
निर्जर अग्रे प्रथमाद्विवचने औ समागते **जरायां जरसन्यतरस्याम्** । इत्यनेन जरासा-

१ अत्र जरायां अनुङ्घेति न सूचितं परद्विल्ले तदनुकरणे च जराजरा औ इत्यवस्थायामन्वाकारस्वा-
मुष्टि जराजरासाविल्लनिष्ठं प्रयज्येत । राह्यान्ते तु स्थाने द्वित्वपक्षे द्वित्वविशिष्टे स्मिन्निवद्भावेन जराशब्द-
मानीय तद्विशिष्टस्यैव जरसादेशे जरसाविति भावचरमतम् ।

ज्ञाधिकारे तस्य तदन्तस्य च । निर्दिश्यमानस्यादेशा भवन्ति । एकदेशविभ्रतमनन्यवदिति
 जरशब्दस्य जरस् । निर्जरसौ निर्जरस इत्यादि ॥ पक्षे हलादौ च रामवत् । विश्वपाः ॥
 दीर्घाञ्जसि च । ६।१।१०६। विश्वपौ विश्वपाः ॥ विश्वपाम् विश्वपौ ॥ सुडनपुंस-
 कस्य । १।१।४३। स्वादिपञ्चवचनानि सर्वनामस्थानसंज्ञानि स्युरह्नीयस्य ॥ स्वादि-
 प्वसर्वनामस्थाने । १।४।१७। कप्प्रत्ययावधिषु स्वादिप्वसर्वनामस्थानेषु पूर्वं पदं
 स्यात् ॥ यच्चि भम् । १।४।१८। यादिप्वजादिषु च कप्प्रत्ययावधिषु स्वादिप्वसर्व-
 नानस्थानेषु पूर्वं भसंज्ञं स्यात् ॥ आ कडारादेका संज्ञा । १।४।१। इत् ऊर्ध्वं क-
 डाराः कर्मधारय इत्यतः प्रागेकस्यैकैव सहा ज्ञेया या पराऽनवकाशा च ॥ आतो
 धातोः । ६।४।१४०। आकारान्तो थो धातुस्तदन्तस्य भस्वाङ्गत्व लोपः । अलोऽन्त्यस्य ।
 विश्वपः विश्वपा विश्वपाभ्यामित्यादि ॥ एवं शस्त्रभादयः । धातोः किम् । हाहान् ।

देशे प्राप्ते सूत्रे जरशब्दस्य जरसादेश प्रोक्तो न तु निर्जरशब्दस्य अतः । कथं जरसादेशः स्या-
 दित्याशङ्क्याम् । पदाङ्गाधिकारेतस्य तदन्तस्येत्यनेनात्र अङ्गाधिकारत्वात् तदन्तस्यापि स्वादिति
 प्राप्ते निर्दिश्यमानस्यादेशा भवन्तीत्यनेन जरशब्दस्यैव जरसादेशेनभाव्य कथमत्र जरशब्दस्य
 जरसानाव्यमित्याशङ्क्यामेकदेशविकृतमनन्यवदिति जरसादेशे कृते कृते च सयोगे ॥
 जरसौ ॥ जासि च ॥ जरस ॥ पक्षे हलादौ रामवत् ॥ विश्वपा अत्रे सौ सस्य रुद्रे रोविसर्गत्वे
 च ॥ विश्वपा ॥ विश्वपा औ इत्यत्र प्रथमयोः पूर्वसवर्ण इति पूर्वसवर्णादेशे प्राप्ते दीर्घा-
 ञ्जसि चेति सूत्रेण पूर्वसवर्णदीर्घाभावे वृद्धिरेचीत्यनेन वृद्धौ कृत्याम् ॥ विश्वपौ ॥
 विश्वपा अत्रे जसि चुट्ट इति जस्येत्सङ्गाया तस्य लोप इत्यनेन जस्य लोपे अकः सवर्णे
 दीर्घ इति सवर्णदीर्घत्वे सस्य रूपे तस्य विसर्गत्वे च ॥ विश्वपा ॥ विश्वपा अत्रे अमि ।
 अमि पूर्व इति पूर्वसवर्णदीर्घादेशे ॥ विश्वपाम् । विश्वपौ ॥ विश्वपा शस् इत्यत्र लशक्त-
 ङ्हित इति शस्येत्सङ्गाया लोपे च विश्वपा अस् इत्यत्र शिष्टे तत्र सुडनपुंसकस्येति सूत्रेण
 स्वादिपञ्चवचनाना सर्वनामस्थानसंज्ञाया जाताया विश्वपाशब्दस्य स्वादिप्वसर्वनामस्था-
 नेऽपि च सूत्रेण पदसंज्ञा यच्चि भमिति सूत्रेण भसंज्ञा च प्राप्ता तयोर्मथ्यात्कवात्र भाव्यमि-
 त्याशङ्क्यामाकडारादेका संज्ञेति सूत्रेण भसंज्ञाया परदानवकाशात्पञ्चाच भसंज्ञयैव
 भाव्यमिति भसंज्ञायामातो धातोरिति सूत्रेण एकारोत्तरवर्तिन आकारस्य लोपे एकारस्या-
 कारेण सट् सयोगे सस्य रूपे तस्य विसर्गत्वे च ॥ विश्वप ॥ विश्वपा अत्रे डे समागते ङस्येत्सङ्गाया
 लोपे च विश्वपा ए इत्यत्र शिष्टे तत्र यच्चि भमिति भसंज्ञायामातो धातोरिति एकारान्त-
 पातिन आकारस्य लोपे सयोगे च कृते ॥ विश्वपे ॥ एन पञ्चम्याश्कवचनेऽप्युक्तम् ॥ शङ्क-
 भादय शब्दा अप्येतेमेरोहनीया । हरिशब्दे वर्ततेऽत्रे प्रथमैकवचने सायागते उपदेशेजनु-
 नासिक इत् । ससञ्जुपो रुः । एतच्चसानयोर्विसर्जनीय इत्येभिः सूत्रे ॥ हरि ॥
 हरि अत्रे प्रथमाद्वयचने औ समागते प्रथमयोः पूर्वसवर्ण इत्यनेन पूर्वसवर्णदीर्घादेशे कृते

अनङ् सौ । ७।१।१३। सख्युरङ्गस्वानङ्गदेशोऽसंबुद्धौ सौ ॥ अलोऽन्त्यात्पूर्व उ-
 पधा । १।१।६५। अन्त्यादलः पूर्वो वर्ण उपधासंज्ञः ॥ सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ ।
 ६।४।८। नान्तस्योपधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्वनामस्थाने ॥ अपृक्त एकात् प्रत्ययः । १।
 १।४।१। एकात्प्रत्ययो यः सोऽपृक्तसंज्ञः स्यात् ॥ हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुतिस्य-
 पृक्तं हल् । ६।१।६८। हलन्तात्परं दीर्घो यौ ङ्यापौ तदन्ताच्च परं सुतिसीत्येतदपृक्तं
 हलुप्यते ॥ नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य । ८।२।७। प्रातिपदिकसंज्ञकं यत्वं तद-
 न्तस्य नस्य लोपः । सखा ॥ सख्युरसंबुद्धौ । ७।१।१२। सख्युरङ्गात्परं संबुद्धिर्वर्जं
 सर्वनामस्थानं णिद्वत्स्यात् ॥ अचो ङिणति । ७।२।११५। अजन्ताङ्गस्य ष्टद्धिर्मिति
 णिति च परे । सखायौ सखायः । हे सखे । सखायम् सखायौ सखीन् ।
 सख्या सख्ये ॥ खत्यात्परस्य । ६।१।११२। खितिश्चदाभ्यां खीतीश्चदाभ्यां

सूत्रेण पूर्वपरयोः स्थाने ष्टद्धिरुपादेशे कृते ॥ हरी ॥ हरि अग्रे सप्तमीबहुवचने सुप्यागते
 पकारलोपे आदेशप्रत्यययोरिति सूत्रेण सस्य मूर्द्धन्यादेशे कृते ॥ हरिषु ॥ सखिशब्दो
 वर्ततेऽग्रे प्रथमैकवचने सौ समागते अनङ्सौ इत्यनेन अनङ्प्राप्तः स कुत्र स्यादित्याशङ्क्या-
 मनेकात्प्रतिपूर्वस्येति सर्वस्य प्राप्तः पर ङिच्चेत्यनेन अन्यस्य खकारोत्तरवर्तिन
 इकारस्य अनङादेशे कृते- सख्- अनङ् स् इति जातं तत्र नकारोत्तरवर्त्यकारस्य उपदेशे-
 जनुनासिक इत् इत्यनेन ङकारस्य हलन्त्यगित्यनेन चेत्संज्ञा विधाय द्वयोरपि तस्य
 लोप इति लोपे कृते सख्- अन्- स् इत्यनशिष्टं तत्र अलोन्त्यात्पूर्व उपधा इत्यनेनाकार-
 स्योपधासंज्ञायां कृतायां सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ इति सूत्रेण नान्तस्य पदस्योपधाया
 दीर्घे कृते सखान् स् इति जातं तत्र अपृक्त एकात् प्रत्यय इत्यनेन सकारस्यापृक्त
 संज्ञायां कृतायाम् हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुतिस्यपृक्तं हलित्यनेन सकारस्य
 लोपे सखान् इत्यनशिष्टं तत्र नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति सूत्रेण नस्य लोपे च
 कृते ॥ सखा ॥ सखि अग्रे औ समागते सख्युरसंबुद्धौ इत्यनेनौकारस्य णिद्वद्भावे कृते
 अचो ङिणति इति अजन्ताङ्गस्य ष्टद्धि कृतायां सखै- औ इति जातं तत्र एचोय-
 चायाव इत्यायादेशे संयोगे च कृते ॥ सखायौ ॥ एवं जसि ॥ सखायः ॥ अगि सख्युर-
 संबुद्धौ । अचो ङिणति । एचोयवायावः । इमेभिः सूत्रैः क्रमात् णिद्वद्भावे ष्टद्धौ
 आयादेशे च कृते ॥ सखायम् ॥ सखायौ ॥ पूर्वम् ॥ सखिशब्दात् टा इत्यागते चुट्ट इति
 टकारस्येसंज्ञायां तस्य लोप इति लोपे इको यणचिदिति यणि च कृते ॥ सख्या ॥
 एमेव ॥ सख्ये ॥ सखिशब्दात् ङिति मन्नागते टकारस्येत्संज्ञायां लोपे च कृते कृते च इको
 यणचिदिति यणादेशे सख्- य्- अम् इति जातं तत्र ख्यत्यात्परस्येति सूत्रेण अकारस्यो-
 पायदेशे सकारस्य च तिसंगत्वे कृते ॥ सख्युः ॥ पष्ठेकवचनेऽपि ॥ सख्युः ॥ पूर्वम् ।

कृतयणादेशाभ्यां परस्य ङसिङ्सोरत उः । सख्युः ॥ औत् ॥ ७।३।११। इतः परस्य
 डेरौत् । सख्यौ । शेषं हरिवत् ॥ पतिः समास एव ॥ १।४।८। विसंज्ञा । पत्ने ।
 पत्युः २ पत्नौ । शेषं हरिवत् । समासे तु भूपतये । कतिशब्दो बहुवचनान्तः ॥ ब-
 हुगणवतुडति संख्या ॥ १।१।२३। डति च ॥ १।१।२५। डत्यन्ता संख्या पट्-
 संज्ञा स्यात् ॥ षड्भ्यो लृक् ॥ ७।१।२२। जइशसोः ॥ प्रत्ययस्य लृक्डल्लुपः
 १।१।६१। लृक्डल्लुपश्चद्वैः कृतं प्रत्यादादर्शनं क्रमात्तत्संज्ञं स्यात् ॥ प्रत्ययलोपे
 प्रत्ययलक्षणम् ॥ १।१।६२। प्रत्यये लुप्तेऽपि तदाश्रितं कार्यं स्यात् । इति जसि चेति
 गुणे प्राप्ते ॥ न लुमताङ्गस्य ॥ १।१।६३। लुमता शब्देन लुप्ते तन्निमित्तमङ्गकार्यं न
 स्यात् । कति२कतिभिः कतिभ्यः२ कतीनाम् कतिपु । गुण्मदस्मत्पट्संज्ञकास्त्रिपु सरूपाः ।
 त्रिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः । त्रयः त्रीन् त्रिभिः त्रिभ्यः २ ॥ त्रेस्त्रयः ॥ ७।१।५३।

सखिशब्दात्सप्तम्येकवचने डौ समागते औत् इति सूत्रेण डेरौकारादेशे इको यणचीति
 यणादेशे च कृते ॥ सख्यौ ॥ आद्वितीयावबहुवचनं पतिशब्दस्य हरिशब्दसाम्यम् । तृतीया-
 कवचने तु पतिः समास एवेति सूत्रेणात्र समासाभावाद्धिविहरहात् । आङो नास्त्रि-
 यामित्यस्याप्राप्तौ इको यणचीति यणि कृते ॥ पत्या ॥ एवमेव ॥ पत्ने ॥ पञ्चम्येकवचने
 ङस्यागते ङकारलोपे यणि खत्यात्परस्येककारस्योकारे सस्य ह्वे रस्य विसर्गे च
 कृते ॥ पत्युः ॥ एवम् ॥ पत्युः ॥ सप्तम्येकवचने डौ समागते औत् इति सूत्रेण डेरौत्वे
 यणादेशे च कृते ॥ पत्नौ ॥ समासश्चेद्विसंज्ञत्वात् ॥ भूपतिना ॥ भूपतये ॥ इत्यादि भवत्येव ॥
 कतिशब्दस्याप्रे प्रथमावबहुवचने जसि समागते बहुगणवतुडति संख्या इति संख्या-
 संज्ञां विधाय डति चेति सूत्रेण षट्संज्ञां च विधाय षड्भ्यो लृक् जम्शसोरिति
 जसो लोपं विधाय प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणमिति जसि चेति गुणे प्राप्ते न लुम-
 ताङ्गत्वेति सूत्रेण गुणाभावे ॥ कति ॥ त्रिशब्दात्प्रथमावबहुवचने ङस्यागते जस्य लोपे
 ह्रस्वस्य गुण इति गुणे एचोयवायाव इति अथादेशे च कृते ॥ त्रयः ॥ त्रिशब्दात्
 द्वितीयावबहुवचने शसि प्रथमयोः पूर्वसवर्ण इति पूर्वसवर्णदीर्घत्वे तस्माच्छसो
 नः पुंसीति सस्य नत्वे कृते ॥ त्रीन् ॥ त्रिशब्दात्पृष्ठीवबहुवचने आम्त्यागते त्रेस्त्रय इति

१ न च डौ शद्धिमकिलं तत्स्थानियद्भावेन औति आयास्यति तदा तु न विभक्ती तुसा इति निषेधात्कार-
 खोत्संज्ञा न स्यादिति वाच्यम् । इदमस्मभिरिति सूत्रे मकारेत्संज्ञापरिप्राणार्थेन ङकारोच्चारणेन तन्निषेधस्या-
 नित्यलघोवनात् । ङकाराभावे मकारस्येत्संज्ञा तु न भवति प्राद्विशोविभक्तिरित्यधिकारात् यमुरित्यस्य
 विभक्तिलेन तेन निषेधेनैव सिद्धिः । २ अत्र एवकार इत्योऽवधारणार्थेऽन्येन । सीतायाः पतये नमः ।
 लीवे च पतिते पत्नी । सखिना भान्नेन्द्रेणेत्यादीनां सिद्धिः । विपरीतनियम्यारणार्थं तु न धात्वादेः पःस
 इत्यादिनिर्देशात् । ३ त्रिल्लविसिष्टसंख्यावाचिनस्त्रिशब्दस्यैव बहुवचनान्तत्वम् । अत एव त्रेस्त्रय
 इत्यत्रैकवचनान्तत्वमपि सम्यगेव तत्र स्वरूपपरत्वात् ।

त्रिशब्दस्य त्रयादेशः स्यादामि । त्रयाणाम् त्रिषु । गौणत्वेऽपि प्रियत्रयाणाम् ॥ त्य-
दादीनामः । ७।२।१०२। एषामकारो विभक्तौ । द्विपर्यन्तानामेवेष्टिः । द्वौ द्वौ द्वाभ्याम्
द्वाभ्याम् द्वाभ्याम् द्वयोः द्वयोः । पाति लोकमिति पपीः सूर्यः ॥ दीर्घाञ्जसि च । ३।
१।१०६। दीर्घाञ्जसि इचि च परे न पूर्वसवर्णः । पप्यौ पप्यः । हे पपीः पपीम् पपीन्
पप्या पपीभ्याम् पपीभिः पप्ये पपीभ्यः पप्यः पप्योः । दीर्घान्न नुद् । पप्याम् । औ तु
सवर्णदीर्घः । पपी पप्योः पपीषु । एवं वातप्रम्यादयः । बहुषः श्रेयसो यस्य स बहुश्रेयसी ॥
यूह्यास्यौ नदी । १।४।३। ईदूदन्तौ नित्यबीलिङ्गौ नदीसंज्ञौ स्तः । प्रथमलिङ्गग्रहणं
च । पूर्वं श्यान्व्यस्योपसर्जनत्वेऽपि नदीत्वं यक्तव्यमित्यर्थः ॥-अन्व्यार्थनद्योर्ह्रस्वः ।
७।३।१०७। संन्वुदौ । हे बहुश्रेयसि ॥ आणूनद्याः । ७।३।११२। नद्यन्तात्परेषां

त्रयादेशे कृते त्रय-आम् इति जातं तत्र ह्रस्वनद्यापो नुद् इति उटि उटो लोपे नका-
रस्याकारेण सह संयोगे नामि इति दीर्घे अद्कृत्वाद् नुम्प्यवायेपीति नस्य णत्वे
च कृते ॥ त्रयाणाम् ॥ द्विशब्दात्प्रथमाद्वितीयाद्विवचने औ समागते त्यदादीनाम इत्य-
कारान्तादेशे कृते कृतायां च वृद्धिरेचीत्यनेन वृद्धौ ॥ द्वौ ॥ द्वौ ॥ द्विशब्दात् तृतीयाच-
तुर्थापञ्चमीनां द्विवचने म्यामि समागते त्यदादीनाम इत्यकारान्तादेशे सुपि चेति सू-
त्रेणाजन्तस्याङ्गस्य दीर्घत्वे कृते ॥ द्वाभ्याम् ॥ द्वाभ्याम् ॥ द्वाभ्याम् ॥ द्विशब्दात्पृष्ठीसप्तम्योर्द्विवचने
ओसि समागते त्यदादीनाम इत्यकारान्तादेशे ओसि चेत्यजन्ताङ्गस्यैकारादेशे कृते
एचोयवायाव इति अपादेशे संयोगे सस्य रूपे रस्य विसर्गत्वे च कृते ॥ द्वयोः ॥
द्वयोः ॥ पपी अत्रे औ समागते प्रथमयोः पूर्वसवर्ण इति पूर्वसवर्णदीर्घादेशे प्राप्ते
दीर्घाञ्जसि चेति पूर्वसवर्णदीर्घाभावे इको यणचि इति वणि कृते ॥ पप्यौ ॥ एवम् ॥
पप्यः ॥ पपीशब्दात् द्वितीयाद्यहुवचने ञसि समागते प्रथमयोः पूर्वसवर्ण इति पूर्वस-
वर्णदीर्घादेशे कृते ॥ तस्माच्छसो नः पुंसीत्यनेन सकारस्य नकारे कृते ॥ पपीन् ॥
पपीशब्दात्सप्तम्येकवचने औ समागते लशक्तद्धित इति लकारस्येत्यज्ञायां तस्य लोप
इति लकारस्य लोपे च कृते अकः सवर्णे दीर्घ इति दीर्घादेशे ॥ पपी ॥ पपीशब्दात्सप्तमी-
बहुवचने सुप्पागते आदेशप्रत्यययोरित्यनेन सकारस्य मूर्धन्यादेशे कृते ॥ पपीषु ॥ बहुश्रे-
यसीशब्दात्प्रथमैकवचने सावागते सकारोत्तरवर्तिन लकारस्य लोपे अपृक्त एकाल्प्रत्यय इति
सकारस्यापृक्तसंज्ञायां ह्रद्ब्याभ्यो दीर्घात्सुतिस्यपृक्तं ह्रलिति सस्य लोपे ॥ बहुश्रे-
यसी ॥ बहुश्रेयसी अत्रे संबोधनैकवचने सावागते सकारोत्तरवर्तिन लकारस्य लोपे सकारस्य च
ह्रद्ब्याभ्य इति लोपे यूह्यास्यौ नदी इत्यनेन नदीसंज्ञायामन्व्यार्थन-
द्योर्ह्रस्व इति ह्रस्वत्वे कृते ॥ हे बहुश्रेयसि ॥ बहुश्रेयसी अत्रे चतुर्थ्येकवचने छे समागते
आण् नद्या इति सूत्रेण आद् प्रातः स कुत्र स्यात् । आद्यन्तौ टकितावित्यनेन टि-

कितामाहागमः ॥ आटश्च ॥६॥११९०॥ आटोऽचि परे वृद्धिरेकादेशः ॥ बहुश्रेयस्यै
 बहुश्रेयस्याः बहुश्रेयसीनाम् ॥ डेराम्नयाम्नीभ्यः ॥७॥३॥११६॥ नयन्तादाबन्ता-
 भीशब्दात्परस्य डेराम् । बहुश्रेयस्याम् । शेषं पपीवत् । अङ्घन्तत्वात् सुलोपः । अति-
 लक्ष्मीः । शेषं बहुश्रेयसीवत् । प्रधीः ॥ अचि श्रुधातुभ्रुवां य्वोरियङ्बुवडौ ।
 ॥६॥४॥७७॥ भ्रुप्रत्ययान्तस्वेवर्णोवर्णान्तस्य धातोर्भ्रू इत्यस्य चाङ्घस्येयङ्बुवडौ स्तोऽजादौ
 प्रत्यये परे । इति प्राप्ते ॥ एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य ॥६॥४॥८१॥ धात्ववयवसं-
 योगपूर्वो न भवति य इवर्णस्तदन्तो यो धातुस्तदन्तस्थानेकाचोऽङ्घस्य यण्स्वादजादौ प्र-
 त्यये । प्रध्वौ प्रध्यः प्रध्वम् प्रध्वौ प्रध्यः प्रध्यः । शेषं पपीवत् । एवं भ्रामणीः । डौ तु
 मानण्याम् । अनेकाचः किम् । नीः नियौ नियः । अमि ऋसि च परत्वादियङ् । नि-

त्वात् डे इत्यस्याद्यावयवे आटि जाते बहुश्रेयसी-आट्-डे इति जातं तत्र लशक्तद्धिते
 इति ङस्य ह्रलन्त्यमिति टस्य चेत्संज्ञायां तस्य लोप इति तयोर्लोपे च कृते बहुश्रेयसी-
 आ-ए इति जातं तत्र आटश्चेति सूत्रेण पूर्वपरयोः स्थाने वृद्धौ कृतायां
 कृते चैको यणचीति यणि ॥ बहुश्रेयस्यै ॥ बहुश्रेयसीशब्दात् ङस्यागते आण् नद्याः ।
 आटश्च । इको यणचि । ससजुषो रुः । खरवसानयोर्विसर्जनीयः । इत्येभिः
 सूत्रैरुटि वृद्धौ यणि सस्य रुवे रस्य च विसर्गे कृते ॥ बहुश्रेयस्याः ॥ एवं पष्ठयेकवचनमपि
 हेयम् ॥ बहुश्रेयसी अग्रे षष्ठीबहुवचने आमि ह्रस्वनद्यापो नुट् इति गुटि उटो लोपे सं-
 योगे च कृते ॥ बहुश्रेयसीनाम् ॥ बहुश्रेयसीशब्दात्सप्तम्येकवचने ङावागते डेराम्नयाम्नी-
 भ्य इत्यनेन डेरामादेशे इको यणचीति यणि च कृते ॥ बहुश्रेयस्याम् ॥ बहुश्रेयसी अग्रे सुप्या-
 गते आदेशप्रत्यययोरित्यनेन सस्य मूर्धन्यादेशे ॥ बहुश्रेयसीषु ॥ अतिलक्ष्मीशब्दात्प्रथमैक-
 वचने सौ समागते अतिलक्ष्मीशब्दस्य ङघन्तत्वाभावात् ह्रत्ङ्घ्याङ्भ्य इति सूत्रेण सलोपामात्रे
 ससजुषो रुः । खरवसानयोर्विसर्जनीय इत्येताभ्यां सूत्राभ्यां सस्य रुवे रस्य च
 विसर्गे कृते ॥ अतिलक्ष्मीः ॥ शेषं बहुश्रेयसीवत् ॥ प्रधीशब्दस्याप्यङ्घन्तत्वात् ह्रत्ङ्घ्या-
 ङ्भ्य इति सूत्रस्याप्रवृत्तेः ससजुषो रुरिति सस्य रुवे खरवसानयोरिति रस्य विसर्गे
 च कृते ॥ प्रधीः ॥ प्रधी अग्रे औ इत्यवस्थायां कस्य सूत्रस्य प्राप्तिः अचि श्रुधातुभ्रुवां
 य्वोरियङ्बुवडौ । अत्र श्रुप्रत्ययान्तमङ्गं वर्तते इवर्णान्ताधात्वन्तमङ्गं वर्तते । उवर्णान्तधात्वन्तमङ्गं
 वर्तते किंवा भ्रूसंयन्धकाङ्गं वर्तते । वर्ततेऽत्र इवर्णान्तधात्वन्तमङ्गं तत इयङि प्राप्ते एरने-
 काचोऽसंयोगपूर्वस्येत्वेन यण् स्वात्कथमिति चेदित्यम् । अत्र अधात्ववयवसंयोगपूर्वः
 कोस्तिवा । इवर्णः धकारोत्तरवर्ती योयमीवर्णः स त्वधात्ववयवसंयोगपूर्व एवास्ति तदन्तः को
 वात्र धातुः धीधातुस्तदन्त एवास्ति । तदन्तमनेकाच किंवात्राङ्गं वर्तते वर्तते प्रधीरूपं तदन्तमने-
 काचाङ्गं ततस्तस्य अजादिप्रत्ययरूपे औकारे परे यणि जाते ॥ प्रध्वौ ॥ जसि ॥ प्रध्यः ॥ एवमेव

यम् । डेराम् नित्याम् । असंयोगपूर्वस्य किम् । सुश्रियो यवक्रियो ॥ गतिश्च । १।४।
 ६०। प्रादयः क्रियायोगे गतिसंज्ञाः स्युः । गतिकारकेतरपूर्वपदस्य यण् नेप्यते । शुद्ध-
 धियो ॥ न भूसुधियोः । ६।४।८६। एतदोरचि सुपि यण् । सुधियो सुधिय इ-
 त्यादि । सुखमिच्छतीति सुखी । सुतीः सुख्यौ सुत्यौ सुख्युः सुत्युः । शेषं प्रधीवत् ।
 शंभुर्हरिवत् । एवं भान्वादयः ॥ तृज्यत् क्रोष्टुः । ७।१।९६। असंबुद्धौ सर्वनामस्थाने
 परे । क्रोष्टुशब्दस्य क्रोष्टुशब्दः प्रयोक्तव्य इत्यर्थः ॥ ऋतो ङि सर्वनामस्थानयोः ।
 ७।३।११०। ऋतोऽङ्गस्य गुणो ङौ सर्वनामस्थाने च इति प्राप्ते ॥ ऋदुशानस्फुरुद-
 ग्रामणीशब्दोप्यापठ्ठीवहुवचनं बोध्यः । सप्तम्यां तु ग्रामणी अग्रे ङी डेरान्नद्याङ्गीभ्य इत्यामि
 यणि च ॥ ग्रामण्याम् ॥ नीशब्दात्सी सस्य स्त्वे रस्य विसर्गे च कृते ॥ नीः ॥ नी औ इत्यत्र
 अचि श्रुधातुश्रुवां स्वरियङुवडाविति इयङि कृते ॥ नियी ॥ नियः ॥ इत्यादि
 ज्ञेयमापठ्ठीवहुवचनम् । सप्तम्यां तु डेरान्नद्याङ्गीभ्य इत्येतत्सूत्रे नीप्रहणादत्रापि डेरानि
 कृते कृते चेषडादेशे ॥ नियाम् ॥ एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्येति सूत्रे असंयोगपूर्व-
 स्येत्युक्त्वात् सुधीशब्दान्तर्गतोपणस्य तु धात्ववयवसंयोगपूर्वत्वात् । अचि श्रुधातुश्रुवा-
 निति सूत्रेणैव सर्वत्राजादौ प्रलाये परे इयडादेशं विधाय नीशब्दवद्गुणाणि विधेयान्यापठ्ठीवहु-
 वचनम् । सप्तम्येकवचने त्यङ्यन्तात्वात् डेरान्नद्याङ्गीभ्य इति सूत्रस्याप्राप्तौ ङकारस्थेत्संज्ञा-
 खोपौ विधाय इयङि कृते ॥ सुश्रियि ॥ शुद्धधी अग्रे सौ सस्य स्त्वे रस्य विसर्गे च शुद्धधीः ।
 शुद्धधी औ इत्यत्र एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्येति सूत्रेण यणि प्राप्ते गतिकारके-
 तरपूर्वपदस्य यण् नेप्यत इत्यनेन शुद्धशब्दस्य गतित्वाभावात्कारकत्वाभावाच्च यणोऽप्रा-
 प्तौ । अचि श्रुधातुश्रुवामित्यनेन इयङि कृते ॥ शुद्धधियो ॥ शुद्धधिय इत्यादि ॥ शेषाणि
 सुश्रीवद्गुणाणि । सुधी अग्रे औ इत्यत्र गतिश्चेति गतिसंज्ञां विधाय एरनेकाचोऽसंयोग-
 पूर्वस्येति यणि प्राप्ते न भूसुधियोरिति यणादेशाभावे । अचि श्रुधातुश्रुवामित्यनेनेयङि
 कृते ॥ सुधियो ॥ सुधियः ॥ शेषं सुश्रीवत् ॥ सुखीशब्दात् सुतीशब्दाच्च प्रथमाद्विवचने
 औकारे समागते एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्येति यणि ॥ सुख्यौ ॥ सुख्यौ ॥ सुखी
 ङस्-सुर्ता ङस् इत्यत्र ङस्येत्संज्ञायां खोपे च कृते एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्येति यणि च
 कृते ख्यत्याहपरस्येति ङसिसंबन्धिने ङकारस्योकारे सस्य स्त्वे रस्य विसर्गे च ॥ सुख्युः ॥
 सुख्युः ॥ सुखी ङि-सुर्ता ङि इत्यत्र ङस्येत्संज्ञायां खोपे च एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्ये-
 ति यणि ॥ सुख्यि ॥ सुखि ॥ इति रूपं भवति । शंभुर्हरिवद्बोध्यः ॥ एवं भान्वादयोपि ज्ञेयाः ।
 क्रोष्टुशब्दो वर्ततेऽग्रे सौ समागते तृज्यत् क्रोष्टुरित्यनेन सर्वनामस्थाने परे क्रोष्टुशब्दस्य
 तृज्यन्तप्रत्ययायां कृतायां ऋतो ङि सर्वनामस्थानयोरित्यनेन सर्वनामस्थानपरत्वाद्गुणे प्राप्ते
 परत्वात् ऋदुशानस्फुरुदसोऽनेहसां चेत्यनेन अनङि कृते क्रोष्टु अनङ् सु इति जातं

सोऽनेहसां च । ७।१।९४। ऋदन्तानामुशनसादीनां चानह्स्यादसंबुद्धौ ॥ अमृ-
न्तृचखसृनमृनेष्टृत्वष्टृक्षचृहोतृपोतृप्रशास्तृणाम् । ६।४।११। अवादीनामु-
पधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्वनामस्थाने । क्रोधा क्रोधारौ क्रोधारः क्रोष्टून् ॥ विभाषा
तृतीयादिष्वचि । ७।१।९७। अजादिषु तृतीयादिषु क्रोष्टुर्वा तृज्वत् । क्रोष्ट्रा क्रोष्ट्रे ॥
ऋत उत् । ६।१।१११। ऋतो ङसिङ्सोरति उदेकादेशोरपरः ॥ रात्सस्य । ८।

तत्र ङकारस्य नकारान्तःपाल्यकारस्य चेतसंज्ञायां लोपे च कृते क्रोष्ट् अन् स् इति जातं तत्र
हृत्ङ्घ्याब्भ्यो दीर्घादिति सुलोपे अप्तृन्तृजिल्यनेन संबुद्धिभिन्नसर्वनामस्थानपर-
त्वात् उपधाया दीर्घत्वे कृते क्रोष्टान् इति जातं तत्र नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येत्यनेन
नस्य लोपे ॥ क्रोष्टा ॥ क्रोष्टु औ इत्यत्र तृज्वत् क्रोष्टुरित्यनेन तृजन्ततुल्यत्वे कृते ऋतो
ङ्सिर्वर्णनामस्थानयोरिति गुणे प्राप्ते उरण्पर इत्यनेन रपरे अकारे जाते क्रोष्ट् अन्
औ इति जातं तत्र अप्तृन्तृजिल्यनेनोपधाया दीर्घत्वे कृते कृते च संयोगे ॥ क्रोष्टारौ ॥ एवम् ॥
क्रोष्टारः ॥ क्रोष्टु अग्ने शक्ति समागते असर्वनामस्थानत्वात् शसस्तस्मिन् परे क्रोष्टुशब्दस्य तृ-
ज्वद्भावाभावात् तस्माच्छसो नः पुंसीत्यनेन सस्य नत्वे कृते प्रथमयोः पूर्वसवर्ण
इति पूर्वसवर्णदीर्घादेशे कृते ॥ क्रोष्टून् ॥ क्रोष्टु अग्ने टा इत्यागते चुट्ट् इत्यनेन टकारस्येत-
संज्ञायां तस्य लोप इति लोपे विभाषा तृतीयादिष्वचि इत्यनेन तृज्वत्तायां
कृतायामिको यणचीति यणि कृते ॥ क्रोष्ट्रा ॥ यस्मिन् पक्षे तृज्वद्भावो न स्यात् तस्मि-
न्पक्षे आजो ना स्त्रियाभिल्यनेन टा इत्यस्य नाकारादेशे कृते ॥ क्रोष्टुना ॥ क्रोष्टु डे इत्यत्र
लशक्तद्धित इति ङस्येतसंज्ञायां तस्य लोप इति ङस्य लोपे विभाषा तृती-
यादिष्वचि इति तृज्वद्भावे इको यणचीति यणि च कृते ॥ क्रोष्ट्रे ॥ पक्षे घेङितीति
गुणे कृते कृते च एचोयवायाव इति अवादेशे ॥ क्रोष्ट्रवे ॥ क्रोष्टु अग्ने ङसि सकारोत्तरव-
र्तिन इकारस्येतसंज्ञायां लोपे च कृते घेङितीति गुणे कृते क्रोष्ट्रो अस् इति जातं तत्र ङसि-
ङ्सोश्चेति पूर्वरूपादेशे सस्य स्ये रस्य विसर्गे च कृते ॥ क्रोष्टोः ॥ पक्षे विभाषा
तृतीयादिष्वचि इति तृजन्ततुल्यतायामुपदेशेऽजनुनासिक इत् इति सकारोत्तर-
वर्तिन इकारस्येतसंज्ञायां तस्य लोप इत्यनेनेकारस्य लोपे लशक्तद्धित इति ङकारस्ये-
तसंज्ञायां तस्य लोप इति ङस्य लोपे च कृते क्रोष्ट् अस् इति जातं तत्र ऋत उत् इत्यनेन
अकारस्य रपरे उकारादेशे जाते क्रोष्टुर् स् इति जातं तत्र रात्सस्येत्यनेन सस्य लोपे
स्वरवसानयोर्विसर्जनीय इति रस्य विसर्गादेशे ॥ क्रोष्टुः ॥ एवं षष्ठ्येकवचनेपि
त्रेयम् ॥ क्रोष्टु अग्ने ओस् इत्यत्र इको यणचीति यणि सस्य विसर्गे च कृते ॥ क्रोष्ट्रोः ॥
तृज्वद्भावपक्षे इको यणचीति यणि ॥ क्रोष्ट्रोः ॥ क्रोष्टु अग्ने आमि समागते विभाषा-
तृतीयादिष्वचि इत्यनेन तृज्वद्भावे प्राप्ते ह्रस्वनद्यापो नुद् इत्यनेन नुटि च प्राप्ते विप्र-
तिषेधे परं कार्यमित्यनेन परत्वाच्चृज्वद्भावे प्राप्ते । नुमचिरतृज्वद्भावेभ्यो नुद् इत्यनेन

२।२४। रेफासंयोगान्तस्य सस्यैव छोपो नान्यस्य । रस्य विसर्गः । क्रोष्टुः क्रोष्टो (तु
 मचिरतृव्यत्रांभ्यो नुद् पूर्वविप्रतिषेधेन) क्रोष्टूनाम् क्रोष्टरि । पक्षे हलादां च शंभुवत् ।
 ह्रहः ह्रहौ ह्रहः ह्रहम् इत्यादि । अतिचमृशब्दे तु नदीकार्यं विशेषः । हे अतिचमु ।
 अतिचम्यै अतिचम्याः अतिचमूनाम् । खलपूः ॥ ओः सुपि । ६।४।८३। धातुव्यव-
 संयोगपूर्वो न भवति य उवर्णस्तदन्वो यो धातुस्तदन्तस्थानेफाचोऽङ्गस्य यण् स्वादपि
 सुपि । खलप्यौ खलप्यः । एवं सुस्वादयः । सभूः सभुवौ सभुवः । वर्षाभूः ॥ व-
 र्पाभ्यश्च । ६।४।८४। अस्य यण् स्वादपि सुपि । वर्षाभ्यावित्यादि । हन्भूः (हन्क-

नुच्येन कृते उटि गते नकारस्याकारेण सह सयोगे कृते नामि इत्यनेनाजन्ताङ्गस्य दीर्घदेशे
 कृते ॥ क्रोष्टूनाम् ॥ क्रोष्टु अग्रे छि इत्यत्र अद्य घेरित्यनेन डेरौकारदेशे वेक्षाकारदेशे कृते
 घृद्धिरेचीत्यनेन वृद्धौ च कृतायाम् ॥ क्रोष्टी ॥ पक्षे विभाषा तृतीयादिष्वचीत्यनेन
 वृजन्ततुल्यत्वे कृते ऋतो डि सर्वनामस्थानयोरिति गुणशब्देनात्र श्रयो वर्णा प्रासास्तत्र
 खरण्पर इत्यनेन रपरे अकारे जाते क्रोष्ट् अर् इ इति जात तत्र सयोगे कृते ॥ क्रोष्टरि ॥
 ह्रह्र अग्रे प्रथमाद्विवचने षी इत्यागते ह्रको यणचीति यणि ॥ ह्रहौ ॥ ह्रह ॥ ह्रहम्
 ॥ इत्यादि ॥ अतिचमृशब्दे तु नदीकार्यं विशेषस्तदन्तधतुष्येकवचने ठे इत्यागते आप्नद्या
 इत्यनेन आटि कृते आटश्चेत्यनेन वृद्धौ कृतायाम् ॥ अतिचम्यै ॥ अतिचम् अग्रे पष्ठीबहुवचने
 आभ्यागते ह्रस्वनद्यापो नुद् इत्यनेन नुटि कृते ॥ अतिचमूनाम् ॥ हेपूर्वातिचमृशब्दात्
 संबोधनैकवचने सायागते । अम्ब्वार्धनद्योर्ह्रस्व इत्यनेन ह्रस्वत्वे कृते ॥ हे अतिचमु ॥
 खलपृशब्दाप्रथमाद्विवचने औ इत्यागते ओः सुपीति यणि कृते ॥ खलप्यौ ॥ स्वभू अग्रे
 औ इत्यत्र न भूसुधियोरित्यनेन यणादेशाभागे अचि शुधातुधुवां र्वोरियडुव-
 डौ इत्यनेन उवळि कृते कृते च सयोगे ॥ स्वमुयौ ॥ एत सर्वत्र बोध्यम् ॥ वर्षाभू अग्रे
 औ आगते न भूसुधियोरित्यनेन यणादेशाभागे सिद्धेपि वर्षाभ्यश्चेत्यनेन यणि कृते कृते
 च सयोगे ॥ वर्षाभ्यौ ॥ वर्षाभ्य इत्यादि । हन्भू अग्रे औ इत्यत्र हन्करपुनःपूर्वस्य भुवो
 यण् वक्तव्य इति वार्तिकेन यणि कृते ॥ हन्भ्यौ ॥ करन्वौ ॥ पुनर्भ्यौ ॥ इत्यादि ॥
 धातु अग्रे सी समागते ऋदुशानस्फुरुदंसोनेहसां चेत्यनेन अनळि कृते अप्तृन्तृच्
 इत्यनेनोपधाया दीर्घे कृते ह्रल्ङ्याभ्य इति सकारस्य लोपे नलोपः प्रातिपदि-
 कान्तस्येति नकारस्य लोपे च ॥ धाता ॥ धातु औ इत्यत्र ऋतोङ्ङि सर्वनामस्थानयो-
 रिति गुणे धातर् औ इति जातम् । अप्तृन्तृजित्यनेनोपधाया दीर्घत्वे कृते ॥ धातारौ ॥

१ अत्र सप्तुदि मत्वा जायमानो इत्य सभिपातपरिभाषया सप्तुदिविपातको न स्यात् । सत्यम् ।
 एरद्वल्लसप्तुदेरित्यत्र गुणासंज्ञेद्विरित्येव वक्तव्ये एरद्वल्लसप्तुदमेव ज्ञापयति सप्तुदी तस्या अनुपस्थिति ।
 एव (हे बहुभेयसि हे ययु) इत्यादिपु तत्परिभाषाप्रवृत्तिनाप्या ॥

रपुनःपूर्वस्य भुवो यण् वक्तव्यः) इन्ध्वौ । एवं करभूः । धाता हे धातः धातागो धा-
तारः । (ऋवर्णाञ्जस्य णत्वं वाच्यम्) धातूणाम् । एवं नप्त्रादयः । नप्त्रादिग्रहणं व्युत्पत्ति-
पक्षे नियमार्थम् । तेनेह न पिता पितरौ पितरः पितरम् । शेषं धातृवत् । एवं जामात्रा-
दयः । ना नरौ ॥ नृ च । ६।४।६। अस्य नामि वा दीर्घः । नृणाम् नृणाम् ॥ गोतो
णित् । ७।१।९०। ओकाराद्विहितं सर्वनामस्थानं णितृवत् । गौः गावौ गावः ॥ औ-
तोऽम्शसोः । ६।१।९३। औकारादम्शसोरधि आकार एकादेशः । गाम् गायौ गाः ।
गवा गवे गोः । इत्यादि ॥ रायो हलि । ७।२।८५। अस्याकारादेशो हलि विभक्तौ ।

धातार इत्यत्राप्येवमेव ज्ञेयम् ॥ धातु अग्रे आम् इत्यत्र ह्रस्वनद्यापो नुट् इत्यनेन नुटि नामि
इत्यनेन दीर्घादेशे कृते ऋवर्णाञ्जस्य णत्वं वाच्यमिति नस्य णत्वे कृते ॥ धातूणाम् ॥
हेपूर्वकधातृशब्दात्सी समागते ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोरिति गुणे कृते धात् अस् इति
जातं तत्र ह्रस्वत्वाभ्यो दीर्घादिति सस्य लोपे खरवसानयोर्विसर्जनीय इति
विसर्जनीये ॥ हे धातः ॥ एवं नप्त्रादयः ॥ पितृ औ इत्यत्र ऋतो-ङिसर्वनामस्थानयो-
रित्यनेन गुणे कृते । अप्तृन्तृजिति सूत्रे प्रोक्तानामेव शब्दानामुपधाया दीर्घः स्यादित्युक्त-
त्वात् । अत्र दीर्घत्वाभावे ॥ पितरौ ॥ यद्यपि अप्तृन्तृजिति सूत्रे तृन्तृजन्तानां ग्रहणे
कृते खसृनप्त्रित्यादीनामपि ग्रहणं जातमेव तथापि पुनस्तद्ग्रहणमेव सिद्धे सत्यार-
भ्यमाणो विधिर्नियमार्थ इति वचनात् तृन्तृजन्तानामुपधाया दीर्घः स्याद्वेन्नप्त्रादीनामेवेति
निवेदयति । नृशब्दात्पृष्ठीवद्भुवने आमि ह्रस्वनद्यापो नुट् इति नुटि उटो लोपे संयोगे
नामीति दीर्घे कृते ऋवर्णाञ्जस्य णत्वं वाच्यमिति नस्य णत्वे ॥ नृणाम् ॥ नृचेति
सूत्रेण पक्षे दीर्घाभावे ॥ नृणाम् ॥ गोशब्दात्सी समागते गोतो णित् इत्यनेन सोर्णिट्त्वे
कृते अचोङ्गितीति सूत्रेण वृद्धौ सस्य रूपे रस्य विसर्गे च कृते ॥ गौः ॥ गो अग्रे औ
इत्यत्र गोतो णित् इति णिट्त्वाभावे अचोङ्गितीति वृद्धौ एचोयवायाव इत्यनेन
आवादेशे च कृते ॥ गावौ ॥ एवम् ॥ गावः ॥ गोशब्दात् अमि समागते औतोऽम्शसोरि-
त्यनेन गकारोत्तरवर्तिन ओकारस्याकारादेशे अमि पूर्व इति पूर्वरूपैकादेशे च ॥ गाम् ॥ गो अग्रे
शस् इत्यत्र लशकतद्धित इति शस्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति लोपे औतोऽम्शसो-
रिति पूर्वपरयोः स्थाने आकारादेशे सस्य रूपे रस्य विसर्गे च कृते ॥ गाः ॥ गो अग्रे
टा इत्यत्र चुट्ट इत्यनेन टस्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति लोपे एचोयवायाव इति
अवादेशे च ॥ गवा ॥ गो अग्रे पञ्चम्येकवचने ङस्यागते ङस्येत्संज्ञायां लोपे च कृते गो
अस् इति जातं तत्र ङसिङ्सोश्चेत्यनेन पूर्वरूपैकादेशे सस्य रूपे रस्य विसर्गे च ॥ गोः
॥ शब्दात्प्रथमैकवचने सी समागते रायो हलीत्यनेन शब्दस्य सर्वस्याप्याकारादेशे

राः रायौ रायः । राभ्यामित्यादि । ग्लौः ग्लौवौ ग्लौवः ग्लौभ्यामित्यादि ॥ इत्यजन्ताः
पुलिङ्गाः ॥

॥ अथाजन्तस्त्रीलिङ्गप्रकरणम् ॥

रमा ॥ औङ् आपः । ७।१।१८। आबन्ताद्ङात्परस्मैङ्कः शीं स्यात् । औङ्स्त्री-
कारविगच्छेः संज्ञा । रमे रमाः ॥ संबुद्धौ च । ७।३।१०६। आप एकारः स्यात्संबुद्धौ ।
एङ्स्त्रिधादिति संबुद्धिलोपः । हे रमे हे रमे हे रमाः । रमाम् रमे रमाः ॥ आङ्
चापः । ७।३।१०५। आदि ओषि चाप एकारः । रमया रमाभ्याम् रमानिः ॥ याडापः
। ७।३।११३। आपो ङितो याद् । ष्टुद्धिः । रमायै रमाभ्यः रमाभ्यः । रमायाः रमयोः

प्राप्ते अलान्त्यस्येत्स्वनेनान्वस्येकारस्याकारादेशे तस्य ह्रस्वे विसर्गे च कृते ॥ राः ॥ रे
अग्रे औ इत्यत्र एचोयवायाव इत्यनेन आयादेशे कृते ॥ रायौ ॥ राय इत्यायप्युहान् ॥
इति श्रीमत्सद्गुरुवेरावठपाकल्पवल्लीपल्लवायमानायां प्रयोगमणिमालायामजन्तपुलिङ्गाः पूर्णाः ॥
बालामुपासहे गीरीं बालाः स्त्रां जननीमिव ॥ स्वयं बालाप्यबालान् या बालान्निर्मिति विद्यया ॥ १ ॥
नामं नामं गुरुवरी श्रीकेशचमोहेश्वरौ ॥ स्मारं स्मारं च वागीशां लिखान्येतपधामति ॥ २ ॥

रमाशब्दो वर्तते ङ्याप्यातिपदिकादित्यनेन सर्वेषु स्वादयः प्राप्तास्तेषां मध्यादत्र प्रथमै-
कवचने सौ समागते षपदेशेजनुनासिक इत् इति सकारोत्तरवर्त्युकारस्येत्संज्ञायां तस्य
लोप इति लोपे ह्रस्व्यावभ्य इत्यनेन सकारस्य लोपे च कृते ॥ रमा ॥ रमा अग्रे औ
इत्यत्र औङ् आप इत्यनेनौकारस्य शीकारादेशे कृते रमा शी इति जातं तत्र लशक्त-
ङ्कित इत्यनेन शस्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति लोपे कृते रमा ई इत्यवशिष्टं तत आद्गुण इति
गुणे ॥ रमे ॥ रमा जस् इत्यत्र षुद् इति जस्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति लोपे प्रथमयोः
पूर्वसवर्ण इति पूर्वसवर्णदोर्घादेशे तस्य ह्रस्वे रस्य विसर्गे च रमाः ॥ रमा अग्रे संवोधनै-
कवचने सौ समागते संबुद्धौ चेत्यनेनाबन्ताद्ङस्य एकारादेशे कृते एङ्स्त्रिधादित्यनेन
तस्य लोपे कृते ॥ रमे ॥ रमा अग्रे टा इत्यत्र षुद् इति टस्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति लोपे
रमा आ इति जाते आङ् चाप इत्यनेनाबन्ताद्ङस्येकारादेशे एचोयवायाव इति अया-
देशे च कृते ॥ रमया ॥ रमा ङे ङकारस्येत्संज्ञायां लोपे च कृते रमा ए इति जातं तत्र याडाप
इति याटि टस्येत्संज्ञायां लोपे ष्टुद्धिरेचीत्यनेन ष्टुद्धौ च कृतायाम् ॥ रमायै ॥ रमा अग्रे डस्
इत्यत्र ङस्येत्संज्ञायां लोपे याडाप इति याटि टकारादेत्संज्ञायां लोपे च कृते कृते च अ-
ङ्कः सवर्णे दीर्घ इति दीर्घादेशे तस्य ह्रस्वे रस्य विसर्गे च ॥ रमायाः ॥ एवं षष्ठपेकाचन-
मपि ज्ञेयम् ॥ रमा ओस् इत्यत्र आङ् चाप इत्यनेन आबन्ताद्ङस्येकारादेशे एचोयवा-
याव इति अयादेशे सकारस्य च ह्रस्वे रस्य विसर्गत्वे कृते ॥ रमयोः ॥ रमा आम् इत्यत्र
ह्रस्वनयापो नुद् इति नुटि उठो लोपे संयोगे अद्कुप्वाङ्नुम्ब्यवायेपीति

रमाणाम् । रमायाम् रमासु । एवं दुर्गाशिवकादयः ॥ सर्वनाम्नः स्याद् ह्रस्वश्च । ७।
३।१।१४। आबन्तात्सर्वनाम्नो ङितः स्याद् स्यादापश्च ह्रस्वः । सर्वस्यै सर्वस्याः सर्वासाम्
सर्वस्याम् । शेषं रमावत् । एवं विश्वाद्य आबन्ताः ॥ विभाषा दिक्समासे ब-
हुव्रीहौ । १।१।२८। सर्वनामता वा । उत्तरपूर्वस्यै उत्तरपूर्वायै । (तीयस्य वा संज्ञा)
द्वितीयस्यै द्वितीयायै । एवं तृतीया । अम्बार्थेति ह्रस्वः । हे अम्ब हे अक् हे अद् ।

नस्य णत्वे च कृते ॥ रमाणाम् ॥ रमा ङि इत्यत्र **डेराम्नयान्नीभ्य** इत्यनेन डेरामि कृते
रमा आम् इति जातं तत्र **याडाप** इति याटि विहिते विहिते **चाकः सवर्णे दीर्घ** इति
दीर्घादेशे ॥ रमायाम् ॥ सर्वा डे इत्यत्र डकारस्येत्संज्ञायां लोपे च कृते **सर्वनाम्नः स्याद्**
ह्रस्वश्चेत्यनेन स्याटि आबन्तस्य ह्रस्वत्वे च कृते सर्वं स्याद् ए इति जातं तत्र **वृद्धिरेची-**
त्यनेन वृद्धौ ॥ सर्वस्यै ॥ सर्वा अत्रे पष्ठीबहुवचने आमि समागते **आमि सर्वनाम्नः**
सुट् इति सुटि उटि गते सकारस्याकारेण सह संयोगे च कृते ॥ सर्वासाम् ॥ सर्वा ङि इत्यत्र
डेराम्नयान्नीभ्य इति डेरामि सर्वा आम् इति जातं तत्र **सर्वनाम्नः स्याद् ह्रस्वश्चेति**
ङितः स्याटि विहिते विहिते चाबन्तस्य ह्रस्वत्वे सर्वस्या आम् इति जातं तत्र **चाकः सव-**
र्णे दीर्घ इति दीर्घादेशे ॥ सर्वस्याम् ॥ उत्तरपूर्वा डे इत्यत्र **सर्वनाम्नः स्याद् ह्रस्वश्चेति**
स्याटि आबन्तस्य ह्रस्वत्वे **वृद्धिरेची**ति वृद्धौ च ॥ उत्तरपूर्वस्यै ॥ यस्मिन् पक्षे उत्तरपूर्वाश-
ब्दस्य **विभाषा दिक्समासे बहुव्रीहौ** इत्यनेन सर्वनामता न स्यात्तस्मिन् पक्षे
याडाप इत्यनेन याटि **वृद्धिरेची**ति वृद्धौ च ॥ उत्तरपूर्वायै ॥ द्वितीया डे इत्यत्र **तीयस्य**
ङिस्सु वेत्यनेन सर्वनामतावैकल्ये यस्मिन् पक्षे सर्वनामता जाता तस्मिन् पक्षे **सर्वनाम्नः**
स्याद् ह्रस्वश्चेति स्याटि ह्रस्वत्वे च विहिते विहितायां च वृद्धौ ॥ द्वितीयस्यै ॥ सर्वनामत्वा-
भावे तु **याडाप** इति याटि वृद्धौ च विहितायाम् ॥ द्वितीयायै ॥ हे अम्बा सु इत्यत्र
सकारोत्तरवर्त्युकारस्येत्संज्ञायां लोपे च कृते **अम्बार्थनयोर्ह्रस्व** इति ह्रस्वत्वे कृते ॥
एङ्ह्रस्वात्संबुद्धेरिति संबुद्धिलोपे ॥ हे अम्ब ॥ जरा औ इत्यत्र **जराया जरसन्यत-**
रस्याम् इति जरसि कृते ॥ जरसौ ॥ यस्मिन् पक्षे जरसादेशो न जातस्तस्मिन्पक्षे **औङः शी**
इति औकारस्य शीकारे शकारस्येत्संज्ञायां लोपे विहिते विहिते **चाट्टुण** इति ॥ जरे ॥ मति
शस् इत्यत्र शकारस्येत्संज्ञायां लोपे च कृते **प्रथमयोः पूर्वसवर्ण** इति पूर्वसवर्णदीर्घत्वे अस्य
रुत्वे रस्य विसर्गत्वे च ॥ मतीः ॥ मति डे इत्यत्र **शेषोऽद्यसखि** इति सूत्रेण मतिशब्दस्य

१ अत्र केचित् वदन्ति । सर्वनाम्नोऽमुद्देशेनैव सूच्यताम् । एवमन्तरङ्गत्वात्पूर्वं याटि तस्मिन् परे हि-
त्वाद्दन्त्यादेशे अमुङि सर्वस्या इत्यादि सिद्धम् । स्याद् करणे षट्स्यपिधाने च प्रयोजनं चिन्तयम् । वज्रो-
च्यते । उक्त्यासेऽसुप्थे इत्यादि न सिद्धेव । असांतालाभावेन मुलानापत्तेः । किञ्च आदेशरूपसका-
रभावात् षत्वानापत्तेः । यदि वादेशप्रत्ययवोरित्यत्रादेशावयवो एतान् वेतदा तिङ्गणमित्यत्रापि पलापत्तेः ।
तस्माद्यथोक्तमेव साधु ॥

जरा जरसौ जरे इत्यादि । पक्षे रमावत् । गोपा विश्रयावत् । मवीः मत्वा ॥ छिति
ह्रस्वश्च ॥१४॥१॥ इयङ्गुवङ्ग्यानौ स्त्रीशब्दभिन्नौ नित्यस्त्रीलिङ्गावीदूतौ ह्रस्वौ च इव-
णोवर्णौ स्त्रियां वा नदीसंज्ञौ सौ छिति । मत्स्ये मत्तये मत्साः २ मतेः ॥ इदुङ्ग्याम् ॥७॥
३॥११७॥ नदीसंज्ञकाम्यामिदुङ्ग्यां परस्व डेराम् । मत्व्याम् मतौ । शेषं हरिवत् । एवं
बुद्ध्यादयः ॥ त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ ॥७॥२॥९९॥ खालिङ्गयोरेतौ सौ विभ-
क्तौ ॥ अचि र ऋतः ॥७॥२॥१००॥ तिसृ चतसृ एतयोर्ऋकारस्य रेफादेशः स्यादचि ।
गुणदीर्घोत्वानामपवादः । तिस्रः विस्रः तिसृभिः तिसृभ्यः तिसृभ्यः । आनि नुद् ॥ न
तिसृचतसृ ॥६॥४॥४॥ एतयोर्नामि दीर्घो न । तिसृणाम् तिसृषु । द्वे द्वे द्वाभ्याम् द्वा-
भ्याम् द्वाभ्याम् द्वयोः द्वयोः । गौरी गौर्यौ गौर्यः । हे गौरि गौर्ये इत्यादि । एवं नशादयः ।

धिसंज्ञायां घेडितीति गुणे एचोयवायाच इति अयादेशे च कृते ॥ मत्तये ॥
छिति ह्रस्वश्चेति सूत्रेण यस्मिन् पक्षे मतिशब्दस्य नदीसंज्ञा जाता तस्मिन्पक्षे आण-
नया इत्यनेन आटि कृते आटश्चेति वृद्धौ च कृतायाम् ॥ मत्स्ये ॥ मति छि इत्यत्र छिति
ह्रस्वश्चेति नदीसंज्ञायामिदुङ्ग्यामित्यनेन डेरामि विहिते विहिते च यणि ॥ मत्व्याम् ॥ नदी-
संज्ञाभावे शेषो घ्यसखि इत्यनेन धिसंज्ञायामञ्चघोरित्यनेन डेरौकारे घेरकारादेशे वृद्धौ
च कृतायाम् ॥ मतौ ॥ त्रि जर् इत्यत्र त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ इत्यनेन तिसृ
इत्यादेशे कृते तिसृ अस् इति जातम् तत्र ऋतो डिसर्वनामस्थानयोरित्यनेन प्राप्तं
गुणं प्रथमयोः पूर्वसवर्णं इत्यनेन प्राप्तं पूर्वसवर्णदीर्घत्वं प्रियतिस्रः समागतः प्रियतिस्रः
स्मित्यत्र ऋतडत् इत्यनेन प्राप्तमुत्वं च निवार्य अचि र ऋत इत्यनेन रेफादेशे कृते कृते
च संयोगे सस्य रुवे सस्य विसर्गे च ॥ तिस्रः ॥ त्रि अमे आमि त्रिचतुरोः स्त्रिया-
मित्यनेन तिसृ इत्यादेशे कृते ह्रस्वनद्यापो नुद् इति नुटि उटि गते संयोगे कृते तिसृ
नामिति जातं तत्र नामि इति दीर्घत्वे प्राप्ते न तिसृचतसृ इति दीर्घत्वाभावे
ऋवर्णाञ्जस्य णत्वमित्यनेन णत्वे ॥ तिसृणाम् ॥ एवं चतुःशब्दोपि बोध्यः ॥ द्वि औ
इत्यत्र त्यदादीनाम इत्यनेन अकारादेशे कृते कृते च टापि गते च चुटू इत्यनेन टकारे-
संज्ञाकारणपूर्वं तस्य लोप इत्यनेन टकारे लोपे द्व आ औ इति जातं तत्राकः सवर्णो
दीर्घ इति दीर्घादेशे औङः शी इत्यनेन औकारस्य शीकारे शकारे गते कृते च्याङुण
इत्यनेन गुणे ॥ द्वे ॥ गौरी सु इत्यत्र ह्रस्वङ्याभ्य इति सकारलोपे ॥ गौरी ॥ गौरी

१ अत्राप्तविभाषेयम् । ह्रस्वयोःप्राप्तावित्तरयोस्तु नेयदुर्ग्रहस्मान्नापिति निषेधे प्राप्ते आरमः । २ विभक्ति
मया जायमानं कदाचल टापि कृते सभिप्रातपरिमाषया तयोर्व्यवहितयोर्बाधपर्यन्तिकात्क स्यादिति ।
तथापि न मत्स्येवात्र टाप् । कर्पं द्वे इति रूपम् । उच्यते नयाप्तयोर्नापिति सूत्रनिर्देशेन तदापत्वविषये
तत्परिभाषाऽनित्यापबोधकात् ॥

लक्ष्मीः । शेषं गौरीवत् । एवं तरीतश्चादयः । स्त्री हे स्त्रिं ॥ स्त्रियाः । ६।४।७९।
अत्येयङ् स्यादजादौ प्रत्यये परे । स्त्रियौ स्त्रियः ॥ वाम्शसोः । ६।४।८०। अमि श-
सि च स्त्रिया इयङ् वा स्यात् । स्त्रियम्, स्त्रीम् स्त्रियः स्त्रीः स्त्रिया स्त्रियं स्त्रियाः । पर-
त्वान्मुद् स्त्रीणाम् स्त्रीषु । श्रीः श्रियौ श्रियः ॥ नेयङ्कुवङ्स्थानावस्त्री । १।४।४।

औ इत्यत्र प्रथमयोः पूर्वसवर्ण इति पूर्वसवर्णदीर्घे प्राते दीर्घाञ्जसि चेत्यनेन
पूर्वसवर्णदीर्घाभावे इको यणचििति यणि कृते अचोरहाभ्यां ङे इति यद्वित्त्वे ॥ गौर्यां ॥
गौरी ङे इत्यत्र यूह्याख्या नदी इति नदीसंज्ञायां कृतायां आण्णया इति आटि
आटश्चेति वृद्धौ कृतायां कृते च इको यणचििति यणि ॥ गौर्यं ॥ गौरी ङि इत्यत्र
ङेरान्नद्याम्नीभ्य इति सूत्रेण ङेरामि इको यणचििति यणि ॥ गौर्याम् ॥ हे गौरी सु
इत्यत्र अम्बार्धनद्योर्ह्रस्व इति ह्रस्वत्वे ॥ हे गौरि ॥ लक्ष्मी अग्रे सु इत्यत्र अङ्यन्तत्वात्
ह्रस्वत्वाभ्यो दीर्घादिति सकारलोपाभावे सस्य स्त्वे रस्य विसर्गत्वे ॥ लक्ष्मीः ॥ शेषं
गौरीवत् ॥ स्त्री अग्रे सु इत्यत्र ह्रस्वत्वाभ्यो दीर्घादिति सुलोपे ॥ स्त्री ॥ स्त्री औ इत्यत्र
स्त्रिया इत्यनेन इयङि कृते ॥ स्त्रियौ ॥ स्त्री अग्रे अमि समागते अमि पूर्व इति पूर्व-
रूपैकादेशे कृते ॥ स्त्रीम् ॥ पक्षे वाम्शसोरित्यनेन इयङि कृते । स्त्रियम् ॥ स्त्रीशब्दात्
द्वितीयावहुवचने शसि शकारलोपे प्रथमयोः पूर्वसवर्ण इति पूर्वसवर्णदीर्घत्वे सस्य
स्त्वे रस्य विसर्गे च ॥ स्त्रीः ॥ स्त्री ङे इत्यत्र आण्णया इति आटि आटश्चेत्यनेन वृद्धौ
स्त्रिया इत्यनेन इयङि च कृते ॥ स्त्रियै ॥ हेपूर्वकस्त्रीशब्दात्संबोधनैकवचने सौ समागते यू-
ह्याख्या नदी इति नदीसंज्ञायामम्बार्धनद्योर्ह्रस्व इत्यनेन ह्रस्वत्वे ॥ हे स्त्रि ॥ श्रीशब्दात्
सौ समागते अङ्यन्तत्वात्सुलोपाभावे सस्युपो रुरिति सस्य स्त्वे खरवसानयोरिति रस्य
विसर्गे च कृते ॥ श्रीः ॥ श्री औ इत्यत्र अचि शुधातुभ्रुवां च्वोरियङ्कुवङ्ङौ इत्य-
नेनेयङि कृते ॥ श्रियौ ॥ एवं श्रियः ॥ संबुद्धौ नेयङ्कुवङ्स्थानावस्त्री इत्यनेन नदीसंज्ञानिषेधा-
दम्बार्धनद्योर्ह्रस्व इति ह्रस्वाभावे । हे श्रीः श्रियौ श्रियः । श्री ङे इत्यत्र आण्णया इति सूत्रे-
णाटि आटश्चेति वृद्धौ अचि शुधातुभ्रुवां च्वोरित्यनेनेयङि च कृते ॥ श्रियै ॥ पक्षे ङिति
ह्रस्वश्चेति नदीसंज्ञाविरहे अचि शुधातुभ्रुवामिति इयङि ॥ श्रिये ॥ श्री अग्रे आम्
इत्यत्र वाम्शि इत्यनेन नदीसंज्ञाभावे अचि शुधातुभ्रुवामिति इयङि कृते ॥ श्रियाम् ॥
नदीसंज्ञायां तु ह्रस्वनद्यापोनुद् इति मुटि उटि गते अङ्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेपीति
नस्य णत्वे च ॥ श्रीणाम् ॥ श्री ङि इत्यत्र ङिति ह्रस्वश्चेति नदीसंज्ञायां ङेरान्नद्याम्नीभ्य
इति ङेरामि अचि शुधातुभ्रुवामिति इयङि ॥ श्रियाम् ॥ यस्मिन् पक्षे ङिति ह्रस्व-
श्चेति सूत्रे वाम्रह्णावदीसंज्ञा न जाता तस्मिन् पक्षे ङस्येसंज्ञायां लोपे अचि शुधा-
तुभ्रुवामिति इयङि ॥ श्रियि ॥ श्री ओस् इत्यत्र इयङं विधाय सस्य स्त्वे रस्य विसर्गे च

इयदुपडोः स्थितिर्यस्योस्तावीदृती नदीसंज्ञौ न सः स्त्रीभिन्नौ । हे श्रीः । अचि अचि अचि अचि-
याः श्रियः ॥ चामि । १।४।५। इयदुवहस्थानी क्वाक्यौ यू आमि वा नदीसंज्ञौ सः
स्त्रीभिन्नौ । श्रीणाम् श्रियाम् । श्रियि श्रियाम् । धेनुमतिवत् ॥ स्त्रियां च । ७।१।९।
स्त्रीवाची क्रोमुशब्दस्तृजन्तवद्वपं लभते ॥ ऋन्तेभ्यो ङीप् । ४।१।५। ऋन्तेभ्यो ना-
न्तेभ्यश्च स्त्रियां ङीप् । क्रोष्टी गौरीवत् । भूः श्रीवत् । स्वयंभूः पुंवत् ॥ न पदस्वला-

कृते ॥ धियोः ॥ श्री सु इत्यत्र आदेशप्रत्यययोरिति सत्य पत्वे ॥ श्रीपु ॥ धेनु पु इत्यत्र
सत्य स्तवे रस्य विसर्गे ॥ धेनुः ॥ धेनु औ इत्यत्र प्रथमयोः पूर्वसवर्ण इति पूर्वसवर्ण-
दीर्घादेशे ॥ धेनु ॥ धेनु जस् इत्यत्र जस्येतंज्ञायां लोपे च जसि चेतु गुणे एचोयवा-
याय इति अयादेशे सत्य स्तवे रस्य विसर्गे ॥ धेनुः ॥ धेनु अस् इत्यत्र अमि पूर्व
इति पूर्वरूपैकादेशे ॥ धेनुम् ॥ धेनु शस् इत्यत्र शकारस्येतंज्ञायां लोपे च कृते प्रथमयोः
पूर्वसवर्ण इति पूर्वसवर्णदीर्घादेशे कृते सत्य स्तवे रस्य विसर्गे च ॥ धेनुः ॥ धेनु डे इत्यत्र
घेङ्ङितीति गुणे अवादेशे च धेनुवे ॥ ङिति ह्रस्वश्चेति पक्षे नदीत्ये आण् नद्या इति
आटि आटश्चेति वृद्धी इको यणचितीति यणि च ॥ धेनुवै ॥ धेनु डस् इत्यत्र घेङ्ङितीति
गुणे ङसिङसोश्चेति पूर्वसवर्णे सत्य स्तवे रस्य विसर्गे च ॥ धेनुः ॥ ङिति ह्रस्वश्चेति
पक्षे नदीत्ये आण् नद्या इति आटि अकः सवर्णे दीर्घे इति दीर्घे इको यणचितीति
यणि सत्य स्तवे रस्य विसर्गे च धेनुवाः ॥ धेनु ङि इत्यत्र अङ्घोरिति डेरीकारादेशे घेरकारादेशे
वृद्धी च ॥ धेनु ॥ ङिति ह्रस्वश्चेति पक्षे नदीत्ये इदुदृन्त्यामिलनेन डेरामि आण् नद्या
इत्यनेन आटि कृते दीर्घे इको यणचितीति यणि च कृते ॥ धेनुवाम् ॥ हे धेनु सु इत्यत्र
ह्रस्वस्य गुण इत्यनेन गुणे एङ्ह्रस्वात्संबुद्धेरिति सत्य लोपे ॥ हे धेनु ॥ क्रोमुशब्दो वर्तते
तत्र स्त्रियां चेतनेन तृजन्तपर्ये कृते ऋन्तेभ्यो ङीप् इत्यनेन ङीपि च कृते क्रोष्टु ङीप्
इति जातं तत्र ङकारपकारयोरिसंज्ञां लोपं च विधाय इको यणचितीति यणि कृते क्रोष्टी
शब्दो जातस्तत्र सावागते ह्रस्वाम्भ्यो दीर्घादिति सलोपे ॥ क्रोष्टी ॥ शेषं गौरीवत्
शेषम् ॥ भू सु इत्यत्र सत्य स्तवे रस्य विसर्गे च ॥ भूः ॥ भू औ इत्यत्र अचि शुधा-
तुभ्रुवामिति उवङि कृते ॥ भ्रुवौ ॥ भू डे इत्यत्र ङिति ह्रस्वश्चेति नदीत्ये आण् नद्या
इति आटि आटश्चेति वृद्धी अचि शुधातुभ्रुवामिति उवङि च विहिते ॥ भ्रुवै ॥ नदी-
त्वविरहे ङकारेतसंज्ञा विधाय उवङि कृते ॥ भ्रुवे ॥ भू ङि इत्यत्र डेरान्त्याङ्गीभ्य इति
डेरामि उवङि च कृते ॥ भ्रुवाम् ॥ ङिति ह्रस्वश्चेति सूत्रे वाग्रहणानदीत्वविरहे ङका-
रलोपं विधाय उवङि कृते ॥ भ्रुवि ॥ स्वयंभूशब्दः स्वभूतुल्यो बोध्यः । स्वसु सु इत्यत्र
ऋन्तेभ्यो ङीप् इत्यनेन ङीपि प्राप्ते न पदस्वलादिभ्य इत्यनेन ङीवभावे । ऋदुश-

दिभ्यः । १४।१।२०। ङीप्टापौ न स्तः । स्वसा तिष्ठश्चतस्रश्च ननान्दा दुहिता तथा ॥
याता मातेति सप्तैते स्वस्त्रादय उदाहृताः ॥ स्वसा स्वसारौ । माता पितृवत् । शस्ति मा-
तृः । यौगोवत् । राः पुंवत् । नौगौवत् ॥ इत्यजन्ताः स्त्रीलिङ्गाः ॥

अथाजन्तनपुंसकलिङ्गप्रकरणम् ।

अतोऽम् । ७।१।२४। अतोऽङ्गात् ङीवास्त्वमोरम् । अमि पूर्वः । ज्ञानम् । एङ्ह-
स्वादिति ह्रस्वोपः । हे ज्ञान ॥ नपुंसकाच्च । ७।१।२९। ङीवादौङः शी स्यात् । भसंज्ञा-
याम् ॥ यस्येति च । ६।४।१४८। ईकारे तद्धिते च परे भ्रूयवर्णावर्णयोर्लोपः । इ-
लोपे प्राप्ते । (औङः श्यां प्रतिषेधो वाच्यः) ज्ञाने ॥ जश्शसोः शिः । ७।१।२०। ङी-

नस्पुरुदंसोनेहसां चेलनेन अनङि कृते स्वस् अनङ् सु इति जातं तत्र अप्तृन्तृ-
जित्त्वनेनोपधाया दीर्घे ह्रस्व्याभ्य इति सुलोपे न लोपः प्रतिपदिकान्तस्येति नलोपे
च ॥ स्वसा ॥ स्वस् औ इत्यत्र ऋतो ङि सर्वनामस्थानयोरिति गुणे अप्तृ-
न्तृजिति उपधाया दीर्घे ॥ स्वसारौ ॥ स्वस् शस् इत्यत्र शकारस्येत्संज्ञायां लोपे च कृते
प्रथमोः पूर्वसवर्ण इति पूर्वसवर्णदीर्घदेशे सस्य रुत्वे रस्य विसर्गे च ॥ स्वसृः ॥ स्वस् ऊस् इ-
त्यत्र ऋत उत् इत्यनेन सकारोत्तरवर्तिन ऋकारस्य असित्यकारस्य च स्थाने उरण् रपर इत्यनेन
रपरे उकारे जाते स्वस् उर् स् इति जातं तत्र रात्सस्येति सलोपे रस्य विसर्गे सस्योकारेण सह
संयोगे च कृते ॥ स्वसुः ॥ स्वस् ङि इत्यत्र ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोरिति
गुणे ॥ स्वसरि ॥ हे स्वस् सु इत्यत्र ह्रस्वस्य गुण इति गुणे रात्सस्येति सकारलोपे
खरवसानयोरिति रकारस्य विसर्गे च ॥ हे स्वसः ॥ मातृशब्दस्य रूपाणि पितृतुल्यानि
ज्ञेयानि ॥ केवलं शस्ति । मातृः ॥ इति स्यात् ॥ धो सु इत्यत्र गोतोणित् इत्यनेन सकारस्य
णिह्रस्वं विज्ञाय अचोङिति इति वृद्धौ सस्य रुत्वे रस्य विसर्गे च ॥ यौः ॥ यो शस्
इत्यत्र औतोमृशसोरित्यनेन पूर्वपरयोः स्थाने आकारादेशे कृते सस्य विसर्गादेशे च ॥ वाः ॥
रेशब्दस्य पुंलिङ्गस्वरैशब्दसदृशानि रूपाणि नौशब्दस्य च ग्लौशब्दतुल्यानि रूपाणि ज्ञेयानि ॥
इति श्रीमत्सद्गुरुकेशवकृपाकरवल्हरीपल्लवायनानायां प्रयोगमणिमालयाभजन्तस्त्रीलिङ्गाः पूर्णाः ॥
महेशकेशवाङ्गवचनखचिन्तामणीनुमः । कवेर्गुरोर्बुधस्यापि पदं यच्छन्ति येचिंताः ॥ १ ॥

ज्ञानशब्दात्प्रथमैकवचने सौ अतोम् इत्यनेन अमि कृते अमि पूर्व इत्यनेन पूर्वरूपैकादेशे
च ॥ ज्ञानम् ॥ ज्ञान औ इत्यत्र नपुंसकाच्चेलनेन औकारस्य शीकारे शकारस्येत्संज्ञायां लोपे च
ज्ञान ई इति जातं तत्र यच्चिभमित्यनेन भसंज्ञायां यस्येति चेलनेन नकारोत्तरवर्त्यकारस्य लोपे
प्राप्ते औङः श्यां प्रतिषेधो वाच्य इत्यकारलोपामात्रे आङ्गुण इति गुणे ॥ ज्ञाने ॥ ज्ञान
जस् इत्यत्र जश्शसोः शिरिति सूत्रेण अनेकाल्शित्सर्वस्येति सर्वस्य जसः शिकारा-

रीणि । नलुमतेत्यस्यानिव्वात्पक्षे संबुद्धिनिमित्तो गुणः । हे वारि हे वारे । घेङ्ङितीति गुणे प्राप्ते (वृद्धौत्वतृज्वद्भावगुणेभ्यो नुम् पूर्वविप्रतिषेधेन) वारिणे । वारिणः वारिणः वारिणोः । नुमच्चिरेति नुट् । वारीणाम् वारिणि । हलाद्दौ हरिवत् ॥ अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङ्कुदात्तः । ७।१।७५। एषामनङ् स्यात् टादावधि ॥ अल्लोपोऽनः । ६।४। १३४। अङ्गावयवोऽसर्वनामस्थानयजादिस्वादिपरो योऽन् तस्याकारस्य लोपः । दध्ना दध्ने दध्नः दध्नः दध्नोः ॥ विभाषा ङिङ्योः । ६।४। १३६। अङ्गावयवोऽसर्वनामस्थानयजादिस्वादिपरोयोऽन् तस्याकारस्य लोपो वा स्यात् ङिङ्योः परयोः । दधि दधनि । शेषं वा-

कृते कृते च संयोगे ॥ वारिणी ॥ वारि जस् इत्यत्र जडशसोः शिरिल्यनेन जसः शिल्वे शि सर्वनामस्थानमिति शिकारस्य सर्वनामस्थानत्वे लशक्तच्छित इति शकारस्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति शस्य लोपे इकोचि विभक्तौ इति नुमि उमि गते सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ इति नान्तोपधाया दीर्घत्वे अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेपीति नस्य णत्वे णस्य इकारेण सह संयोगे कृते ॥ वारिणी ॥ वारि टा इत्यत्र चुट्ट इति टस्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति लोपे इकोचि विभक्तौ इति नुमि उमि गते अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेपीति नस्य णत्वे संयोगे च ॥ वारिणा ॥ वारि डे इत्यत्र डकारस्येत्संज्ञायां लोपे च वारि ए इति जातं तत्र घेङ्ङितीत्यनेन गुणः प्रातः इकोचि विभक्तावित्यनेन नुम् च प्रातस्तयोर्मध्ये केन भाव्यमित्याशङ्क्यां परत्वाद्गुणे प्राप्ते वृद्धौत्वतृज्वद्भावगुणेभ्यो नुम् पूर्वविप्रतिषेधेनेति अतिसम्बिन्नी इत्यत्र सख्युरसंबुद्धौ इत्यनेन ईकारस्य णिद्वद्भावत्वाद्चोष्णितीति सूत्रेण प्राप्तं द्विद्वि वारिणीत्यत्र अच्च घेरित्यनेन प्राते डेरित्वां प्रियक्रोष्टुनी इत्यत्र तृज्वत्क्रोष्टुरित्यनेन प्राप्तं तृज्वद्भावं वारिणे इत्यत्र घेङ्ङितीत्यनेन प्राप्तं च गुणं वाधित्वा पूर्वविप्रतिषेधेन नुमैव भाव्यम्, जाते च नुमि गते च उमि वारिन् ए इति जातं तत्र नस्य णत्वे संयोगे च ॥ वारिणे ॥ हे वारि सु इत्यत्र स्वमोर्नपुंसकादित्यनेन सोलोपे ॥ हे वारि ॥ न लुमतेत्यस्यानिव्वात्पक्षे ह्रस्वस्य गुण इति गुणे ॥ हे वारे ॥ शेषं हरिवत् ॥ दधि टा इत्यत्र अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङ्कुदात्त इत्यनेनानडादेशे कृते दध् अनङ् आ इति जाते नकारोत्तरवर्त्यकारस्य डकारस्य चेत्संज्ञायां लोपे च कृते अल्लोपोऽन इत्यनेनाकारलोपे विहिते विहिते च संयोगे ॥ दध्ना ॥ दधि ङि इत्यत्र अस्थिदधीति सूत्रेणानङि कृते विभाषा ङिङ्योरित्यनेन अन्संबन्धिनोऽकारस्य लोपे ॥ दधि ॥ लोपाभाषे च ॥ दधनि ॥ एयमैव अस्थि-सक्थि-अक्षि-शब्दानां रूपाणि बोध्यानि ॥

१ अनिलाले च इकोऽनिविभक्तापिति सूत्रेऽङ्घ्रिहणनेन । भ्यामादिषु सस्यपि नुमि तल्लोपसंभवात् । नन्वचिप्रवृत्ताभावे संबुद्धौ नुभापरित्यज्ज न ङिसंबुद्धोरिति नलोपनिषेध इति चेन्न । संबुद्धिप्रस्ताभावात् । प्रत्ययलक्षणं तु नलुमतेति निषेधस्यानिलतां विना दुर्लभम् ।

रिवत् । एवमस्थिसकप्याक्षि । सुधि सुधिनी सुधीनि । हे सुधे, हे सुधि सुधिनेत्यादि । मधु मधुनी मधूनि । हे मधो, हे मधु । सुलु सुलुनी सुलूनि सुलुनेत्यादि । घातु घातुणी घातृणि घातृणाम् हे घातः । एवं ज्ञात्रादयः ॥ एच इग्घ्रस्वादेशे ॥ १११॥४८॥ आदि-
श्यमानेषु हरवेषु मध्ये एच श्नेव स्यात् । प्रधु प्रधुनी प्रधूनि प्रधुनेत्यादि । प्ररि प्ररिणी
प्ररीणि प्ररीणा । एफ्देशविभक्तवमनन्यवत् । पराभ्याम् प्ररीणाम् । सुनु सुनुनी सुनूनि
सुनुनेत्यादि ॥ इत्यजन्ता नपुंसकलिङ्गाः ॥

सुधी सु इत्यत्र ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्येति ह्रस्वत्वे स्वमोर्नपुंसकादिति
सोर्लोपे ॥ सुधि ॥ सुधी औ इत्यत्र ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्येति ह्रस्वत्वे नपुंस-
काच्चेति औकारस्येकारत्वे इकोचि विभक्ताविति नुमि च कृते ॥ सुधिनी ॥ सुधी
जस् इत्यत्र ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्येति ह्रस्वत्वे जइशसोः शिरिति जसः
शित्वे शि सर्वनामस्थानमिति शैः सर्वनामस्थानत्वे शकारलोप इकोचि विभक्ता-
विति नुमि उमि गते सर्वनामस्थाने चासंबुद्धाविति नान्तोपधाया दीर्घत्वे संयोगे
च ॥ सुधीनि ॥ मधु सु इत्यत्र स्वमोर्नपुंसकादित्यनेन सोर्लोपे ॥ मधु ॥ मधु औ
इत्यत्र नपुंसकाच्चेति औकारस्य शीकारे इकोचि विभक्ताविति नुमि उमि गते सं-
योगे च ॥ मधुनी ॥ मधु जस् इत्यत्र जइशसोः शिरिति जसः शित्वे शि सर्वनाम-
स्थानमिति शिकारस्य सर्वनामस्थानत्वे इकोचि विभक्ताविति नुमि उमि गते सर्वना-
मस्थाने चासंबुद्धाविति नान्तोपधाया दीर्घत्वे संयोगे ॥ मधूनि ॥ घातु सु इत्यत्र स्वमो-
र्नपुंसकादिति सोर्लोपे ॥ घातु ॥ घातु औ इत्यत्र नपुंसकाच्चेति औकारस्य शीकारे इको
चि विभक्ताविति नुमि उमि गते अट्कुप्वाङ् नुम्व्यवायेपीति नस्य णत्वे सं-
योगे च ॥ घातुणी ॥ घातु जस् इत्यत्र जइशसोः शिरित्यनेन जसः शित्वे शि सर्वनाम-
स्थानमिति सर्वनामस्थानत्वं इकोचि विभक्ताविति नुमि उमि गते सर्वनामस्थाने
चासंबुद्धावित्युपधादीर्घत्वे नस्य णत्वे संयोगे च ॥ घातृणि ॥ एवं ज्ञातृशब्दस्यापि रूपाणि ज्ञे-
यानि ॥ प्रयो सु इत्यत्र एच इग्घ्रस्वादेशे इत्यनेन एचरूपस्योकारस्य उकारे स्वमोर्नपुंसका-
दिति सोर्लोपे ॥ प्रधु ॥ शेष मधुवत् ॥ प्ररि सु इत्यत्र एच इग्घ्रस्वादेशे इति इकि कृते
स्वमोर्नपुंसकादिति सोर्लोपे । प्ररि ॥ शेषं वारिवत् ॥ अजादी विभक्ती । ह्रस्वादी तु एक-
देशविभक्तमनन्यवदिति यथा छिन्नपुच्छे शुनि पुच्छराव्यवहारमात्रः परं श्रव्यव्यवहारस्तु नित्य
एव तथैव प्रीक्षन्दस्य इमुपेण विहृतत्वेपि रायो हृत्तीत्यनेन आकारादेशे ॥ पराभ्याम्
प्रगमिः ॥ इति मनति ॥ एवं सुनी सु इत्यत्र एच इग्घ्रस्वादेशे इत्येव इत्त्वे स्वमोर्नपुं-
सकादिति सोर्लोपे च ॥ सुनु ॥ शेषं मधुवत् ॥ इति श्रीमत्सहस्रश्रीकेशवसुराज्ञपायात्पवहरी
पल्लवायमानायां प्रयोगमणिनालायामजन्तनपुंसकलिङ्गाः पूर्णाः ॥

अथ हलन्तपुष्टिप्रकरणम्

हो ङः ।।८।२।३१। हस्य ङः स्याज्जलि पदान्ते च । लिट् लिट् लिट् लिट् । लिट्-
भ्याम् लिट्सु लिट्सु ॥ दादेर्धातोर्घः ।।८।२।३२। उपदेशे दादेर्धातोर्हस्य घः झलि
पदान्ते च ॥ एकाचो वशो भप् झपन्तस्य स्थवोः ।।८।२।३७। धात्ववयवस्यै-
काचो झपन्तस्य वशो भप् से श्वे पदान्ते च । धुक् धुग् दुहौ दुहः धुग्भ्याम् धुशु ॥
वा दृहृमुहृष्णुहृष्णिहाम् ।।८।२।३३। एषां हस्य वा घो झलि पदान्ते च । धुक्
धुग् धुद् धुह् दृहौ दृहः धुग्भ्याम् धुह्भ्याम् धुशु धुद्सु धुद्सु । एवं मुह् ॥ धात्वादेः पः

नमः श्रीगुरुवर्यैर्म्यस्तेभ्यो वेभ्यः कृताञ्जलिः । अत्यल्पज्ञोपि सर्वज्ञप्रज्ञानामप्रणीभवेत् ॥ १ ॥

लिट्शब्दो वर्ततेऽग्रे प्रथमाया एकवचने सौ समागते होढ इत्यनेन हस्य ङत्वे हल्ङ्याब्भ्यो
दीर्घादिति सुलोपे झलां जशोन्ते इति ङस्य ङत्वे वावसाने इति ङस्य ङत्वे च कृते ॥
लिट् ॥ वावसाने इत्यस्याप्राप्ती ॥ लिट् ॥ लिट् अग्रे भ्यामि समागते स्वादिष्वसर्वनाम-
स्थाने इत्यनेन पदसंज्ञायां कृतायां होढ इति हस्य ङत्वे झलां जशोन्ते इति ङस्य ङत्वे
संयोगे च कृते ॥ लिट्भ्याम् ॥ लिट् सुप् इत्यत्र स्वादिष्वसर्वनामस्थाने इति पदसंज्ञायां
होढ इति हस्य ङत्वे झलां जशोन्ते इति ङस्य ङत्वे ङः सि धुद् इति धुटि उटि
गते खरि चेति षस्य तत्वे पुनश्च खरि चेति ङस्य ङत्वे कृते ॥ लिट्सु ॥ नाग्रहणात्
धुबभावे ॥ लिट्सु । दुह् सु इत्यत्र हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घादिति सुलोपे दादेर्धातोर्घः
इति हस्य ङत्वे झलां जशोन्ते इति षस्य गत्वे वावसाने इति गकारस्य ककारे कृते
एकाचो वशो भप् झपन्तस्य स्थवोरिति धात्ववयवस्यैकाचो झपन्तस्य वश्प्रत्याहारान्तः-
पातिनो दकारस्य भप्प्रत्याहारान्तःपातिनि धकारे कृते ॥ धुक् ॥ वावसाने इत्यस्याप्राप्ती ॥
धुग् ॥ धुह् सु इत्यत्र वादृहृमुहृष्णुहृष्णिहामित्यनेन हस्य ङत्वे ध्रुष् इति जातं तत्र एका-
चो वशो भप् झपन्तस्य स्थवोरिति दकारस्य धकारे ध्रु ष् इति जातम् । तत्र हल्-
ङ्याब्भ्य इति सकारलोपे झलां जशोन्ते इति षस्य गत्वे वावसाने इति गस्य कत्वे च
॥ धुक् ॥ वावसाने इत्यस्याप्राप्ती ॥ धुग् ॥ यस्मिन् पक्षे वादृहृमुहृष्णुहृष्णिहामिति
सूत्रस्याप्राप्तिस्तस्मिन् पक्षे होढ इति हस्य ङत्वे झलां जशोन्ते इति ङस्य ङत्वे वावसाने
इति ङस्य ङत्वे च कृते ॥ धुद् ॥ वावसाने इत्यस्याप्राप्ती ॥ धुह् ॥ एवं ॥ धुक् ॥ धुग् ॥
धुद् ॥ धुह् ॥ इति रूपचतुष्टयं जातम् ॥ धुह् भ्यामित्यत्र वादृहृमुहृष्णुहृष्णुहृष्णिहामिति
काचो वशो भप् झपन्तस्य स्थवोरिति दकारस्य धकारे कृते झलां जश् झशीति

१ अत्र ध्रुत्वं न भवति न पदान्तेति नियेधान् । चर्त्वेत्यासिद्धत्वाद्ययो द्वितीया इति न द्वितीयादेशः ।

२ अत्र धातोरिषसाद्युक्तिः कर्त्तव्या एकं धातुपदमतिरिच्यमानमुपदेशकालं लक्षयति । इदं प्राचामनु-
रोधेन । नवैस्तु दादेरिषसाद्युक्तिः कृता ।

सः । ६।१।६।४। खुद् खुद् खुक् खुग् । एवं खिद् ॥ इग्यणः संप्रसारणम् । १।१।४६। यणः स्थाने प्रयुज्यमानो य इक् स संप्रसारणसंज्ञः स्यात् ॥ वाह ऊट्ट । ६।४।१।३२। भस्य वाहः संप्रसारणमूढ् ॥ संप्रसारणाच्च । ६।१।१०८। संप्रसारणादचि पूर्व्वरूपभेकादेशः । वृद्धिः । विश्वौहः इत्यादि ॥ चतुरनडुहोरामुदान्तः । ७।१।१९।

घकारस्य गकारे कृते ॥ ध्रुम्याम् ॥ घकारविधायकसूत्रप्राप्त्यभावे होढ इति हस्य ढत्वे ढस्य च झलां जश् झशीति ढत्वे ॥ ध्रुड्म्याम् ॥ द्रुह् अग्रे सप्तमीबहुवचने गुमि वाट्टुह्मुहिति हस्य घकारे एकाचो वशो भप् झपन्तस्येति दकारस्य घकारे खरि चेति घकारस्य ककारे आदेशप्रत्यययोरिति सकारस्य घकारे कपोः संयोगे क्ष इति क्षकारे च कृते ॥ ध्रुधु ॥ यस्मिन् पक्षे वाट्टुह्मुहिस्य प्राप्तिर्न जाता तस्मिन् पक्षे होढ इति हस्य ढत्वे ढस्य झलां जश् झशीति ढत्वे ङः सि धुट्ट इति धुट्टि उट्टि गते झलां जश् झशीति घकारस्य दकारे खरि चेति दकारस्य तकारे पुनश्च खरि चेति ङकारस्य ङकारे ॥ ध्रुट्टसु ॥ ङः सि धुट्ट इति सूत्रस्याप्राप्तौ तु खरि चेति ढस्य ढत्वे ॥ ध्रुट्टसु ॥ खुद् सु इत्यत्र वाट्टुह्मुहिति हस्य घत्वे झलां जशोन्ते इति घस्य गत्वे वावसाने इति गस्य कत्वे ॥ युरु ॥ वावसाने इत्यस्याप्राप्तौ ॥ खुग् ॥ वाग्रहणात् घत्वाभावे होढ इति हस्य ढत्वे झलां जशोन्ते इति ढस्य ढत्वे वावसाने इति ढस्य ढत्वे ॥ खुट्ट ॥ वावसाने इत्यस्याप्राप्तौ ॥ खुड् ॥ विश्ववाह् सु इत्यत्र होढ इति हस्य ढत्वे झलां जशोन्ते इति ढस्य ढत्वे वावसाने इति ढस्य ढत्वे ॥ विश्ववाट्ट ॥ पक्षे ॥ विश्ववाट्ट ॥ विश्ववाह् शस् इत्यत्र शस्य लशक्तद्धिते इतीत्संज्ञायां तस्य लोप इति लोपे च यचि भमिति विश्ववाह्शब्दस्य भसंज्ञायां वाह ऊट्ट इत्यनेन संप्रसारणं प्राप्तं किं नाम संप्रसारणमिग्यणः संप्रसारणमित्यनेनात्र वरूपस्य यणः स्थाने उकाररूपे संप्रसारणे कृते विश्व उ आह् अस् इति जातं तत्र वाह ऊट्ट इत्यनेन पूर्वं कृतस्य संप्रसारणस्य ऊट्टसंज्ञायां कृतायां संप्रसारणाच्चेति पूर्व्वरूपैकादेशे कृते विश्वउह् अस् इति जातं तत्र एत्येधत्प्यूट्टसु इति सूत्रेण वृद्धौ संयोगे सस्य ढत्वे रस्य विसर्गे च ॥ विश्वौहः ॥ एवं विश्वौहेत्यादि ॥ अनडुह् अग्रे सी सप्तमगते चतुरनडुहोरामुदान्त इति सूत्रेण प्राप्त आम् मिदचोन्व्यात्पर इति मित्वात् ङकारोत्तरवर्त्युकारात्परो जातस्तथा सति अनडुआम् ह् सु इति जातं तत्र भस्योत्संज्ञायां लोपे च अनडु आ ह् सु इति जातं तत्र सावनडुह् इति गुमि उमि गते अनडु आन् ह् सु इति जातं तत्र ह्रुड्ब्याभ्य इति सकारलोपे संयोगान्तस्य लोप इति हकारलोपे नकारस्य च नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति सूत्रेण लोपः प्राप्तः परं पूर्व्वत्रासिद्धमिति सूत्रेण हकारलोपत्रिधापिनः संयोगान्तस्य लोप इति सूत्रस्य नकारलोपविधायिनो नलोपः प्रातिपदिकेति सूत्रस्याग्रे असिद्धत्वात्त्रलोपाभावे इको यणचीति ङकारोच्चयतिन उकारस्य घकारे संयोगे च कृते ॥ अनड्वान् ॥ अनडुह् औ इत्यत्र चतुरनडुहोरामिति आभि

रेफहकाराभ्यां परस्य चरो द्वे वा सः । चतुर्णाम् ॥ रोः सुपि । ८।३।१६। रोरेव
 विसर्गः सुपि । सबम्, सस्य द्वित्वे प्राप्ते ॥ शरोञ्चि । ८।४।४९। अचि परे शरो
 न द्वे सः । चतुर्णु ॥ मो नो धातोः । ८।२।६४। धावोर्मस्य नः पदान्ते । प्रशाम् ॥
 किमः कः । ७।२।१०३। किम कः स्याद्विभक्तौ । कः कौ के इत्यादि । शेषं सर्ववत् ॥
 इदमो मः । ७।२।१०८। लडाद्यत्वापवादः ॥ इदोऽय् पुंसि । ७।२।१११। इदम्
 इदोय् स्वात्सौ पुंसि । अयम् । लडाद्यत्वे ॥ अतो गुणे । ६।१।९७। अपदान्तादतो
 गुणे पररूपमैकादेशः ॥ दश्च । ७।२।१०९। इदमो दस्य गः स्याद्विभक्तौ । इमो इमे ।
 लडादेः संबोधनं नास्तीत्युत्सर्गः ॥ अनाप्यकः । ७।२।११२। अककारस्य इदम् इदो-
 ऽन् स्यादापि विभक्तौ । आविति प्रत्याहारः । अनेन ॥ हलि लोपः । ७।२।११३।

चतुर्णाम् ॥ चतुर् अग्रे सुपि समागते रोः सुपि इत्यनेन खरवसानयोरिति सूत्रेण प्राप्तं
 रस्य विसर्गात्वं न जातं ततश्चतुर् सु इति जातं तत्र आदेशप्रत्यययोरिति सस्य पत्ये
 अचोरहाभ्यामिति पस्य द्वित्वे प्राप्ते शरोचीति सूत्रेण पकारद्विगभावे ॥ चतुर्णु ॥
 प्रशाम् अग्रे सु इत्यत्र हल्ङ्यावभ्य इति मुञ्चोपे सुप्तिङन्तमिति पदसंज्ञायां मो नो
 धातोरिति मस्य नकारे कृते ॥ प्रशान् ॥ प्रशाम् अग्रे भ्यामि स्वादिष्वसर्वनामस्थाने
 इति पदसंज्ञायां मो नो धातोरिति मस्य नकारे ॥ प्रशान्भ्याम् ॥ किम् सु इत्यत्र किमः
 क इति किमः कादेशे सत्य रूपे रस्य विसर्गे च ॥ कः ॥ किम् अग्रे औ इत्यत्र किमः क
 इति कादेशे वृद्धौ च ॥ कौ ॥ किम् जस् इत्यत्र जसः शी इति जसः शीत्वे शकारस्येत्संज्ञायां
 लोपे किमः क इति किमः कादेश आहुण इति गुणे च कृते ॥ के ॥ इदम् सु इत्यत्र
 लडादीनाम् इत्यनेन अकारः प्रातः परं इदमो म इत्यनेन तदपवादके मकारे जाते
 इदोय् पुंसि इत्यनेन इदम् इद्भागस्य अपादेशे कृते यकारस्याकारेण सह संयोगे
 सकारस्य च हल्ङ्यावभ्य इति लोपे ॥ अयम् ॥ इदम् औ इत्यत्र लडादीनाम् इति
 मकारस्याकारे अतो गुणे इति पररूपैकादेशे इद औ इति जातं तत्र दश्चेत्यनेन दस्य मकारे
 इम औ इति जाते वृद्धिरेचीति इदौ ॥ इमौ ॥ इदम् जस् इत्यत्र जसः शी इति जसःशी-
 त्वे शकारस्येत्संज्ञायां लोपे च इदम् ई इति जातं तत्र लडादीनाम् इति मकारस्य अपादादेशे
 अतो गुणे इति पूर्वरूपैकादेशे दश्चेति दस्य मकारे आहुण इति गुणादेशे ॥ इमे ॥
 इदम् टा इत्यत्र टाङ्सिङ्सामिनात्स्या इति सूत्रेण इनादेशे लडादीनाम् इति
 यकारे अतो गुणे इति पररूपे अनाप्यक इति अनादेशे आहुण इति गुणे च कृते ॥
 अनेन ॥ इदम् म्याम् इत्यत्र लडादीनाम् इत्यकारादेशे अतो गुणे इति पररूपैका-
 देशे इद म्यामिति जातं तत्र हलि लोप इत्यनेन इद्भागस्य लोपे प्राप्ते अलोन्वस्ये-

अककारस्वेदम् इदो लोप आपि हलादौ । नानर्थकेऽलोऽन्यविधिरनभ्यासविकारे ॥ आ-
द्यन्तवदेकस्मिन् । १।१।२। एकस्मिन् क्रियमाणं कार्यमादाविवान्त इव स्यात् । सुपि
चेति दीर्घः । अभ्याम् ॥ नेदमदसोरकोः । ७।१।१। अककारयोरिदमदसोर्भिस
ऐस् न । एभिः अस्मै एभ्यः अस्मात् अस्य अनयोः २ एषां अस्मिन् एषु ॥ द्विती
यादौस्वेनः । २।४।३। इदमेतदोरेनादेशः स्यादन्वादेशे । किञ्चित्कार्यं विधातुमुपात्तस्य
कार्यान्तरं विधातुं पुनरुपादानमन्वादेशः । यथा अनेन व्याकरणमधीतमेनं छन्दोऽभ्या-
पयेति । अनयोः पवित्रं कुलम् एनयोः प्रभूतं स्वं धनमिति । एनम् एनौ एनान् एनेन
एनयोः एतयोः । राजा ॥ न डिंसंबुद्धयोः । ८।२।८। नस्य लोपो न डौ संयुद्धौ च ।
हे राजन् (केवुत्तरपदे प्रतिषेधो वक्तव्यः) ब्रह्मनिष्ठः । राजानौ राजानः राज्ञः ॥
नलोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु कृति । ८।२।२। सुब्विधौ स्वरविधौ संज्ञाविधौ

त्यनेन दकारस्यैव लोपे प्राप्ते नानर्थकेऽलोऽन्यविधिरनभ्यासविकारे इत्यनेनालो-
न्यविध्यभावे इद्भागस्य लोप अभ्यामिति जातम् । सुपिचेति सूत्रेणादन्ताङ्गस्य दीर्घता प्राप्ता
परमत्र विद्यमानस्याकारस्यादन्तता वर्तते न वेति शङ्कायामाद्यन्तवदेकस्मिन् इत्यनेनात्रै-
कस्मिन्नकार एव दीर्घत्वविधेयत्वात् अकार एवादितामन्ततां च मत्स्वकारस्य दीर्घत्वे कृते ॥ आ-
भ्याम् ॥ इदम् भिस् इत्यत्र त्यदादीनाम् इति मकारस्यात्वे अतो गुणे इति पररूपत्वे
हलिलोप इति इद्भागलोपे अतो भिस ऐस् इत्यनेन प्राप्तमैस्त्वं नेदमदसो-
रकोरित्यनेन बाधित्वा बहुवचने झल्येदित्येकारे कृते ॥ एभिः ॥ इदम् अन्
इत्यत्र द्वितीयादौस्वेन इत्यनेन इदम् एनादेशे कृते अमि पूर्व इत्यनेन पूर्वरूपादेशे
च ॥ एनम् ॥ राजन् सु इत्यत्र सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ इत्यनेन नान्तोपधाया
दीर्घत्वे हल्ङ्घ्याब्भ्यो दीर्घादित्यनेन सलोपे नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति सू-
त्रेण नलोपे च कृते ॥ राजा ॥ हे राजन् सु इत्यत्र हल्ङ्घ्याब्भ्यो दीर्घादिति सलोपे
नडि संबुद्धोरित्यनेन नलोपाभावे च ॥ हे राजन् ॥ ब्रह्मणि निष्ठा यस्येति बहुव्रीहौ प्रत्यय-
लोपलक्षणेन डेः परत्वात् न डि संबुद्धोरित्यनेन प्राप्तस्य नलोपाभावस्य ङावुत्तर-
पदे प्रतिषेधो वाच्य इति नलोपे जाते ॥ ब्रह्मनिष्ठ इति जातम् ॥ राजन् शम् इत्यत्र
यस्मात्प्रत्ययविधिरिति सूत्रेण राजन्शब्दस्याङ्गसंज्ञायां अल्लोपोन इति अन्संबन्धि-
ऽकारस्य लोपे लशक्तञ्जिते इति शकारलोपे सस्य विसर्गत्वे स्तोः श्रुना श्रुरिति नस्य
अत्वे जकारअकारयोः संयोगात् शकारे कृते ॥ राज्ञः ॥ राजन् भ्यामित्यत्र नलोपः प्राति-
पदिकान्तस्येति नलोपे सुपि चेति दीर्घत्वे प्राप्ते नलोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु

१ अल्प सूत्रस्य घृतिस्तु आदावन्ते च क्रियमाणं कार्यमेकस्मिन्नि भवतीति संशुद्धीमुचिता । आदि-
लमन्त्वात् च सप्तहायलमेकस्मिन्प्रत्ययस्यासहायेऽपि तत्र कार्यं भवतीत्यर्थः । २ अत्र विषयसप्तमी घोऽया
दिविषयके उत्तरपदे न डिंसंबुद्धोरित्यस्य प्रतिषेधो वक्तव्य इत्यर्थः ।

कृति तुग्विधौ च नलोपोऽसिद्धो नान्यत्र राजाश्च इत्यादौ । इत्सिद्धत्वादात्मैतर्मैस्त्वं च न । यज्या यज्वानौ यज्वान्तः ॥ न संयोगाद्गमन्तात् । ६।४।१३७। वमन्तमंयो-
गादनोऽकारस्य लोपो न । यज्वन्तः यज्वना यज्वभ्याम् प्रक्षणः प्रक्षणा ॥ इन्हन्पूर्वा-
र्यम्णां शौ । ६।४।१५। एषां शावेवोपधाया दीर्घो नान्यत्र इति निषेधे प्राप्ते ॥ सौ
च । ६।४।१३। श्नादीनामुपधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ सौ । वृत्रहा हे वृत्रहन् ॥ एकाजु-
त्तरपदे णः । ६।४।१२। एकाजुत्तरपदं यस्य तस्मिन्समासे पूर्वपदस्यात्रिभित्तरस्य

कृति चेत्यनेन लोपस्यासिद्धत्वात् दीर्घत्वाभावे ॥ राजभ्याम् ॥ राजन् ङि इत्यत्र ङकारस्ये-
स्तंज्ञायां लोपे च विभाषाङ्घ्र्योरित्यनोऽकारस्य लोपे स्तोः श्रुना श्रुरिति नस्य
अत्वे अकारअकारयोः संयोगात् शकारे कृते ॥ राज्णि ॥ सूत्रे विभाषेत्युक्तत्वात् यस्मिन्
पक्षे अनोऽकारस्य लोपो न जातस्तस्मिन् पक्षे ॥ राजनि ॥ राजन् औस् इत्यत्र अङ्घ्रोपोऽन
इत्यनेन अकारोत्तरपदकारस्य लोपे स्तोः श्रुना श्रुरिति नस्य अत्वे जगोर्ङ् इति ङकारे
च कृते ॥ राजोः ॥ राजन् सु इत्यत्र नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति नलोपे ॥ राजसु ॥
राज्ञोऽश्वो राजाश्च इत्यत्र नलोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधियुक्कृति इति सूत्रोक्तस्य नैरु-
त्यापि विधेः सत्वात् नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति नलोपे अफः सवर्णे दीर्घ इति
दीर्घे च कृते ॥ राजाश्चः ॥ राजभ्यामित्यत्र सुपि चेति दीर्घत्वं प्राप्तमपि मुग्धित्वेन नलोपस्या-
सिद्धत्वात् दीर्घत्वम् । एवं राजभ्य इत्यत्र बहुवचने ह्रल्येत् इत्येत्वं प्राप्तमपि मुग्धित्वेन
नलोपस्यासिद्धत्वात्त्वम् । एवमेव राजभिरित्यत्र अतो भिस ऐस् इत्यनेनैस्त्वममुग्धित्वान्न-
चोभवीति । यज्वन् सु इत्यत्र ह्रल्ल्यान्भ्य इति सुलोपे सर्वनामस्थाने चासंबुद्धा
वित्युपधादीर्घत्वे नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति नलोपः ॥ यज्या ॥ यज्वन् औ इत्यत्र स-
र्वनामस्थाने चासंबुद्धावित्युपधादीर्घत्वे ॥ यज्वानौ ॥ एवं यज्वानः ॥ यज्वन् शस् इत्यत्र
शलोपेनसंयोगाद्गमन्तादिति सूत्रेणात्र यान्तसंयोगत्वादनोऽकारस्य लोपाभावात् नका-
रस्याकारेण संयोगे कृते ॥ यज्वन्तः ॥ वृत्र हन् सु इत्यत्र सोर्लोपे इन्हन्पूर्वार्यम्णांशा-
वित्तिनियमादुपधादीर्घत्वाभावे श्लो सौचेति लोपश्चात् दीर्घत्वे नलोपः प्रातिपदिका-
न्तस्येति नलोपेकृते ॥ वृत्रहा ॥ वृत्रहन् औ इत्यत्र इन्हन्पूर्वार्यम्णां शावित्ति निय-
मादुपधादीर्घत्वाभावे एकाजुत्तरपदे ण इति नस्य णत्वे संयोगे च कृते ॥ वृत्रहणौ ॥ वृत्र-
हन् जस् इत्यत्र श्रुद् इति जत्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति जस्य लोपे एकाजुत्तरपदे ण इति
नस्य णत्वे संयोगे च ॥ वृत्रहणः ॥ वृत्रहन् शस् इत्यत्र शकारलोपे अङ्घ्रोपो न इत्यनेन ह-

१ न संयोगाद्गमन्तात् । अत्र न ह्रलोपमादित्येव सूत्रमस्तु, ह्रल्यपरं यौ वकारमकारौ ततः परस्वान्तो-
ऽकारस्य लोपो न स्यादित्यर्थे न कुत्राप्यनुपपत्तिः ॥ अस्य समाधानं यत्किञ्चिदुच्यते । संयोग इति प-
दस्य सहात्वात्संज्ञासन्धानार्थमात्रकत्वं ह्रत् इति पदे नात्राह्रत् तदुच्चारणे गौरवम् । एकवचनं राधुक्किरि-
त्यत्र सुसुक्किरित्येव वचन्ये एकवचनग्रहणं आपवति सहात्वात्संज्ञासन्धानार्थमात्रकत्वमिति ॥

प्रातिपदिकान्तनुन्धिमक्तिस्थस्य नस्य णः । वृत्रहणौ ॥ हो हन्तेऽङ्गिणेत्रेषु । ७।३।५४।
 विति णिति च प्रत्यये नकारे च परे हन्तेर्हकारस्य कुलम् । वृत्रघ्नः । इत्यादि । एवं
 शार्ङ्गिन् वशस्विन् अर्यमन् पूषन् ॥ मधवा बहुलम् । ६।४।१२८। मधवन्शब्दस्य वा
 तु इत्यन्तादेशः । ऋइत् । उगिद्वा सर्वनामस्थानेऽधातोः । ७।१।७०। अधातोरुगितो
 नलोपिनोऽञ्चत्वेश्च नुन्स्यात्सर्वनामस्थाने परे । मधवान् मधवन्तौ मधवन्तः । हे मधवन्
 मधवद्भ्याम् । तुलाभावे मधवा । सुटि राजवत् ॥ श्वयुवमघोनामतद्धिते । ६।४।
 १६३। अन्नन्तानां भानामेषामतद्धिते संप्रसारणम् । मघोनः मधवभ्याम् । एवं श्वन् यु-
 धन् ॥ न संप्रसारणे संप्रसारणम् । ६।१।३७। संप्रसारणे परतः पूर्वस्य यणः

कारोत्तरवर्त्यकारलोपे वृत्रहन् अस् इति जातं तत्र हो हन्तेऽङ्गिणेत्रेष्वित्यनेनात्र हकारस्य
 नकारं परे ऋवर्गसंबन्धिनः पञ्चवर्णाः प्राप्तास्तत्र सेवारनादघोपमहाप्राणप्रयत्नवतो हस्य
 स्थाने तावत्प्रयत्नवति घकारे कृते कृते च सस्य ख्ये रस्य च विसर्गे ॥ वृत्रघ्नः ॥ वृत्रहन्
 टा इत्यत्र चुटू इति टस्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति टलोपे अल्लोपो न इत्यकारलोपे हो
 हन्तेऽङ्गिणेत्रेष्विति हकारस्य घकारे ॥ वृत्रघ्ना ॥ वृत्रहन् भ्यामित्यत्र नलोपः प्रातिप-
 दिकान्तस्येति नकारलोपे नलोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु कृतीति नलोपस्या-
 सिद्धत्वात्सुपिचेति सूत्रेण प्राप्ते दीर्घत्वे निवृत्ते ॥ वृत्रहभ्याम् ॥ एवम् ॥ वृत्रहभिः ॥ मधवन्
 तु इत्यत्र मधवा बहुलमित्यनेन तु इत्यन्तादेशे कृते मधव तु इति जातं ऋकारस्येत्संज्ञायां
 लोपे च कृते मधवत् सु इति जातं तत्र उगिद्वा सर्वनामस्थानेऽधातोरिति सूत्रेण नुमि
 कृते उमो लोपे मधवन् त् स् इति जातं हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घादिति सकारलोपे संयो-
 गान्तस्य लोप इति तकारलोपे सर्वनामस्थाने चासंबुद्धाविति नान्तोपधाया दीर्घत्वे
 च कृते ॥ मधवान् ॥ मधवन् औ इत्यत्र मधवा बहुलमिति तु इत्यन्तादेशे ऋकारस्येत्संज्ञायां
 लोपे च मधवत् औ इति जातं तत्र उगिद्वा सर्वनामस्थानेऽधातोरिति नुमि उमि गते
 संयोगे च कृते ॥ मधवन्तौ ॥ एवं मधवन्तः ॥ यस्मिन् पक्षे बहुलप्रहणात् तु इत्यन्तादेशाभाव-
 स्तास्मिन् पक्षे ॥ मधवा ॥ मधवानौ ॥ मधवानः ॥ इत्यादि सुटि राजवत् ॥ शसि तु श्वयुव-
 मघोनामतद्धिते इत्यनेन संप्रसारणे मधवन् अस् इति जातं तत्राद्गुण इति गुणे संयोगे
 सस्य ख्ये रस्य विसर्गे च कृते ॥ मघोनः ॥ एवमन्येष्वन्यनादिषु प्रत्ययेषु रूपाणि ज्ञेयानि ॥
 मधवन् भ्यामित्यत्र नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति नलोपे ॥ मधवभ्याम् ॥ एवमन्ये-
 ष्वपि हलादिषु प्रत्ययेषु रूपाणि ज्ञेयानि ॥ युवन् सु इत्यत्र अलोन्त्यात्पूर्वं उपधा
 इत्यनेन वकारोत्तरवर्त्यकारस्योपधासंज्ञायां सर्वनामस्थाने चासंबुद्धाविति नान्तोपधाया
 दीर्घत्वे हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घादिति सकारलोपे नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति
 नकारलोपे च ॥ युवा ॥ युवन् शस् इत्यत्र श्वयुवमघोनामतद्धिते इति संप्रसारणे यु
 उबन् अस् इति जातं तत्र संप्रसारणाच्चेत्यनेन अकार उकारयोः पूर्वरूपैकादेशे ततः

संप्रसारणं न स्यात् । इति यकारस्य नेत्रम् । अत एव ज्ञापकादन्त्यस्य यणः पूर्वं संप्रसारणम् । यूनः यूना युवभ्यामित्यादि । अर्वा । हे अर्वन् ॥ अर्वणस्त्रसावनञ्चः । ६।४।१२७। नन्वा रदितस्वार्वन्तित्यस्याऽङ्गस्य नृ इत्यन्तादेशो न तु सौ । अर्वन्तौ अर्वन्तः अर्वण्यमित्यादि ॥ पथिमध्युभुक्षामात् । ७।१।८५। एषामाकारोऽन्तादेशः स्यात्सौ परे ॥ इतोऽत्सर्वनामस्थाने । ७।१।८६। पथ्यादेरिकारस्याकारः स्यात्सर्वनामस्थाने परे ॥ थोऽन्थः । ७।१।८७। पथिमथोस्यस्य न्यादेशः सर्वनामस्थाने । पन्थाः पन्थानौ पन्थानः ॥ भंस्य टेलोपः । ७।१।८८। भस्य पथ्यादेष्टेलोपः । पथः पथा पथिभ्याम् । एवं मथिन् ऋमुक्षिन् ॥ षणान्ता पद् । १।१।२४। षान्ता नान्ता च

सवर्णदीर्घे यून अस् इति जाते भ्वयुवमघोनामतद्धिते इति पुनर्यकारस्य संप्रसारणे प्राप्ते न संप्रसारणे संप्रसारणमिति संप्रसारणाभावे संयोगे सस्य रुत्वे सस्य विसर्गे च ॥ यूनः ॥ अर्वन् सु इत्यत्र हल्ङ्व्याञ्भ्य इति सकारलोपे अलोन्त्यात्पूर्वं उपधा इति वकारान्तःपाल्यकारस्थोपधासंज्ञायां सर्वनामस्थाने चासंबुद्धावित्युपधादीर्घत्वे न लोपः प्रातिपदिकान्तस्येति नकारलोपे च ॥ अर्वा ॥ अर्वन् औ इत्यत्र अर्वणस्त्रसावनञ्चः इत्यनेन तु इत्यन्तादेशे कृते अर्वं नृ औ इति जातं तत्र उपदेशेजनुनासिकइत् इति तकारोत्तरवर्तिन ऋकारस्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति ऋकारस्य लोपे च कृते विहिते च उगिदृचां सर्वनामस्थानेऽधातोरिति मुमि उमो लोपे संयोगे च ॥ अर्वन्तौ ॥ अर्वन् शस् इत्यत्र अर्वणस्त्रसावनञ्च इति नृ इत्यन्तादेशे अत्सर्वनामस्थानान्वालुगभावे ऋकारस्येत्संज्ञायां लोपे च सस्य रुत्वे सस्य विसर्गे संयोगे च कृते ॥ अर्वतः ॥ पथिन् सु इत्यत्र पथिमध्युभुक्षामात् इत्यनेनाकारान्तादेशे कृते पथि आ सु इति जातं तत्र इतोऽत्सर्वनामस्थाने इत्यनेन थकारान्तःपातिन इकारस्याकारादेशे कृते पथ आ सु इति जातं तत्र थोऽन्थ इत्यनेन थस्य न्यादेशे कृते कृते च अकः सवर्णे दीर्घ इति दीर्घत्वे सस्य रुत्वे सस्य विसर्गत्वे च ॥ पन्थाः पन्थानौ पन्थानः ॥ पथिन् शस् इत्यत्र भस्य टेलोप इति सूत्रेण टिरूपस्थेन्भागस्य लोपे संयोगे सस्य रुत्वे सस्य विसर्गे च ॥ पथः ॥ एवं मथिन् शब्दस्य रूपाणि ज्ञेयानि ॥ षञ्च् जस् इत्यत्र षणान्ता षद्

१ भस्य टेलोपः । नन्वत्र भाषिदित्येव सूत्रमस्तु । भस्यकारात्पथ्यादेः परोयः प्रत्ययः स्रष्टि इत्यर्थः । ग श्वा तु अजादिष्वेव नयति तोपामेव जित्वं नतु ह्लादिषु कित्वादिष्वेपे सिद्ध पथ इति । अत्र पर्यंतवदरूप्य समाधानमुच्यते । मुपथिन् शब्दात् प्रातिपदिकादात्म्ये बहुलिभिष्टवचोस्यनेन षिचि कृते तस्योष्ठवत्त्वात् डेः ६।४।१५५ भस्य टेलोपः स्यादिष्टेभ्योवस्तु इति सूत्रेण इन्भागस्य लोपे मुपथ्यति तस्मात् क्विपि णि-लोपे मुपथ् वीच पथिमथीत्यनेनात्वे मुपा-न्यादेशे मुपन्थी मुपन्थः । शसि तस्य कित्वात् । डेः ६।४।१५४ । इति सू-त्रेण ङिलोपे कर्तव्ये पूर्वं यौवे इन् इत्यस्य लोपोजातत्वात् (अविद्वन्प्रजाभावात्) इत्यनेनासिद्धत्वात् इन् इ-त्यस्यैवलोपो नतु अष् इत्यस्य तथापि मुप इति रूपं नैव सेत्स्यति । अत्र णिजन्तानां आह्वयित्वमिति न-येति विचारस्तु मत्स्त्वर्थपाकरभतरहोऽवतेयः ।

संख्या पदसंज्ञा स्यात् । पञ्चन्शब्दो नित्यं बहुवचनान्तः । पञ्च पञ्च पञ्चभिः पञ्चभ्यः
 पञ्चभ्यः । नुट् ॥ नोपधायाः । ६।४।७। नान्तस्योपधाया दीर्घो नामि । पञ्चानाम्
 पञ्चसु ॥ अष्टन आ विभक्तौ । ७।२।८। हलादौ वा स्यात् ॥ अष्टाभ्य
 औश् । ७।१।२१। कृताकारादष्टनो जश्शसोरौश् । अष्टभ्य इति वक्तव्ये कृतात्मनि-
 देशो जश्शसोरधिपये आलं ज्ञापयति । अष्टौ अष्टौ अष्टाभिः अष्टाभ्यः अष्टाभ्यः अष्टा-
 नाम् अष्टासु । आत्वाभावे अष्ट पञ्चवत् ॥ ऋत्विग्दधृक्स्वर्गादिगुण्णिगञ्जुयुजि-
 कुञ्चां च । ३।२।५९। एभ्यः किन् । अक्षेः सुप्सुपपदे युञ्जिक्कुञ्चोः केवलयोः कुञ्चैर्न-
 लोपाभावश्च निपातते । कनाधितौ ॥ कृदतिङ् । ३।१।९३। अत्र धात्वधिकारे तिङ्-
 भिन्नः प्रत्ययः कृत्संज्ञः स्यात् ॥ वेरपृक्तस्य । ६।१।६७। अपृक्तस्य वस्य लोपः ॥ किन्-
 प्रत्ययस्य कुः । ८।२।६२। किन्प्रत्ययो यस्मात्तस्य कवर्गान्तादेशः पदान्ते । तस्या-

इत्यनेन पञ्चन्शब्दस्य पदसंज्ञायां कृतायां षड्भ्यो लुगित्यनेन जसो लोपे नलोपः प्रा-
 तिपदिकान्तस्येति नकारलोपे च ॥ पञ्च ॥ पञ्चन् आमित्यत्र षट्चतुर्भ्यश्चेत्यनेन नुट्
 प्रातः परं स कुत्रस्यादित्याशङ्कायामाच्यन्तौटकितावित्यनेनामः पूर्वं नुटि कृते उटि गते
 पञ्चन् न् आम् इति जातं तत्र नकारस्याकारेण सह संयोगे कृते नोपधाया इत्यनेनोपधाया
 दीर्घत्वे नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति नकारलोपे च ॥ पञ्चानाम् ॥ अष्टन्जस् इत्यत्र
 अष्टन आविभक्तावित्यनेन आकारान्तादेशे कृते अष्टा जस् इति जातं तत्र अष्टाभ्य
 औश् इत्यनेन जस औशि कृते शकारस्येत्संज्ञायां लोपे च कृते कृतायां च इदौ ॥ अष्टौ ॥
 अष्टन् भिस् इत्यत्र अष्टन आविभक्तावित्यनेन आकारान्तादेशे सस्य ल्वे रस्य वि-
 सर्गे च ॥ अष्टाभिः ॥ एवमप्रेपि ॥ पक्षे पञ्चन् शब्दबहूपाणि ज्ञेयानि ॥ ऋत्विज्शब्दोवर्तते
 तत्र ऋत्विग्दधृक्स्वर्गादिगुण्णिगञ्जुयुजिकुञ्चांचेत्यनेन किन् कृते ऋत्विज्
 किन् इति जातं तत्र लशक्तद्धिते इति कस्येत्संज्ञायां हलन्त्यमिति नस्येत्संज्ञायां उप-
 देशेजनुनासिक इत् इत्यनेन च ककारोत्तरवर्तिन इकारस्येत्संज्ञायां कृतायां कृते च क-
 कारेकारनकाराणां तस्य लोप इत्यनेन लोपे वकार एवचावशिष्टे ऋत्विक् व् इति जातं तत्र
 कृदतिङ् इत्यनेन वस्य कृत्संज्ञायां जातायां वेरपृक्तस्येत्यनेन वकारस्य लोपे च कृते किन्-
 प्रत्ययसंबन्धि न किञ्चिदप्यवशिष्टम् तथापि कृत्तद्धितसमासाश्चेत्यनेन किन्प्रत्ययसंब-
 न्धात् ऋत्विज्शब्दस्य कृदन्तत्वात्प्रातिपदिकसंज्ञा जाता जातायां च तस्यां प्रथमैकवचने सौ स-
 नागते ऋत्विज् सु इति जातं तत्र किन्प्रत्ययस्य कुरित्यनेन कवर्गान्तादेशे प्राप्ते यथा-

संख्यमनुदेशः समानामित्यनेन चवर्गतृतीयस्य जस्य स्थाने कवर्गतृतीये गकारे जाते
 १ किन्प्रत्ययस्य कुः । अत्र प्रत्ययग्रहणं बहुव्रीहिविप्लवात्कार्थं तेन किन्प्रत्ययोयस्मात्पस्माद् इष्टस्य
 सर्वस्य कुत्वं भवतीत्यर्थे किप्यपि कुत्वं सृष्ट् । अनुदके सुप्सुपपदे सृष्ट् धातोः किन् प्रत्ययोदत्तत्वात्
 केवलात्सृष्ट् धातोः किप्यपि कुत्वं जातम् ॥

सिद्धलाघोः कुरिति कुलम् । ऋत्विग् ऋत्विक् ऋत्विजौ ऋत्विग्भ्याम् ॥ युजेरसमासे
 ।७।१।७१। युजेः सर्वनामस्थाने नुम् स्यादसमासे । सुलोपः संयोगान्तलोपः । कुलेन
 नस्य ङः । युङ् युञ्चौ युञ्जः युग्भ्याम् ॥ चोः कुः । ८।२।३०। चवर्गस्य कवर्गः स्याज्जलि
 पदान्ते च । सुयुक् सुयुजौ सुयुग्भ्याम् । खन् खञ्चौ खन्भ्याम् ॥ ब्रश्चभ्रस्जसृजमृ-
 जयजराजभ्राजच्छशां षः । ८।२।३६। शलि पदान्ते च । जश्चचर्त्ते । राट् राट्
 राजौ राजः राट्भ्याम् । एवं विभ्राट् देवेट् विश्वसृट् (परौ व्रजेः षः पदान्ते) परायु-

हृलङ्घ्यावभ्य इति सकारलोपे वावसाने इति गस्य ककारे च कृते ॥ ऋत्विक् । पक्षे ।
 ऋत्विग् ॥ ऋत्विज्भ्यामित्यत्र किन्प्रत्ययस्य कुरिति कवर्गादेशे कृते ॥ ऋत्विग्भ्याम् ॥
 एवमप्रेव्यूहाम् ॥ ऋत्विज् सु इत्यत्र किन्प्रत्ययस्य कुरित्यनेन जस्य स्थाने गकारे खरिचे
 खनेन च गकारस्य ककारे आदेशप्रत्यययोरिति सस्य पक्षे कपोः संयोगात् क्षे च कृते ॥
 ऋत्विक् ॥ युज् मु इत्यत्र युजेरसमासे इति नुमि उमोलोपे सकारोत्तरवर्त्युकारस्य लोपे
 हृलङ्घ्यावभ्य इति सकारलोपे संयोगान्तस्य लोप इति जकारलोपे किन्प्रत्ययस्य
 कुरिति मूत्रेण नकारस्य स्थाने कवर्गापञ्चमे ङकारे कृते ॥ युङ् ॥ युञ् औ इत्यत्र युजेरसमासे
 इति नुमि उम्नागलोपे स्तोः श्रुनाश्रुरित्यनेन भस्य ङ्त्वे संयोगे च ॥ युञ्चौ ॥ एवम् ॥
 युञ्जः इत्यादि ॥ युञ् शस् इत्यत्र जकारस्याकारेण सह संयोगे सस्य रत्वे रस्य विसर्गे च
 कृते ॥ युजः ॥ युञ् म्यामित्यत्र किन्प्रत्ययस्य कुरित्यनेन कवर्गादेशे कृते ॥ युग्भ्याम् ॥
 युञ् मु इत्यत्र ऋत्विग्दधृक्स्त्रग्दिगुष्णिगशुषुजिष्नुञ्चैति किनि किनो लोपे
 किन्प्रत्ययस्य कुरिति कवर्गादेशे जकारस्य गकारे खरिचेति गकारस्य ककारे आदे-
 शप्रत्यययोरिति सस्य पक्षे संयोगे च कृते ॥ युञ् ॥ मुयुञ् मु इत्यत्र किनि किनो लोपे सौ
 समागते सस्य लोपे चोः कुरिति जस्य गकारे वावसाने इति गस्य ककारे ॥ मुयुक् ॥
 मुयुग् ॥ मुयुजौ ॥ मुयुग्भ्यामित्यादि ॥ खन् मु इत्यत्र सकारलोपे ॥ संयोगान्त-
 स्येति जकारलोपे ॥ खन् ॥ खन् ङ् औ इत्यत्र जकारस्योकारेण सह संयोगे स्तोः श्रुना-
 श्रुरिति नस्य ङ्त्वे ॥ खञ्चौ ॥ खन्मु म्यामित्यत्र संयोगान्तस्य लोप इति जकारलोपे ॥
 खन्भ्याम् ॥ खन् मु इत्यत्र सकारोत्तरवर्त्युकारलोपे ब्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराज-
 भ्राजच्छशां ष इत्यनेन पकारान्तादेशे कृते राप् मु इति जातं रात्र सकारस्य
 हृलङ्घ्यावभ्य इति लोपे ब्रह्मां जशोन्ते इति पस्य उभे उस्य वावसाने ङि
 टरे च कृते ॥ राट् ॥ वावसान इत्यत्याप्राप्ती ॥ राट् ॥ विभ्रान् मु इत्यत्र हृलङ्घ्या

पपदे ब्रजेः किप् स्यात् दीर्घश्च पदान्ते पत्वमपि । परित्राट् परित्राजौ ॥ विश्वस्य घ-
सुराटोः । ६।३।१२८। विश्वशब्दस्य दीर्घोऽन्तादेशः स्याद्दसौ राट्शब्दे च परे । वि-
श्वाराद् विश्वाराद् विश्वराजौ विश्वाराद्भवाम् ॥ स्कोः संयोगाद्योरन्ते च । ८।२।
२९। पदान्ते झलि च यः संयोगस्तदायोः स्कोर्लोपः । भूट् । सख्य श्रुत्वेन शः । झलां
जश् शशीति सख्य जः । भृजौ भृद्भवाम् । लदाधलं पररूपत्वम् ॥ तदोः सः सा-
वनन्त्ययोः । ७।२।१०६। लदादीनां तकारदकारयोरनन्त्ययोः सः स्यात्सौ । स्यः लौ
ले । सः लौ वे । यः यौ ये । एषः एतौ एते ॥ छेप्रथमयोरम् । ७।१।२८। युष्मद-

इति ङस्य ङवे ॥ परित्राट् ॥ पक्षे ॥ परित्राट् ॥ विश्वराज् सु इत्यत्र ब्रश्चभ्रसूजेति जस्य पत्वे
सस्य लोपे झलां जशोन्ते इति पस्य ङत्वे ङस्य च वावसाने इति ङत्वे विश्वस्य
घसुराटोरिति दीर्घत्वे च कृते ॥ विश्वाराट् ॥ पक्षे ॥ विश्वाराट् ॥ भ्रस् ज् सु इत्यत्र स्कोः
संयोगाद्योरन्तेचेत्यनेन संयोगाद्यस्य सकारस्य लोपे भ्रन् स् इति जाते ब्रश्चेति जस्य
पत्वे हल्ङ्वाचभ्य इति सलोपे झलां जशोन्ते इति पस्य ङत्वे वावसाने
इत्येनेन ङस्य ङत्वे ग्रहियेति सूत्रेण संप्रसारणे कृते ॥ भूट् । भृट् ॥
भ्रस् ज् औ इत्यत्र स्तोः श्रुना श्रुत्वेनेन सस्य शत्वे झलां जश् शशी
त्यनेन शस्य जत्वे संयोगे विहिते च ग्रहियेति संप्रसारणे ॥ भृजौ ॥ ल्वद् सु इत्यत्र
त्वदादीनाम् इत्यनेन दकारस्याकारे कृते अतो गुणे इत्यनेन पररूपे कृते कृते च तदोः
सः सावनन्त्ययोरित्यनेन तकारस्य सकारे सकारस्य च स्त्वे रस्य च विसर्गत्वे ॥ स्यः ॥
ल्वद् औ इत्यत्र त्वदादीनाम् इत्यनेन दकारस्याकारे अतो गुणे इति पररूपे वृद्धिरेची
त्यनेन वृद्धौ ॥ लौ ॥ ल्वद् जस् इत्यत्र त्वदादीनाम् इत्यनेन दस्यात्वे अतो गुणे इति
पररूपत्वे जसः शीति जसः शीत्वे शकारस्येतसंज्ञायां लोपे आद्गुणे इति गुणे ॥ ले ॥ शोपं
सर्ववत् ॥ तद् अग्रे सु इत्यत्र लदादीनाम् इति दकारस्याकारे अतो गुणे इति पररूपत्वे
तदोः सः सावनन्त्ययो रित्यनेन दकारस्य सकारे सस्य स्त्वे रस्य विसर्गे च कृते ॥ सः ॥
एतद् सु इत्यत्र त्वदादीनाम् इति दकारस्याकारे अतो गुणे इति पररूपत्वे तदोः
सः सावनन्त्ययोरिति तकारस्य सकारे ससञ्जुषोरिति सस्य स्त्वे खरवसान-
योर्विसर्जनीय इति रस्य विसर्गादेशे आदेशप्रत्यययोरिति सकारस्य मूर्द्धन्यादेशे
च कृते ॥ एषः ॥ युष्मद् अग्रे सु । अस्मद् अग्रे सु—इत्यत्र छेप्रथमयोरम् इत्यनेन सौरमादेशे

१ विश्वस्य घसुराटोः । अत्र णिजन्तस्य रट् परिभाषणे इत्यस्य न ग्रहणं व्याकरणिकत्वात् । आदित्यविधव-
स्य इत्यत्र तु न दीर्घः । नरेदेशान्तिवत्तः संज्ञापदापर्याप्तम् ॥ २ तदोः सः सावनन्त्ययोः । अवनन्त्ययो-
र्भ्रङ्गाभावे ऐस परस्तात् त्वदाद्यत्वं नधित्वा सर्वं स्यात् । ततोऽप्यङ्वादिलोपे रुत्वविसर्गौ स्याताम् ।
किञ्च खिञ्जिं एष इति रूपमपि नैव सेत्स्येति त्वदाद्यत्वाभावेन दावजुत्विति । प्रगल्भविचारस्तु मत्कृतदे-
याकरणात्तदतोऽवसेयः ॥

स्मद्ग्या परस्य छे इत्येतस्य प्रथमाद्वितीययोश्चामादेशः ॥ त्वाहौ सौ ॥७२१४॥ अनयोर्मपर्यन्तस्य आहावादेशौ स्तः ॥ शेषे लोपः ॥७२१५॥ एतयोष्टिलोपः । त्वम् अहम् ॥ युवाचौ द्विवचने ॥७२१६॥ द्वयोरुक्तावनयोर्मपर्यन्तस्य युवाचौ स्तो विभक्तौ ॥ प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायाम् ॥७२१८॥ औङ्घेतयोराल लोके । युवाम् आवाम् ॥ यूयवयौ जसि ॥७२१९॥ अनयोर्मपर्यन्तस्य । यूयम् वयम् ॥ त्वमावेकवचने ॥७२१९॥ एकस्योक्तावनयोर्मपर्यन्तस्य त्वमौ स्तो विभक्तौ ॥ द्वितीयायां च ॥७२१८॥ अनयोरात्स्नात् । त्वाम् माम् ॥ शसो न ॥७२१८॥ आभ्यां शसो नः स्यादमोऽपवादः । आदेः परस्य । संयोगान्तलोपः । युष्मान् अस्मान् ॥

कृते युष्मद् अम् । अस्मद् अम् । इति जात तत्र त्वाहौ सौ इत्यनेन युष्मदोर्मपर्यन्तस्य त्वादेशे अस्मदश्च मपर्यन्तस्य अहादेशे कृते त्व अद् अम् । अह अद् अम् । इति जात तत्र अतो गुणे इति पररूपत्वे कृते कृते च शेषे लोप इत्यनेन अद्भागस्यलोपे त्व् अम् । अह् अम्-इति जात तत्र संयोगे कृते ॥ त्वम् । अहम् ॥ इति सिद्धम् ॥ युष्मद् औ । अस्मद् औ-इत्यत्र डे प्रथमयोरित्यनेन अनि युवाचौ द्विवचने इत्यनेन युष्मदो मपर्यन्तस्य युवादेशे अस्मदो मपर्यन्तस्य च आवादेशे कृते युव अद् अम् । आन अद् अम् । इति जात तत्र अतो गुणे इति पररूपे प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायामित्यनेन आफारान्तादेशे युव आ अम्-आव आ अम्-इति जात तत्र अकः सवर्णे दीर्घ इति दीर्घकादेशे कृते कृते च अमि पूर्व इति पूर्वरूपैकादेशे ॥ युवाम् । आवाम् ॥ युष्मद् जस अस्मद् जस-इत्यत्र छे प्रथयोरम् इत्यनेन जस स्थाने अनि जाते यूयवयौ जसी लगेन युष्मदोमपर्यन्तस्य यूयादेशे अस्मदो मपर्यन्तस्य च वयादेशे कृते यूय अद् अम् । वय अद् अम्-इति जात तत्र अतो गुणे इति पररूपादेशे शेषे लोप इत्यनेन अद्भागस्यलोपे च कृते ॥ यूयम् । वयम् ॥ युष्मद् अम्-अस्मद् अम्-इत्यत्र त्वमावेकवचने इत्यनेन युष्मदो मपर्यन्तस्य त्व इत्यादेशे अस्मदो मपर्यन्तस्य च न इत्यादेशे कृते त्व अद् अम् । म अद् अम् इति जात तत्र अतो गुणे इति पररूपे शेषे लोप इति अद्भागस्य लोपे द्वितीयायां चेत्यनेनाकारान्तादेशे अमि पूर्व इति पूर्वरूपादेशे च कृते ॥ त्वाम् । माम् ॥ इति जातम् ॥ युष्मद् शसम् । अस्मद् शसम् इत्यत्र लडाकतद्धिते इति शकारस्येत्सङ्गायां तस्य लोप इति शकारलोपे च कृते शसो न इत्यनेन नादेशे तस्मादित्युत्तरस्येति क्रेणोत्तरस्य सकारस्य प्राप्त परमादेः परस्येति सूत्रेणादेरकारस्य नकारे जाते युष्मद् न् स । अस्मद् न् स-इति जात तत्र द्वितीयायां चेत्यनेनाकारान्तादेशे दीर्घत्वे संयोगान्तस्य लोप इत्यनेन तस्यलोपे च कृते ॥ युष्मान् । अस्मान् ॥ युष्मद्-टा अस्मद् टा इत्यत्र सुट् इति टस्येत्सङ्गायां तस्यलोप इति टलोपे च त्वमावेकवचने इति युष्मदो मपर्यन्तस्य त्वादेशे अस्मदो मपर्यन्तस्य नादेशे च कृते त्व अद् आ-म अद् आ-इति जात

योऽचि । ७।२।८९। अनयोर्थकारादेशः स्यादनादेशेऽजादौ परतः । त्वया मया ॥ यु-
 प्मदस्मदोरनादेशे । ७।२।८६। अनयोरास्यादनादेशे हलादौ विभक्तौ । युवाभ्याम्
 आवाभ्याम् युष्माभिः अस्माभिः ॥ तुभ्यमहौ ङयि । ७।२।९५। अनयोर्मपर्यन्तस्य ।
 टिलोपः । तुभ्यम् मह्यम् ॥ भ्यसोऽभ्यम् । ७।२।३०। आभ्यां परस्य । युष्मभ्यम्
 अस्मभ्यम् ॥ एकवचनस्य च । ७।२।३२। आभ्यां ङसेरत् । तत् मत् ॥ पञ्चम्या
 अत् । ७।२।३१। आभ्यां पञ्चम्या भ्यसोऽस्त्वात् । युष्मत् अस्मत् ॥ तवममौ ङसि ।
 ७।२।९६। अनयोर्मपर्यन्तस्य तवममौ सौ ङसि ॥ युष्मदस्मद्भ्यां ङसोऽश् । ७।
 २।२७। तव मम युवयोः आवयोः ॥ साम आकम् । ७।२।३३। आभ्यां परस्य साम

तत्र अतो गुणे इति पररूपिकादेशे योचि इति सूत्रेण सर्वस्य प्रातो यादेशस्तु अलोन्य-
 स्पेति सूत्रेणान्यस्य दकारस्य जातस्तथा सति त्वय् आ—मय् आ इति जातं तत्र संयोगे कृते ॥
 त्वया ॥ मया ॥ युष्मद् भ्याम्—अस्मद् भ्यामित्यत्र युवावौ द्विवचने इति युवादंशे आवा-
 देशे च कृते युव अद् भ्याम्—आव अद् भ्याम् जाते अतो गुणे इति पररूपादेशे कृते युष्म-
 दस्मदोरनादेशे इति दकारस्याकारे कृते कृते च अकः सवर्णं दीर्घ इति दीर्घादे-
 शे ॥ युवाभ्याम् । आवाभ्याम् ॥ युष्मद् भिस्—अस्मद् भित्तिवत्त्र युष्मदस्मदोरनादे-
 शे इति दस्य स्थाने आकारे कृते कृते च दीर्घत्वे ॥ युष्माभिः । अस्माभिः ॥ युष्मद् डे—अस्मद्
 डे इत्यत्र तुभ्यमहौ ङयीति युष्मदो मपर्यन्तस्य तुभ्यादेशे अस्मदो मपर्यन्तस्य
 मयादेशे च कृते तुभ्य अद् डे—मह्य अद् डे इति जातं तत्र अतो गुणे इति पररूपत्वे
 शेषे लोप इति अद् लोपे डेप्रथमयोरम् इत्यमि कृते ॥ तुभ्यम् । मह्यम् ॥
 युवाभ्याम् । आवाभ्याम् ॥ युष्मद् भ्यस्—अस्मद् भ्यस्—इत्यत्र शेषे लोप इति
 अद् लोपे भ्यसोऽभ्यम् इत्यभ्यमि च कृते ॥ युष्मभ्यम् । अस्मभ्यम् । युष्मद् ङसि—
 अस्मद् ङसीत्यत्र त्वमावेकवचने इति युष्मदो मपर्यन्तस्य त्वादेशे अस्मदश्च मपर्यन्तस्य
 मादेशे अतो गुणे इति पररूपत्वे शेषे लोप इति अद् लोपे एकवचनस्येति
 सूत्रेण ङसेरति कृते कृते च संयोगे ॥ त्वत् । मत् ॥ युष्मद् भ्यस्—अस्मद् भ्यस्
 इत्यत्र शेषे लोप इति अद् लोपे पञ्चम्या अत् इति सूत्रेण भ्यसोऽति कृते ॥
 युष्मत् । अस्मत् ॥ युष्मद् ङस्—अस्मद् ङस्—इत्यत्र तवममौ ङसि इति युष्मदो
 मपर्यन्तस्य त्वादेशे अस्मदो मपर्यन्तस्य ममादेशे च तत्र अद् ङस्—मम अद् ङस्
 इति जातम् अतो गुणे इति पररूपे शेषे लोप इति अद् लोपे युष्मदस्मद्भ्यां
 ङसोऽश् इति ङसोशि कृते हलन्त्वामिति शस्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति

१ साम आकम् । यदिच शेषे लोप इत्यत्र टिलोपपक्ष एव स्वीक्यते चेत्तदा हलन्तत्वाभावात्तुः प्राप्ति-
 रेव नेति सप्तद्वन्द्वनिदेशो त्वर्थलान्त्वलोपपक्षोऽपि ज्ञाप्यते । तदात्वदन्तत्वात्तुः प्राप्तिः समावना सप्तद्वन्-
 दिदेशः सार्थकः । एतच्च सर्वमेतद्ग्रन्थादुच्चारणे सिद्धान्तानुसारेण त्वन्त्यदेवेति तद्विपणीतोऽप्येवम् ।

आकम् स्यात् । युष्माकम् अस्माकम् । तयि मयि युवयोः आवयोः युष्मासु अस्मासु ॥
 युष्मदस्मदोः पष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्ययोर्वात्तावौ । ८।१।२०। पदात्परयोरपा-
 दादो स्थितयोः पष्ठयादिविशिष्टयोर्युष्मदस्मादोर्वात्तावित्यादेशौ स्तः ॥ बहुवचनस्य व-
 स्तसौ । ८।१।२१। उक्तविधयोरनयोः पष्ठयादिवहुवचनान्तयोर्वस्तसौ स्तः ॥ तेमयावे-
 कवचनस्य । ८।१।२२। उक्तविधयोरनयोः पष्ठीचतुर्थ्येकवचनान्तयोस्ते मे एतौ स्तः ॥
 स्वामौ द्वितीयायाः । ८।१।२३। द्वितीयैकवचनान्तयोस्त्वा मा इत्यादेशो स्तः ॥ श्रीशस्त्रा-

शलोपे ॥ तत्र । मम ॥ युष्मद् ओस्—अस्मद् ओस् इत्यत्र युवावौ द्विवचने
 इति युष्मदो मपर्यन्तस्य युगादेशे अस्मदो मपर्यन्तस्य आवादेशे अतो गुणे इति
 पररूपे युवद् ओस्—आनद् ओस्—इति जातम् तत्र योचि इति दकारस्य यकारं कृते
 सयोगे सत्य रुत्वे स्य निर्गत्वे च ॥ युवयो । आनयो ॥ युष्मद् आम्—अस्मद् आम् तत्र
 शोपेलोप इति अद् लोपे साम आकमिति साम आकमि कृते च ॥ युष्माकम् ॥
 अस्माकम् ॥ युष्मद् डि—अस्मद् डि इत्यत्र लशक्तद्धिते इति ङस्येत्सज्ञाया
 तस्य लोप इति ङलोपे त्वमावेकवचने इति युष्मदो मपर्यन्तस्य त्वादेशे
 अस्मदो मपर्यन्तस्य च मादेशे त्र अद् इ—म अद् इ—इति जात तत्र अतो गुणे इति
 पररूपत्वे योचीति दस्य यत्वे सयोगे च ॥ त्वयि । मयि ॥ युवयो । आनयो —
 ईवित् ॥ युष्मद् सु—अस्मद् सु—इत्यत्र युष्मदस्मदोरनादेशे इत्यनेनाकारादेशे
 कृते दीर्घे च । युष्मासु ॥ अस्मासु ॥ श्रीशस्त्रावतु मार्षाहेत्यत्र स्वामौ द्वितीयाया
 इत्यनेन तामित्यस्य त्वादेशो मामित्यस्य मादेशो जातोस्ति । दत्तात्ते मेपि शर्म स इत्यत्र
 तेमयावेकवचनस्येत्यनेन तुभ्य स्थाने ते महा स्थाने च मे इत्यादेश सभूत । स्वामी
 ते मेपि स हरिरित्यत्र तेमयावेकवचनस्येति सूत्रेण तत्र स्थाने ते मम स्थाने च मे
 इत्यादेश सवृत्त । पातु वामपि नौ विभुरित्यत्र युष्मदस्मदोः पष्ठीचतुर्थीद्विती-
 यास्ययोर्वात्तावौ इत्यनेन युष्मदित्यस्य वाम्—आवामित्यस्य च नौ इत्यादेशो दरीद-
 श्यते । मुख वा नौ ददात्वीश इत्यत्र युष्मदित्यस्य स्थाने वाम्—आवाम्यमित्यस्य स्थाने च
 नौ इत्यादेश सपञ्च । पतिर्वामपि नौ हरिरित्यत्रापि युवयोरित्यस्य स्थाने वाम्—आवयोरि-
 त्यस्य च स्थाने नौ इत्यादेश सवभूय । सोय्याद्दोन इत्यत्र बहुवचनस्य वस्तसौ इत्य-
 नेन युष्मानित्यस्य व—अस्मानित्यस्य च न इत्यादेशो वरीवरीति ॥ शिव वो नो दद्या-
 दित्यत्रापि युष्मदित्यस्य स्थाने व—अस्मदित्यस्य च स्थाने च न इत्यादेश सजा
 तोऽस्ति । एवमेव सेव्योत्र व स न इत्यादिषु बहुवचनस्य वस्तसौ इत्यनेन युष्माक
 स्थाने व—अस्माव स्थाने च न इत्यादेशश्चकारते । धाता ते भक्तोस्तीत्यत्र एकवाक्ये
 युष्मदस्मदादेशा वक्तव्या इत्यनेन तत्र स्थाने ते आदेशो जातोस्ति य
 म्निन् पक्षे ते इत्यादेशो न जातस्तस्मिन् पक्षे धाता तत्र भक्तोस्तीति जातम् । तस्मै

ऽवतु मापीहृ दत्तात्ते मेऽपि शर्म सः ॥ स्वामी ते मेऽपि स हरिः पातु धामपि नौ विभुः ॥ १ ॥ सुखं वां नौ ददाद्दीशः पतिर्वामपि नौ हरिः । सोऽव्याहो नः शिवं वो नो दद्यास्तेव्योऽत्र वः स नः ॥२॥ (एकवाक्ये युष्मदस्मदादेशा वक्तव्याः) अन्वादेशे तु नित्यं स्युः । धाता ते भक्तोऽस्ति । धाता तव भक्तोऽस्ति तस्मै ते नम इत्येव । सुपात् सुपाद् सुपादौ ॥ पादः पत् ॥ ६।४।१३० ॥ पाच्छब्दान्तं यदङ्गं भं तदवयवस्य पदादेशः । सुपदः सुपदा सुपाद्भवाम् । अग्निमत् अग्निमद् अग्निमथौ अग्निमथः ॥ अनिदितां हल उपधायाः क्ति ॥ ६।४।२४ ॥ हलन्तानामनिदितामङ्गानामुपधाया नस्य लोपः किति किति । नुम् । संयोगान्तस्य लोपः । तस्य कुले ङः । प्राङ् प्राञ्चौ प्राञ्चः ॥

ते नम इत्यत्र अन्वादेशत्वात् नित्य आदेशो जातः ॥ सुपाद् सु इत्यत्र हल्ङ्याब्भ्य इत्यनेन सलोपे वावसाने इति दस्य तकारे च कृते ॥ सुपात् पक्षे सुपाद् ॥ सुपाद् शस् इत्यत्र पादःपदित्यनेन पदादेशे कृते कृते च संयोगे ॥ सुपदः । सुपदा । सुपाञ्चामित्यादि । अग्निमथ् सु इत्यत्र हल्ङ्याब्भ्य इत्यनेन सुलोपे झलां जशोन्ते इत्यनेन थस्य दकारे वावसाने इत्यनेन दकारस्य तकारे च कृते ॥ अग्निमत् ॥ पक्षे ॥ अग्निमद् ॥ अग्निमथ् न्यामित्यत्र झलां जश् झशीत्यनेन थस्य दकारे कृते ॥ अग्निमञ्चाम् ॥ प्र अग्रे अन् च् इत्यवस्थायां ऋत्विग्दधृक्स्वर्गिदुष्णिगश्चुयुजिकृश्वां चेति सूत्रेण किमि कृते प्र अन् च् किन् इति जाते लशक्तद्धिते इति ककारस्येत्संज्ञायां हलन्त्यमित्यनेन नकारस्येत्संज्ञायां उपदेशेऽजनुनासिक इदिति वकारोत्तरवर्तिन इकारस्य चेत्संज्ञायां कृतायां कृते च तस्य लोप इत्यनेन ककारकारणकारणां लोपे प्र अन् च् इ इति जातं तत्र वैरपृक्तस्येति वकारलोपे न किमपि किन्संबन्धावशिष्टं तथापि किना प्राञ्चशब्दे कृदन्तता निष्पादिता ततश्च कृत्तद्धितसमासाश्चेत्यनेन प्रातिपदिकसंज्ञायां प्रथमैकवचने सौ समागते प्र अन् च् सु इति जातं तत्र अनिदितां हलउपधायाः क्ति इति सूत्रेण नकारस्य लोपे प्र अच् सु इति जातं तत्र उगिद्चां सर्वनामस्थानेऽधातोःरित्यनेन नलोपिन्यञ्चतौ परे नुमि जाते उम्भागस्य लोपे कृते प्र अन् च् सु इति जातं तत्र सकारोत्तरवर्तिन उकारस्य उपदेशेऽजनुनासिक इदिति इत्संज्ञायां तस्य लोप इत्यनेन लोपे च कृते प्र अन् च् स् इति जातं तत्र हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घादिति सकारलोपे संयोगान्तस्य लोप इति चकारलोपे किन् प्रत्ययस्य कुरित्यनेन नकारस्य स्थाने यथासंख्यमनुदेशः समानामिति नकारस्य ङकारादेशे अक्ः स्वर्णे दीर्घ इति प्रकारोत्तरवर्तिनो अकारस्य दीर्घत्वे च कृते ॥ प्राङ् ॥ प्राञ् च् औ इत्यत्र चकारस्यैकारेण सह संयोगे कृते स्तोः श्रुना श्रुत्यनेन नकारस्य अकारे च कृते ॥ प्राञ्चौ ॥ एवं जसि ॥ प्राञ्चः ॥ प्राञ् च् शस् इत्यत्र शकारस्येत्संज्ञायां लोपे च अनिदितां हल उपधायाः क्तितीति

अचः । ६।४।१३८। लुप्तनकारस्याश्रुतेर्भस्वाकारस्य लोपः ॥ चौ । ६।३।१३८। लुप्ताकारनकारेऽश्रुतौ परे पूर्वस्याणो दीर्घः ॥ प्राचः प्राचा प्राग्भ्याम् । प्रत्यङ् प्रत्यञ्चौ प्रतीचः प्रत्यग्भ्याम् । उदक् उदञ्चौ ॥ उद् ईत् । ६।४।१३९। उच्छ्रवदात्वरस्य लुप्तनकारस्याश्रुतेर्भस्वाकारस्य ईत् । उदीचः उदीचा उदग्भ्याम् ॥ समः समि । ६।३।९३।

नकारलोपे प्र अच् अस् इति जातं तत्र अचः इति सूत्रेण अकारस्य लोपे चौ इत्यनेन पूर्वस्याणो दीर्घत्वे कृते च संयोगे ॥ प्राचः ॥ प्राचा ॥ प्राग्भ्यामित्यादि ॥ प्रति अन् च् इत्यत्र ऋत्वियग्दधृगित्यनेन किञ्चि ककारवकारेकारनकाराणां लोपे इको यणचितीति यकारे कृत्तद्धितसमासाश्चेति प्रातिपदिकसंज्ञायां प्रथमैकवचने सौ च समागते प्रत्यन् च् सु इति जातं तत्र हल्ङ्यावभ्य इति सकारलोपे संयोगान्तस्य लोप इति चकारलोपे किन्प्रत्ययस्य कुरिति कवर्गान्तादेशे ॥ प्रत्यङ् ॥ प्रति अन् च् अस् इत्यत्र अनिदितां हल उपधायाः कृतीति नकारलोपे प्रति अच् अस् इति जातं तत्र अच इत्यकारलोपे चौ इत्यनेन पूर्वस्याणो दीर्घत्वे ॥ प्रतीचः ॥ प्रति अन् च् भ्याम् इत्यत्र इको यणचितीति यणि अनिदितां हल उपधायाः कृति इति नकारलोपे चोः कुरिति कवर्गादेशे प्रत्यकृम्यामिति जातं तत्र झलां जशोन्ते इति ककारस्य गकारे कृते ॥ प्रत्यग्भ्याम् ॥ उत् अन् च् शस् इत्यत्र शकारस्येत्संज्ञायां लोपे च अनिदितां हल उपधायाः कृतीति नकारलोपे उत् अच् अस् इति जातं तत्र उद् ईदित्यनेन अकारस्य ईकारादेशे झलां जशोन्ते इति तकारस्य दकारे संयोगे सस्य स्त्वे सस्य विसर्गत्वे च कृते ॥ उदीचः ॥ एवं ॥ उदीचा ॥ उदन् च् म्यामित्यत्र अनिदितां हल उपधायाः कृतीति नकारलोपे चोः कुरिति कवर्गादेशे उदक् भ्याम् जाते झलां जशोन्ते इति कस्य गकारे कृते ॥ उदग्भ्याम् ॥ सम् अन् च् इत्यत्र समः समीत्यनेन समः स्थाने सम्यादेशे कृते कृते चैकोयणचीति सूत्रेण यणि सम्यन् च् जाते ऋत्वियग्दधृक्स्त्रग्दिगुण्णिगञ्जुयुजिकुश्चं चेति किञ्चि किञ्चः सर्वस्य लोपे कृत्तद्धितसमासाश्चेति प्रातिपदिकसंज्ञायां सौ सुफारोत्तरपर्युकारस्येत्संज्ञायां लोपे च सम्यन् च् स् इति जातं तत्र अनिदितां हल उपधायाः कृति इति नकारलोपे उमिदृचां सर्वनामस्थाने धातोरिति तुमि उमभागलोपे संयोगान्तस्य लोप इति चकारलोपे हल्ङ्यावभ्य इति सकारलोपे किन्प्रत्ययस्य कुरिति सूत्रेण कवर्गान्तादेशे च ॥ सम्यङ् ॥ सम् अन् च् शस् इत्यत्र समः समीति समौ समि अन् च् शस् इति जातं तत्र श-

१ अचः । अत्र विरजुस्कारनिर्देशादेव वृत्तौ लुप्तनकारस्याश्रुतेरिलक्ष्यं जातः । २ समः समि । अत्र समीभिरिति न्यासः चार्थः दिधेति सूत्रेणान्तादेशे तिद्धं सम्यदिति किं गौरवेण उक्तम् । सम् इत्यस्याव्ययत्वादव्ययवर्तनाप्रामकृच् प्राक् टेरित्यनेन सूत्रेण अक्चि श्रुते उक्त्वं इति जातं तत्र तन्मध्यवर्तित्तम्यायेन समोपहृषेण सङ्गोऽपि प्रथमं स्नात्तया धान्त्वोदेश सङ्ग्यादित्यनिर्णयं प्रसज्येत राहान्ते तु समि आदेशस्यानेनाह्लादकच्युतिषट् लैवादेशे सम्यदिति भाव्यसमत्तं तस्माद्यथोक्तमेव रमणीयम् ॥

वप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ । सम्यङ् सम्यञ्चौ समीचः सम्यग्भ्याम् ॥ सहस्य सध्रिः । ३।
 ३।२६। तथा सध्र्यङ् ॥ तिरसस्तिर्यलोपे । ३।३।२४। अलुप्ताकारेऽञ्चतौ वप्रत्य-
 यान्ते तिरसस्तिर्यदेशः । तिर्यङ् तिर्यञ्चौ तिरश्चः तिर्यग्भ्याम् ॥ नाञ्चेः पूजायाम्
 । ३।४।३०। पूजार्थस्याञ्चतेरुपधाया नल्य लोपो न ॥ प्राङ् प्राञ्चौ । नलोपभावादलोपो
 न । प्राञ्चः प्राङ्भ्याम् प्राङ्क्षु । एवं पूजार्थं प्रत्यङ्गादयः । कुङ् कुञ्चौ कुङ्भ्याम् । ५-

कारस्येसंज्ञायां लोपे अनिदितां हल उपधाया इति नलोपे अच इति अकारलोपे
 समिच् अस् इति जाते तत्र चौ इति सूत्रेण पूर्वस्याणो दीर्घवे संयोगे च ॥ समीचः ॥ एवं
 समीचा ॥ सम् अन् च् भ्यामित्यत्र समः समीति सम्पादेशे इकां घणचीति यणि
 अनिदितां हल उपधायाः क्तितीति नकारलोपे चोः कुरित्यनेन कवर्गादेशे
 कृते कृते च झलां जश् झशीति कस्य गत्वे ॥ सम्यग् भ्याम् ॥ सह अन् च्
 इत्यत्र ऋत्विग्दधृगिति किनि ककारस्यकारेकारनकाराणां लोपे प्रातिपदिकत्वात्सी सकारो-
 त्तरवर्त्युकारलोपे सह अन् च् स् इति जाते तत्र सहस्य सध्रित्यनेन सध्यादेशे अनि-
 दितां हल उपधाया इति नलोपे उगिदचां सर्वनामस्थाने धातोरिति नुमि
 उमो लोपे इको घणचीति यणि संयोगान्तस्य लोप इति चकारलोपे हल्ङ्याच्-
 भ्य इति सकारलोपे किन्प्रत्ययस्य कुरिति कवर्गान्तादेशे च कृते ॥ सध्र्यङ् ॥ एवमग्रेपि
 ज्ञेयम् ॥ तिरस् अन्च् इत्यत्र ऋत्विगिति किनि किनो लोपे सी सकारोत्तरवर्त्युकारलोपे
 तिरसस्तिर्यलोपे इति तिरि कृते हल्ङ्याच्भ्यो दीर्घादिति सलोपे इको घणची-
 ति यणि तिर्यन् च् इति जाते अनिदितां हल उपधायाः क्ति इति नलोपे उगि-
 दिचां सर्वनामस्थाने धातोरिति नुमि उमो लोपे संयोगान्तस्य लोपइति चका-
 रलोपे किन्प्रत्ययस्य कुरिति कवर्गान्तादेशे ॥ तिर्यङ् ॥ तिरस् अन् च् शन् इत्यत्र शका-
 रस्येसंज्ञायां लोपे अनिदितां हल उपधायाः क्ति इति नलोपे अच इत्यकार-
 लोपे स्तोः श्रुना श्रुरिति सस्य शत्वे कृते कृते च संयोगे ॥ तिरश्चः ॥ एवम् ॥ तिरश्चा ॥
 तिरस् अन् च् भ्यामित्यत्र अनिदितां हल उपधाया इति नलोपे तिरस-
 स्तिर्यलोपे इति तिर्यदेशे इको घणचीति यणि चोः कुरिति कवर्गादेशे झलां
 जश् झशीति जश्चे ॥ तिर्यग्भ्याम् ॥ प्र अन् च् शम् इत्यत्र नाञ्चेः पूजायामि-
 त्यनेन नकारलोपभावे स्तोः श्रुनेति नल्य अत्वे संयोगे च कृते ॥ प्राञ्चः ॥ एवमग्रे सम्यङ्
 सध्र्यङ् तिर्यङ् शब्दाबोध्याः । कु अन् च् इत्यत्र किनि किनो लोपे सी समागते कु अन् च्
 स् इति जाते तत्र अनिदितां हल उपधायाः क्ति इति नकारलोपे अच इत्य-

१ तिरसस्तिर्यलोपे । अत्र अलोप इति पदे यजुर्वेदिसमाचः । न विशये अल्य लोपो चस्मिन्निति विग्रहः ।
 सौत्रल्लाहुडभावः शकन्वादितात् पररथं च । तदेव मनसि निधाय पृथ्वा अलुप्ताकारेऽञ्चतादित्युक्तम् ।
 उक्तार्थात्सीकारे तु अलोप इत्यस्य लोपभावात् इत्येवार्थाः ।

योमुक् पयोमुग् पयोमुचौ पयोमुग्भ्याम् । चगित्त्वानुम् ॥ सान्तमहतः संयोगस्य
 [६।४।१०] सान्तसंयोगस्य महत्तश्च यो नकारस्त्वोपधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्वनाम-
 स्थाने । महान् महान्तौ महान्तः । हे महन् महद्भ्याम् ॥ अत्वसन्तस्य चाधातोः
 [६।४।१४] अत्वन्तस्योपधाया दीर्घो धातुभिन्नासन्तस्य चासंबुद्धौ सौ परे । धीमान्
 धीमन्तौ धीमन्तः । हे धीमन् । शसादौ महद्भ्यत् । भातेर्भवतुः । द्वित्वसामर्थ्यादभस्त्वापि
 टेलोपः । भवान् भवन्तौ । शत्रन्तस्य तु भवन् ॥ उभे अभ्यस्तम् [६।१।५] पाठ-

कारलोपे उगिद्चां सर्वनामस्थानेधातोरिति नुमि उमो लोपे किन्प्रत्ययस्य कु-
 रिति कवर्गान्तादेशे कृते च ॥ कुङ् ॥ कु अन् च् औ इत्यत्र अनिदितामिति नका-
 रलोपे अच इत्यनेनाकारलोपे उगिद्चां सर्वनामस्थाने धातोरिति नुमि उमभाग-
 लोपे स्तोः श्रुना श्रुरिति नस्य अत्वे सयोगे च कृते ॥ कुञ्चौ ॥ एवमपि योष्वम् ॥ पयोमुक्
 स् इत्यत्र हल्ङ्वाचभ्य इति सलोपे चोः कुरिति चस्य कत्वे चायस्थाने इति कस्य गत्वे ॥
 पयोमुग् ॥ पयोमुक् ॥ पयोमुक् भ्यामित्यत्र चोः कुरिति चस्य कत्वे ह्यलां जश् झशिति
 कस्य गत्वे ॥ पयोमुग्याम् ॥ महत् सु इत्यत्र हल्ङ्वाचभ्यो दीर्घादिति सकारलोपे उगि-
 द्चां सर्वनामस्थानेधातोरिति नुमि उमो लोपे संयोगान्तस्य लोप इति तलोपे
 सान्तमहतः संयोगस्येत्यनेनोपधाया दीर्घत्वे च कृते ॥ महान् ॥ महद्भ्याम् ॥ धीमत् स्
 इत्यत्र उगिद्चां सर्वनामस्थानेधातोरिति नुमि उमो लोपे हल्ङ्वाचभ्य इति सका-
 रलोपे संयोगान्तस्य लोप इति तलोपे अत्वसंत्यस्य चाधातोः इत्यनेनोपधाया
 दीर्घत्वे ॥ धीमान् । धीमन्तौ । धीमन्तः ॥ भातेर्भवतुरित्यनेन भाधातोर्भवती एते
 बुद्ध् इत्यनेन उभेत्सज्ञाया तस्य लोप इति डकारलोपे उपदेशेजनुनासिक इत्
 इत्यनेन तकारोत्तरपर्युकारस्येत्यज्ञाया तस्य लोप इत्युकारलोपे टेः इत्यनेन भकारोत्तरव-
 र्त्वाकारलोपे भवत् इति जातं तत्र प्रातिपदिकमंज्ञायां सी सान्त पात्युकारलोपे हल्ङ्वाचभ्य
 इति मस्य लोपे उगिद्चामिति नुमि उमो लोपे संयोगान्तस्य लोप इति तकार-
 लोपे अत्यमन्तस्य चाधातोरित्यनेनोपधाया दीर्घत्वे च कृते ॥ भवान् ॥ यदा च
 लटः शतृशान्चाभिव्यनेन भूधातोः शतृप्रत्यये घृने शकारस्य लोपे तकारान्तपानिन् श्र-
 कारस्य लोपे भू अत् इति जाते तिङ् शित् मार्घधातुकमिति सार्धधातुकतां विधाय
 कर्तरिङापिति शपि शकारस्यकारलोपे च घृने भू अ अत् इति जातम्, तत्र मार्घ-
 धातुमार्घधातुभ्योरिति गुणे मन्योग्यायाव इति सूत्रेणादेशे भव अत् इति
 जातम्, तत्र अन्तोमणे इति परस्परदेशे भवत् इति जातं तत्र प्रातिपदिके शतृशान्ते

द्वित्रप्रकरणे ये द्वे विहिते ते एभे समुदिते अभ्यस्तसंज्ञे सः ॥ नाभ्यस्ताच्छतुः
 ।७।१।७। अभ्यस्तात्परस्य शतुर्नुन्न । ददत्, ददद्, ददतौ, ददतः ॥ जक्षित्यादयः
 षट् ।६।१।६। षट् धातवोऽन्ये जक्षितिश्च सप्तम एते अभ्यस्तसंज्ञाः स्युः । जक्षत्, ज-
 क्षद्, जक्षतौ, जक्षतः । एवं जाप्रत्, दरिद्रत्, शासत्, चकासत् । गुप्, गुपी, गुपः, गुब्भ्याम् ॥
 लदादिषु दृशोऽनालोचने कश्च ।३।२।६०। लदादिषूपपदेऽप्यज्ञानार्थादृशेः क-
 न्स्यात्, चारिक्त् ॥ आ सर्वनाम्नः ।६।३।९। सर्वनाम्न आकारोऽन्तादेशः स्या-
 द्गृहशवत्तुषु । तादृशौ, तादृशः, तादृग्भ्याम् । ब्रश्चेति पः । जश्चक्षत् । विद्, विद्
 वेशौ, विशः, विद्भ्याम् ॥ नशोर्वा ।८।२।६३। नशेः कचर्गोऽन्तादेशो वा पदान्ते ।
 न् नग्, नद्, नद्, नशौ, नशः । नग्भ्याम्, नद्भ्याम् ॥ स्पृशोऽनुदके कित् ।३।२

उगिदचां सर्वनामस्थानेऽधातोरिति नुमि उमो लोपे हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घा-
 दिति सलोपे संयोगान्तस्येति तलोपे च कृते ॥ भवन् ॥ इति रूपं भवति दीर्घत्वं न भ-
 वति अत्वन्तत्वाभावात् ॥ ददत्, स् इत्यत्र नाभ्यस्ताच्छतुरित्यनेन नुमोऽभावे हल्ङ्याब्भ्य
 इतिसलोपे च ॥ ददत् ॥ एषं जक्षत्, जाप्रत्, दरिद्रत्, शासत्, चकासत्, दीभ्यत्, वेभ्यत् इत्यादि
 शब्दानामपि जक्षित्यादयः षट् इत्यनेनाभ्यस्तसंज्ञायां जातायां नाभ्यस्ताच्छतुरिति
 नुमोऽभावे ददत्, वट्टापाणि ज्ञेयानि । तादृशश्चोऽस्यभ्रे ल्यदादिषु दृशोऽनालोचने
 कश्चेत्यनेन कनि किनि च जाते सर्वस्यापि कनः कित्श्च लोपे कृत्तद्धितसमासा-
 श्चेति प्रातिपदिकतायां प्रथमैकवचने सौ समागते तद् दृण् नु इति जातम्, तत्र आ स-
 र्वनाम्न इति सूत्रेणाकारान्तादेशे कृते कृते चाकःसवर्णे दीर्घ इति दीर्घं तादृण् न् इति
 जातम्, तत्र हल्ङ्याब्भ्य इति सलोपे ब्रश्चभ्रस्जसृज्ज्यज्राज्भाज्छशां
 ष इत्यनेन शस्य पत्वे झलां जशोन्ते इति पत्य ङत्वे किन्प्रत्ययस्य कुरित्यनेऽस्य गत्वे
 चावसाने इति गस्य कत्वे च कृते ॥ तादृक् । तादृण् । तादृशौ । तादृशः । तादृग्भ्याम् ॥ इत्यादि
 विश्, सु इत्यत्र ब्रश्चभ्रस्जसृज्ज्यज्राज्भाज्छशां ष इत्यनेन शकारस्य फत्वे
 झलां जशोन्ते इति पत्य ङत्वे चावसाने इत्यनेन ङस्य ङत्वे ॥ विद्, पक्षे विद् ॥
 विशौ ॥ विशः ॥ विद्भ्याम् ॥ इत्यादि ॥ नध्, सु इत्यत्र ब्रश्चेति शस्य पत्वे झलां जशो-
 न्ते इति पत्य ङत्वे हल्ङ्याब्भ्य इति सकारलोपे नद् इति जातं तत्र नशोर्वा इत्य-
 नेन ङस्य कृत्वेन गत्वे चावसाने इत्यनेन गत्य कत्वे ॥ नक् ॥ चर्वाभावे ॥ नग् ॥
 कुत्वाभावे चर्त्वे च ॥ नद् ॥ चर्वाभावे च ॥ नद् ॥ नशौ ॥ नशः ॥ नग्भ्याम् ॥

१ आ सर्वनाम्नः । न नामनेन शास्त्रेण सर्वदृक् विश्वदृगित्यादिप्राक् कस्यापि भवतीति शास्त्रम् । लदादिषु
 दृशोऽनालोचने कश्चेति सूत्रात्पदादिपदस्यानुवृत्त्येन सिद्धेः । अनुवृत्त्येदसिद्धौ सर्वनामग्रहणं तु विश्वदेव-
 बोधे देवप्रवर्तौ पप्रत्यय इत्यस्मिन्नुत्त्वर्थम् ।

।५८। अनुदके सन्नुपपदे स्पृशोः किन् । घृतस्पृह् घृतस्पृग् घृतस्पृशौ घृतस्पृगः । दधृक्
दधृग् दधृषौ दधृग्भ्याम् । रत्नमुद् रत्नमुद् रत्नमुषौ रत्नमुद्भ्याम् । पद् पद् पद्भिः
पद्भ्यः पण्णाम् पद्सु । क्वं प्रति पलस्यासिद्धत्वात्ससञ्जुपो रुरिति क्वम् ॥ वोरूप-
धाया दीर्घ इकः । ८।२।७६। रेफवान्तयोरुपधाया इको दीर्घः पदान्ते । पिपठीः

नद्भ्याम् ॥ इत्यादि ॥ घृतस्पृह् इत्यत्र स्पृशोऽनुदके किनिति किनि किनो लोपे
प्रातिपदिकत्वात्सौ सकारस्य ह्रस्वञ्चान्भ्य इति लोपे व्रश्चेति शस्य पत्वे झलां
जशोन्ते इति पत्य ङत्वे किन्प्रत्ययस्य कुरित्यनेन उस्य गत्वे वावसाने इति
गस्य चत्वेन कत्वे ॥ घृतस्पृक् ॥ चर्त्वाभावे ॥ घृतस्पृग् । घृतस्पृशौ । घृतस्पृश ॥ इत्यादि
दधृप् इत्यत्र ऋत्विग्दधृगित्यनेन किनि किनो लोपे प्रातिपदिकत्वात्सौ सकारस्य च ह्रस्व-
ञ्चान्भ्य इति लोपे झलां जशोन्ते इति पत्य ङत्वे किन्प्रत्ययस्य कुरिति
उस्य गत्वे वावसाने इत्यनेन गस्य कत्वे ॥ दधृक् ॥ चर्त्वाभावे ॥ दधृग् ॥ दधृषौ ॥
दधृप ॥ दधृग्भ्याम् ॥ इत्यादि ॥ रत्नमुप् सु इत्यत्र ह्रस्वञ्चान्भ्य इति सकारलोपे झलां-
जशोन्ते इति पत्य ङत्वे वावसाने इति ङस्य ङत्वे ॥ रत्नमुद् ॥ पक्षे ॥ रत्न
मुद् ॥ रत्नमुषौ ॥ रत्नमुप ॥ रत्नमुद्भ्याम् ॥ इत्यादि ॥ पप् सु इत्यत्र ह्रस्वञ्चान्भ्य
इति सकारलोपे झलां जशोन्ते इति पत्य ङत्वे वावसाने इति ङस्य ङत्वे ॥ पद् ।
पक्षे । पद् ॥ पप् आमिसत्र पट्चतुर्भ्यश्चेति नुटि उटो लोपे झलां जशोन्ते
इति पत्य ङत्वे ष्टुना ष्टुरिति नस्य णत्वे पट्णामिति जात तत्र प्रत्यये भापायां नित्य-
मित्यनेन ङस्य णत्वे ॥ पण्णाम् ॥ पप् सुप् इत्यत्र झलांजशोन्ते इति पत्य ङत्वे ङः
सि धुट् इति धुटि उटो लोपे खरि चेति प्रस्य तत्वे पुनश्च खरिचेति ङस्य ङत्वे कृते ॥
पद्सु । धुढभावे । पद्सु ॥ पिपठिस् सु इत्यत्र ह्रस्वञ्चान्भ्यो दीर्घादिति सकारलोपे
आदेशप्रत्यययोरिति मूर्धन्यादेशे तस्यासिद्धत्वात् ससञ्जुपोरुत्तिलनेन पत्य ङत्वे उप-
देशोऽजनुनासिक इत् इत्यनेन रकारोत्तरवर्षुकारलोपे पिपठिर् इति जात तत्र वोरू-
पधाया दीर्घ इक इत्यनेनोपधामूतठकारोत्तरनतिनोकारे दीर्घे कृते खरवसानयो-
र्विसर्जनीय इत्यनेन रस्य विसर्गत्वे च कृते ॥ पिपठी ॥ पिपठिस् औ इत्यत्र आदे-
शप्रत्यययोरिति सस्य ङत्वे रायोगे च कृते ॥ पिपठिषौ ॥ पिपठिस् भ्याम् इत्यत्र सस-
ञ्जुपोरुत्तिलनेन सस्य ङत्वे रकारोत्तरवर्षुकारलोपे वोरूपधाया दीर्घ इक इति ठकारो-
त्तरवातन इकारस्य दीर्घत्वे ॥ पिपठीर्भ्याम् ॥ पिपठिस् सु इत्यत्र ससञ्जुपोरुत्तिलनेन सस्य
ङत्वे वोरूपधाया दीर्घ इक इति दीर्घत्वे खरवसानयोर्विसर्जनीय इति रस्य

१ स्पृशोऽनुदके किन् । अनुदके किमुदकस्पर्श । २ वोरूपधाया दीर्घ इक । अत्र तिपि धातोर्नि-
त्यतो धातोर्नित्यनुवर्तते तद्य पर्यन्त्या विद्योष्यते तथा च धातोरेवोपधाया इको दीर्घस्तेन हरिभिरित्यापौ
न दीर्घः ।

शनसौ उशनोभ्याम् उशनःसु । अनेहा अनेहसौ हे अनेहः । वेधाः वेधसौ हे वेधः
वेधोभ्याम् ॥ अदस औ सुलोपश्च । ७।२।१०७। अदस औत्सात्सौ परे सुलो-
पश्च । तदोरिति सः । असौ । लदायल पररूपतम् वृद्धिः ॥ अदसोऽसेर्दादुदो
मः । ८।२।८०। अदसोऽसान्तस्य दात्परस्य वृद्धौ सौ दस्य मश्च । आन्तरतम्याद्-

इत्यनेनोपधाया दीर्घत्वे नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति नलोपे च कृते ॥ उशना ॥
हेपूर्वकोशनस् सु इत्यत्र ह्रस्व्याब्भ्य इति सयोपे अस्य संबुद्धौ वानद्धनलोपश्चेति
वार्तिकेनान्यस्य सकारस्थाने कृते कृते च नलोपे ॥ हेउशन ॥ वाग्रहणात् नलोपाभावे ॥ हे
उशनन् ॥ अनडादेशाभावे सस्य रत्वे रस्य विसर्गत्वे च ॥ हे उशन ॥ उशनस् भ्यामित्यत्र
ससञ्जुपोरुति सस्य रत्वे ह्रश्चिचेलनेन रोक्ष्वे आहुण इति गुणे च कृते ॥ उश-
नोभ्याम् ॥ एवमेव ॥ अनेहा ॥ अनेहसौ ॥ हे अनेह ॥ इत्यादि ॥ वेधस् सु इत्यत्र अत्व-
सन्तस्य चाधातोरित्यनेनोपधाया दीर्घत्वे ह्रस्व्याब्भ्य इति प्रत्ययसकारलोपे
ससञ्जुपोरुति सस्य रत्वे रस्य विसर्गत्वे च ॥ वेधाः ॥ अदस् सु इत्यत्र अदस औ सु-
लोपश्चेत्यनेन सस्य स्थाने औकारे जाते सकारलोपे च अद औ इति जातम्, तत्र तदोः
सः सावनन्त्ययोरिति दस्य सकारे वृद्धिरेचीति वृद्धौ च ॥ असौ ॥ अदस् औ
इत्यत्र त्यदादीनाम इति अकारे अद अ औ इति जात तत्र अतोगुणे इति पररूपे
अद औ इति जाते वृद्धिरेचीत्यनेन वृद्धौ अदौ इति जात तत्र अदसोऽसेर्दादुदोम
इति सूत्रेणौकारस्य ऊकारे दकारस्य च मकारे कृते ॥ अम् ॥ अदस् जस् इत्यत्र त्यदादी-
नाम इति अकारे अतो गुणे इति पररूपत्वे जसः शीति जस शीकारे शकारस्ये-
स्तज्ञाया लोपे च कृते अद ई इति जात तत्राद्गुण इति गुणे अदे इति जात तत्र एत
ईद्बहुवचने इत्यनेन एकारस्य ईकारे दकारस्य च मकारे कृते ॥ अमी ॥ अदस् अम् इत्यत्र
यद्यपि अदसोऽसेर्दादुदोम इति सूत्र प्राप्त पर च पूर्वत्रासिद्धमिति सूत्रेण तस्यासि-
द्धत्वात्प्रथम त्यदादीनाम इति अत्वे अतो गुणे इति पररूपे अमि पूर्व इति पूर्वरूपे अदम्
इति जात तत्र अदसोऽसेर्दादुदोम इति दकारस्य मकारे अकारस्य च उत्वे कृते ॥ अ

१ अदस औ सुलोपश्च । ननु शोरेर्दौकारो विधीयता लदायलेनासावितिसिद्ध किमुलोपविधानेन । न
यम् । अतस्वी औत्वत्र अतक अ औ इत्यवस्थायामतोगुणे कृते यपि प्रत्ययस्थेति सूत्रेणैवापत्ति । रा
ज्ञान्ते तु अदन्तस्ताभावादेव न टाप् । इति मनोरमायाम् । अदस्य शोर्षा इति न सुनिश्चित टिलोपे कृते
निलालात्सल वाधिला लदायलेऽसावितिसिद्धेरिति शोरेर प्रतिपादितम् । नच तदोःस इति सूत्रेण दका
रस्य सलविधानात्तदायल नेति वाच्यम् । असकावितिस्य चरितार्थत्वात् । अत्रोच्यते । दौ आदेशस्यदा-
यपवादः सलपि सभवे बाधन भवतीति न्यायेन । एवञ्च टिलोपापेक्षया परत्वात्सले पुन प्रसङ्गविहानादि-
लोपे असौ इत्यस्य सिद्धि । सकृदपतिन्यायवर्त्तकारे तु निलालाटिलोपे कृते न दोष । तदोरिति सूत्रे ए
कृदशतित्वायेन अदस इति विभज्य सलविधायकनियमेन माष्येऽनन्तवप्रदृष्टप्रत्याख्याननेन सलसिद्ध्याऽ
दोषात् ।

स्य उः दीर्घस्य ऊः । अम् । जसः शी । गुणः ॥ एत ईड्रुवचने । ८।२।८१। अ-
दसो दात्वरस्यैव ईदस्य मो बहुयोक्तौ । अमी । पूर्वत्रासिद्धमिति विभक्तिकार्यं प्राक् प-
श्चादुल्लमत्वे । अनुम् अम् अमून् । गुले कृते विसंज्ञायां नाभावः ॥ नं मुने । ८।२।३।

मुम् ॥ अदस् शस् इत्यत्र लशकतद्धिते इति शकारस्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति शस्य
लोपे अदस् अस् इति जातं तत्र त्यदादीनाम इत्यकारे अतो गुणे इत्यनेन प्राप्तं
पररूपं बाधित्वा प्रथमयोः पूर्वसवर्ण इति पूर्वसवर्णदीर्घदेशे तस्माच्छसो नः पुंसि
इति सकारस्य नकारे अदान् इति जातं तत्र अदसोऽसेर्दादुदोम इति दकारस्य मकारे
आकारस्य ऊकारे च कृते ॥ अमून् ॥ अदस् टा इत्यत्र त्यदादीनाम इत्यकारे अतो
गुणे इति पररूपत्वे अदसोऽसेर्दादुदोम इति दस्य मकारे अकारस्य च उकारे अनु
टा इति जातं तत्र शेषोध्यसखीति विसंज्ञायां कृतायां कृते च आडो नाऽखि-
यामित्यनेन टाकारस्य नाकारे । अमुना । इति जातं परंतु मुभाक्त्वं विसंज्ञाविधायकशा-
ख्यस्यैरे अस्तिद्धत्वात् विसंज्ञाया अप्यस्तिद्धत्वे प्राप्ते नमुने इत्यनेन मुभावस्य सिद्धत्वात् विसं-
ज्ञायां सिद्धायां नाभावे जाते ॥ अमुना । अदस् अग्रे तृतीयाद्विवचने भ्यामि समागते त्यदादी-
नाम इत्यनेन सस्यात्वे अतो गुणे इति पररूपत्वे सुपि चेति दीर्घे अदसोऽसे-
र्दादुदोम इत्यनेन दान्तःपात्याकारस्योत्वे दस्य मत्वे च ॥ अमूभ्याम् ॥ अदस् अग्रे तृती-
याया बहुवचने भिसि त्यदादीनाम इति सस्यात्वे अतो गुणे इति पररूपत्वे बहु-
वचने झल्येदिति दस्यैत्वे एत ईड्रुवचने इत्यनेन एकारस्य ईकारे दस्य च मत्वे ॥
अमीभिः ॥ अदस् अग्रे चतुर्थ्येकवचने ऊे समागते त्यदादीनाम इत्यत्वे अतो गुणे
इति पररूपत्वे सर्वनाम्नः स्मै इत्यनेन स्मै कृते अदसोऽसेर्दादुदोम इति दस्य मत्वे
तदुत्तरवर्त्यकारस्य चोत्वे आदेशप्रत्यययोरिति मूर्धन्यादेशे च कृते ॥ अमुष्मै ॥ एवं
पञ्चम्या एकवचने ङत्तौ समागते त्यदादीनाम इत्यकारे अतो गुणे इति पररूपे ङसि-
ङ्योः स्मात्स्मिनाविति ङसेः स्मात् कृते अदसोऽसेर्दादुदोम इति दस्य मत्वे दका-
रान्तःपात्याकारस्योत्वे च आदेशप्रत्यययोरिति सस्य पत्वे च अमुष्मात् ॥ षष्ठ्येक-
वचने ङसि त्यदादीनाम इत्यत्वे अतो गुणे इति पररूपत्वे टाङ्सिङ्सामिना-
त्स्या इति ङसः स्यादेशे अदसोऽसेर्दादुदोम इति दस्य मत्वे तदुत्तरवर्त्यकारस्योत्वे
आदेशप्रत्यययोरिति सस्य पत्वे ॥ अमुष्य ॥ अदस् अग्रे ङौ इत्यत्र त्यदादीनाम
इति अत्वे अतो गुणे इति पररूपत्वे ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ इति ऊेः स्मिन्कृते

१-नमुने अत्र ने इति विषयसप्तमीत्यत आह नाभावे कर्तव्य इति । अन्यथा षेः परत्वाभावाभावात्
न स्यादिति भावः । नन्वेवमपि कृते नाभावे सुपि चेति दीर्घः स्यादीर्घं प्रति सुत्वस्यासिद्धत्वादत् आह
कृते चेति । अथवा सन्निपातपरिभाषया समाधेयम् ॥ श्तिम् ०

नाभाये कर्तव्ये कृते च मुभायो नातिद्वः । अमुना अमूभ्यां अमीभिः अमुष्ठी अमीभ्यः
अमुष्ठात् अमुष्य अमुयोः अमीयाम् अमुष्मिन् ॥ इति हलन्ताः पुल्लिङ्गाः ॥

॥ अथ हलन्तस्त्रीलिङ्गप्रकरणम् ॥

नहो धः । ८।२।३४। नहो ह्य धः स्वाञ्छलि पदान्त्वे च ॥ नहिवृतिवृषि-
व्यधिरुचिसहितनिपु फौ । ६।३।११६। क्तिन्तेषु पूर्वपदस्य दीर्घः । उपानत्
उपानहाँ उपानत्सु । क्तिन्नन्तात्कृत्वेन घः । उष्णिक् उष्णिह्री उष्णिग्भ्याम् । शौः
दिवौ दिवः शुभ्याम् । गीः गिरौ गिगः । एवं पूः । चतस्रः चतसृणाम् । का के फाः ।
सर्वापत् ॥ घः सौ । ७।२।११०। इदमो दस्य यः । इयम् । त्यदाद्यत्वं पररूप-

अदसोसेदाद्दोम इति दस्य मत्वे दान्तःपात्रकारस्योत्वे आदेशप्रत्ययघोरिति
सस्य पत्वे च ॥ अमुष्मिन् ॥ इति संपूर्णतामगच्छन् हलन्ताः पुल्लिङ्गाः ॥

उपपूर्णाकनहधातोः क्तिपि ककारपकारकाराणां लोपे वेरपृक्तस्येति वकारलोपे नहो घः
इति हस्यधात्वे सौ समागते नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिपु फौ इत्यनेन पूर्वपदस्य
दीर्घत्वे हृत्त्व्याब्भ्य इति सलोपे झलां जशोऽन्ते इति धस्य दत्वे वाचसाने
इति दस्य तत्वे ॥ उपानत् ॥ पक्षे ॥ उपानद् ॥ उष्णिह्रशब्दो वर्तते तत्र ऋत्विग्दधृक्त्विग्दि-
शुष्णिगश्चुष्णिज्जुष्णिञ्चश्चेति क्तिनि क्तिनो लोपे प्रातिपदिकत्वात्सौ हृत्त्व्याब्भ्य इति
मुलोपे क्तिन्प्रत्ययस्य कुरित्त्वेन हस्य धत्वे झलां जशोऽन्ते इति धस्य धत्वे वाचसाने
इति गत्य कत्वे ॥ उष्णिक् ॥ पक्षे ॥ उष्णिग् ॥ दिव् अत्रे सु इत्यत्र दिव औदित्त्वेन
वकारस्योकारे इको यणचि इति यणि सस्य रत्वे रस्य विसर्गत्वे च ॥ यौः ॥ गिर् सु इत्यत्र
हृत्त्व्याब्भ्य इति सलोपे वौरूपधाया दीर्घ इकः इति यकारोत्तरवर्तिन इकारस्य
दीर्घत्वे खरवसानयोर्विसर्जनीय इति रस्य विसर्गत्वे ॥ गीः ॥ एवं ॥ पूः ॥ चतुर्
जम् इत्यत्र चुट्ट इति जस्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति जस्य लोपे त्रिचतुरोः स्त्रिया-
मित्त्वेन चतुर्शब्दस्य चतसृ इत्यादेशे कृते अचिरञ्जतः इति ऋकारस्य रेफत्वे सस्य
रत्वे रस्य विसर्गत्वे च ॥ चतस्रः ॥ चतुर् आम् इत्यत्र त्रिचतुरोः स्त्रियामिति चतस्रा-
देशे चतसृ आम् इति जातं तत्र ह्रस्वनद्यापो नुट् इति नुटि षटि गते नकारस्या-
पारेण सहसंयोगे नाम्नीति दीर्घत्वे प्राप्तेन तिसृचतसृ इति दीर्घाभावे च कृते ऋवर्णात्र-
स्य णत्वं वाच्यमित्त्वेन नस्य णत्वे ॥ चतसृणाम् ॥ किं सु इत्यत्र किमः क
इत्यनेन ककारादेशे अजाद्यतष्टाप् इति टापि चुट्ट इति टकारस्येत्संज्ञायां तस्य लोप
इति लोपे अकः सवर्णे दीर्घ इति दीर्घादेशे हृत्त्व्याब्भ्य इति सलोपे ॥ फा ॥
इदम् सु इत्यत्र यः सौ इत्यनेन दस्य कत्वे हृत्त्व्याब्भ्य इति सकारलोपे ॥ इयम् ॥
इदम् औ इत्यत्र त्यदादीनाम इत्यकारे अतो गुणे पररूपत्वे अजाद्यतष्टाप्

खम् । टाप् । दश्चेति मः । इमे इमाः इमाम् अनया । हलि लोपः । आभ्याम् आभिः
 अस्यै अस्याः अनयोः आसाम् अस्याम् आसु । त्यदाद्यत्तम् टाप् । स्या ले त्याः । एवं तद् एतद् ।
 चाक् वाग् वाचौ वाग्भ्याम् वाक्षु । अप्शब्दो नित्यं बहुवचनान्तः । अमृञ्जिति दीर्घः ।
 आपः अपः ॥ अपो भि । ७।४।४८। अपस्तकारो भादौ प्रत्यये । अङ्गिः अङ्गयः अ-
 पाम् अपत्तु । दिग् दिक् दिशः दिग्भ्याम् । त्यदादिष्विति दृशेः किन्विधानादन्यत्रापि

इत्यापि इदा औ इति जातं तत्र दश्चेत्यनेन दस्य मत्वे औङ् आप् इत्यनेनौकारस्य शीकारे
 शकारलोपे आद्गुण इति गुणे ॥ इमे ॥ इदम् जस् इत्यत्र जस्येत्संज्ञायां लोपे त्यदादी-
 नाम इत्यत्वे अतो गुणे इति पररूपत्वे अजाद्यतष्टापिति टापि इदमो म इति
 दस्य मत्वे अकः सर्वर्णे दीर्घ इति दीर्घत्वे सस्य सत्वे रस्य विसर्गे च ॥ इमाः ॥ इदम् टा
 इत्यत्र अनाप्यक इत्यनेन इदम इद्भागस्य अनादेशे त्यदादीनाम इति मकारस्यात्वे
 अतो गुणे इति पररूपत्वे अजाद्यतष्टापिति टापि टलोपे पूर्वसवर्णदीर्घादेशे आङ्
 चाप इति आकारस्येकारे एचोयवायाव इति अयादेशे ॥ अनया ॥ इदम् भ्यामित्यत्र
 त्यदादीनाम इति अकारे अतो गुणे इति पररूपे अजाद्यतष्टापिति टापि पूर्व-
 सवर्णदीर्घत्वे हलि लोप इति इद्भागलोपे च कृते ॥ आभ्याम् ॥ इदम् के इत्यत्र त्यदा-
 दीनाम इति मकारस्याकारे अतो गुणे इति पररूपत्वे अजाद्यतष्टापिति टापि सर्व-
 नाम्नः स्याद् ह्रस्वश्चेत्यनेन स्याटि आपो ह्रस्वत्वे च कृते इदस्या के इति जातं तत्र हलि लोप
 इति इद्भागलोपे ङकारस्येत्संज्ञायां लोपे वृद्धिरेचीति वृद्धौ च कृतायाम् ॥ अस्यै । एवम् । अस्याः ॥
 इदम् औस् इत्यत्र त्यदादीनाम इत्यत्वे अजाद्यतष्टापित्यापि सवर्णदीर्घत्वे इदा औस्
 इति जातं तत्र अनाप्यक इति सूत्रेण इद्भागस्य अनादेशे आङ् चापः इति नकारान्तःपा-
 त्याकारस्येकारे एचोयवायाव इति अयादेशे सस्य सत्वे रस्य विसर्गे च ॥ अनयोः ॥ तद् सु इ-
 त्यत्र त्यदादीनाम इति मस्यात्वे अतो गुणे इति पररूपत्वे अजाद्यतष्टापित्यापि तदोः
 सः सावचनन्त्ययोरिति, संकारादेशे ह्रस्व्यावभ्य इति सुलोपे च ॥ स्या ॥ तद् एतद् श-
 ब्दयोः ॥ सा । एपा । इति प्रथमैकवचनं । वाच् सु इत्यत्र ह्रस्व्यावभ्य इति सुलोपे चोः कु-
 रिति चकारस्य ककारे झलां जशोन्ते इति ककारस्य गकारे । वाग् । वावसाने इत्यनेन पा-
 क्षिके ककारे ॥ वाक् ॥ अप् जस् इत्यत्र अप्तुन्तु च्खसृ इत्यनेनोपवाया दीर्घत्वे जस्येत्सं-
 ज्ञायां लोपे संयोगे सस्य सत्वे रस्य विसर्गे च ॥ आपः ॥ शसि ॥ अपः ॥ जप् भिस् इत्यत्र
 अपो भि इत्यनेन पकारस्य तकारे झलां जशोन्ते इति तकारस्य दकारे सस्य सत्वे
 रस्य विसर्गे च ॥ अङ्गिः ॥ दिग् इत्यत्र ऋत्विग्दधृक्स्वग्दिगुष्णिगश्चुयुजिक्ञां

१ अपो भि । अत्र सूत्रे भादौ प्रत्यय इत्यर्थस्तु (यस्मिन्विधिच्छादादावावत्प्रहणे) अल्पप्रहणे सप्तम्यन्ते
 यो विधिर्विधीयते स तदादौ श्वे इत्यनया परिभाषया बोध्यः ।

कुलम् । दक् दग् दशौ दग्भ्याम् । विट् त्विड् त्विपौ विड्भ्याम् । ससजुपोरुरिति रुलम् ।
 सजूः सजुपौ सजूभ्याम् । आशीः आशिपौ आशीभ्याम् । असौ । उतमत्वे । अन् अम्ः
 अमुचा अगुभ्याम् अमूभिः अनुच्यै अमूभ्यः अमुच्याः अमुयोः अमूपां अमुप्याम् अ-
 मूपु ॥ इति हलन्ताः स्त्रीलिङ्गाः ॥

चेति किनि किनो लोपे प्रातिपदिकत्वात्सौ समागते हल्ङ्याब्भ्य इति सकारलोपे किन्प्रत्य-
 यस्य कुरिति कवर्गान्तादेशे झलां जशोन्ते इति कस्य गत्वे चावसाने इति गस्य कत्वे
 दिक् ॥ वाग्रहणात् ॥ दिग् ॥ एवमेव दशशब्दात् त्यदादिपुटशोऽनालोचने कञ्चेति
 किन्विधानादन्यत्रापि कुलम् इति कुल्ये कस्य गत्वे गस्य चावसाने इति कत्वे । दक् ॥ पक्षे ॥
 दग् ॥ विट् सु इत्यत्र झलां जशोन्ते इति पस्य उल्ये चावसाने इति उस्य उल्ये मुलोपे
 च ॥ त्विट् ॥ विड् ॥ सजुप् सु इत्यत्र हल्ङ्याब्भ्य इति सलोपे ससजुपोरुरिति पस्य
 रुत्वे उकारलोपे चौरुपधाया दीर्घ इक इति जकारोत्तरवर्त्युकारदीर्घत्वे खरवसान-
 योर्विसर्जनीय इति विसर्गे ॥ सजूः ॥ आशिप् सु इत्यत्र मुलोपे पत्वस्यासिद्धत्वात्ससजु-
 पोरुरिति रुत्वे उल्ये गते वौरुपधाया दीर्घ इक इत्युपधादीर्घत्वे खरवसानयोर्विस-
 र्जनीय इति रस्य विसर्गत्वे ॥ आशीः ॥ आशिप् औ संयोगे च ॥ आशिपौ ॥ आशिप् म्या-
 मित्यत्र पत्वस्यासिद्धत्वात् ससजुपो रुरिति सस्य रुत्वे उल्ये गते वौरुपधाया दीर्घ इक
 इति उपधादीर्घत्वे च ॥ आशीर्भ्याम् ॥ अदस् मु इत्यत्र अदस् औ सुलोपश्चेत्यनेन
 सस्य औत्वे मुलोपे च कृते अद औ इति जातं तत्र तदोः सः सावनन्त्ययोरिति दस्य
 सकारे वृद्धिरेचीति वृद्धौ ॥ असौ ॥ अदस् औ इत्यत्र त्यदादिनाम इत्यल्ये अतो
 गुणे इति पररूपत्वे वृद्धौ अदौ इति जातं तत्र अदसोसेर्दादुदोमः इति दस्य मत्वे
 दकारान्तःपाल्यकारस्य ऊकारत्वे च कृते ॥ अन् ॥ एवम् ॥ अम्ः ॥ अदस् टा इत्यत्र त्यदा-
 दीनाम इति मत्वात् अतो गुणे इति पररूपत्वे अजाद्यतष्टापित्वापि सर्वर्ण-
 दीर्घत्वे आङि चाप इत्येकारे एचोयवायाव इति अयादेशे अदया इति जातं तत्र
 अदसोसेर्दादुदोम इति दस्य मत्वे तदुत्तरवर्त्युकारस्य चोत्वे ॥ अमुया ॥ अदस् म्यामि
 त्यत्र त्यदाद्यत्वे पररूपत्वे अजाद्यतष्टापिति टापि सर्वर्णदीर्घत्वे च अदाभ्यामिति जातं
 तत्र अदसोसेर्दादुदोम इति दस्य मत्वे आकारस्य च ऊकारत्वे ॥ अमूभ्याम् ॥ एवम् ॥
 अमूमिः ॥ अदस् ङे इत्यत्र ङकारत्वेरसंज्ञायां लोपे त्यदाद्यत्वे पररूपत्वे अजाद्यतष्टापि
 त्वापि सर्वर्णदीर्घत्वे अदा ए इति जातं तत्र सर्वनाम्नः स्याद् ह्रस्वश्चेति स्याटि ह्रस्वत्वे
 च वृद्धौ अदसोऽसेर्दादुदोमः इति दस्य मत्वे तदुत्तरवर्त्युकारस्योत्वे सस्य पत्वे च ॥
 अमुथ्यै ॥ अदस् थोस् इत्यत्र त्यदाद्यत्वे पररूपत्वे टापि सर्वर्णदीर्घत्वे आङि चाप इत्येकारे
 एचोयवायाव इत्ययादेशे संयोगे सस्य रुत्वे रस्य विसर्गत्वे च अदयोः इति जातं तत्र
 अदसोसेर्दादुदोम इति दस्य मत्वे दकारान्तःपाल्यकारस्य चोत्वे ॥ अमुयोः ॥ अदस्

॥ अथ हलन्तनपुंसकलिङ्गप्रकरणम् ॥

स्वमोर्लुक् । दलम् । स्वनडुद् स्वनडुत् स्वनडुही । चतुरनडुहोरिस्याम् । स्वनडांहि । पुनस्तादृत् शेषं पुंवत् । वाः वारी वारि वाभ्याम् । चत्वारि । किम् के कानि । इदम् इमे इमानि । (अन्वादेशे नपुंसके एनद्रक्तव्यः) एनत् एने एनानि । एनेन एनयोः ।

ङि इत्यत्र व्यदाचत्वे पररूपत्वे अजायतप्रापिति टापि पूर्वसवर्णदीर्घत्वे सर्वनाम्नः स्याद् ह्रस्वश्चेति स्याटि आपोह्रस्वत्वे अदस्या ङि इति जातं तत्र डेरान्नयात्रीभ्य इति डेरामादेशे पूर्वसवर्णदीर्घत्वे च अदस्यामिति जातं तत्र अदसोसेर्दादुदोम इति दस्य मत्वे तदुत्तरवर्लकारस्योत्वे आदेशप्रत्ययोरिति सस्य पत्वे च कृते ॥ अमुष्याम् ॥ अदस् सुप् इत्यत्र व्यदाचत्वे पररूपत्वे टापि दीर्घत्वे अदा सु इति जातं तत्र अदसोसेर्दादुदोम इति दस्य मत्वे तदन्तर्वर्लाकारस्य चोत्वे आदेशप्रत्ययोरिति सस्य पत्वे च कृते ॥ अमूष् ॥ इति हलन्ताः स्त्रीलिङ्गाः संपूर्णाः ॥

स्वनडुह् सु इत्यत्र स्वमोर्लुक् इति सुलोपे वसुसंसुध्वंस्वनडुहांद इति हस्य दत्वे वावसाने इति दस्य तकारे ॥ स्वनडुत् ॥ स्वनडुद् ॥ स्वनडुह् औ इत्यत्र नपुंसकाचेल्यनेनौकारस्य शीकारे शकारस्येतसंज्ञायां लोपे च कृते कृते च संयोगे ॥ स्वनडुही ॥ स्वनडुह्-अस् इत्यत्र जस्शसोः शिरित्यनेन जसः स्थाने शिकारे शि सर्वनामस्थानमिति शिकारस्य सर्वनामस्थानत्वे चतुरनडुहोरामुदात्त इति आभि इको यणचितीति यणि च कृते स्वनडाह् शि इति जातं तत्र नपुंसकस्य झलच्च इति नुमि उमो लोपे शकारस्येतसंज्ञायां लोपे संयोगे नञ्चापदान्तस्य झलीति नस्यानुस्थारे ॥ स्वनडांहि ॥ वार् सु इत्यत्र स्वमोर्लुक् इति सुलोपे खरवसानयोर्विसर्जनीय इति रस्य विसर्गे ॥ वाः ॥ वार् औ इत्यत्र नपुंसकाच्चेति औकारस्य ईकारे संयोगे च ॥ वारी ॥ वार् जस् इत्यत्र जश्शसोः शिरिति जसः शौ शकारस्येतसंज्ञायां लोपे रस्येकारेण सह संयोगे कृते ॥ वारि ॥ चतुर जस् इत्यत्र जश्शसोः शिरिति जसः शौ शकारस्येतसंज्ञायाम् चतुरनडुहोरा-मुदात्त इत्यामि मलोपे इको यणचितीति यणि संयोगे च ॥ चत्वारि ॥ किम् सु इत्यत्र स्वमोर्लुक् इति सुलोपे ॥ किम् ॥ किम् औ इत्यत्र किमः क इत्यनेन किमः कादेशे नपुंसकाच्चेति औकारस्य शीकारे शकारलोपे आद्गुण इति गुणे च ॥ के ॥ किम् जस् इत्यत्र जश्शसोः शिरिति जसः शित्वे शकारस्येतसंज्ञायां लोपे किमः क इति किमः कादेशे क इ इति जातं तत्र नपुंसकस्य झलच्च इति नुमि उमो लोपे सर्वनामस्थाने चा-संबुद्धौ इति नामतोपधादीर्घत्वे संयोगे च ॥ कानि ॥ इदम् सु इत्यत्र स्वमोर्लुक् इति सुलोपे ॥ इदम् ॥ इदम् औ इत्यत्र व्यदादीनाम इति मस्य अत्वे अतो गुणे इति पर-रूपत्वे नपुंसकाच्चेति औकारस्य शीकारे शकारलोपे दश्चेत्यनेन दस्य मत्वे आद्गुण इति

अहः । विभाषा ङिश्योः । अही अहनी अहानि ॥ अहन् । ८।२।६८। अहन्तिस्व
 रुः पदान्ते । अहोभ्याम् । दण्डि दण्डिनी दण्डानि । दण्डिना दण्डिभ्याम् । सुपथि ।
 टेलोपः । सुपथी सुपन्थानि । ऊर्क् ऊर्जा ऊर्जि । भरजानां संयोगः । तत् ते तानि ।
 वत् ये यानि । एतत् एते एतानि । गवाक् गोची गवाञ्चि । पुनस्तद्वत् । गोचा ।

गुणे च ॥ इमे ॥ इदम् जस् इत्यत्र जइशसोः शिरिति जस शित्वे शकारस्येत्सज्ञाया
 लोपे त्यदादीनाम इत्यत्रे अतो गुणे इति पररूपत्वे इद इ इति जात तत्र दश्चेत्यनेन
 दस्य मत्वे नपुंसकस्य झलच्च इति गुमि उमो लोपे सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ
 इति नान्तोपधादीर्घत्वे संयोगे च ॥ इमानि ॥ इदम् अम् इत्यत्र स्वमोर्लुक् इत्यमो लोपे
 अन्वादेशे नपुंसके एनदृक्तव्य इत्येनदादेशे वावसाने इति दस्य तकारे च कृते
 एनत् ॥ पक्षे ॥ एनद् ॥ इदम् औ इत्यत्र एनदि कृते एनद् औ इति जात तत्र त्यदाद्यत्वे
 पररूपत्वे नपुंसकाच्चेल्यौकारस्य शीकारे शस्येत्सज्ञाया लोपे गुणे च कृते ॥ एने ॥ इदम्
 शस् इत्यत्र अन्वादेशे नपुंसके एनद् वक्तव्य इति एनदि एनद् शस् इति जात
 तत्र जइशसोः शिरिति शस शौ शस्येत्सज्ञाया लोपे त्यदाद्यत्वे पररूपत्वे नपुंसकस्य
 झलच्च इति गुमि उमो लोपे सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ इति नान्तोपधादीर्घत्वे संयोगे
 च ॥ एनानि ॥ अहन् सु इत्यत्र स्वमोर्नपुंसकादिति गुलोपे रोसुपीति नत्य रेफादेशे
 खरवसानयोर्विसर्जनीय इति रस्य विसर्गादेशे च ॥ अह ॥ अहन् औ इत्यत्र नपुं
 सकाच्चेल्यौकारस्य शीकारे शस्येत्सज्ञाया लोपे विभाषा ङिश्योः तिलनेन ह्कारोत्तर-
 ल्यकारस्य लोपे संयोगे च कृते ॥ अही ॥ विभाषामहणादकारलोपाभावे ॥ अहनी ॥ अहन्
 जस् तत्र जइशसोः शिरिति जस शौ शे सर्वनामस्थानत्वे शस्येत्सज्ञाया लोपे सर्व-
 नामस्थाने चासंबुद्धौ इति नान्तोपधादीर्घत्वे ॥ अहानि ॥ अहन् भ्यामित्यत्र अहन्
 इत्यनेन नस्य रुत्वे हृशि चेति रोरत्वे आद्गुण इति गुणे च कृते ॥ अहोभ्याम् ॥ दण्डिन्
 सु इत्यत्र स्वमोर्नपुंसकादिति मुलोपे नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति नकारस्य लोपे
 ॥ दण्डि ॥ दण्डिन् औ इत्यत्र नपुंसकाच्चेति औत्तरस्य शीकारे शस्येत्सज्ञाया लोपे संयोगे
 च ॥ दण्डिनी ॥ दण्डिन् जस् इत्यत्र जइशसोः शिरिति जस शौ शे सर्वनामस्था
 नत्वे शस्येत्सज्ञाया लोपे सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ इति नान्तोपधादीर्घत्वे ॥ दण्डिनि ॥
 दण्डिन् न्यामित्यत्र नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति नलोपे ॥ दण्डिभ्याम् ॥ सुपथिन्
 सु इत्यत्र स्वमोर्नपुंसकात् इति मुलोपे नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति नलोपे ॥
 सुपथि ॥ सुपथिन् औ इत्यत्र नपुंसकाच्चेति शीकारे शस्येत्सज्ञाया लोपे भस्य टेलोप
 इति टिलोपे संयोगे च ॥ सुपथी ॥ सुपथिन् जस् इत्यत्र जइशसोः शिरिति जस शौ
 शे सर्वनामस्थानत्वे शस्येत्सज्ञाया लोपे इतोत्सर्वनामस्थाने इति धान्त पातिन इकार-
 स्याकारे धोन्ध इति धस्य न्यादेशे गुपन्धन् इ इति जात तत्र सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ

गवाग्भ्याम् । शकृत् शकृती शकृन्ति । ददत् ॥ वा नपुंसकस्य । ७।१।७९ ।
अभ्यस्तात्परो थः शता तदन्तस्य क्लीबस्य वा नुम् सर्वनामस्थाने । ददन्ति ददति । तु-
दत् ॥ आच्छीनद्योर्नुम् । ७।१।८० । अवर्णान्ताद्ङात्परो थः शतुरवयवस्तदन्तस्य

इति नान्तोपधाया दीर्घत्वे ॥ सुपन्थानि ॥ ऊर्जू सु इत्यत्र स्वमोर्नपुंसकादिति सुलोपे चोः कु-
रिति जस्य गत्वे वावसाने इति गस्य कत्वे ॥ ऊर्जू । ऊर्गु ॥ ऊर्जू औ इत्यत्र नपुंसकाच्चेति औ-
कारस्य शीकारे शकारस्येत्संज्ञायां लोपे संयोगे च ॥ ऊर्जा ॥ ऊर्जू जसित्यत्र जइशसोः शिरिति
शौ शेः सर्वनामस्थानत्वे नपुंसकस्य झलच इति नुमि उमो लोपे शस्येत्संज्ञायां लोपे स्तोः श्रु-
ना श्रुरिति नकारस्य अकारे संयोगे च कृते ॥ ऊर्जि ॥ तत् सु इत्यत्र स्वमोरिति सुलोपे ॥
तत् ॥ तत् औ इत्यत्र नपुंसकाच्चेति औकारस्य शीकारे शस्येत्संज्ञायाम् लोपे त्यदादी-
नाम इति अकारे अतो गुणे इति पररूपत्वे आद्गुण इति गुणे ॥ ते ॥ तत् जसित्यत्र
जइशसोः शिरिति जसः शौ शेः सर्वनामस्थानत्वे त्यदादीनाम इति दस्य अत्वे
अतो गुणे इति पररूपत्वे नपुंसकस्य झलच इति नुमि उमो लोपे शस्येत्संज्ञायां लोपे
च सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ इति नान्तस्योपधाया दीर्घत्वे ॥ तानि ॥ एवमेव ॥ यत्
॥ ये ॥ यानि ॥ एतत् ॥ एते ॥ एतानि ॥ ज्ञेयानि ॥ गो-अन्च् इत्यत्र ऋत्विग्दधृक्स्वर्दि-
गुप्तिगभ्युजिकृञ्चां चेति किनि लंशक्तद्धिते इति कस्येत्संज्ञायां तस्य लोप
इति लोपे हलन्त्यमिति नस्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति लोपे उपदेशेजनुनासिक
इदिति वकारोत्तरवर्तिन इकारस्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति लोपे वेरपृक्तस्येति वलोपे च
किन्प्रत्ययस्य न किञ्चिद्वशिष्टम् परं किन्प्रत्ययस्य कृदन्तःपातित्वात्कृतद्धितसमासाश्चे-
ति सूत्रे गो अन्च् शब्दस्य प्रातिपदिकसंज्ञायां प्रथमैकवचने सौ समागते गो अन्च् सु इति
जातं तत्र अनिदितां हल उपधायाः कृिति इति नलोपे गो अच् सु इति जातं
तत्र अवङ् स्फोटायनस्येति अवङि इकारस्येत्संज्ञायां लोपे च गव अच् सु इति जाते
अकः सवर्णे दीर्घ इति दीर्घत्वे चोः कुरिति कुत्वे च गवाक् सु इति जातं तत्र स्वमो-
र्नपुंसकादिति सुलोपे ॥ गवाक् ॥ गो-अन्च्-औ इत्यत्र अनिदितां हल उपधायाः
कृितीति नलोपे अच् इति सूत्रेणाकारलोपे गोच् औ इति जातं तत्र नपुंसकाच्चेत्लौका-
रस्य शीकारे शकारस्येत्संज्ञायां लोपे संयोगे च ॥ गोच् ॥ गो-अन्च् जस् इत्यत्र अवङ्
स्फोटायनस्येत्त्ववङि इत्येत्संज्ञायां लोपे च गव अन्च् जस् इति जातं तत्र अनिदितां
हल उपधायाः कृिति इति नलोपे अच् इत्यकारलोपे चौ इति पूर्वाणो दीर्घत्वे गवाच्
जस् इति जाते जइशसोः शिरिति जसः शौ शि सर्वनामस्थानमिति शेः सर्व-
नामस्थानत्वे शस्येत्संज्ञायां लोपे च गवाच् इ इति जातम् तत्र नपुंसकस्य झलच इति
नुमि उमो लोपे स्तोः श्रुभिः श्रुरिति श्रुत्वे संयोगे च कृते ॥ गवाञ्चि ॥ गो-अन्च् ट
इत्यत्र चुट्ट इति टस्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति लोपे अनिदितां हल उपधाया

नुम् वा शीनयोः । पचन्ती पचन्ति । दीव्यत् दीव्यती दीव्यन्ति । धनुः धनुर्प । सान्तेवि दीर्घः । नुम्विसर्जनीयेति पः । धनूपि धनुपा धनुर्भ्याम् । एवं चक्षुर्हविरादयः ।

क्लिति इति नलोपे अच इत्यकारलोपे सयोगे च ॥ गोचा ॥ एव सर्वत्र ज्ञेयम् । शकृत् सु इत्यत्र स्वमोर्नपुंसकात् इति मुलोपे ॥ शकृत् ॥ शकृत् औ इत्यत्र नपुंसकाच्चेल्यौ कारस्य शीकारे शलोपे सयोगे च ॥ शकृती ॥ शकृत् जस् इत्यत्र जइशसोः शिरिति शौ शि सर्वनामस्थानमिति शे सर्वनामस्थानत्वात् नपुंसकस्य झलच इति नुमि उमो लोपे शस्येत्सज्ञाया लोपे सयोगे च ॥ शकृन्ति ॥ एव ददत् ॥ ददती ॥ ददत् जस् इत्यत्र जइशसोः शिरिति जस शौ शि सर्वनामस्थानमिति शे सर्वनामस्थानत्वे वा नपुंसकस्येति नुमि उमो लोपे शकारलोपे सयोगे च ॥ ददन्ति ॥ सूत्रे वाप्रहणान्-नुमभावे ॥ ददति ॥ एवम् ॥ तुदत् ॥ तुदत् औ इत्यत्र नपुंसकाच्चेल्यौकारस्य शीकारे शलोपे आच्छीनयोर्नुमिति नुमि उमो लोपे शकारलोपे सयोगे ॥ तुदन्ती ॥ नुम भावे ॥ तुदती ॥ तुदत् जस् इत्यत्र जइशसोः शिरिति शौ शे सर्वनामस्थानत्वे नपुंसकस्य झलच इति नुमि ॥ तुदन्ति ॥ एवम् ॥ पचत् ॥ पचत् औ इत्यत्र नपुंसकाच्चेल्यौकारे शकारलोपे शपश्यनोर्नित्यमिति नुमि उमो लोपे ॥ पचन्ती ॥ पचत् जसिष्यत्र जइशसोः शिरिति शौ नपुंसकस्य झलच इति नुमि ॥ पचन्ति ॥ एवम् ॥ दीव्यत् ॥ दीव्यन्ती ॥ दिव्यन्ति ॥ धनुप् सु इत्यत्र स्वमोर्नपुंसकादिति मुलोपे पत्वस्यासिद्धत्वात् ससञ्जुपो रुरिति सत्य रत्वे खरवसानयोरिति रस्य विसर्गत्वे च ॥ धनु ॥ धनुर् औ इत्यत्र नपुंसकाच्चेल्यौकारे शलोपे सयोगे च ॥ धनुपी ॥ धनुप् जस् इत्यत्र जइशसोः शिरिति शौ शे सर्वनामस्थानत्वे नपुंसकस्य झलच इति नुमि उमो लोपे धनु न्-प्-इ इति जाते सान्तमहतः संयोगस्येति नान्तोपधाया दीर्घत्वे नश्चापदान्तस्य झलीति नत्यानुत्कारे ॥ धनूपि ॥ पयस् सु इत्यत्र मुलोपे सत्य रत्वे रस्य विसर्गत्वे च ॥ पय ॥ पयस् औ इत्यत्र नपुंसकाच्चेल्यौकारस्य शीकारे ॥ पयसी ॥ पयस् जस् इत्यत्र जइशसोः शिरिति जस शौ शे, सर्वनामस्थानत्वे नपुंसकस्य झलच इति नुमि उमो लोपे सान्तमहतः संयोगस्येति नान्तोपधादीर्घत्वे ॥ पयासि ॥ सुपुस् सु इत्यत्र स्वमोर्नपुंसकात् इति मुलोपे संयोगान्तस्येति सलोपे च ॥ सुपुम् ॥ सुपुस् औ इत्यत्र नपुंसकाच्चेल्यौकारस्य शीकारे शस्येत्सज्ञाया लोपे सयोगे च ॥ सुपुसी ॥ सुपुस् जस् इत्यत्र जइशसोः शिरिति शौ शि सर्वनामस्थानमिति सर्वनामस्थानत्वे शस्येत्सज्ञाया लोपे च सुपुस् इ इति जात तत्र पुंसोऽनुद् इति अमुङि ङस्येत्सज्ञाया लोपे सकारोत्तरवर्तिन उकारस्येभ्यश्च लोपे च सुपुमम् इ इति जात तत्र नपुंसकस्य झलच इति नुमि उमो लोपे सान्तमहतः संयोगस्येति नान्तोपधादीर्घत्वे सयोगे च ॥ सुपुमासि ॥ अदस् भवे सु इत्यत्र स्व-

पयः पयसी पयांसि । पयसा पयोभ्याम् । सुपुम् सुपुंसी सुपुमांसि । अदः । विभक्ति-
कार्यम् । उल्लमत्वे । अमू अमूनि । शेषं पुंवत् ॥ इति हलन्ता नपुंसकलिङ्गाः ॥

॥ अथाव्ययप्रकरणम् ॥

खरादिनिपातमव्ययम् । १।१।३७। खरादयो निपाताश्चाव्ययसंज्ञाः स्युः ।
खर् अन्तर् प्रातर् पुनर् सनुत्तर् उच्चैस् नीचैस् शनैस् ऋधक् ऋवे युगपत् आरात् पृ-
थक् ह्यस् श्वस् दिवा रात्रौ सायं चिरम् मनाक् ईपत् जोपम् तूष्णीम् बहिस् अवस्
समया निकपा स्वयम् वृथा नक्तम् नञ् हेतौ इद्धा अद्धा सामि बत् ब्राह्मणवत् क्षत्रिय-
वत् सना उपधा सनत् सनात् तिरस् अन्तरा अन्तरेण व्योक् कम् शम् सहसा विना
नाना स्वस्ति स्वधा अलम् वषट् औषट् वौषट् अन्यत् अस्ति उपांशु क्षमा विहायसा
दोषा मृषा मिथ्या मुधा पुरा मिथो मिथस् प्रायस् मुहुस् प्रवाहुकम् प्रवाहिका आर्यहलम्
अभीक्ष्णम् साकं सार्धम् नमस् हिरक् विक् अथ अम् आम् प्रताम् प्रशान् मा

मोर्नपुंसकादिति सुलोपे **ससञ्जुषोरिति** सस्य क्त्वे खरवसानयोर्विसर्जनीय
इति रस्य विसर्गात्वे ॥ अदः ॥ अदस् औ इत्यत्र **त्यदादीनाम** इत्यत्वे **अतो गुणे** इति
पररूपे वृद्धिरेचीति वृद्धौ अदौ इति जातं तत्र **अदसोसेर्दादुदोम** इति दस्य मत्वे
औकारस्य च ऊकारे ॥ अम् ॥ अदस् जस् इत्यत्र **जइशसोः** शिरिति शौ शैः सर्वना-
मस्थानत्वे शस्येत्संज्ञायां लोपे अदस् इ इति जातं तत्र त्यदाक्त्वे पररूपत्वे **नपुंसकस्य**
झलच्च इति नुमि उमो लोपे **सर्वनामस्थाने चासंबुद्धाविति** नान्तोपधादीर्घत्वे
संयोगे च अदानीति जातं तत्र **अदसोसेर्दादुदोम** इति दस्य मत्वे आकारस्य ऊकारे
च कृते ॥ अमूनि ॥ इति हलन्ता नपुंसकलिङ्गाः ॥

स्वरिति स्वर्गे परलोके च । अन्तरिति मध्ये । प्रातरिति प्रत्यये । पुनरिति अप्रथमे विशेषे
च । सनुत्तर् अन्तर्धाने । उच्चैस् महति । नीचैस् अल्पे । शनैस् क्रियामान्ये । ऋधक् सत्ये ।
ऋते वर्जने । युगपत् एककाले । आराहूरसमीपयोः । पृथक् भिन्ने । ह्यस् अतीतिऽह्नि । श्वस्
अनागतेऽह्नि । दिवा दिवसे । रात्रौ निशि । सायं निशामुखे । चिरं बहुकाले । मनाक्
ईपत् प्रावल्पे । जोपं मुखे मौने च । तूष्णीं मौने । बहिस् अवस् इमौ वाशे । समया स-
मीपे । निकपा अन्तिके । स्वयम् आत्मनि । वृथा व्यर्थे । नक्तम् रात्रौ । नञ् निषेधे । हेतौ
निमित्ते । इद्धा प्राकाश्ये । अद्धा स्फुटावधारणयोः । सामि अर्द्धज्ञगुप्सितायोः । बत् तेन-
तुल्यमित्यादिभिर्विहितो वतिप्रत्ययः । तेन तदन्तस्यैवान्यवत्त्वम् । ब्राह्मणवत् । क्षत्रियवत् ।
सना सनत् सनात् इत्येते नित्ये । उपधा भेदे । तिरस् अन्तर्धौ । अन्तरा मध्ये । अन्तरेण
वर्जने । व्योक् काले भूयस्त्वे प्रथे । शीघ्रार्थे च । कम् वारिपूर्वनिन्दासुखेषु । शम् सुखे ।
सहसा आफस्मिकाविषमयोः । विना वर्जने । नाना अनेकविधार्थयोः । स्वस्ति मङ्गले ।
स्वधा पितृदाने । अलम् भूषणपर्याप्तिशक्तिवारणनिषेधेषु । वषट् वौषट् औषट् एते हविर्दाने ।
अन्यदित्यन्यार्थे । अस्ति सत्तायाम् । उपांशु अप्रकाशोच्चारणरहस्ययोः । क्षमा क्षान्ती । वि-
हायसा विधदर्थे । दोषा रात्रौ । मृषा मिथ्या एतौ वितथे । मुधा व्यर्थे । पुरा अपिरते ।

माङ् । आकृतिगणोऽयम् । च वा ह अह एव एवम् नूनम् शश्वत् युगपत् भूयस् कूपत्
 सूपत् कुवित् नेत् चेत् चण् यत्र कश्चित् नह हन्त माकि माकिम् नकि नकिम् नकिर्-
 माङ् नच् यावत् तावत् तै न्यै द्वै रै थ्रौपट् वौपट् स्वाहा स्वाहा यपट् तुम् तथाहि रलु
 फिल अथ सुष्टु स्म आदह । उपसर्गविभक्तिस्वरप्रतिरूपकाश्च । अवदत्तम् अहंयुः अस्ति-
 क्षीरा अ आ इ ई ङ ऊ ए ऐ ओ औ पशु शुक्रम् यथा कथा च पाट् प्याट् अङ्ग है
 हे भोः अये घ विषु एकपदे युत् आतः । चादिरप्याकृतिगणः तसिल्लादयः प्राक्पाशपः
 शस्त्रप्रभृतयः प्राक्समासान्तेभ्यः । अम् आम् कृत्वोऽर्थाः तसित्वती नानावौ एतदन्त-
 मप्यव्ययम् अत इत्यादि ॥ कृन्मेजन्तः । १।१।३९। कृद्यो नान्त एजन्तश्च तदन्तम-
 व्ययं स्यात् । स्मारंस्मारम् जीवसे विदध्वै ॥ यत्वातोऽनुकसुनः । १।१।४०। एत-
 दन्तमव्ययम् । कृत्वा उदेतोः विसृपः ॥ अव्ययीभावश्च । १।१।४१। अधिहरि ॥
 अव्ययादाप्सुपः । १।१।४२। अव्ययाद्विहितस्यापः सुपश्च लुक् । तत्र शालायाम् ।
 अथ । सट्शं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु । वचनेषु च सर्वेषु यत्र व्येति तदव्य-
 यम् ॥ १ ॥ यष्टि भागुरिरहोपमवाप्योहपसर्गयोः ॥ आपं चैव हलन्तानां यथा वाचा
 निशा दिशा ॥ २ ॥ अवगाहः चगाहः । अपिधानं पिधानम् ॥ इत्यव्ययानि ॥

मिथो मिथस् एतौ रहस्यहार्थयोः । प्रायस् बाहुल्ये । मुहुस् पुनरर्थे । प्रबाहुकम्
 समानकाले । आर्यहलम् बलाकारे । अमीक्षणम् पीनःपुन्ये । साकम् सार्धम्
 एतौ सहाय्यौ । नमस् नतौ । हितक् वर्जने । धिक् निन्दाकर्त्तनयोः । अम् शौच्ये । आम्
 अङ्गीकारे । प्रताम् ग्लानौ । प्रशान् समानार्थे । प्रतान् विस्तारे । मा माङ् एतौ शङ्कानिपे-
 धयोः । आकृतिगणोऽयम् । च पुनरर्थे । वा समुच्चयादिषु । ह प्रसिद्धौ । अह पूजायाम् ।
 एव अवधारणे । एवम् उक्तपरामर्शं । नूनम् निश्चये तर्के च । शश्वत् निले । युगपत् ऐक-
 काल्ये । भूयस् पुनरर्थे । कूपत् प्रथे । कुवित् भूयर्थे । नेत् शङ्काम् । चेत् यथर्थे । चण्
 यथर्थे । यत्र अनवब्रह्मत्यमर्थगार्हाश्वर्येषु । कश्चिद् इष्टप्रथे । नह प्रत्यारम्भे । हन्त हर्षे विपादे
 च । माकि माकिम् नकि नकिम् एते वर्जने । यावत् तावत् एतौ साकल्यावधिमानावधारणेषु । तै
 विशेषपितर्कयोः । द्वै वितर्के । रै दाने अनादरे च । थ्रौपट् वौपट् हविर्दाने । स्वाहा देवताभ्यो
 दाने । स्वधेति पितृभ्यः । थपट् हविर्दाने । तुम् तुङ्कारे । तथाहि निदर्शने । खलु निश्चये ।
 किल वार्तायाम् । अथ मङ्गलानन्तरम्भश्चाकाल्पर्याधिकारप्रतिज्ञासमुच्चयेषु । स्म अतीते पादप्रणौ
 च । अदह उपक्रमाहिसाकुलानेषु । अव्ययानामर्थप्रदर्शनं दिद्मात्रं बोध्यम् । अन्येऽप्यर्था ज्ञेयाः ।

श्रीकेशकृपाकल्पलताऽस्तु वितता मयि, प्रणष्टजाड्यसंतापो यद्घनच्छायया जनः ॥

नयविनयमयात्मा धीरस्वजिः क्षितीशो, हरिहरपतिभक्ता मोंधिवा तस्य पत्नी ।

परशिवपदभाजौ तादुग्यौ सर्वदास्तामलिखदखिलमेतयनिदेशाब्जनोऽयम् ॥ १ ॥

१ कृन्मेजन्तः । मेज्भ्यां कृतोविशेषणार्थेन विधिसदन्तस्येति सूत्रेण तदन्तलाभे सिद्धेऽन्तग्रहणमौपदेशि-
 केजन्तप्रतिपत्त्यर्थं तेन चिकीर्षवे आपदे कृन्वारेभ्य इत्यादी नाम्ययसाम् । यदि च लक्षणप्रतिपदोक्तताभि-
 यातपरिभाषायां भिदिः कियते चेत्तदा तयोरेवित्यलसापनार्थमिदमन्तग्रहणम् ।

॥ अथ तिङन्ते भ्र्नादिगणप्रकरणम् ॥

लट् लिट् लुट् लृट् लेट् लोट् लङ् लिङ् लुङ् लृङ् । एषु पद्यमो लकारद्वन्द्वोमात्र-
गोचरः ॥ लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः । ३।४।६९। लकाराः न कर्मकेभ्यः
कर्मणि कर्तरि च स्युरकर्मकेभ्यो भावे कर्तरि च ॥ वर्तमाने लृट् । ३।२।१२३। व-
र्तमानक्रियावृत्तेर्धातोर्लट् स्यात् । अटावितौ । उच्चारणसामर्थ्याद्दृक् नैवम् । भू सत्ता-
याम् । कर्तृविवक्षायाम् भू ल इति स्थिते ॥ तिप्तस्झिसिप्थस्थमिब्वस्वस्ताना-

सर्वविघ्नेश्वरं वन्दे कलाकरधरं हरम् । विद्यासंपदशायै श्रीगजसेश्वरामिधम् ॥ १ ॥
नामनामं सरस्वत्याः पादपद्मद्वयं मुदा ॥ यथामति लिखाम्येतद्विद्वद्गर्वशंभुदः ॥२॥ श्रीकेशवा-
ह्वयदयामयदैशिकेशपादाः प्रसादसुमुखा मयि सन्तु नित्यम् ॥ रम्या तदङ्घ्रिनखचन्द्रमुच-
न्द्रिका मे जाङ्घाम्बुकारमपहन्तु मनोनिरुद्धम् ॥ ३ ॥ श्रीबागीशदवादशिसुधावृष्टिरर्द्धनिशम् ।
हन्तु मे स्वान्तसंतापं पुष्पात्तु शेषुपीलताम् ॥ ४ ॥ विद्यां विद्यां कथं ह्यां विना विघ्नेश्वराश्रयम् ।
तद्विघ्नेश्वरविद्यास्यै शम्भो त्वामाश्रितोऽस्म्यहम् ॥५॥ महामहेश्वराम् महेश्वरामिष्यान् दयोदधीन् ॥
तातपादान् प्रणम्यैतल्लिख्यतेत्र यथामति ॥६॥ अन्तुमर्हन्ति विद्वांसस्त्रद्वालचापलं तु मे ॥ सर्व-
सहास्वभावा यन्महीयांसो महीतले ॥

भू (सत्तायाम्) धातुर्वर्तते तत्र कस्य सूत्रस्य प्राप्तिः संजाघटोति लः कर्मणि च भावे
चाकर्मकेभ्यः अत्र भूधातुः सकर्मकोऽस्त्यकर्मको वा । अस्त्ययनकर्मकस्ततः कर्तरि खटक-
पोतवक्ष्यायेन नवापि लकाराः प्राप्तास्तेषां मध्यात्केनात्र भाव्यम् वर्तमाने लृट् इत्यनेनात्र
भूधातोर्वर्तमानक्रियावृत्तित्वाद्दृष्टिं जाते भू-लृट्-इति जातम् । तत्र हलन्त्यमिब्वनेन टकारस्य
उपदेशेजनुनासिक इत् इति लकारोत्तरवर्तिनोऽकारस्य चेतसंज्ञायां कृतायां
तस्य लोप इति छेपे च कृते भू-लृट्-इति जातं तत्र लः परस्मैपदमिल्यनेनाद्यादज्ञानामपि
तेषां परस्मैपदसंज्ञा जाता तत्र तल्लानावात्मनेपदमिल्यनेन तद्ग्रन्थाहारात्तःपातिनां नवाना-
मात्मनेपदसंज्ञा जाता एवं तिवाद्यः परस्मैपदसंज्ञास्त्राद्यश्चात्मनेपदसंज्ञासोपां मध्यादत्र परस्मैपदसं-
ज्ञिनः प्रत्ययाः स्युः किमुतात्मनेपदसंज्ञिनः स्युरित्याशङ्क्याम् शेपात्कर्तरि परस्मैपदमिल्य-
नेनास्य भूधातोरात्मनेपदनिमित्तहीनत्वात्कर्तरि परस्मैपदं प्राप्तं परस्मैपदसंज्ञिनां च नवानां मध्यादत्र
केन भाव्यमित्याशङ्क्यायां तिङ्स्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमा इत्यनेन क्रमाद्वयाणां
त्रिकाणां प्रथममध्यमोत्तमसंज्ञासु जातासु जातासु च लब्धप्रथमादिसंज्ञानां तिङ्स्त्रीणां त्रयाणां
वचनानां प्रत्येकमेकवचनद्विवचनवहुवचनसंज्ञासु अत्र प्रथमेन भाव्यं मध्यमेन भाव्यमुत्तमेन
भाव्यं वेति शङ्कायां शेपे प्रथम इत्यनेन प्रथमः पुरुषो भवितुमर्हत्तस्यापि त्रीणि वचनानि

१ लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः । कलत्राधिकरणव्यापारवाचकत्वं सकर्मकत्वम् । कलत्रव्यापारविकृ-
णव्यापारवाचकत्वमकर्मकत्वम् । २ वर्तमाने लृट् । आरव्यापरिसमाप्तत्वे सति प्रयोगोच्चारणविकरपत्वं वर्त-
मानत्वम् । यद्वा भूतमविष्यद्भिन्नत्वम् । विनष्टाद्यपयप्रयोगभावकत्वे सत्यनुपपन्नत्वं सान्त्वानवयवकत्वमित्यर्थः ।

ऽञ्जथासाधान्ध्वमिद्धिमहिङ् । ३।४।७८। एतेऽष्टादश लादेशाः स्युः ॥ लः
 परस्मैपदम् । ३।४।९९। लादेशाः परस्मैपदसंज्ञाः स्युः ॥ तडानावात्मनेपदम् ।
 ३।४।१००। तद् प्रत्याहारः शानच्कानचौ चैतत्संज्ञाः स्युः । पूर्वसंज्ञाऽपवादः ॥ अ-
 नुदात्तलित आत्मनेपदम् । ३।३।१२। अनुदात्तेतो षितश्च धातोरालनेपदं स्वात्क-
 र्तृगामिनि क्रियाफले ॥ शेषात्कर्तरि परस्मैपदम् । ३।३।७८। आलनेपदनिमित्त-
 हीनाद्भावोः कर्तरि परस्मैपदं स्यात् ॥ स्वरितजितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले । ३।
 ३।७२। तिङ्स्त्रीणित्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः । ३।४।१०१। तिङ् उभयोः
 पदयोस्त्रयस्त्रिकाः क्रमादेवत्संज्ञाः स्युः ॥ तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्ये-
 कशः ॥ ३।४।१०२। उभ्यप्रथमादिसंज्ञानि तिङ्स्त्रीणि त्रीणि प्रत्येकमेकवचनादिसंज्ञानि

तेषां मध्यात्केन भाव्यमित्याशङ्कायां द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचन इत्यनेनात्रिकवचनस्य त्रिनि-
 क्षास्तीत्येकवचने तिपि जाते पकारस्य ह्रलन्त्यमिति इत्संज्ञायां तस्य लोप इति लोपे
 च कृते भू-ति इति जातं तत्र तिङ्शित्सार्वधातुकमित्यनेन तिङां सार्वधातुकसंज्ञायां
 कृताया कर्तरि शपित्यनेन शपि जाते भूशप् ति इति जाते पकारस्य ह्रलन्त्यमित्यनेन
 शकारस्य लशक्तद्धित इत्यनेनेत्संज्ञायां कृतायां कृते च तस्य लोप इति लोपे भू अति-
 इति जातं तत्र शपःशित्सार्वधातुकत्वे सार्वधातुकार्थधातुकयोरिति सूत्रेणगन्ताङ्गस्य
 गुणे कृते भो-अ-ति इति जातं तत्रैचोयवायाच इत्यनेन ओकारस्य अवादेशे कृतेकृते च
 संयोगे ॥ भवति ॥ भूधातुर्यतेतेऽग्रे षट्कारस्य प्रथमपुरुषद्विवचने तसि समागते भू-
 तस्-इति जातं तत्र तिङ्शित्सार्वधातुकमिति तसः सार्वधातुकत्वे कृते कर्तरि
 शपिति शपि कृते शकारपकारयोस्त्संज्ञायां लोपे च कृते भू-अ-तस्-इति जातं तत्र
 सार्वधातुकार्थधातुकयोरित्यनेनेगन्ताङ्गस्य गुणे कृते भो-अ-तस्-इति जातं तत्र-
 एचोयवायाच इति अवादेशे संयोगे च कृते भवतस् इति जातं तत्र ससञ्जयो रुरिति
 सस्य रत्वे खरवसानयोर्विसर्जनीय इत्यनेन विसर्जनीयत्वे च कृते ॥ भवतः ॥
 इति सिद्धम् । भू-अग्रे प्रथमपुरुषबहुवचने शौ समागते झोन्त इत्यनेन शस्य अन्तादेशे कृते
 कर्तरि शपिति शपि कृते शकारपकारयोस्त्संज्ञायां लोपे च कृते भू-अ-अन्ति इति
 जाते सार्वधातुकार्थधातुकयोरिति गुणे एचोयवायाच इति अवादेशे अतो-

१ लः परस्मैपदम् । अत्रोच्यते अनेन सूत्रेण कृते सिञ्जित्वन विचोऽपि परस्मैपदत्वं स्वात्प्रायाच देवित्
 इत्यत्र शिच् न स्यात् । नच तत्र लशब्दोच्चार्यविहितत्वादेव मेति वाच्यम् । लः शतशानच्प्रित्यादावपि तु-
 स्वत्वात् । तदाहु सिन् परस्मैपदत्वेव भविष्यति नहात्मनेपदेऽपिपि सिचिर्द्विः परस्मैपदेऽपि लन परस्मै-
 पदमहण व्यर्थं तस्मान्पर्यास्तित्चः परस्मैपदत्वं मेति कल्प्यते । यद्वा तस्मान्पर्याशकारप्राग्भूतिवर्णापदितपद-
 प्रयोज्या या ल्यारनिष्ठा स्मरिगता तादृशस्वानितानिदपितादेशताभ्याः परस्मैपदसत्ताः स्युरित्यनेनायो-
 पाधेसक परितेन ॥

स्युः ॥ युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः । १।४।१०५।
 तिङ्वाच्यकारकवाचिनि युष्मद्यप्रयुज्यमाने प्रयुज्यमाने च मध्यमः ॥ अस्मद्युत्तमः
 १।४।१०७। तथाभूतेऽस्मद्युत्तमः ॥ शेषे प्रथमः । १।४।१०८। मध्यमो-
 त्तमयोरविषये प्रथमः स्यात् । भू ति इति जाते ॥ तिङ्शित्सार्वधातुकम् । ३।४।
 ११३। तिङ्गः शित्श्च धात्वधिकारोक्ता एतत्संज्ञाः स्युः ॥ कर्तरि शप् । ३।१।६८।
 कर्त्रर्थे सार्वधातुके परे धातोः शप् ॥ सार्वधातुकार्धधातुकयोः । ७।३।८४। अ-
 नयोः परयोरिगन्ताङ्गस्य गुणः । अवादेशः । भवति भवतः ॥ श्लोऽन्तः । ७।१।३।
 प्रत्ययावयवस्य इत्यन्तादेशः । अतो गुणे । भवन्ति । भवसि भवथः भवथ ॥ अतो
 दीर्घो यञि । ७।३।१०१। अतोऽङ्गस्य दीर्घो यन्वाद्यौ सार्वधातुके । भवामि भवावः
 भवामः । स भवति तौ भवतः ते भवन्ति । त्वं भवसि युवां भवथः यूयं भवथ । अहं

गुणे इति पररूपे च कृते ॥ भवन्ति ॥ इति सिद्धम् । भूधातुर्वर्ततेऽग्रे युष्मद्युपपदे
 समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यम इति मध्यमपुरुषस्यैकवचने सिपि समागते
 पकारलोपे कृते कर्तरि शपिति शपि कृते सार्वधातुकार्धधातुकयोरिति गुणे कृते
 ञ्चोयवायाव इति अवादेशे च कृते ॥ भवसि ॥ इति सिद्धम् । भूधातुर्वर्ततेऽग्रे मध्यमपुरुष-
 द्विवचने यत्ति समागते भू-थस्-इति जाते कर्तरि शपिति शपि सार्वधातुकार्ध-
 धातुकयोरिति गुणे अवादेशे ससञ्जुषोरिति सखे खरवसानयोर्विसर्जनीय इति
 विसर्जनीयत्वे ॥ भवथः ॥ इति सिद्धम् । भूधातुर्वर्ततेऽग्रे मध्यमपुरुषबहुवचने थ आगते कर्तरि
 शपिति शपि सार्वधातुकार्धधातुकयोरिति गुणे अवादेशे च कृते ॥ भवथ ॥ इति
 सिद्धम् ॥ भूधातुर्वर्ततेऽग्रे अस्मद्युत्तमः तथाभूतेऽस्मद्युत्तम इत्यनेन उत्तमैकवचने
 सिपि समागते कर्तरि शपिति शपि सार्वधातुकार्धधातुकयोरिति गुणे अवादेशे च
 कृते भवामि इति जातं तत्र अतो दीर्घो यञीत्यनेन दीर्घादेशे च कृते ॥ भवामि ॥ इति सि-
 द्धम् । भूधातुर्वर्ततेऽग्रे उत्तमपुरुषद्विवचने वस्वागते कर्तरि शपिति शपि । सार्वधातुका-
 र्धधातुकयो रिति गुणे अवादेशे अतो दीर्घो यञीति दीर्घादेशे च कृते ससञ्जु-
 षोरिति सखे खरवसानयोर्विसर्जनीय इति विसर्जनीयत्वे च कृते ॥ भवावः ॥
 भूधातुर्वर्ततेऽग्रे उत्तमपुरुषबहुवचने ससि समागते भू-मस् इति जातं तत्र कर्तरि शपिति
 शपि सार्वधातुकार्धधातुकयोरिति गुणे ञ्चोयवायाव इत्यवादेशे अतोदीर्घो-
 यञीति दीर्घादेशे ससञ्जुषोरिति सखे खरवसानयोर्विसर्जनीय इति सखे

१ कर्तरि शप् । अत्र सूत्रे कर्तरिग्रहणे किमर्थम् । नच भावकर्मणोः शप् प्रत्ययो माभूदित्येतदर्थमि-
 तिवाच्यम् । तत्र क्का धात्वात् । उच्यते । कर्तरिग्रहणभावे वेत्तनाप्राप्तिन्यायेन यका शप् एव धाव्येत
 ननु इयनादबल्लथाचर्यनादयो भावकर्मणोर्विधयन्ति तन्निष्ठत्वं कर्तरिग्रहणमावदकम् । स्फुटतरंतु
 मत्कृतवैशाकरणतरङ्गतोऽवसेचम् ।

भवामि भावां भवावः वयं भवामः ॥ परोक्षे लिट् । ३।२।११५। भूतानद्यतनपरो-
क्षार्थवृत्तेर्धातोर्लिट् स्यात् । लस्य तिवाद्ययः ॥ परस्मैपदानां णलतुसुस्थलधुसण-
त्वमाः । ३।४।८२। लिट्स्तिवादानां नवानां णलदयो नव स्युः । भू अ इति स्थिते ॥
भुवो वुग्लुङ्लिटोः । ६।४।८८। भुवो वुगागमः स्यात् लुङ्लिटोरचि ॥ लिटि
धातोरनभ्यासस्य । ६।१।८। लिटि परेऽनभ्यासधात्वयवस्यैकाचः प्रथमस्य द्वे क्त
आदिभूतादचः परस्य तु द्वितीयस्य । भूव् भूव् अ इति स्थिते ॥ पूर्वोऽभ्यासः । ६।
१।४। अत्र ये द्वे विहिते तयोः पूर्वोऽभ्याससंज्ञः स्यात् ॥ हलादिः शेषः । ७।४।
६०। अभ्यासस्यादिर्हल् शिष्यते अन्ये हलो लुप्यन्ते ॥ इति बलोपः । ह्रस्वः । ७।४।
६१। अभ्यासस्याचो ह्रस्वः स्यात् ॥ भवतेरः । ७।४।७३। भवतेरभ्यासस्योकारस्य
अः स्यादिति ॥ अभ्यासे चर्च । ८।४।६४। अभ्यासे शलां चरः स्युर्जशश्च । शलां

विसर्जनीयत्वे ॥ भवागः ॥ इति सिद्धम् । भूधातुर्वर्तते तत्र परोक्षे लिट् इत्यनेन लिटि समा-
गते लिटो लस्य तिवादिषु प्राप्तेषु अत्रैकवचनस्य विवक्षितत्वात्तिप्यागते भू-ति-इति जातं तत्र
लिट्च इत्यनेन लिट्सवन्धिनां तिङ्मार्गधातुकसंज्ञायां कृतायां निपिङ्गायां च सार्धं
धातुफसंज्ञायाम् न शब्दादीनां प्रवृत्तिः किं तां हं परस्मैपदानां णलतुसुस्थलधु-
सणत्वमा इत्यनेन तिकारस्य स्थाने णलि जाते णकारोकारयोश्चूटू ह्रलन्त्वमिति सू-
त्राभ्यामित्संज्ञायां तस्य लोप इति लोपे च कृते भू-अ-इति जातं तत्र भुवो वुग्लु-
ङ्लुङ्लिटोरित्यनेन क्त्वादन्ते वृक्कि जाते भूवुक्-अ-इति जाते ककारोकारयोरि-
त्संज्ञायां लोपे च कृते, भूव्-अ-इति जातं तत्र लिटि धातोरनभ्यासस्येत्यनेनैका-
चोदित्वे प्राप्ते परन्तु वृक्षप्रचलनन्यायेन समुदायस्यैव द्वित्वे कृते भूव्-भूव्-अ इति जातं तत्र
पूर्वोऽभ्यास इत्यनेन अभ्याससंज्ञायां हलादिःशेष इत्यनेन वकारलोपे कृते भू-भूव्-अ
इति जाते ह्रस्वः इति सूत्रेण अभ्यासाज्भूतस्य भकारोत्तरवर्तिन उकारस्य ह्रस्वत्वे कृते भू-भूव्-
अ इति जातं तत्र भवतेर इति सूत्रेण उकारस्याकारादेशे कृते भ-भूव्-अ इति
जातं तत्र अभ्यासे चर्च इत्यनेन शस्वरूपस्य भकारस्य जश्रूपे वकारे जाते ॥ वभूव ॥

१ परोक्षे लिट् । अङ्गः परमिति विग्रहे (अङ्ग्ययीभावे शरत्प्रवृत्तिभ्यः) इति शरदादिगणे (प्रतिप-
रममनुभ्योऽङ्गः) इति गणवर्तिनेन समासान्ताच् प्रत्ययनिधानसामर्थ्यादङ्ग्ययीभावः । सूत्रे निपातनात्-
परम्याकारादेशः परोक्षं तस्मिन् । भूत् इति अनद्यतने लङिति च सूत्राभ्यां तत्तत्पदानुवृत्तिः । बालह्ला-
वद्यतनानद्यतनभेदेन द्विविधः । द्विविधोऽपि भूतभविष्यद्रूपः । तजानद्यतने भूते परोक्षे लिङिलभः ।
परोक्षत्वं च साक्षात्करोमीह्वेताद्यविषयतासालिङ्गानादिविषयत्वम् ।

२ ह्रस्वदि- शेषः । नचानेन सूत्रेण आनर्चलादीं ह्रस्वलोपो न स्यादन्तोर्ह्लादित्वाभावादिति याच्यम् ।
दस्यो ह्लादि- शेष इति शहितापाठे अकारप्रभेदिगाभ्यासत्वादिर्हल् अदल् च शिष्यते अन्ये हलो लुप्यन्त
दस्यभेदादौघात् ।

धातोः स्यतासी एतौ प्रत्ययौ स्तो ल्लुटोः परतः । श्रवाद्यपवादः । ल इति लृङ्लोटोर्पे-
हणम् ॥ आर्द्धधातुकं शेषः । ३।४।११४। तिङ्शिक्ष्योऽन्यो धातोरिति विहित-
प्रत्यय एतत्सङ्घः स्यात् । इद् ॥ लुटः प्रथमस्य डारौरसः । २।४।८५। द्वित्रसाम-
र्ध्याद्बभ्रस्यापि टेलोपः । भविता ॥ तासस्त्वोलोपः । ७।४।६०। तासेरस्तेश्च शेषः स्या

ह्लादिःशेष इति वलोपे ह्रस्व इति अभ्यासाचो ह्रस्वो भवतेर इत्युकारस्याका-
रादेशे अभ्यासे चर्च इति भस्य वत्वे सस्य रूपे रेफस्य निर्गन्त्वे च कृते ॥ वभूवथु ॥
इति सिद्धम् । एव भू अग्रे लिटो मध्यमपुरुषबहुवचने धे आगतं लिट् च इति धस्यार्धधातुकस्य
शाय परस्मैपदानां णलटुसुखलथुसणत्वमा इत्यकारादेशे च कृते भू-अ-
इति जाते भुवो वुग्लुङ्लिटोरिति वुकि उक्भागलोपे लिटि धातोरनभ्या-
सस्येति द्वित्वे पूर्वाभ्यास इति अभ्यासत्वे ह्लादिःशेष इति वलोपे ह्रस्व इति
अभ्यासाचो ह्रस्वत्वे भवतेर इत्युकारस्याकारादेशे अभ्यासे चर्च इति भस्य वत्वे ॥
वभूव ॥ एवमेव भू अग्रे लिट उत्तमैकवचने निपि निपो लिट्चेति आर्धधातुकत्वे परस्मै-
पदानामिति णलि भुवोवुग्लुङ्लिटोः । लिटि धातोरनभ्यासस्य । पूर्वा-
भ्यासः । ह्लादिःशेषः । ह्रस्वः । भवतेरः । अभ्यासे चर्च । इति सूत्रे
॥ वभूव ॥ इति सिद्धम् । भू अग्रे लिट उत्तमद्विवचने वत्यागते लिट् च । परस्मैपदानां ।
आर्धधातुकस्येड्वलादेः । भुवो वुग्लुङ्लिटोः । लिटि धातोरनभ्या-
सस्य । पूर्वाभ्यासः । ह्लादिःशेषः । ह्रस्वः । भवतेरः । अभ्यासेचर्च
इत्येभि सूत्रे ॥ वभूवि ॥ भू अग्रे लिट उत्तमबहुवचने मसि समागते । लिट् च । पर-
स्मैपदानाम् । आर्धधातुकस्येड्वलादेः । भुवो वुग्लुङ्लिटोः । लिटि
धातोरनभ्यासस्य । पूर्वाभ्यासः । ह्लादिःशेषः । ह्रस्वः । भवतेरः ।
अभ्यासे चर्च । इत्येभि सूत्रे ॥ वभूवि ॥ इति सिद्धम् । भू धातुर्वर्तितेऽग्रे । अनद्यतने
लुट् इत्यनेन छटि समागते स्यतासी ल्लुटोरित्यनेन तासी कृते भू-तास्-लुट् इति
जाते आर्द्धधातुकं शेष इत्यनेन तासेरार्द्धधातुकत्वे कृते सार्वधातुकार्द्धधातुक-
योरित्यनेन गुणे कृते ऽग्रादेशे च कृते भू-अप्-तास्-लुट् इति जाते आर्द्धधातुक-
स्येड्वलादेरिति इटि कृते भवितास्-लुट् इति जात तत्र लुटः प्रथमस्य डारौरस
इति तिप् तिकारस्य ङादेशे कृते चुट् इति डकारस्येत्सहाया लोपे च कृते द्वित्रसामर्ध्याद्बभ्र-
स्यापि टेलोपे कृते ॥ भविता ॥ भू धातुर्वर्तितेऽग्रे लुट् प्रथमद्विवचने तसि समागते
स्यतासी ल्लुटोरिति तासी इत्यकारस्येत्सहाया लोपे च कृते भू-तास्-तस्
इति जाते आर्द्धधातुकं शेष इति तासेरार्द्धधातुकसहाया कृतायामार्द्धधातुकस्ये-
ड्वलादेरिति इटि सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे अवादेशे सयोगे च
कृते भवितास्-तस् इति जात तत्र लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तसोरीकारे कृते

स्तादौ प्रत्यये परे ॥ रि' च ॥ ७१४५१ ॥ रादौ प्रत्यये तथा । भवितारौ भवितारः ।
भवितासि भवितास्वः भवितास्व । भवित्तास्मि भवित्तास्वः भवित्तास्मः ॥ लृट् शेषे
च ॥ ३३१३३ ॥ भविष्यदर्थाद्वातोर्लृट् स्यात्क्रियार्थायां क्रियायां सत्यामसत्यां वा । इट् ।
भविष्यति भविष्यतः भविष्यन्ति । भविष्यसि भविष्यथः भविष्यथ । भविष्यामि भवि-
ष्यावः भविष्यामः ॥ लोट् च ॥ ३३१६२ ॥ विध्याद्यर्थेषु धातोर्लोट् ॥ आशिपि लि-
ङ्लोटौ ॥ ३३१७३ ॥ एरुः ॥ ३४१८६ ॥ लोट इकारस्य ङः । भवतु ॥ तुह्योस्ता-
तङ्गाशिष्यन्यतरस्याम् ॥ ७११३५ ॥ आशिपि तुह्योस्तातङ् वा । परस्तात्सर्वादेशः ।

कृते च रिच रादौ प्रत्यये तथा इत्यनेन सकारलोपे ॥ भवितारौ ॥ भू अग्रे लृटः प्रथमपुरुषबहुवचने
सौ स्यतासी लृटोरिति तासौ आर्द्धधातुकमिति आर्द्धधातुकत्वे आर्द्ध-
धातुकस्येड्वलादेरिति इटि सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणेऽवादेशे लृटः
प्रथमस्य डारौरस इति रसि सस्य ख्वे रोर्विसर्गत्वे रिचेत्यनेन सलोपे च ॥ भवितारः ॥
भू अग्रे लृटो मध्यमपुरुषैकवचने सिपि समागते स्यतासी लृटोः इति तासौ आर्द्ध-
धातुकं शेष इति आर्द्धधातुके आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि सार्वधातुकार्द्ध-
धातुकयोरिति गुणे अवादेशे तासस्योर्लोपः इति सलोपे च कृते ॥ भवित्तासि ॥ इति
सिद्धम् । एवं सर्वत्र ज्ञेयम् । भूधातुर्वर्तितेऽग्रे लृट् शेषे च इत्यनेन लृटि लृटश्च प्रथमपुरुषैकवचने
तिपि समागते स्यतासी लृटोरिति स्ये आर्द्धधातुकं शेष इति स्यस्य आर्द्धधातुकत्वे
आर्द्धधातुकस्येड्वलादेः इति इटि सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे अवादेशे
सस्य मूर्द्धन्यादेशे च कृते ॥ भविष्यति । एवं भविष्यतः । भविष्यन्ति । भविष्यसि । भविष्यथः ।
भविष्यथ । भविष्यामि । भविष्यावः । भविष्यामः । इति रूपाणि ज्ञेयानि ॥ भू अग्रे लोट्
च इत्यनेन लोटि समागते लोटश्च तिपि कर्त्तरि शप् इति शपि तिङ्शित्सा-
र्वधातुकमिति सार्वधातुकत्वे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे अवादेशे एरु-
रित्यनेन तकारोत्तरवर्तिन इकारस्य उकारादेशे कृते ॥ भवतु ॥ तुह्योस्तातङ्गाशिष्य-

१ रिच । अत्रोच्यते लृटः प्रथमस्य डारौरस इत्यत्र स्वादिष्वसर्वनामस्थाने इत्यनन्तरं पठित्वा लारि-
रस्तु परेषु पदसंज्ञां विधाय पदवाहुले वले लोपे च भवितारौ भवितार इति त्रस्यतस्तथा च रिचेति
सूत्रं न कर्त्तव्यम् । सत्यम् । न च भवित्ता इत्यत्र जश्वापत्तिरिति वाच्यम् । योगविभागेन आकारे स-
संज्ञानेन पदस्यैव धावाद्य । व्याजपूर्वकं अन्धातोर्लिटि कृते तस्य स्थाने बहुवचने अत्रत्येव कृते लिटस्तन-
वोरेशिरेजित्यनेन इरेधि कृते । छन्दसि । इर्योरे । ६ । ४ । ७६ । इति सूत्रेण रे आदेशे कृते व्यति अम्
रे इति जातं तत्र छन्दसि बहुलमित्यनेन प्रत्ययस्य सार्वधातुकत्वे किले धातोर्द्विधाभावे च अचोरलोपे इत्य-
नेनाकारलोपे रिचेत्यनेन सकारलोपे व्यतिरे इति सिद्धम् । रिचेति सूत्राभावे तत्र सजोपो न सासदर्थं तत्या-
वश्यकत्वात् । विस्तरस्तु मत्तत्तवैयाकरणतरङ्गतीऽवशेषः ।

२ लृट् शेषे च । अयं लकारो भविष्यति सामान्ये भवति । भविष्यत्वं च पर्तमानप्रागभावप्रतियोगिसुम्-
बोत्पत्तिभावम् ।

भवतात् ॥ लोटो लङ्घत् ॥ ३१४८५ ॥ लोटस्त्रामादयः सलोपश्च ॥ तस्यस्थमिपां
 तांतंतामः ॥ ३१४१०१ ॥ क्तिञ्चतुर्णां तामादयः क्रमात्स्युः । भवताम् भवन्तु ॥ से-
 र्हापिच ॥ ३१४८७ ॥ लोटः सेर्हिः सोऽपिच ॥ अतो हेः ॥ ६१४१०६ ॥ अतः परस्
 हेर्लुक् । भव भवतात् भवतम् भवतं ॥ मेर्निः ॥ ३१४८९ ॥ लोटो मेर्निः स्यात् ॥
 आङुत्तमस्य पिच ॥ ३१४९२ ॥ लोडुत्ताखाद् पिच । हिन्वो रुलं न । इतोच्चारणसा-

न्यतरस्यामिति तुकारस्य तातडि कृते डकारस्य तकारोत्तरवर्तिनोऽकारस्य इत्सं-
 ज्ञायां लोपे च कृते ॥ भवतात् ॥ भू अग्रे लोटः प्रथमपुरुषद्विवचने तसि समागते
 लोटो लङ्घत् इति लङ्घत्वे तस्यस्थमिपां तांतंताम इति तसस्त्रामि क-
 र्तरि शपिति शपि तिङ्शित्सार्वधातुकमिति सार्वधातुकत्वे सार्वधातुकार्द्ध-
 धातुकयोरिति गुणे अवादेशे च कृते ॥ भवताम् ॥ भू अग्रे लोटः प्रथमपुरुषबहुवचने शौ क-
 र्तरि शपिति शपि तिङ्शित्सार्वधातुकमिति सार्वधातुकत्वे सार्वधातुकार्द्ध-
 धातुकयोरिति गुणे अवादेशे श्रान्तः इति अन्तादेशे च कृते कृते च एरुः इति इ-
 कारस्य उत्वे ॥ भवन्तु ॥ भू अग्रे लोटो मध्यमैकवचने सिप्यागते पकारस्येत्संज्ञाया लोपे क-
 र्तरि शपिति शपि शपोत्संज्ञायां लोपे च कृते तिङ्शित्सार्वधातुकमिति सा-
 र्वधातुकत्वे । सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे अवादेशे सेर्हापिच्येत्त्वेन सेर्हित्ते
 कृते कृते च अतो हेरित्यनेन हेर्लोपे ॥ भव ॥ इति सिद्धम् । आशिपि तुहोस्तातङ्गा-
 शिष्यन्यतरस्यामित्यनेन हेस्तातडि कृते डकारस्य तकारान्तःपात्यकारस्य चेत्संज्ञायां
 लोपे च कृते ॥ भवतात् ॥ भू अग्रे लोटोमध्यमपुरुषद्विवचने धस्यागते कर्तरि शप् इति
 शपि शपः सार्वधातुकत्वे गुणे अवि तस्यस्थमिपां तांतंताम इति तामि च कृते ॥ भवताम् ॥
 भू अग्रे लोटोमध्यमपुरुषबहुवचने ये आगते शपि सार्वधातुकत्वे गुणे अवि तस्यस्थमिपां
 तांतंताम इति तादेशे कृते ॥ भवत ॥ भू अग्रे लोट उत्तमपुरुषैकवचने मिपि आगते शपि
 सार्वधातुकत्वे गुणे अवि मेर्निरित्यनेन मिकारस्य निकारे आङुत्तमस्य पिच इत्यनेन
 आटि दीर्घादेशे च कृते ॥ भवानि ॥ भू अग्रे लोट उत्तमपुरुषद्विवचने वसि समागते शपि सार्व-
 धातुकत्वे गुणे अवादेशे लोटो लङ्घदिति लङ्घत्वे तेन डिवात् नित्यं क्तिञ्च इति लोपे
 प्राप्ते अलोन्व्यस्येत्त्वेनान्वयराकारलोपे च कृते ॥ भवाथ । एवम् । भवाम ॥ भू अग्रे अनद्यतने
 लङ् इति उडि लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् इति अटि लडसिपि शपि सार्वधातु-
 कत्वे गुणे अवादेशे इत्तश्च इति तकारोत्तरवर्तिन इकारस्य लोपे च कृते ॥ भवन्तु ॥ भू अग्रे

१ श्रेयो लङ् । अत्र लङ्स्य लङ्घदिति विग्रहः पठन्वो ननु अदि तुल्यमिति । तेन यश्चन्तातिदिट-
 मेव कर्म भवति ननु उह्यन्तातिदिटं । तथाच तामादिश्लोपर्यर्षं पार्यं जातं न तु लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ्
 इति अडागमरूपम् ।

मर्ध्यान् । भवानि ॥ ते प्राग्धातोः । १।४।८०। ते गत्युपसर्गसंज्ञा धातोः प्रागेव प्र-
 योक्तव्याः ॥ आनि लोट् । ८।४।१६। उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य लोडादेशस्यानीत्यस्य
 नस्य णः स्यात् । प्रमवाणि । (दुरः षल्लणजयोरुपसर्गलप्रतिषेधो वक्तव्यः) दुःस्थितिः
 दुर्भवानि । (अन्तःशब्दस्याङ्किविधिगलेपूपसर्गलं वाच्यम्) अन्तर्भवाणि ॥ नित्यं
 डितः । ३।४।९९। सकारान्तस्य ङितुत्तमस्य नित्यं लोपः । अलोऽन्त्यस्येति सलोपः ।
 भवाव भवान् ॥ अनद्यतने लङ् । ३।२।१११। अनद्यतनभूतावैवृत्तेर्धातोर्लङ् स्यात् ॥
 लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्तः । ६।४।७१। एवञ्जसाट् ॥ इतश्च । ३।४।१००। डितो
 लस्य परस्मैपदमिकारान्तं यत्तदन्तस्य लोपः । अभवत् अभवताम् अभवन् । अभवः अभ-
 वतम् अभवत । अभवम् अभवाव अभवाम् ॥ विधिनिमज्जणामज्जणाधीष्टसं-
 प्रश्नप्रार्थनेषु लिङ् । ३।३।१६१। एवर्थेषु धातोर्लिङ् ॥ यासुद् परस्मैपदेपू-
 दात्तो ङिच्च । ३।४।१०३। लिङ्ः परस्मैपदानां यासुडागमो ङिच्च ॥ लिङ्ः स-

लङ्ः प्रथमपुरुषद्विवचने तसि आगते लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि अभू-तस्
 इति जातं तत्र शपि सार्वधातुकत्वे गुणे अवादेशे कृते कृते च तस्यस्थमिपां तांतं-
 ताम् इति तामि ॥ अभवताम् ॥ भू अग्रे लङि समागते लङश्च प्रथमपुरुषद्विवचने शावागते
 झोन्त इति अन्तादेशे कृते लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि शपि सार्वधातुकत्वे गुणे
 अवादेशे इतश्चेति इकारस्य लोपे कृते तकारस्य च संयोगान्तस्य लोप इति लोपे
 कृते ॥ अभवन् ॥ भूधातुर्वर्तते अग्रे लङ्लकारमध्यमपुरुषद्विवचने सिष्यागते लुङ्लङ्लृ-
 ङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि शपि सार्वधातुकत्वे गुणे अवादेशे इतश्चेति इकारलोपे तस्य
 स्तये रोर्विसर्जनीयत्वे च कृते ॥ अभवः ॥ भू अग्रे लङो मध्यमपुरुषद्विवचने धस्यागते अटि शपि
 सार्वधातुकत्वे गुणे अवादेशे तस्यस्थमिपां तांतंताम् इति तमि च कृते ॥ अभवताम् ॥
 भू अग्रे लङो मध्यमपुरुषद्विवचने धे आगते अटि शपि सार्वधातुकत्वे गुणे अवादेशे
 तस्यस्थमिपां तांतंताम् इति ते च कृते ॥ अभवत ॥ भू अग्रे उत्तमपुरुषैकवचने मि-
 ष्यागते अटि शपि सार्वधातुकत्वे गुणे अवि तस्यस्थमिपां तांतंताम् इति अमि
 अमि पूर्वं इति पूर्वरूपे च कृते ॥ अभवम् ॥ भू अग्रे लङ् उत्तमद्विवचने वसि बहु-
 वचने मसि चागते अटि शपि सार्वधातुकत्वे गुणे अवादेशे अतो दीर्घो यञीति दीर्घा-
 देशे नित्यं डित इति सलोपे च कृते ॥ अभवाव ॥ अभवाम् ॥ भू धातुर्वर्तते विधि-
 निमज्जणामज्जणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थनेषु लिङ् इत्यनेन लिङि समागते लिङश्च
 तिपि जाते शपि आर्द्धधातुकत्वे गुणे अवादेशे च कृते यासुद् परस्मैपदेपूदात्तो

१ आनि लोट् । अत्र निलोडिलेवोच्यतां अक्षणमास्तद्वृणीभूतास्तद्वृण्णेन पृथग्वन्ते दलनया परिभा-
 यया आर्षविशिष्टस्यापि ग्रहण भविष्यति आकारोच्चारणमात्रमशास्त्रस्याभिले किं तेन सागरं तर्तुकाम
 इत्यादि सिद्धम् । अन्यथा तूधातोः सैत्कलादिश्रवणं स्यात् ॥

लोपोऽनन्त्यस्य । ७।२।७९। सार्वधातुकलिङोऽनन्त्यस्य सस्य लोपः । इति प्राप्ते ।
 अतो येयः । ७।२।८०। अतः परस्य सार्वधातुकावयवस्य यास् इत्यस्य इप् । गुणः
 लोपो व्योर्वलि । ६।१।६६। भवेत् भवेताम् ॥ झेर्जुस् । ३।४।१०८। लिङो
 जुस् स्यात् । भवेयुः । भवेः भवेतम् भवेत । भवेयम् भवेव भवेम ॥ लिङाशिपि ।
 ४।१।१६। आशिपि लिङस्तिडार्धधातुकसंज्ञः स्यात् ॥ किदाशिपि । ३।४।१०४।
 आशिपि लिङो यासुट् कित् । स्फोः संयोगाद्योरिति सलोपः ॥ कृत्ति च । १।१।१५।

लिङ्च इत्यनेन यासुटि जाते भव-यासुट्-ति इति जाते उट्भागस्य लोपे इत्तश्च इत्यनेन
 तकारोत्तरवर्तिन इकारस्य लोपे च कृते भव-यास्-त् इति जातं तत्र लिङः सलोपोऽन-
 न्त्यस्य इत्यनेन सलोपे प्राप्ते अतोयेय इत्यनेन यास् इत्यस्य इयादेशे कृते गुणे च कृ
 कृते च लोपो व्योर्वलि इत्यनेन यलोपे ॥ भवेत् ॥ भू अग्रे लिङः प्रथमपुरुषद्विवचने
 तसि शपि सार्वधातुकत्वे गुणे अवादेशे यासुटि उट्लोपे इयादेशे गुणे यलोपे तस्यस्य
 मिपां तांतंताम् इति तसस्तामि च कृते ॥ भवेताम् ॥ भू अग्रे लिङः प्रथमपुरुषद्विव-
 चने शी समागते शपि सार्वधातुकत्वे गुणे अवादेशे यासुटि इयादेशे झेर्जुस् इति जुति वकार-
 स्येत्संज्ञायां लोपे च कृते संयोगे सस्य ह्ये रेफस्य विसर्जनीयत्वे च कृते ॥ भवेयुः ॥ भू अग्रे लिङो
 मध्यमपुरुषैकवचने सिप्यागते शपि सार्वधातुकत्वे गुणे अवादेशे यासुटि उट्लोपे इयादेशे गुणे
 लोपो व्योर्वलि इति यलोपे इत्तश्चेति सकारोत्तरवर्तिन इकारस्य लोपे तस्य ह्ये रेफस्य
 विसर्जनीयत्वे च कृते ॥ भवेः ॥ भू अग्रे लिङो मध्यमद्विवचने थस्यागते शपि सार्वधातुकत्वे
 गुणे अवादेशे यासुटि उट्लोपे इयादेशे गुणे यलोपे तस्यस्यमिपामिति तमि च कृते
 ॥ भवेतम् ॥ भू अग्रे लिङो मध्यमपुरुषद्विवचने धे समागते शपि सार्वधातुकत्वे गुणे अवादेशे
 इ इयादेशे गुणे यलोपे तस्यस्यमिपां तांतंताम् इति तादेशे च कृते ॥ भवेम ॥

गित्कित्किन्निमित्ते-इग्लक्षणे गुणवृद्धी न स्तः । भूयात् भूयास्ताम् भूयासुः । भूयाः भूयास्ताम्
भूयास्त । भूयासम् भूयास्व भूयास्म ॥ लृङ् ॥ ३१२११० ॥ भूतार्थे धातोर्लृङ् स्थात् ॥ माङि
लृङ् ॥ ३१३१७६ ॥ सर्वलकारापवादः ॥ स्मोत्तरे लृङ् च ॥ ३१३१७६ ॥ स्मोत्तरे लृङ्
स्याच्चाहृङ् ॥ च्लि लृङि ॥ ३११४३ ॥ शवाद्यपवादः ॥ च्लेः सिच् ॥ ३११४४ ॥ इचावितौ ॥
गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु ॥ २१४१७७ ॥ एभ्यः सिचो लृक् स्यात् । गा-
पाविहेणादेशपिबती गृह्णते ॥ भूसुचोस्तिङि ॥ ७३१८८ ॥ भू सू एतयोः सार्वधातुके
तिङि परे गुणो न । अभूत् अभूताम् अभूवन् । अभूः अभूतम् अभूत् । अभूवम् अभूव
अभूम ॥ न माङ्योगे ॥ ६१४१७४ ॥ अडाटौ न स्तः । मा भवान्भूत् मा स्म भवत्
मा स्म भूत् ॥ लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ ॥ ३१३१३९ ॥ हेतुहेतुमद्भावादि

मसि ॥ भूयास्मा ॥ भू अग्रे लृङ् इत्यनेन लृङि अडागमे लस्य त्रिपि च्लि लृङि इत्यनेन च्छी
जाते च्लेः सिच् इत्यनेन सिचि सिचायित्तंज्ञकौ विधाय तयोर्लोपे सकारस्य च गातिस्था-
घुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु इत्यनेन लोपे कृते इतश्चेति तकारोत्तरवर्तिन इकारस्य
लोपे कृते भूसुचोस्तिङि इति गुणाभावे च कृते ॥ अभूत् ॥ अभूताम् ॥ भू अग्रे लृङ्
प्रथमपुरुषबहुवचने ज्ञावागते लृङ्लृङ्लृङ्लृङ्श्वङ्दात्त इत्यनेन अटि अभू-क्षीति
जातं तत्र च्लि लृङि इति च्छी च्लेः सिचि इकारचकारयोस्तिंज्ञायां लोपे गाति-
स्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु इति सलोपे भूसुचोस्तिङि इति गुणाभावे
झोन्त इत्यनेन अन्तादेशे कृते अभू-अन्तीति जातं तत्र भुवो चुक् लृङ्लिटो-
रिति वुकि कृते लक्भागस्य लोपे कृते अभूवन्तीति जातम्, तत्र इतश्चेति इकारलोपे संयो-
गान्तस्येति तकारलोपे च कृते ॥ अभूवन् ॥ एवमग्रेपि बोध्यम् । माभवान्भूदित्यत्र न माङ्-
योगे इत्यनेन अडभावः । एवं भास्म. भूत् भवद्वैत्यत्रापि बोध्यम् । भू अग्रे लिङ्नि-
मित्ते लृङ् क्रियातिपत्तावित्यनेन लृङि लृङ्लृङ्लृङ्लृङ्श्विति अटि लृङ्ल-
कारस्य त्रिपि स्यतासी लृङ्लोटोरिति स्यागमे च कृते अभू-स्यतीति जातं तत्र आर्द्ध-
धातुकं शेष इति स्वस्य आर्द्धधातुकत्वे आर्द्धधातुकस्येच्चलादेरिति इटि अभू-
इ-त्य-तीति जातं तत्र सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे अवादेशे सस्य मूर्द्धन्यादेशे
इतश्चेति इकारलोपे च कृते ॥ अभविष्यत् ॥ एवं तसादिष्वप्युल्लम् । अत् धातोर्लटस्तिपि कर्तरि
शप् इति शपि ॥ अतति ॥ अत् अग्रे प्र. द्वि. तसि शपि सस्य रुत्वे रोषिसर्गो च कृते ॥
अततः ॥ अत अग्रे प्र. व. क्षी शपि झोन्त इत्यन्तादेशे ॥ अतन्ति ॥ अत् अग्रे मध्य. ए. सिपि
शपि ॥ अतसि ॥ अत् अग्रे म. द्वि. थसि शपि सस्य विसर्गत्वे ॥ अतथः ॥ अत् अग्रे म. व.
थे शपि ॥ अतथ ॥ अत् अग्रे ल. ए. निपि शपि अतो दीर्घो यञि इति दीर्घं
॥ अतामि ॥ अत् अग्रे ल. द्वि. वसि शपि दीर्घत्वे सस्य रुत्वे रोषिसर्गत्वे ॥ अतायः ॥ त-
थैव मसि ॥ अतामः ॥ अत्धातुर्वर्ततेऽग्रे लिटि समागते लिटस्तिपि तिपो णलि लिटि

असेधिष्यत् । एवं चित्ती संज्ञाने ४। शुच शोके ५। गद् व्यक्तायां वाचि ६ गदति ॥
 नेर्गदनदपतपदघुमास्थतिहन्तिधातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहति-
 शाम्यतिचिनोतिदेग्धिषु च । ८। ४। १७। उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य नेर्णः गदा-
 दिषु परेषु । प्रणिगदति ॥ कुहोश्चुः । ७। ४। ६२। अभ्यासकवर्गहकारयोश्चवर्गादेशः ॥
 अत उपधायाः । ७। २। ११६। उपधाया अतो वृद्धिः स्यात् भिति णिति च प्रत्यये
 परे । जगाद् जगदतुः जगदुः । जगदिथ जगदथुः जगद् ॥ णलुत्तमो वा । ७। १।
 ११। उत्तमो णत्वा णित्त्वान् । जगाद् जगद् जगदिथ जगदिम । गदिता गदिष्यति

स्तिपि लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि शपि गुणे पत्य सत्वे इतश्चेति इकार-
 लोपे च ॥ असेधत् ॥ सिध् अत्रे छिडस्तिपि यासुट्परस्मैपदेषूदात्तो छिच्चेति या-
 सुटि उद्भागलोपे शपि अतो येय इति यास इत्यादेशे गुणे लोपो व्योर्वलीति य-
 लोपे इतश्चेति इकारलोपे पत्य सत्वे च ॥ सेधत् ॥ पिध् अत्रे आशीछिडस्तिपि यासुट्-
 परस्मैपदेषूदात्तो छिच्चेति यासुटि उद्भागलोपे किदाशिपि इति किल्वे इतश्चे-
 ति इकारलोपे स्फोः संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे धात्वादेः पः स इति सत्वे ॥
 सिध्यात् ॥ पिध् अत्रे छिडस्तिपि चिल लुङि इति ष्ठी च्लेः सिच् इति सिचि
 इकारचकारयोरित्संज्ञायां लोपे च आर्द्धधातुकं शेष इति सिचः सकारस्वार्द्धधातुकत्वे
 आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि इतश्चेति
 तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि इट्ईटीति सलोपे दीर्क्त्वे पुगन्तलघू-
 पधस्य चेति गुणे च कृते ॥ असेधीत् ॥ पिध् अत्रे लृङस्तिपि लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त
 इति अटि स्यतासी लृलृटोरिति स्ये त्यस्य आर्द्धधातुकं शेष इत्यार्द्धधातुकत्वे आ-
 र्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि इतश्चेति तिप इकारलोपे आदेशप्रत्यययोरिति
 मूर्द्धन्यादेशे धात्वादेः पः स इति धात्वादेः पत्य सत्वे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे
 च कृते ॥ असेधिष्यत् । एवं चित्ती संज्ञाने ॥ शुच शोके इत्येतयोर्षात्वो रूपाणि ज्ञेयानि ॥ गद्
 धातुर्वर्ततेऽत्रे छटस्तिपि शपि शस्य पत्य चेत्संज्ञायां लोपे च कृते ॥ गदति ॥ प्रनिपूर्वकगद्धा-
 तोर्छटस्तिपि शपि नेर्गदनदपतपदघुमास्थतिहन्तिधातिवातिद्रातिप्साति-
 वपतिवहतिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिषु चेत्यनेन नेर्णये ॥ प्रणिगदति ॥ गद्घातो-
 छिडस्तिपि तिपो णलि लिटि धातोरनभ्यासस्येत्यनेन द्वित्वे पूर्वोभ्यास इति
 अभ्यासत्वे हलादिः शेष इति दलोपे गगद-अ इति जाते कुहोश्चुरिति गत्य जत्वे अत
 उपधाया इति वृक्षौ ॥ जगाद् ॥ गद्घातोर्छिट उत्तमैकवचने णलि समागते द्वित्वे अ-
 भ्यासत्वे ह्रस्वलोपे गत्य जत्वे च कृते णलुत्तमो वा इति सूत्रेण वैकल्पिके णत्वे अत
 उपधाया इति वृक्षौ कृतायाम् ॥ जगाद् ॥ णित्वाभावपक्षे वृद्धपभावात् ॥ जगद् ॥
 गद्घातोर्छटस्तिपि स्यतासी लृलृटोरिति तासि आर्द्धधातुकं शेष इत्यार्द्धधातुकत्वे

गदतु अगदत् गदेत् गद्यात् ॥ अतो हलादेर्लघोः । ७।२।७। हलादेर्लघोर्दृदि-
 बेंडादौ परस्मैपदे सिचि । अगादीत् अगदीत् । अगदिष्यत् । णद् अव्यक्ते शब्दे ७ ॥
 णो नः । ६।१।६५। धावादेर्णस्य नः । णोपदेशास्त्वनर्दनाटिनाथ्नाध्नन्द्नकनृत्तः ॥
 उपसर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्य । ८।४।१४। उपसर्गस्थाशिमिच्चात्परस्य णोप-

आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो डत्वे
 डस्येत्संज्ञायां लोपे डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे ॥ गदिता ॥ एवं लुटस्तिपि स्ये कृते सस्य मूर्ध-
 न्यत्वे च कृते ॥ गदिष्यति ॥ गद्धातोर्लोडस्तिपि शपि एरुः इति तकारोत्तरवर्तिन इकारस्य
 उत्ये च कृते ॥ गदतु ॥ गद्धातोर्लोडस्तिपि शपि । लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्तइति अटि
 इतश्चेति तिप इकारलोपे च कृते ॥ अगदत् ॥ गद्धातोर्लोडस्तिपि शपि यासुट्परस्मैपदे-
 पूदात्तो ङिच्चेति यासुटि उट्भागलोपे अतो येय इति यास इयादेशे गुणे लोपो
 योर्वलीति यलोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे च कृते ॥ गदेत् ॥ गद्धातोराशीर्लोडस्तिपि
 लेङ्गशिषि इत्यनेन तिङ् आर्द्धधातुकत्वे शवाचभावे च विहिते यासुटि उट्भागलोपे
 इतश्चेति तिप इकारलोपे स्कोः संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे च निर्मिते ॥ गद्यात् ॥
 ङ्धातोर्लोडस्तिपि लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि च्लि लुङीति च्लौ च्लेः
 सिच् इति सिचि इच्भागलोपे च कृते गद् सृ ति इति जातं तत्र आर्द्धधातुकं
 शेष इति आर्द्धधातुकत्वे आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि इतश्चेति तिप इकारलोपे
 अस्तिसिचोऽपृक्ते इति इटि इट ईटि इति सलोपे दीर्घत्वे अतो हलादेर्लघो-
 रिति वृद्धौ च विरचितायाम् ॥ अगादीत् ॥ पक्षे ॥ अगदीत् ॥ गद्धातोर्लोडस्तिपि स्यतासी
 लृलृटोरिति स्ये कृते आर्द्धधातुकं शेष इति आर्द्धधातुकत्वे आर्द्धधातुकस्येड्व-
 लादेरिति इटि लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि सस्य ऋत्वे इतश्चेति तिप इकार-
 लोपे च रचिते ॥ अगदिष्यत् ॥ णद् अव्यक्ते शब्दे वर्तते तत्र लुटस्तिपि समागते णोन
 इत्यनेन नादेशे शपि शस्य पस्य चेतसंज्ञायां लोपे च कृते ॥ नदति ॥ प्रपूर्वकणदधातोस्तु
 उपसर्गादसमासेपि णोपदेशस्येत्यनेन नस्य णत्वे प्राप्ते के णोपदेशा इत्याशङ्क्यायां
 णोपदेशास्त्वनर्दनाटिनाथ्नाध्नन्द्नकनृत्त इति सूत्रोक्तेष्वणोपदेशेषु धातुषु
 णदधातोरनन्तःपातित्वादत्तएव णोपदेशत्वान्नस्य णत्वे कृते ॥ प्रणदति ॥ प्रणिनदतीत्यत्र नेर्गदन-
 देति णत्वम् ॥ णद्धातोर्लोडस्तिपि णोन इति णस्य नत्वे परस्मैपदानां णलतुसुस्थल-
 थुसणत्वमा इति णलि लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे पूर्वोभ्यास इत्यभ्या-
 सत्वे हलादिःशेष इति दलोपे अत उपधायाइत्युपधादीर्घत्वे च विहिते ॥ ननाद ॥
 णद्धातोर्लोडस्तिपि तस्यधातुसि जाते णोन इति णस्य नत्वे द्वित्वे अभ्यासत्वे दलोपे च

१ अतो हलादेर्लघोः । अत्र सूत्रे तपरकरणादेव इसप्रहणं भविष्यति लघुप्रहणं किमर्थमिति प्रश्नः ।

उच्यते । लघुप्रहणाभावे अनर्दीदित्यत्र संयोगे परे गुरुत्वात्तत्रापि वृद्धिः स्यात् ॥

देशस्य धातोर्नस्य णः । प्रणदति प्रणिनदति ननाद ॥ अत एकहल्मध्येनादेशा-
 देर्लिटि । ६।४।१२०। लिणिभिन्नादेशादिकं न भवति यदङ्गं तदवयवस्यासंयुक्त-
 ल्मध्यस्थस्यात एज्जमभ्यासलोपश्च किति लिटि । नेदतुः नेदुः ॥ थलिं च सेटि । ६।
 ४।१२१। प्रगुकं स्यात् । नेदिथ नेदथुः नेद । ननाद ननद नेदिथ नेदिम । नदिता
 नदिष्यति नदतु अनदत् नदेत् नद्यात् अनदीत् अनदीत् अनदिष्यत् । टुनदि समृद्धौ
 ८ ॥ आदिर्निटुडवः । १।३।६। उपदेशे धातोराद्या एते इतः स्युः ॥ इदितो

कृते अत एकहल्मध्येनादेशादेर्लिटीति सूत्रेण अकारस्य एत्वे अभ्यासलोपे च
 कृते ॥ नेदतुः ॥ एवं नेदुः ॥ थलिं च सेटीत्यनेन एत्वेऽभ्यासलोपे च कृते ॥ नेदिथ ॥
 नेदथुः ॥ नेद ॥ उचमैकवचने णलुत्तमो वेति णलो णित्वे विकल्पे कृते अत उपधाया
 इति वृद्धौ ॥ ननाद ॥ पक्षे वृद्ध्यभावे ॥ ननद ॥ णदधातोर्लोटस्तिपि स्यतासी लृलुटो-
 रिति तासि आर्द्धधातुकं शेष इति तास आर्द्धधातुकत्वे आर्द्धधातुकस्येद्बलादेरिति
 इटि लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो ङकारे डस्येत्संज्ञायां लोपे ङित्वसामर्थ्या-
 दभस्यापि टेलोप इत्यासुभागस्य लोपे संयोगे च जाते ॥ नदिता ॥ एवम् ॥ नदिष्यति ॥
 णदधातोर्लोटस्तिपि णोन इति णस्य नत्वे शपि एरुरिति तिप इकारत्योकारे च कृते ॥
 नदत् ॥ णदधातोर्लडस्तिपि शपि अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे ॥ अनदत् ॥ णद-
 धातोर्लडस्तिपि णस्य नत्वे शपि यासुटि उट्भागलोपे अतोयेय इति इयादेशे गुणे
 लोपो व्योर्वलीति यलोपे तिप इकारलोपे च कृते ॥ नदेत् ॥ णदधातोरासी-
 लिङस्तिपि णस्य नत्वे यासुट्परस्मैपदेष्विति यासुटि उट्भागलोपे इतश्चेति तिप
 इकारलोपे स्कोः संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे च कृते ॥ नद्यात् ॥ णदधातोर्लड-
 स्तिपि णोन इति णस्य नत्वे लृङ्ङलङ्ङलङ्ङक्ष्वङ्ङदात्त इति अटि च्लि लुङ्ङीति स्त्री
 च्लेः सिच् इति सिचि इज्भागलोपे आर्द्धधातुकं शेष इत्यार्द्धधातुकत्वे आर्द्धधा-
 तुकस्येद्बलादेरिति इटि इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति
 ईटि इट्ईटीति सलोपे दीर्घत्वे अतो ह्लादेर्लघोरिति वृद्धौ ॥ अनदीत् ॥ वामहणात्
 वृद्ध्यभावे ॥ अनदीत् ॥ णदधातोर्लडस्तिपि णोन इति णस्य नत्वे स्यतासी लृलुटो-
 रिति स्ये आर्द्धधातुकं शेष इति स्पस्माद्धधातुकत्वे आर्द्धधातुकस्येद्बलादेरिति
 इटि लृङ्ङलङ्ङलङ्ङक्ष्वङ्ङदात्त इति अटि आदेशप्रत्यययोरिति तस्य पत्वे इतश्चेति
 तिप इकारलोपे ॥ अनदिष्यत् ॥ टुनदि समृद्धौ धातुर्वर्तते तत्र छटि समागते छटस्तिपि
 आदिर्निटुडव इत्यनेन टोरित्संज्ञायां लोपे च कृते दकारोत्तरवर्तिन इका-

१ इदितोवुम् धातोः । अत्र सूत्रे धातोर्ग्रहणं किमर्थम् । नच अर्धमतीत अर्धमतीत इत्यादिषु गिव
 ददितं मत्वा तुम् स्वादिति पाठ्यम् । तत्र नृणांन्तरोच्चारणनिवेशविदेः ॥ एव इगिलिटादिष्वपि बोध्यम् ।
 धातुप्रदणमुपदेशावस्थायां तुम् भनलित्वात्तदर्थम् । तेन नृटि दादे इति धातोः सफातादुपदेशावस्थायां तुम्
 इति संयोगेनाभ्यासयोगे परे ग्रहणात् पुरोध इल इति सूत्रेण अप्रसंगे कृते पुञ्ज दुप्य इत्यादीनां सिद्धिः ।

नुम् धातोः । ७।१।५८। नन्दति ननन्द नन्दिता नन्दिष्यति नन्दतु अनन्दन् न
न्देत् नन्दात् अनन्दीत् अनन्दिष्यत् । अर्च पूजायाम् ९ अर्चति ॥ तस्मान्नुद् द्वि-
हलः । ७।४।७१। द्विहलो धातोर्दीर्घाभूतात्परस्य नुद् स्यात् । आनर्च आनर्चतुः अ-

स्य उपदेशेजनुनासिक इत् इतीत्संज्ञायां लोपे च कृते इदितो नुम् धातो-
रिति नुमि उम्भागलोपे शपि च कृते ॥ नन्दति ॥ लिट्स्तिपि तिपो णलि आदिर्बिद्बु-
डव इति टोरित्संज्ञायां लोपे च दकारोत्तरवर्तिन इकारस्येत्संज्ञायां लोपे च लिटि धातो-
रनभ्यासस्येति धातोर्द्वित्वे हलादिः शेष इति हलोलोपे इदितो नुम् धातो-
रिति नुमि उम्भागलोपे संयोगे च कृते ॥ ननन्द ॥ टुनदिधातोर्लिट्स्तिपि आदिर्बिद्बुडव
इति टोरित्संज्ञायां तस्य लोपे दकारोत्तरवर्तिन इकारस्यापीत्संज्ञायां लोपे च कृते स्यतासी
ल्लुटोरिति तासी उकारस्येत्संज्ञायां लोपे आर्द्धधातुकं शेष इत्यार्द्धधातुके आर्द्धधा-
तुकस्येड्वलादेरिति इटि इदितो नुम् धातोरिति नुमि लुटः प्रथमस्य डारौ-
रस इति तिपो डाल्ते डकारस्येत्संज्ञायां लोपे च डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोप
इति आसुभागलोपे संयोगे च कृते ॥ नन्दिता ॥ एवमेव स्वे कृते नुमि इटि सस्य पत्वे च कृते ॥
नन्दिष्यति ॥ टुनदिधातोस्त्रे लोटस्तिपि शपि नुमि तिपस्तिकारस्योत्वे च कृते ॥ नन्दतु ॥
टुनदि धातोर्लिट्स्तिपि आदिर्बिद्बुडव इति टुलोपे दकारोत्तरवर्तिन इकारस्येत्संज्ञायां
लोपे लुङ्लल्लुङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि इदितो नुम् धातोरिति नुमि शपि
इत्श्चेति तिप इकारलोपे च कृते ॥ अनन्दत् ॥ टुनदिधातोर्लिट्स्तिपि आदिर्बिद्बुडव
इति टुलोपे इकारलोपे यासुट् परस्मैपदेपूदात्तो लिङ्घेति यासुटि अतोयेय इति
यासु इयादेशे यलोपे तिपि गुणे इदितो नुम् धातोरिति नुमि इत्श्चेति तिप इकार-
लोपे च कृते ॥ नन्देत् ॥ आशीलिङि लिङ्स्तिपि लिङाशिपि इत्यार्द्धधातुकत्वे तिपः
यासुटि उद्भागलोपे नुमि इत्श्चेतीकारलोपे च ॥ नन्दात् ॥ लुङ्स्तिपि अटि च्छी च्लेः
सिचि इज्भागलोपे आर्द्धधातुकत्वे इटि इत्श्चेतीकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि
इट् ईटि इति सलोपे दीर्घत्वे च कृते ॥ अनन्दीत् ॥ एवं लङ्ङरितिपि अटि स्ये कृते आर्द्धधातुकत्वे
इटि नुमि इकारलोपेपत्वे च कृते ॥ अनन्दिष्यत् ॥ अर्च् धातुर्वर्तते अग्रे लट्स्तिपि शपि ॥ अर्चति ॥
अर्च्धातोर्लिट्स्तिपि तिपो णलि लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे पूर्वो भ्यास इत्य-
भ्यासत्वे हलादिः शेष इति अनभ्यासहलोलोपे अ अर्च् इति जातं तत्र अकः सवर्णे दीर्घ
इति दीर्घः प्राप्तस्तं बाधित्वा अतो गुणे इत्यनेन पररूपं प्राप्तं तद्बाधित्वा अत आदेरित्यन्या-
साकारदीर्घत्वे आ अर्चति जातं तत्र तस्मान्नुद्द्विहल इति नुटि उद्भागलोपे संयोगे च
कृते ॥ आनर्च ॥ अर्च् अग्रे लुट्स्तिपि स्यतासी ल्लुटोरिति तासी आर्द्धधातुकं
शेष इत्यार्द्धधातुकत्वे आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि लुटः प्रथमस्य डारौरस
इति तिपो डाल्ते डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोप इत्याकारलोपे संयोगे च कृते ॥

चिंता अर्चिष्यति अर्चतु आर्चत् अर्चेत् अर्च्यात् आर्चीत् आर्चिष्यत् । व्रज गतौ १०
 व्रजति व्रजाज व्रजिता व्रजिष्यति व्रजतु अव्रजत् व्रजेत् व्रज्यात् ॥ वदव्रजहलन्त-
 स्याचः॥७॥२॥ एषामचो वृद्धिः सिचि परस्मैपदेषु । अव्राजीत् अव्राजिष्यत् । कृते
 अर्चिता ॥ अर्च् अग्रे लृट्स्तिपि स्यतासी लृलृटोरिति स्ये कृते आर्द्धधातुकं शेष
 इत्यार्द्धधातुफले आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि सकारस्य मूर्द्धन्यादेशे च कृते ॥
 अर्चिष्यति ॥ अर्च् अग्रे लोट्स्तिपि शपि एरुत्स्त्रिनेनेकारस्योत्पे ॥ अर्चतु ॥ अर्च् अग्रे
 लृट्स्तिपि लृड्लृड्लृड्लृक्ष्यद्दुदात्त इत्यनुवृत्तौ ससाम् आडजादीनामित्यनेन
 आडागमे कृते शपि इत्तश्चेति इकारलोपे च कृते ॥ आर्चत् ॥ अर्च् अग्रे लिङ्स्तिपि
 यासुहृपरस्मैपदेपूदात्तो ङिच् इत्यनेन यामुटि अतोयेष इति इयादेशे कर्तरि
 शपिति शपि गुणे लोपो व्योर्वेलीति यलोपे इत्तश्चेति इकारलोपे च कृते ॥
 अर्चेत् ॥ अर्च् अग्रे आशीर्लिङ्स्तिपि यामुटि उट्भागलोपे लिङ्गाशिपीति यामुट-
 आर्द्धधातुफले आर्द्धधातुफलाच्च इयादेशाभावे इत्तश्चेतीकारलोपे च कृते ॥ अर्च्यात् ॥ अर्च् अग्रे
 लृट्स्तिपि आडजादीनामिति आडागमे च्लि लृडीति प्लौ च्लेः सिच् इति
 सिचि इज्भागलोपे आर्द्धधातुकं शेष इति आर्द्धधातुफले आर्द्धधातुकस्येड्व-
 लादेरिति इटि अस्तिसिचोऽपृक्ते इत्यनेन ईडागमे इट् ईटि इत्यनेन सिच. सकार-
 लोपे दीर्घत्वे इत्तश्चेति इकारलोपे च कृते ॥ आर्चीत् ॥ अर्च् अग्रे लृट्स्तिपि आडजादी-
 नामिति आटि स्यतासी लृलृटोरिति स्ये कृते सकारस्य मूर्द्धन्यादेशे च कृते आर्द्ध-
 धातुकं शेष इत्यार्द्धधातुफले आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि इत्तश्चेति इकारलोपे
 च कृते ॥ आर्चिष्यत् ॥ व्रज गतौ धातुर्वर्तते तदग्रे लृट्स्तिपि शपि च कृते ॥ व्रजति ॥ व्र-
 ज् अग्रे लिटि लिङ्स्तिपि तिपो णळि लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे ह्लादिः शेष
 इति रकारजकारस्योर्लोपे अत्त उपधाया इत्यकारस्य वृद्धौ च कृतायाम् ॥ व्रजाज ॥ व्रज् अग्रे
 लृट्स्तिपि स्यतासी लृलृटोरिति तासो इकारलोपे आर्द्धधातुफले इटि लृट्ः प्रथमस्य
 शरीरस इति तिगो दात्वे डिप्रसामर्ष्यादमस्यापि टेलोपे च कृते ॥ व्रजिता ॥ व्रज् अग्रे लृट्-
 स्तिपि स्यतासी लृलृटोरिति स्ये कृते आर्द्धधातुफले इटि सकारस्य मूर्द्धन्यादेशे च कृते ॥ व्रजि-
 ष्यति ॥ व्रज् अग्रे लोट्स्तिपि शपि वृज्ः इति तिप इकारस्योदेरे ॥ व्रजतु ॥ व्रज् अग्रे लृट्-
 स्तिपि लृड्लृड्लृड्लृक्ष्यद्दुदात्त इति अटि टकारलोपे शपि इत्तश्चेति तिप इकार-
 लोपे च कृते ॥ व्रजन्तु ॥ व्रज् अग्रे लिङ्स्तिपि यासुहृपरस्मैपदेपूदात्तो ङिच् इति
 यामुटि उट्भागलोपे अतो येष इति यास इयादेशे शपि गुणे लोपो व्योर्वेलीति य-
 लोपे इत्तश्चेति तिप इकारलोपे च कृते ॥ व्रजेत् ॥ व्रज् अग्रे आशीर्लिङ्स्तिपि यामुटि
 उट्भागस्य णो लिङ्गाशिपीत्यनेन तिच् आर्द्धधातुफले आर्द्धधातुफलाच्च इयादेशाभावे
 स्योः संयोगावोरन्ते चेति सडोपे इत्तश्चेति तिच् इकारलोपे च कृते ॥ व्रज्यात् ॥ व्रज-

वर्षावरणयोः ११ कटति चकाट कटिता कटिष्यति कटतु अकटन् कटेत् कट्यात् ॥
ह्यन्तक्षणश्वसजागृणिश्वेदिताम् । ७।२।५। ह्यन्तक्षणस्य क्षणादिष्यन्तस्य श्व-
 यतेरेदितश्च वृद्धिर्नेडादीः सिचि । अकटीत् अकटिष्यत् । गुप् रक्षणे १२ ॥ शुष्पुष्प-

अप्रे लुङ्स्तिपि लुङ्ङलङ्ङलङ्क्ष्वङ्ङदात् इति अडादेशे च्लि लुङ्ङीति च्ली च्लेः
 सिच् इति सिचि इच्भागलोपे आर्द्धधातुकत्वे इटि इत्श्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचो-
 ऽपृक्ते इति ईटि इट ईटि इत्यनेन सकारलोपे दीर्घत्वे च दब्रजहलन्तस्याच्च इत्यनेना-
 कारस्य वृद्धौ कृतायाम् ॥ अत्राजीत् ॥ ब्रजेर्लुङ्स्तिपि अटि स्यतासी लृलुटोरिति स्ये-
 कृते आर्द्धधातुकत्वे इटि मूर्द्धन्यादेशे इत्श्चेति तिप इकारलोपे च कृते ॥ अत्रभिष्यत् ॥
 कटे वर्षावरणयोरर्थे धातुर्धत्ते कट्टेरकारस्य उपदेशेजनुनासिकइदिति इत्संज्ञापूर्वं लोपे
 लट्स्तिपि शपि संयोगे च कृते ॥ कटति ॥ कट् अप्रे लिट्स्तिपि तिपो णञि लिटि
 धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे पूर्वाभ्यास इत्यभ्यासत्वे ह्लादिः शेष इति शेषहलोलोपे
 कुहोश्चुरिति कस्य चत्वे अत उपधाया इत्यनेनोपधासंश्रित्यनोऽकारस्य वृद्धौ च कृतायाम्
 ॥ चकाट ॥ कट् अप्रे लुङ्स्तिपि स्यतासी लृलुटोरित्यनेन तासी कृतायां सकारोच्चरय-
 तिन इकारस्य लोपे कृते आर्द्धधातुकं शेष इति तासेर्आर्द्धधातुकत्वे आर्द्धधातुक-
 स्येह्वलादेरिति इटि लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो डत्वे डित्साम-
 र्थादभस्यापि टेलोपे संयोगे च कृते ॥ कटिता ॥ कट् अप्रे लट्स्तिपि स्यतासी
 लृलुटोरिति स्ये कृते आर्द्धधातुकत्वे इटि मूर्द्धन्यादेशे च कृते ॥ कटिष्यति ॥ कट्
 अप्रे लोट्स्तिपि शपि एरुरिति तिप इकारस्योत्वे च कृते ॥ कटतु ॥ कट् अप्रे लङ्-
 स्तिपि लुङ्ङलङ्ङलङ्क्ष्वङ्ङदात् इति अटि शपि इत्श्चेति तिप इकारलोपे च कृते ॥
 अकटत् ॥ कट् अप्रे लिङ्स्तिपि यामुट्परसैपदेपूदात्तो ङिच्चेति यामुटि अतो-
 येय इति श्यादेशे शपि गुणे तिप इकारलोपे लोपो व्योर्वलीति यलोपे च कृते ॥ कटे-
 त् ॥ कट् आशीर्लिङ्स्तिपि यामुटि लृट्भागलोपे इत्श्चेति तिपइकारलोपे स्काः संयो-
 गायोरन्ते चेति सलोपे च कृते ॥ कट्यात् ॥ कट् अप्रे लुङ्स्तिपि अटि च्लि लुङ्ङीति
 च्ली च्लेः सिच् इति सिचि इच्भागलोपे सत्यार्द्धधातुकत्वे इटि इत्श्चेति तिप इकारलोपे
 अस्तिसिचोपृक्ते इति ईटि इट ईटीति सलोपे दीर्घत्वे ह्यन्तक्षणश्वसजागृ-
 णिश्वेदितामित्यनेन वृद्धभावे च कृते ॥ अकटीत् ॥ कट् अप्रे लुङ्स्तिपि अटि स्ये
 कृते आर्द्धधातुकत्वे इटि सस्य मूर्द्धन्यादेशे इत्श्चेतीकारलोपे च कृते ॥ अकटिष्यत् ॥ गुप्

१ ह्यन्तक्षणश्वसजागृणिश्वेदिताम् । प्वन्तस्योदाहरणं लोके नास्ति लोके तु प्वन्तान् ज्ञेयत् प्राप्तेन
 सिच् परस्वाम्नाय शुद्धिः । अस्योदाहरणं वैदिकप्रकरणे नोनयतिध्वनमखेलयत्सर्वकतिभ्य इति सूत्रभा-
 र्त्वावसरे कोमुदीकारेण निरूपितम् । तत्रएवावधार्यम् ।

वर्षावरणयोः ११ कटति चकाट कटिता कटिष्यति कटतु अकटत् कटेत् कट्यात् ॥
 ह्यन्तक्षणश्वसजागृणिश्वेदिताम् । ७।२।५। ह्यन्तस्य क्षणादेर्ष्यन्तस्य श्व-
 यतेरेदितश्च वृद्धिर्नडादौ सिचि । अकटीत् अकटिष्यत् । गुप् रक्षणे १२ ॥ गुपूधूप-

अप्रे लुङ्क्षितिपि लुङ्ङलङ्ङलङ्ङक्ष्वडुदात्त इति अडादशे च्लि लुङ्ङीति च्छौ च्लेः
 सिचू इति सिचि इच्भागलोपे आर्द्धधातुकत्वे इटि इत्श्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचो-
 ऽपृक्ते इति ईटि इट ईटि इत्यनेन सकारलोपे दीर्घत्वे वदत्रजहलन्तस्याच इत्यनेना-
 कारस्य वृद्धौ कृतायाम् ॥ अत्राजीत् ॥ व्रजेर्लङ्क्षितिपि अटि स्यतासी ललुडोरिति स्ये-
 कृते आर्द्धधातुकत्वे इटि मूर्द्धन्यादेशे इत्श्चेति तिप इकारलोपे च कृते ॥ अत्रजिष्यत् ।
 कटे वर्षावरणयोरर्थे धातुवर्तते कटेरेकारस्य उपदेशेजनुनासिकइदिति इत्संज्ञापूर्वधा-
 लट्क्षितिपि शपि संयोगे च कृते ॥ कटति ॥ कट् अप्रे लिट्क्षितिपि तिपो णल्लि आमि ।
 धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे पूर्वोभ्यास इत्यभ्यासत्वे हलादिः शेष इति शीपे संयो-
 कुहोश्चुरिति कस्य चत्वे अत उपधाया इत्यनेनोपधासंबन्धिनोऽकारस्य कृत्वाचानुप्र-
 ॥ चकाट ॥ कट् अप्रे लुट्क्षितिपि स्यतासी ललुडोरित्यनेन तासी कृत्वा तसि तसश्च
 तिन इकारस्य लोपे कृते आर्द्धधातुकं शेष इति तासेरार्द्धधातुभ्यासस्येत्यनेन द्वित्वं
 स्येङ्बलादेरिति इटि लुटः प्रथमस्य डारौरस इति केन भाव्यमित्याशङ्क्यां
 र्थादभस्यापि टेलोपे संयोगे च कृते ॥ कटिता ॥ अस्य प्रथमपादीयमष्टमं लिटि
 ललुडोरिति स्ये कृते आर्द्धधातुकत्वे इटि मूर्द्धन्ये प्रथमपादीयं सप्ततितममिकोयण-
 अप्रे लोट्क्षितिपि शपि एरुरिति तिप इत्यण भाव्यमिति यणि प्राप्ते द्विर्वचनेऽचि
 क्षितिपि लुङ्ङलङ्ङलङ्ङक्ष्वडुदात्त लिटि धातोरनभ्यासस्येत्यनेन द्वित्वे कृते पू-
 वकटत् ॥ कट् अप्रे लिङ्क्षितिपि इत्यनेनाभ्यास ऋषर्णस्य स्पर् अकारत्वे कृते गोपायां कर्-
 येय इति इयादेशे शपि गुणे ति शेष इति रलोपे कुहोश्चुरिति चुत्वे इको यणचि
 त् ॥ कट् आशीर्लिङ्क्षितिपि यासुर् इति एवं गोपायांचक्रुः ॥ गोपायांचक्रु यस्यागते एकाच
 गाद्योरन्ते चेति सलोपे च भावे सार्वधातुकार्धधातुकयो रित्यनेन ककारोच-
 च्छौ च्लेः सिचू इति सिचि पायांचकर्थ ॥ एवमथुसि गोपायांचक्रुः ॥ लिटो मध्यमपुरु-
 अस्तिसिचोपृक्ते णचि यणि कृते ॥ गोपायांचक्रु ॥ उत्तमैकवचने णलि तु गो-
 णिश्वेदितामित्यनेन लिट्चेत्यनेन लिट आर्द्धधातुकरवात्सार्वधातुकार्धधातुक-
 कृते आर्द्धधातुकत्वे इति अत उपधाया इत्यनेन वृद्धौ कृतायाम् ॥ गोपायांचकार ॥

१ ह्यन्तक्षणश्वसजागृणि-
 सिचू परत्ताभावात् वृद्धिः ॥
 तथावसरे कीमुदीकारेण नि-
 योयांबभूव । गोपायामास । इत्यत्रापि बोध्यम् ॥ गुपूधातोः ॥

ति गोपायन् अगोपायन् गोपायेन् ॥ नेटि । ७२१४ इटादी शिणि हलन्तम् वृद्धिम् ।
अगोपायीन् अगोपीत् अगोप्सीत् ॥ झलो झलि । ७२२६ झलः परम् गम् लो-
पो झलि । अगोपाम् अगोप्युः । अगोप्सीः अगोपम् अगोप । अगोप्यम् अगोप्य अ-

गुप्धातोरुदित्वात् इडभावे ॥ गोपयति ॥ गुप्धातोर्गु गुप्धूपविच्छिन्नपणिपनिभ्य
आय इत्याय कृते सनाद्यन्ता घातय इति धातुत्वे धातुत्वाद्भेदि लोटन्तिपि शधि एम्ः
इत्यनेन तिप् इकारस्योत्थे कृते ॥ गोपायतु ॥ गुप् अग्रे आय् कृते धातुत्वे धातुत्वाद्भेदि लड-
न्तिपि शधि लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वड्दात्त इत्यनेन अटि इतश्चेति तिप् इकारलोपे च कृते ॥
अगोपायत् ॥ गुप्धातोर्गु गुप्धूपविच्छिन्नपणिपनिभ्य आय इत्याय कृते पुगन्त-
लघूपधस्य चेति गुणे सनाद्यन्ता घातयः इति धातुत्वे धातुत्वाद्भेदि लिङन्तिपि
यामुट्परस्मैपदेषुदातो ङिञ्चेति यामुटि उद्भागलोपे अतो चय इति यात्
इत्यादेशे गुणे लोपो व्योर्वलि इति यलोपे इतश्चेत्यनेन तिप् इकारलोपे च कृते ॥
गोपायेत् ॥ गुप्धातोर्गु आय् कृते गुणे धातुत्वे धातुत्वाच्चादीर्घलिङि लिङन्तिपि यामुटि उद्-
भागलोपे लिङः सलोपोनन्यस्येति सलोपे इतश्चेति तिप् इकारलोपे गोपाय यात्
इति जातं तत्र अतोलोप इति प्रथमयकारान्तःपातिनोऽकारस्य लोपे संयोगे च कृते ॥
गोपाय्यात् ॥ आयादय आर्द्धधातुके वा इत्याद्यभावे किदाशिपि इत्य-
नेनाशीर्लिङ्संबन्धिनो यामुटः कित्वात् । कृति च इत्यनेन गुणाभावे च ॥ गुप्यात् ॥
गुप्धातोर्गु गुप्धूपेति आय् कृते पुगन्तलघूपधस्य चेति गुणे सनाद्यन्ता धा-
तव इति धातुत्वे धातुत्वाद्भेदि लुङन्तिपि चिल लुङि इति ष्लौ च्लेः सिच् इत्यनेन
सिचि इज्भागलोपे । लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वड्दात्त इति अटि । आर्द्धधातुकं शेष
इति आर्द्धधातुकत्वे आर्द्धधातुकस्येद्वलादेरिति इटि इतश्चेति तिप् इकारलोपे
अगोपाय इ स् त् इति जातं तत्र अस्तिसिच्योऽपृक्ते इत्यनेन ईटि ङलोपे इट ईटि
इति सलोपे अतो लोप इत्यनेन यकारोत्तरवातंनोऽकारस्य लोपे अकः सवर्णे दीर्घ
इति दीर्घत्वे च कृते ॥ अगोपायीत् ॥ आयादय आर्द्धधातुके वा इत्यनेनाय-
भावे वदब्रजहलन्तस्याच इत्यनेन गकारोत्तरवर्त्योकारस्य वृद्धौ प्राप्तायां नेटि इत्यनेन
इडादिसिचूपरत्वात् युक्ताभावे ॥ अगोपीत् ॥ आयभावे स्वरतिसृत्तिसृयतिवृद्धिदि-
तो वा इत्यनेन इडभावे इडादिसिचूपरत्वाभावात् वदब्रजहलन्तस्याच इत्यनेन वृद्धौ
च जातायाम् ॥ अगोप्सीत् ॥ लुङः प्रथमस्य द्विवचने तसि तसश्च तामि चिल लुङीति
ष्लौ च्लेः सिच् इति सिचि इज्भागलोपे अटि झलो झलि इति सलोपे वद-
ब्रजहलन्तस्याच इति वृद्धौ च कृतायाम् ॥ अगोपाम् ॥ एवं वा सिजभ्यस्तविदि-
भ्यश्चेति शेर्जुति इडभावे च ॥ अगोप्युः ॥ तामि । अगोप्यम् ॥ ते परे । अगोप ॥ अमि ॥

गौष्म । अगोपायिष्यत् अगोपिष्यन् अगोप्स्यत् । क्षि क्षये १३ क्षयति विधाय चित्ति-
यतुः चिक्षिपुः । एकाच इति निषेधे प्राप्ते ॥ कृष्टभृष्टुस्तुद्रुस्तुष्टुबो लिटि । ७।२-
१३। कादिभ्य एव लिट् इण् स्वादन्यस्मादनिटोऽपि स्यात् ॥ अचस्तास्वत्यल्प-
निटो नित्यम् । ७।२।६१। उपदेशेऽजन्तो यो धातुस्तासौ नित्यानिट् तत्स्थल इण्
न ॥ उपदेशेऽलत्वतः । ७।२।६२। उपदेशेऽकारवत्तासौ यो नित्यानिट् ततः परस्य

अगौष्मम् ॥ वे परे ॥ अगौष्म ॥ उत्तमबहुवचने मे ॥ अगौष्म ॥ गुप्धातोरेषे गुप्-
धूपविच्छिपणिपनिभ्य आय इत्यनेन आप् कृते पुगन्तलघूपधस्य चेति
गुणे ॥ गोपायेति जातं तत्र सनाद्यन्ता धातव इति धातुवे धातुत्वाच्च लटि लृ-
त्तिपि लृङ्लङ्लृङ्क्ष्वङ्ङदात्त इति अटि स्यतासी लृलृटोरिति से कृते ।
आर्द्धधातुकं शेष इत्यर्द्धधातुकत्वे आर्द्धधातुकस्येङ्चलादेरिति इटि अतो
लोप इति यकारान्तःपात्यकारलोपे इतश्चेति तिप् इकारलोपे च कृते ॥ अगोपायिष्यत् ॥
आयादय आर्द्धधातुके चेति आपभावे ॥ अगोपिष्यत् ॥ आपभावे इटभावे च ॥ अगो-
प्यत् ॥ क्षि क्षये धातुर्धर्ततेऽग्रे लज्यागते लटक्षिपि कर्तरि शप् इत्यनेन शपि सार्वधा-
तुकार्धधातुकयोरित्यनेन गुणे एचोयवायाव इत्यनेन अपादेशे च कृते ॥ क्षपति ॥
क्षिधातोरेषे लिटक्षिपि तिपो णलि चागते लिटि धातोरनभ्यासस्येच्यनेन क्षिप्ते पूर्वा-
भ्यास इषभ्यासत्वे ह्लादिः शेष इति यकारलोपे कृते कि क्षि अ इति ज्ञानं
तत्र कृहोश्चुरिति जुत्वे चिक्षि अ इति जातमनन्तरं अचोयणिति इति इट्
कृतायां चि क्षे अ इति जाते एचोयवायाव इति आपादेशे च कृते ॥ चिक्षप ॥

थल इष् न स्यात् ॥ ऋतो भारद्वाजस्य । ७।२।६३। तासौ नित्यानिट ऋदन्ता-
 देव थलो नेड् भारद्वाजस्य मतेन । तेन अन्यस्य स्यादेव । अथमत्र संग्रहः ॥ अजन्तो-
 ऽकारवान्वा यस्तास्यनिट् थलि वेडयम् ॥ ऋदन्त ईदृह् नित्यानिट् क्वाथन्यो लिटि
 सेड्भवेत् ॥ १ ॥ चिक्षयिथ चिक्षेथ चिक्षियथुः चिक्षिय । चिक्षाय चिक्षय चिक्षि-
 यिव चिक्षियिम । क्षेता क्षेप्यति क्षयतु अक्षयत् क्षयेत् ॥ अकृतसार्वधातुकयो-
 र्दीर्घः । ७।४।२५। अजन्ताङ्गस्य दीर्घो यादौ प्रत्यये न तु कृतसार्वधातुकयोः । क्षी-
 यात् ॥ सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु । ७।२।१। इगन्तस्वाङ्गस्य वृद्धिः स्वात्परस्मैपदे

नित्यानिटः परस्य थल इट् निवार्यते ॥ ऋतो भारद्वाजस्येत्यनेन ऋदन्तादेव तासौ नित्या-
 निटो धातोः परस्य थल इट् निवार्यते । अतः संगृह्योक्तम् ॥ अजन्तोऽकारवान् वा यस्ता-
 स्यनिट् थलि वेडयम् ॥ ऋदन्त ईदृह् नित्यानिट् क्वाथन्यो लिटि सेड्भवेत् ॥ आचार्यमते
 अचस्तास्यदित्यनेनेट्निषेधे प्राप्ते भारद्वाजमते ऋदन्तादन्यस्माद्भातोर्विकल्पेन थल इडिति विकल्पेन
 इटि जाते सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे एचोयवायाव इति अयादेशे च
 कृते ॥ चिक्षयिथ ॥ यस्मिन् पक्षे इट् न जातस्तस्मिन् पक्षे गुणे कृते ॥ चिक्षेथ ॥ वमयोः क्वा-
 दिनियमान्तिपमिटि कृते ॥ चिक्षयिव ॥ चिक्षयिम ॥ क्षि अग्रे लुट्स्तिपि स्यतासी लृलुटो-
 रिति तासौ लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो डाल्ते डित्वसामर्थ्यादिभत्यापि टेलोपे
 एकाच उपदेशेऽनुदात्तादित्यनेन इडभावे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे
 च कृते ॥ क्षेता ॥ क्षि अग्रे लुट्स्तिपि स्यतासी लृलुटोरिति स्य आदेशप्रत्यय-
 योरिति सस्य मूर्द्धन्यत्वे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे च कृते ॥ क्षेप्यति ॥
 क्षि अग्रे लोटस्तिपि शपि गुणे अयादेशे एरुरित्यनेन तिप इकारस्योत्वे कृते ॥ क्षयतु ॥ क्षि अग्रे
 लळस्तिपि शपि अटि गुणे अयादेशे इतश्चेति तिप इकारलोपे च कृते ॥ अक्षयत् ॥ क्षि अग्रे लिङ्-
 स्तिपि यासुट् परस्मैपदेषूदात्तो ङिच्चेति यासुटि अतोयेय इति इयादेशे सार्वधा-
 कार्द्धधातुकयोरिति गुणे एचोयवायाव इति अयादेशे आहुण इति गुणे लोपो
 व्योर्वलीति यलोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे च कृते ॥ क्षयेत् ॥ क्षि अग्रे आशीलिङ्स्तिपि
 यासुटि इतश्चेति तिप इकारलोपे स्कोः संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे अकृतसार्व-
 धातुकयोर्दीर्घ इति दीर्घादेशे ॥ क्षीयात् ॥ क्षि अग्रे लुङ्स्तिपि अटि च्लि लृङी-
 ति च्लौ ऋलेः सिचिति सिचि इग्भागलोपे इडभावे इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्ति-
 सिचोऽपृक्ते इति ईटि कृते अक्षिप् ईत् इति जातं तत्र सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु

१ अकृतसार्वधातुकयोर्दीर्घः ॥ अथह् थि किृतीति सूत्राविपदस्यानुष्णित्वस्यादाक्षितप्रत्ययेन सह विद्योपणे
 यस्मिन् विधिसंवादावल्थहृत्वे इत्यनया परिभाषया सदावुपस्थितित्वाच्च च इती यादौ प्रत्यये इत्यर्थो जातः
 अत्र सूत्रे कृतसार्वधातुकयोर्निषेधाभावे प्रकृत्य प्रहलेशादी न्त्वन्त्व पिति कृति तुमिति तुङ्कार्द्धधातु-
 दीर्घः स्यात् । तुङ्गविधिसु सोमसुत् आदिविधिस्यादौ सावकाशः ॥ सर्वधातुकयकारे तु सिचि वृद्धिः ॥

सिचि ॥ अक्षेपीत् अक्षेप्यत् । तप सन्तापे १४ तपति तत्ताप तपतुः तेषुः । तेषिय
 ततप्य तप्ता तप्सति तपतु अतपत् तपेत् तप्यात् अताप्सीत् अताप्ताम् । अतप्स्यत् । क्रमु
 पादविक्षेपे १५ ॥ वा भ्राशभ्लाशभ्रमुकमुक्रमुत्रसिचुटिलपः । ३ । १ ।

इत्यनेन वृद्धौ कृतायाम् ॥ अक्षेपीत् ॥ क्षि- अग्रे लडस्तिपि लुङ्लङ्लृक्ष्वडुदात्त
 इति अटि स्यतासी लुलुटोरिति स्ये सस्य मूर्द्धन्यत्वे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोःरिति
 इत्तश्चेति तिप इकारलोपे च कृते ॥ अक्षेप्यत् ॥ तप सन्तापे धातुरस्ति तत्र पकारो-
 म्पूर्वकारस्य उपदेशेऽजनुनासिक इदित्यनेनेत्सङ्गायां कृतायां लटस्तिपि शपि संयोगे
 तपति ॥ तप् अग्रे लिटस्तिपि तिपो णळि लिटि धातोरनभ्यासस्येति
 पूर्वाभ्यास इत्यभ्यासत्वे । हलादिः शेष इति पलोपे अत उपधाया इत्यनेन
 दीर्घत्वे च विहिते ॥ तप्ताप ॥ तप् अग्रे लिटः प्रथमस्य द्विवचने तसि तसथ अतुसि द्वित्वे
 अभ्यासत्वे हलादिः शेष इति पलोपे अत एकहल्मध्येनादेशादेर्लिटि इति
 सूत्रेण अकारस्य एके कृते अभ्यासलोपे च कृते ॥ तपतुः ॥ एवम् उसि ॥ तेषुः ॥ तप् अग्रे
 लिटो मध्यमेकवचने भ्रमादिभ्योः श्लि द्वित्वे अभ्यासत्वे हलादिः शेष इति पलोपे आ-
 र्द्धधातुकस्येड्वलदादेशेऽर्द्धे इति इति थलि च सेटि इत्यनेन अकारस्येत्वेऽभ्यासलोपे च
 कृते भारद्वाजमते इडागमे कृते ॥ तेषुः ॥ आचार्यमते उपदेशेऽन्वत् इत्यनेनेड् निषेधे ॥
 ततप्य ॥ तप् अग्रे लुटस्तिपि स्यतासी लुलुटोरिति तासी लुटः प्रथमस्य डारौरसः
 इति तिपो डाले द्वित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे एकाच्च उपदेशेऽनुदात्तात् इति इडभावे
 च ॥ तप्ता ॥ तप् अग्रे लुटि कृते तस्य तिपि स्यतासी लुलुटोरिति स्यागमे एकाच्च
 उपदेशेऽनुदात्तात् इति इडभावे ॥ तप्स्यति ॥ तप् अग्रे लोटस्तिपि शपि एरुरिति
 तिप इकारस्योत्वे ॥ तपतु ॥ तप् अग्रे लडस्तिपि शपि लुङ्लङ्लृक्ष्वडुदात्त इति अटि इ-
 तश्चेति तिप इकारलोपे च कृते ॥ अतपत् ॥ तप् अग्रे लिडस्तिपि यामुट् परस्मैपदेषुदा-
 चां लिचोति यामुटि । अतोयैय शक्ते यामुट् इवादेशं गुणे इत्तश्चेति तिप इकारलोपे च कृते ॥
 तपेत् ॥ तप् अग्रे आशीर्लिडस्तिपि यामुटि गुटि च कृते स्कोः संयोगाद्योरन्ते चेति स-
 फारलोपे इत्तश्चेति तिप इकारलोपे च कृते ॥ तप्यात् ॥ तप् अग्रे लुडस्तिपि चिल लुङीति श्लौ-
 च्छेः सिच् इति सिचि इन्भागलोपे लुङ्लङ्लृक्ष्वडुदात्त इति अटि इत्तश्चेति तिप
 इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि चदत्रजहलन्तस्याच्च इत्यनेन वृद्धौ ॥ अता-
 प्सीत् ॥ तामि समागते अताप् सूतामिति जातं तत्र झलौ झलि इत्यनेन सलोपे ॥ अताप्ताम् ॥
 तप् अग्रे लुडस्तिपि स्यतासी लुलुटोरिति स्ये अटि इत्तश्चेति तिप इकारलोपे च
 कृते ॥ अतप्स्यत् ॥ क्रमु पादविक्षेपे धातुर्नते तदग्रे वा भ्राशभ्लाशभ्रमुकमुक्रमु-

७०। एभ्यः श्यन्वा कर्त्रर्थे सार्वधातुके परे । पक्षे शप् ॥ क्रमः परस्मैपदेषु । ७३।
 ७६। क्रमो दीर्घः परस्मैपदे शिति परे । क्राम्यति क्रामति चक्राम क्रमिता क्रमिष्यति
 क्राम्वतु क्रामतु अक्राम्यत् अक्रामत् क्राम्येत् क्रामेत् क्रम्यात् अक्रमीत् अक्रमिष्यत् । प ।
 पाने १६ ॥ पाघ्राध्मास्थान्नादाणहृद्यतिर्तिशदसदां पिबजिघ्रधम-
 तिष्ठमनयच्छपश्यच्छ्रौशीयसीदाः । ७३। ७८। पादीनां पिवादयः स्युरित्सं-
 जकशादौ प्रत्यये परे । पिबादेशोऽदन्तस्तेन न गुणः । पिबति ॥ आत औ णलः ।

त्रसिञ्चुटिलष इत्यनेन श्यनि जाते क्रम् श्यन् ति इति जाते शकारस्य लशक्तु इति
 इत्यनेन नकारे हलन्त्यमित्यनेन चेतसंज्ञयां कृतायां कृते च तस्य लोप इति न शकार-
 नकारयोर्लोपे क्रमः परस्मैपदेषु इत्यनेन दीर्घत्वे च कृते ॥ क्राम्यति क्रामति शपि ॥
 क्रामति ॥ क्रम् अग्रे लोटस्तिपि तिपो णलि लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे
 पूर्वाभ्यास इत्यभ्यासत्वे हलादिः शेष इति शेषह्रस्वलोपि कुहोश्चुरिति चुत्वे
 अत उपधाया इति वृद्धौ ॥ चक्राम ॥ क्रम् अग्रे लोटस्तिपि स्यतासी लृलुटोरिति
 तासौ लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो ङात्वे, डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपि आ-
 र्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि ॥ क्रमिता ॥ क्रम् अग्रे लोटस्तिपि स्ये इटि सस्य मूर्द्धन्या-
 देशे च कृते ॥ क्रमिष्यति ॥ क्रम् अग्रे लोटस्तिपि ॥ वा आशभ्लाशभ्रमुक्रमुक्रमु-
 त्रसिञ्चुटिलषः इति श्यनि एरुरिति इकारस्योत्वे कृते कृते च क्रमः परस्मैपदेषु
 इत्यनेन दीर्घत्वे ॥ क्राम्यतु ॥ पक्षे शपि ॥ क्रामतु ॥ क्रम् अग्रे लोटस्तिपि श्यनि अटि इत-
 श्चेति तिप इकारलोपे क्रमः परस्मैपदेषु इति दीर्घत्वे च कृते ॥ अक्राम्यत् । पक्षे शपि ॥
 अक्रामत् ॥ क्रम् अग्रे लिङस्तिपि श्यनि यासुटि इयादेशे गुणे क्रमः परस्मैपदेष्विवति
 दीर्घत्वे लोपो व्योर्वलीति यलोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे च कृते ॥ क्राम्यत् ॥ पक्षे
 शपि ॥ क्रामेत् ॥ क्रम् अग्रे आशीलिङस्तिपि यासुटि इतश्चेति तिप इकारलोपे सकारलोपे
 क्रम्यात् ॥ क्रम् अग्रे लुङस्तिपि अटि ङिल लुङीति ङ्लौ ङ्लेः सिच् इति सिचि इत्-
 भागलोपे इडागमे इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपूक्ते इतीटि ॥ अक्रमीत् ॥
 क्रम् अग्रे लुङस्तिपि स्यतासी लृलुटोरिति स्ये कृते इटि मूर्द्धन्यादेशे इतश्चेति तिप इ-
 कारलोपे च कृते ॥ अक्रमिष्यत् ॥ पा पाने इत्यस्माद्दातोर्लोटस्तिपि शपि पाघ्राध्मास्थान्ने-
 त्यनेन पिबादेशे पिबादेशोऽदन्तत्वाद्गुणभावे पररूपे च । पिबति ॥ पा अग्रे लोटस्तिपि
 तिपो णलि लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे पूर्वाभ्यास इति अभ्यासत्वे ।
 ह्रस्व इत्यनेनाभ्यासाचो ह्रस्वत्वे आत औ णल इत्यनेन णल औत्वे वृद्धौ च

१ आत औ णलः ॥ अदस्येत्वनुवर्तते धातोरिति फलितार्थकथनमादन्ताद्वादित्यर्थः ॥

७।१।३४। आदन्ताद्वातोर्णल औकारादेशः स्यात् । पपौ ॥ आतो लोप इटि च ।
 ६।४।६४। अजाघोराधधातुकयोः क्विदिटोः परचोरातो लोपः । पपतु पपुः । पपिथ प-
 पाथ पपथुः पप । पपौ पपिथ पपिम । पाता पास्यति । पिवतु अपिवत् पिवेत् ॥ ए-
 लिङि ॥ ६।४।६७। घुसंज्ञकानां मास्थादीनां च एत्वं स्यादधधातुके किति लिङि ।
 पेयात् । गातिस्थेति सिचो लुक् । अपात् अपाताम् ॥ आतः ॥ १।४।११०। सिज्जुकि
 आदन्तादेव शेर्जुस् ॥ उस्यपदान्तात् ॥ ६।१।९६। अपदान्तादकारादुसि पररूपमे-
 कादेशः । अपुः अपास्यत् । ग्लै हर्षक्षये १७ ग्लायति ॥ आदेच उपदेशोऽशिति
 ६।१।४५। उपदेशे एजन्तस्य धातोरात् न तु धिति । जग्लौ ग्लता ग्लायति ग्लायतु

कृत्याम् ॥ पपौ ॥ पा अग्रे अट्ति द्वित्वे अभ्यासत्वे ह्रस्वत्वे च आतो लोप
 इटि चेत्यनेनाकारलोपे कृते ॥ पपतुः ॥ एवमुसि पपुः । थळि ॥ पपिथ ॥ इड-
 भावे च ॥ पपाथ ॥ अथुसि । पपथुः ॥ पप ॥ णळि । पपौ । वे क्रादिनियमादिति पपिथ ।
 मे इटि च ॥ पपिम ॥ पा अग्रे लृट्तिपि तासि तिपो डात्वे द्वित्वसामर्थ्यादभस्यापि टे-
 लीपे ॥ पाता ॥ पा अग्रे लृट्तिपि स्यतासी लृलृटोरिति स्ये कृते ॥ पास्यति ॥ पा
 अग्रे लोट्तिपि शपि पाघाध्मेति पिवादेशे गुणाभावे पररूपे एरुरिति तिप उत्वे च ॥
 पिबतु ॥ पा अग्रे लृट्तिपि शपि पिवादेशे अटि तिप इकारलोपे च कृते ॥ अपिवत् ॥ पा
 अग्रे लिङ्तिपि शपि पिवादेशे यासुटि यास ह्यादेशे गुणे यलोपे तिप इकारलोपे च कृते
 ॥ पिबेत् ॥ पा अग्रे । आशीलिङ्तिपि यासुटि सकारलोपे तिप इकारलोपे । एलिङीति प-
 कारान्तःपास्यकारस्येत्वे कृते ॥ पेयात् ॥ पा अग्रे लुङ्तिपि च्छौ च्छेः सिचि गाति-
 स्थेति सिचो लोपे तिप इकारलोपे च कृते ॥ अपात् ॥ तामि । अपाताम् । पा अग्रे लुङ्-
 प्रथमस्य बहुवचने ज्ञावागते अटि च्छौ सिचि । गातिस्थेति सिज्जुलोपे । आत इत्यनेन
 शेर्जुसि उस्यपदान्तात् इत्यनेन पररूपे च कृते ॥ अपुः ॥ पा अग्रे लृट्तिपि
 अटि स्ये तिप इकारलोपे च कृते ॥ अपास्यत् ॥ ग्लै हर्षक्षये धातुर्वर्तते तत्र लृट्तिपि
 शपि एचोयवायाव इत्यायादेशे ॥ ग्लायति ॥ ग्लै अग्रे लिङ्तिपि णळि आदेच उ-
 पदेशोऽशिति इत्यनेन आत्वे द्वित्वे च कृते ग्ला ग्ला अ इति जाते ह्रस्व इत्यभ्यासह-
 स्यत्वे ग्ल ग्ला अ इति जाते ह्लादिशेषः इति शेषह्रस्वलोपे कुहोश्चुरिति चुत्वे आत
 औ णळ इत्यनेन औत्वे वृद्धौ च ॥ जग्लौ ॥ ग्लै अग्रे लृट्तिपि स्यतासी लृलृटोरिति तासि ।
 लृटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो डात्वे आदेच उपदेशोऽशिति इति धातोरात्वे

१ आतो लोप इटि च ॥ आधधातुक इत्यनुवर्तते दीर्घोयुञ्जिङितीत्यतोऽचिक्रितीति च तदेतत्फलितमाह
 अजाघोराधधातुकयोरेति । बाजायोः किं ग्लायते । यच् । जाग्लायते । यच् ।

२ आतः ॥ सिज्जुकिदिभ्यधेत्यनेन लुसादेशे सिद्धे आत इति सूत्र सिद्धे सलारभ्यमाणो विभिन्-
 यमाय भवतीति नियमार्थं सिज्जुक्त्वादान्तादेव शेर्जुस् ॥

अग्लायत् ग्लायत् ॥ **वान्यस्य संयोगादेः** । ६।४।६८। युमास्थादेरन्वस्य संगोमा-
 देर्घातोरात् एत् वार्धधातुके किति लिङि । ग्लेयात् ग्लयात् ॥ **यमरमनमातां**
सक्च । ७।२।७३। एषां सक् स्यादेभ्यः सिच इट् स्यात्परस्मैपदेषु । अग्लामीन् अ-
 ग्लायत् । हृ कौटिल्ये १८ हरति ॥ **ऋतश्च संयोगादेर्गुणः** । ७।४।१०। ऋत-
 न्तस्य संयोगादेरङ्गस्य गुणो लिटि । उपधाया वृद्धिः । जहार जहरतुः जहरः । जर्तर्ष

डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे च कृते ॥ ग्लायत् ॥ ग्ले अग्रे लट्स्तिपि **स्पतासी ललुटोरिति**
 स्ये **आदेच उपदेशेऽशिति** इति आत्वे च कृते ॥ ग्लायति ॥ ग्ले अग्रे लोट्स्तिपि शपि
एचोयवायाव इति आयादेशे **एरुरिति** तिप् उकारस्योत्वे च कृते ॥ ग्लायतु ॥ ग्ले अग्रे
 लङ्स्तिपि शपि **लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त** इति अटि **एचोयवायाव** इति आयादेशे
इतश्चेति तिप् इकारलोपे च कृते ॥ अग्लायत् ॥ ग्ले अग्रे लिङ्स्तिपि शपि **यामुट्पर-**
स्मैपदेषुदात्तो ङिञेति यामुटि **अतो येय** इति यात् इयादेशे **एचोयवायावः**
 इत्यायादेशे गुणे **इतश्चेति** तिप् इकारलोपे च कृते ॥ ग्लेयत् ॥ ग्ले अग्रे आशीलिङ्स्तिपि
 यामुटि **आदेच उपदेशेऽशिति** इत्यात्वे ग्लायत् ति इति जातं तत्र **स्कोः संयो-**
गाद्योरन्ते चेति सलोपे **इतश्चेति** तिप् इकारलोपे च कृते ग्लयात् इति जातं तत्र
वान्यस्य संयोगादेरित्यनेनाकारस्य एत्वे च विहिते ॥ ग्लेयात् ॥ वाप्रहणात् एवाभाव-
 पक्षे च ॥ ग्लयात् ॥ ग्ले अग्रे लुङ्स्तिपि **चिल लुङीति च्ली च्लेः सिच** इति सिचि
 इन्भागलोपे **लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त** इति अटि अग्लेस् ति इति जातं तत्र
आदेच उपदेशेऽशिति इति आत्वे अग्लायत् ति इति जाते **यमरमनमातां**
सक्चेति सकि इटि च कृते अग्लायत् इस् ति इति जाते **इतश्चेति** तिप् इकारलोपे
अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि **इट ईटि** इति सलोपे संयोगे च कृते ॥ अग्लायत् ॥
 ग्ले अग्रे लङ्स्तिपि **स्पतासी ललुटोरिति** स्ये **लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त** इति अटि
आदेच उपदेशेऽशिति इत्यात्वे **इतश्चेति** तिप् इकारलोपे च कृते ॥ अग्लायत् ॥ हृ
 कौटिल्ये धातुर्वर्तते तत्र लट्स्तिपि **कर्तरि शप्** इति शपि **सार्वधातुकार्धधातुकयो-**
 रिति गुणे ॥ हरति ॥ हृ अग्रे लिट्स्तिपि तिपो णलि **लिटि धातोरनभ्यासस्येति**
 द्वित्वे **पूर्वोभ्यास** इति अभ्यासत्वे **उर** इत्यनेनाभ्यासन्नवर्णस्य अर् च कृते हर् हृ अ इति
 जातं तत्र **ह्लादिःशेष** इति शेषह्रलोपे कृते **ऋतश्च संयोगादेर्गुणः** इति गुणे कृते
 ह हर् अ इति जातं तत्र **कुहोश्चुरिति** हत्स्य ञकारे कृते **अभ्यासे चर्च** इत्यनेन ञस्य
 ञकारे कृते **अत उपधाया** इत्यकारवृद्धौ च कृतायाम् ॥ जहार ॥ अतुत्ति ॥ जहरतुः ॥ उत्ति ॥

१ ऋतश्च संयोगादेर्गुणः ॥ संयोगादेः किं चक्रतुः चक्रुः । जहारेत्साई परत्वाद्गुणे कृते पश्चादत उपवायः
 इत्यनेनोपधावृद्धिः ।

जहरथुः जहर । जहार चहर जहरिव जहरिम । हर्ता ॥ ऋद्धनोः स्ये । ७।२।७०।
 ऋतो हृन्नेश्च सस्येत् । हरिष्यति । हरतु अहरत् हरेत् ॥ गुणोऽतिसंयोगाद्योः ।
 ७।४।२९। अतः संयोगादेर्ऋदन्तस्य च गुणः स्यात् यकि यादावर्षधातुके लिङि च ।
 हर्यात् अहर्पात् अहरिष्यत् । श्रु अवणे १९ ॥ श्रुवः श्रु च । ३।१।७४। श्रुवः श्रु
 इत्यादेशः स्यात् श्रुप्रत्ययश्च । शृणोति ॥ सार्वधातुकमपित् । १।२।४। अपित्सार्वधा-
 तुकं ङिद्वत् । शृणुतः ॥ ह्रश्रुवोः सार्वधातुके । ६।४।८७। ह्रश्रुवोरनेकाचो-

जह्रुः ॥ धलि । जहर्ध ॥ अथुस्ति । जहरथुः ॥ उत्तमैकवचने णलि ॥ जहार ॥ णलु-
 त्तमो चेति णित्त्विकल्पे ॥ जह्र ॥ उत्तमद्विवचने वे बहुवचने मे च अस्य धातोर-
 निद्वत्वेऽपि ऋादिनियमात् आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि ॥ जहरिव ॥ जह-
 रिम ॥ इ अग्रे लुटस्तिपि स्यतासी ललुटोरिति तासि कृते सार्वधातुकार्द्ध-
 धातुकयोरिति गुणे एकाच उपदेशेनुदात्तादिति इडभावे लुटः प्रथमस्य
 डारौरस इति तिपो डात्वे डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे च कृते ॥ हर्ता ॥ इ
 अग्रे लुटस्तिपि स्यतासी ललुटोरिति स्ये इ स्य ति इति जातं तत्र ऋद्धनोः स्ये
 इति इटि गुणे सस्य मूर्द्धन्यत्वे च कृते ॥ हरिष्यति ॥ इ अग्रे लोटस्तिपि शपि गुणे एरि-
 ति तिप इकारस्योकारे च कृते ॥ हरतु ॥ इ अग्रे लडस्तिपि शपि लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडु-
 दात्त इति अटि गुणे इतश्चेति तिप इकारलोपे च कृते ॥ अहरत् ॥ इ अग्रे लिङस्तिपि
 शपि यासुट्परस्मैपदेषूदात्तो ङिच्चेति यासुटि उट्भागलोपे अतो येय इति
 इवादेशे गुणे लोपो व्योर्वलीति यलोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे च कृते ॥ हरेत् ॥
 इ अग्रे आशोर्लिङस्तिपि यासुटि उट्भागलोपे तत्र यासुटोडित्वात् क्तिच्चेत्यनेन वाधिते
 गुणे गुणोऽतिसंयोगाद्योरिति गुणे स्कोः संयोगाद्योरिति सलोपे इतश्चेति
 तिप इकारलोपे अचो र्हाम्भां ङे इति यद्विले च ॥ हर्यात् ॥ इ अग्रे लुटस्तिपि चिल
 लुङीति ष्ली चलेः सिच् इति सिचि इजलोपे लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि
 गुणे इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽशुक्ते इति इटि तस्य मूर्द्धन्यादेशे सिचि
 वृद्धिः परस्मैपदेष्विति वृद्धौ ॥ अहर्पात् ॥ इ अग्रे लडस्तिपि स्यतासी ललुटो-
 रिति स्ये अटि ऋद्धनोः स्ये इति इटि तस्य मूर्द्धन्यादेशे इतश्चेति तिप इकारलोपे ॥
 अहरिष्यत् ॥ श्रु श्रवणे धातुर्नततेमे लटस्तिपि श्रुवः श्रु च इत्यनेन श्रुनः आदेशे श्रुप्रत्यये च श्रुते
 श्रुति इति जातं तत्र लडाकृतद्धिते इत्यनेन शस्यसंज्ञाया तस्य लोप इत्यनेन लोपे
 ऋचर्णात्तस्य णत्वं याच्यमित्यनेन नस्य णत्वे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे
 च कृते ॥ शृणोति ॥ तसि सार्वधातुकमपित् इत्यनेन तसो ङिद्वत्त्वं क्तिच्चेत्यनेन गुण-

१ गुणोऽतिसंयोगाद्योः ॥ अतीति भ्यादिर्गुणते । एवा निर्देशस्तु सांख्ये । अतिप्रयोगाद्योर इति वक्तव्ये
 गुणग्रहणं चिन्तनप्रयोजनम् ।

असंयोगपूर्वस्वोवर्णस्य यण् स्वादिचि सार्वधातुके । शृण्वन्ति । शृणोपि शृणुथः शृणुथ ।
 शृणोमि ॥ लोपश्चास्यान्यतरस्यां भ्रुवोः । ६।४।१०७। असंयोगपूर्वस्य प्रत्ययोका-
 रस्य लोपो वा भ्रुवोः परयोः । शृण्वः शृणुवः शृण्मः शृणुमः । शृश्राव शृश्रुवतुः शृश्रु-
 वुः । शृश्रोथ शृश्रुवथुः शृश्रुव । शृश्राव शृश्रव शृश्रुव शृश्रुम । श्रोता श्रोष्यति शृणोतु
 शृणुतात् शृणुताम् शृण्वन्तु ॥ उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् । ६।४।१०६। असं-
 योगपूर्वात्प्रत्ययादुतो हेर्लुक् । शृणु शृणुतात् शृणुतम् शृणुत । गुणावादेशौ । शृण्वानि

निषेधे च कृते ॥ शृणुतः ॥ झौ ऋत्यान्तादेशे च कृते तत्राचिशुधात्विति सूत्रेण्यङि
 प्राप्ते हुश्रुवोः सार्वधातुके इत्यनेन यणि कृते ॥ शृण्वन्ति ॥ सिपि शृ श्रु सि इति जाते
 सिपः सस्य मूर्द्धन्यत्वे ऋवर्णात्प्रत्ययस्य णत्वं वाच्यमिति नस्य णत्वे गुणे च कृते ॥
 शृणोपि । थसि अपित्वात् छिद्वत्त्वे छिद्वत्त्वाच्च क्किति चेत्यनेन गुणाभावे ॥ शृणुथः । एवं थे परे ।
 शृणुथ ॥ मिपि पित्वाद्गुणे कृते ॥ शृणोमि ॥ वसि परे लोपश्चास्यान्यतरस्यां भ्रुवोः
 इत्यनेनोकारलोपे ॥ शृण्वः । पक्षे उकारलोपाभावे । शृणुवः ॥ एवमेव मसि ॥ शृण्मः । शृणुमः ॥
 श्रु अग्रे छिटस्तिपि तिपोणङि लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे पूर्वोभ्यास इति
 अभ्यासत्वे हलादिः शेष इति शेषहल्लोपे श्रु श्रु अ इति जातं तत्र वृद्धि बाधित्वा गुणे अवादेशे
 पश्चादत्त उपधाया इति वृद्धौ ॥ शृश्राव ॥ अतुसि अचि शुधातुभ्रुवांश्चोरियद्भ्रुवङौ
 इत्यनेन उवङि कृते ॥ शृश्रुवतुः ॥ उत्सि उवङि कृते ॥ शृश्रुवुः ॥ थलि पित्वात् छिद्वत्त्वं छिद्वत्त्वा-
 भावाच्च न गुणनिषेधस्ततो गुणे कृते ॥ शृश्रोथ ॥ अथुसि अपित्वात् अपित्सार्वधातुके
 इति छिद्वद्भावे क्किति चेति गुणाभावे उवङि च कृते ॥ शृश्रुवथुः ॥ मध्यमबहुवचने अे परे
 गुणाभावे उवङि च कृते ॥ शृश्रुव ॥ उत्तमबहुवचने णलि द्वित्वे अभ्यासत्वे शेषहल्लोपे
 गुणे अवादेशे वृद्धौ । शृश्राव । णिदभावपक्षे । शृश्रव ॥ वे ॥ शृश्रुव ॥ मे ॥ शृश्रुम ॥ श्रु
 अग्रे लुटस्तिपि स्यतासी ललुटोरिति तासि गुणे लुटः प्रथमस्य डारौरस इति
 तिपो ङात्वे ङित्वसामर्थ्यात् ङेलोपे ॥ श्रोता ॥ श्रु अग्रे लृटि स्ये सस्य मूर्द्धन्यत्वे गुणे
 च कृते ॥ श्रोष्यति ॥ श्रुधातोरेषे लोटस्तिपि भ्रुवः शृचेत्यनेन श्रादेशे श्रौ च कृते
 शलोपे नस्य णत्वे गुणे एरुरिति तिप उकारे च कृते ॥ शृणोतु ॥ तातङि छित्वात्
 गुणाभावे ॥ शृणुतात् ॥ तामि ॥ भ्रुवः शृचेत्यनेन श्रादेशे श्रौ शलोपे नस्य णत्वे ॥
 शृणुताम् ॥ झौ ऋत्यान्तादेशे भ्रुवः शृचेत्यनेन श्रादेशे श्रौ शलोपे हुश्रुवोः सार्व-
 धातुके इति यणि एरुरिति तिप उकारे च कृते ॥ शृण्वन्तु ॥ श्रु अग्रे लोटो मध्यम-
 पुरुषैकवचने सिपि सेर्हापिचेत्यनेन सेर्हत्वे भ्रुवः शृचेत्यनेन श्रादेशे श्रौ च कृते
 शलोपे नस्य णत्वे ॥ उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् इति हेर्लोपे च कृते ॥ शृणु ॥
 तातङि । शृणुतात् ॥ तमि ॥ शृणुतम् ॥ ते । शृणुत ॥ लोटः उत्तमपुरुषैकवचने मिपि ॥ मेनिः
 इति मेर्नित्वे कृते भ्रुवः शृचेति श्रादेशे श्रौ च कृते शलोपे नस्य णत्वे आहुसमस्य

शृणवाय शृणवाम । अशृणोत् अशृणुताम् अशृण्वन् । अशृणोः अशृणुतम् अशृणुत अ-
 शृणवम् अशृण्व अशृणुव अशृण्म अशृणुम । शृणुयात् शृणुयाताम् शृणुयुः । शृणुयाः शृ-
 णुयातम् शृणुयात् । शृणुयाम् शृणुयाव शृणुयाम । श्रूयात् अश्रौपीत् अश्रौष्यत् । गन्त
 गतौ २० ॥ इपुगमियमां छः । ७।३।७७। एपां छः स्वात् श्रिति । गच्छति ज-
 गाम ॥ गमहनजनखनघसां लोपः क्लित्वनङि । ६।४।१८। एपानुपधाया लो-

पिचेति आटि गुणे एचोषवायाय इति अषि च कृते ॥ शृणवानि ॥ वे आहुत्त-
 मस्य पिचेति आटि श्रुवः शृ चेति श्रादेशे श्रौ च शलोपे नस्य णत्वे गुणे अषि च
 कृते ॥ शृणवाव ॥ एवमेव मे ॥ शृणवाम ॥ श्रु अग्रे लङ्क्षिपि श्रुवः शृचेति श्रादेशे श्रौ
 शलोपे नस्य णत्वे अटि गुणे तिप इकारलोपे च कृते ॥ अशृणोत् ॥ तामि । अशृणुताम् ॥
 श्रौ इत्यान्तादेशे श्रुः श्रादेशे श्रौ च कृते शलोपे नस्य णत्वे अटि क्लृश्रुवोः सार्व-
 धातुके इति षणि इतश्चेति इकारलोपे तकारस्य च संयोगान्तस्य लोप इति लोपे ॥
 अशृण्वन् ॥ सिपि । अशृणोः ॥ तमि । अशृणुताम् ॥ ते । अशृणुत ॥ अमि । अशृणवम् ॥
 वे । अशृणुव ॥ मे । अशृणुम ॥ लोपश्चास्यान्पतरस्यां म्वोरिति उकारलोपपक्षे ॥
 अशृण्व ॥ अशृण्व ॥ श्रु अग्रे लिङ्क्षिपि श्रुवः शृचेति श्रादेशे ऋप्रत्यये च कृते शलोपे
 नस्य णत्वे यासुट्परस्मैपदेषूदात्तो लिङ्क्षेति यामुटि उद्भागलोपे लिङ्ः सलोपो
 नन्त्यस्येति सलोपे च कृते ॥ शृणुयात् ॥ तामि । शृणुयाताम् ॥ उसि श्रादेशे श्रुप्रत्यये
 शलोपे नस्य णत्वे यामुटि उद्भागलोपे लिङ्ः सलोपोनन्त्यस्येति सलोपे उत्स्यपदा-
 न्तात् इति पररूपे कृते ॥ शृणुयुः ॥ सिपि श्रादेशे श्रौ शलोपे नस्य णत्वे यामुटि उद्-
 भागलोपे सलोपे इतश्चेति सकारान्तःपातीकारलोपे सस्य क्त्वे रस्य विसर्जनीयत्वे च कृते ॥
 शृणुयाः ॥ तमि । शृणुयाताम् ॥ ते । शृणुयात् ॥ अमि । शृणुयाम् ॥ वे । शृणुयाव ॥ मे ॥
 शृणुयाम ॥ श्रु अग्रे आशीर्लिङ्क्षिपि यामुटि उद्भागलोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे स्कोः
 संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे अकृतसार्वधातुकयोर्दीर्घ इति दीर्घे ॥ श्रूयान् ॥
 श्रु अग्रे लङ्क्षिपि च्लि लृङ्नीति च्छे च्लेः सिच् इति सिचि इङ्भागलोपे अटि इत-
 श्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽष्टके इति ईटि तस्य मूर्द्धन्यादेशे सिचि वृद्धिः
 परस्मैपदेष्विति वृद्धौ कृतायाम् ॥ अश्रौपीत् ॥ श्रु अग्रे लङ्क्षिपि अटि स्पतासी
 लृलृटोरिति स्वे मूर्द्धन्यादेशे इतश्चेति तिप इकारलोपे सार्वधातुकार्द्धधातुकयो-
 रिति गुणे च कृते ॥ अश्रौष्यत् ॥ गन्त गतौ धातुर्धरीवरीति तत्र उपदेशेऽजनुनासिक
 इत् इति लृकारस्येतंज्ञार्थां तस्य लोप इत्यनेन लृकारलोपे जाते गम् इत्यवशिष्टं ततो
 लिङ्क्षिपि शपि इपुगमियमां छ इत्यनेन सर्वस्य गम्भागस्य छत्वेप्राप्ते अलोन्त्यस्ये-
 त्यनेन मस्य छत्वे पररूपे च कृते गच्छति इति जातं तत्र छि तुक् इति तुकि उक्भागलोपे
 स्तोःश्चुना श्रुरिति तस्य चत्वे ॥ गच्छति ॥ गम् अग्रे लिङ्क्षिपि तिपो णलि लिटि धातो

पोऽजादौ किति न लङि । जग्मतुः जग्मुः । जगमिथ जगन्थ जग्मथुः जग्म । जगाम
जगम जग्मिव जग्मिग । गन्ता ॥ **गमेरिट् परस्मैपदेषु** । ७।२।५८। गमेः परस्व
सादेरार्धधातुकस्येद् स्यात् परस्मैपदेषु । गमिष्यति गच्छतु अगच्छत् गच्छेत् गम्यात् ॥
पुषादिद्युताद्युदितः परस्मैपदेषु । ३।१।५५। इयन्विकरणपुषादेर्द्युतादेर्लदितश्च
परस्व च्लेरङ् परस्मैपदेषु । अगमत् अगमिष्यत् । इति परस्मैपदिनः । एध वृद्धौ ॥

रन्भ्यासस्येति द्वित्वे अभ्यासत्वे शेषह्रलोपे **कुहोश्चुरिति** गस्य जत्वे अत उपधाया
इत्यनेन उपधाकारदीर्घत्वे ॥ जगाम ॥ अतुसि द्वित्वे अभ्यासत्वे शेषह्रलोपे चुत्वे **गमहनजन-**
खनघसां लोपः क्लित्यनङि इत्यनेनोपधालोपे ॥ जग्मतुः ॥ लसि । जग्मुः ॥ क्रादि-
नियमात् थळि वेट् द्वित्वेऽभ्यासत्वे शेषह्रलोपे चुत्वे च कृते ॥ जगमिथ ॥ इडभावे मत्यानुस्वारे
अनुस्वारस्य ययि परसवर्ण इति परसवर्णत्वे कृते ॥ जगन्थ ॥ अथुसि उपधालोपे । ज-
ग्मथुः ॥ अे उपधालोपे । जग ॥ गळि । जगाम ॥ पूर्ववत् । पक्षे **गलुत्तमो** वेति णिस्वा-
भावे ॥ जगम ॥ वे इटि उपधालोपे च । जग्मिव ॥ मे इटि उपधालोपे च । जग्मिम ॥ गम्-लुट-
स्तिपि **स्यतासी लृलुटोरिति** तासि कृते **लुटः प्रथमस्य डारौरस** इति तिपो डाल्ते डि-
त्वाह्रिलोपे मत्यानुस्वारेऽनुस्वारस्य परसवर्णत्वे च ॥ गन्ता ॥ गम् अग्रे लुटस्तिपि स्वे **गमेरिट्**
परस्मैपदेषु इत्यनेन इटि तस्य मूर्धन्यादेशे च कृते ॥ गमिष्यति ॥ गम् अग्रे लोटस्तिपि
शपि **इषुगमियमां छ** इति छदेशे **छे च** इति तुकि लङ्भागलोपे तस्य चुत्वे **एरु-**
रिति इकारस्योकारे कृते ॥ गच्छतु ॥ गम् अग्रे लङ्स्तिपि शपि अटि **इषुगमियमां छ** इति
छे तुकि चुत्वे **इतश्चेति** तिप इकारलोपे च ॥ अगच्छत् ॥ गम् अग्रे लिङ्स्तिपि शपि **इषुग-**
मियमां छ इति छे तुकि चुत्वे यासुटि उट्टभागलोपे **अतोथेय** इति इयादेशे
गुणे **लोपो व्योर्बलीति** वलोपे **इतश्चेतीकारलोपे** च ॥ गच्छेत् ॥ गम् अग्रे आशीर्लि-
ङ्स्तिपि यासुटि उट्टलोपे **स्कोः संयोगाद्योरिति** सलोपे **इतश्चेति** तिप इकारलोपे ॥
गम्यात् ॥ गम् अग्रे लुङ्स्तिपि अटि **चिल लुङीति** लौ **पुषादिद्युताद्युदितः**
परस्मैपदेषु इत्यनेन च्लेरङादेशे डलोपे **इतश्चेति** तिप इकारलोपे अगमत् ॥ गम् अग्रे
लङ्स्तिपि स्वे **गमेरिट्परस्मैपदेषु** इति इटि अटि **इतश्चेति** तिप इकारलोपे सका-
रस्य मूर्धन्यादेशे च कृते ॥ अगमिष्यत् ॥ एध् वृद्धौ धातुर्वर्तते तत्र कस्य सूत्रस्य प्राप्तिः ।
लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः अत्रेध् धातुः सकर्मकोऽस्त्यकर्मको वा अ-
त्ययमकर्मकस्ततः कर्तरि नवापि लकाराः प्राप्ताः तत्र **वर्तमाने लङ्** इत्यनेनात्रैवृध्धतोरै-
र्त्तमानक्रियावृत्तित्वाल्लङ्जातो जाते च लटि टकारस्य **हलन्त्यमित्यनेन** लकारोत्तरवर्त्यकारस्य
चोपदेशेजनुनासिक इदित्यनेनेसंज्ञायां हृतायां कृते च **तस्य लोप** इत्यनेन तयो-
र्लोपे एध् लृ इति जातं तत्र **तिप्तस्झी** इत्यनेन खलकपोतान्यायेनाद्यादशापि छदेशाः
प्राप्तास्तत्र **लः परस्मैपद्** इत्यनेन तत्रेषां छदेशानां परस्मैपदत्वे प्राप्ते **तडानावात्मने-**

शृणवाव शृणवाम । अशृणोत् अशृणुताम् अशृण्वन् । अशृणोः अशृणुतम् अशृणुत अ-
 शृणवम् अशृण्व अशृणुव अशृण्वम् अशृणुम् । शृणुयान् शृणुयाताम् शृणुयुः । शृणुयाः शृ-
 णुयातम् शृणुयात् । शृणुयाम् शृणुयाव शृणुयाम । शृयात् अश्रीयीत् अश्रीष्यत् । गन्त-
 गतौ २० ॥ इपुगमियमां छः । ७।३।७७ एषां छः स्यात् शिति । गच्छति ज-
 गाम ॥ गमहनजनखनघसां लोपः क्लियनङि । ६।४।९८। ययामुपवाया लो-

पिञ्चेति आटि गुणे एचोयचायाव इति अवि च कृते ॥ शृणवानि ॥ वे आडुत्त-
 मस्य पिञ्चेति आटि श्रुवः शृ चेति श्रादेशे श्रौ च शलोपे नस्य णत्वे गुणे अवि च
 कृते ॥ शृणवाव ॥ एवमेव मे ॥ शृणवाम ॥ श्रु अग्रे लङ्क्षितिपि श्रुवः शृचेति श्रादेशे श्रौ
 शलोपे नस्य णत्वे अटि गुणे तिप इकारलोपे च कृते ॥ अशृणोत् ॥ तामि । अशृणुताम् ॥
 श्रौ शत्यान्तादेशे श्रुवः श्रादेशे श्रौ च कृते शलोपे नस्य णत्वे अटि हुश्रुवोः सार्व-
 धातुके इति यष्णि इत्तश्चेति इकारलोपे तकारस्य च संयोगान्तस्य लोप इति लोपे ॥
 अशृण्वन् ॥ सिपि । अशृणोः ॥ तमि । अशृणुतम् ॥ ते । अशृणुत ॥ अमि । अशृणवम् ॥
 वे । अशृणुव ॥ मे । अशृणुम् ॥ लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोरिति उकारलोपपक्षे ॥
 अशृण्व ॥ अशृण्वम् ॥ श्रु अग्रे लिङ्क्षितिपि श्रुवः शृचेति श्रादेशे ऋप्रत्यये च कृते शलोपे
 नस्य णत्वे यासुट्परस्मैपदेपूदात्तो ङिञ्चेति यासुटि उट्भागलोपे लिङ्ः सलोपो
 नन्त्यस्येति सलोपे च कृते ॥ शृणुयात् ॥ तामि । शृणुयाताम् ॥ उस्ति श्रादेशे श्रुप्रत्यये
 शलोपे नस्यणत्वे यासुटि उट्भागलोपे लिङ्ः सलोपोनन्त्यस्येति सलोपे उट्पदा-
 न्तात् इति पररूपे कृते ॥ शृणुयुः ॥ सिपि श्रादेशे श्रौ शलोपे नस्य णत्वे यासुटि उट्-
 भागलोपे सलोपे इत्तश्चेति सकारान्तःपातीकारलोपे सस्य कृत्वे रस्य विसर्जनीयत्वे च कृते ॥
 शृणुयाः ॥ तमि । शृणुयातम् ॥ ते । शृणुयात् ॥ अमि । शृणुयाम् ॥ वे । शृणुयाव ॥ मे ॥
 शृणुयाम ॥ श्रु अग्रे आशीलिङ्क्षितिपि यासुटि उट्भागलोपे इत्तश्चेति तिप इकारलोपे स्कोः
 संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे अकृतसार्वधातुकयोर्दीर्घ इति दीर्घे ॥ शृयात् ॥
 श्रु अग्रे लङ्क्षितिपि च्लि लुङीति च्लै च्लेः सिच् इति सिचि इङ्भागलोपे अटि इत्त-
 श्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि सस्य मूर्द्धन्यादेशे सिचि वृद्धिः
 परस्मैपदेष्विति वृद्धौ कृतायाम् ॥ अश्रीयीत् ॥ श्रु अग्रे लङ्क्षितिपि अटि स्यतासी
 लृलृटोरिति स्वे मूर्द्धन्यादेशे इत्तश्चेति तिप इकारलोपे सार्वधातुकार्धधातुकयो-
 रिति गुणे च कृते ॥ अश्रीष्यत् ॥ गन्तु गतौ धातुर्वरीवरीति तत्र उपदेशेऽजनुनासिक
 इत् इति लृकारत्येत्संज्ञाया तस्य लोप इत्यनेन लृकारलोपे जाते गम् इत्यनक्षिप्तं ततो
 लिट्क्षितिपि शपि इपुगमियमां छ इत्यनेन सर्वस्य गन्भागस्य छत्वे प्राप्ते अलोन्त्यस्ये-
 त्यनेन मस्य छत्रे पररूपे च कृते गच्छति इति जातं तत्र छि तुक् इति वृत्ति उक्त्भागलोपे
 स्तोःश्चुनाश्चुरिति तस्य चत्वे ॥ गच्छति ॥ गम् अग्रे लिट्क्षितिपि तिपो णलि लिटि धातो

पोऽजादौ किति न लङि । जग्मतुः जग्मुः । जगमिथ जगन्थ जग्मथुः जग्म । जगाम
जगम जग्मिथ जग्मिम । गन्ता ॥ गमेरिड् परस्मैपदेषु ॥ ७ ॥ २ ॥ ५ ॥ ८ ॥ गमेः परस्य
सादेरार्धधातुकस्येड् स्यात् परस्मैपदेषु । गमिष्यति गच्छतु अगच्छत् गच्छेत् गम्यात् ॥
पुषादिद्युताद्युदितः परस्मैपदेषु ॥ ३ ॥ १ ॥ ५ ॥ इयन्विकरणपुषादेर्द्युतादेर्लुदितश्च
परस्य च्लेरङ् परस्मैपदेषु । अगमत् अगमिष्यत् । इति परस्मैपदिनः । एध वृद्धौ ॥

रन्भ्यासस्येति द्वित्वे अभ्यासत्वे शेषहललोपे कुहोश्चुरिति गस्य जत्वे अत उपधाया
इत्यनेन उपधाकारदीर्घत्वे ॥ जगाम ॥ अतुसि द्वित्वे अभ्यासत्वे शेषहललोपे जुत्वे गमहनजन-
खनघसां लोपः क्लित्यनङि इत्यनेनोपधालोपे ॥ जग्मतुः ॥ उसि । जग्मुः ॥ ऋदि-
नियमात् थलि वेद् द्वित्वेऽभ्यासत्वे शेषहललोपे जुत्वे च कृते ॥ जगमिथ ॥ इडभावे मस्यानुस्वारे
अनुस्वारस्य ययि परसवर्ण इति परसवर्णत्वे कृते ॥ जगन्थ ॥ अथुसि उपधालोपे । ज-
ग्मथुः ॥ अे उपधालोपे । जग्म ॥ गलि । जगाम ॥ पूर्ववत् । पक्षे णलुत्तमो वेति णिच्वा-
भावे ॥ जगम ॥ वे इटि उपधालोपे च । जग्मिथ ॥ मे इटि उपधालोपे च । जग्मिम ॥ गम्-लुट-
स्तिपि स्यतासी लृलुटोरिति तासि कृते लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो ङात्वे ङि-
त्वाङ्लोपे मस्यानुस्वारेऽनुस्वारस्य परसवर्णत्वे च ॥ गन्ता ॥ गम् अग्रे लृटस्तिपि स्वे गमेरिड्
परस्मैपदेषु इत्यनेन इटि सस्य मूर्धन्यादेशे च कृते ॥ गमिष्यति ॥ गम् अग्रे लोटस्तिपि
शपि इषुगमियमां छ इति छादेशे छे च इति तुकि उक्भागलोपे तस्य जुत्वे एरु-
रिति इकारस्योकारे कृते ॥ गच्छतु ॥ गम् अग्रे लङस्तिपि शपि अटि इषुगमियमां छ इति
छे तुकि जुत्वे इतश्चेति तिप इकारलोपे च ॥ अगच्छत् ॥ गम् अग्रे लिङस्तिपि शपि इषुग-
मियमां छ इति छे तुकि जुत्वे यासुटि उट्भागलोपे अतोयेय इति इयादेशे
गुणे लोपो व्योर्वेलीति यलोपे इतश्चेतीकारलोपे च ॥ गच्छेत् ॥ गम् अग्रे आशीलि-
ङस्तिपि यासुटि उट्लोपे स्कोः संयोगाद्योरिति सलोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे ॥
गम्यात् ॥ गम् अग्रे लृङस्तिपि अटि च्लि लृङीति च्लौ पुषादिद्युताद्युदितः
परस्मैपदेषु इत्यनेन च्लेरङादेशे ङलोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे अगमत् ॥ गम् अग्रे
लृङस्तिपि स्वे गमेरिड्परस्मैपदेषु इति इटि अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे सका-
रस्य मूर्धन्यादेशे च कृते ॥ अगमिष्यत् ॥ एध् वृद्धौ धातुर्वर्तते तत्र कस्य सूत्रस्य प्राप्तिः ।
लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः अग्रेषु धातुः सकर्मकोऽस्त्यकर्मको वा अ-
स्त्यकर्मकर्मकस्ततः कर्तरि नवापि लकारः प्राप्ताः तत्र वर्तमाने लट् इत्यनेनाग्निधातोर्व-
र्तमानक्रियावृत्तित्वाहङ्जातो जाते च लटि टकारस्य हलन्त्यमित्यनेन लकारोत्तरनल्यकारस्य
चोपदेशेऽजनुनासिक इदित्यनेनेत्संज्ञायां कृतायां कृते च तस्य लोप इत्यनेन तयो-
र्लोपे एध् ल् इति जातं तत्र तिप्तस्झीत्यनेन खलकपोतन्यायेनाष्टादशापि छादेशाः
प्राप्तास्तत्र लः परस्मैपदमित्यनेन सर्वेषां छादेशानां परस्मैपदत्वे प्राप्ते तङानावात्मने-

दित आत्मनेपदानां टेरे । ३।४।७९। टितो लखात्मनेपदानां टेरेत्वम् । एधते ॥
 आतो ङितः । ७।२।८१। आतः परस्य ङितामाकारस्य इप् स्यात् । एधते एधन्ते ॥
 धासः से । ३।४।८०। टितो लस्य धासः से स्यात् । एधसे एधेधे एधध्वे । अतो गुणे।

पदमित्यनेन तद्प्रत्याहारान्तःपातिनां नवानां त्यात्मनेपदसंज्ञा जाता एवं तिवाद्यो नव
 परस्मैपदसंज्ञिनस्तादयश्च नवात्मनेपदिनस्तेषां मध्यादत्र परस्मैपदिनः प्रत्ययाः स्युः किमुतात्म-
 नेपदिनः स्युरित्याशङ्क्यामनुदात्तञ्जित आत्मनेपदमित्यनेनात्र एध् धातोर्दुदात्ते-
 च्चादात्मनेपदसंज्ञिनस्तादयः प्रत्ययाः प्राप्तुमर्ह्यः परं तादीनामपि नवानां मध्यादत्र केन भाव्य-
 मित्याशङ्कायां तिङ्श्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमा इत्यनेन क्रमात्रयाणां त्रिकाणां
 प्रथममध्यमोत्तमसंज्ञासु जातासु जातासु च तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्येकशः
 इत्यनेन लब्धप्रथमादिसंज्ञानां तिङ्लयाणां त्रयाणां वचनानां प्रत्येकमेकवचनद्विवचनबहुवचनसं-
 ज्ञासु अत्र प्रथमपुरुषेण भाव्यं मध्यमेन भाव्यं उत्तमेन वा भाव्यमित्याशङ्कायां शेषे प्रथम इत्य-
 नेन प्रथमः पुरुषो भवितुमर्हस्तस्यापि त्रीणि वचनानि सन्ति तेषां मध्यात्केन भाव्यमित्याशङ्कायां
 द्वेकयोर्द्विवचनैकवचने इत्यनेनात्रैकवचनस्य विवक्षास्तीत्येकवचने त इत्यागते एध् त
 इति जातं तत्र तिङ्शित्सार्वधातुकमित्यनेन तकारस्य सार्वधातुकसंज्ञायां कृतायां
 कर्तरि शप् इत्यनेन शपि कृते पस्य हलन्त्यमित्यनेन शस्य च लशक्तञ्जिते
 इत्यनेनेत्संज्ञायां कृतायां कृते च तस्य लोप इत्यनेन शकारपकारयोर्लोपे एध् अ त इति
 जाते कृते च संयोगे एधत इति जातं तत्र दित आत्मनेपदानां टेरे इत्यनेन टिरूपस्य
 तकारोत्तरवर्त्यकारस्य एकारे कृते ॥ एधते ॥ इति सिद्धम् ॥ एध् अमे लटः प्रथमपुरुषद्विवचने
 आतामि समागते एध् आताम् इति जातं तत्र तिङ्शित्सार्वधातुकमित्यनेन आतामः
 सार्वधातुकत्वे कर्तरि शप् इति शपि शकारपकारयोरितिसंज्ञायां लोपे च कृते एध् अ
 आताम् इति जातं तत्र सार्वधातुकमपिदित्यनेन सार्वधातुकीभूतस्य आतामो द्विट्त्वे
 कृते आतो ङित इत्यनेनाकारस्य इयादेशे कृते एध् अ इप् ताम् इति जातं तत्र
 यकारस्य हलन्त्यमित्यनेनेत्संज्ञाकारणपूर्वं लोपे कृते अकारेकारयोश्च गुणे कृते धस्य एकारेण
 सह संयोगे कृते कृते च दित आत्मनेपदानां टेरे इत्यनेन टिरूपस्य तकारोत्तरवर्तिन
 आम् भागस्य एत्वे च कृते ॥ एधते ॥ इति सिद्धम् ॥ एध् अमे प्रथमपुरुषबहुवचने शे समागते
 सार्वधातुकत्वे कर्तरि शप् इति शपि श्नोन्त इति अन्तादेशे दित आत्मने-
 पदानां टेरे इति टेरेत्वे च कृते ॥ एधन्ते ॥ इति सिद्धम् ॥ एध् अमे मध्यमपुरुषैकवचने
 पासि समागते तिङ्शित्सार्वधातुकमिति धासः सार्वधातुकत्वे कर्तरि शप् इति
 शपि धासः से इति धासः सेत्वे च कृते ॥ एधसे ॥ एवं मध्यमद्विवचने आतामि आपामः
 सार्वधातुकत्वे कर्तरि शप् इति शपि सार्वधातुकमपित् इति आपामो द्विट्त्वे

एषे एषावहे एषामहे ॥ इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः । ३।१।३६। इजादिनां भा-
तुर्गुरुमानृच्छत्यन्वस्तत आम् स्यादिति ॥ आम्प्रत्ययबन्धुप्रोऽनुप्रयोगस्य । १।३।
६३। आम्प्रत्ययो यस्मादित्यतद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः । आम्प्रत्यया तुल्यमनुप्रयुज्यमा-
नात् कृञोऽप्यालानेपदम् ॥ लिटस्तद्गयोरेशिरेच् । ३।४।८१। लिटादेशोलाङ्गयो-
रेशिरेचो स्तः । एषाश्चक्रे एषाश्चक्रते एषा भक्षिरे । एषा भक्षुरे एषा भक्षुरे ॥ इणः

आतो क्ति इति आथाम आकारस्य इथादेशे यलोपे गुणे टेरत्ये च कृते ॥ एषेपे ॥
एच् अग्रे मध्यमबहुवचने ध्वनि सार्वधातुकत्वे शपि टेरत्ये च कृते ॥ एष्ये ॥ एच् अग्रे उत्त-
मैकवचने इटि सार्वधातुकत्वे शपि टेरत्ये अतो गुणे इति परस्मै च कृत् ॥ एषे ॥ एच्
अग्रे लट उत्तमद्विवचने वही च समागते सार्वधातुकत्वे शपि अतो दीर्घो यधीति अक-
रदीर्घत्वे टेरत्ये च कृते ॥ एषावहे ॥ एषं लट उत्तमबहुवचने गार्हिति सार्वधातुकत्वे शपि
अतो दीर्घो यधीति दीर्घत्वे टेरत्ये च कृते ॥ एषामहे ॥ एच् अग्रे परोक्षे लिट् इति
लिटि प्राप्ते एच् लिट् इति जातं तत्र इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छ इत्यनेन आमि कृते कृते
च आम इति सूत्रेण लिट्लोपे एच् आम् इति जातं तत्र कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि
इत्यनेन लिट्परे कृञि प्रयुक्ते एषां कृ लिट् इति जातं तत्र लिट्सादेशे कृते लिटस्तद्-
योरेशिरेच् इत्यनेन एशि कृते शलोपे च कृते एच् आम् कृ ए इति जातं तत्र द्विर्वाच-
धायकसूत्रात् यण्विधायकसूत्रस्य परत्वात्प्राप्तं यणं द्विर्वचनेचि इत्यनेन सूत्रेण क्षपिन्ध
लिटि धातोरनभ्यासस्येति सूत्रेण द्वित्वे कृते एषाम् कृ कृ ए इति जातं तत्र उरत्
इत्यनेन रपरे अदादेशे कृते एषांक् कृ ए इति जातं तत्र हलादिः शेष इति शेषकलो
लोपे एषां कृ कृ ए इति जातं तत्र कुहोश्चुरिति कस्य चले इको यणचिती यणि च
कृते ॥ एषांचक्रे ॥ इति सिद्धम् ॥ एच् अग्रे परोक्षे लिट् इति लिटि इजादेश्च गुरु-
मतोऽनृच्छ इत्यनेन आमि आम इति सूत्रेण लिट् लोपे कृञ्चानुप्रयुज्यते
लिटि इत्यनेन लिट्परे कृञि विहिते लिटो लस्य च प्रथमपुरुषद्विवचने आतामि कृते लि-
टि धातोरनभ्यासस्येति कृञो द्वित्वे उरत् इत्यनेन रपरे अदादेशे हलादिः शेष
इति लोपे कुहोश्चुरिति ककारस्य चकारे इको यणचिती यणि दित आत्मने-
पदानां टेर इति टेरत्ये च कृते ॥ एषांचक्रते ॥ एच् अग्रे परोक्षे लिट् इति लिटि इजा-
देश्च गुरुमतो नृच्छ इति आमि आम इति लिटिलोपे कृञ् चानुप्रयुज्यते
लिटि इति लिट्परे कृञि विहिते लिट्लकारस्य च प्रथमपुरुषद्विवचने ते आगते लिटस्त-

१ आम्प्रत्ययवत् कृञोऽनुप्रयोगस्य ॥ आम् प्रत्ययो यस्मादिति बहुव्रीहिः । मत्र इतिविधः । बहुवचन-
विज्ञानोऽहद्व्युत्पत्तिविज्ञानः ॥ अन्यपदार्थस्य समभिव्यक्त्याह्वनदार्थो वेत्त संयन्नेनाभ्यपत्तेर्येव यद् कर्तव्य-
यार्थस्य तत्र बहुवचनविज्ञानोन्वयज्ञानः ॥ लोपकर्मणः । निवृत्तः । इत्युभयद्वये । प्रकृते च बहुवचनवि-
ज्ञानः स्वीकृत्यते नेतदा आत्मन्तल यत्तुतामपिच मूढनेव स्वर्षं स्यात् । तन्नामव्याहृत्युत्पत्तिविज्ञा-
नो बहुव्रीहिः । सनायन्ता धातुप दस्यनेनापि न धातुलम् । तेषु आम् इत्यस्य धातुनात्वात् ।

पीध्वं लुङ्लिटां धोऽद्गात् । ८।३।७८। इणन्ताद्ङात्परेषां पीध्वंलुङ्लिटां घस इः
स्वात् । एधाञ्चकृद् एधाञ्चक्रे एधाञ्चकृवहे एधाञ्चकृमहे । एधाञ्चकृभू एधामास । ए-

झयोरोशिरेच् इत्यनेन श्रेचि कृते चकारस्य लोपे कृते एषाञ्छ इरे इति जातं तत्र लिटि
धातोरनभ्यासस्येति कृञो द्वित्वे उरत् इति स्परे अदादेशे हलादिः शोष इति
रलोपे कुहोश्चुरिति ककारस्य चकारे इकोयणचीति यणि च कृते एधाञ्चक्रिरे ॥ एध् अग्रे
परोक्षे लिट् इति लिटि इजादेश्च गुरुमतोन्च्छ इति आमि आम इति लिटो
लोपे कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटीति लिट्परे कृञि प्रयुक्ते लिटो लकारस्य च मध्यगौकवचने
धासि कृते धासः से इति धासः सकारे कृते एषां छ से इति जातं तत्र लिटि धातोरन-
भ्यासस्येति कृद्वित्वे उरत् इति स्परे अदादेशे हलादिः शोष इति रलोपे कुहोश्चुरि-
ति ककारस्य चकारे सकारस्य मूर्द्धन्यादेशे च कृते दित् आत्मनेपदानां टेरे इति
टेरेत्वे ॥ एधाञ्चकृपे ॥ एध् अग्रे लिटि आमि लिटोलोपे लिट्परे कृञि लिटो लस्य आधामि कृञ्
द्वित्वे अदादेशे रलोपे कस्य चत्वे यणि टेरेत्वे च कृते ॥ एधाञ्चक्राथे ॥ एध् अग्रे लिटि इ-
जादेश्च गुरुमतोन्च्छ इति आमि आम इति लिटो लोपे कृञ्चानुप्रयुज्यते
लिटि इति लिट्परे कृञिविहिते लिटो लस्य च मध्यगवहुवचने ञमि कृते एषाञ्छ ञम् इति
जातं तत्र लिटि धातोरनभ्यासस्येति कृञो द्वित्वे उरत् इति अदादेशे हलादिः
शोष इति रलोपे कुहोश्चुरिति ध्रुवे इणः पीध्वंलुङ्लिटां धोऽद्गात् इत्यनेन घस
दत्वे दित् आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे च कृते ॥ एधाञ्चकृद् ॥ एध् अग्रे लिटि
आमि लिटोलोपे लिट्परे कृञि लिटो लस्य चोत्तमपुरुषैकवचने इटि कृञो द्वित्वे अदादेशे रलोपे
ककारस्य चकारे टेरेत्वे यणि च कृते ॥ एधाञ्चक्रे ॥ एवं वही ॥ एधाञ्चकृवहे ॥ महिञि च ॥
एधाञ्चकृमहे ॥ एवं एध् अग्रे परोक्षे लिट् इति लिटि इजादेश्च गुरुमतोन्च्छ इति आमि
आम इति लिटो लोपे कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटीति लिट्परे मुञि जाते एषां भू लिट्
इति जातं तत्र लिटो लकारस्य गलि कृते एषांभू अ इति जातं तत्र भुवो लुङ्लुङ्लिटो-
रिति वृकि कृते उक्त्वागस्य लोपे कृते लिटि धातोरनभ्यासस्येति भुवो द्वित्वे एषांभू
भू अ इति जाते हलादिः शोष इति रलोपे एषांभूभू अ इति जातं तत्र ह्रस्व इति
सूत्रेणाम्नासाचो भकारोचरवर्तिन ऊकारस्य ह्रस्वत्वे कृते कृते च भवतेर इत्युकारस्याकारे
अभ्यासेचर्च इत्यनेन मस्य दत्वे च कृते ॥ एधाञ्चभूय ॥ एवं एध्धातोर्लिट्परे असि विहिते
विहिते च लिटो लस्य परस्मैपदानां णल्लुप्तस्यलघुसणल्वमा इत्यनेन गलि एषां

१ इणः पीध्वंलुङ्लिटां धोऽद्गात् ॥ इण्कोरित्वधिकारादेष इण्त्वाने पुनरिण्ग्रहण कोरिति निष्पत्त्यर्थं
समेह न पक्षीध्वम् ॥ अङ्ग्रहणभावे परिपूर्वकनिष् धातोर्दत्तुकि विधिलिटि परिवेदिपीध्वमित्यत्रापि इल-
प्ररितिः स्वात् ॥ यदिचार्यवपरिभाषया पीध्वन्तोऽर्धवत्ग्रहणे एपीडुमित्यत्रैव स्वास लय सदासत्प्रद-
धर्मवत्परिभाषया अनिलाले मानम् ।

ऐधेताम् ऐधन्त । ऐधथाः ऐधेयाम् ऐधेष्वम् । ऐधे ऐधवादि ऐधामहि ॥ १०५ ॥
 सीयुट् ॥ ३१४१०२॥ सलोपः । एधेत एधेयाताम् ॥ झस्य रन् ॥ ३१४१०६॥
 लिङो झस्य रन् स्यात् । एधेरन् । एधेथाः एधेयाथाम् एधेष्वम् ॥ इटोऽत् ॥ ३१४१
 १०६॥ लिङादेशस्य इटोऽत्स्यात् । एधेय एधेवादि एधेमाहि ॥ सुट्प्रतिषोः ॥ ३१४
 १०७॥ लिङस्यथोः सुट् । यलोपः । आर्धधातुकत्वात्सलोपो न । एधिपीष्ट एधिपीया
 त्ताम् एधिपीरन् । एधिपीष्टाः एधिपीयास्थाम् एधिपीष्वम् । एधिपीय एधिपीवादि
 धिपीमाहि । ऐधिष्ट ऐधिपाताम् ॥ आत्मनेपदेष्वनतः ॥ ७११५॥ ३१५०
 सनेपदेषु झस्य अत् इत्यादेशः स्यात् । ऐधिपत ऐधिष्टाः ऐधिपाथाम् ऐधिष्वम् ।
 ऐधिष्वहि ऐधिष्माहि । ऐधिष्वत ऐधिष्यताम् ऐधिष्यन्त । ऐधिष्यथाः ऐधिष्येयाम् ऐ-

समागते लिङो लस्य तादेशे शपि लिङः सीयुट् इति सीयुटि जाते एष सीयुट् त इति
 जातं तत्र टकारस्य हलन्त्यमिलनेन यकारान्तःपात्युकारस्य उपदेशेजनुनासिक इत्
 इत्यनेन तयोस्त्संज्ञां विधाय लिङः सलोपोनन्त्यस्येति सलोपे लोपो व्योर्वलीति
 यलोपे आद्गुण इति गुणे च कृते ॥ एधेत ॥ एष् अत्रे आशीलिङः प्रथमपुरुषैकवचने ते
 आगते सीयुटि टकारोकारणां इत्संज्ञाकरणपूर्वं लोपे जाते एष् सी त इति जातं तत्र
 आर्धधातुकस्येड्वल्लादेरिति इटि कृते एधिसी त इति जाते सुट्प्रतिषोरिति
 सुटि उद्भागस्य लोपे एधिसी स् त इति जाते उभयोः सकारयोर्मुद्न्यादेशे कृते घृना
 घृरिति घृने च कृते ॥ एधिपीष्ट ॥ एष् अत्रे लुङः प्रथमपुरुषैकवचने ते आगते च्लि लुङी-
 ति च्लौ च्लेः सिच् इति सिचि इन्भागस्य लोपे आर्धधातुकस्येड्वल्लादेरिति इटि
 आडजादीनामिति आटि आ टश्चेति वृद्धौ सस्य मुद्न्यादेशे घृत्वे च कृते ॥ ऐधिष्ट ॥
 एष् अत्रे लुङः प्रथमपुरुषवद्बुवचने ते आगते च्लि लुङीति च्लौ च्लेः सिच् इति सिचि
 इन्भागलोपे इटि आडजादीनामिति आटि आटश्चेति वृद्धौ आत्मनेपदेष्वनत
 इति अत् आदेशे कृते ॥ ऐधिपत ॥ एष् अत्रे लुङ्मध्यमपुरुषवद्बुवचने ध्वमि च्लि लुङि
 इति च्लौ च्लेः सिच् इति सिचि इन्भागलोपे आडजादीनामिति आटि इटि वृद्धौ
 धिचेति सलोपे इणः पीध्वल्लुङ्लिटां घोह्नात् इति धस्य ढत्वे ॥ ऐधिष्वम् ॥ पक्षे ॥ ऐ-
 धिष्वम् ॥ एष् अत्रे लुङ्कारस्य प्रथमपुरुषैकवचने ते आगते स्यतासी लुलुटोरिति
 स्यादेशे आर्धधातुकस्येड्वल्लादेरिति इटि आडजादीनामिति आटि वृद्धौ सकारस्य
 मुद्न्यादेशे च कृते ॥ ऐधिष्वत ॥ कमु कान्तौ धातुरस्ति तत्र कमेधिष्व् इत्यनेन णिङि
 णिङो द्वित्वात्तद्धानावात्मनेपदमिति आत्मनेपदित्वं जातमात्मनेपदित्वात्प्रथमपुरुषैक-
 वचने ते समागते णकारस्य सुट् इत्यनेन लकारस्य हलन्त्यमिलनेन चेतसंज्ञां विधाय तस्य
 लोप इति लोपे कृते कम् इ त इति जातं तत्र कर्तरि शपिति शपि कम् इ अ त इति जातं

विद्यन्वम् । मेधिष्ये मेधिष्यावहि मेधिष्यामहि । कम् कान्तौ २ ॥ कर्मणिङ् । ३।
 १।३०। स्वर्थे । क्त्वात्क् । कामयते ॥ अयामन्ताल्वाय्येत्त्विष्णुषु ३।४।
 १।५। आम् अन्त आलु आय्य इत्नु इष्णु णु णेरयादेशः स्यात् । कामयाञ्चके । आय-

त्र अत उपधाया इत्यनेन ककारोत्तरवर्त्यकारस्य वृद्धी कृतायां सार्वधातुकार्द्धधा-
 क्योरिल्लनेन इकारस्य गुणे कृते एचोयवायाच इति अयादेशे टिन आन्मने-
 दानां टेरे इति टेरेषे च कृते ॥ कामयते ॥ कम् अत्र कर्मणिङ् इति णिङि क्त्वात्-
 मनेपदिष्ये लिटि चागते णकारइकारयोस्त्संज्ञाकरणपूर्वं लोपे कृते काम् इ लिट् इति जातं
 तत्र अत उपधाया इति वृद्धी कृतायां काम् इ लिट् इति जातं तत्र कास्यनेकाच
 माम्बक्तव्य इति आमि कृते अयामन्ताल्वाय्येत्त्विष्णुषु इत्यनेन णिङ्
 कारस्य अयादेशे कृते काम् अय् आम् लिट् इति जातं तत्र आम इति लिटो
 णे कृञ् चानुप्रयुज्यते लिटि इति लिट्परे कृञि प्रयुक्ते काम् अय् आम् कृ
 ङ् इति जातं तत्र प्रथमपुरुषैकवचने ते आदेशे कृते काम् अय् आम् कृ त इति जातं
 तत्र लिटस्तज्ञयोरेशिरेच् इत्यनेन तस्य णशि कृते काम् अय् आम् कृ ए इति जातं
 तत्र लिटि धातोरनभ्यासस्य इति कृत्रो द्वित्वे उरत् इति स्पर अदादेशे च कृते
 काम् अय् आम् कर् कृ ए इति जातं तत्र हलादिः शेष इति स्वोपे कुहोश्चुमिति
 तस्य चत्वे इको यणचीति यणि संयोगे च कृते ॥ कामयाञ्चके ॥ कम् अत्र कर्मणिङ्
 इति णिङि लिटि चागते काम् इ लिट् इति जातं तत्र अत उपधाया इति ककारोत्तर-
 वर्त्यकारवृद्धी कास्यनेकाच आम् बक्तव्य इति आमि अयामन्ताल्वाय्ये-
 त्त्विष्णुषु इत्यनेन णिङ् इकारस्य अयादेशे कृते काम् अय् आम् लिट् इति जाते आम
 इति लिटलोपे कृञ् चानुप्रयुज्यते लिटि इत्यनेन लिट्परे कृञि प्रयुक्ते काम् अय
 आम् कृ लिट् इति जातं तत्र लिट्प्रथमपुरुषद्विवचने आतामि समागते काम् अय् आम् कृ
 आताम् इति जाते लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे कृते कामयां कृ कृआताम् इति जातं
 तत्र उरत् इति अदादेशे कामयांक् कृ आतामिति जातं तत्र हलादिः शेष इति स्वोपे
 कुहोश्चुमिति कस्य चकारे इको यणचीति यणि टित आत्मनेपदानां टेरे इति
 टेरेषे च कृते ॥ कामयाञ्चक्राते ॥ कम् अत्र कर्मणिङ् इति णिङि लिटि अत उपधाया
 इति उपधावृद्धी कास्यनेकाच आम् बक्तव्य इति आमि अयामन्ताल्वाय्ये-
 त्त्विष्णुषु इति अथि आम इति सूत्रेण लिटलोपे कृञ् चानुप्रयुज्यते लिटि इति

१ अयामन्ताल्वाय्येत्त्विष्णुषु ॥ आम् कारवामात् । षण्ठ्यन्तौमण्ड्यन्तः । कृभ्वादिपदिगाधिक्रिय-
 णिङिभन्दिभ्यश्चेलौणादिको षच् । क्षोन्तः । स्मृतिपृथीत्यादश् । स्मृत्प्राक् । दृढक्षिस्मृतिभ्य
 रलौणादिकः आष्यः । स्मृत्प्राप्यः । स्तनिहयिपुकीर्त्तीणादिक एव इत्युक् । ननचिन्तुः । षण्ठ्यन्तौनि
 शेषुच । पारविष्णवः ।

दय इति णिङ् वा । चकमे चकमाते चकमिरे । चकमिरे चकमाथे चकमिडे । चकमे चकमिबहे चकमिमहे । कामयिता कामयितासे कमिता कामयिष्यते कमिष्यते । कामयताम् अकामयत कामयेत कामयिषीष्ट कमिषीष्ट ॥ णिञ्चिद्भ्रुभ्यः कर्तारि

लिट्परं कृष्प्रयुक्ते लिटश्च प्रथमपुरुषवचने क्षे आगते कामयांङ् इ इति जातम् तत्र लिटि
धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे उरत् इति रपरे अदादेशे ह्लादिः शेष इति रलोपे
कुहोश्चरिति कस्य चत्वे लिटस्तस्योरोशिरेच् इत्यनेन इत्यदेशे इको यणचिती
यणि च कृते ॥ कामयांचिरे ॥ आयादय आर्द्धधातुके वा इति सूत्रे णिङ्कित्ये
कम् धातोर्लिटः प्रथमपुरुषैकवचने तकारे समागते लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे
ह्लादिः शेष इति मलोपे कुहोश्चरिति कस्य चत्वे लिटस्तस्योरोशिरेच् इति
तकारस्य एशि शकारलोपे संयोगे च कृते ॥ चकमे ॥ एवं शेषाण्यपि लिटो रूपाण्युद्धानि ॥
कम् अग्रे कर्मेणिङ् इति णिङि अनन्यतने लुट् इति लुटि लुटश्च प्रथमपुरुषैकवचने
तकारे समागते अत उपधाया इति उपधावृद्धौ स्यतासी ललुटोरिति त
आर्द्धधातुकस्येड्ललादेरिति इटि गुणे अयादेशे कामयिताम् त इति जातं तत्र लुटः
प्रथमस्य डारौरस इति तकारस्य डाल्ते द्वित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे संयोगे च कृते ॥
कामयिता ॥ आयादय आर्द्धधातुके वा इत्यनेन णिङोऽभ्यायाद्यन्तःधात् णिङभावे ॥
कमिता ॥ कम् अग्रे णिङि उपधावृद्धौ लुटः प्रथमैकवचने ते गुणे अयादेशे स्यतासी
ललुटोरिति से इटि सस्य मूर्द्धन्यादेशे टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे च
कृते ॥ कामयिष्यते ॥ आयादय आर्द्धधातुके वा इति णिङभावे ॥ कमिष्यते ।
कम् अग्रे णिङि उपधावृद्धौ लुटः प्रथमैकवचने ते शपि टित आत्मनेपदानां
टेरे इति टेरेत्वे कृते गुणे अयादेशे कामयते इति जातं तत्र आमेत इत्यनेन तकारो
त्तरवर्त्येकारस्य आमि च कृते ॥ कामयताम् ॥ कम् अग्रे कर्मेणिङ् इति णिङि अनन्यतने
लुट् इति लुटि लुटः प्रथमपुरुषैकवचने तकारे आगते अत उपधाया इत्युपधावृद्धौ
शपि गुणे अयादेशे लुङ्लुङ्लुङ्लुङ्स्वहुदात्त इति अटि च कृते ॥ अकामयत ॥ कम्
अग्रे कर्मेणिङ् इति णिङि लिटो लकारस्य प्रथमपुरुषैकवचने तकारे अत उपधाया
इति वृद्धौ शपि गुणे अपि लिङः सीयुट् इति सीयुटि उट्भागलोपे लिङः सलोपो-
नन्त्यस्येति सलोपे लोपो व्योर्वलीति यलोपे आहुण इति गुणे च कृते ॥ कामयत ॥
कम् अग्रे णिङि आशीर्लुङः प्रथमपुरुषैकवचने ते उपधावृद्धौ सीयुटि उट्भागलोपे आर्द्ध-
धातुकस्येड्वललादेरिति इटि गुणे अयादेशे सीयुटि लोपो व्योर्वलीति यलोपे
सुट्तिथोरिति सुटि च कृते कामयि सी स् त इति जाते आदेशप्रत्ययोरिति सस्य
मूर्द्धन्यादेशे कृते कृते च मृना मृरिति हृत्वे ॥ कामयिषीष्ट ॥ आयादय आर्द्धधातुके
चेति णिङभावे ॥ कमिषीष्ट ॥ कम् अग्रे कर्मेणिङ् इति णिङि लुटः प्रथमपुरुषैकवचने

चङ् । ३।१।४८। ष्यन्तात् श्यादिभ्यश्च च्लेश्चङ् स्यात्कर्त्रर्थे लुङि परे । कामि अ त इति स्थिते ॥ **गेरनिटि** । ६।४।५१। अनिडादावार्धधातुके परे गेलोपः स्यात् ॥ **गौ चङ्चुपधाया ह्रस्वः** । ७।४।१। चङ्परे गौ यदङ् तस्योपधाया ह्रस्वः स्यात् ॥ **चङि** । ६।१।११। चङि परे अनभ्यासस्य धात्ववयवस्यैकाचः प्रथमस्य द्वे लोऽजादेर्द्वितीयस्य ॥ **सन्वल्ङ्घुनि चङ्परेऽनग्लोपे** । ७।४।९३। चङ्परे गौ यदङ् तस्य योऽभ्यासो लघुपरस्तस्य सनीव कार्यं स्याण्णावग्लोऽपे सति ॥ **सन्व्यतः** । ७।४।७९। अभ्यासस्यात् इत्स्यात्सन्ति ॥ **दीर्घोः लघोः** । ७।४।९४। लघोरभ्यासस्य दीर्घः स्यात् सन्वद्भावविषये । अचीकमत । णिङ्भावपक्षे (कमेश्च्लेश्चङ् वाच्यः) अचकमत अकामिष्यत् अकमिष्यत् । अय गतौ ३ अयते ॥ **उपसर्गस्यायतौ** । ८।२।१९। अय-

ते आगते कृतायामुपधावृद्धौ समागते च **चिल लुङीति** च्लौ काम् इ च्लि त इति जातं तत्र **णिश्चिदुसुभ्यः कर्तरि चङ्** इति च्लेश्चङि कृते चकारस्य चुट् इत्यनेन ङकारस्य च **हलन्त्य**मित्यनेनेत्संज्ञा विधाय लोपे कृते काम् इ अ त इति ज्ञातम् तत्र **गेरनिटि** इत्यनेन गेलोपि कृते काम् अ त इति जातम् तत्र **गौ चङ्चुपधाया ह्रस्व** इत्यनेन गेश्चङ्परत्वादुपधाह्रस्वत्वे कृते कम् अ त इति जाते **चङि** इत्यनेन ककारस्य अनभ्यासत्वात् धात्ववयवत्वात् एकाजूत्वात्प्रथमत्वाच्च द्वित्वे जाते **हलादिः शेष** इत्यनेन मकारलोपे ककम् अ त इति जातं तत्र **कुहोश्चुरिति** कस्य चत्वे चकम् अ त इति जाते **सन्वल्ङ्घुनि चङ्परेऽनग्लोपे** इत्यनेन सन्वत्त्वे कृते **सन्व्यत** इत्यनेनाभ्यासीभूतचकारान्तः-पात्यकारस्य इकारे कृते चिकम् अत इति जातं तत्र **दीर्घो लघोरिति** सूत्रेणाभ्यासदीर्घत्वे चीकम् अ त इति जातं तत्र **लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त** इति अटि च कृते कृते च संयोगे ॥ अचीकमत ॥ णिङ्भावपक्षे तु **कमेश्च्लेश्चङ्वाच्य** इत्यनेन चङि कृते **चङि** इत्यनेन द्वित्वे लोपे **कुहोश्चुरिति** कस्य चत्वे अटि च कृते ॥ अचकमत ॥ कम् अग्रे **कमेर्णिङ्** इति णिङि लृङः प्रथमपुरुषैकवचने तकारे उपधादीर्घत्वे **स्यतासी लृटोरिति** स्ये तस्येडागमे गुणे सस्य मूर्धन्यत्वे अटि च कृते ॥ अकामिष्यत् ॥ णिङ्भावपक्षे च । अकमिष्यत् ॥ अय गतौ धातुवर्तितेऽग्रे लटः प्रथमपुरुषैकवचने ते समागते शपि **दित आत्मनेपदानां टेरे** इति टेरेत्वे कृते ॥ अयते ॥ प्रपूर्वक अय्धातोरग्रे लटस्ते शपि टेरेत्वे च कृते

१ सन्वल्ङ्घुनि चङ्परेऽनग्लोपे । चङ्परो अस्मादिति बहुव्रीहिसमासाप्रचणदेशे गेर्लभः । अयपि श्चिदुसुभ्यसि संभवः परन्तु तेषु परेष्वह्लासंभवात् । परब्रह्मभाष्ये चङीत्युच्यमानेऽपि भवत्येव अचीकमतेत्यत्र सन्वद्भावः शिङ्घुषु धातुषु संयोगे परे शुक्लादिभ्यासे लघुलाभावादेव न सन्वद्भावस्तथापि णिङ्भावपक्षे (कमेश्च्लेश्चङ्वाच्यः) इति वाचिकेन चङि अचकमत । अत्र गेरभावात् दीर्घसन्वद्भाषी । सूत्रे षष्ठीत्युच्यमाने तौ स्वातामतः परब्रह्मभाववयकम् । विशिष्टत्वाद्धितिः कर्तव्या । एकस्य चङ्पर इत्यस्यैव व्याख्यानं णाविति ॥ स्फुटतरं तु मत्कृतवैयकरणपरतरदत्तोऽनसेवम् ।

तिपरस्योपसर्गस्य यो रेफस्तस्य ललं स्यात् । प्रायते पलायते ॥ दयायासश्च । ३१ ।
 ३७। द्य् अय् आस् एभ्य आम् स्याद्विटि । अयाचक्रे अयिता अयिष्यते अयताम् आ-
 यत अयेत अयिपीष्ट ॥ विभापेटः । ८। ३। ७९। इणः परो य इद् तत् परेपा पीध्व-
 लुङ्लिटा धस्य वा ङः । अयिपीध्वम् अयिपीढुम् । आयिष्ट आयिध्वम् आयिढुम् आ

उपसर्गस्यायतौ इत्यनेन रेफस्य लले ॥ प्रायते ॥ एव परापूर्वस्य अयधातो ॥ पलायते
 अयधातोरे लिट्यागते अय् लिट् इति जात तत्र दयायासश्च इत्यनेन आमि कृते अयाम्
 लिट् इति जातम् तत्र आम इति लिट् लोपे कृशानुप्रयुज्यते लिटि इति लिट्परे
 इवि प्रयुक्ते लिट्थ प्रथमपुरुषैकवचने ते आगते अयाम् कृ त इति जात तत्र लिटि धातो
 रनभ्यासस्येति कृदित्ते उरत् इति स्परे भदादेशे हलादिः शेष इति रलोपे कुहो-
 श्रुरिति कस्य चत्वे लिटस्तद्व्योरोशिरेच् इति तकारस्य एशि कृते शलोपे डको-
 यणचीति यणि च कृते ॥ अयाचक्रे ॥ अय् अग्रे लुटस्ते स्यतासी ल्लुटोरिति
 तासि इकारलोपे इटि लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तस्य डात्पे डित्त्वसामर्थ्यादनस्य टेळो
 पे कृते ॥ अयिता ॥ अय् अग्रे लुटस्ते स्यतासी ल्लुटोरिति स्वे आर्द्धधातुकस्ये-
 ङ्चलादेरिति इटि सस्य गूर्द्धन्यत्वे टेरेत्वे च कृते ॥ अयिष्यते ॥ अय् अग्रे लोटस्ते
 शपि टित् आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेने आमेत इत्यनेन तकारोत्तरवर्त्येकारस्य
 आमि च कृते ॥ अयताम् ॥ अय् अग्रे लुटस्ते समागते शपि आङ्जादीनामिति आटि
 च कृते ॥ आयत ॥ अय् अग्रे लिङ्गस्ते शपि सीयुटि उद्भागलोपे लोपो व्योर्चलीति
 यलोपे गुणे च कृते ॥ अयेत ॥ अय् आशीलिङ्गस्ते समागते लिङ्. सीयुद् इवि सी-
 युटि उद्भागलोपे यलोपे आर्द्धधातुकस्येङ्गलादेरिति इटि सुट्तिथोरिति सुटि
 उद्भागलोपे उभयो सकारयोर्गूर्द्धन्यत्वे ष्टना ष्टरिति षुप्ते च कृते ॥ अयिपीष्ट ॥ अय
 अग्रे आशीलिङ्गे मध्यमपुरुषबहुवचने धमि सीयुटि उद्भागलोपे यलोपे इटि सकारस्य गूर्द्ध
 न्यत्वे च कृते अयिपीध्वमितिजात तत्र विभापेट इत्यनेन धस्य ढत्वे कृते ॥ अयिपीढुम् ॥
 पक्षे ॥ अयिपीध्वम् ॥ अय् अग्रे लुङ् प्रथमपुरुषैकवचने ते समागते च्लि लुङीति
 ङ्लौ च्लेः सिच् इति सिचि इङ्भागलोपे इटि आङ्जादीनामिति आटि सस्य
 गूर्द्धन्यत्वे षुत्वे च कृते ॥ आयिष्ट ॥ अय् अग्रे लुङो मध्यमपुरुषबहुवचने धमि च्लि लुङीति
 ङ्लौ च्लेः सिच् इति सिचि इङ्भागलोपे आर्द्धधातुकस्येङ्गलादेरिति इटि आटि
 आयिष् पमिति जात तत्र धिचेति सूत्रेण सलोपे विभापेट इत्यनेन धस्य ढत्वे च
 कृते ॥ आयिढुम् ॥ पक्षे ॥ आयिष्यम् ॥ अय् अग्रे लुङ् प्रथमपुरुषैकवचने ते स्यतासी
 ल्लुटोरिति स्वे इटि आङ्जादीनामिति आटि सस्य गूर्द्धन्यादेशे च कृते ॥ आयिष्यत ॥
 सुत दीप्तौ धातुर्नते अग्रे लुटस्ते शपि पुगन्तलघूपधस्य चेति गुणे ष्टे ॥ योतते ॥

विष्यत । युत् दीप्तौ ४ चोत्ते ॥ **द्युद्ध्यो लुङि** । १।३।९। युतादिभ्यो लुङः पर-
स्मैपदं वा स्याल्लुङि । पुषादीत्यङ् । अद्युत् अद्योतिष्ट अद्योतिष्यत । एवं श्रिता वर्णे ५।
विमिदा स्नेहने ६। विधिदा स्नेहनमोचनयोः ७। मोहनयोरित्येके । विध्विदा चेत्येके ।
रुच दीप्तावभिप्रीतौ च ८। वुट परिवर्तने ९। शुभ दीप्तौ १०। लुभ संचलने ११। णभ
तुभ हिंसायाम् १२। १३। संसु अंसु ध्वंसु अवसंसने १६। ध्वंसु गतौ १७। संभु वि-

युत् दीप्तौ धातुर्वर्तते लिटस्ते युत् त इति जातम् तत्र **लिटि धातोरनभ्यासस्येति**
द्वित्वे युत् युत् त इति जातम् तत्र **द्युतिस्वाभ्योः संप्रसारणमिलनेन** वकारस्य
संप्रसारणे इकारे जाते दि उत् युत् त इत्यवस्थायां **संप्रसारणाच्चेलनेन** पूर्वरूपे कृते **ह-**
लादिः शेष इत्यनेन तलोपे **लिटस्तद्वयोरेशिरेच्च** इत्यनेन तकारस्य एशि कृते शलोपे
संयोगे च कृते ॥ दिद्युते ॥ एवं आतामि । दिद्युताते ॥ युत्धातोरे लुङि समागते **द्युद्ध्यो**
लुङि इति सूत्रेण परस्मैपदे तिष्यागते युत् ति इतिजातम् तत्र **चिल्लुङीति** च्छौ ।
पुषादिद्युताच्चलदितः परस्मैपदेऽपि ति सूत्रेण च्छेरजादेशे कृते ङकारस्येत्संज्ञायां
लोपे च कृते **लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त** इति अटि **इतश्चेति** तिप इकारलोपे च कृते ॥
अद्युत् ॥ यस्मिन् पक्षे परस्मैपदं न जातं तस्मिन् पक्षे आत्मनेपदप्रत्यये ते आगते युत् त इति
जातं तत्र **लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त** इति अटि **चिल्लुङीति** च्छौ **चलेः सिच्** इति
सिचि इज्मागलोपे **आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति** इटि अद्युतिसु त इति जातम्
तत्र **पुगन्तलघूपधस्यचेति** गुणे **आदेशप्रत्यययोरिति** सस्य मूर्द्धन्यादेशे एत्वे च
कृते ॥ अद्योतिष्ट ॥ युत् अप्रे लडस्ते समागते **स्यतासी लृलृदोरिति** स्ये **आर्द्ध-**
धातुकस्येड्वलादेरिति इटि **लुङ्लङ्लृङ्क्ष्विति** अटि **पुगन्तलघूपधस्य** चेति
गुणे सस्य मूर्द्धन्यादेशे च कृते ॥ अद्योतिष्यत ॥ एवं श्रिता वर्णे इत्यस्य लटि ॥ श्वेतते ॥
लिटि ॥ विध्विते ॥ विमिदा स्नेहने इत्यस्य लटि ॥ भेदते ॥ लिटि ॥ मिमिदे । विधिदा
स्नेहने इत्यस्य लटि ॥ स्वेदते ॥ लिटि । सिध्विदे ॥ विध्विदा स्नेहने इत्यस्य लटि । ध्वेदते ।
लिटि । चिध्विदे । रुच दीप्तौ लटि । रोचते ॥ लिटि । रुचचे ॥ शुभ दीप्तौ लटि । शोभते ॥
लिटि ॥ शुभुभे ॥ लुभ संचलने लटि । क्षोभते ॥ लिटि । जुक्षभे । णभ हिंसायाम् । णभते ।
तुभ हिंसायां । तोभते । लिटि । तुतुभे ॥ संसते, ससंसे ॥ अंसते, बभंसे ॥ ध्वंसते ॥ संभते ॥
संभमे ॥ इत्यादीनि रूपाणि ज्ञेयानि । वृत्तु वर्तने धातुर्वर्तते लटि लटः प्रथमपुरुषैकवचने ते शपि
पुगन्तलघूपधस्यचेति गुणे **टित्तात्मनेपदानां टेरे** इति टेरेत्वे ॥ वर्तते ॥ वृत्
अप्रे लिटस्ते **लिटि धातोरनभ्यासस्येति** द्वित्वे वृत् वृत् त इति जातं तत्र **हलादिः**

१ युद्ध्योलुङि ॥ बहुवचननिर्देशान् सप्तमीशौण्डेरित्यत्रेण तदादिप्रथमम् । अत एव वृत्ते युतादिभ्य
इति । ङः सिधुङित्यनेन लुङीति सप्तमी पद्यर्थे ततश्चाद् लुङः परस्मैपदमिति ॥

श्वासे १८। वृत्तु वर्तने १९ वर्तते ववृत्ते वर्तिता ॥ वृद्ध्यः स्यसनोः । १। ३। ९२।
 वृवादिभ्यः पञ्चभ्यो वा परस्मैपदं स्यात्स्ये सति च ॥ न वृद्ध्यश्चतुर्भ्यः । ७। २। ५९।
 वृत्तुवृधुवृधुस्यन्दूभ्यः सकारादेरार्धधातुकत्वेण स्यात्तद्धानयोरभावे । वर्त्स्यते वर्तिष्यते ।
 वर्त्तताम् अवर्त्तत वर्त्तेत वर्तिषीष्ट अवर्त्तत् अवर्तिष्ट अवर्त्स्यत् अवर्तिष्यत । दद दाने २०

शेष इति तलोपे वृत्त् त इति जातम् तत्र उरत् इत्यनेन अन्यासङ्कर्षणस्य रपरे अदादेशे
 कृते वृ वृत् त इति जातम् तत्र ह्लादिः शेष इति रलोपे लिटस्तज्ञयोरोशिरेच्
 इत्यनेन तकारस्य एशि कृते ॥ वृते ॥ वृत् अग्रे लृट्स्ते स्यतासी लृलुटोरित्यनेन ताति
 आर्द्धधातुकत्वे आर्द्धधातुकस्येङ्गलादेरिति इटि पुगन्तलघूपधस्य चेति गुणे
 लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तकारस्य ङात्वे ङस्य चुटू इति इत्संज्ञाकरणपूर्वे
 लोपे द्वित्यसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे कृते ॥ वर्तिता ॥ वृत् अग्रे लृटि समागते वृद्ध्यः
 स्यसनोरित्यनेन परस्मैपदे तिपि समागते स्यतासी लृलुटोरिति स्य आर्द्धधा-
 तुकस्येङ्गलादेरिति इटि प्राप्ते न वृद्ध्यश्चतुर्भ्य इत्यनेन इडभावे गुणे संयोगे च
 कृते ॥ वर्त्स्यते ॥ पक्षे लृटः प्रथमपुरुषैकवचने ते समागते स्यतासी लृलुटोरिति स्ये
 इटि गुणे मूर्द्धन्यादेशे टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरत्वे च कृते ॥ वर्तिष्यते ॥
 वृत् अग्रे लोटः प्रथमपुरुषैकवचने ते शपि पुगन्तलघूपधस्य चेति गुणे टित आत्म-
 नेपदानां टेरे इति एवे आमेत इत्यनेन च तकारोत्तरवर्त्तकारस्यामि कृते ॥ वर्त्तताम् ॥
 वृत् अग्रे लङ्स्ते शपि अटि गुणे च कृते ॥ अवर्त्तत ॥ वृत् अग्रे लिङ्स्ते शपि सीयुटि
 उद्भागलोपे यलोपे लिङः सलोपोनन्त्यस्येति सलोपे गुणे च कृते ॥ वर्त्तेत ॥ वृत्
 अग्रे आशीर्लिङ्स्ते सीयुटि उद्भागलोपे यलोपे इटि गुणे सुदतियोरिति सुटि उद्-
 भागलोपे उभयोः सकारयोर्मूर्द्धन्यादेशे टृनेति घ्रुवे च कृते ॥ वर्तिषीष्ट ॥ वृत् अग्रे लृङ्स्ते
 चिल्लुङ्गीति च्छौ च्छेः सिच् इति सिचि इज्भागलोपे इटि गुणे अटि मूर्द्धन्यादेशे घ्रुवे
 च कृते ॥ अवर्तिष्यत् ॥ वृत् अग्रे लृङः प्रथमपुरुषैकवचने वृद्ध्यः स्यसनोरिति तिपि
 स्यतासी लृलुटोरिति स्ये न वृद्ध्यश्चतुर्भ्य इति इडभावे अटि गुणे इत्श्चेति
 तिपि इकारलोपे च कृते ॥ अवर्त्स्यत् ॥ पक्षे लृङ्स्ते स्ये इटि गुणे सस्य मूर्द्धन्यादेशे अटि
 च कृते ॥ अवर्तिष्यत ॥ दद दाने धातुरस्ति तत्र उटस्ते शपि टित आत्मनेपदानां
 टेरे इति टेरत्वे च कृते ॥ ददते ॥ दद् अग्रे लिट्स्ते लिटि धातोरनभ्यासस्येति
 द्वित्वे ह्लादिःशेष इति शेषहल्लोपे ददद् त इति जातं तत्र न शसदद्वादिगु-
 णानामित्यनेन एवाभावे अन्यासलोपामावे च जाते लिटस्तज्ञयोरोशिरेच् इत्यनेन
 तकारस्य एशि कृते कृते च संयोगे ॥ दददे ॥ दद् अग्रे लिटः प्रथमपुरुषद्विवचने आतामि

१ न वृद्ध्यश्चतुर्भ्यः । केतिषीतिसुधातोर्इत्यनुवर्त्तने तदाह सकारादेरिति । स्थन्देन्दित्वादिभ्यं प्राप्ते
 इतरेषां नित्यमिदि प्राप्ते निषेधोऽयम् ॥

ददते ॥ न शसददवादिगुणानाम् । ६।४।२६। शसेर्देर्वकारादीनां गुणश-
ब्देन विहितो थोऽकारस्तस्यैवाभ्यासलोपौ न । ददते दददाते दददिरे । ददिता ददि-
ष्यते ददताम् अददत् ददेत् ददिपीष्ट अददिष्ट अददिष्यत् । त्रप् लज्जायाम् २१ त्र-
पते ॥ तृफलभजत्रपश्च । ६।४।२२। एषामत एवमभ्यासलोपश्च स्यात्किति लिटि
सेटि थलि च । त्रेपे त्रपिता त्रप्ता त्रपिष्यते त्रप्यते त्रपताम् अत्रपत् त्रपेत त्रपिपीष्ट त्र-

द्वित्वे शेषह्रलोपे नशसददवादिगुणानामित्यनेन अत एकहल्मध्येनादेशादे-
लिटि इति सूत्रेण प्राप्तस्याकारस्यैवभ्यासलोपे च प्रतिषिद्धे दददाताम् इति जाते टित्त
आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे च रचिते ॥ दददाते ॥ एवं लिटस्तज्ञयोरेशिरेच्
इत्यनेन शस्य श्रेचि कृते ॥ दददिरे ॥ दद् अत्रे लुटस्ते स्यतासी ल्लुटोरिति तासी
आर्धधातुकस्येड्गलादेरिति इटि लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तकारस्य डाले
डित्त्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे च कृते ॥ ददिता ॥ दद् अत्रे लुटस्ते स्यतासी ल्लु-
टोरिति स्ये इटि सस्य मूर्द्धन्यादेशे टेरेत्वे च कृते ॥ ददिष्यते ॥ दद् अत्रे लोटस्ते
शपि टित्त आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे दद ते इति जाते आमेत इत्यनेन
एकारस्य आमि कृते ॥ ददताम् ॥ दद् अत्रे लुटस्ते शपि अटि च कृते ॥ अददत् ॥ दद्
अत्रे लिङस्ते शपि सीयुटि उट्भागलोपे यलोपे लिङः सलोपोऽनन्यस्येति सलोपे गुणे
च कृते ॥ ददेत् ॥ दद् अत्रे आशीर्लिङस्ते लिङः सीयुट् इति सीयुटि उट्भागलोपे यलोपे
आर्धधातुकस्येड्गलादेरिति इटि सुदतिथोरिति सुटि उट्भागलोपे उभयोः सका-
रयोर्मूर्द्धन्यादेशे च कृते कृते च ह्रुत्वे ॥ ददिपीष्ट ॥ दद् अत्रे लुङस्ते चिल लुङीति च्ठी
च्लेः सिच् इति सिचि इन्भागलोपे इटि अटि सस्य मूर्द्धन्यादेशे ह्रुत्वे च कृते ॥ अददिष्ट ॥
दद् अत्रे लुङस्ते स्ये इटि अटि सस्य मूर्द्धन्यादेशे च कृते ॥ अददिष्यत् ॥ त्रप्पलज्जायां धातु-
र्वर्तते अत्रे लुटस्ते शपि टित्त आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे च कृते ॥ त्रपते । त्रप् अत्रे
लिटस्ते लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे ह्रलादिः शेष इति शेषह्रलो लोपे त त्रप् त
इति जातं तत्र तृफलभजत्रपश्चेत्यनेन अकारस्यैवभ्यासलोपे च कृते त्रेप् त इति जातं
तत्र लिटस्तज्ञयोरेशिरेच् इति तकारस्य एशि कृते कृते च संयोगे ॥ त्रेपे ॥ त्रप् अत्रे
लुटस्ते स्यतासी ल्लुटोरिति तासी लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तकारस्य
डाले डित्त्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे कृते ॥ त्रपिता ॥ स्वरतिसूतिसूयतिधुञ्जितो वेति
इटोऽभावे ॥ त्रप्ता ॥ त्रप् अत्रे लुटस्ते स्यतासी ल्लुटोरिति स्ये इटि सकारस्य पकारे
दित्त आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे च कृते ॥ त्रपिष्यते ॥ ऊदित्वापक्षे इडभावे ॥
त्रप्यते ॥ त्रप् अत्रे लोटस्ते शपि टेरेत्वे आमेत इत्यमि च कृते ॥ त्रपताम् ॥ त्रप् लुङस्ते
अटि च कृते ॥ अत्रपत् ॥ त्रप् अत्रे लिङस्ते शपि सीयुटि उट्भागलोपे यलोपे लिङः

श्वासे १८। वृत्तु वर्तने १९ वर्तते ववृत्ते वर्तिता ॥ वृद्ध्यः स्यसनोः । १।३।९२।
 वृत्तादिभ्यः पञ्चभ्यो वा परस्मैपदं स्यात्स्ये सनि च ॥ नं वृद्ध्यश्चतुर्भ्यः । ७।२।५९।
 वृत्तुवृधुवृधुस्यन्दूभ्यः सकारादेरार्धधातुकस्येण स्यात्तडानयोरभावे । वत्स्यते वर्तिष्यते ।
 वर्तताम् अवर्तत वर्तत वर्तिषीष्ट अवृत्तत् अवर्तिष्ट अवत्स्यत् अवर्तिष्यत् । दद दाने २०

शेष इति रलोपे वृत्त् त इति जातम् तत्र उरत् इत्यनेन अभ्यासक्रार्णस्य रूपे अदादेशे
 कृते वृत् त इति जातम् तत्र ह्लादिः शेष इति रलोपे लिटस्तङ्गयोरेशिरेच्
 इत्यनेन तकारस्य एशि कृते ॥ ववृत्ते ॥ वृत् अग्रे लृटस्ये स्यतासी लृलुटोरित्यनेन तासि
 आर्द्धधातुकत्वे आर्द्धधातुकस्येङ्गलादेरिति इटि पुगन्तलघूपधस्य चेति गुणे
 लृटः प्रथमस्य डारौरस इति तकारस्य डाल्ये डस्य चुटू इति इत्सङ्गाकरणपूर्
 लोपे डित्त्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे कृते ॥ वर्तिता ॥ वृत् अग्रे लृटि समागते वृद्ध्यः
 स्यसनोरित्यनेन परस्मैपदे तिपि समागते स्यतासी लृलुटोरिति स्ये आर्द्धधा-
 तुकस्येङ्गलादेरिति इटि प्राप्ते न वृद्ध्यश्चतुर्भ्य इत्यनेन इडभावे गुणे सयोगे च
 कृते ॥ वत्स्यते ॥ पक्षे लृट प्रथमपुरुषैकत्रचने ते समागते स्यतासी लृलुटोरिति स्ये
 इटि गुणे मूर्द्धन्वादेशे टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्ये च कृते ॥ वर्तिष्यते ॥
 वृत् अग्रे लोट प्रथमपुरुषैकत्रचने ते शपि पुगन्तलघूपधस्य चेति गुणे टित आत्म
 नेपदानां टेरे इति एत्वे आमेत इत्यनेन च तकारोत्तरखल्लेकारस्यामि कृते ॥ वर्तताम् ॥
 वृत् अग्रे लृटस्ये शपि अटि गुणे च कृते ॥ अवर्तत ॥ वृत् अग्रे लिटस्ये शपि सीयुटि
 उट्भागलोपे यलोपे लिङः सलोपोनन्त्यस्येति सलोपे गुणे च वृत्ते ॥ वर्तते ॥ वृत्
 अग्रे आदीर्लिङस्ये सीयुटि उट्भागलोपे यलोपे इटि गुणे सुदन्तियोरिति मुटि उट्-
 भागलोपे उमयो तकारयोर्मूर्द्धन्वादेशे ष्टुनेति ष्टुत्वे च कृते ॥ वर्तिषीष्ट ॥ वृत् अग्रे लृटस्ये
 चिल्लुडीति च्लौ च्लेः सिच् इति सिचि इन्भागलोपे इटि गुणे अटि मूर्द्धन्वादेशे ष्टुत्वे
 च वृत्ते ॥ अवर्तिष्ट ॥ वृत् अग्रे लृट प्रथमपुरुषैकत्रचने वृद्ध्यः स्यसनोरिति तिपि
 स्यतासी लृलुटोरिति स्ये न वृद्ध्यश्चतुर्भ्य इति इडभावे अटि गुणे इतश्चेति
 तिपि इकारलोपे च वृत्ते ॥ अवत्स्यत् ॥ पक्षे लृटस्ये स्ये इटि गुणे सस्य मूर्द्धन्वादेशे अटि
 च वृत्ते ॥ अवर्तिष्यत् ॥ दद दाने धातुरस्ति तत्र लृटस्ये शपि टित आत्मनेपदानां
 टेरे इति टेरेत्ये च वृत्ते ॥ ददते ॥ दद् अग्रे लिटस्ये लिटि धातोरनभ्यासस्येति
 द्वित्वे ह्लादिःशेष इति शेषह्रलोपे ददद् रा इति जात तत्र न शसददवादिगु-
 षानामित्यनेन एङ्गामाथे अभ्यासलोपोभावे च जाते लिटस्तङ्गयोरेशिरेच् इत्यनेन
 तकारस्य एशि कृते कृते च सयोगे ॥ दददे ॥ दद् अग्रे लिट प्रथमपुरुषद्वित्रचने आतामि

१ न वृद्धभ्ययुन्व । तेमिचीतिमूत्रा गरत्यनुपत्तन तदाद् सकारादेरिति । स्यन्दम्दिचाद्विकल्प प्राड
 इतरेषां नित्यमिति प्राप्ते निपथोऽयम् ॥

ददते ॥ न शसददवादिगुणानाम् । ६।४।१२६। शसेर्ददेर्वाकारादीनां गुणश-
ब्देन विहितो योऽकारस्तस्यैवाभ्यासलोपो न । ददते दददाते दददिरे । ददिता ददि-
ष्यते ददताम् अददत ददेत ददिपीष्ट अददिष्ट अददिष्यत । त्रप् लजायाम् २? त्र-
पते ॥ तृफलभजत्रपश्च । ६।४।१२२। एषामत एलमभ्यासलोपश्च स्यात्किति लिटि
सेटि थलि च । त्रेपे त्रपिता त्रप्ता त्रपिष्यते त्रप्स्यते त्रपताम् अत्रपत त्रपेत त्रपिपीष्ट त्र-

द्वित्वे शेषह्रलोपो नशसददवादिगुणानामित्यनेन अत एकहल्मध्येनादेशादे-
लिटि इति सूत्रेण प्राप्तस्याकारस्यैत्वेऽभ्यासलोपे च प्रतिषिद्धे दददाताम् इति आते टित
आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे च रचिते ॥ दददाते ॥ एवं लिटस्तञ्जयोरेशिरेच्
इत्यनेन शस्य इरेचि कृते ॥ दददिरे ॥ दद् अग्रे लुटस्ते स्यतासी लृलुटोरिति तासी
आर्धधातुकस्येड्बलादेरिति इटि लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तकारस्य डात्वे
डित्त्वसामर्थ्यादभ्यासलोपे च कृते ॥ ददिता ॥ दद् अग्रे लुटस्ते स्यतासी लृलु-
टोरिति स्ये इटि सस्य मूर्द्धन्यादेशे टेरेत्वे च कृते ॥ ददिष्यते ॥ दद् अग्रे लोटस्ते
शपि टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे दद से इति आते आमेत इत्यनेन
एकारस्य आमि कृते ॥ ददताम् ॥ दद् अग्रे लुटस्ते शपि अटि च कृते ॥ अददत ॥ दद्
अग्रे लिङस्ते शपि सीयुटि उद्भागलोपे यलोपे लिङः सलोपोऽनन्त्यस्येति सलोपे गुणे
च कृते ॥ ददेत ॥ दद् अग्रे आशीर्लिङस्ते लिङः सीयुट् इति सीयुटि उद्भागलोपे यलोपे
आर्धधातुकस्येड्बलादेरिति इटि सुदन्तिथोरिति सुटि उद्भागलोपे उभयोः सका-
रयोर्मूर्द्धन्यादेशे च कृते कृते च घृत्वे ॥ ददिपीष्ट ॥ दद् अग्रे लुटस्ते च्लि लृलुङीति च्लौ
च्लेः सिच् इति सिचि इज्भागलोपे इटि अटि सस्य मूर्द्धन्यादेशे घृत्वे च कृते ॥ अददिष्ट ॥
दद् अग्रे लुटस्ते स्ये इटि अटि सस्य मूर्द्धन्यादेशे च कृते ॥ अददिष्यत ॥ त्रप्पूलजायां धातु-
र्वर्तते अग्रे लुटस्ते शपि टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे च कृते ॥ त्रपते । त्रप् अग्रे
लिटस्ते लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे हलादिः शेष इति शेषह्रलोपो त त्रप् त
इति जातं तत्र तृफलभजत्रपश्चैत्यनेन अकारस्यैत्वेऽभ्यासलोपे च कृते त्रेप् त इति जातं
तत्र लिटस्तञ्जयोरेशिरेच् इति तकारस्य षशि कृते कृते च संयोगे ॥ त्रेपे ॥ त्रप् अग्रे
लुटस्ते स्यतासी लृलुटोरिति तासी लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तकारस्य
डात्वे डित्त्वसामर्थ्यादभ्यासलोपे च कृते ॥ त्रपिता ॥ स्वरतिसूतिसूयतिधूञ्दित्तो वेति
इदोऽभावे ॥ त्रप्ता ॥ त्रप् अग्रे लुटस्ते स्यतासी लृलुटोरिति स्ये इटि सकारस्य पकारे
टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे च कृते ॥ त्रपिष्यते ॥ ऊदित्त्वात्पक्षे इडभावे ॥
त्रप्स्यते ॥ त्रप् अग्रे लोटस्ते शपि टेरेत्वे आमेत इत्यामि च कृते ॥ त्रपताम् ॥ त्रप् लुटस्ते
अटि च कृते ॥ अत्रपत ॥ त्रप् अग्रे लिङस्ते शपि सीयुटि उद्भागलोपे यलोपे लिङः

प्सीष्ट अत्रपिष्ट अत्रप्त अत्रपिष्यत अत्रप्स्यत । इत्यात्मनेपदिनः ॥ धिञ् सेवायाम् १
 श्रयति श्रयते शिश्राय शिश्रिये श्रयिता श्रयिष्यति श्रयिष्यते श्रयतु श्रयताम् अश्रयत्
 अश्रयत अयेत् अयेत श्रीयात् श्रयिषीष्ट । चङ् । अशिश्रियत् अशिश्रियत अश्रयिष्यत्

सलोपोऽनन्त्यस्येति सलोपे गुणे च कृते ॥ त्रपेत ॥ त्रप् अमे आशीलिङ्गस्ते लिङ्गः
 सीयुट् इति सीयुटि उद्भागलोपे यलोपे आर्द्धधातुकस्येडलादेरिति इटि सुट्ति-
 थोरिति मुटि उद्भागलोपे उभयोः सकारयोः पकारत्वे घृत्वे च कृते ॥ त्रपिषीष्ट ॥ इडमा-
 यपक्षे ॥ त्रप्सीष्ट ॥ त्रप् अमे लृङ्गस्ते प्लौ च्लेः सिचि इन्भागलोपे इटि अटि सस्य पकारत्वे
 गुणे च कृते ॥ अत्रपिष्ट ॥ इडभावे झरो झरीति सलोपे ॥ अत्रत् ॥ त्रप् अमे लृङ्गस्ते
 स्यतासी लृलुटोरिति स्ये इटि अटि सस्य पले ॥ अत्रपिष्यत ॥ इडभावे ॥ अत्रप्स्यत ॥
 इत्यात्मनेपदिनः ॥ अधोमयपदिनः ॥ धिञ् सेवायां धातुर्वर्तते अत्रे लटस्तिपि शिपि पुग-
 न्तलघूपधस्य चेति गुणे एचोयवायाच इति अयि च कृते ॥ श्रयति ॥ लटस्ते च शपि
 गुणे अयि टेरैत्वे च ॥ श्रयते ॥ धिञ् अत्रे लिटस्तिपि तिपो णळि लिटि धातोरन-
 भ्यासस्येति द्वित्वे ह्लादिः शेष इति ह्रस्वोपे शिश्रि अ इति जाते अचोऽङ्गिति
 इति इक्षी एचोयवायाच इति आयि च कृते ॥ शिश्राय ॥ लिटस्ते च द्वित्वे ॥ शेषह-
 स्त्वोपे लिटस्तप्रयोरेशिरैच् इति तकारस्य एशि अचि श्रुधातुध्रुवां व्योरियड-
 घडौ इनायडि च कृते ॥ शिश्रिये ॥ धिञ् अत्रे लृटस्तिपि तासी इटि गुणे अयि तिपो डत्वे
 डित्तमामर्ष्यादभत्यापि टेल्लेपे च ॥ श्रयिता ॥ धिञ् अत्रे लृटस्तिपि स्ये इटि गुणे अयि
 सस्य पत्वे च ॥ श्रयिष्यति ॥ लृटस्ते च टेरैत्वे ॥ श्रयिष्यते ॥ धिञ् अत्रे लोटस्तिपि शपि
 गुणे अयि एङ्गः इति तिप इकारस्य लजे ॥ श्रयतु ॥ लोटस्ते टेरैत्वे आमेत इति एकार-
 सामि ॥ श्रयताम् ॥ धिञ् अत्रे लटस्तिपि शपि गुणे अयि अटि इत्तञ्चेति तिप इकारलोपे ॥
 अश्रयत् ॥ लृङ्गस्ते ॥ अश्रयत ॥ धिञ् अत्रे लिटस्तिपि शपियामुटि उद्भागलोपे अतो येय
 इति इयादेशे लोपो व्योर्धलीति यलोपे पुगन्तलघूपधस्य चेति गुणे अयि आह्रुण
 शपि गुणे इत्तञ्चेति तिप इकारलोपे च ॥ श्रयेत् ॥ लिङ्गस्ते च शपि सीयुटि उद्भागलोपे
 लिङ्गः सलोपोऽनन्त्यस्येति सलोपे यलोपे पुगन्तलघूपधस्य चेति गुणे अयि आ-
 ह्रुण शपि पुनर्गुणे च ॥ श्रयेत ॥ धिञ् अत्रे आशीलिङ्गस्तिपि यामुटि उद्भागलोपे
 इत्तञ्चेति तिप इकारलोपे स्फोः संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे अकृत्सार्यधातुक-
 योर्दीर्घ इति दीर्घे च कृते ॥ श्रीयात् ॥ आशीलिङ्गस्ते च सीयुटि उद्भागलोपे
 इटि गुणे अयि सुट्तिथोरिति मुटि उद्भागलोपे उभयोः सकारयोः पकारत्वे ॥
 श्रयिषीष्ट ॥ धिञ् अत्रे एरनिपि च्छि लृट्ठीणि प्लौ णिश्चिद्रुमुभ्यः कर्त्तरि
 पच् इति षाः धि षच् नि इति ऋणं तत्र षळि इति गृणेन द्विरे कृते धिश्चि षच् णि
 इति गौ ह्रन्दादिः शेष इति लोपे शिपि षच् णि इति जाते चकारत्कारणो-

अश्रयिष्यत् । भृञ् भरणे २ भरति भरते वभार वभ्रे वभ्रतुः वभ्रुः । वमर्थे वमृव वभृम
 वभ्रे वमृपे भर्तासि भर्तासे भरिष्यति भरिष्यते भरतु भरताम् अभरन् अभरत भर्न्
 भरेत् ॥ रिङ् शयग्लिङ्क्षु । ७।४।२८। शे यकि यादावार्धवानुके लिङि च कृतो
 रिङ्गदेशः स्यात् । रीङि प्रकृते रिङ्ग्विधानसामर्थ्यादीर्घो न । भ्रियात् ॥ उ० ॥ १।२।
 १२। ऋवर्णात्परौ लिङ्सिचां कितौ सस्तङि । भृपीष्ट भृपीयास्ताम् अभर्षीन् ॥ हृस्या-

रिसंज्ञायां लोपे च शिथि अ ति इति जाते लुङ्लङ्लृङ्क्षुदात्ता इति अटि अशिथि
 अ ति इति जातं तत्र अचि भ्रुधातुभ्रुवां च्योरिचङुचङौ इति इयङि इतश्चेति तिप
 इकारलोपे च कृते ॥ अशिथियत् ॥ लुङ्क्ते च ॥ अशिथियत् ॥ श्रिञ् अत्र लङ्गस्तिपि स्वे
 इटि अटि गुणे अयि सत्य पत्वे तिप इकारलोपे च ॥ अश्रयिष्यत् ॥ लृङ्क्ते च । अश्रयिष्यत् ॥
 भृञ् भरणे धातुर्वर्तते तत्र लटस्तिपि शपि गुणे च ॥ भरति ॥ लट्क्ते ॥ भरते ॥ भृञ् भरणे
 धातुरस्यग्रे लिटस्तिपि तिपो णलि द्वित्वे उरत् इति रपरे अदादेशे ह्लादिः शेष इति
 रलोपे अभ्यासे चर्चेल्यनेन भस्य बत्वे कृते वमृ अ इति जातं तत्र अचोञ्जिाति इत्य-
 नेन वृद्धौ कृतायां संयोगे च कृते ॥ वभार ॥ लिट्क्ते लिटस्तङ्गयोरेशिरेच् इति तकारस्य
 एशि कृतेकृते च यणि ॥ वभ्रे । एवं । वभ्रतुः । वभ्रुः । वमर्थे । वमृव । वभृम । वभृप । इत्यादि
 रूपाणि ज्ञेयानि ॥ भृञ् अग्रे लुटो मध्यमपुरुषैक्यचने सिपि तासौ पुगन्तेति गुणे एकाच
 उपदेशेऽनुदात्तात् इति इण्निपेधे तासस्त्योर्लोप इति सलोपे ॥ भर्तासि ॥ धासि च
 धास से कृते ॥ भर्तासे ॥ लटस्तिपि स्वे ऋङ्गनोःस्ये इति इटि गुणे सत्य पत्वे च । भरिष्यति ।
 ते च टेरत्वे ॥ भरिष्यते ॥ लोटस्तिपि शपि गुणे एरुरिति तिप इकारत्वोत्वे च ॥ भरतु ॥ ते
 च टेरत्वे आमेत् इत्येकारस्य आगि ॥ भरताम् ॥ लङ्गस्तिपि शपि अटि गुणे तिप इकारलोपे
 च । अभरत् ॥ तेच ॥ अभरत ॥ लिङ्गस्तिपि शपि यामुटि इयादेशे यलोपे पुगन्तेति गुणं
 आद्गुण इति पुनर्गुणे तिप इकारलोपे च ॥ भरेत् ॥ ते च सीयुटि उद्भागलोपे यलोपे सलोपे
 गुणे पुनर्गुणे च ॥ भरते ॥ भृञ् अग्रे आशीलिङ्गस्तिपि समागते यामुटि उद्भागलोपे च
 कृते ॥ भृ यास् ति इति जातं तत्र रिङ्शयग्लिङ्क्षु ॥ इत्यनेन सकारान्तःपातिन ऋका-
 रस्य रिङि कृते ङलोपे तिप इकारलोपे सकारलोपे च कृते ॥ भ्रियात् ॥ यद्यत्र अकृत-
 सार्वधातुकयोर्दीर्घ इत्यनेन दीर्घः स्थाद्येत्तदा रीङ्कृत इत्यतो रीङ्गिल्लुङ्गत्वेव सिद्धे
 रिङ्ग्रहणसामर्थ्यादीर्घो नेति ज्ञाप्यते ॥ भृञ् अग्रे लिङ्क्ते सीयुटि उद्भागलोपे यलोपे सुद्-
 तिथोरिति सुटि उद्भागलोपे भृतीस् त इति जातं तत्र उञ्चेति सूत्रेण लिङः कित्त्वे
 कित्त्वात् क्तिरिति चेति गुणाभावे उभयोः सकारयोः पकारत्वे घृत्वे च ॥ भृपीष्ट ॥ भृञ् अग्रे लिङो
 द्विपचने आतामि सीयुटि उद्भागलोपे उञ्चेति लिङः कित्त्वे कित्त्वाद्गुणाभावे सुदतिथो-
 रिति सुटि उद्भागलोपे सकारस्य पकारत्वे च ॥ भृपीयास्ताम् ॥ भृञ् अग्रे लृङ्गस्तिपि ष्टी

१ उक्त्वा । इको श्रयिष्यतो श्रयिष्यत् रिङ्गस्तिचाविति पूर्वसूत्रं चातुर्वर्तते तदाह ऋवर्णादित्यादि ।

दङ्गात् । ८।२।२७। सिचो लोपो झलि । अभृत अभृपाताम् अभरिष्यत् अभरिष्यत ।
हृञ् हरणे ३ हरति हरते जहार जहे जहर्थे जहिव जह्विभ जह्वेपे हर्ता हरिष्यति हरि-
ष्यते हरतु हरताम् अहरत् अहरत हरेत् हरेत ह्रियात् ह्रपीष्ट ह्रपीयास्ताम् अहर्षीत्
अहृत अहरिष्यत् अहरिष्यत । धृञ् धारणे ४ धरति धरते । णीञ् प्रापणे ५ नयति

च्चेः सिचि इन्भागलोपे अटि तिप् इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि सत्य
पकारस्ये सिचिवृद्धिः परस्मैपदेष्विति वृद्धौ कृतायाम् ॥ अभाषीत् ॥ लुङ्क्ते ह्रस्वाद्-
ङ्गात् इति सिचो लोपे अटि च कृते ॥ अभृत ॥ आतामि सकारस्य पकारे अटि च ॥
अभृपाताम् ॥ लुङ्क्षितिपि स्वे इटि अटि सकारस्य पकारे तिप् इकारलोपे च ॥ अमरि-
ष्यत् ॥ ते च ॥ अभरिष्यत ॥ हृञ् हरणे धातुरस्ति अत्रे छटस्तिपि शपि गुणे च ॥ हरति ॥
ते च ॥ हरेते ॥ छिटस्तिपि तिपो णलि द्वित्वे उरत् इति रपरे अदादेशे शेषहल्लोपे
च कृते ह ह अ इति जातं तत्र कुहोश्चरिति सूत्रेण प्रयत्नसादरपात् हस्य क्षत्वे अभ्यासे
चर्चति शस्य जत्वे अचोञ्णिति इति वृद्धौ च कृतायाम् ॥ जहार ॥ छिटस्ते च छिट-
स्तज्ञयोरेशिरेच् इति तकारस्य एशि इको यणचि इत्यनेन यणि च कृते ॥ जहे ॥
छटस्तिपि तासौ गुणे एकाच उपदेशेनुदात्तात् इत्यनेन इङ्भागे तिपो डाले छिन्-
सामर्थादभस्यापि टेलोपे च ॥ हर्ता ॥ छटस्तिपि स्वे ह स्य ति इति जातं तत्र ऋद्धनोः
स्ये इत्यनेन इटि कृते गुणे सत्य पत्रे च ॥ हरिष्यति ॥ ते च टेरत्वे ॥ हरिष्यते ॥ छोट-
स्तिपि शपि गुणे ऋः इति तिप् इकारस्योत्वे ॥ हरतु ॥ ते च टेरत्वे आभेत इति एका-
स्यामि च कृते ॥ हरताम् ॥ छटस्तिपि शपि गुणे अटि इत्तश्चेति तिप् इकारलोपे च ॥ अहरत्
॥ ते च ॥ अहरत ॥ छिटस्तिपि शपि यासुटि उद्भागलोपे इयादेशे गुणे हर इग् ति इति जात
तत्र यलोपे आद्गुण इति गुणे तिप् इकारलोपे च ॥ हरेत् ॥ ते च शपि सीयुटि उद्भागलोपे
यलोपे छिटः मलोपोऽनन्त्यस्येति सलोपे पुगन्तेति गुणे आद्गुण इति पुनर्गुणे च
॥ हरेत ॥ आशील्लिखतिपि यासुटि उद्भागलोपे ट यार ति इति जातं तत्र रिङ्शय-
ग्लिङ्क्षु इत्यनेन ऋकाररिति डलोपे इत्तश्चेति तिप् इकारलोपे स्तोः संयोगाद्योरन्ते
चेनि सलोपे ॥ ह्रियात् ॥ आशील्लिखते च सीयुटि उद्भागलोपे यलोपे सुदतिधोरिति सुटि
उठो लोपे उभयोः सकारयोः पत्रे घृना घृरिति मुत्वे च हर्षीष्ट ॥ आतामि ॥ ह्रपीयास्ताम् ॥
छटस्तिपि च्लि लुडीनि ष्टी च्चेः सिच् इति तिचि इन्भागलोपे लुङ्लड्लड्ल-
ध्वदृदाच्च इति अटि इत्तश्चेति तिप् इकारलोपे च अहृत् ईत् इति जातं तत्र सिचि वृद्धिः
परस्मैपदेष्विति वृद्धौ सत्य पत्रे च कृते ॥ अहर्षीत् ॥ लुङ्क्ते ष्टी मिचि इन्भागलोपे
अटि ह्रस्वादङ्गात् इत्यनेन मिचो लोपे च ॥ अहृत् ॥ छटस्तिपि स्वनामि लुङ्कुटोरिति

१ हृञ् हरणे ॥ जहार इत्यादि । अहर इति आभयनीत्यर्थं । अहस इति अहोरोर्याहार्यं । हर्षं
हरति अहोरोर्याहार्यं । यार इति भगवतीत्यर्थं ॥

नयते । हुपचप् पाके ढ् पचति पचते पचाच पेचिथ पपचथ पेचे पका । भज सेवायाम् ७
भजति भजते बभाज भजे भका भक्षयति भक्षयते अमाक्षान् अभक्त अभक्षाताम् । यत्र

स्ये ऋद्धनोः स्ये इति इटि अटि सस्य पथे इतश्चेति निप इकारलोपे च अहरिष्यत् ॥
तेच ॥ अहरिष्यत् ॥ धृञ् धारणे धातोः । धरति, धरते, इत्यादि रूपाणि । षीञ् प्रापणे धानोर्लट-
स्तिपि शपि गुणे ॥ नयति ॥ छिटस्ते च ॥ नयंत ॥ हुपचप् पाके भ्रातुरन्ति अग्रे लटस्तिपि
आदिर्झिटुडव इति डकारस्येतंज्ञायां लोपे पकारलोपे शपि च ॥ पचति ॥ ते च ॥
पचते ॥ पच् अग्रे छिटस्तिपि तिपो णळि द्वित्वे शेषहलो लोपे अत उपधाया इति वृद्धौ
पपाच ॥ छिटस्ते द्वित्वे शेषहलोलोपे असंयोगाद्धिट्कित् इति तकारस्य अपिच्वाकि-
त्वे कृते अतएकहल्मध्येनादेशादेर्लिटि इत्यनेन पकागन्तःपात्यकारस्यैव
अभ्यासपकारस्य लोपे लिटस्तज्ञयोरेशिरेच् इति तकारस्य एशि कृते शलोपे संयोगे
च कृते ॥ पेचे ॥ पच् अग्रे लिटो मध्यमपुरयैकचचने थलि द्वित्वे शेषहल्लोपे इटि थलि च
सेटि इति अकारस्य एत्वे अभ्यासलोपे च ॥ पेचिथ ॥ अजन्तोऽकारवान् वा यस्तास्यनिट्
थलि वेडयम् । इति इडभावे चोः कुरिति चकारस्य कफारे कृते ॥ पपचथ ॥ पच् अग्रे लुटस्तिपि
स्यतासीति तासी इडभावे तिपो डाल्ते डित्त्वसामर्थ्याद्भस्यापि टेलोपे चोः कुरिति चस्य
कत्वे ॥ पक्ता ॥ भज सेवायां धातुर्वर्तते अग्रे लटस्तिपि शपि ॥ भजति ॥ ते च टेरैवे ॥ भजंत
॥ भज् अग्रे लिटस्तिपि तिपो णळि द्वित्वे अभ्यासहलो लोपे अभ्यासे चर्चंति भस्य दत्त्वे
अत उपधाया इति वृद्धौ च कृतायाम् ॥ वभाज ॥ भञ् अग्रे छिटस्ते द्वित्वे अभ्यासत्वे
शेषहलो लोपे तृफलभजत्रपश्चेति भान्तःपात्यकारस्य एत्वे अभ्यासलोपे च लिटस्त-
ज्ञयोरेशिरेच् इति तकारस्य एशि ॥ भजे ॥ भज् अग्रे लुटस्तिपि तासी तिपो डाल्ते
डित्त्वसामर्थ्याद्भस्यापि टेलोपे चोः कुरिति जस्य गत्वे खरि चेति गस्य कत्वे ॥ मक्ता ॥
लुटस्तिपि स्ये चोः कुरिति जस्य गत्वे खरि चेति गस्य कत्वे सस्य पत्वे कयोः संयोगे
क्षे च जाते ॥ भक्षयति ॥ भक्षयते ॥ लोटस्तिपि शपि एरुरिति तिप इकारस्योत्वे ॥
भजतु ॥ लोटस्ते टेरैवे आमेत इत्येकारस्यापि ॥ भजताम् ॥ लडस्तिपि शपि अटि तिप
इकारलोपे च ॥ अभजत् ॥ ते च ॥ अभजत् ॥ लिङस्तिपि शपि यामुटि उटो लोपे यास
इवादेशं यलोपे गुणे तिप इकारलोपे च ॥ भजेत् ॥ लिङस्ते च भजेत् ॥ भज् अग्रे आशी-
लिङस्तिपि यामुटि तिप इकारलोपे स्कोः संयोगाद्योरिति सलोपे च ॥ भज्यात् ॥ लिङस्ते
सीयुटि उटो लोपे यलोपे सुट्तिथोरिति मुटि लटो लोपे जस्य चोः कुरिति गत्वे गस्य
खरि चेति कत्वे सकारयोः पत्वे घृत्वे च ॥ भर्षाट् ॥ भज् अग्रे लुङस्तिपि प्ल्यै च्छेः सिचि
इञ्भागलोपे तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि अटि जस्य गत्वे गस्य कत्वे
सस्य पत्वे च अभक् प ईत् इति जातं तत्र वदत्रजहलन्तस्याच इति वृद्धौ कृतायाम्

देवपूजासगतिकरणदानेषु ८ यजति यजते ॥ लिट्यभ्यासस्योभयेषाम् ।६।१।१७।
 वच्यादीना महादीना चाभ्यासस्य सप्रसारण लिटि । इयाज ॥ वचिस्वपियजादीनां
 किति ।६।१।१६। वचिस्वप्योर्यजादीना च सप्रसारण स्यात्किति । ईजतु ईजुः इय-
 विद्य इयष्ट ईजे यथा । षढोः कः सि । यक्षयति यक्षयते इज्यात् यक्षीष्ट अयादीन् अयष्ट ।

॥ अभाक्षीत् ॥ भञ् अग्रे लुङ्क्ते च्छै च्छे सिचि इचो लोपे अटि झलो झलि इति
 सूत्रेण सस्य लोपे जस्य गावे गस्य क्त्वे च ॥ अभक्त ॥ यज देवपूजासगतिकरणदानेषु
 धातुरस्ति तत्र लटस्तिपि शपि ॥ यजति ॥ लटस्ते शपि टेरेरे च ॥ यजते ॥ यञ् अग्रे
 लिटस्तिपि तिपो णळि लिटि धातोरनभ्यासस्येति धातोर्द्वित्वे पूर्वोऽभ्यास
 इयभ्यासत्वे ह्लादिः शेष इति जकारलोपे ययञ् अ इति जाते लिट्यभ्यासस्यो-
 भयेषामिति सूत्रेणाभ्यासरूपस्य यकारस्य सप्रसारणे शकारे कृते संप्रसारणाच्चेत्कारस्य
 पूर्वरूपादेशे अत उपधाया इति उपधावृद्धी ॥ इयाज ॥ अतुसि सप्रसारण तदाश्रय च कार्यं
 बलप्रदिति वचनात् वचिस्वपियजादीनां किति इत्यनेन सप्रसारणे कृते इ अञ्
 अतुस् इति जाते संप्रसारणाच्चेति अकारस्य पूर्वरूपत्वे लिटि धातोरनभ्यास-
 स्येति द्वित्वे पूर्वोऽभ्यास इत्यभ्यासत्वे ह्लादिः शेष इति जलोपे इ इञ् अतुस् इति
 जात तत्र अकः सवर्णं दीर्घ इति दीर्घत्वे च कृते ॥ ईजतु ॥ एवमुसि परे ॥ ईजु ॥
 थळि परे यलोऽकिरमात् वचिस्वपियजादीनां किति इति सूत्रस्याप्राप्ती धातोर्द्वित्वे
 अभ्यासत्वे जलोपे णादिनिघनादिति लिट्यभ्यासस्योभयेषामिति सप्रसारणे पूर्वरूपादेशे
 च ॥ इयजिद्य ॥ लिट प्रथमपुरस्तीकनचने ते समागते वचिस्वपियजादीनां किति
 इति सप्रसारणे इ अञ् त इति जात तत्र संप्रसारणाच्चेति अकारस्य पूर्वरूपत्वे इञ् त इति
 जाते द्वित्वे ह्लादिः शेष इति जलोपे अकः सवर्णं दीर्घ इति दीर्घत्वे लिटस्त
 द्वयोरेशितरेच् इति तकारस्य एशि कृते कृते च सयोगे ॥ ईजे ॥ आतामि ॥ ईजति ॥ यञ्
 अग्रे लटस्तिपि स्यतासी लृलृटोरिति तासी तिपो ङात्वे ङित्त्वसामर्थाद्भस्यापि टेलोपे
 व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजछशां प इत्यनेन जकारस्य पत्रे घृत्रे च कृते ॥ यथा ॥
 यञ् अग्रे लटस्तिपि स्यतासी लृलृटोरिति स्वे व्रश्चभ्रस्जेति जकारस्य पत्रे षढोः कः
 सि इत्यनेन पकारस्य कत्रे सस्य पत्रे सयोगे च कृते ॥ यक्षयति ॥ लटस्ते टेरेरे । यक्षयते ॥
 यञ् अग्रे आसीत् ॥ इति लिपि यामुट् परस्मैपदेषूदात्तो टिचेति यामुटि किदाशिपि
 शिपि यामुटि तिपो वचिस्वपियजादीनां किति इति सप्रसारणे संप्रसारणाच्चेति
 अकारस्य पूर्वरूपत्वे इतश्चेति तिपो इकारलोपे स्फोटोः संयोगाद्योरन्ते चेति ललोपे च ॥ इ-
 य्यात् ॥ लिङ्क्ते च तामुटि उटो लोपे यलोपे सुदृतिर्थादिति मुटि उटो लोपे व्रश्चभ्र-

१ वचिस्वपियजादीनां किति ॥ अग्रेणात्ता यथादय ॥ यजिस्वपियदीर्घेय वतिर्वृत्त्येय च इत्यपि ।
 येपुत्री अचिनधति यथासा सुगान गव ॥ १ ॥

अबोढाम् अवाक्षुः। अवाक्षीः अबोढम् अबोढ । अवाक्षम् अवाक्ष्व अवाक्षम् । अबोढ
 सि इति ढस्य कत्वे सस्य पत्वे सयोगे च ॥ वक्ष्यति ॥ लटस्ते च टेरेत्वे ॥ वक्ष्यते ॥ अ
 अग्रे लुङ्स्तिपि चिल्ल लुङ्ङि इति च्छौ च्छेः सिचि इति सिचि इज्ज्भागलोपे अटि अग
 म् ति इति जाते इत्तश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि च अग्न स
 ईत् इति जाते हो ढ इति हस्य ढत्वे षढोः कः सि इति ढस्य कत्वे सस्य पत्वे चद्व्रजह
 लन्तस्याच इत्युपधादीर्घत्वे ॥ अगाक्षीत् ॥ बह् अग्रे लुङ्स्तिपि च्छौ च्छेः सिचि इज्ज्भाग
 लोपे तस्यस्यमिपां तांतंताम इति तसस्तामि अटि अवह् स ताम् इति जात
 तत्र झलो झलीति सलोपे अग्न ताम् इति जात तत्र हो ढ इति हस्य ढत्वे झपस्तयो
 र्धोऽध इति तकारस्य धकारे घृना घृरिति घृत्वेन धस्य ढत्वे अग्न दाम् इति जात तत्र हो
 ढे लोप इति ढलोपे सहिवहोरोदवर्णस्येति पकारोत्तर्यकारस्योकारे च कृते ॥
 अग्रेढाम् ॥ बह् अग्रे लुङो क्षौ च्छेः सिचि इचो लोपे सिजभ्यस्तविदिभ्यश्चेति
 षेर्लुसि जकारस्येत्तज्ञाया लोपे च लुङ्ङलङ्ङलङ्ङिचिवति अटि अवह् स उस् इति जात
 तत्र हो ढ इति हस्य ढत्वे षढोः कः सि इति ढस्य कत्वे सस्य पत्वे चद्व्रजह
 लन्तस्याच इति वृद्धौ ॥ अवाक्षु ॥ बह् अग्रे लुङो मध्यमपुरयैकवचने सिपि च्छौ
 च्छेः सिचि इचो लोपे अटि इत्तश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति
 ईटि च कृते अग्न स् ई स् इति जात तत्र हो ढ इति हस्य ढत्वे षढोः कः सि इति
 ढस्य कत्वे सपत्वे चद्व्रजहलन्तस्याच इति वृद्धौ अवाक्षीस् इति जाते सस्य रत्वे रेकस्य
 तिसर्गत्वे च ॥ अगाक्षी ॥ बह् अग्रे लुङो मध्यमद्विवचने षसि धस्य तस्यस्यमिपां तां
 तंताम इति तमि अटि च्छौ च्छेः सिचि इचो लोपे अग्नस् तम् इति जात तत्र झलो झ
 लि सवर्णे इति सस्य लोपे हो ढ इति हस्य ढत्वे झपस्तयोर्धोऽध इति तकारस्य धके
 धनारस्य घृत्वेन ढत्वे ढोढे लोप इति ढलोपे सहिवहोरोदवर्णस्येति वकारान्त पत्य
 कारस्योकारे च कृते ॥ अग्रेढम् ॥ एत् मध्यमपुरयैकवचने धे परे ॥ अबोढ ॥ बह् अग्रे लुङ
 उत्तमपुरयैकवचने मिपि मिपथ तस्यस्यमिपां तांतंताम इति अमि च्छौ च्छेः सिचि
 इचो लोपे अटि च कृते अग्न स् अम् इति जात तत्र हस्य ढत्वे ढस्य षढोः कः सीति कत्वे
 सस्य पत्वे चद्व्रजहलन्तस्याच इति उपधावृद्धौ ॥ अगाक्षम् ॥ बह् अग्रे लुङ उत्तमपुरय
 द्विवचने षसि सकारस्य नित्यं ङित इत्यनेन लोपे च्छौ च्छेः सिचि इचो लोपे अटि हो ढ
 इति हस्य ढत्वे षढोः कः सीति ढस्य कत्वे सस्य पत्वे चद्व्रजहलन्तस्याच इति
 वृद्धौ सयोगे च कृते ॥ अगाक्ष्व ॥ मसि च ॥ अगाक्षम् ॥ लुङ्स्ते च्छौ च्छेः सिचि इचो लोपे
 अटि हस्य ढत्वे झलो झलीति सलोपे झपस्तयोर्धोऽध इति धत्वे ढत्वे ढोढे लोप
 इति ढलोपे सहिवहोरोदवर्णस्येति वकारोत्तर्यकारस्योकारे च कृते ॥ अबोढ ॥ आ
 तामि परे च्छौ च्छेः सिचि इचो लोपे अटि हस्य ढत्वे ढस्य षढोः कः सीति कत्वे सस्य

अवधाताम् अवधत । अवधोदाः अवधाथाम् अवधोद्गम् । अवधि अवध्वहि अवध्महि ॥
इति भ्वादेशः ॥

॥ अथ तिङन्ते अदादिगणप्रकरणम् ॥

अद् भक्षणे ॥ अदिप्रभृतिभ्यः शपः । २।४।७२। लुक् सान् । अधि अतः
अदन्ति । अरिस अत्थः अत्थ । अधि अद्रः अद्रः ॥ लिट्यन्यतरस्याम् । २।४।४०।
अदो घस्त् वा स्वाहिति । जघास । उपधालोपः । पत्य चत्वम् ॥ आसिचसिचसी-
नां च । ८।३।६०। इण्कुभ्यां परस्यैषां सस्य पः सान् । जघातुः जघुः । जघाथि जघातुः

पत्वे संयोगे च ॥ अवधाताम् ॥ शेषे परे आत्मनेपदेष्वनत इति एतत् अत् आदेशे ऋ
सिचि इचो लोपे अटि हस्य हत्वे हस्य कत्वे सस्य पत्वे च ॥ अवधत ॥ लृटो गभ्यगुर्गैक-
वचने यासि ष्ठी ष्ठेः सिचि इचो लोपे अटि हस्य हत्वे झलो झलीति गलोपे झपस्तथो-
धोऽध् इति भस्य धत्वे कृते अवद् धा स् इति जातं तत्र पुत्रेण धन्व हत्वे दलोपे सद्दि-
चहोरोदवर्णस्येति वकाराकारत्वोकारे सस्य हत्वे रस्य विसर्गत्वे च ॥ अवधोदाः ॥ आधाधि
ष्ठी ष्ठेः सिचि इचो लोपे अटि हस्य हत्वे हस्य कत्वे सस्य पत्वे च कृते ॥ अव-
धाथाम् ॥ ध्वसि ष्ठी ष्ठेः सिचि इचो लोपे अटि झलो झलीति गलोपे हस्य गभ्ये
धस्य ध्रुत्वेन हत्वे हो षे लोप इति दलोपे वकाराकारत्वोकारत्वे च कृते ॥ अवधोद्गम् ॥
इटि ष्ठी ष्ठेः सिचि इचो लोपे अटि हस्य हत्वे हस्य कत्वे सस्य पत्वे च कृते ॥ अवधि ॥
वही ष्ठी ष्ठेः सिचि इचो लोपे अटि हस्य हत्वे हस्य कत्वे सस्य पत्वे संयोगे च कृते ॥
अवध्वहि ॥ महिडि च ष्ठी ष्ठेः सिचि इचो लोपे अटि हस्य हत्वे हस्य कत्वे सस्य पत्वे
संयोगे च कृते ॥ अवध्महि ॥ लटस्तिपि स्वे अटि हस्य हत्वे हस्य कत्वे सस्य पत्वे
इतश्चेति तिष इफारलोपे च कृते ॥ अवध्वत् ॥ ते परे च । अवभ्यत् ॥ इति भ्वादेशः

दयार्द्रदेशिकदयापीयूषलहरीहि मे ॥ जरीहरीतु धरितं जालापङ्क मनोगतं ॥ १ ॥

अद् भक्षणे धातुर्वर्तते अग्रे लटस्तिपि शपि अदिप्रभृतिभ्यः शप इति शपो
लोपे खरि चेति दकारस्य तकारे कृते ॥ अत्ति ॥ अद् अग्रे लिटस्तिपि तिपो षडि लि-
ट्यन्यतरस्यामिति घसृल्लोके लिटि धातोरनभ्यासस्येति हित्वे हलादिः शेष
इति सकारलोपे घ घस् अ इति जाते कुहोश्चुरिति घस्य जकारे अभ्यासे चर्च ईना
शस्य जत्वे अत् उपधाया इत्युपधाट्टी च ॥ जघात ॥ अनुसि लिट्यन्यतरस्या-
मिति घसृलि हित्वे सकारलोपे घस्य कत्वे हस्य जत्वे गमहनजनग्वनघसां लोपः
क्रियनडि इत्युपधालोपे अवम् अनुस् इति जाते खरि चेति घस्य कत्वे आसिचसि-
घसीनां चेति सस्य पत्वे संयोगे सस्य हत्वे रोर्विसर्गत्वे च ॥ जघातुः ॥ उनि ॥ जघुः ॥

जक्ष । जघस जघस जक्षिव जक्षिम । भाद आदतुः आदुः ॥ इडत्पर्यतिव्ययती-
नाम् । ७।२।६६। अद् ऋ व्यञ् एभ्यस्थलो नित्यमिट् स्यात् । आदिथ अत्ता अत्स्यति
अचु अत्तात् अत्ताम् अदन्तु ॥ हुङ्गलभ्यो हेर्धिः । ६।४।१०१। होर्लन्तेभ्यश्च हेर्धिः
स्यात् । अद्दि अत्तात् अत्तम् अत्त । अदानि अदाव अदाम ॥ अद्दः सर्वेषाम् । ७।३।
१००। अदः परस्वापृक्तसार्वधातुकस्य अद् स्यात्सर्वमतेन । आदत् आत्ताम् आदन् ।
आदः आत्तम् आत्त । आदम् आद्द आद्द । अद्यात् अद्याताम् अद्युः । अद्यात् अद्यास्ताम्

यलि । जघसिथ ॥ अद्युसि । जक्षथुः ॥ ए । जक्ष ॥ णलि । जघस ॥ णलुत्तमो
वेति पक्षे ॥ जघस । वे, जक्षिव ॥ मे, जक्षिम ॥ लिट्यन्यतरस्यामिति सूत्रस्याप्राप्ती
सदो द्विले हलो लोपे अत्त आदेरित्यभ्यासदीर्घत्वे सवर्णदीर्घे च ॥ आद ॥ अतुसि ॥
आदतुः ॥ उसि ॥ आदुः ॥ अद् अग्रे लिटः सिपि सिपस्यलि लिटि धातोरनभ्यासस्येति
द्विले हलादिः शोष इति दलोपे अ अद् थ इति जातं तत्र इडत्पर्यतिव्ययतीनां
चेति इटि दीर्घादिपूर्ववत् ॥ आदिथ ॥ अद्युसि । आदथुः ॥ एपरे । आद ॥ णलि । आद ॥ वे ।
आद्द ॥ मे । आद्द ॥ अद् अग्रे लुटस्तिपि तासौ लुटः प्रथमस्य डारौरस इति
तिपो डाले डित्त्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे खरि चेति दस्य तकारे कृते ॥ अत्ता ॥ अद्
अग्रे लुटस्तिपि स्य खरि चेति चर्ले ॥ अत्स्यति ॥ अद् अग्रे लोटस्तिपि शपि अदि-
प्रभृतिभ्यः शप इति शपो लोपे खरि चेति चर्ले एरुरिति तिप इकारस्योकारे च
कृते ॥ अचु ॥ अत्तात् ॥ अत्ताम् ॥ अदन्तु ॥ अद् अग्रे लोटो मध्यमपुरुषैकवचने सिपि
सेर्हापिचेति सेर्हिले अद् हि इति जातं तत्र हुङ्गलभ्यो हेर्धिः इति हेर्धिले खरि-
चेति चर्ले च ॥ अद्दि ॥ अत्तात् ॥ अत्तम् ॥ अत्त ॥ अदानि ॥ अदाव ॥ अदाम ॥ अद्
अग्रे लुटस्तिपि आडजादीनामिलनेन आटि इत्श्चेति तिप इकारलोपे आद् त् इति
जातं तत्र अद्दः सर्वेषामिति अटि आद् अद् त् इति जातं तत्र टकारलोपे संयोगे
च कृते ॥ आदत् ॥ तामि ॥ आत्ताम् ॥ शी ॥ आदन् ॥ सिपि अद्दः सर्वेषामिति अटि
कृते ॥ आदः । तमि । आत्तं ॥ ते, आत्त । अमि, आदम् ॥ वसि, आद्द ॥ नित्यं डित्त इति
सलोपे ॥ गसि । आद्द ॥ अद् अग्रे लिटस्तिपि यासुटि उटो लोपे इत्श्चेति तिप
इकारलोपे लिङः सलोपोनन्त्यस्येति सलोपे ॥ अद्यात् ॥ तामि, अद्याताम् ॥ शेर्जुसि
अद्युः ॥ अद् अग्रे आशीर्लिङस्तिपि यासुटि उटो लोपे इत्श्चेति तिप इकारलोपे स्कोः-
संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे ॥ अद्यात् ॥ तामि । अद्यास्ताम् ॥ शेर्जुसि । अद्यासुः ॥

१ हुङ्गलभ्यो हेर्धिः । षसि भक्तोर्हलीत्यतो हलील्लुवर्त्तते तथाच हल्यदिषो हिसास्य पिर्मवतीति व्या-
प्यानेन रुदिहि स्वपिहि इत्यादी इटागमविशिष्टस्य हेर्नपित्त्वम् । अत्तादित्त्वत्र तु धिलात् परस्वातात्तदि
कृते स्थानिक्रानेन पुनर्धिले तु छलत्रतामिति न्यायात्प्रेत्याहुः ॥ २ अदः सर्वेषाम् । अद् गार्ग्यालवयो-
रित्यतोऽडित्त्वानुवर्त्तते । गार्ग्यालवयोरित्यस्य निवृत्त्यर्थं सर्वेषाम् प्रदणम् ।

अयासुः ॥ लुङ्सनोर्धस्त्व् । २।४।३७। अदो घस्त्व् स्याल्लुङि सनि च । लुदिच्त्वादङ् ।
अघसत् आत्स्यत् । हन् हिंसागत्योः २ । हन्ति ॥ अनुदात्तोपदेशवनतितनो-
त्यादीनामनुनासिकलोपो झलि किति । ६।४।३७। अनुनासिकान्तानामेषां
वनतेश्च लोपः स्याज्जलादौ किति किति परे । यमिरभिनमिगमिहनिमन्यतयोऽनुदात्तो-
पदेशाः । तनुक्षणुक्षिणुः ऋणुतृणुषृणुवनुमनुतनोत्सादयः । हतः भ्रन्ति । हंसि हथः हथ ।
हन्मि हन्वः हन्मः । जघान जघ्नतुः जघ्नुः ॥ अभ्यासाच्च । ७।३।५५। अभ्यासात्प-

अद् अग्रे लुङ्स्तिपि लुङ्सनोर्धस्त्व् इत्यनेन घस्त्व् कृते ललोपे घस्ति इति जातं
तत्र चिल लुङीति थ्लौ पुषादिद्युताद्युदितः परस्मैपदेषु इत्यनेन अङि
घस् अ ति इति जातं तत्र लुङ्लुङ्लुङ्लुङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि इतश्चेति तिप
इकारलोपे ॥ अघसत् ॥ अद् अग्रे लुङ्स्तिपि स्यतासी ललुटोरिति स्ये आङ्जा-
दीनामिति आटि इतश्चेति तिप इकारलोपे खरि चेति दस्य चर्त्वे च कृते ॥ आत्स्यत् ॥
हन हिंसागत्योर्धातुर्वर्तते अग्रे लुङ्स्तिपि शपि अंदिप्रभृतिभ्यः शप इति शपो लोपे ॥ हन्ति
॥ हन् अग्रे लुटः प्रथमपुरुषद्विवचने तसि हन् तस् इति जातं तत्र अनुदात्तोपदेशव-
नतितनोत्पादीनामनुनासिकलोपो झलि किति इत्यनेन अन्यस्य नका-
रस्य लोपे सस्य श्वे रोर्विसर्गत्वे च कृते ॥ हतः ॥ हन् अग्रे लुटः प्रथमपुरुषबहुवचने
श्री झोन्त इति झस्यान्तादेशे हन् अन्ति इति जातं तत्र गमहनजनखनघसां
लोपः कित्यनङि इत्यनेनोपधारूपस्यहकारान्तःपालकारस्य लोपे कृते हन् अन्ति इति जातं
तत्र हो हन्तेर्ङिणन्नेषु इत्यनेन संवारनादधोधप्रयत्नवतो महाप्राणस्य हस्य तादृशे एव
वकारे कृते ॥ भ्रन्ति ॥ सिपि ॥ हंसि ॥ थसि अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्पादी-
नामनुनासिकलोपो झलि किति इति नलोपे ॥ हथः ॥ धे, हथ ॥ मिपि ।
हन्मि । वसि ॥ हन्वः । मसि ॥ हन्मः ॥ हन् अग्रे क्तिट्स्तिपि तिपो णलि द्वित्वे अभ्यासत्वे
हलादिः शेष इति नलोपे च कृते ह हन् अ इति जातं तत्र हो हन्तेर्ङिणन्नेषु इति
हस्य धत्वे हघन् अ इति जाते कुहोश्चुरिति सूत्रेण प्रयत्नसाम्यात् हस्य धत्वे अभ्यासे
चर्च इत्यनेन शस्य जत्वे अत उपधाया इति उपधावृद्धौ संयोगे च कृते ॥ जघान ॥ हन्
अग्रे अतुसि द्वित्वे अभ्यासत्वे नलोपे गमहनजनखनघसां लोप इत्युपधारूपहकारान्त-
र्वर्त्यकारलोपे हो हन्तेर्ङिणन्नेष्विति हस्य धत्वे ह घन् अतुः इति जातं तत्र कुहोश्चु-
रित्यनेन अभ्यासहस्य धत्वे अभ्यासे चर्चेति शस्य जत्वे च कृते ॥ जघ्नतुः ॥ उत्ति ॥
जघ्नुः ॥ हन् अग्रे थलि लिटि धातोरभ्यासस्येति द्वित्वे पूर्वोभ्यास इति अभ्यास-

१ अनुदात्तोपदेशवनतीत्यादि । अनुनासिक इति लुङ्गवर्गीकं वनतीतरेषां विशेषणं वनतेरव्यभिचारात् ।
तदाह । अनुनासिकान्तानामिति । अन्यथा मन् नम् नद् इत्यादीनामनन्त्वस्वापि लोपे मतः नतः नद्
इत्यादीनि न तिङ्गोरन् ॥

रस्य हन्तेर्हस्य कुत्सं सात् । जघनिय जघन्य जघ्नयुः जघन । जघान जघन जघ्निव जघ्निम् ।
 हन्वा हनिष्यति हन्तु हवात् हताम् प्रन्तु ॥ हन्तेर्जः ॥ १६४ ॥ ३६ ॥ शौ परे ॥ असि-
 ङ्ङवद्घ्राभात् ॥ १६४ ॥ २२ ॥ इत् ऊर्ध्वमापादसमाप्तेराभीयं समानाश्रये तस्मिन्कर्तव्य
 तदसिद्धम् । इति जस्यासिद्धत्वात् हेर्लुक् । अहि हवात् हत्म् हत् । हनानि हनाव
 हनाम् । अहन् अहताम् अघ्नन् अहन् अहतम् अहत । अहनम् अहन्य अहनम् । हन्यात् ॥
 आर्धधातुके ॥ १६४ ॥ ३६ ॥ इत्यधिकृत्य ॥ हनो वध लिङि ॥ १६४ ॥ ४२ ॥ लुङि च

सत्वे हलादिःशेष इति नलोपे च ह हन् थ इति जातं तत्र अभ्यासाच्चेति हस्य धने
 कृते क्कृहोश्चुरिति अन्यात्तहस्य शब्दे अभ्यासे चर्चंति शस्य जने आर्धधातुकस्येङ्-
 लादेरिति इटि च कृते ॥ जघनिय ॥ इडभावे च ॥ जघन्य ॥ अथुसि गमहनजनखन-
 घसां लोप इत्युपधालोपे च कृते ॥ जघ्नयुः ॥ ए, जघन ॥ णलि । जघान ॥ णलुत्त-
 मोवेति पक्षे ॥ जघन ॥ वे । जघ्निव ॥ मे । जघ्निम् ॥ हन् अग्रे लुटस्तिपि स्यतासी
 लृलुटोरिति तासौ लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो ङात्वे द्वित्यसामर्थ्यादभस्यापि
 टेलोपे च कृते ॥ हन्ता ॥ हन् अग्रे लुटस्तिपि स्यतासी लृलुटोरिति से ङङ्नोःस्ये
 इति इटि सस्य पत्वे ॥ हनिष्यति ॥ हन् अग्रे ङोटस्तिपि शपि शपो ङोपे एरुरिति तिप
 इकारस्योपे च कृते ॥ हन्तु ॥ तातडि नलोपे च ॥ कृते ॥ हतात् ॥ तामि नलोपे ॥
 हताम् ॥ शौ परे ॥ प्रन्तु ॥ हन् अग्रे ङोटः सिपि सेर्हपिच्चेति सेर्ह कृते हन् हि
 इति जातं तत्र हन्तेर्ज इति हन्मागस्य जले कृते ॥ अहि इति जातं तत्र अतो हेरिल्यनेन
 हिलोपे प्राप्ते ॥ असिङ्ङवद्घ्राभात् इत्यनेन जस्यासिद्धत्वात् हिलोपाभावे ॥ अहि ॥ ता-
 तडि ॥ हतात् ॥ तामि ॥ हतं ॥ ते ॥ हत् ॥ मिपि मोर्निः इति मेर्नित्वे आहुत्तमस्य
 पिच्चेति आटि च कृते ॥ हनानि ॥ वे, हनाम् ॥ मे । हनाम् ॥ हन् अग्रे ङङस्तिपि शपि
 शपो ङोपे अटि इत्तश्चेति तिप इकारलोपे संयोगान्तस्य लोप इति तलोपे च कृते
 ॥ अहन् ॥ हन् अग्रे ङङस्तिपि तसश्च तामि शपि शपो ङोपे अटि नलोपे च कृते ॥ अह-
 ताम् ॥ शौ शस्य अन्तादेशे उपधालोपे हस्य घत्वे अटि तिप इकारलोपे तकारस्य च संयो-
 गान्तस्य लोप इति लोपे कृते ॥ अहन् ॥ सिपि अटि इत्तश्चेति तिप इकारलोपे
 हस्य ऊर्ध्वाव्यं इति सलोपे ॥ अहन् ॥ हन् अग्रे धसि घसस्तामि अटि नलोपे च कृते ॥
 अहतम् ॥ ये यस्य च ते ॥ अहत ॥ हन् अग्रे मिपि निपधामि अटि च कृते ॥ अहनम् ॥ वे ॥
 अहन्य ॥ मे अहन्य ॥ हन् अग्रे विधिलिङस्तिपि शपि शपो ङोपे यासुटि उटो ङोपे इत्तश्चेति
 तिप इकारलोपे स्कोः संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे च कृते ॥ हन्यात् ॥ हन् अग्रे आशी-
 लिङस्तिपि आर्धधातुके इत्यधिकृत्य हनो वध लिङि इत्यनेन वधादेशे यासुटि उटो

१ अथिङ्ङवद्घ्राभात् । अत्रितदुपन्यसन अर्थमिति केचित् सभिपातपरिभाषयेन जहीत्यत्र न लुगिति ।
 तन्मन्द्म् । अतोहेरिसारम्भसामर्थ्यादिव तस्या अनुपस्थिते ॥

१।४।४३। वधादेशोऽदन्तः । आर्धधातुके इति विषयसप्तमी । तेनार्धधातुकोपदेशे अकारान्त-
त्वादतो लोपः । वध्यात् वध्यास्ताम् अवधीत् अहनिष्यत् । यु मिश्रणामिश्रणयोः ३ ॥ उतो
वृद्धिर्लुकि हलि । ७।३।८९। लुग्विषये उतो वृद्धिः पिति हलादौ सार्वधातुके न त्वभ्यस्तस्य

लोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे कृते सलोपे च कृते ॥ वध्यात् ॥ तामि ॥ वध्यास्ताम् । हन्
अग्रे लुङ्स्तिपि लुङि चेति वधादेशे च्लौ च्लेः सिचि इचो लोपे अटि इटि इतश्चेति तिप
इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति इटि इट ईटि इति सलोपे च कृते ॥ अवधीत् ॥
हन् अग्रे लुङ्स्तिपि स्यतासी ललुटोरिति स्ये अटि इटि सस्य पत्वे इतश्चेति तिप
इकारलोपे च कृते ॥ अहनिष्यत् ॥ यु मिश्रणामिश्रणयोः धातुर्नतेऽग्रे लुङ्स्तिपि शपि अ-
दिप्रभृतिभ्यः शप इति शपो लोपे उतो वृद्धिर्लुकि हलि इत्यनेन वृद्धौ कृतायाम् ॥
यैति ॥ तसि पित्वाभावाद्वृद्धभावे ॥ युतः ॥ शौ श्नन्त इति अन्तादेशे अचि शुधातु-
भ्रुवां खोरियङुवङौ इत्यनेन उवङि कृते ॥ युवन्ति ॥ सिपि उतो वृद्धिर्लुकि
हलीति वृद्धौ ॥ यौपि ॥ यसि पित्वाभावाद्वृद्धभावे ॥ युधः ॥ थे परेपि तथैव वृद्धभावे ॥
युध ॥ मपि उतो वृद्धिर्लुकि हलीति वृद्धौ ॥ यौमि ॥ वसि । युवः ॥ मसि । युमः ॥
यु अग्रे लिटि लिट्स्तिपि तिपो णङि लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे अचोऽङ्गि-
तीति वृद्धौ एचोयवायाव इति आवि च कृते ॥ युयाव ॥ अतुसि धातोर्द्वित्वे अचि
शुधातुभ्रुवां खोरियङुवङाविति उवङि कृते ॥ युयुवतुः ॥ यु अग्रे लुङ्स्तिपि स्य-
तासी ललुटोरिति तासौ इटि सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे अवि लुटः प्रथ-
मस्य डारौरस इति तिपो डत्वे डित्त्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे ॥ यविता ॥ लुङ्स्तिपि
स्ये इटि गुणे अवि सस्य पत्वे च कृते ॥ यविष्यति ॥ लोट्स्तिपि शपि शपो लोपे उतो
वृद्धिर्लुकि हलीति वृद्धौ एरुरिति तिप इकारस्योत्वे च कृते ॥ यौतु ॥ लुङ्स्तिपि शपि
शपो लोपे अटि उतो वृद्धिर्लुकि हलि इति वृद्धौ इतश्चेति तिप इकारलोपे ॥ अयौत् ॥
लिङ्स्तिपि यासुटि उटो लोपे लिङः सलोपोऽनन्त्यस्येति सलोपे यासुट् परस्मै-
पदेषूदात्तो ङिञ्चेति यासुटो ङिच्वात् भाष्ये पिच ङिञ् ङिञ् पिनेति व्याख्यानात्
पित्वाभावाद्वृद्धभावे तिप इकारस्य च इतश्चेति सूत्रेण लोपे कृते ॥ युयात् ॥ आशी-
लिङ्गवपि ॥ युयात् ॥ सुटि उटो लोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे स्कोः संयोगाद्योरन्ते
चेति सलोपे अकृतसार्वधातुकयोरित्यनेनाङ्गस्य दीर्घत्वे ॥ यूयात् ॥ लुङ्स्तिपि च्लौ
च्लेः सिचि इचो लोपे इटि अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति

१ उतो वृद्धिर्लुकि हलि । नाभ्यस्तस्याचि मिति सार्वधातुके ॥ इति सूत्रमनुवर्त्तते । जतःकिम्-एति-
लुङ्गीतिकिम्-मुनोति-जुहोति-इलिकिम्-वधानि-पितिकिम्-युतः-नाभ्यस्तस्यकिम्-योचोति-रोरोति-यु-
यादित्यत्र वृद्धिर्माभूदित्येवदर्व पिच ङिनेत्यादिभाष्यमाश्रितम् । तत्राश्रयणीयम् । उतोवृद्धिरित्यत्र-
उत् औदित्येव वचन्ये वृद्धिप्रहणं संहारपूर्वकविधिरनित्य इत्यत्र शापकं तेनात्र वृद्धिर्नैति सांप्रदायिकाः ॥

यौति युतः युवन्ति । यौपि युथः युथ । यौमि युवः युमः । युयाव यविता यविष्यति
 यौतु युवान् अयौत् अयुताम् अयुवन् युयात् । इह उतो वृद्धिर्न । भाष्ये पिब ङिन्न ङिच्च
 पिबेति व्याख्यानात् । युयाताम् युयुः । यूयात् यूयास्ताम् यूयासुः । अयावीत् अयविष्यत् ।
 या प्रापणे ष यावि यातः यान्ति । ययौ याता यास्यति यातु अयात् अयाताम् ॥ लडः
 शाकटायनस्यैव । ३।४।११। आदन्तात्परस्य लडो जेर्जुस् वा स्यात् । अयुः अयान् ।
 यायात् यायाताम् यायुः । यायात् यायास्ताम् यायासुः । अयासीत् अयास्यत् । वा
 गतिगन्धनयोः ५। भा दीप्तौ ६। ष्णा शौचे ७। आ पाके ८। द्रा कुत्सायां गतौ ९। प्सा

ईटि इट ईटि इति सलोपे सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु इति वृद्धौ एचोयवार्थाव
 इति आवि च कृते ॥ अयावीत् ॥ लडस्तिपि स्ये इटि अटि गुणे अयादेशे तस्य पत्वे
 इतश्चेति तिप इकारलोपे च ॥ अयविष्यत् ॥ या प्रापणे धातुर्वर्ततेऽग्रे लटस्तिपि शपि
 अदिप्रभृतिभ्यः शप इति शपो लोपे ॥ तसि । यातः ॥ झौ । यान्ति ॥ या अग्रे लिट-
 स्तिपि तिपो णलि लिटि धातोरनभ्यासस्येति धातोर्द्वित्वे याया णल् इति जातं तत्र
 ह्रस्व अभ्यासस्याचो ह्रस्व इत्यन्यासाचो ह्रस्वत्वे यया णल् इति जातं तत्र आत औ णलः
 इति णल औ वृद्धौ च कृतायां ॥ ययौ ॥ या अग्रे लटस्तिपि स्यतासी ललुटोरिति तासी
 लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो डाल्ते ङित्त्वतामर्थादिमस्यापि टेलोपे ॥ याता ॥
 लटस्तिपि स्यतासी ललुटोरिति स्ये ॥ यास्यति ॥ लोटस्तिपि शपि शपो लोपे एरु-
 रिति तिप इकारस्थोत्वे ॥ यातु ॥ लडस्तिपि शपि शपो लोपे लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त
 इति अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे ॥ अयात् ॥ लडस्तसि तसश्च तस्यस्यमिपां
 तांतंताम इति तसस्तामि अटि च कृते ॥ अयाताम् ॥ लडो शौ अटि लडः शाक-
 टायनस्यैवेति जेर्जुसि जकारस्य चुडू इतीत्संज्ञायाम् । उस्यपदान्तात् इत्यनेन पर-
 रूपत्वे ॥ अयुः ॥ पक्षे जेर्जुसोऽभावे ज्ञसान्तादेशे च कृते अर्यां ति इति जातं । तत्र
 इतश्चेति तिप इकारलोपे तकारस्य च संयोगान्तस्य लोप इति लोपे ॥ अयान् ॥
 विधिलिङस्तिपि यासुहपरस्मैपदेपूदात्तो ङिञ्चेति यामुटि उटो लोपे लिङः सलो-
 पो नन्वस्येति सलोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे च ॥ यायात् ॥ एवमाशीलिङस्तिपि
 यामुटि उटो लोपे सकारस्य स्कोः संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे इतश्चेति तिप
 इकारलोपे च ॥ यायात् ॥ आशीलिङ्गस्तसि तसस्तामि च ॥ यायास्ताम् ॥ शौ जेर्जुसि च ॥
 यायासुः ॥ लडस्तिपि अटि ष्लौ ष्ले सिचि इचो लोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे
 अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि च कृते ॥ अयासीत् ॥ लडस्तिपि स्यतासी ललु-
 टोरिति स्ये अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे च कृते ॥ अयास्यत् ॥ एवं ॥ वा गतिगन्ध-
 नयोः ५ भा दीप्तौ ६ ष्णा शौचे ७ आ पाके ८ द्रा कुत्साया गतौ ९ प्सा भक्षणे १० उ दाने

आम् गुणाभावो लोटो लुक् लोटन्तकरोत्वनुप्रयोगश्च या निपात्यते । पुरुषवचने न विवक्षिते । विदाङ्करोतु वेत्तु ॥ तनादिकृञ्भ्य उः । ३।१।७९। तनादेः कृञ्भ्य उः प्रत्ययः स्यात् । शपोऽपवादः ॥ अत उत्सार्वधातुके । ६।४।११०। अत्रत्ययान्तस्य कृञोऽत उत्सार्वधातुके कृत्ति । विदाङ्कुरुतात् विदाङ्कुरुताम् विदाङ्कुरुन्तु विदाङ्कुरु विदाङ्कुराणि । अवेत् अविताम् अविदुः ॥ दश्च । ८।२।७५। घातोर्दस्य पदान्तस्य सिपि परे रुर्वा । अवेः अवेत् विद्यात् विद्यात्ताम् अवेदीत् अवेदिष्यत् । अस् भुवि १६ अस्ति ॥

इकारस्योकारे च ॥ विदाकरोतु ॥ तुह्योस्तात् इवेति तातडि अङ्गभागलोपे च विद कृतात् इति जाते तनादिकृञ्भ्य उरिति उकारे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे विदाङ्कुरुतात् इति जाते तत्र अत उत्सार्वधातुके इति कृञोऽकारस्योकारे कृते ॥ विदाङ्कुरुतात् ॥ तामि ॥ विदाङ्कुरुताम् ॥ झौ ॥ विदाङ्कुरुन्तु ॥ लोट सिपि विदाङ्क सि इति जाते सेह्यपिबेति सेह्यं कृते तनादिकृञ्भ्य उः इति उकारे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे विदाङ्कुरु हि इति जाते अत उत्सार्वधातुके इत्यकारस्योकारे उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् इति हिलोपे च कृते ॥ विदाङ्कुरु ॥ लोटो मिति मेर्निरिति मेर्निले आङ्कुत्तमस्य पिबेति आटि विदाङ्क आ नि इति जात तत्र तनादिकृञ्भ्य उरिति उकारे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे विदाङ्कुरु आनि इति जात पुनश्च सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे अवादेशे नस्य णत्वे च कृते । विदाङ्कुराणि ॥ पक्षे ॥ वेत्तु ॥ लडस्तिपि अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे ह्रस्व-
ड्याभ्यो दीर्घात्सुतिस्पर्शं ह्रस्व इति तलोपे पुगन्तलघूपधस्य चेति गुणे वाचसाने इति दकारस्य तकारे ॥ अवेत् ॥ तामि । अविता ॥ झौ । अविदुः ॥ सिपि अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे दश्चेति दस्य स्ये रकारोत्तरवर्त्युकारस्येत्सङ्गाया लोपे च सस्य ह्रस्व्याभ्य इति लोपे रकारस्य च स्वरवसानयोर्विसर्जनीय इति विसर्जनीयत्वे ॥ अवे ॥ पक्षे ॥ अवेत् ॥ विद् अत्रे विधिलिङ्स्तिपि यामुटि उटो लोपे लिङः सलोपो नन्त्यस्येति सलोपे तिप इकारलोपे च ॥ निपात् ॥ आशीर्लिङि च ॥ विद्यात् ॥ विद् अत्रे लडस्तिपि च्छौ च्छे सिचि इच्चो लोपे आर्द्धधातुकस्येङ्गुलादेरिति इटि अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि इट ईटि इति सलोपे दीर्घत्वे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे च ॥ अवेदीत् ॥ विद् अत्रे लडस्तिपि अटि स्ये इटि तिप इकारलोपे गुणे सस्य णत्वे च ॥ अवेदिष्यत् ॥ अस् भुवि घातुर्वर्ततेऽग्रे लडस्तिपि शपि

१ अत उत्सार्वधातुके ॥ कृत्तिके करोषि । तपरचरण गुणप्रतिषेधात् ॥ २ दश्च ॥ अत्र सिपिघातो र्वेति सूत्रमनुवर्तते । गदस्येति शल्ल जशोन्त इत्यरमावन्त इति चेति सर्वे मनसि निषायाद् घातोर्दस्ये त्यादि ।

श्रसोरलोपः । ६।४।१११ । अस्यास्तंभ्रतो लोपः सार्धधातुके ऋति । सः सन्ति । असि स्थः स्थ । अस्मि स्वः स्मः ॥ **उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यचपरः** । ८।३।८७ । उपसर्गेणः प्रादुसञ्चास्तेः सस्य यो यकारेऽचि च परे ॥ निष्यात् प्रनिपन्ति प्रादुःपन्ति । यचपरः किम् । अभिस्तः ॥ **अस्तेर्भूः** । २।४।६२ । आर्धधातुके । वभूव भविता भविष्यति अस्तुः स्तात् स्ताम् सन्तु ॥ **ध्वसोरेद्वावभ्यासलोपश्च** । ६।४।११९ । घोरस्तेश्च एत्वं स्यात् हौ परे अभ्यासलोपश्च । एत्वस्यासिद्धत्वाद्देर्धिः । श्रसोरित्यलोपः । तातङ्पक्षे एत्वं न परेण तातङ्गा बाधात् । एधि स्तात् स्तम् स्त । असानि असाव अ-

शपो लोपे च ॥ अस्ति ॥ तसि **श्रसोरलोप** इत्यनेनास्तेरकारस्य लोपे कृते ॥ स्तः ॥ शौ श्रेस्तादेशे **श्रसोरलोप** इत्यकारलोपे ॥ सन्ति ॥ सिपि **तासस्योर्लोप** इत्यनेन सकारलोपे ॥ असि ॥ यसि **श्रसोरित्यलोपे** ॥ स्वः ॥ ये च तथा ॥ स्व ॥ मिपि ॥ अस्मि ॥ वसि । स्वः ॥ मसि । स्मः ॥ **उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यचपर** इति सत्य प्रत्ये ॥ निष्यात् ॥ प्रनिपन्ति ॥ प्रादुःपन्ति ॥ यचपर इत्युक्तं तस्य किं प्रयोजनम् । अभिस्त इत्यत्रोपसर्गेणः परोस्तेः सकारो वर्तते तथापि स सकारो न यपरोस्ति नाप्यचपरोऽस्तीति न तस्य पकारो जातः ॥ यदि यचपर इति नापठिष्यद्भगवान् पाणिनिस्तर्हि अभिस्ता इत्यत्र सस्य फत्वमभविष्यदित्येतन्निवारणाय यचपर इति सूत्रे पठितम् ॥ लोटि **अस्तेर्भूः** आर्द्धधातुके इत्यनेन अस्तेर्भूस्ते कृते ॥ वभूव ॥ लुटि ॥ भविता ॥ लृटि ॥ भविष्यति ॥ इत्यादि रूपाणि शेषानि । लोटि तिपि शपि शपो लोपे एहुरिति तिप इकारस्योत्वे च ॥ अस्तु ॥ तातङ्गि **श्रसोरलोप** इति अकारलोपे । स्तात् ॥ एवं तामि । स्ताम् ॥ शौ । सन्तु ॥ अस् अग्रे लोटः सिपि **सेहपिञ्चेति** सेहिले अस् हि इति जातं तत्र **ध्वसोरेद्वावभ्यासलोपश्च** इत्यनेन अस्धातोरेवे कृते कृते च **हुञ्जल्भ्यो हेर्धिः** इत्यनेन एत्वस्यासिद्धत्वमाश्रित्य हेर्दित्ये ॥ एधि ॥ तातङ्गि **श्रसोरित्यलोपे** । स्तात् ॥ परेण तातङ्गा बाधादत्र एत्वं न ॥ तामि । स्ताम् ॥ ते । स्त ॥ मिपि **श्रसोरित्यलोपे मर्निः** इति मेनित्वे **आहुत्तमस्य पिञ्चेति** आटि आटः पिच्चात् **श्रसोरलोप** इत्यलोपाभावे ॥ असाव ॥ मसि च । असाम् ॥ अस् अग्रे लृट्-स्तपि **आहुजादीनामियाटि इत्तश्चेति** तिप इकारलोपे **अस्तिसिचोपृक्ते** इति ईटि च कृते ॥ आसीत् ॥ तामि । आस्ताम् ॥ शौ । आसन् ॥ अस् अग्रे चिधिडिङ्-स्तपि वामुटि उटो लोपे **श्रसोरलोप** इत्यलोपे **लिङः सलोपोनन्त्यस्येति** सलोपे च ॥ स्यात् ॥ तामि ॥ स्याताम् ॥ शौ ॥ स्युः ॥ आशीर्लिङि लुङि लङि च **अस्तेर्भूः**

१ श्रसोरलोपः । शश्व अथेति इन्द्रः चक्रुञ्जादित्वात्पररूपं तयोः । श्रस्योशहरणं कन्धन्तीत्वादी ।

कृति किं रुणद्धि ॥

साम । आसीत् आस्ताम् आसन् । स्वात् स्याताम् स्युः । भूयात् अभूत् अभविष्यत् ।
 इण् गतौ १७ एति इतः ॥ इणो यण् । ६।४।८१। अजादौ प्रत्यये परे । यन्ति ॥
 अभ्यासस्यासवर्णे । ६।४।७८। इववर्णयोरियदुवडो स्तोऽसवर्णेऽचि । इयाय ॥
 दीर्घ इणः किति । ७।४।६९। इणोऽभ्यासस्य दीर्घः स्यात् किति लिटि । ईयतुः
 ईयुः इययिथ इयेय एष्यति एतु ऐन् ऐताम् । आयन् । इयात् ॥ एतेलिङि । ७।४।२४।

आर्द्धधातुके इत्यनेन भूवद्भाणि ज्ञेयानि ॥ इण् गतौ इति धातोस्त्रे लटस्तिपि शपि शपो
 लोपे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे ॥ एति ॥ तसि । इतः ॥ श्रौ परे शस्यान्ता-
 देशे कृते इणो यण् इति यणि ॥ यन्ति ॥ इण् अग्रे लिटस्तिपि तिपो णळि लिटि
 धातोःरनभ्यासस्येति द्वित्वे कृते इ इ अ इति जातं तत्र अचोऽङिणति इति वृद्धौ
 इरे अ इति जाते एचोयवायाब इति आयि कृते इ आप् इति जातं तत्र अभ्या-
 सस्यासवर्णे इत्यनेन इयडादेशे कृते ॥ इयाय ॥ अतुसि धातुद्वित्वे इ इ अतुः इति जातं
 तत्र इणो यण् अजादौ प्रत्यये इति यणि दीर्घ इणः किति इति दीर्घत्वे ॥
 ईयतुः ॥ तसि । ईयुः ॥ थळि द्वित्वे इ इ थ इति जाते आदिनियमादिटि च कृते
 इ इ इ थ इति जातं तत्र सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे अयोदेशे च कृते इ
 अयिथ इति जातं तत्र अभ्यासस्यासवर्णे इति इयटि कृते कृते च यकारस्वा-
 कारेण संयोगे ॥ इययिथ ॥ अजन्तोऽकारवान् वा यस्तास्यनिड् थलि वेडय-
 मिति इतोऽभावे गुणे अभ्यासस्यासवर्णे इति इयळि च कृते ॥ इयेथ ॥ लुटस्तिपि
 तासौ तिपो डाल्वे डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे गुणे च ॥ एता ॥ लटस्तिपि स्ये गुणे
 सस्य पत्वे च ॥ एष्यति ॥ लोटस्तिपि शपि शपो लोपे गुणे एरुरिति तिप इकारस्योत्वे
 च ॥ एतु ॥ लटस्तिपि शपि शपो लोपे आडजादिनामिति आटि इतश्चेति तिप
 इकारलोपे आटश्चेति वृद्धौ च कृतायाम् ॥ ऐत् ॥ तामि । ऐताम् ॥ श्रौ श्रेस्तादेशे आटि
 आटश्चेति वृद्धौ कृतायां ऐवन्तीति जातं तत्र एचोयवायाब इति आयि आयन्तीति
 जातं तत्र इतश्चेति तिप इकारलोपे संयोगान्तस्य लोप इति तकारलोपे च ॥ आयन्
 विधिलिङस्तिपि यासुटि उटो लोपे च लिङः सलोपोनन्तपस्येति सलोपे इतश्चेति
 तिप इकारलोपे च ॥ इयात् ॥ एतेलिङि इत्यनेन निरु ईयादित्यस्य निरियात् अमि ईयादित्यस्य
 अमीयात् ॥ इति रूपे भवतः । अणः किं प्रयोजनं सम् आ ईयात् गुणे कृते इण्-

१ एतेलिङि ॥ अत्र आर्द्धधातुक इति स्वरूपकथनार्थं प्रक्षिप्तं किति लिटी लोपे वावर्ते वेदसिद्धेः । उभयत्र
 आत्प्रयोगे नान्तादिषु । अर्थ भावः । अमीवादित्यत्र पूर्वान्तरभावेनोपसर्गलं परादिवद्भावेनैषात्तुलमा-
 यित्व एतेलिङीत्यनेन इत्यत्र प्राप्तं तदनेन वार्यते । इदं प्राचागतुरेपिनं नव्यास्तु अमि ईयादित्यत्राकः-
 वर्णे दीर्घ इत्यनेन दीर्घोऽपि प्राप्त एतेलिङीत्यनेन इत्यत्रापि प्राप्तं मार्गादाह मतीव इति पूर्वं इत्ये पश्चादीपे
 लये लक्षणन्यायेन पुनर्न इत्य इति बचनं न वृत्तव्यमिति ॥

अपसर्गात्परस्य इणोऽणो ह्रस्व आर्धधातुके किति लिङि निरियात् । उभयत आश्रयणे नान्ता-
दिवत् । अभीयात् । अणः किम् । समेयात् ॥ इणो गा लुङि । १।४।४५। गातिस्थेति
सिचो लुक् । अगात् ऐष्यत् । शीङ् स्वप्ने १८ ॥ शीङः सार्वधातुके गुणः । ७

संयन्ध्यणोऽभावे एतेलिङीति ह्रस्वत्वाभावे ॥ समेयात् ॥ आशीलिङस्तिपि वासुटि उट्भागलोपे
इतश्चेति तिप इकारलोपे स्कोः संयोगाद्योरन्ते चेति सकारलोपे अकृत्सार्व-
धातुकयोर्दीर्घ इति दीर्घत्वे च ॥ ईयात् ॥ लुङस्तिपि ङि लुङीति च्छी च्छेः सिच्
इति सिचि इचो लोपे इणो गा लुङीति इणो गात्वे लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त
इति अटि गातिस्थायुपान्भ्यः सिचः परस्मैपदेष्विति सिचो लोपे इतश्चेति
तिप इकारलोपे ॥ अगात् ॥ लुङस्तिपि स्ये आडजादीनामिति आटि आटश्चेति
वृद्धौ सस्य पत्वे इतश्चेति तिप इकारलोपे च ॥ ऐष्यत् ॥ शीङ् स्वप्ने धातुर्धर्तते ततो
ङित्वाद्भट आत्मनेपदप्रत्यये ते आगते शीङः सार्वधातुके गुण इति गुणे ॥ शेते ॥
आतामि शीङः सार्वधातुके गुण इति गुणे अयादेशे च ॥ शयाते ॥ ज्ञे शीङः
सार्वधातुके गुण इति गुणे शे ज्ञ इति जातं तत्र आत्मनेपदेष्वनत इत्य-
नेन ज्ञस्य अदादेशे कृते शे अत इति जातं तत्र शीङो रुट् इत्यनेन ज्ञादेशस्यातो रुटि
कृते शेरुट् अत इति जाते उटो लोपे टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे च
कृते ॥ शेरेते ॥ लटो मध्यमपुरुषैकवचने थासि थासः से इति थासः से कृते शीङः
सार्वधातुके गुण इति गुणे सस्य पत्वे च ॥ शेपे ॥ आतामि गुणे अयि टित
आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे च ॥ शयाथे ॥ ध्वमि गुणे ॥ शेष्थे ॥ लट उत्तमैक-
वचने इटि गुणे अयादेशे टेरेत्वे च कृते ॥ शये ॥ वहौ गुणे टेरेत्वे ॥ शेवहे ॥ वहिङि
गुणे टेरेत्वे च ॥ शेमहे ॥ शीङ् अग्रे लिटस्ते लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे
शी शी त इति जातं तत्र ह्रस्व इत्यभ्यासाचो ह्रस्वत्वे लिटस्तज्ञयोरोशिरेच् इति
एशि कृते कृते च यणि ॥ शिदये ॥ आतामि शीङो द्वित्वे अभ्यासाचो ह्रस्वत्वे इको यण-
चीति यणि टेरेत्वे च ॥ शिदयाते ॥ ज्ञे शीङो द्वित्वे अभ्यासाचो ह्रस्वत्वे लिटस्तज्ञयो-
रोशिरेच् इति ज्ञस्य इरेचि कृते शी शी इरेच् इति जातं तत्र इको यणचीति यणि
टेरेत्वे ह्रस्वे च ॥ शिदियरे ॥ लृटस्ते परे स्यतासी लृलुटोरिति तासौ गुणे आर्धधातु-
कस्थेङ्गलादेरिति इटि अयादेशे लृटः प्रथमस्य डारौरस इति तस्य डत्वे ङि-
च्चसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे ॥ शयिता ॥ लृटस्ते स्यतासी लृलुटोरिति स्ये इटि
गुणे अयि सस्य पत्वे ॥ शयिष्यति । शीङ् अग्रे लोटस्ते शीङः सार्वधातुके गुण इति
गुणे टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे शेते इति जातं तत्र आमेत इत्यनेन
लोट एकारस्य आमि कृते ॥ शेताम् ॥ आतामि गुणे अयादेशे च ॥ शयाताम् ॥ ज्ञे परे
आत्मनेपदेष्वनत इति ज्ञस्य अदादेशे शीङः सार्वधातुके गुण इति गुणे शे

।४।२। कृति चेतस्यापवादः । शेते शयाते ॥ शीङो रुद् । ७।१।६। शीङः परस्य
 श्वादेशस्यातो रुडागमः स्यात् । शेरते । शेषे शयाथे शेष्वे । शये शेवहे शेमहे । शिश्ये
 शिञ्याते शिशियरे । शयिता शयिष्यते शेताम् शयाताम् अशेत अशयाताम् अशेरत् ।
 शयीत् शयीयाताम् शयीरन् । शयिपीठ अशयिष्ट अशयिष्यत् । इह्, अभ्ययने १९ ।
 इङिकावधुपसर्गतो न व्यभिचरतः । अर्धति अर्धयाते अर्धयते ॥ गाङ् लिटि ।

अत इति जाते शीङो रुद् इति ऋटि उटो लोपो टेरेत्वे शेरते इति जातं तत्र आमेतः
 इति छोट एकारस्य आमि कृते ॥ शेरताम् ॥ लडस्ते शीङः सार्वधातुके गुण इति
 गुणे अटि च ॥ अशेत ॥ आतामि गुणे अयि अटि च ॥ अशयातां ॥ शे गुणे अटि शस्य
 अत् आदेशे शीङो रुद् इति ऋटि उटो लोपे च कृते ॥ अशेरत् ॥ शीङ् अमे वि-
 ष्विलिङ्गस्ते लिङः सीयुद् इति सीयुटि उटो लोपे लिङः सलोपोऽनन्त्यस्येति सलोपे
 लोपो व्योर्बलीति यलोपे शीङः सार्वधातुके गुण इति गुणे अयादेशे च कृते
 शयीत् ॥ आतामि सीयुटि उटो लोपे शीङः सार्वधातुके गुण इति गुणे लिङः
 सलोपोऽनन्त्यस्येति सलोपे अयादेशे संयोगे च ॥ शयीयाताम् ॥ शे सीयुटि उटो लोपे
 गुणे सलोपे शस्य रन् इति शस्य रनि कृते लोपो व्योर्बलीति यलोपे अयादेशे च ॥
 शयीरन् ॥ शीङ् अमे आशीलिङ्गस्ते लिङः सीयुद् इति सीयुटि उटो लोपे सार्वधातु-
 कार्द्धधातुकयोरिति गुणे आर्द्धधातुकस्येङ्गलादेरिति इटि अयि लोपो व्योर्ब-
 लीति यलोपे सुट्तिथोरिति सुटि उटो लोपे सकारयोः पत्वे च ॥ शयिपीठ ॥ लडस्ते
 अटि च्छौ च्छेः सिचि इचो लोपे इटि सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे अयादेशे
 सस्य पत्वे घृत्वे च ॥ अशयिष्ट ॥ लडस्ते स्यतासी लृलुटोरिति स्ये अटि इटि गुणे
 एचोपवायाव इति अयादेशे सस्य पत्वे च कृते ॥ अशयिष्यत् ॥ अप्युपसर्गपूर्वं इह्
 अभ्ययने धातुर्वर्ततेऽमे लडस्ते समागते अधि इ त इति जातं तत्र टित आत्मनेपदानां
 टेरे इति टेरेत्वे अकः सवर्णे दीर्घ इति दीर्घत्वे च ॥ अर्धति ॥ आतामि, अधि इ
 आताम् इति जातं तत्र अचि श्रुधातुभृवां खोरियङ्ग्वडौ इति इयङि कृते अकः
 सवर्णे दीर्घ इति दीर्घत्वे टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे ॥ अर्धयाते ॥
 लटो शे आत्मनेपदेष्वनन्त इति शस्य अति कृते अधि इ अत इति जातं तत्र अचि-
 श्रुधातुभृवां खोरियङ्ग्वडौ इति इयङि टेरेत्वे दीर्घत्वे च ॥ अर्धयते ॥ यासि धासः से
 सस्य पत्वे च ॥ अर्धपि ॥ आतामि इयङि टेरेत्वे दीर्घत्वे च ॥ अर्धयाथे ॥ अयि दीर्घत्वे
 टेरेत्वे च ॥ अर्धय्ये ॥ इटि इयङि टेरेत्वे ॥ अर्धये ॥ वही टेरेत्वे ॥ अर्धवहे ॥ मरिडि
 टेरेत्वे च ॥ अर्धमहे ॥ ङिडस्ते समागते अधि इ त इति जातं तत्र गाङ् लिटि इति इडो
 गात्वे अधिगा त इति जातं तत्र लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे अधिगा गा त इति
 जाते ह्रस्व इत्यन्यात्तस्याचो ह्रस्वत्वे अधिग गा त इति जाते कुहोश्चरिति गत्य जाते

अध्वैयि अध्वैवाहि अध्वैमाहि । अधीवीत अधीयीयाताम् अधीयीरन् । अध्वेपीष्ट ॥ वि-
भाषा लुङ्लुङोः । २।४।६०। इडो गाड् वा स्यात् ॥ गाङ्कुटादिभ्योऽङ्गि-
न्डित् । १।२।१। गाडादेशालुङादिभ्यश्च परेऽङ्गितः प्रत्यया द्वितः स्युः ॥ घुमास्था-
गापाजहातिसां हलि । ६।४।६६। एषाम्नात् ईत्स्याद्बलादौ क्तिन्सार्धधातुके । अध्व-

अध्वैत ॥ लङः प्रथमपुरुषद्विवचने आतामि आडजादीनामिति आटि अधि आ इ आताम् इति
जातं तत्र अचिश्रुधातुभ्रुवां व्योरियङ्चडौ इति इयङि आटश्चेति वृद्धौ इको घण-
चीति यणि अकः सचर्णे दीर्घ इति दीर्घे च ॥ अध्वैयाताम् ॥ शे आत्मनेपदे-
प्वनत् इति शस्य अति अधि इ अत इति जातं तत्र आडजादीनामिति आटि अधि आ
इ अत इयङि अधि आ इय् अत इति जातं तत्र आटश्चेति वृद्धौ यणि अतो गुणे इति पर-
स्परैकादेशे ॥ अध्वैयाताम् ॥ धासि आटि वृद्धौ यणि च सस्य स्त्वे रेफस्य विसर्गत्वे च ॥ अध्वैयाः
॥ आप्यामि आडजादीनामिति आटि अचिश्रुधातुभ्रुवामिति इयङि आटश्चेति
वृद्धौ यणि दीर्घत्वे च ॥ अध्वैयाथाम् ॥ घमि आटि वृद्धौ यणि च ॥ अध्वैप्वम् ॥ इटि
आडजादीनामिति आटि इयङि आटश्चेति वृद्धौ यणि च ॥ अध्वैयि ॥ वही ।
अध्वैवाहि ॥ महिङि । अध्वैमाहि ॥ विधिलिङ्गस्ते लिङः सीयुट् इति सीयुटि उटो लोपे
लिङः सलोपोनन्त्यस्येति सलोपे लोपो न्योर्वलीति यलोपे ॥ अधीवीत ॥ आतामि
सीयुटि उटो लोपे सलोपे इयङि दीर्घत्वे च ॥ अधीयीयाताम् ॥ शे झस्य रन् इति शस्य रनादेशे
लिङः सीयुट् इति सीयुटि उटो लोपे लिङः सलोपोनन्त्यस्येति सलोपे लोपो-
न्योर्वलीति यलोपे अचिश्रुधातुभ्रुवामिति इयङि दीर्घत्वे च कृते ॥ अधीयीरन् ॥
आशीलिङ्गस्ते सीयुटि उटो लोपे यलोपे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे अधि ए
सी त इति जातं तत्र इको यणि सुट्तिथोः इति सुटि उटो लोपे सकारयोः पकारत्वे
पुना पुरिति एत्वे च ॥ अध्वेपीष्ट ॥ अचिपूर्वादिद्वाधतोरप्रे लुङः प्रथमपुरुषैकवचने ते
आगते विभाषा लुङ्लुङोः इति इडो गाडि कृते च्छौ च्छेः सिचि च कृते अधि गात्
त् इति जातं तत्र गाङ्कुटादिभ्योऽङ्गिन्डित् इति सिचोऽङ्गित्वे घुमास्थान्गापा-
जहातिसां हलि इति गकारोत्तरवर्तिन आकारस्य ईकारे कृते अधि गीस् त इति जाते
लुङ्लुङ्लुङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि यणि च सस्य पत्वे घुना पुरिति एत्वे च ॥
अध्वेगीष्ट ॥ धाप्रहणात् गाडादेशाभावे आडजादीनामिति आटि आटश्चेति वृद्धौ यणि
च कृते अध्वै त इति जातं तत्र च्छौ च्छेः सिचि इको लोपे सस्य पत्वे एत्वे च ॥ अध्वेष्ट ॥
लुङ्गस्ते स्वे तस्यङिषे आकारस्य ईकारे अटि यणि च सस्य पत्वे च कृते ॥ अध्वेगीष्यत् ॥ गाडा-
देशाभावपक्षे आडजादीनामिति आटि आटश्चेति वृद्धौ यणि स्यतासी लुलुटो-

१ गाङ्कुटादिभ्योऽङ्गिन्डित् ॥ अत्र गाङ्पतामिति न एकादशे । तदर्थतया डवरानुबन्धस्य तत्र चरि-
ताप्रसङ्गः । आदेशदकारस्य चरितार्थः स्थानिकद्रव्येणैव ततः गिद्वलात्त आह । गाडादेशादिति ।

गीष्ट अय्यैष्ट अध्ययीष्यत अय्यैष्यत । दुह् प्रपूर्णे २० दांभि दुग्धः दुहन्ति । धांति ।
दुग्धे दुहाते दुहते । धुञ्जे दुहाये धुग्धे । दुहे दुहते दुहाते । दुदाह दुदुहे दांभ्या धांभ्यति

रिति खे सस्य पत्वे च कृते ॥ अय्यैष्यत ॥ दुह् प्रपूर्णे धातुर्त्वंतेभेष्टस्तिपि दादेर्धातोर्घ
इत्यनेन हस्य धकारे कृते झपस्तथोर्धोऽध इति तकारस्य धकारे कृते दुग् धि ईन जातं तत्र
झलां जश् झशि इति घस्य गत्वे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे च कृते ॥ दांभ्या
॥ दुह् अत्रे तसि दादेर्धातोर्घ इति हस्य घत्वे झपस्तथोर्धोऽध इति तकारस्य धकारे झलां
जश् झशि इति घस्य गत्वे सकारस्य खं रेफस्य विसर्गत्वे कृिति चेति गुणाभावे ॥ दुग्धः ॥
इत्यान्तादेशे संयोगे च ॥ दुहन्ति ॥ षट्ः सिपि पुगन्तलघूपधस्येति गुणे दादेर्धातोर्घ
इति हस्य घत्वे एकाचो वशो भप् झपन्तस्य र्ध्वोः इति दस्य घत्वे च कृते धोव् नि
इति जातं तत्र झलां जश् झशि इति घस्य गकारे कृते खरि चेति गत्यकत्वे आदेश-
प्रत्यययोरिति तस्य पत्वे कपोः संयोगात् क्षकारे कृते ॥ धोक्षि ॥ आत्मनेपदिप्रत्यये षट्ः
प्रथमपुरुषैकवचने ते समागते टित आत्मनेपदानां टेरे इत्येभ्ये सार्वधातुकम-
पित् इति तकारस्य डिद्वये डिद्वत्वाच्च कृिति चेति गुणाभावे दादेर्धातोर्घ इति हस्य घ झप-
स्तथोर्धोऽध इति तकारस्य धकारे झलां जश् झशि इति घस्य गत्वे च कृते ॥ दुग्धे ॥ धातामि
टेरेत्वे ॥ दुहाते ॥ शे आत्मनेपदेष्वनत इति अस्य अति टेरेत्वे च कृते ॥ दुहते ॥
धासि धासः से इति धासः सेकारे कृते दादेर्धातोर्घ इति हस्य घत्वे एकाचो वशो भ-
प् झपन्तस्य र्ध्वोः इति दस्य घत्वे झलां जश् झशि इति घस्य गत्वे खरि चेति
गत्यकत्वे आदेशप्रत्यययोरिति तस्य पत्वे कपोः संयोगात्के डिद्वत्वाट्टणाभावे च ॥
॥ धुञ्जे ॥ आधामि टेरेत्वे ॥ दुहाये ॥ ध्वमि टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे
दादेर्धातोर्घ इति हस्य घत्वे एकाचो वशो भप् झपन्तस्य र्ध्वोरिति दस्य भंभ
झलां जश् झशि इति घस्य गत्वे ॥ धुग्धे ॥ षट् उत्तमपुरुषैकवचने इति टेरेत्वे च ॥ दुहे ॥
वही टेरेत्वे ॥ दुहते ॥ महिळि टेरेत्वे च ॥ दुहते ॥ दुह् धातोर्लिटस्त्वं लिटि धानां-
रिति धातोर्द्वित्वे हलादिः शेष इति हलोपे लिटस्तझयोरोशिरेच् इति तकारस्य
एशि संयोगे च ॥ दुदुहे ॥ परस्मैपदप्रत्यये लिटस्तिपि तिपो णळि धातोर्द्वित्वे हलादिः
शेष इति हलोपे पुगन्तलघूपधस्येति सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे च ॥ दु-
दोह ॥ षटस्तिपि स्यतासी लृलृटोरिति तासी दादेर्धातोर्घ इति हस्य घत्वे झप-
स्तथोर्धोऽध इति तकारस्य धकारे लृटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो डभ्ये
डित्यतामर्ध्यादभस्यापि टेरेत्वे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे च ॥ दांभ्या ॥ लृटस्तिपि
स्यतासी लृलृटोरिति खे दादेर्धातोर्घ इति हस्य घत्वे गत्वे एकाचो वशो
भप् झपन्तस्य र्ध्वोः इति दस्य घत्वे खरि चेति गत्यकत्वे आदेशप्रत्यय-

धोक्ष्यते । दोग्धु दुग्धात् दुग्धाम् दुहन्तु । दुग्धि दुग्धात् दुग्धम् दुग्ध । दोहानि । दु-
ग्धाम् दुहाताम् दुहताम् । धुक्ष्व दुहायाम् धुग्धम् । दोहै दोहावहै दोहामहै । अधोक्
अदुग्धाम् अदुहन् । अवोहम् । अदुग्ध अदुहाताम् अदुहत । अधुग्धम् दुग्धात् दुहीत ॥

योरिति सस्य पत्वे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे च ॥ धोक्ष्यति ॥ आत्मनेपदिप्रत्यये ॥
धोक्ष्यते ॥ लोटस्तिपि दादेर्धातोर्ध इति हस्य घत्वे झपस्तयोर्धोऽध इति तकारस्य धकारे
झलां जश् झशीति घस्य गत्वे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे एरुरिति तिप इकारस्यो-
कारे च कृते ॥ दोग्धु ॥ तातडि गुणामोये ॥ दुग्धात् ॥ तामि । दुग्धाम् ॥ शी । दुहन्तु ॥
लोटः तिपि सेर्हपिचेति सेर्हं हुझल्भ्यो हेर्धि इति हेर्धित्वे दुह् धि इति जातं ।
तत्र दादेर्धातोर्ध इति हस्य घत्वे झलां जश् झशीति घस्य गत्वे च ॥ दुग्धि ॥
तातडि । दुग्धात् ॥ तामि । दुग्धम् ॥ ते । दुग्ध ॥ मिपि मेर्निः इति मेर्निश्च आहुत्त-
मस्य पिचेति आटि पुगन्तलघूपधस्येति गुणे च ॥ दोहानि ॥ वसि नित्यं डित
इत्यनेन सलोपे आहुत्तमस्येति आटि पुगन्तलघूपधस्येति गुणे च ॥ दोहाव ॥
मस्यपि तथा ॥ दोहाम् ॥ आत्मनेपदिप्रत्यये लोटस्ते हस्य घत्वे दफारस्य घत्वे घस्य गत्वे
टेरेत्वे आमेत इत्यकारस्यामि च ॥ दुग्धाम् ॥ आतामि । दुहाताम् ॥ शस्य आत्मनेपदे-
ष्वनत इति अति टेरेत्वे आमेत इति एकारस्य आमि ॥ दुहताम् ॥ दुह् अग्रे लोटो
मध्यमपुरुषैकवचने थासि थासः से इति थासः सेकारे सवाभ्यां वामौ इति सकारो-
त्तरवर्त्येकारस्य धकारे दादेर्धातोर्ध इति हस्य घत्वे गत्वे एकाचो वश इति दस्य घत्वे
खरि चेति घस्य कत्वे आदेशप्रत्यययोरिति सस्य पत्वे कपोः संयोगे ध इति क्षे कृते
॥ धुक्ष्व ॥ आपामि ॥ दुहायाम् ॥ ध्वमि दादेर्धातोर्ध इति हस्य घत्वे एकाचो वश
इति दस्य घत्वे झलां जश् झशीति घस्य गत्वे ॥ धुग्धम् ॥ लोट उत्तमैकवचने इटि टेरेत्वे
एत ऐ इत्यनेन एकारस्यैकारे कृते पुगन्तलघूपधस्येति गुणे ॥ दोहै ॥ वही टेरेत्वे
एत ऐ इति एकारस्यैकारे आहुत्तमस्येति आटि पुगन्तलघूपधस्येति गुणे ॥
दोहावहै ॥ एवं महिडि ॥ दोहामहै ॥ दुह् अग्रे लोटस्तिपि दादेर्धातोर्ध इति हस्य घत्वे गत्वे
खरि चेति घस्य कत्वे एकाचो वशो भप् इति दस्य घत्वे पुगन्तलघूपधस्येति
गुणे लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि च अधोक् ति इति जातं तत्र इतश्चेति
तिप इकारलोपे हल्ङ्याभ्यो दीर्घात्सुतिस्वपृक्तं हृद् इति तकारलोपे च ॥
अधोक् ॥ तामि, अदुग्धाम् ॥ शी षेरन्तादेशे अटि तिप इकारलोपे तकारलोपे च ॥ अदुहन् ।
अमि गुणे अटि च ॥ अवोहम् ॥ आत्मनेपदिप्रत्यये ते । अदुग्ध ॥ आतामि । अदुहाताम् ॥
क्षे आत्मनेपदेऽष्वनत इति अति ॥ अदुहत ॥ ध्वमि अटि दस्य घत्वे हस्य घत्वे
घस्य गत्वे च ॥ अधुग्धम् ॥ विधिडिडि यासुट्परस्मैपदेपूदात्तो लिङ्गेति यासुटि उटो
लोपे लिङ्गः सलोपोऽनन्त्यस्येति सलोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे ॥ अदुहात् ॥ आत्मने-

लिङ्सिचावात्मनेपदेषु ।१।२।११। इक्ष्मीपादलः परो झलादी लिङ्सिचौ
 कितौ सस्तुङि । धुक्षीष्ट ॥ शल इगुपधादनिटः कसः ।३।१।४५। इगुपधो चः
 शलन्तस्तस्मादनिटश्चलेः कसादेशः स्यात् । अधुक्षत् ॥ लुग्वा दुहदिहलिहगुहा-
 मात्मनेपदे दन्त्ये ।७।३।७३। एषां कसस्य लुग्वा स्यादन्त्ये तङि । अदुग्ध अधु-
 क्षत ॥ कसस्याचि ।७।३।७२। अजादौ तङि कसस्य लोपः । अधुक्षाताम् अधुक्षन्त ।

पदिप्रत्यये लिङ्स्ते लिङः सीयुट् इति सीयुटि उटो लोपे लिङः सलोपोऽनन्त्यस्येति
 सलोपे लोपो व्योर्वलीति यलोपे हकारस्यकारेण सह संयोगे कृते ॥ दुहीत ॥ दुह् अत्रे आ-
 शील्लिङ्स्ते सीयुटि लिङ्सिचावात्मनेपदेषु इत्यनेन सीयुट् विशिष्टस्य लिङः कित्वे
 लोपो व्योर्वलीति यलोपे दादेर्धातोर्ध इति हस्य धत्वे खरि चेति घस्य
 कत्वे एकाचो वश इति दस्य धत्वे आदेशप्रत्यययोरिति सस्य पत्वे सुट् तिथो-
 रिति सुटि उटो लोपे सस्य पत्वे ध्रुत्वे कपोः संयोगात्क्षे कृते ॥ धुक्षीष्ट ॥ दुह् अत्रे लङ्स्तिपि
 च्छिल लुङीति च्छौ शल इगुपधादनिटः कस इति च्छेः कसादेशे दुह् कस ति इति
 जातं तत्रैकाचो वश इति दस्य धत्वे दादेर्धातोर्ध इति हस्य धत्वे झलां जश् झशि
 इति घस्य गत्वे खरि चेति कत्वे धुक् कूत् ति इति जाते लशक्तद्धिते इति कसादेशादेः
 कस्येत्संज्ञायां लोपे च कृते धुक् स ति इति जातं तत्र लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि
 इतश्चेति तिप इकारलोपे सस्य पत्वे कपोः संयोगे क्ष इति क्षे ॥ अधुक्षत् ॥ आत्मनेपदप्रत्यये
 लुङ्स्ते च्छौ च्छेः शल इगुपधादनिटः कस इति कसादेशे दुह् कस त इति जातं तत्र
 लुग्वा दुहदिहलिहगुहामात्मनेपदे दन्त्ये इत्यनेन कसलोपे अटि दादेर्धातोर्ध
 इति हस्य धत्वे झपस्तथोर्धो ध इति दकारस्य धकारे झलां जश् झशि इति घस्य
 गत्वे ॥ अदुग्ध ॥ कसलोपाभावपक्षे ॥ अधुक्षत् ॥ आतामि च्छौ च्छेः कसे कसस्याचि इति
 कसलोपे प्राप्ते अलोऽनन्त्यस्येत्यनेनान्यस्य अकारस्य लोपे जाते लशक्तद्धिते इति
 ककारलोपे च कृते दुह् स आताम् इति जातं तत्र अटि एकाचो वश इति दस्य धत्वे
 दादेर्धातोर्ध इति हस्य धत्वे खरि चेति घस्य कत्वे आदेशप्रत्यययोरिति सस्य पत्वे
 संयोगे च कृते ॥ अधुक्षाताम् ॥ शे झोन्त इति झस्यान्तादेशे कसस्याचीति कसोऽनन्त्यलोपे
 कलोपे अटि दस्य धत्वे हस्य धत्वे घस्य कत्वे सस्य पत्वे संयोगे च ॥ अधुक्षन्त ॥ यासि च्छौ
 च्छेः कसादेशे लुग्वादुहदिहलिहगुहामात्मनेपदे दन्त्ये इति कसलोपे अटि दादे-
 र्धातोर्ध इति हस्य धत्वे झपस्तथोर्धोऽध इति घस्य धत्वे झलां जश् झशीति घस्य
 गत्वे च ॥ अदुग्धाः ॥ लोपाभावपक्षे ॥ अधुक्षथाः ॥ आतामि च्छौ च्छेः कसादेशे कसस्याचि
 इति सर्वस्य कसस्य लोपे प्राप्ते अलोऽनन्त्यस्येति कसोत्तरवर्त्यकारलोपे लशक्तद्धिते इति
 कलोपे च दुह् स आतामिति जातं तत्र अटि दस्य धत्वे हस्य धत्वे सस्य पत्वे संयोगे अटि

अदुग्धाः अधुक्षथाः अधुक्षायाम् अधुग्ध्वम् अधुक्षध्वम् । अधुनि अदुहृदि अधुन्नाबहि
 अधुक्षामहि । अधोक्ष्यत । एव दिह् उपचये २१ । लिह् आस्वादने २२ लेटि लीडः
 लिहन्ति । लेक्षि । लीडे लिहाते लिहते । लिक्षे लिहाथे लीडे । लिहेह् लिलिहे लीडासि

च कृते ॥ अधुक्षायाम् ॥ पामि क्सलोपे । अधुग्ध्वम् ॥ क्सलोपामानपक्षे च ॥ अधुक्षध्वम् ॥ इटि
 क्सस्याचीति स्कोत्तरवर्लकारलोपे कलोपे अटि दस्य धत्वे हस्य धत्वे घस्य धत्वे सस्य धत्वे
 च ॥ अधुक्षि ॥ बहौ अटि ॥ क्सलोपे । अदुहृदि ॥ महिडि च ॥ अदुहृदि ॥ क्सलोपामानपक्षे
 अधुक्षामहि ॥ अधुक्षामहि ॥ दुह् अप्रे लडस्ते स्यतासी ललुटोरिति खे लुड्लड्ल-
 ड्क्ष्वडुदात्त इति अटि एकाचो बदा इति दस्य धत्वे दादेर्धातोर्घ इति हस्य धत्वे ख-
 रि चेति घस्य धत्वे सस्य धत्वे गुणे च कृते ॥ अधोक्ष्यत ॥ दिह्धातो रूपाणि दुहसदृशानि
 ज्ञेयानि । लिह आस्वादने धातुर्वर्ततेऽप्रे लटक्तिपि पुगन्तलघूपधस्येति गुणे हो ढ इति हस्य
 धत्वे झपस्तधोर्धोऽध इति तिपस्तकारस्य धकारे लेट् पि इति जात तत्र घुना घृरिति
 धकारस्य धत्वे हो ढे लोप इति ढलोपे च ॥ लेटि ॥ तसि हो ढ इति हस्य धत्वे झपस्त-
 धोर्धोऽध इति तकारस्य धत्वे घुना घृरिति घस्य धत्वे हो ढ इति ढलोपे ढूलोपे पूर्वस्य
 दीर्घोऽण इति लकारोत्तरवर्तिन इकारस्य दीर्घत्वे ॥ लीड ॥ शौ कस्यान्तादशे लिहन्ति ।
 तिपि हो ढ इति हस्य धत्वे लिह् सि इति जात तत्र पढोः कः सि इति दस्य धत्वे
 आदेशप्रत्यययोरिति सस्य धत्वे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे कपो सयोगे च कृते ॥
 ॥ लेक्षि ॥ यसि । लीडः ॥ ये । लीड ॥ गिपि गुणे लेह्यी ॥ वसि गुणे ॥ लेह् ॥ मसि
 गुणे ॥ लेह्य ॥ आत्मनेपदे लटस्ते हो ढ इति हस्य धत्वे झपस्तधोर्धोऽध इति तकारस्य
 धकारे घुना घृरिति घुत्वे लिह् ढे इति जात तत्र हो ढे लोप इति ढलोपे ढूलोपे पूर्वस्य
 दीर्घोऽण इति पूर्वाणो दीर्घत्वे ॥ लीडे ॥ आतामि टेरेते ॥ लिहाते ॥ ज्ञे आत्मनेपदेऽन्व-
 नत इति हस्य अटि टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेते च ॥ लिहते ॥ धासि
 धासः से इति धास सेकारे हो ढ इति हस्य धकारे पढोः कः सि इति दस्य धत्वे
 कपो सयोगे च ॥ लिक्षे ॥ आथामि ॥ लिहाथे ॥ यमि टेरेते हो ढ इति हस्य धत्वे घृ-
 त्वेन घस्य धत्वे लिह् ढे इति जात तत्र हो ढे लोप इति दस्य धत्वे ढूलोपे पूर्वस्य
 दीर्घोऽण इति दीर्घत्वे च ॥ लीडे ॥ लिटस्तिपि णलि धातोर्द्वित्वे हल्लोपे गुणे च ॥ लिहेह् ।
 लिटस्ते धातोर्द्वित्वे हलो लोपे लिटस्तन्नयोरेशिरेच् इति पक्षि ॥ लिह्ये ॥ लुट सिपि
 तासी हो ढ इति हस्य धत्वे झपस्तधोरिति धत्वे धत्वे हो ढे लोप इति ढलोपे
 ढूलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽण इति पूर्वाणो दीर्घत्वे च ॥ लीडासि ॥ धासि धासः से इति
 धास सेकारे स्यतासी ललुटोरिति तासी हस्य धत्वे तकारस्य धकारे घस्य धत्वे ढलोपे
 पूर्वाणो दीर्घत्वे च ॥ लीडासे ॥ लुट सिपि स्यतासी ललुटोरिति खे हो ढ

लीढासे लेक्ष्यति लेक्ष्यते । लेढु लीढात् लीढाम् लिहन्तु । लीढि लेहानि लीढाम् अलेद्
अलेद् अलिक्षत् अलिक्षत अलीढ अलेक्ष्यत् अलेक्ष्यत । ब्रून् व्यक्तायां वाचि २३ ॥
ब्रुवः पञ्चानामादित आहो ब्रुवः । ३।४।८४। ब्रुवो लटस्तिवादीनां पञ्चानां

इति हस्य ढत्वे षढोः कः सि इति ढस्य कत्वे सस्य पत्वे कपोः संयोगात् क्षकारे गुणे
च ॥ लेक्ष्यति ॥ आत्मनेपदे । लेक्ष्यते ॥ लोटस्तिपि हस्य ढत्वे झषस्तथोर्धो ध
इति तकारस्य धकारे धस्य धृत्वे ढलोपे गुणे एरुरिति इकारस्य उत्वे च । लेढु ॥
तातडि ॥ लीढात् ॥ तामि हस्य ढत्वे तकारस्य ढत्वे ढलोपे पूर्वागो दीर्घत्वे च ॥
लीढाम् ॥ झौ शेरन्तादेशे एरुरिति तिप इकारस्योकारे ॥ लिहन्तु ॥ सिपि सेहिंत्वे
हेर्धि रिति हेर्धित्वे हस्य ढत्वे धृत्वेन धस्य ढत्वे ढलोपे पूर्वागो दीर्घत्वे च ॥ लीढि ॥ मिपि
मेर्निः इति मेर्नी आटि गुणे च ॥ लेहानि ॥ आत्मनेपदे लोटस्ते हस्य ढत्वे तकारस्य धत्वे धृत्वे
धस्य ढत्वे ढलोपे टेरेत्वे एत आम् इति एकारस्य आमि च ॥ लीढाम् ॥ लडस्तिपि अटि
हो ढ इति हस्य ढत्वे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे जश्चे वाचसाने इति ढस्य टकारे च कृते
इतश्चेति तिप इकारलोपे हल्ङ्याच् इति तलोपे वाचसाने इत्यस्याप्राप्तौ ॥ अलेद् ॥ आत्म-
नेपदे लडस्ते अटि हस्य ढत्वे तकारस्य धत्वे धस्य धृत्वेन ढत्वे ढो ढे लोप इति ढलोपे डलोपे
पूर्वस्य दीर्घोऽण इति पूर्वागो दीर्घत्वे ॥ अलीढ ॥ विधिलिङि यासुटि उटो लोपे सलोपे
तिप इकारलोपे च ॥ लिङ्यात् ॥ आत्मनेपदे विधिलिङस्ते लिङः सीयुट् इति सीयुटि उटो
लोपे लोपो व्योर्बलीति बलोपे लिङः सलोपोऽनन्त्यस्येति सलोपे ॥ लिहीत ॥
आशीलिङस्तिपि यासुटि उटो लोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे स्कोः संयोगाद्योरन्ते
चेति सलोपे ॥ लिङ्यात् ॥ आत्मनेपदे आशीलिङस्ते लिङः सीयुट् इति सीयुटि उटो
लोपे बलोपे हो ढ इति हस्य ढत्वे षढोः कः सीति ढस्य कत्वे सस्य पत्वे सुट् तिथो-
रिति सुटि उटो लोपे सस्य पत्वे धृत्वे गुणे कपोः संयोगात्के च कृते ॥ लेक्षीष्ट ॥
लुङस्तिपि चिल लुङीति च्छौ च्छेः शल इगुपधादनिटः कस इति क्से कृते
लशक्तद्धिते इति कलोपे अटि च अलिह् स ति इति जातं तत्र होढ इति हस्य
ढत्वे षढोः कः सीति ढस्य कत्वे सस्य पत्वे इतश्चेति तिप इकारलोपे कपयोः संयोगे
च ॥ अलिक्षत् ॥ आत्मनेपदे लडस्ते टेरेत्वे ॥ अलिक्षत ॥ लुग्धा दुहदिहलिहगु-
हामात्मनेपदेऽदन्त्ये इति वाग्रहणात् कसादेशाभावे हस्य ढत्वे तकारस्य धत्वे धस्य
ढत्वे हो ढे लोप इति ढलोपे डलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽण इति दीर्घत्वे अटि च ॥ अलीढ ॥
लुङस्तिपि अटि स्यतासी ललुटोरिति स्ये हस्य ढत्वे ढस्य कत्वे सस्य पत्वे इतश्चेति
तिप इकारलोपे गुणे च कपोः संयोगे च ॥ अलेक्ष्यत् ॥ आत्मनेपदे लडस्ते ॥ अलेक्ष्यत ॥
ब्रून् व्यक्तायां वाचि धातुर्धत्तेऽमे लटस्तिपि ब्रुवः पञ्चानामादित आहो ब्रुवः

णलादयः पक्ष वा स्युर्ब्रुवश्चाहादेशः । आह आहतुः आहुः ॥ आह स्थः । १।२।३५।
 झलि परे । चर्त्तम् । आत्थ आहधुः ॥ ब्रुव ईद् । ७।३।१३। ब्रुवः परस्व हलादेः
 पित ईद् स्यात् । प्रवीति ब्रूतः ब्रुवन्ति । श्रूते ब्रुवाते ब्रुवते ॥ ब्रुवो वचिः । १।२।४।
 ५३। आर्षधातुके । उवाच ऊचतुः ऊचुः । उवचिथ उवचथ ऊचे वक्ता वक्ष्यति वक्ष्यते

इत्यनेन लटस्तिपो णलि कृते ब्रुवश्च आहादेशे कृते । आह ॥ अतुसि । आहतुः ॥ उत्सि ।
 आहुः । थलि आहस्थ इत्यनेन सर्वस्वाहसाने धे प्राप्ते अलोन्त्यस्येलनेनान्यस्य हत्य स्थाने
 धे कृते आथ् थ इति जातं तत्र स्वरि चेलनेन धस्य तकारे कृते ॥ आत्थ ॥ अथुसि
 आहधुः ॥ ब्रुवः पञ्चानामादित आहो ब्रुव इति सूत्रत्याप्राप्ती लटस्तिपि ब्रू ति इति
 जातं तत्र ब्रुव ईद् इत्यनेन ईटि सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे एचोयवा-
 याव इति अवि च कृते ॥ ब्रवीति ॥ तति । ब्रूतः ॥ शौ झोन्त इति धेरन्तादेशे अचि श्रु-
 धातुभ्रुवां च्वोरियङुवङौ इति उवङि कृते ॥ ब्रुवन्ति । आत्मनेपदे लटस्ते आगेते ॥ ब्रूते ॥
 आतामि दित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे अचि श्रुधातुभ्रुवां च्वोरिति
 उवङि ॥ ब्रुवाते ॥ धे आत्मनेपदेष्वनत इति शस्य अति उवङि टेरेत्वे च कृते ॥ ब्रुवते ॥
 लिटस्तिपि तिपो णलि ब्रुवो वचिः इति ब्रुवो वचौ कृते लिटि धातोरनभ्यासस्येति
 द्वित्वे वच् वच् अ इति जाते हलादिः शेष इति चलोपे ववच् अ इति जातं तत्र
 लिट्यभ्यासस्योभयेपामिति अभ्यासत्व संप्रसारणे प्राप्ते किनाम संप्रसारणं इग्घणः
 संप्रसारणमिति वकारस्थाने उकारे कृते पूर्वरूपे अत्र उपधाया इत्यनेन वृद्धौ ॥ उवाच ॥
 अतुसि ब्रुवो वचिः इति वचौ वचिस्वपियजादीनां किति इति संप्रसारणे
 पूर्वरूपे कृते उच् अतुस् इति जातं तत्र लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे हलादिः
 शेष इति चलोपे अकः सवर्णे दीर्घ इति दीर्घत्वे सस्य कृत्वे रेफस्य विसर्गत्वे च कृते
 ॥ ऊचतुः ॥ एवं उत्सि । ऊचुः ॥ थलि क्रादिनियमादिद्विकल्पे ब्रुवो वचिरिति वचौ द्वित्वे
 चलोपे अभ्यासस्य संप्रसारणे च कृते ॥ उवचिथ ॥ इडभावपक्षे ॥ उवचथ ॥ आत्मनेपदे
 लिटस्ते ब्रुवो वचिः इति वचौ वचिस्वपियजादीनां किति इति संप्रसारणे
 पूर्वरूपे उच् त इति जातं तत्र लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे हलादिः शेष
 इति च लोपे दीर्घत्वे लिटस्तज्ञयोरेशिरेच् इति एशि कृते ॥ ऊचे ॥ लुटस्तिपि
 स्यतासी ललुटोरिति तासी ब्रुवो वचिः इति वचौ लुटः प्रथमस्य डारौ-
 रस इति तिपो डात्वे लिट्यसामभ्यादभस्यापि टेलोपे चोः कुरिति चस्य कृत्वे च ॥
 पका ॥ लुटस्तिपि स्यादेशे ब्रुवो वचिरिति वचौ चोः कुरिति चस्य कृत्वे सस्य पत्वे
 कपोः संयोगे च ॥ वक्ष्यति ॥ आत्मनेपदे टेरेत्वे । वक्ष्यते ॥ श्रू अमे लोटस्तिपि ब्रुव ईद्
 इति ईटि सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे एचोयवायाव इति अवि एच्-

ब्रवीतु ब्रूतात् ब्रुवन्तु ब्रूहि ब्रवाणि ब्रूताम् ब्रवै अब्रवीत् अब्रूत् ब्रूयात् ब्रुवीत उच्य्यात्
वक्षीष्ट ॥ अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् ॥ ३११५२ ॥ एभ्यश्छेरङ् स्यात् ॥ वच
उम् ॥ ७१४१० ॥ अङि परे । अबोचत् अबोचत अवक्ष्यत् अवक्ष्यत । (चर्करीतं च)
चर्करीतमिति यङ्लुगन्तमदादौ बोध्यम् । ऊर्णुञ् आच्छादने २४ ॥ ऊर्णोतेर्वि-
भाषा ॥ ७१३९० ॥ वा वृद्धिः स्याद्बलादौ पिति सार्वधातुके । ऊर्णोति ऊर्णोति ऊर्णुतः

रिति तिप इकारस्योत्वे च ॥ ब्रवीतु ॥ आत्मनेपदे लोटस्ते दित आत्मनेपदानां टेरे
इति टेरेवे आमेत इति एकारस्य आमि ॥ ब्रूताम् ॥ लङ्स्तिपि वृच ईद् इति ईटि
लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि गुणे अवादेशे इतश्चेति तिप इकारलोपे च ॥
अब्रवीत् ॥ आत्मनेपदे लङ्स्ते अटि च ॥ अब्रूत् ॥ विधिलिङ्स्तिपि यासुट्परस्मैपदे-
पूदात्तो ङिञ्चेति यासुटि उटो लोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे स्कोः संयोगाद्यो-
रन्ते चेति सलोपे च ॥ ब्रूयात् ॥ आत्मनेपदे लिङ्स्ते लिङः सीयुट् इति सीयुटि उटो लोपे
लिङः सलोपोऽनन्त्यस्येति सलोपे लोपो व्योर्वलीति यलोपे अचि श्रुधातुभ्रु-
वां व्योरिति उवङि ॥ ब्रुवीत ॥ आशीलिङ्स्तिपि यासुटि उटो लोपे ब्रुवो वचिः इति
वचौ वचिस्वपियजादीनामिति संप्रसारणे पूर्वरूपे कृते उच् यास् ति इति जातं
तत्र इतश्चेति तिप इकारलोपे स्कोः संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे ॥ उच्य्यात् ॥ आ०
पदे आशीलिङ्स्ते सीयुटि उटो लोपे लोपो व्योर्वलीति यलोपे च वृ सी त इति
जातं तत्र ब्रुवो वचिः इति वचौ चोः कुरिति चस्य कत्वे सुट् तिथोरिति सुटि
उटो लोपे उभयोः सकारयोः पत्वे कपोः संयोगे च ॥ वक्षीष्ट ॥ लुङ्स्तिपि ङि लुङीति
स्त्रौ ब्रुवो वचिरिति वचौ अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योङ् इति छेरङ्देशे कृते वच् अ
ति इति जाते अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे च अवच् अत् इति जातं तत्र वच उम् इति उभि
कृते अव उम् च् अत् इति जाते मकारलोपे गुणे संयोगे च कृते ॥ अबोचत् ॥ आ० पदे लु-
ङ्स्ते ॥ अबोचत ॥ लङ्स्तिपि स्यतासी लृटोरिति स्ये ब्रुवो वचिः इति वचौ
लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि चोः कुरिति चस्य कत्वे सस्य पत्वे इतश्चेति
तिप इकारलोपे च ॥ अवक्ष्यत् ॥ आ० पदे लङ्स्ते ॥ अवक्ष्यत ॥ ऊर्णुञ् आच्छादने धातु-
र्धतन्तेऽङ् लङ्स्तिपि ऊर्णोतेर्विभाषा इति इट् ॥ ऊर्णोति ॥ इङ्स्त्वभावे गुणे च ॥ ऊ-
र्णोति ॥ तसि ॥ ऊर्णुतः ॥ शौ श्चेन्तादेशे च अचि श्रुधातुभ्रुवां व्योरिति उवङि
॥ ऊर्णुवन्ति ॥ आ० पदे लङ्स्ते टेरेवे ॥ ऊर्णुते ॥ आतामि ॥ अचि श्रुधातुभ्रुवां
व्योरिति उवङि टेरेवे ॥ ऊर्णुवाते ॥ श्चे आत्मनेपदेष्वनत इति अति उवङि ॥ ऊ-
र्णुवते ॥ ऊर्णु अङ्गे लिटि लिट्स्तिपि तिपो णलि चागते ऊर्णु अ इति जाते इजादेश्च
गुरुमतोऽनुच्छ इत्यनेन आमि प्राप्ते ऊर्णोतेराङ्गेति वाच्यमिति आमोऽभावे लि-

ऊर्णुवन्ति । ऊर्णुते ऊर्णुयाते ऊर्णवते । (ऊर्णोतिरात्रेति वाच्यम्) ॥ नन्द्राः संयो-
गादयः । ६।१।३। अचः पराः संयोगादयो नदरा द्विर्न भवन्ति । नुशब्दस्य द्वित्वम् ।
ऊर्णुनाव ऊर्णुनुवतुः ऊर्णुनुवुः ॥ विभाषोर्णोः । १।२।३। इटादिप्रत्ययो वा द्वि-
त्वात् ॥ ऊर्णुनुविथ ऊर्णुनविथ ऊर्णुविता ऊर्णुवित्रा ऊर्णुविप्यति ऊर्णुविप्यति ऊर्णोतु
ऊर्णोतु ऊर्णवानि ऊर्णवै ॥ गुणोऽपृक्ते । ७।३।९। ऊर्णोतेर्गुणोऽपृक्ते हलाद्यौ पिति
सार्वधातुके । वृद्धपवादः । और्णोत् और्णोः ऊर्णुयात् ऊर्णुयाः ऊर्णुवीथ ऊर्णुयात् ऊर्णुवि-

टि धातोरनभ्यासस्येति सूत्रेण आदिभूतादचः परस्य रेफस्य द्वित्वे प्राप्ते नन्द्राः सं-
योगादय इति रेफस्य द्विवाभावे केवलं णत्वस्यासिद्धत्वात् नुशब्दस्य द्वित्वे पूर्वस्य णत्वे
ऊर्णुनु अ इति जाते वृद्धौ एचोययायाव इति आवि ॥ ऊर्णुनात्र ॥ अतुसि ऊर्णोते-
रात्रेति आमाभावे लिटि धातोरनभ्यासस्येति तरेफस्य णोद्वित्वे प्राप्ते नन्द्राः सं-
योगादय इति रेफस्य द्विवाभावे णत्वस्यासिद्धत्वात् नुशब्दस्य द्वित्वे पूर्वस्य णत्वे उवडि
च कृते ॥ ऊर्णुनुवतुः ॥ उति ॥ ऊर्णुनुवुः ॥ थडि इटि द्वित्वे विभाषोर्णोः इति
इटादिप्रत्ययस्य डित्त्वमाश्रित्य गुणाभावे उवडि च कृते ॥ ऊर्णुनुविथ ॥ डित्त्वाभावे गुणे
अवादेशे च ॥ ऊर्णुनविथ ॥ लुटस्तिपि स्यतासी लृलुटोरिति तासी इटि लृटः
प्रथमस्य डारौरस इति तिपो डात्वे डित्त्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे विभाषोर्णोः
इति गुणाभावे उवडि च ॥ ऊर्णुविता ॥ वाग्रहणात् डित्त्वाभावपक्षे सार्वधातुकार्क-
धातुकयोरिति गुणे अवादेशे च ॥ ऊर्णुवित्रा ॥ लुटस्तिपि स्यतासी लृलुटोरिति
स्ये इटि विभाषोर्णोः इति इटादिप्रत्ययस्य डित्त्वमाश्रित्य गुणाभावे अचि श्रुधा-
तुभ्रुवामिति उवडि सस्य णत्वे च कृते ॥ ऊर्णुविप्यति ॥ डित्त्वाभावे गुणं अवादेशे
च कृते ॥ ऊर्णुविप्यति ॥ लोटस्तिपि ऊर्णोतेर्विभाषेति वृद्धौ एरुरिति तिप
इकारस्योकारे ॥ ऊर्णोतु ॥ वृद्धभावे गुणे च ॥ ऊर्णोतु ॥ तातडि ॥ ऊर्णुतात् ॥
मिपि मेनिः इति मेनिस्त्वे आडुत्तमस्य पिच्चेति आटि गुणे अवादेशे च ॥ ऊर्णवानि ॥
आ० पदे लोट उत्तमैकवचने इटि टित् आत्मनेपदानां टेरे इति एत्वे आडुत्त-
मस्य पिच्चेति आटि एत्त ऐ इति ऐ आटश्चेति वृद्धौ गुणे अवादेशे च । ऊर्णवै ।
लडस्तिपि आडजादीनामिति आटि इतश्चेति तिप इकारलोपे उतो वृद्धिल्लिङ्कि
हलीति वृद्धिं वाधित्वा गुणोऽपृक्ते इत्यनेन गुणे कृते आ ऊर्णोत् इति जातं तत्र
आटश्चेति वृद्धौ ॥ और्णोत् ॥ सिपि, और्णोः ॥ लिङस्तिपि यामुटि उटो लोपे
इतश्चेति तिप इकारलोपे लिङः सलोपोऽनन्त्यस्येति सलोपे च ॥ ऊर्णु-
यात् ॥ सिपि ॥ ऊर्णुयाः ॥ आ० पदे लिङस्ते लिङः सीयुट् इति सीयुटि उटो
लोपे यलोपे लिङः सलोपोऽनन्त्यस्येति सलोपे उवडि ॥ ऊर्णुवीथ ॥ आशीलिङस्तिपि या-

वीष्ट ऊर्णविषीष्ट ॥ ऊर्णोतेर्विभाषा । ७।२।६। इडादौ परस्मैपदे परे सिचि वा
 वृद्धिः पक्षे गुणः । और्णावीत् और्णवीत् और्णुवीत् और्णाविष्टाम् और्णविष्टाम् और्णुवि-
 ष्टाम् और्णविष्ट और्णुविष्ट और्णविष्यत् और्णुविष्यत् ॥ इत्यदादयः ॥

॥ अथ तिङन्ते जुहोत्यादिगणप्रकरणम् ॥

हुं दानादनयोः १ ॥ जुहोत्यादिभ्यः इलुः । २।४।७। शपः इलुः स्यात् ॥ श्लौ

सुटि उटो लोपे सलोपे तिप इकारलोपे अकृतसार्वधातुकयोरिति दीर्घे च ॥ ऊर्ण-
 यात् ॥ आ० पदे आशीर्लिङ्गस्ते सीयुटि उटो लोपे लोपो व्योर्वलीति यलोपे आर्द्ध-
 धातुकस्येडुलादेः इति इटि अचि श्रुधातुभ्रुवानिति उवङि सुटित्थोरिति
 सुटि उटो लोपे सकारयोः पत्वे घ्रुत्वे च ॥ ऊर्णविषीष्ट ॥ विभाषोर्णोः इति ङित्वा-
 भावे गुणे अवादेशे च ॥ ऊर्णविषीष्ट ॥ लुङ्क्षिपि चिल लुङ्ङीति च्लौ च्लेः सिच् इति
 सिचि इचो लोपे आडजादीनामिति आटि इतश्चेति तिप इकारलोपे आटश्चेति
 वृद्धौ ऊर्णोतेर्विभाषा इति वृद्धौ आर्द्धधातुकस्येडुलादेः इति इटि अस्तिसि-
 चोपृक्ते इति ईटि इट ईट् ईट् इति सलोपे अकः सवर्णे दीर्घ इति दीर्घत्वे एचोयवा-
 यावः इति आवि ॥ और्णावीत् ॥ इह्यभावे गुणे अवादेशे च ॥ और्णवीत् ॥ ङित्वपक्षे
 उवङि च ॥ और्णुवीत् ॥ तामि अटि च्लौ च्लेः सिचि इचो लोपे इटि ऊर्णोतेर्वि-
 भाषेति वृद्धौ आवि सस्य पत्वे घ्रुत्वे च ॥ और्णाविष्टाम् ॥ गुणे अवि च ॥ और्णविष्टाम् ॥
 ङित्वपक्षे उवङि च ॥ और्णुविष्टाम् ॥ आ० पदे लुङ्गस्ते आटि च्लौ सिचि इचो लोपे
 इटि वृद्धौ गुणे अवि सस्य पत्वे घ्रुत्वे च ॥ और्णविष्ट ॥ ङित्वपक्षे उवङि च ॥ और्णुविष्ट ॥
 लुङ्क्षिपि स्यतासी ललुटोरिति स्वे इटि आटि आटश्चेति वृद्धौ गुणे अवि तिप
 इकारलोपे ॥ और्णविष्यत् ॥ ङित्वपक्षे उवङि च कृते ॥ और्णुविष्यत् ॥ आ० पदे लुङ्-
 ग्स्ते स्वे इटि आटि वृद्धौ गुणे अवि सस्य पत्वे च ॥ और्णविष्यत् ॥ ङित्वपक्षे उवङि च ॥ औ-
 र्णुविष्यत् ॥ इति अदादयः ॥

॥ नमः श्रीकेशवाभिरुवपादपङ्कजरेणवे ॥ यं घृत्वा शिरसा सद्यो यात्यशोष्यतिमुञ्जताम् ॥

हुं दानादनयोर्धातुरस्ति तस्माद्लुङ्क्षिपि शपि च समागते जुहोत्यादिभ्यः श्लुः
 ति शपः श्लौ लुक् श्लुलुप इति प्रत्ययादर्शनस्य श्लुसंज्ञायां कृतायां हु ति इति
 मातं तत्र श्लौ धातोर्द्धे स्त इति धातोर्द्धित्वे हु हु ति इति जाते कुहोश्चुरिति
 हस्य प्रत्वे अन्यासे चर्च इति जस्य जत्वे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति

१ हुं दानादनयोः । यद्यपि अपुनर्ग्रहणाय स्वत्वत्वनिवृत्तिपूर्वकं परस्वत्वापादनमेव दानं तथापीह प्रयो-
 गानुसारेण शास्त्रोक्तविधिवेधितवृत्तिविशेषप्रवृत्त्यस्य आह्वयनीयाप्यादी प्रक्षेप एव दानमिति । अत एव
 पुरोडाशे प्रक्षेप्तव्ये प्रमात् केनचित् पुरुषेण पापाणः प्रक्षिप्तः स तु प्रक्षेपो न होम इति ॥

।६।१।१०। धातोर्द्वे सः । जुहोति जुहुवः ॥ अदभ्यस्तात् ।७।१।४। इत्य हुश्रुवो-
रिति यण् । जुहति ॥ भीहीभृहुवां उलुवच ।३।१।३९। एभ्यो लिट्याम्वा स्वा-
दामि श्वाविव कार्य च । जुहवाश्कार जुह्वाव होता होष्यति । जुहोतु जुहुतात् जुहुताम्
जुह्वतु । जुहुधि जुह्वानि अजुहोत् अजुहुताम् ॥ जुसि च ।७।३।८३। इगन्ताद्गस गु-

गुणे च ॥ जुहोति ॥ तसि जुहोत्यादिभ्यः श्रुरिति श्ये श्लौ इति धातो-
द्वित्वे कुहोश्चुरिति हस्य शत्वे अभ्यासे चर्चंति शस्य जत्वे तसः सार्वधातुकमपित्
इति द्वित्यात् गुणाभावे च ॥ जुहुत ॥ शौ जुहोत्यादिभ्यः श्रुः इति श्ये श्लौ धातो-
र्द्वेस्त इति धातोर्द्वित्वे कुहोश्चुरिति हस्य शत्वे अभ्यासे चर्च इति शस्य जत्वे जु हु डि
इति जात तत्र अदभ्यस्तात् इति शस्य अदादेशे कृते जुहु अति इति जात तत्र
हुश्रुवोः सार्वधातुके इति यणि कृते ॥ जुहति ॥ लिटि भीहीभृहुवां श्रुचचेति
आमि तस्य श्रुनद्वात् श्वाविति धातोर्द्वित्वे हु ए आम् लिट् इति जात तत्र
आम इति लिटो लोपे कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि इति लिट्परे कृञि प्रयुक्ते हु इ
आम् कृ लिट् इति जात तत्र कुहोश्चुरिति हस्य शत्वे अभ्यासे चर्च इति शस्य जत्वे
सार्वधातुकार्कधातुकयोरिति गुणे एचोयवायाव इति अदादेशे च कृते जुह्या
कृ लिट् इति जाते लिटस्तिपि तिपो णळि च कृते जुह्याकृ अ इति जाते लिटि धातो-
रनभ्यासस्येति द्वित्वे जुह्या कृ कृ अ इति जाते उरत् इति अभ्यासककारस्य रपरे अ-
दादेशे ह्लादिः शेष इति रलोपे कुहोश्चुरिति कस्य चत्वे अचोञ्जिति इति वृद्धौ
च ॥ जुह्याचकार ॥ लिटि आमोभावे लिटस्तिपि तिपो णळि लिटि धातोरनभ्यास-
स्येति द्वित्वे कुहोश्चुरिति हस्य शत्वे अभ्यासे चर्च इति शस्य जत्वे अचोञ्जिति
इति वृद्धौ आमि च ॥ जुहान ॥ हु अग्रे लुटस्तिपि स्यतासी लृलुटोरिति तासी लुटः
प्रथमस्य डारौरस इति तिपो डाल्ते द्वित्सामर्घ्यादभस्यापि टेलोपे गुणे च ॥ होता ॥
हु अग्रे लुटस्तिपि स्यतासी लृलुटोरिति स्ये गुणे सस्य पत्वे च ॥ होष्यति ॥ लोट-
स्तिपि शपि शप श्रुत्वे श्लौ इति धातोर्द्वित्वे हस्य शत्वे शस्य जत्वे गुणे एरुरिति तिप इका-
रस्योत्वे च ॥ जुहोतु ॥ तुहोस्तात् इति तात्तळि गुणाभावे ॥ जुहुतात् ॥ तसस्त्रामादेशे
॥ जुहुताम् ॥ शे अदभ्यस्तात् इति शस्य अदादेशे हुश्रुवोः सार्वधातुके इति
यणि एरुः इति तिप इकारस्योत्वे ॥ जुह्वतु ॥ लोटो मध्यमेकवचने सिपि शपि शप श्रुत्वे
श्लौ इति धातोर्द्वित्वे कुहोश्चुरिति हस्य शत्वे अभ्यासे चर्चंति शस्य जत्वे च जुहुसि इति
जात तत्र सेर्हपिचेति सेर्ह हुञ्जल्भ्यो हेर्धिः इति हेर्धित्वे च ॥ जुहुधि ॥ लोटो
मिपि मेर्निरिति मेर्नो आहुत्तमस्येति आटि गुणे अदादेशे च ॥ जुह्वानि ॥ लळस्तिपि
शपि शप श्रुत्वे धातोर्द्वित्वे हस्य शत्वे शस्य जत्वे अटि गुणे तिप इकारलोपे च कृते ॥
अजुहोत् ॥ तामि गुणाभावे ॥ अजुह्वताम् ॥ शौ ज्रेर्जुस इति जुसि जुसि चेति गुणे

णोऽजादौ जुसि । अणुहवुः जुहुयात् ह्र्यात् अहौषीत् अहोष्यत् । विभी भये २ वि-
भेति ॥ **भियोऽन्यतरस्याम्** । ६।४।११५। इकारः स्याद्वलादौ कृति सार्वधातुके ।
विभीतः विभितः विभ्यति । विभयाक्षकार विभाय भेता भेष्यति विभेतु विभितान् विभी-

अवादेशे च कृते ॥ अणुहवुः ॥ हु अग्रे लिङ्स्तिपि शपि शपः श्रुत्वे धातोर्द्वित्वे ह्रस्व श्रुत्वे
शस्य जत्वे **यासुट्परस्मैपदेपूदात्तो** ङिच्चेति यासुटि उटो लोपे लिङः **सलोपो-**
नन्त्यस्येति सलोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे च ॥ जुहुयात् ॥ आशीर्लिङ्स्तिपि यासुटि
उटो लोपे **स्कोः संयोगाद्योरिति** सलोपे **अकृतसार्वधातुकयोरिति** दीर्घत्वे तिप
इकारलोपे च ॥ ह्र्यात् ॥ ङङ्स्तिपि अटि **चिल लुङीति** ङौ **चलेः सिच्** इति सिचि
इचो लोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे **अस्तिसिचोऽपृक्ते** इति ईटि **सिचि वृद्धिः**
परस्मैपदेष्विति वृद्धौ सस्य पत्वे च ॥ अहौषीत् ॥ ङङ्स्तिपि **स्यतासी लृट्**
रिति स्वे अटि गुणे सस्य पत्वे तिप इकारलोपे च ॥ अहोष्यत् ॥ विभी भये धातुरस्ति
तस्माग्रे लट्स्तिपि शपि **आदिर्भिट्ङव** इत्यनेन विकारस्येत्संज्ञायां **तस्य लोप** इति लोपे
जुहोत्यादिभ्यः श्रुः इति श्रुत्वे **श्रौ** इत्यनेन धातोर्द्वित्वे मी भी ति इति जाते **ह्रस्व**
इत्यभ्यासाचो ह्रस्वत्वे **अभ्यासे चर्चेति** भस्य वत्वे **सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति** गुणे
॥ विभेति ॥ तसि शपः श्रुत्वे **श्रौ** इति धातोर्द्वित्वे **ह्रस्व** इति ह्रस्वत्वे **अभ्यासे चर्च**
इति भस्य वत्वे **भियोऽन्यतरस्यामि** इत्यनेन ईकारस्य इकारे कृते ॥ विभितः ॥ पक्षे ॥
विभीतः ॥ शे **श्रौ** इत्यनेन धातोर्द्वित्वे **ह्रस्व** इति ह्रस्वत्वे **अभ्यासे चर्चेति** भस्य वत्वे **अद-**
भ्यस्तात् इति शस्य अति **हुश्रुवोः सार्वधातुके** इति यणि ॥ विभ्यति ॥ लिटि
भीहीभृहुवां श्रुवच्चेति आमि आमः श्रुवद्भावाच्छ्रुविति द्वित्वे विभी आम् लिट् इति
जातं तत्र **आम** इति लिटो लोपे **कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि** इति लिट्परं कृञि प्रयुक्ते
लिटि धातोरनभ्यासस्येति कृञो द्वित्वे **उरत्** इत्यनेन रपरं अवादेशे **ह्लादिः**
शेष इति रलोपे विभी आम् क कृ लिट् इति जातं तत्र लिट्स्तिपि तिपो णलि **कुहो-**
श्रुरिति कस्य चत्वे **अचोऽणिति** इति वृद्धौ **सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति** गुणे
अवादेशे च ॥ विभयांचकार ॥ आमोऽभावे लिट्स्तिपि तिपो णलि **लिटि धातोरनभ्या-**
सस्येति धातोर्द्वित्वे मीभी अ इति जातं तत्र **ह्रस्व** इति ह्रस्वत्वे **अभ्यासे चर्चेति** भस्य
वत्वे **अचोऽणिति** इति वृद्धौ **एचोयवायाव** इति आयादेशे च ॥ विभाय ॥ लट्स्तिपि
स्यतासी लृट् रिति तासौ **लृटः प्रथमस्य डारौरस** इति तिपो ङात्वे ङित्त्वसा-
र्थ्यादभस्यापि ङेलोपे **सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति** गुणे च ॥ भेता ॥ लृट्स्तिपि
स्यतासी लृट् रिति स्वे **सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति** गुणे सस्य पत्वे ॥
भेष्यति ॥ लोट्स्तिपि शपि शपः श्रुत्वे **श्रौ** इत्यनेन धातोर्द्वित्वे **ह्रस्व** इति ह्रस्वत्वे
अभ्यासे चर्च इति भस्य वत्वे **सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति** गुणे **एरुरिति** तिप

तात् अदिभेत् । विभियात् विभीयात् भीयात् अभेपीत् अभेप्यत् । ही लजायाम् ३ जि-
हेति जिह्वीतः जिह्वीयति जिह्वयाश्चकार जिह्वाय हेता हेन्यति जिहेतु अजिहेत् जिहीः

इकारस्योत्वे ॥ विभेत् ॥ तातडि **भियोन्यतरस्यामिति** ईकारस्य इकारत्वे ॥
विभितात् ॥ पक्षे ॥ विभीतात् ॥ लडस्तिपि शपि शपः श्लुत्वे श्लौ इति धातोर्द्वित्वे ह्रस्व इति
ह्रस्वत्वे भस्य वत्वे अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे गुणे च ॥ अदिभेत् ॥ लिडस्तिपि शपि
शपः श्लुत्वे श्लौ इति धातोर्द्वित्वे ह्रस्व इति ह्रस्वत्वे अभ्यासे चर्च इति भस्य वत्वे
यासुटि उटो लोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे लिडः सलोपोऽनन्त्यस्येति सलोपे ॥
विभीयात् ॥ भियोन्यतरस्यामिति ह्रस्वत्वे ॥ विभियात् ॥ आशीर्लिङि यासुटि उटो लोपे
इतश्चेति तिप इकारलोपे स्कोः संयोगाद्योरन्ते च इति सलोपे च ॥ भीयात् ॥
लुडस्तिपि च्लो च्लेः सिच् इति सिचि इचो लोपे अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्ति-
सिचोऽपृक्ते इति ईटि सस्य पत्वे सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु इति वृद्धौ ॥ अभेपीत् ॥
लडस्तिपि स्यतासी ललुटोरिति स्वे लुड्लड्लड्लड्लड्लुदात्त इति अटि
सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे सस्य पत्वे ॥ अभेप्यत् ॥ ही लजायां धातुवर्ततेऽप्रे
लटस्तिपि शपि शपः श्लुत्वे श्लौ इत्यनेन धातोर्द्वित्वे ही ही ति इति जाते ह्रस्व इति
ह्रस्वत्वे कुहोश्चुरिति हस्य श्लुत्वे अभ्यासे चर्च इति शस्य जत्वे सार्वधातुकार्द्ध-
धातुकयोरिति गुणे ॥ जिहेति ॥ तसि ॥ जिह्वीतः ॥ शे अदभ्यस्तात् इति
शस्य अति कृते अचि श्रुधातुप्रवामिति इयङि ॥ जिह्वियति ॥ ही अप्रे लिटि
भीहीमृहुवां श्रुवचेति आमि आम इति लिटो लोपे कृष्चानुप्रयुज्यते लिटि
इति लिट्परे कृञि प्रयुक्ते आमः श्रुत्वात् धातोर्द्वित्वे ही ही आम् कृ लिट् इति जातं तत्र
ह्रस्व इत्यभ्यासाच्चो ह्रस्वत्वे कुहोश्चुरिति हस्य श्लुत्वे अभ्यासे चर्च इति शस्य जत्वे च
कृते जिही आम् कृ लिट् इति जातं तत्र लिटस्तिपि तिपो णलि लिटि धातोरन-
भ्यासस्येति कुञो द्वित्वे उरत् इति रूपे अकारे कृते जिही आम् कर् कृ च इति जातं तत्र
रलोपे हलादिः शेष इति रलोपे कुहोश्चुरिति कस्य चत्वे अचोऽपिणिति इति वृद्धौ
सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे एचोऽयवायाव इति अयादेशे च ॥ जिह्या-
चकार ॥ आमोऽभावे लिटस्तिपि तिपो णलि च लिटि धातोरनभ्यासस्येति धातो-
र्द्वित्वे हलादिः शेष इति रलोपे कुहोः श्रुरिति हस्य श्लुत्वे अभ्यासे चर्च इति शस्य
जत्वे अचोऽपिणिति इति वृद्धौ एचोऽयवायाव इति अयादेशे च कृते ॥ जिह्याय ॥
लुटस्तिपि स्यतासी ललुटोरिति तासी लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो
डात्वे डिङ्प्रसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे ॥ हेता ॥ लुट-
स्तिपि स्यतासी ललुटोरिति स्वे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे सस्य पत्वे
च ॥ हेन्यति ॥ लोटस्तिपि शपि शपः श्लुत्वे श्लौ इति धातोर्द्वित्वे हलादिः शेष इति

यात् अहैपीत्, अह्रेष्यत् । पृ पालनपूरणयोः ४ ॥ अर्तिपिपत्योश्च । ७।४।७। अ-
भ्यासस्य इकारोऽन्तादेशः स्यात् श्लौ । पिपर्ति ॥ उदोष्ठ्यपूर्वस्य । ७।१।१०२।
अद्वावयवौष्ठ्यपूर्वो य ऋत्तदन्तस्याङ्गस्य उत्सवात् ॥ हलि च । ८।२।७। रेफवान्तस्य
धातोरुपधाया इको दीर्घो हलि । पिपूर्तः पिपुरति पपार ॥ शृदृप्रां ह्रस्वो वा । ७
।४।१२। एषां किति लिटि ह्रस्वो वा स्यात् । पप्रतुः ॥ ऋच्छत्यृताम् । ७।४।११।

रलोपे ह्रस्व इति ह्रस्वत्वे कुहोश्चुरिति ह्रस्व श्ले अभ्यासे चर्चंति शस्य जत्वे एरु-
रिति तिप इकारस्वोकारे च कृते ॥ जिहेत् ॥ लडस्तिपि शपि शपः श्ले श्लौ इति धातो-
द्वित्वे हलादिः शेष इति रलोपे कुहोश्चुरिति ह्रस्व श्ले अभ्यासे चर्चंति शस्य जत्वे
लुङ्लङ्लङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे इतश्चेति
तिप इकारलोपे च ॥ अजिहेत् ॥ विधिलिङस्तिपि शपि शपः श्ले श्लौ इति धातोद्वित्वे
हलादिः शेष इति रलोपे कुहोश्चुरिति ह्रस्व श्ले अभ्यासे चर्चंति शस्य जत्वे यासुद्-
परस्मैपदपूदात्तो ङिञ्चेति यासुटि उटो लोपे लिङः सलोपोऽनन्त्यस्येति सलोपे
इतश्चेति तिप इकारलोपे च ॥ जिह्रीयात् ॥ लुङस्तिपि च्लि लुङीति च्लौ चलेः
सिञ् इति सिचि इचो लोपे लुङ्लङ्लङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि इतश्चेति
तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि सस्य पत्वे सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु
इति वृद्धौ च ॥ अहैपीत् ॥ लडस्तिपि स्यतासी लुटोरिति स्ये अटि सस्य पत्वे तिप
इकारलोपे गुणे च ॥ अह्रेष्यत् ॥ पृ पालनपूरणयोर्धातुरस्ति तत्र लटस्तिपि शपि शपः
श्ले श्लौ इत्यनेन धातोद्वित्वे पृ पृ ति इति जातं तत्र अर्तिपिपत्योश्चेति इकारान्ता-
देशे पि पृ ति इति जातं तत्र सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे ॥ पिपर्ति ॥ तसि
धातोद्वित्वे अर्तिपिपत्योश्चेति अभ्यासस्य इकारान्तादेशे उदोष्ठ्यपूर्वस्येति रपरे उकारे
कृते हलि चेति दीर्घत्वे ॥ पिपूर्तः ॥ श्ले धातोद्वित्वे अर्तिपिपत्योरिति अभ्यासस्य इकारान्ता-
देशे अदभ्यस्तात् इति शस्य अति उदोष्ठ्यपूर्वस्येति रपरे उकारे ॥ पिपुरति ॥ लिटस्तिपि
तिपो णलि धातोद्वित्वे पृ पृ अ इति जातं तत्र अभ्यासह्रस्वे उरत् इति रपरे अदादेशे
कृते पर् पृ अ इति जातं तत्र हलादिः शेष इति रलोपे अचोञ्जिति इति वृद्धौ च ॥
पपार ॥ अतुसि लिटि धातोरिति धातोद्वित्वे ह्रस्वे उरत् इति रपरे अकारे कृते पर् पृ
अतुस् इति जातं तत्र हलादिः शेष इति रलोपे शृदृप्रां ह्रस्वो वा इत्यनेन ऋकारस्य
ह्रस्वत्वे इको यणर्चाति यणि च ॥ पप्रतुः ॥ पक्षे ऋच्छत्यृतामित्येनेन
ऋकारस्य गुणे कृते ॥ पप्रतुः ॥ उसि ॥ पप्रुः ॥ पक्षे ॥ पपरुः ॥ लुटस्तिपि

१ उदोष्ठ्यपूर्वस्य ॥ यदि चापसूत्रे अद्वावयवत्वार्थाकरणे संपूर्णकण्ठगतो मयादित्तस्मात् ऋप्रत्यये
श्लुकः कित्तीति द्बिन्नेपे ऋत इदित्त्वनेनेत्वे समीर्य इति भवति तदिदानीं सम्पूर्णं इत्यभिष्टं प्रसज्येत ॥

तौदादिकन्ञ्चैर्कधातोर्लृतां च गुणो लिटि । पपरतुः पपरुः ॥ वृत्तो वा । ७।२।३८।
 वृद्ध्वन्भ्यामृदन्ताच्चेटो दीर्घो वा स्यात् तु लिटि । परिता परीता । परिष्यति परीष्यति ।
 पिपर्तुं अपिपः अपिपूर्ताम् अपिपरुः पिपूर्थात् पूर्थात् अपारीत् ॥ सिचि च परसै-
 पदेपु । ७।२।४०। अत्र इटो न दीर्घः । अपारिष्टाम् अपरिष्यत् अपरीष्यत् । ओहाक्

स्यतासी लृलुदोरिति तासी लृटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो डाले
 डित्त्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे आर्द्धधातुकस्येडुलादेः इति इटि पृ इ ता इति जातं
 तत्र सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे ॥ परिता ॥ पक्षे वृत्तो वा इत्यनेन इटो
 दीर्घत्वे च ॥ परीता ॥ लृटस्तिपि स्यतासी लृलुदोरिति स्वे इटि गुणे सस्य पत्वे ॥
 परिष्यति ॥ पक्षे वृत्तो वा इति इटो दीर्घत्वे ॥ परीष्यति ॥ लोटस्तिपि शपि शपः श्रुवे
 श्रौ इति धातोर्द्वित्वे अर्तिपिपत्योरिति अम्यासस्य इकारान्तादेशे सार्वधातुकार्द्ध-
 धातुकयोरिति गुणे एरुः इति इकारस्य उले ॥ पिपर्तुं ॥ लृटस्तिपि शपि शपः श्रुवे
 श्रौ इति धातोर्द्वित्वे अर्तिपिपत्योश्चेति अम्यासस्य इकारान्तादेशे लुङ्लङ्लृङ्क्ष्व-
 ङुदात्त इति अटि अपि पृ ति इति जातं तत्र इत्तश्चेति तिप इकारलोपे सार्वधातु-
 कार्द्धधातुकयोरिति गुणे अपि पर् त् इति जातं तत्र हल्ङ्वान्भ्यो दीर्घात्सुति-
 स्यपृक्तं हृत् इति तलोपे खरवसानयोर्विसर्जनीय इति रेफस्य विसर्गत्वे ॥ अ-
 पिपः ॥ तामि धातोर्द्वित्वे अम्यासस्य इकारान्तादेशे अटि च अपिपृ ताम् इति जातं तत्र
 उदोष्ठपूर्वस्येति रपरे उकारे जाते अपि पुर् ताम् इति जातं तत्र हलिचेति उपधाया
 इको दीर्घत्वे कृते ॥ अपिपूर्ताम् ॥ लोले शौ शपि शपः श्रुवे श्रौ इति धातोर्द्वित्वे अर्ति-
 पिपत्योश्चेति अम्यासस्य इकारान्तादेशे सिजभ्यस्ताविदिभ्यश्चेति श्लेर्जुसि अपिपृ
 उम् इति जातं तत्र जुसि चेति गुणे कृते सस्य र्ले रस्य विसर्गत्वे च ॥ अपिपरुः ॥ वि-
 धिलिङस्तिपि शपि शपः श्रुवे श्रौ इति धातोर्द्वित्वे अर्तिपिपत्योश्चेति अम्यासस्य इ-
 कारान्तादेशे पिपृ ति इति जातं तत्र यासुहपरसैपदेपूदात्तो लिङ्चेति यामुटि उटो
 लोपे लिङः सलोपोऽनन्वस्येति सलोपे इत्तश्चेति तिप इकारलोपे उदोष्ठपूर्वस्येति
 रपरे उकारे जाते हलि चेति उपधाया इको दीर्घत्वे च ॥ पिपूर्थात् ॥ आशीर्लिङस्तिपि या-
 मुटि उटो लोपे इत्तश्चेति तिप इकारलोपे स्कोः संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे उदो-
 ष्टपूर्वस्येति रपरे उकारे जाते हलि चेति उपधाया इको दीर्घत्वे ॥ पूर्थात् ॥ लृट-
 स्तिपि चिल लृढीति च्छी च्लेः सिच् इति सिचि श्चो लोपे लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वङ्-
 दात्त इति अटि आर्द्धधातुकस्येडुलादेरिति इटि इत्तश्चेति तिप इकारलोपे अ-
 स्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि इट ईटि इति सलोपे अकः सवर्णं दीर्घ इति दीर्घत्वे
 सिचि घृद्धिः परसैपदेपु इति इटो कृतायाम् ॥ अपारीत् ॥ तामि वृत्तो चेति दीर्घतायां
 प्रासायां सिचि च परसैपदेपु इति इटो दीर्घत्वान्नावे ॥ अपारिष्टाम् ॥ लृटस्तिपि

त्यागे ५ जहाति ॥ **जहाते** ॥ ६।४।११६। इहा स्यादलादौ कृति सार्वधातुके । जहितः ।
ईहल्यघोः । ६।४।११३। आभ्यस्तयोरात् ईत्यात्सार्वधातुके कृति हलि न तु घोः ।
 जहीतः ॥ **आभ्यस्तयोरात्** । ६।४।११२। अनयोरातो लोपः कृति सार्वधातुके ।
 जहति जहौ हाता हास्यति जहातु जहितात् जहीतान् ॥ **आच हौ** । ६।४।११७। ज-
 हातेहीं परे आ साच्चादिदीतौ । जहाहि जहिहि जहीहि अजहात् अजहुः ॥ **लोपो**

स्यतासी लृटुदोरिति स्ये इटि अटि इत्तश्चेति तिप इकारलोपे सस्य षत्वे **सार्वधा-**
तुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे च ॥ अपरिष्यत् ॥ वृत्तो वेति पक्षे दीर्घे च ॥ अपरी-
 ष्यत् ॥ ओहाक् त्यागे धातुरस्ति तत्र तिपि शपि शपः श्रुत्वे श्रौ इति धातोर्द्वित्वे ह्रस्व इति
 अभ्यासाचो ह्रस्वत्वे कुहोश्चुरिति ह्रस्व श्रुत्वे अभ्यासे चर्चेति श्रस्य जत्वे ॥ जहाति ॥
 तसि शपि शपः श्रौ श्रौ इति धातोर्द्वित्वे ह्रस्व इत्यभ्यासह्रस्वत्वे कुहोः श्रुरिति ह्रस्व
 श्रुत्वे अभ्यासे चर्चेति श्रस्य जत्वे **सार्वधातुकमपित्** इति तसो ङित्त्वे कृते **जहा-**
तेश्चेति हकारोत्तरवर्तिन आकारस्येकारे च कृते ॥ जहितः ॥ पक्षे **ई हल्यघोरित्यने** दीर्घ-
 कारे कृते ॥ जहीतः ॥ लटः प्रथमपुरुषबहुवचने श्रौ श्रौ इति धातोर्द्वित्वे ह्रस्व इति अ-
 भ्यासह्रस्वत्वे कुहोश्चुरिति ह्रस्व श्रुत्वे अभ्यासे चर्चेति श्रस्य जत्वे **अदभ्यस्तात्** इति
 श्रस्य अति च कृते जहा अति इति जातं तत्र **सार्वधातुकमपित्** इति ङित्त्वे श्रा-
भ्यस्तयोरात् इति हकारोत्तरवर्त्याकारलोपे ॥ जहति ॥ ङित्तिपि तिपो णळि लिटि
धातोरनभ्यासस्येति धातोर्द्वित्वे ह्रस्व इति अभ्यासह्रस्वत्वे कुहोश्चुरिति ह्रस्व श्रुत्वे
अभ्यासे चर्चेति श्रस्य जत्वे जह अ इति जातं तत्र **आत औ णळः** इति णळ औत्वे
 कृते वृद्धौ ॥ जहौ ॥ लुटस्तिपि **स्यतासी लृटुदोरिति** तासौ प्रथमस्य डारौरस
 इति तिपो डाले ङित्त्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे च ॥ हाता ॥ लुटस्तिपि **स्यतासी लृ-**
टुदोरिति स्ये ॥ हास्यति ॥ लोटस्तिपि शपि शपः श्रुत्वे श्रौ इति धातोर्द्वित्वे अभ्यास-
 ह्रस्वत्वे ह्रस्व श्रुत्वे श्रस्य जत्वे एरुरिति तिप इकारस्योकारे ॥ जहातु ॥ तातङि **जहाते**श्चेति
 आकारस्येकारे कृते ॥ जहितात् ॥ पक्षे **ई हल्यघोः** इति दीर्घकारे कृते ॥ जहीतात् ॥
 लोटो मध्यमपुरुषैकवचने स्तिपि **सेर्हापिचेति** सेर्हिल्वे श्रौ इति धातोर्द्वित्वे ह्रस्व इति
 अभ्यासह्रस्वत्वे कुहोश्चुरिति ह्रस्व श्रुत्वे अभ्यासे चर्चेति श्रस्य जत्वे च **आ च हौ**
 इत्यनेन आकारे कृते ॥ जहाहि ॥ इकारे कृते ॥ जहिहि ॥ ईकारे च कृते ॥ जहीहि ॥ लट-
 स्तिपि धातोर्द्वित्वे अभ्यासह्रस्वत्वे ह्रस्व श्रुत्वे श्रस्य जत्वे अटि इत्तश्चेति तिप इकारलोपे च ॥
 अजहात् ॥ लटः प्रथमपुरुषबहुवचने श्रौ **सिजभ्यस्तविदिभ्यश्चेति** शेर्लुसि अकारस्ये-
 त्संज्ञायां लोपे **आभ्यस्तयोरात्** इति आकारलोपे च ॥ अजहुः ॥ विधिलिङ्गस्तिपि शपि
 शपः श्रुत्वे श्रौ इति धातोर्द्वित्वे अभ्यासह्रस्वत्वे इत्तश्चेति तिप इकारलोपे च ह्रस्व श्रुत्वे श्रस्य जत्वे

यि । ६।४।१८। जहातेरालोपो यादी सार्धपातुके । जहात् । एलिङ्गि । हेयात् अहा-
सीत् अहासत् । माङ् माने शब्दे च ६ ॥ भृजामित् । ७।४।७६। भृञ् माङ् ओहाङ्
एपा त्रयाणामभ्यासस्य श्वात् श्यौ ॥ मिमीते मिमाते मिमते ममे माता मास्यते मिमीताम्
अमिमीत् मिमीत मासीष्ट अमात् अमास्यत् । ओहाङ्गौ ७। जिह्वते जिह्वते जिह्वते ।

यामुटि उटो लोपे लिङः सलोपोऽनन्वस्येति सलोपे लोपो यि इति सूत्रेण हका-
रन्त्याकारलोपे च ॥ जहात् ॥ आशीलिङ्गस्तिपि यामुटि उटो लोपे तिप इकारलोपे स्कोः
संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे एलिङ्गि इत्यनेन हकारोत्तरवर्तिन आकारस्य एते एते ॥
हेयात् ॥ लुटस्तिपि च्लि लुडीति प्लौ च्लेः सिच् इति सिचि इन्भागलोपे लुङ्ल-
ङ्लङ्क्ष्वङ्गुदात्त इति अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽण्क्ते इति इटि
च वृते ॥ अहासीत् ॥ लुटस्तिपि स्यतासी लुट्टोरिति स्ये अटि इतश्चेति तिप इकार-
लोपे ॥ अहास्यत् ॥ माङ् माने शब्दे च धातुवर्ततेऽप्रे लटस्ते शपि शप श्रुत्वे श्यौ इति
धातोर्द्वित्वे भृजामित् इत्यनेनाभ्यासस्येकारे कृते मिमाते इति जात तत्र ई हल्यघोः
इति आफ्कारस्य ईकारे कृते वृते च टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे ॥ मिमीते ॥
आतामि धातोर्द्वित्वे भृजामित् इत्यभ्यासस्येकारे श्राभ्यस्तयोरित्याकारलोपे टेरेत्वे च ॥
मिमाते ॥ हे क्षत्य अदभ्यस्तात् इति अति धातोर्द्वित्वे भृजामित् इति अभ्यासस्ये-
कारे श्राभ्यस्तयोरित्याकारलोपे च ॥ मिमते ॥ लिटस्ते लिटि धातोरनभ्यासस्येति
द्वित्वे ह्रस्व इति ह्रस्वत्वे लिटस्तन्नयोरेशिरेच् इति एशि वृते आतो लोप इटि चेत्या-
कारलोपे च ॥ ममे ॥ लुट्स्ते स्यतासी लुट्टोरिति तावी लुटः प्रथमस्य डार-
रस इति तिपो वात्वे डित्त्वसामर्थादभस्यापि टेरेत्वे ॥ माता ॥ लुट्स्ते स्यतासी
लुट्टोरिति स्ये टेरेत्वे च कृते ॥ मास्यते ॥ लोटस्ते शपि शप श्रुत्वे श्यौ इति धातो-
र्द्वित्वे भृजामित् इति अभ्यासस्येकारे ई हल्यघोरिति माकारोत्तरवर्तिन आकारस्येकारे
दित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे च कृते मिमीते इति जाते लोट आमेत इत्येकार-
स्यामि ॥ मिमीताम् ॥ लङ्स्ते शपि शप श्रुत्वे श्यौ इति धातोर्द्वित्वे भृजामित् इति अभ्या-
सस्येकारे कृते ई हल्यघोरिति माकारोत्तरवर्तिन आकारस्य ईकारे कृते लुङ्लङ्लङ्क्ष्व-
ङ्गुदात्त इति अटि कृते ॥ अमिमीत् ॥ विधिलङ्स्ते शपि शप श्रुत्वे श्यौ इति धातो-
र्द्वित्वे भृजामित् इत्यभ्यासस्येकारे लिङः सीयुट् इति सीयुटि उटो लोपे लोपो
व्योर्बलीति यलोपे लिङः सलोपोऽनन्वस्येति सलोपे श्राभ्यस्तयोरित्याकारलोपे
सयोगे च कृते ॥ मिमीत् ॥ आशीलिङ्गस्ते लिङः सीयुट् इति सीयुटि उटो लोपे लो

रणपोषणयोः ८ विभक्तिं विभृतः विभ्रति । विभृते विभ्राते विभ्रते विभ्राञ्चकार वभार
वभर्थे वभृव विभ्राञ्चक्रे वभ्रे भर्ता मरिष्यति मरिष्यते विभर्तु विभ्राणि विभृताम्

वकारे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे ॥ विभर्ति ॥ तसि धातोर्द्धत्वे भृञामित्
इत्यभ्यासस्येकारे भस्य बत्वे च ॥ विभृतः ॥ श्रौ धातोर्द्धत्वे भृञामित् इति अभ्यासस्य
इकारे भस्य बत्वे अदभ्यस्तात् इति अति इको यणचिती यणि च कृते । विभ्रति ॥
आत्मनेपदे लटस्ते समागते शपि शपः श्रुत्वे श्रौ इति धातोर्द्धत्वे भृञामित् इत्यभ्यासस्य
इकारे भस्य बत्वे टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे ॥ विभृते ॥ आतामि धातो-
र्द्धत्वे अभ्यासस्य इकारे भस्य बत्वे टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे इको
यणचिती यणि च ॥ विभ्राते ॥ श्रे श्रौ इति धातोर्द्धत्वे भृञामित् इत्यभ्यासस्य इकारे
भस्य बत्वे अदभ्यास्तात् इत्यनेन अति कृते टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे
इको यणचिती यणि च ॥ विभ्रते ॥ लिटि भीहीभृहुवां श्रुवच्चेति आमि तस्य श्रुव-
ज्ञावाद्भातोर्द्धत्वे उरदिति रपरकारे हलादिः शेष इति शेषहलो लोपे अभ्यासे चत्वे
भृञामिदित्यनेनेत्वे आम इति लिट्लोपे कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि इति लिट्परे
कृञि प्रयुक्ते लिटस्तिपि तिपो णलि लिटि धातोरनभ्यासस्येति कृञो द्वित्वे उरत्
इति रपरे अदादेशे हलादिः शेष इति रलोपे कुहोश्चुरिति कस्य चत्वे अचोञ्-
णिति इति वृद्धौ च कृतायाम् ॥ विभ्राञ्चकार ॥ आमोऽभावे लिटि लिटस्तिपि तिपो णलि
लिटि धातोरिति धातोर्द्धत्वे उरत् इति रपरे अदादेशे भृ भृ अ इति जाते हलादिः
शेष इति रलोपे अभ्यासे चर्चन्ति भस्य बत्वे अचोञ्णिति इति वृद्धौ ॥ वभार ॥
आत्मनेपदे लिटि भीहीभृहुवां श्रुवच्चेति आमि श्रुवत्वाद्भातोर्द्धत्वे भृञामित् इति
अभ्यासस्येकारान्तादेशे अभ्यासे चर्चन्ति भस्य बत्वे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति
गुणे विभ्रां लिट् इति जातं तत्र आम इति लिट्लोपे कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि
इति लिट्परे कृञि प्रयुक्ते लिटि धातोरिति कृञो द्वित्वे उरत् इति रपरे अदादेशे
हलादिः शेष इति रलोपे कुहोश्चुरिति कस्य चत्वे लिटस्ते लिटस्तश्चयोरेशिरेच्
इति एशि कृते इको यणचिती यणि कृते ॥ विभ्राञ्चक्रे ॥ पक्षे लिटस्ते धातोर्द्धत्वे
उरत् इति रपरे अदादेशे हलादिः शेष इति रलोपे अभ्यासे चर्चन्ति भस्य बत्वे लि-
टस्तश्चयोरेशिरेच् इति तकारस्य एशि कृते यणि च कृते ॥ वभ्रे ॥ लटस्तिपि
स्यतासी लृलुटोरिति तासी लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो डत्वे डित्त्वसा-
सागर्थादभस्यापि टेर्लोपे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे ॥ भर्ता ॥ लटस्तिपि
स्यतासी लृलुटोरिति से भ्रञ्जनोः से इति इटि सार्वधातुकार्द्धधातुकयो-
रिति गुणे ॥ सत्य पत्न्ये च मरिष्यति ॥ आ०१० लटस्ते टित आत्मनेपदानां टेरे इति

अविभः अविभृताम् अविभरुः अविभृत विभृयात् विभ्रीत् भ्रियात् भृपीष्ट अभापीत् अ-
भृत अभरिष्यत् अभरिष्यत् । बुदाब् दाने ९ ददाति दत्तः ददति दत्ते ददाते ददते ददौ

टेरेत्वे ऋद्धनोः स्ये इति इटि गुणे सस्य पत्वे च ॥ भरिष्यते ॥ छोटस्तिपि शपि शपः
श्रुत्वे श्रौ इति धातोर्द्वित्वे भृजामित् इत्यभ्यासस्य इकारे अभ्यासे चर्चंति भस्य वत्वे
सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे एरुरिति तिप इकारस्योकारे कृते ॥ विभर्तु ॥
आ० पदे लोटस्ते शपि शपः श्रुत्वे धातोर्द्वित्वे अभ्यासस्य इकारान्तादेशे टित आत्म-
नेपदानां टेरे इति टेरेत्वे आमेत इति एकारस्य आमि कृते ॥ विभृताम् ॥ लड-
स्तिपि शपि शपः श्रुत्वे श्रौ इति धातोर्द्वित्वे भृजामित् इत्यभ्यासस्य इकारान्तादेशे अटि
सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे इतश्चेति तिप इकारलोपे हृत्त्व्याभ्यो दी-
र्घात्सुतिस्यपृक्तं हृत् इति तलोपे खरवसानयोर्विसर्जनीय इति रस्य विस-
र्जत्वे ॥ अविभः ॥ आ० पदेषु लडस्ते शपि शपः श्रुत्वे श्रौ इति धातोर्द्वित्वे भृजा-
मित् इति इकारान्तादेशे अटि च कृते ॥ अविभृत ॥ विधिलिडस्तिपि शपि शपः श्रुत्वे
श्रौ इति धातोर्द्वित्वे भृजामित् इति इकारान्तादेशे यासुटि उटो लोपे लिङः स-
लोपोऽनन्यस्येति सलोपे च ॥ विभृयात् ॥ आ०पदे लिङस्ते धातोर्द्वित्वे अभ्यासस्य इ-
कारान्तादेशे लिङः सीयुट् इति सीयुटि उटो लोपे लोपो व्योर्वलीति यलोपे स्कोः
संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे इको यणचीति यणि च कृते ॥ विभ्रीत् ॥ आशीर्लिङ-
स्तिपि यासुटि उटो लोपे रिङ्शयग्लिङ्क्षु इति ऋकारस्य रिङादेशे कृते भ्रियात् ॥ आ-
त्मनेपदेषु आशीर्लिङस्ते सीयुटि उटो लोपे यलोपे सुट् तिथोरिति सुटि उटो लोपे सकारयोः
पकारत्वे छुत्वे च ॥ भृपीष्ट ॥ लडस्तिपि च्छौ च्छेः सिचि इचो लोपे अटि तिप इकारलोपे
अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि सिचि वृद्धिः परस्मैपदेष्विति वृद्धौ सस्य पत्वे च ॥
अभापीत् ॥ आत्मनेपदेषु लडस्ते अटि च्छौ च्छेः सिचि इचो लोपे उञ्चेति सिचः किले
कृति चेति गुणाभावे ह्रस्वादङ्गात् इति सकारलोपे च कृते ॥ अभृत ॥ लडस्तिपि
स्यतासी लृलुटोरिति स्वे अटि ऋद्धनोः स्ये इति इटि सार्वधातुकार्द्धधातुकयो-
रिति गुणे सस्य पत्वे अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे च ॥ अभरिष्यत् ॥ आ० पदेषु
लडस्ते स्ये ऋद्धनोः स्ये इति इटि गुणे अटि सस्य पत्वे च ॥ अभरिष्यत् । बुदाब्
दाने धातुर्धत्तेऽग्रे लटस्तिपि आर्दिभ्रुडव इति वेरित्सांज्ञार्थां लोपे च कृते कृते च
शपि शपः श्रुत्वे श्रौ इति धातोर्द्वित्वे ह्रस्व इति अभ्यासह्रस्वत्वे ॥ ददाति । तसि धातो-
र्द्वित्वे अभ्यासह्रस्वत्वे श्राभ्यस्तयोर्लिखाकारलोपे खरि चेति दस्य तकारे कृते ॥ दत्तः ॥
श्री धातोर्द्वित्वे अभ्यासह्रस्वत्वे अद्भ्यस्तात् इति अस्य अति श्राभ्यस्तयोर्लिखाकारलोपे
च ॥ ददाति ॥ आ० पदेषु लटस्ते शपि शपः श्रुत्वे श्रौ इति धातोर्द्वित्वे ह्रस्व इति अभ्या-
सह्रस्वत्वे श्राभ्यस्तयोरिखालोपे खरि चेति दस्य तत्वे च टित आत्मनेपदानां टेरे

अधात् अधित अधास्यत् अधास्यत् । णिजिर् शौचपोपणयोः ११ (इर इत्संज्ञा वाच्या)
 णिजां त्रयाणां गुणः श्लौ । ७।४।७५। णिज् विज् विशामभ्यासस्य गुणः स्यात्
 श्लौ । नेनेक्ति नेनिक्तः नेनिजति नेनिक्ते निनेज निनिजे नेक्ता नेक्षयति नेक्षयते नेनेकु
 इति धातोर्द्वित्वे ह्रस्व इत्यभ्यासह्रस्वत्वे अभ्यासे चर्चंति धस्य दकारे लुङ्लङ्लङ्लङ्क्ष्वङ्
 दात्त इति अटि इत्श्चेति तिप इकारलोपे च ॥ अदधात् ॥ आ० प० लडस्ते धातो-
 र्द्वित्वेऽभ्यासह्रस्वत्वे श्नाभ्यस्तयोरित्यालोपे खरि चेति धस्य तकारे अटि च ॥ अधत् ॥
 विधिलिङस्तिपि यामुट्परस्मैपदेष्विति यामुटि उटो लोपे लिङः सलोपोऽनन्य-
 स्पेति सलोपे अभ्यासे चर्चंति धस्य दत्ते श्नाभ्यस्तयोरित्यालोपे ॥ दधात् ॥ आ०
 प० विधिलिङस्ते सीयुटि उटो लोपे लोपो व्योर्वलीति यलोपे धातोर्द्वित्वेऽभ्या-
 सह्रस्वत्वे अभ्यासे चर्चंति धस्य दत्ते श्नाभ्यस्तयोरित्यालोपे च ॥ दधीत् ॥
 आशीर्लिङस्तिपि यामुटि उटो लोपे इत्श्चेति तिप इकारलोपे स्कोः संयोगाद्योरन्ते
 चेति सलोपे गर्लिङि इत्याकारस्य एत्वे ॥ धेयात् ॥ आ० प० आशीर्लिङस्ते सीयुटि
 उटो लोपे लोपो व्योर्वलीति यलोपे सुट्तिथोरिति सुटि उटो लोपे ऋस्य षत्वे षुत्वे
 च ॥ धासीष्ट ॥ लुङस्तिपि च्छौ च्छैः सिचि गातिस्याधूपाभूभ्य इति सिचो लोपे अटि
 इत्श्चेति तिप इकारलोपे च ॥ अधात् ॥ आ० प० लडस्ते च्छौ च्छैः सिचि अटि
 स्याध्वोरिचेति इकारान्तादेशे सिचः कित्त्वे कित्त्वाद्गुणभावे ह्रस्वादङ्गात् इति सिचो
 लोपे च ॥ अधित ॥ लुङस्तिपि स्यतासी लुङुटोरिति त्ये अटि इत्श्चेति तिप इका-
 रलोपे च ॥ अधास्यत् ॥ आ० प० लडस्ते त्ये अटि च ॥ अधास्यत् ॥ णिजिर् शौचपोपे-
 पणयोः धातुर्वर्तते तत्र इर इत्संज्ञा वाच्येति इत्संज्ञायां लोपे णोन इति धात्यादेर्णस्य
 नत्वे च कृते लुङस्तिपि शपि शपः श्युत्वे श्लौ इति धातोर्द्वित्वे ह्रस्वादिः शेष इति
 ह्रस्व लोपे णिजां त्रयाणां गुणः श्लौ इति अभ्यासस्य गुणे चोः कुरिति जस्य गत्वे
 पुगन्तलघूपधस्य चेति गुणे च ॥ नेनेक्ति ॥ तसि धातोर्द्वित्वे शेषह्रस्वलोपे णिजां
 त्रयाणां गुणः श्लौ इत्याभ्यासगुणे ततः कित्त्वात् पुगन्तलघूपधस्येति दुणाभावे
 चोः कुरिति जस्य गत्वे खरि चेति गस्य कत्वे च ॥ नेनिक्तः ॥ शौ धातोर्द्वित्वे जलोपे
 अदभ्यस्तादिति शस्य अति णिजां त्रयाणां गुणः श्लौ इति अभ्यासगुणे शस्य
 कित्त्वाद्गुणभावे च ॥ नेनिजति ॥ आ० प० लडस्ते इर इत्संज्ञा वाच्येति इर इत्संज्ञाया
 लोपे च णो न इति धात्यादेर्णस्य नत्वे शपि शपः श्युत्वे श्लौ इति धातोर्द्वित्वे ह्रस्वादिः
 शेष इति अभ्यासह्रस्व लोपे णिजां त्रयाणां गुणः श्लौ इति अभ्यासगुणे तकारस्य
 विचात् पुगन्तलघूपधस्येति धातोर्गुणभावे चोः कुरिति जस्य गत्वे ग्वरि चेति गस्य
 कत्वे टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे ॥ नेनिक्ते ॥ लिङस्तिपि तिपो गलि
 णो न इति णस्य नत्वे लिङि धातोर्नभ्यासस्येति द्वित्वे ह्रस्वादिः शेष इति

नेनिधि ॥ नाभ्यस्तस्याचि पिति मावंचानुक्ते । अ३।८। अ लृपत्रगुणे न
सात् । नेनिजानि नेनिकात् । अनेनेक् अनेनिकात् अनेनिकात् । अनेनिकात् अनेनिकात्

जलोपे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे ॥ निनेत्र ॥ आ० ५० लृट्स्ते धातोर्द्वित्वे जलोपे न-
कारस्य कित्वाद्गुणाभावे लृट्स्तेऽयोरेशिरञ् इत्येति कृते ॥ निनेत्रे ॥ लृट्स्तिपि
स्यतासी लृट्स्तेऽयोरेशिरञ् इत्येति कृते ॥ निनेत्रे ॥ लृट्स्तिपि
मथ्यादभस्यापि टेलोपे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे जस्य गत्वे गत्य कत्वे च ॥ नेनिकात् ॥ लृट्-
स्तिपि स्ये गुणे जस्य गत्वे गत्य कत्वे सस्य पत्वे च ॥ नेनिकात् ॥ आ० ५० लृट्स्ते टेरत्वे
च ॥ नेनिकात् ॥ लृट्स्तिपि शपि शपः श्रुत्वे श्रौ इति द्वित्वे ह्लादिः शोष इति ज-
लोपे गिजां त्रयाणां गुणः श्रौ इति अभ्यासगुणे पुगन्तलघूपधस्येति धातोर्गुणे
जस्य गत्वे गत्य कत्वे एकरिति तिप इकारस्योकारे च ॥ नेनेकु ॥ लोटः स्तिपि सेह-
पिचेति श्रेष्ठत्वे श्रौ इति द्वित्वे ह्लादिः शोष इति जलोपे गिजां त्रयाणां गुणः
श्रौ इति गुणे ह्रस्वत्त्वभ्यो हेर्धिः इति हेर्धित्वे जस्य गत्वे ॥ नेनिधि ॥ लोटो मिति
मेनिः इति मेनित्वे आहुत्तमस्य पिचेति आटि श्रौ इति धातोर्द्वित्वे जलोपे गिजां
त्रयाणां गुणः श्रौ इति अभ्यासगुणे नाभ्यस्तस्याचि पिति सार्वधातुके
इति गुणाभावे ॥ नेनिजानि ॥ आ० ५० लोटस्ते धातोर्द्वित्वे हलो लोपे गिजां
त्रयाणां गुणः श्रौ इति अभ्यासगुणे चोः कुरिति जस्य गत्वे खरि चेति गत्य कत्वे
टित आत्मनेपदानां टरे इति टेरत्वे आमेत इति लोट एकरिति कृते
नेनिकात् ॥ लृट्स्तिपि श्रौ इति धातोर्द्वित्वे हलो लोपे गिजां त्रयाणां गुणः
अभ्यासगुणे पुगन्तलघूपधस्येति धातोर्गुणे चोः कुरिति जस्य गत्वे खरि चेति गत्य कत्वे
इतश्चेति तिप इकारलोपे ह्रस्वत्त्वभ्यो दीर्घादिति तलोपे लृट्स्तेऽयोरेशिरञ् इत्येति कृते
इति आटि च ॥ अनेनेक् ॥ तामि । अनेनिकात् ॥ श्रौ श्रौ इति धातोर्द्वित्वे ह्लादिः शोष इति
जलोपे गिजां त्रयाणां गुणः श्रौ इति अभ्यासगुणे सिजन्यत्विद्वित्त्वे
र्धुसि अटि च ॥ अनेनिकात् ॥ लृट् उत्तमैकवचने मिति श्रौ इति धातोर्द्वित्वे ह्लादिः
शोष इति जलोपे गिजां त्रयाणां गुणः श्रौ इति अभ्यासगुणे तस्यस्यमियां ना-
तंताम इति मियोऽमि कृते लृट्स्तेऽयोरेशिरञ् इत्येति कृते इति आटि च ॥ अनेनिकात् ॥
आ० ५० लृट्स्ते धातोर्द्वित्वे हलो लोपे गिजां त्रयाणां गुणः श्रौ इति अभ्यासगुणे
चोः कुरिति जस्य गत्वे खरि चेति गत्य कत्वे अटि च ॥ अनेनिकात् ॥ विधिलिङ्स्तिपि
शपि शपः श्रुत्वे श्रौ इति धातोर्द्वित्वे ह्लादिः शोष इति अभ्यासकारलोपे गिजां त्र-
याणां गुणः श्रौ इति अभ्यासगुणे यासुदपरसैपदेपृदात्तां ङिचेति यासुटि
उटो लोपे लिङ्ः सलोपोऽनन्यस्येति सलोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे च ॥ नेनिकात् ॥

नेनिञ्यात् निञ्यात् नेनिञीत् निक्षीष्ट ॥ हरितो वा ।३।१।५७। हरितो धातोश्छेरद्ध
वा परस्मैपदेषु । अनिजत् अनैक्षीत् अनिक्त अनेक्ष्यत् अनेक्ष्यत् ॥ इति जुहोत्यादयः ॥

॥ अथ तिङन्ते दिवादिगणप्रकरणम् ॥

दिवं क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमदस्वप्रकान्तिगतियु १॥ दिवादिभ्यः
श्यन् ।३।१।६९। शपोऽपवादः । हलि चेति दीर्घः । दीव्यति दिदेव देविता देविष्यति

आशीलिङस्तिपि यामुटि उटो लोपे इत्श्चेति तिप इकारलोपे स्कोः संयोगाद्योरन्ते
चेति सलोपे ॥ निञ्यात् ॥ आ० प० विधिलिङस्ते शपि शपः श्यै श्यौ इति धातोर्द्विवे
हलादिः शेष इति जलोपे णिजां त्रघाणां गुणः श्यौ इत्यभ्यासगुणे लिङः सी-
युट् इति सीयुटि उटो लोपे लोपो व्योर्चलीति यलोपे लिङः सलोपोऽनन्यस्येति
सलोपे ॥ नेनिञीत् ॥ आ० प० आशीलिङस्ते सीयुटि उटो लोपे यलोपे सुइतिधोरिति
मुटि उटो लोपे चोः कुरिति जस्य गत्वे खरि चेति जस्य क्त्वे सकारयोः पत्वे पुना पुरिति
प्लवे ॥ निक्षीष्ट ॥ लुलस्तिपि चिल लुङि इति च्चौ हरितो वेति छेरद्धि लुङ् लुङ् लुङ्-
क्ष्वडुदात्त इति अटि इत्श्चेति तिप इकारलोपे च ॥ अनिजत् ॥ हरितो वेति सूत्रे
वाप्रहणात्पक्षे च्लेः सिच् इति सिचि इचो लोपे अटि इत्श्चेति तिप इकारलोपे अस्ति-
सिचोऽपृक्ते इति ईटि वद्वजहलन्तस्याच इति वृद्धौ चोः कुरिति जस्य प्त्वे
गस्य च खरि चेति क्त्वे सस्य पत्वे ॥ अनैक्षीत् ॥ आ० प० लृटस्ते चिल लुङीति
च्यौ च्लेः सिच् इति सिचि इचो लोपे झलो झलीति सलोपे चोः कुरिति जस्य
गत्वे खरि चेति गस्य क्त्वे अटि च ॥ अनिक्त ॥ लृटस्तिपि स्पतासी लृटोरिति
स्ये चोः कुरिति जस्य गत्वे खरि चेति गस्य क्त्वे सस्य पत्वे पुगन्तलघूपधस्येति
गुणे इत्श्चेति तिप इकारलोपे लुङ् लुङ् लुङ् लुङ् लुङ् लुङ् इत्यडुदात्त इति अटि ॥ अनेक्ष्यत् ॥
आ० प० लृटस्ते ॥ अनेक्ष्यत् ॥ इति जुहोत्यादिगणः समाप्तः ॥

कैलासशैलागसी तौ श्रीकेशवमहेश्वरौ ॥ कुरुतां करुणादृष्टिर्दृष्टीर्मयि दयाम्बुदी ॥ १ ॥

अथ दिवादिगणः ॥ तत्र दिवुक्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमदस्वप्रकान्तिगतियु
धातुर्मतेऽपे लृटस्तिपि दिवादिभ्यः श्यन् इति श्यनि शकारनकारयोरितिसंज्ञायां लोपे
हलि चेति दीर्घने ॥ दीव्यति ॥ लिटस्तिपि तिपो णठि लिटि धातोरिति धातोर्द्विवे
हलादिः शेष इति यलोपे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे च ॥ दिदेव ॥ लृटस्तिपि
स्पतासी लृटोरिति तासी लृटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो डात्वे डित्त्वसा-

१ दिवुमीमांसा • अटि करणमुदितो वेतिश्रवावामिद्विचरामर्षं यस्य विभाषेति निष्ठायासिन्निषेधार्थं च ।
दंकिता । पृ. ३ । पृ. ५ ।

दिव्यत् अदीव्यत् दीव्येत् दीव्यात् अदेवीत् अदेविष्यत् । एवं षिवु तन्तुसन्ताने २ । नृती
गात्रविक्षेपे ३ नृत्यति ननर्त नर्तिता ॥ सेऽसिचि कृतचृतद्धृदद्दन्तः । ७ । २ । ५ । ७ ।
एभ्यः परस्य सिञ्जिभ्रस्य सादेरार्धधातुकस्वेडा । नर्तिष्यति नर्त्येति नृत्यतु अनृत्यत् नृ-
मर्त्यादमस्यापि टेलोपे आर्द्धधातुकस्येड्बलादेरिति इटि पुगन्तलघूपधस्येति गुणे ॥
देविता ॥ लटस्तिपि स्ये आर्द्धधातुकस्येड्बलादेरिति इटि पुगन्तलघूपधस्येति
गुणे सस्य पत्वे च ॥ देविष्यति ॥ लोटस्तिपि दिवादिभ्यः इयन् इति ष्यनि हलिं चे-
त्युपधादीर्घत्वे एरुरिति तिप इकारस्य उत्वे ॥ दीव्यतु ॥ लृटस्तिपि दिवादिभ्यः इयन्
इति ष्यनि हलिं चेति दीर्घत्वे अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे ॥ अदीव्यत् ॥ विधिलिङ-
स्तिपि ष्यनि हलिं चेत्युपधादीर्घत्वे यासुट्परस्मैपदेष्विति यासुटि उटो लोपे अतो
येयः इति यास इयादेशे लोपो व्योर्वलीति यलोपे आहुण इति गुणे इतश्चेति तिप
इकारलोपे च ॥ दीव्येत् ॥ आशीलिङ्गस्तिपि यासुटि उटो लोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे
स्कोः संयोगाचोरन्ते चेति सलोपे हलिं चेत्युपधादीर्घत्वे ॥ दीव्यात् ॥ लृटस्तिपि
चिल लुडीति च्लौ च्लेः सिच् इति च्लेः सिचि इचो लोपे अटि आर्द्धधातुकस्ये-
ड्बलादेरिति इटि इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोपृक्ते इति इटि इट ईटि
इति सलोपे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे च ॥ अदेवीत् ॥ लृटस्तिपि स्यतासी लृट-
टोरिति स्ये आर्द्धधातुकस्येड्बलादेरिति इटि लृङ्लृङ् लृङ्क्ष्वलृदात्त इति अटि
पुगन्तलघूपधस्येति गुणे सस्य पत्वे इतश्चेति तिप इकारलोपे ॥ अदेविष्यत् ॥ एवं षिवु त-
न्तुसंताने धातो रूपाणि ज्ञेयानि । नृती गात्रविक्षेपे धातुरस्ति तत्र लटस्तिपि दिवादिभ्यः इयन्
इति ष्यनि शकारस्य लशक्तद्धिते इति सूत्रेण नकारस्य हलन्त्यमित्यनेन कृतायामित्संज्ञायां
तस्य लोप इति शकारनकारखोलोपे च कृते ॥ नृत्यति ॥ लिटस्तिपि तिपो णलि लिटि
धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे हलादिः शेष इति तकारलोपे उरत् इत्यनेनाभ्यास-
शकारस्य स्फरे अदादेशे कृते हलादिः शेष इति रलोपे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे
च ॥ ननर्त ॥ लृटस्तिपि स्यतासी लृटटोरिति तासौ लृटः प्रथमस्य डारौरसः
इति तिपो डात्वे ङित्वसामर्थ्यादमस्यापि टेलोपे आर्द्धधातुकस्येड्बलादेरिति इटि
पुगन्तलघूपधस्येति गुणे च ॥ नर्तिता ॥ लृटस्तिपि स्यतासी लृटटोरिति स्ये
इटि पुगन्तलघूपधस्येति गुणे सस्य पत्वे च । नर्तिष्यति ॥ सेऽसिचिकृतचृ-
तद्धृदद्दन्त इत्यनेन इडभावे गुणे च ॥ नर्त्यति ॥ लोटस्तिपि ष्यनि एरुरिति तिप इकार-
स्योत्वे च ॥ नृत्यतु ॥ लृटस्तिपि ष्यनि अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे च ॥ अनृत्यत् ॥
विधिलिङ्गस्तिपि ष्यनि यासुट्परस्मैपदेष्विति यासुटि उटो लोपे अतो येयः
इति यास इयादेशे लोपो व्योर्वलीति यलोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे गुणे च ॥

येन् नृत्तात् अन्तर्तीन् अनर्तिष्यन् अनन्तर्मन् । प्रसी षड्गे ४ । वा भ्रागेति इत्यन्वा । प्र-
 स्यति यत्रास ॥ या जृभ्रमुग्रसाम् । ६।४।१२४। एषां कृतिषि छिटि संटि थलि च ए-
 त्वाभ्यासलोपे वा । प्रेततुः तत्रततुः प्रेमिय तत्रसिय प्रमिता । शो गनुकरणे ५ ॥
 ओतः इयनि । ७।३।७१। लोपः स्वात् इयनि । इयति इयतः इयन्ति । शसौ श-
 शतुः शतुः । शताता शाम्बति ॥ विभाषा घाघेद्दशाच्छासः । २।४।७८। एभ्यः

नृत्तेत् ॥ आशीछिटिषि यामुटि उटो लोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे स्तोः संयो-
 गाद्योरन्ते चेति सलोपे च ॥ नृत्तात् ॥ लुटसिपि चिल लुङीति च्छेः सिच् इति
 ष्टेः तिषि इयो लोपे आर्कधातुफस्येद्द्वलादेरिति इटि इतश्चेति तिप इकारलोपे
 अस्तिसिचोऽट्टो इति इटि इट ईटि इति सलोपे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे लुङ्-
 लद्दलद्द्वद्वदुदात्त इति अटि च ॥ अन्तात् ॥ लुटसिपि स्यतासी ललुटोरिति
 स्ये अटि इटि पुगन्तलघूपधस्येति गुणे तस्य पने इतश्चेति तिप इकारलोपे च ॥ अन्ता-
 प्यत् ॥ सेऽसिचिचृतचृतदृददनुत इत्यनेन इतभावे ॥ अन्तत् ॥ प्रसी लङ्गे
 पातुर्गतेऽग्रे लटसिपि दिवादिभ्यः इयन् इति इयनि सकारणकारणोरित्तंशया लोपे च ॥
 प्रस्यति ॥ वा भ्राशेति इयने विकल्पे ॥ प्रसति ॥ छिटसिपि तिपो णटि लिटि घातोरन-
 भ्यासस्येति धातोर्द्विषे ह्लादिः ङोप इति इकारलोपे अत उपघाया इति दीर्घे ॥ त-
 त्रास ॥ अतुसि धातोर्द्विषे लोपे वा जृभ्रमुग्रसामिति एतेन्यासलोपे च सति ॥ प्रेततुः ॥ एत्वा-
 भ्यासलोपाभावपक्षे च ॥ तत्रततु ॥ एवं थटि ॥ प्रेमिय ॥ पक्षे ॥ तत्रसिय ॥ लुटसिपि स्यतासी
 ललुटोरिति तासी आर्कधातुकस्येद्द्वलादेरिति इटि लुटः प्रथमस्य डारौरस
 इति तिपो ङारे डित्ससामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे ॥ प्रसिता ॥ शो तनुकरणे पातुरस्यग्रे लट-
 सिपि दिवादिभ्यः इयनिति इयनि ओतः इयनि इलोकारलोपे । इयति । इयतः । इयन्ति ।
 लिटसिपि तिपो णलि आदेच उपदेशेऽशिति इति सूत्रेण धातोरात्वे लिटि घातो-
 रनभ्यासस्येति धातोर्द्विषे ह्रस्व इत्यन्यासह्रस्वत्वे आत औ णल इति णल औ-
 कायदेशे इदौ च कृतायाम् ॥ शसौ ॥ अतुसि आदेच उपदेशेऽशिति इति धातोरात्वे
 लिटि धातोर्द्विषे ह्रस्व इत्यन्यासह्रस्वत्वे आतो लोप इटि चेति आकार-
 लोपे ॥ शशतुः ॥ असि ॥ शशुः ॥ लुटसिपि स्यतासी ललुटोरिति तासी आदेच
 उपदेशेऽशिति इति एनन्तस्य धातोरात्वे लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो उक्ते
 डित्ससामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे ॥ शताता ॥ लुटसिपि स्यतासी ललुटोरिति स्ये आदेच
 उपदेशेऽशिति इति आत्वे ॥ शास्यति ॥ लुङसिपि चिल लुङीति च्छेः सिच्
 इति ष्टेः सिचि विभाषाघाघेद्दशाच्छास इति सिचो लोपे आदेच उपदेशेऽशि-
 ति इति धातोरात्वे लुङ् लद्दलद्द्वद्वदुदात्त इति अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे च ॥

सिचो लुग्वा स्यात् परस्मैपदे परे । अशान् अशाताम् अशुः ॥ यमरमनमातां सकृच्च
 [७]२।७३। एषां सकृ स्यात् मध्यः सिच इद् स्यात् परस्मैपदेषु इद्सकौ । अशानीत्
 अशासिष्टाम् । छो छेदने द् छयति । पोऽन्तकर्मणि ७ सति ससौ । दोऽवखण्डने द्
 यति ददौ देयान् अदात् । व्यथ ताडने ९ ॥ ग्रह्ज्यावयिव्यधिवष्टिविचतियु-
 अशात् ॥ लुङ्स्तसि तस्यस्यमिपां तांतंताम इति तामि च्छी च्छेः सिचि
 विभाषा घ्राधेद्दशाच्छास इति सिचो लोपे आदेच उपदेशेऽशिति इति धा-
 तोरोकारस्यात्वे अटि च ॥ अशाताम् ॥ लुङो शी च्छी च्छेः सिचि विभाषा घ्राधे-
 द्दशाच्छास इति सिञ्जलोपे आत इति हेर्जुसि आदेच उपदेशेऽशिति इति धा-
 तोरोकारस्यात्वे अटि उस्पदान्तात् इत्यनेन परस्मै कृते ॥ अशुः ॥ सिञ्जोपा-
 भाधे यमरमनमातां सकृचेत्यनेन सकि सिच इटि च कृते आदेच उपदेशेऽशिति
 इति धातोरोकारस्यात्वे शास् इस् ति इति जातं लुङ्ङलङ्ङक्ष्वडुदात्त इति अटि
 इतश्चेति तिप इकारलोपे च अशास् इस् त् इति जातं तत्र अस्तिसिचोऽपृक्ते इति इटि
 इट ईटि इति सलोपे च ॥ अशासीत् ॥ लुङ्स्तसि तस्यस्यमिपां तांतंताम इति
 तामि च्छि लुङीति च्छी च्छेः सिच् इति सिचि इचो लोपे यमरमनमातां सकृचेति
 सकि इटि लुङ्ङलङ्ङक्ष्वडुदात्त इति अटि आदेच उपदेशेऽशिति धातोरोका-
 रस्यात्वे अशासिस् ताम् इति जातं तत्र सस्य पत्ये कृते घृना घृरिति पुत्रे च ॥ अशासिष्टाम् ॥
 लुङो शी च्छि लुङीति च्छी च्छेः सिच् इति सिचि इचो लोपे आदेच उपदे-
 शेऽशिति इति धातोरोकारस्यात्वे यमरमनमातां सकृ चेति सकि सिच इटि च
 लुङ्ङलङ्ङक्ष्वडुदात्त इति अटि सिजभ्यस्तविदिभ्यश्चेति हेर्जुसि जकारस्ये-
 त्संज्ञायां लोपे च कृते कृते च सस्य पत्ये ॥ अशासिष्टः ॥ छो छेदने धातुरस्येने लट्स्तिपि
 दिवादिभ्यः श्यन् इति श्यनि ओतः श्यनि इति धातोरोकारलोपे ॥ छयति ॥ पोऽन्तक-
 र्मणि धातुर्वर्ततेऽप्रे लट्स्तिपि दिवादिभ्यः श्यन् इति श्यनि धात्वादेः पः स इति पत्य
 सत्वे ओतः श्यनि इत्योकारलोपे च ॥ त्यति ॥ दोऽवखण्डने धातुरस्येने लट्स्तिपि श्यनि
 ओतः श्यनि इत्योकारलोपे च ॥ यति ॥ लट्स्तिपि तिपो णळि आदेच उपदेशे-
 ऽशिति इति धातोरोकारस्यात्वे लिटि धातोरनभ्यासस्येति धातोर्द्विवे ह्रस्व इति
 ह्रस्वत्वे आत औ णळ इति णळ औत्वे वृद्धौ च ॥ ददौ ॥ आशील्लिङ्स्तिपि यमुटि
 उटो लोपे आदेच उपदेशेऽशिति इति धातोरोकारस्यात्वे इतश्चेति तिप इकारलोपे
 एलिङ्गि इति एकारे स्कोः संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे च ॥ देयात् ॥ लुङ्स्तिपि च्छी
 च्छेः सिचि आदेच उपदेशेऽशिति इत्योकारस्यात्वे गातिस्याद्युपाभ्यः सिचः
 इति सिचो लोपे अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे च ॥ अदात् ॥ व्यथ ताडने धातुरस्येने
 लट्स्तिपि श्यनि ग्रह्ज्यावयिव्यधिवष्टिविचतियुञ्चतिपृचतिभृज्जतीना-

अतिवृद्धतिभृज्जतीनां डिति च । ६।१।१६। म्नां संप्रसारणं स्वात्किति किति च । विध्यति विव्याच विविधतुः विविधुः विव्यधिथ विव्यद् व्यदा व्यत्स्यति विध्वेन् विध्वान् अव्यात्सीन् । पुप पुष्टौ १० पुष्यति पुषोप पुषोपिय पोष्टा पोष्यति । पुषादीलृक्

निति संप्रसारणे कृते ॥ विष्यति ॥ व्यध अमे छिद्यतिपि निषो णळि लिटि धातो-
 रनभ्यासस्येति धातोर्द्विन्ने ह्लादिः शेष इति धटोपे व्य व्यध् वा इति जाते
 लिट्यभ्यासस्योभयेपामित्त्वेनान्यासस्य संप्रसारणे कृते विष्यथ् थ इति जाते अत
 उपधाया इति वृद्धौ कृतावान् ॥ विव्याच ॥ अतुति अहिज्याचयिव्यधीत्त्वेन
 मूत्रेण धातोः संप्रसारणे लिटि धातोरनभ्यासस्येति धातोर्द्विन्ने ह्लादिः
 शेष इति धकास्योपे ॥ विविधुः ॥ उनि अहिज्याचयिव्यधीति धातोः
 संप्रसारणे धातोर्द्विन्ने ह्लादिः शेष इति धटोपे च ॥ विविधुः ॥ धळि धा-
 तोर्द्विन्ने ह्लादिः शेष इति धटोपे लिट्यभ्यासस्योभयेपामित्त्वेनान्याससंप्र-
 णारणे कादिनिष्पत्तौ ष्ते इति ॥ विव्यधिथ ॥ इटभावे कृपस्तस्योर्धोऽध इति धस्य
 धोः झलां जङ् झशि इत्यनेन धस्य दत्त्वे ॥ विव्यद् ॥ छिद्यतिपि स्यतासी
 लृलृटोरिति तानी लृटः प्रथमस्य टारौरस इति तिपो जाये छिरसामर्ष्यादभस्वापि
 ट्णोर्धे झपस्तपोर्धोऽध इति तकारस्य धोः झलां जडाक्षर्षाति पूर्वस्य दत्त्वे

अपुषत् । शुष शोषणे ११ शुष्यति शुशोष अशुषत् । णश अदर्शने १२ नश्यति न-
नाश नेशतुः॥**रधादिभ्यश्चा**।।२।४५। रध्न्शतुप्टपृदुहमुह्णुह्णिणह् एभ्यो बलाघा-
र्धधातुकस्य वेट् स्यात् । नेशिथ ॥ **मस्जिनशोर्झलि** ।।१।६०। नुम् स्यात् । ननष्ट
नेशिव नेश्व नेशिम नेशम् नशिता नष्टा नशिष्यति नङ्क्ष्यति नश्यतु अनश्यत् नश्येत्

लघूपधस्येति गुणे ॥ पोष्टा ॥ लटस्तिपि **स्यतासी ललुटोरिति** स्वे पुमान्तलघू-
पधस्य चेति गुणे **षटोः कः सि** इति पकारस्य ककारादेशे आदेशप्रत्यययोरिति सस्य
पत्वे संयोगे च ॥ पोक्ष्यति ॥ छोटि । पुष्यतु ॥ लङि । अपुष्यत् ॥ वि० लि० पुष्येत् ॥
आशीलिङि । पुष्यात् ॥ लृङस्तिपि **चिल लुङीति** च्लौ पुषादिद्युताद्युदितः **प-**
रस्मैपदेष्विति च्लेः अङि कृते **क्विति** चेति गुणामावे **लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त** इति
अटि इत्श्चेति तिप इकारलोपे च ॥ अपुषत् ॥ लृङस्तिपि । अपोक्ष्यत् ॥ शुष शोषणे
धातुर्वर्ततेऽग्रे लटस्तिपि श्यनि च । शुष्यति ॥ लिटि । शुशोष ॥ लृटि । शोष्टा ॥ लृटि
॥ शोक्ष्यति ॥ छोटि । शुष्यतु ॥ लङि । अशुष्यत् ॥ विधिलिङि । शुष्येत् ॥ आशी-
लिङि । शुष्यात् ॥ लृङस्तिपि **चिल लुङीति** च्लौ पुषादिद्युताद्युदितः **परस्मै-**
पदेष्विति च्लेरङि कृते **क्विति** चेति ङित्वाद्गुणामावे अटि तिप इकारलोपे ॥ अशुषत् ॥
लृङि ॥ अशोक्ष्यत् ॥ णश् अदर्शने धातुर्वर्ततेऽग्रे लटस्तिपि **णो न** इति धात्वादेर्णस्य नवे
दिवादिभ्यः श्यनिति श्यनि ॥ नश्यति ॥ लिटस्तिपि तिपो णलि **णो न** इति णस्य
नवे **लिटि धातोरिति** धातोर्द्वित्वे **हलादिः शेष** इत्यभ्यासशकारलोपे अत उप-
धाया इति वृद्धौ ॥ ननाश ॥ अनुसि धातोर्द्वित्वे शलोपे अत **एकहल्मध्येनादेशा-**
देर्लिटि इति अभ्यासलोपे अकारस्य एकारे च कृते ॥ नेशतुः ॥ उत्ति । नेद्युः ॥ थलि
धातोर्द्वित्वे अभ्यासशलोपे **रधादिभ्यश्चेति** इटि थलि च **सेटि** इति अभ्यासलोपे धात्व-
कारस्यैकारे च कृते ॥ नेशिथ ॥ **रधादिभ्यश्चेति** सूत्रे वाग्रहणादिङ्भावे ननश् थ इति स्थिते
मस्जिनशोर्झलि इति नुमि कृते उम्भागस्य लोपे ननन्श् थ इति जातं तत्र **ब्रश्चभ्रसृज-**
सृजमृजयजराजभ्राजञ्छशां ष इति शस्य पत्वे **ष्टुना ष्टुरिति** थस्य छत्वे **नश्चा-**
पदान्तस्य झलीति नस्यानुस्वारे च कृते ॥ ननष्ट ॥ वे परे । नेशिव ॥ मेवरे । नेशिम इङ्भावे
च । नेश्व ॥ लृटस्तिपि **स्यतासी ललुटोरिति** तासी **लुटः प्रथमस्य डारौरस** इति
तिपो ङास्ये ङित्त्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे **रधादिभ्यश्चेति** इटि च ॥ नशिता ॥ इङ्भावे
च **मस्जिनशोर्झलीति** नुमि उम्लोपे **ब्रश्चभ्रसृजेति** शस्य पत्वे **ष्टुना ष्टुरिति**
ष्टुत्वे **नश्चापदान्तस्य झलि** इति नस्यानुस्वारे कृते ॥ नद्य ॥ लृटस्तिपि स्वे **रधादिभ्य-**
श्चेति इटि सस्य पत्वे च ॥ नशिष्यति ॥ इङ्भावे **मस्जिनशोर्झलीति** नुमि उम्भाग-
लोपे **ब्रश्चभ्रसृजेति** शस्य पत्वे **नश्चापदान्तस्येति** नस्यानुस्वारे **षटोः कः सि** इति

नश्यात् अनश्यत् । पूङ् प्राणिप्रसवे १३ सूयते सुपुत्रे । ऋदिनियमादिद् । सुषुविषे सु-
पुविबहे सुपुविमहे सोता सविता । दूङ् परितापे १४ दूयते । दीङ्क्षये १५ दीयते ॥
दीङो युङचि कृति ॥६४॥६३॥ दीङः परत्याजादेः कृत्व आर्षधातुकस्य युट् ।
(बुग्मुटायुवद्गणोः सिद्धौ वक्तव्यौ) ॥ दिदीये ॥ मीनातिमिनोतिदीङां

पस्य क्तये आदेशप्रत्यययोरिति सस्य पत्वे कपोः सयोगे च कृते ॥ नद्वयति ॥ लोटि । नश्यत् ।
छडि । अनश्यत् ॥ त्रिषिलिडि । नश्येत् ॥ आशीलिडि । नश्यात् ॥ लुङि च्छेरडादेशे कृति-
चेति डित्याहुणाभावे अटि तिप इकारलोपे च ॥ अनशत् ॥ लुङि । अनशिश्यत् ॥ इड-
भावे च । अनश्यत् ॥ पूङ् प्राणिप्रसवे धातुर्वरीनरीत्ये छटस्ते धात्वादेः पः स इति
धात्वादेः पस्य सत्वे श्यनि शकारनकारयोरित्संज्ञायां लोपे च टित आत्मनेपदानां टेरै
इति टेरैत्वे च ॥ सूयते ॥ छटस्ते धात्वादेः पः स इति पस्य सत्वे लिटि धातोरिति
धातोर्द्वित्वे ह्रस्व इति अभ्यासाचो ह्रस्वत्वे लिटस्तद्वयोरेशिरेच् इति तकारस्य एशि
कृते अचि श्रुधातुभुवां य्वोरियङ्बुवडां इति उवङि सस्य पत्वे च कृते ॥ सुपुत्रे ॥
छिटो मध्यमपुरपैकनचने धासि धासः से इति धासः सेकारे कृते धातोर्द्वित्वे ह्रस्व
इत्यभ्यासह्रस्वत्वे ऋदिनियमादिटि उवङि सस्य पत्वे च कृते ॥ सुषुविषे ॥ वही । सुषुविमहे ॥
महिडि । सुषुविमहे ॥ छटस्ते स्यतासी ललुटोरिति तासी लुटः प्रथमस्य डारारस
इति तकारस्य डारने डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेरैत्वे सार्षधातुकार्षधातुकयोरिति
गुणे च ॥ सोता ॥ स्वरतिसृतिसूयतिभूजूदितो वा इति पक्षे इडागमे गुणे
अणि च कृते ॥ सविता ॥ दूङ् परितापे धातुरस्यप्रे छटस्ते श्यनि शकारनकारयोरित्संज्ञायां
लोपे दित आत्मनेपदानां टेरै इति टेरैत्वे च कृते ॥ दूयते ॥ दीङ् क्षये धातुरस्यप्रे
छटस्ते श्यनि टित आत्मनेपदानां टेरै इति टेरैत्वे च ॥ दीयते ॥ छटस्ते धातोर्द्वित्वे
ह्रस्व इत्यभ्यासह्रस्वत्वे दिदीत इति जातं तत्र लिटस्तद्वयोरेशिरेच् इति तकारस्य
एशि रणे दीङो युङचि कृति इति अजादेयर्षधातुकस्य युटि कृते उटो लोपे कृते
दिदीप् ए इति जातं तत्र असिञ्चदघ्राभादित्यनेन युटोऽसिद्धत्वं परिकल्प्य यणि
प्राते बुग्मुटायुवद्गणोः सिद्धौ वक्तव्यौ इति वार्तिकेन यणि कर्तव्ये युटः मि-
द्वश्यात् ॥ दिदीपे ॥ इति रूपं जातम् ॥ छटस्ते स्यतासी ललुटोरिति तासी लुटः
प्रथमस्य डारारस इति तस्य डारने डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेरैत्वे मीनातिमिनो-
तिदीङां ल्यपि चेति धातोरुक्ते ॥ दाता ॥ लुटने स्वं मीनातिमिनोतिदीङां

त्यपि च ।६।१।६०। एषामात्वं स्यात् त्यपि चादशित्वेऽभिभक्ते । दाता दास्यति अ-
दास्त । डीङ् विहायसा गतौ १६ डीयते ङिङ्ये ङयिता । पीङ् पाने १७ पीयते पेता
अपेष्ट । माङ् माने १८ मायते मने । जनी प्रादुर्भावे १९ ॥ ज्ञाजनोर्जा ७।३।७९।
अनयोर्जादेशः स्यात् शिति । जायते जज्ञे जनिता जनिष्यते ॥ दीपजनबुधपूरिता-

त्यपि चेति आत्वे दित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे च ॥ दास्यते ॥ लुङ्स्ते
च्ली च्लेः सिचि इचो लोपे मीनातिमिनोतिदीर्घां त्यपि चेति इकारस्यात्वे अटि
च ॥ अदास्त ॥ डीङ् विहायसा गतौ धातुरस्यग्रे लटस्ते श्यनि टित आत्मनेपदानां
टेरे इति टेरेत्वे ॥ डीयते ॥ लिटस्ते धातोर्द्वित्वे अभ्यासह्रस्वत्वे लिटस्तद्भयोरेशिशेर्च्
इत्येशि कृते एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्येति यणि च कृते ॥ ङिङ्ये ॥ लुटस्ते स्प-
तासी ललुटोरिति तासौ लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तस्य ङात्वे ङित्वसाम-
र्थ्यादभस्यापि टेर्लोपे आर्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटिसार्वधातुकार्द्धधातुकयो-
रिति गुणे एचोयवायाव इति अयि च कृते ॥ ङयिता ॥ पीङ् पाने धातुरस्यग्रे
लटस्ते श्यनि टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे ॥ पीयते ॥ लुटस्ते स्यतासी
ललुटोरिति तासौ लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तकारस्य ङात्वे ङित्वसामर्थ्याद-
भस्यापि टेर्लोपे एकाच उपदेशेऽनुदात्तात् इत्यनेन इडभावे सार्वधातुकार्द्ध-
धातुकयोरिति गुणे च ॥ पेता ॥ लुङ्स्ते च्लि लुङीति च्ली च्लेः सिचिति सिचि
इचो लोपे लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति
गुणे सस्य पत्वे घुना घुरिति हुव्ये च ॥ अपेष्ट ॥ माङ् माने धातुरस्ति तदग्रे लटस्ते श्यनि
टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे ॥ मायते ॥ लिटस्ते लिटि धातोरनभ्या-
सस्येति धातोर्द्वित्वे ह्रस्व इत्यभ्यासह्रस्वत्वे लिटस्तद्भयोरेशिशेर्च् इति तकारस्य एशि
अतो गुणे इति पररूपे कृते ॥ मने ॥ जनी प्रादुर्भावे धातुरस्यग्रे लटस्ते श्यनि ज्ञाज-
नोर्जा इत्यनेन जन्धातोर्जादेशे दित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे च कृते ॥
जायते ॥ लिटस्ते लिटि धातोरनभ्यासस्येति धातोर्द्वित्वे हलादिः शेष इति अभ्या-
सनलोपे च जजन् त इति जातं तत्र लिटस्तद्भयोरेशिशेर्च् इति तकारस्यैशि कृते
गमहनजनखनघसां लोपः क्लियनङि इत्यनेनोपधलोपे जजन् ए इति जातं तत्र
स्तोः श्रुना श्रुरिति नस्य आत्वे संयोगे च कृते ॥ जज्ञे ॥ लुटस्ते तासी लुटः प्रथमस्य
डारौरस इति तकारस्य ङात्वे ङित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेर्लोपे आर्धधातुकस्येड्वलादे-
रिति इटि च कृते ॥ जनिता ॥ लुटस्ते स्यतासी ललुटोरिति स्वे इटि सस्य पत्वे टित
आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे च ॥ जनिष्यते ॥ लुङ्स्ते च्लि लुङीति च्ली
दीपजनबुधपूरितायिभ्यायिभ्योऽन्यतरस्यामित्यनेन च्लेक्षिणि कृते चकारणकार-

यिष्यायिभ्योऽन्यतरस्याम् । ३।१।६१। एभ्यश्च्लेक्षिण् वा स्वात् एकवचने त-
 शब्दे परे ॥ चिणो लुक् । ६।४।१०४। चिणः परस्य तशब्दस्य लुक् स्वात् ॥ जनि-
 वध्योश्च । ७।३।३५। अनयोरुपधाया वृद्धिर्न स्वाधिणि ङिति कृति च । अजनि अजनिष्ट ।
 दीर्घा दीर्घौ २० दीप्यते दिदीपे अदीपि अदीपिष्ट । पद् गतौ २१ पद्यते पेदे पत्ता प-
 त्ताष्ट ॥ चिण् ते पदः । ३।१।६०। पदश्च्लेक्षिण् स्वात्तशब्दे परे । अपादि अपत्सा-
 साम् अपत्सत । विद् सत्तायाम् २२ विद्यते वेत्ता अविस्त । युध अवगमने २३ कुभ्यते

योरिसंशयं लोपे च कृते लृङ् लृट् लृट् इक्ष्वड्दात्त इति अटि अजनि त इति जतो
 चिणो लुक् इत्यनेन चिणः परस्य तकारस्य लोपे अत उपधाया इति वृद्धौ प्रातायां
 जनिवृद्धयोश्चेति वृद्धभावे च ॥ अजनि ॥ चिणमानपक्षे ष्लेः सिचि इचो
 लोपे अटि इटि सप्त एते कृते च ॥ अजनिष्ट ॥ दीर्घा दीर्घौ धातुस्त्वमे उटस्ते इयनि
 टेस्ते च ॥ दीप्यते ॥ लिटस्ते लिटि धातोरिति धातोर्द्वित्वे ह्लादिः शेष इति अन्याम-
 लोपे ह्यस्य इत्यन्यासहस्रणे लिटस्तप्तयोश्चिरेच् इति तकारस्य एति कृते ॥ दिदीपे ॥
 लृटस्ते ष्टौ दीपजनबुधपूरितायिष्यायिभ्योऽन्यतरस्यामिति ष्लेक्षिणि अटि
 चिणो लुगिति तातोपे । अदीपि । चिणमानपक्षे ष्लेः सिचि इचो लोपे अटि इटि सप्त
 एते ष्टुना ष्टुरिति कृते च ॥ अदीपिष्ट ॥ पद् गतौ धातुस्त्वमे उटस्ते इयनि टेस्ते च ॥
 पयने ॥ लिटस्ते धातोर्द्वित्वे ह्लादिः शेष इत्यन्यासहस्रणे लिटस्तप्तयोश्चिरेचिति एति
 अत एकहृत्प्रमर्षेऽनादेशादेर्लिटि इति अन्यासलोपे अकारस्य एते च ॥ पेदे ॥
 लृटस्ते तातोपे तकारस्य लोपे दिव्यसामर्षादभस्तापि टेस्ते ष्टुरि चैति सप्त तकारे च

असृक्षाताम् । मृप तितिक्षायाम् २६ मृष्यति मृष्यते ममर्षे ममर्षिथ ममृषिणे मर्षितासि
मर्षितासे मर्षिष्यति मर्षिष्यते । णह बन्धने २७ नह्यते नह्यति ननाह ननह नेहिथ नेहे
नद्वा नरस्यति अनारसीत् अनद् ॥ इति दिवादयः ॥

टेरेत्वे च ॥ सक्षयते ॥ आशीर्लिङ्गस्ते लिङ्गः सीयुट् इति सीयुटि उटो लोपे लोपो
व्योर्बलीति यलोपे सुदतिथोरिति सुटि उटो लोपे ब्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराज-
भ्राजच्छशां ष इति जस्य पत्वे षटोः कः सि इति पस्य कत्वे आदेशप्रत्यययो-
रिति सीयुटः सस्य पत्वे सुटः तस्य पत्वे च टुना टुरिति टुत्वे संयोगे च ॥ सृक्षीष्ट ॥
लुडस्ते च्छौ च्छेः सिचि इचो लोपे झलो झलीति सिचः सलोपे लिङ्गसिचावात्मने-
पदेष्विति सिचः कित्त्वे कित्त्वाद्गणामावे ब्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशां
ष इति जस्य पत्वे टुत्वे लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि ॥ असृष्ट ॥ आतामि
च्यौ च्छेः सिचि इचो लोपे ब्रश्चेति जस्य पत्वे षटोः कः सीति पस्य कत्वे आदेशप्रत्य-
ययोरिति सिचः सस्य पत्वे संयोगे अटि च ॥ असृक्षाताम् ॥ मृप तितिक्षायां धातुरस्यग्रे
लटस्तिपि ष्यनि ॥ मृष्यति ॥ लटस्ते ष्यनि च ॥ मृष्यते ॥ लिटस्तिपि तिपो णळि लिटि
धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे हलादिः शेष इत्यभ्यासलोपे उरत् इत्यभ्यासप्रकारस्य
रपरे अदादेशे पुनर्हलादिः शेष इति रलोपे ममृप अ इति जातं तत्र पुगन्तलघूपध-
स्येति गुणे कृते ॥ ममर्षे ॥ यळि इटि ॥ ममर्षिथ ॥ आत्मने० यासि धासः से इति
धासः से इटि धातुद्वित्वे अभ्यासपलोपे उरत् इति अभ्यासप्रवर्णस्य रपरे अदादेशे पुन-
र्हलादिःशेष इति रलोपे सस्य पत्वे च ॥ ममृषिणे ॥ लुटो मध्यमैकवचने सिचि स्य-
तासी लृलुटोरिति तासी इकारलोपे आर्द्धधातुकस्येड्वल्लादेरिति इटि तास-
स्त्योर्लोप इति सलोपे गुणे च ॥ मर्षितासि ॥ लुट आ० प० प्रथमैकवचने यासि धासः
से तासी इलोपे इटि तासस्त्योर्लोप इति सलोपे गुणे च ॥ मर्षितासे ॥ लटस्तिपि स्य-
तासी लृलुटोरिति स्ये आर्द्धधातुकस्येड्वल्लादेरिति इटि पुगन्तलघूपधस्येति
गुणे सस्य पत्वे च ॥ मर्षिष्यति ॥ आ० प० लटस्ते स्ये इटि गुणे सस्य पत्वे टित आत्म-
नेपदानां टेरे इति टेरेत्वे ॥ मर्षिष्यते ॥ णह बन्धने धातुरस्यग्रे लटस्तिपि ष्यनि णो
न इति णस्य नत्वे च ॥ नह्यति ॥ आत्मनेप० लटस्ते ष्यनि णो न इति णस्य नत्वे
टेरेत्वे ॥ नह्यते ॥ लिटस्तिपि तिपो णळि लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे ह-
लादिः शेष इति अभ्यासहलोपे अत उपधाया इति वृद्धौ ॥ ननाह ॥ आ० प०
लिटस्ते लिटि धातोरिति धातुद्वित्वे हलादिः शेष इति अभ्यासहकारलोपे लिटस्त-
प्रयोरेशिरेच् इति तकारस्य एशि कृते इतो च अत एकहृत्प्रमथ्येनादेशादेर्लिटि
इत्येनाभ्यासलोपपूर्वमकारस्य एकारत्वे च ॥ नेहे ॥ प० प० मध्यमैकवचने यळि लिटि
धातोरिति धातुद्वित्वे हलादिः शेष इति हलोपे उपदेशोक्त इति इडभावे नहो

॥ अथ तिङन्ते स्वादिगणप्रकरणम् ॥

पुञ् अभिपद्ये १ ॥ स्वादिभ्यःशुः । ३ । १ । ७६ । शपोऽपवावः । सुनुवति सुनुवः । हु-
भुवोरिति यण् । सुन्वति सुन्वः सुनुवः । सुनुते सुन्वाद्ये सुन्वये । सुन्वहे सुनुवहे सुपाव सुपुजे

धः इति हस्य धत्वे झपस्तथोर्धोऽधः इति धस्य धत्वे झलां जश् झशीति पूर्व-
धस्य दत्वे ॥ ननद् ॥ कादिनियमात् पथे इटि कृते अत एकहल्मध्येऽनादेशादे-
र्लिटि इत्यभ्यासलोपपूर्वमकारस्य एकारे कृते ॥ मेहिध ॥ लुङ्क्षितिपि स्यतासी लृलुटो-
रिति तासी लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो ङाये डिङ्गसागर्वाद्भास्यापि ढेलोपे
नहता इति जातं तत्र नहो ध इति हस्य धत्वे झपस्तथोर्धोऽध इति तकारस्य ध-
कारे झलां जश् झशीति पूर्वधस्य दत्वे ॥ नद्वा ॥ लृट्क्षितिपि स्ये नहो ध इति हस्य
धत्वे खरि चेति धस्य तकारे च कृते ॥ नत्स्यति ॥ आ० प० लृट्स्ते ढेरेत्ये च ॥ नत्स्यते ॥
लुङ्क्षितिपि चिल लुङीति ष्ठी च्लेः सिच् इति सिचि इवो लोपे नहो ध इति हस्य
धत्वे खरि चेति धस्य तकारे वद्वजहलन्तस्याच इति वृद्धौ इतश्चेति तिप इकार-
लोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वट्टदाचाः इति अटि च ॥ अना-
त्सीत् ॥ आ० प० लुङ्स्ते ष्ठी च्लेः सिचि इवो लोपे अटि झलो झलीति सलोपे नहो
ध इति हस्य धत्वे झपस्तथोर्धोऽध इति तकारस्य धकारे झलां जश् झशीति
धस्य दत्वे ॥ अनद् ॥ इति दिवादयः संपूर्णाः ॥

श्रीसद्गुरुकृपालोकलेशालम्बजलादिदं ॥ यथागति गयाऽलेखि ध्वन्तव्यं स्वचित्तं पुनः ॥

पुञ् अभिपद्ये धातुर्वर्ततेऽप्रे लट्क्षितिपि स्वादिभ्यः शुः इति शौ धात्वादेः पः सः
इति पस्य सत्वे सार्वधातुकार्धधातुकयोरिति गुणे च ॥ सुनुवति ॥ तसि श्री सार्व-
धातुकमपित् इति तसो जिङ्गत्वाद् क्किति चेति गुणाभावे ॥ सुनुतः ॥ शौ शेरन्तादेशे
श्री हुश्रुवोः सार्वधातुके इति यणि ॥ सुन्वति ॥ आ० प० लृट्स्ते स्वादिभ्यः
शुः इति शौ टित आत्मनेपदानां ढेरे इति ढेरेत्ये ॥ सुनुते ॥ आतामि हुश्रुवोः
सार्वधातुके इति यणि ढेरेत्ये धात्वादेः पः स इति पस्य सत्वे ॥ सुन्वति ॥ ङे
धात्वादेः पः स इति पस्य सत्वे आत्मनेपदेष्वनन्त इति हस्य अङ्गदेशे हु-
श्रुवोः सार्वधातुके इति यणि ॥ सुन्वते ॥ प० प० उत्तमद्विवचने यति लोपश्चा-
स्यान्यतरस्यां श्वोः इत्युकारलोपे ॥ सुन्वः ॥ लोपाभावपक्षे ॥ सुनुतः ॥ आ० प०
उत्तमद्विवचने वही लोपश्चास्यान्यतरस्यां श्वोः इत्युकारलोपे टित आत्मने-
पदानां ढेरे इति ढेरेत्ये ॥ सुन्वहे ॥ लोपाभावपक्षे इति पस्य सत्वे ॥ सुनुवहे ॥ लिङ्क्षितिपि

सोवा सुनु सुनवानि सुनवै सुनुयात् सूयात् ॥ स्तुसुधूब्भ्यः परस्मैपदेषु । ७।२।
 ७२। एभ्यः सिच इद् स्यात् परस्मैपदेषु । असावीत् असोष्ट । चिन् चयने २ चिनोति
 चिनुते ॥ विभाषा चैः । ७।३।५८। अभ्यासात्परस्य कृत्वं वा स्यात्सनि लिटि च ।

तिपो णलि धात्वादेः षः स इति पस्य सत्वे लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्विले आदेश-
 प्रत्यययोरिति सस्य पत्वे अचोऽङ्गिति इति वृद्धौ एचोयवायाव इति आभि कृते
 ॥ मुपाव ॥ आ० प० लिटस्ते धात्वादेः षः सः इति पस्य सत्वे लिटि धातोरिति
 द्विले लिटस्तद्गयोरेशिरेच् इति एशि कृते आदेशप्रत्यययोरिति सस्य पत्वे
 अचि श्रुधातुभ्रुवां व्योरियङ्बुवडौ इति उवङि कृते ॥ मुपुवे ॥ लुटस्तिपि
 स्यतासी लृलुटोरिति तासी लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो डत्वे डित्त्व-
 सामर्थ्यादिभस्यापि टेलोपे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे ॥ सोता ॥ लोटो मध्यमैकवचने
 सिपि सेर्होपिच्चेति सेर्हो स्वादिभ्यः श्रुः इति श्री शकारलोपे उतश्च प्रत्ययाद-
 संयोगपूर्वात् इति हेर्हकि ॥ सुनु ॥ लोट उतमैकवचने निप्यागते मेर्निः इति
 मेर्निले आडुत्तमस्य पिच्चेति आटि स्वादिभ्यः श्रुः इति श्री सार्वधातुकार्ध-
 धातुकयोरिति गुणे एचोयवायाव इति अवादेशे च ॥ सुनवानि ॥ आ० प० लोट
 उतमैकवचने इटि स्वादिभ्यः श्रुः इति श्री आडुत्तमस्य पिच्चेति आटि आट-
 श्चेति वृद्धौ अचिश्रुधातुभ्रुवां व्योरियङ्बुवडौ इत्युवङि कृते ॥ मुनुपै ॥ विधिलिङ-
 स्तिपि श्री यामुटि उटो लोपे लिङः सलोपोऽनन्यस्येति सलोपे इतश्चेति तिप इकार-
 लोपे ॥ सुनुयात् ॥ आशीलिङ्बस्तिपि यामुटि उटो लोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे स्कोः
 संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घ इति अजन्ताद्गस्य दीर्घत्वे ॥
 सूयात् ॥ लुडस्तिपि चिल लुङीति प्लौ च्लेः सिच् इति सिचि इचो लोपे अटि अमु
 स् ति इति जातं तत्र स्तुसुधूब्भ्यः परस्मैपदेषु इति सिच इटि अमु इ स् ति
 इति जातं तत्र इतश्चेति तिप इकारलोपे सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु इति
 वृद्धौ एचोयवायाव इति आभि कृते असापित् इति जातं तत्र अस्तिसिचो-
 ऽपृच्चे इति ईटि इटि ईटि इत्यनेन सलोपे दीर्घत्वे च ॥ असावीत् ॥ आ० प० लुडस्ते
 प्लौ ष्लेः सिचि इचो लोपे अटि आदेशप्रत्यययोरिति सस्य पत्वे सार्वधातुका-
 र्धधातुकयोरिति गुणे एत्वे च ॥ असोष्ट ॥ चिन् चयने धातुरस्यामे लटस्तिपि श्री
 गुणे च ॥ चिनोति ॥ आ० प० लटस्ते श्री टेरत्वे च ॥ चिनुते ॥ लिटस्तिपि तिपो
 णलि लिटि धातोरिति धातुद्विले विभाषा चैः इति कृत्वे चिकि अ इति जातं तत्र
 अचोऽङ्गिति इति वृद्धौ एचोयवायाव इति आभि च कृते ॥ चिकाय ॥ कृत्वाभा-

१ विभाषाचैः । चिनोरिति सूत्रात् इरिल्लुङ्बर्गने कृत्वाङ्गोभेर्निसतः सन् लिटोरिति ष । कृत्वाभा-
 रणं निष्पद्यति विधीयते ॥

चिकाय चिचाय चिकये चिच्ये अचौपीत् अनेष्ट । स्तृञ् आच्छादने ३ स्तृणोति स्तृणुते ॥
 शर्पूर्वाः खयः । ७।४।६१। अभ्यासस्य शर्पूर्वाः खयः क्षिप्यन्तेऽन्ये हला सुगन्ते ।
 तस्तार तस्तारतुः तस्तारे । गुणोर्तीति गुणः । स्तार्यात् ॥ ऋतश्च संयोगादेः । ७।२।४३।
 ऋदन्वात्संयोगादेः परयोर्लिङ्क्षिचोरिद्वा स्यात्तडि । स्तरिपीष्ट स्तृपीष्ट अस्तरिष्ट अस्तृत ।
 धूञ् कम्पने ४ धूनोति धूनुते दुधाव । स्वरतीति वेद् । दुधविथ दुधोध ॥ ऋयुकः

वपक्षे ॥ चिचाय ॥ आ० प० लिटस्ते धातुद्वित्वे लिटस्तद्धयोरेशिरेच् इति तकारस्य
 एशि विभाषा चेः इति कुत्वे इको यणचीति यणि च ॥ चिच्ये ॥ इत्थमावपक्षे
 ॥ चिच्ये ॥ लुङ्क्षिपि च्छी च्छेः सिचि इचो लोपे अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्ति-
 सिचोऽपृक्ते इति ईटि सिचि वृद्धिः परस्मैपदेष्विति वृद्धौ ॥ अचौपीत् ॥ आ०
 प० लुङ्स्ते च्छी सिचि इचो लोपे अटि तस्य पत्वे घृत्वे गुणे च ॥ अनेष्ट ॥ स्तृञ् आच्छादने
 धातुरस्यप्रे लट्क्षिपि श्री गुणे अद्कुप्वाइनुम्व्यवायेपीति नस्य पत्वे ॥ स्तृणोति
 ॥ लिट्क्षिपि तिपो णळि लिटि धातोर्नभ्यांसस्येति धातुद्वित्वे स्तृ स्तृ अ इति जातं तत्र
 उरत् इत्यभ्यासक्रकारस्य रपरे अदादेशे शर्पूर्वाः खय इत्यनेन सकारलोपे त् स्तृ अ इति
 जाते हलादिः शेष इति रलोपे अचोऽङ्गिति इति वृद्धौ ॥ तस्तार ॥ अतुत्ति । तस्त-
 रतुः ॥ लिटस्ते धातुद्वित्वे उरत् इत्यभ्यासकर्णस्य अदादेशे शर्पूर्वाः खयः इति सलोपे
 लिटस्तद्धयोरेशिरेच् इत्येशि गुणन्तलघूपधस्य चेति गुणे च ॥ तस्तारे ॥ आशी-
 लिङ्क्षिपि यासुटि उटो लोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे गुणोर्तीति गुणे स्कोः संयो-
 गाद्योरन्ते चेति सलोपे च ॥ स्तार्यात् ॥ आ० प० आशीलिङ्स्ते लिङः सीयुट्
 इति सीयुटि उटो लोपे ऋतश्च संयोगादेः इत्यनेन इटि सुट् तिथोरिति गुटि उटो
 लोपे गुणोर्तीति गुणे सस्य पत्वे ॥ स्तरिपीष्ट ॥ इडभावपक्षे ॥ स्तृपीष्ट ॥ लुङ्स्ते च्छी
 च्छेः सिचि इचो लोपे अटि ऋतश्च संयोगादेः इति इटि सस्य पत्वे घृत्वे गुणे च
 ॥ अस्तरिष्ट ॥ इडभावपक्षे ॥ अटि च्छी च्छेः सिचि इचो लोपे उश्चेति सिचः कित्त्वे कि-
 च्चात् किति चेति गुणाभावे ह्रस्वादङ्गादिति सिचो लोपे च ॥ अस्तृत ॥ धूञ् कम्पने
 धातुरस्ति तदप्रे लट्क्षिपि श्री गुणे च ॥ धूनोति ॥ आ० प० लुङ्स्ते श्री कित्त्वाटुणा-
 भावे टित आत्मनेपदानां टरे इति टरेत्वे च ॥ धूनुते ॥ लिट्क्षिपि तिपो णळि
 लिटि धातोरिति द्वित्वे ह्रस्व इति ह्रस्वत्वे अभ्यासे चर्चेति धस्य दत्त्वे अचोऽ-
 ङ्गिति इति वृद्धौ एचोऽव्यवायाव इति आत्रि च ॥ दुधाव ॥ धळि स्वरतिसू-
 तिसूयतीति वेटि गुणे अत्रि च ॥ दुधविथ ॥ इडभावपक्षे धातुद्वित्वे अभ्यासे चर्चेति
 धस्य दत्त्वे सार्वधातुकार्धधातुकयोरिति गुणे च ॥ दुधोध ॥ लिट उत्तमद्विवचने
 वे ऋयुकः किति इत्यनेन परमपि स्वरत्यादिविकल्पं वाञ्छित्वा निषेधे प्राप्ते कृसभृष्ट-

किति । ७।२। ११ । थिप्र एकाच उगन्ताश् गित्कितोरिण् न । परमपिं स्वरत्यादि-
विकल्पं बाधित्वा पुरस्तात्प्रतिषेधकाण्डारम्भसामर्थ्यादनेन निषेधे प्राप्ते ऋादिनियमात्रि-
त्यमिद् । दुधुबिचं दुधुवे अघावीत् अघविष्ट अघोष्ट अघविष्यत् अघोष्यत् अघविष्यताम्
अघोष्यताम् अघविष्यत् अघोष्यत् ॥ इति स्वादयः ॥

॥ अथ तिङन्ते तुदादिगणप्रकरणम् ॥

तुद व्यथने १ ॥ तुदादिभ्यः शः । ३।१। ७७। शपोऽपवादः । तुदति तुदते तुतोद

स्तुदुस्तुधुवो लिटि इति ऋादिनियमान्त्ये इटि कृते दुधु इव इति जातं तत्र अचिश्रु-
धातुधुवां च्वोरियङुचङी इति उचळि ॥ दुधुबिच ॥ आ० प० लिटस्ते लिटि
धातोरिति द्वित्ये अभ्यासे चर्चेति धस्य दत्वे लिटस्तस्योरित्येति उचढादेशे
च ॥ दुधुवे ॥ लृङ्क्षिपि च्छी च्छेः सिचि इवो लोपे स्तुदुधुभ्यः परस्यैपदेपु
इति इटि इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोपृक्ते इति ईटि इट ईटि इति स-
लोपे सिचि वृद्धिः परस्यैपदेऽपि च्छी च्छेः सिचि इवो लोपे स्तुदुधुभ्यः परस्यैपदेपु
इति इटि इतश्चेति तिप इकारलोपे च ॥ अधविष्यत् ॥ इडभावपक्षे
च्छी च्छेः सिचि इवो लोपे गुणे सस्य पत्वे गुणे अटि च ॥ अधोष्ट ॥ लृङ्क्षिपि स्य-
तासी लृङ्क्षोरिति स्वे स्वरतिसूतिसूयतिधुजूदितो वेति इटि सार्वधातुकार्द्ध-
धातुकयोरिति गुणे एचोऽयवायाव इति अवि सस्य पत्वे गुणे अटि च ॥ अधविष्यत् ॥ इडभावपक्षे
च्छी च्छेः सिचि इवो लोपे गुणे सस्य पत्वे गुणे अटि च ॥ अधोष्यत् ॥ लृङ्क्षिपि तस्यस्थमिपां तांतंतामः
इति तामि स्यतासी लृङ्क्षोरिति स्वे स्वरतिसूतिसूयतिधुजूदितो वेति इटि सार्वधातुकार्द्ध-
धातुकयोरिति गुणे अवि सस्य पत्वे अटि च ॥ अधविष्यत् ॥ इडभावपक्षे
तामि स्वे गुणे सस्य पत्वे अटि च ॥ अधोष्यत् ॥ आ० प० लृङ्क्षे स्वे इटि
गुणे अवि सस्य पत्वे अटि च ॥ अधविष्यत् ॥ इडभावपक्षे ॥ स्वे गुणे सस्य पत्वे
अटि च ॥ अधोष्यत् ॥ इति स्वादयः ॥

अयन्ति केशवकृपादृष्टिपीयूषष्टयः । मन्मनोरथमज्जर्यः फलन्ति यामिरन्वहम् ॥ १ ॥

तुद व्यथने धातुरस्ति तदग्रे लृङ्क्षिपि तुदादिभ्यः शः इति शे ॥ तुदति ॥ आ० प०
लृङ्क्षे शे टेरत्वे च ॥ तुदते ॥ लृङ्क्षिपि तिपो णळि लिटि धातोरिति धातुद्वित्ये
ह्लादिः शोप इति दलोपे पुगन्तलघूपधस्य च्चेति गुणे ॥ तुतोद ॥ धळि धातुद्वित्ये
ह्ललोपे आर्द्धधातुकतुस्यैह्वलादेरिति इटि पुगन्तलघूपधस्येति गुणे च ॥ तुतो-

तुतोविथ तुतुदे तोत्ता अतौत्सीत् अतुत्ता । गुद प्रेरणे २ नुदति नुदते नुनोद नोत्ता ।
 भ्रस्ज पाके ३ ग्रहिव्येति संप्रसारणम् । सस्य श्रुत्वेन शः । शस्य जश्नेन जः । भृज्जति
 भृज्जते ॥ भ्रस्जो रोपधयो रमन्यतरस्याम् । ६।४।४७। भ्रस्जे रेफस्योपधायाश्च
 स्थाने रमागमो वा स्यादार्धधातुके । मित्र्वाद्नत्यादचः परः स्थानपट्टीनिर्देशाद्रोपधयोर्नि-

दिय ॥ आत्मनेपदेषु लिटस्ते लिटि धातोर्नभ्यासस्येति द्वित्वे हलादिः शेष
 इति दलोपे कृिति चेति गुणामावे लिटस्तद्वयोरेशिरेच् इत्येशि ॥ तुतुदे ॥ लटस्ते
 स्यतासी ललुटोरिति तासी लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो डाल्वे डित्त्वसा-
 मर्थ्यादभस्यापि टेलोपे खरि चेति दस्य तकारे पुगन्तलघूपधस्य चेति गुणे ॥ तोत्ता ॥
 लुक्स्तिपि चिल लुडीति च्ळी च्ळेः सिच् इति सिचि इचो लोपे लुङ्लङ्लडङ्क्व-
 डुदात्त इति अटि इत्श्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोपृक्ते इति ईटि खरि चेति
 दस्य तत्वे वद्वज्जहलन्तस्याच् इति वृद्धौ च ॥ अतौत्सीत् ॥ आ० प० लुङ्क्ते च्ळी
 च्ळेः सिचि इचो लोपे झलो झलीति सलोपे खरि चेति दस्य तत्वे ॥ अतुत्ता ॥ गुद प्रे-
 रणे धातुर्वर्धति तदग्रे लटस्तिपि तुदादिभ्यः शः इति शे णो न इति णस्य नत्वे
 ॥ नुदति ॥ आ० प० लटस्ते शे टेरत्वे च ॥ नुदते ॥ लिटस्तिपि तिपो णलि धातुद्वित्वे
 दलोपे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे ॥ नुनोद ॥ आ० प० लिटस्ते धातुद्वित्वे दलोपे लिट-
 स्तद्वयोरेशिरेच् इत्येशि ॥ नुनुदे ॥ लुटस्तिपि तासी तिपो डाल्वे डित्त्वसामर्थ्यादभस्यापि
 टेलोपे खरि चेति दस्य तत्वे गुणे च ॥ नोत्ता ॥ भ्रस्ज पाके धातुर्वरीवरीत्यग्रे लटस्तिपि तुदा-
 दिभ्यः श इति शे लिङ्क्ते ग्रहिव्येति संप्रसारणे कृते भ्रस्ज अ ति इति जातं तत्र स्तोः
 श्रुना श्रुरिति सस्य शत्वे झलां जश् झशीति शस्य जत्वे च ॥ भृज्जति ॥ आ० प०
 लटस्ते टेरत्वे च ॥ भृज्जते ॥ लिटस्तिपि तिपो णलि लिटि धातोर्नभ्यासस्येति धातुद्वित्वे भ्रस्ज
 भ्रस्ज अ इति जातं तत्र हलादिः शेष इति हलो लोपे भ्रभ्रस्ज अ इति जाते अभ्यासे
 चर्चेति भस्य वत्वे वभ्रस्ज इति जातं तत्र भ्रस्जो रोपधयोरमन्यतरस्यामिति
 रेफस्य उपधीभूतस्य तस्य च स्थाने र्म् प्राप्तः स कुत्र स्यात् मिदचोऽन्यात्पर इति अ-
 न्याङ्कारोत्तरवर्तिनोऽकारात्परे रमि जाते वभ र्म् ज् अ इति जातं तत्र मकारस्य हल-
 न्यमित्यनेन रेफोत्तरवर्त्यकारस्य चोपदेशेऽजनुनासिक इत् इति इत्संज्ञायां कृतायां
 तस्य लोप इति तमोलोपे च कृते ॥ वभर्ज ॥ रमभावपक्षे तु भ्रस्ज भ्रस्ज अ इति स्थिते
 हलादिः शेष इति हलां लोपे अभ्यासे चर्चेति भस्य वत्वे स्तोः श्रुना श्रुरिति

१ यत्र छानिर्दिष्टः स्थानपट्टा निर्दिश्य विधीयते स तत्स्थाने भवति । इकोवण्चीत्यार्धं यणादिवत् ।
 प्रकृते तु रवोनिर्दिष्टस्यानिक्रवाद्रोपधयोः स्थाने न भवति । एवं चास्यागनादेवात्वे भवती यथाधमः प्र-
 ख्यागमत्वे । केचित्तिदममुत्तमिति वदन्ति । तथाहि । सनः क्विचि लोपश्चास्यान्यतरस्याम् । ६।४।४५।
 इत्येतत्सूत्रालोप इत्यनुवर्त्य भ्रस्जो रोपधयोलोपो भवति रमत्वान्न इति ॥

अभ्राक्षीत् अभ्रष्ट अभ्रष्ट । कृप विलेखने ष्ट कृपति कृपते चकृष चकृषे ॥ अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम् । ६।१।६९। उपदेशेऽनुदात्तो य ऋदुपधस्तस्याम्बा स्याज्जलादावकिति । ऋषा कर्षा कृक्षीष्ट । (सृशसृशकृपत्पटपां च्लेः सिज्वा वाच्यः) अक्राक्षीत् अक्राक्षीत् अकृक्षत् अकृष्ट अकृक्षाताम् अकृक्षत् अकृक्षत । अकृक्षाताम् अकृक्षन्त । मिल

सीतिपस्य कत्वे इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि आदेशप्रत्यययोरिति सिचः सस्य पत्वे वद्व्रजहलन्तस्याच इति वृद्धौ अटि च कृते ॥ अभाक्षीत् ॥ रमभावपक्षे च्लौ च्लेः सिचि इचो लोपे स्कोः संयोगाद्योरिति सलोपे व्रश्चेति जस्य पत्वे षढोः कः सीति पस्य कत्वे इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि सस्य पत्वे वद्व्रजहलन्तस्येति वृद्धौ अटि च ॥ अभाक्षीत् ॥ आ० प० लुङ्क्ते च्लौ च्लेः सिचि इचो लोपे अटि अस्जो रोपधयोरिति रमि झलो झलीति सलोपे व्रश्चेति जस्य पत्वे घृत्वे च ॥ अभ्रष्ट ॥ रमभावपक्षे च्लेः सिचि झलो झलीति सिचः स लोपे स्कोः संयोगाद्योरिति सलोपे व्रश्चेति जस्य पत्वे घृत्वे अटि च कृते ॥ अभ्रष्ट ॥ कृप विलेखने धातुरस्ति तदग्रे तुदादिभ्यः श इति शे ॥ कृपति ॥ आ० प० । टेरेत्वे ॥ कृपते ॥ लिट्स्तिपि तिपो णळि लिट्ति धातोरिति धातुद्वित्वे ह्लादिः शेष इति ह्रल्लोपे उरत् इति अभ्यासऋवर्णस्य अति रलोपे कुहोश्चुरिति कस्य चत्वे पुगन्तलघूपधस्य चेति गुणे च ॥ चकृष ॥ आ० प० लिट्क्ते धातुद्वित्वे ह्रलो लोपे कस्य चत्वे लिट्स्तञ्जयोरेशिरेच् इलेशि ॥ चकृषे ॥ लुट्स्तिपि स्यतासी लुट्ठोरिति तासौ लुटः प्रथमस्येति तिपो ङत्वे ङित्चसामर्थ्यादिभस्यापि टेलोपे अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्यामित्यमि मलोपे इको यणच्यीति यणि घृत्वे च ॥ ऋषा ॥ अमभावपक्षे गुणे कृते ॥ कर्षा ॥ आशीर्लिङ्स्तिपि यासुटि उटो लोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे स्कोः संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे च ॥ कृष्यात् ॥ आ० प० आशीर्लिङ्क्ते लिङ्गः सीयुद् इति सीयुटि उटो लोपे यलोपे सुट्तिथोरिति सुटि उटो लोपे सस्य पत्वे घृत्वे च कृष् सीष्ट इति जातं तत्र षढोः कः सीति पस्य कत्वे सस्य पत्वे संयोगे च कृते ॥ कृक्षीष्ट ॥ छळस्तिपि च्लि लुङ्गीति च्लौ सृशसृशकृपत्पटपां च्लेः सिज्वा वाच्य इति सिचि इचो लोपे अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्यामित्यमि कृ अन् प् स् ति इति जातं तत्र मलोपे यणि अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे षढोः कः सीति पस्य कत्वे आदेशप्रत्यययोरिति सिचः सस्य पत्वे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि वद्व्रजहलन्तस्याच इति वृद्धौ ॥ अक्राक्षीत् ॥ अमभावपक्षे सिचि वृद्धिः परस्मैपदेष्विति वृद्धौ ॥ अक्राक्षीत् ॥ सिचोऽभावे च शाल इगुपधादनिटः कस इति च्लेः कसादेशे कृते ककारस्थेऽसंज्ञायां लोपे च कृते अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे षढोः कः सीति पस्य कत्वे सस्य पत्वे संयोगे च कृते

सङ्गमे ६ मिलति मिलते मिमेल मेलिता अमेलीत् । मुच्य मोचने ६ ॥ शो मुचादी-
नाम् । ७।१।६।९। मुच्चिप्विद्भूपसिचकृत्स्विद्विशां नुम् स्यात् शो परे । मुञ्चति मु-
ञ्चते मोक्ता मुच्यात् मुक्षीष्ट अमुचत् अमुक्त अमुक्षाताम् । लुप्त् छेदने ७ लुम्पति लुम्पते
लोप्ता अलुपत् अलुप्त । विद् लामे ८ विन्दति विन्दते विवेद विविदे । व्याप्रभूतिनते

॥ अकृक्षत् ॥ आ० प० लुङ्क्षे च्छौ च्छेः सिचि इचो लोपे अटि झलो झलीति सिचः सलोपे
प्लुत्वे च ॥ अकृष्ट ॥ आतामि पस्य कल्पे सस्य पत्वे संयोगे अटि च ॥ अकृष्तातां ॥ लुङो ज्ञे ज्ञस्य
आत्मनेपदेष्वनत इत्यदादेशे पस्य कल्पे सस्य पत्वे अटि संयोगे च ॥ अकृक्षत ॥
मिल संगमे धातुरस्त्वप्रे लटस्तिपि तुदादिभ्यः श इति शे ॥ मिलति ॥ आ० प० लटस्ते
टेरेत्वे च ॥ मिलते ॥ लिटस्तिपि तिपो णलि लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे हला-
दिः शेष इति ललोपे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे ॥ मिमेल ॥ लुटस्ते स्यतासी लृ-
लुटोरिति तासौ आर्द्धधातुकस्येति इटि लुटः प्रथमस्येति तिपो ङात्वे ङित्त्वसाम-
र्थ्यादमस्यापि टेलोपे पुगन्तलघूपधस्य चेति गुणे ॥ मेलिता ॥ लुङस्तिपि चिल
लुङ्गीति च्छौ च्छेः सिच् इति सिचि इचो लोपे लुङ्ङलङ्ङलङ्ङक्ष्वङ्ङदात्त इति
अटि इत्तश्चेति तिप इकारलोपे आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि अस्तिसिचो-
ऽपृक्ते इति ईटि इट ईटि इति सलोपे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे च ॥ अमेलीत् ॥ मुच्य
मोचने धातुर्धर्ततेऽप्रे लटस्तिपि तुदादिभ्यः श इति शे शो मुचादीनामिति
नुमि उम्मागलोपे अनुस्वारे परसवर्णे ॥ मुचति ॥ आ० प० लटस्ते शे नुमि टे-
रेत्वे च ॥ मुचते ॥ लुटस्तिपि तासौ तिपो ङात्वे ङित्त्वसामर्थ्यादमस्यापि टेलोपे
चोः कुरिति चस्य कल्पे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे च ॥ मोक्ता ॥ आशीलिङ्गस्तिपि
यासुट्परस्मैपदेषुदात्तो ङित्त्वेति यासुटि उटो लोपे इत्तश्चेति तिप इकारलोपे स्कोः
संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे ॥ मुच्यात् ॥ आ० प० आशीलिङ्गस्ते लिङ्गः सीयुट्
इति सीयुटि उटो लोपे लोपो ङ्योरिति यलोपे चोः कुरिति कुत्वे आदेशप्रत्यय-
योरिति सस्य पत्वे संयोगे सुट् तिथोरिति सुटि उटो लोपे प्लुत्वे च ॥ मुक्षीष्ट ॥ लुङस्तिपि
च्लौ पुपादिद्युताद्युदितः परस्मैपदेष्विति च्छेः अटि इत्तश्चेति तिप इकारलोपे अटि
च ॥ अमुचत् ॥ आ० प० लुङस्तिपि च्छौ च्छेः सिचि इचो लोपे झलो झलीति सलोपे
चोः कुरिति चस्य कल्पे अटि च ॥ अमुक्त ॥ आतामि । अमुक्षाताम् ॥ लुप् छेदने
धातुरस्त्वप्रे लटस्तिपि शे शोमुचादीनामिति नुमि उम्मागलोपे नञ्चापदान्तस्य झ-
लीति नस्यानुस्वारे अनुस्वारस्य ययि परसवर्णे इति परसवर्णे ॥ लुम्पति ।
आ० प० लटस्ते शे टेरेत्वे शो मुचादीनामिति नुमि उम्मागलोपे नस्यानुस्वारे अनुस्वारस्य
च परस्वत्वे ॥ लुम्पते ॥ लुङस्तिपि स्यतासी लृलुटोरिति तासौ तिपो ङात्वे ङित्त्वत्
टेलोपे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे ॥ लोप्ता ॥ लुङस्तिपि चिल लुङ्गीति च्छौ पुपादिद्यु-

सद् । वेदिता । भाष्यमतेऽनिट् । परिवेत्ता । पिच् क्षरणे ९ सिञ्चति सिञ्चते ॥ लि-
पिसिचिह्वश्च । ३।१।५३। एभ्यश्च्लेरङ् स्यात् । असिचत् ॥ आत्मनेपदेष्वन्य-
तरस्याम् । ३।१।५४। लिपि सिचि ङः परस्य च्लेरङ् वा । असिचत् असिक्त । लिप
उपदेहे १० उपदेहो वृद्धिः । लिम्पति लिम्पते ल्लप्ता अलिपत् अलिपत् अलिप्त । रति
उभयपदिनः । कृती छेदने ११ कृन्तति चकर्त् कर्तिता कर्तिष्यति कर्त्स्यति अकर्तान् ।

ताद्युदित इति च्लेरङि कृते अटि इत्श्चेति तिप इकारलोपे च ॥ अलुपत् ॥ आ०
प० लुङ्क्ते च्लौ च्लेः सिच् इति सिचि इचो लोपे झलो झलीति सलोपे अटि च ॥
अलुप्त ॥ विद् लामे धातुरस्ति तदग्रे लटस्तिपि तुदादिभ्यः श इति शे शे मुचादी-
नामिति नुमि उमो लोपे ॥ विन्दति ॥ आ० प० लटस्ते शे नुमि टेरेवे च ॥ विन्दते ॥ लिट्-
स्तिपि तिपो णलि धातुद्वित्वे शेषह्रस्वलोपे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे ॥ विवेद ॥ आ० प०
लिट्स्ते लिट्ति धातोरनभ्यासस्येति धातुद्वित्वे हलादिः शेष इति दलोपे लिट्-
स्तज्ञयोरेशिरेच् इत्येति ॥ विधिदे ॥ लुटस्तिपि स्यतासी लृलुटोरिति तासी लृट्ः
प्रथमस्य डारौरस इति तिपो डाल्वे डिच्वाट्टेर्लोपे गुणे च व्याघ्रभूतिमते सेट् तत्
आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि ॥ वेदिता ॥ भाष्यमते इडभावात् स्वरि चेति दस्य
तकारे कृते ॥ वेत्ता ॥ एवं परिपूर्वकविद्भातोर्लुटस्तिपि ॥ परिवेत्ता ॥ पिच् क्षरणे धातुर्वर्तते तदग्रे
लटस्तिपि शे शे मुचादीनामिति नुमि धात्वादेः षः स इति परस्य सत्वे अनुस्वारे परस्यवर्णे
च कृते ॥ सिञ्चति ॥ आ० प० लटस्ते ॥ सिञ्चते ॥ लुङ्स्तिपि च्लि लृडीति च्लौ लिपि-
सिचि ह्वश्चेति च्लेरङि अटि तिप इकारलोपे च ॥ असिचत् ॥ आ० प० लुङ्क्ते च्लौ आ-
त्मनेपदेष्वन्यतरस्यामिति च्लेरङि अटि ॥ असिचत् ॥ च्लेरङोऽभावे च्लेः सिचि इचो
लोपे झलो झलीति सलोपे चोः कुरिति चस्य कत्वे अटि च ॥ असिक्त ॥ लिप उपदेहे
धातुरस्ति तदग्रे लटस्तिपि तुदादिभ्यः श इति शे शे मुचादीनामिति नुमि ॥ लिम्पति ।
आ० प० लटस्ते शे नुमि टेरेवे च ॥ लिम्पते ॥ लुटस्तिपि स्यतासी लृलुटोरिति
तासी लृट्ः प्रथमस्येति तिपो डाल्वे डिच्वाट्टिलोपे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे ॥ ल्लप्ता ॥
लुङ्स्तिपि च्लौ लिपिसिचिह्वश्चेति च्लेरङि अटि तिप इकारलोपे च ॥ अलिपत् ॥
आ० प० । लुङ्क्ते च्लौ आत्मनेपदेष्वन्यतरस्यामिति अङिअटि । अलिपत् ॥ अङो-
ऽभावे ॥ अलिप्त ॥ इत्युभयपदिनः ॥ कृती छेदने धातुरस्यग्रे तुदादिभ्यः श इति शे शे
मुचादीनामिति नुमि अनुस्वारे परस्यवर्णे च कृते ॥ कृन्तति ॥ लिट्स्तिपि तिपो णलि
लिट्ति धातोरिति द्वित्वे हलादिः शेष इत्यभ्यासतकारलोपे उरत् इति रपरे अद्रादेशे
हलादिः शेष इति रलोपे कुहोश्चुरिति कस्य चत्वे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे ॥
चकर्त् ॥ लुटस्तिपि तासी तिपो डाल्वे इटि गुणे च ॥ कर्तता ॥ लुटस्तिपि स्ये संसि-

रिद परिघाते १२ रिन्दति चिखेद सेत्ता । पिश अवयवे १३ पिशति पेशिता । ओ-
 ब्रश्च छेदने १४ वृञ्चति वन्नश्च वन्नश्चिथ वन्नष्ट व्रश्चिता व्रष्टा व्रश्चिष्यति व्रश्चयति व्रश्चात् ।

चिकृतचृतधृददृदृत् इति पक्षे इटि पुगन्तलघूपधस्येति गुणे सस्य पत्वे ॥
 कतिष्यति ॥ इडभावे । फल्यति ॥ लुटस्तिपि ष्ली च्लेः सिचि इचो लोपे आर्द्धधा-
 तुकस्येति इटि इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि इट ईटि
 इति सलोपे दीर्घत्वे गुणे अटि च ॥ अकर्तात् ॥ खिद परिघाते धातुरस्यप्रे तुदादिभ्यः
 श इति शे शे मुचादीनामिति नुमि ॥ खिन्दति ॥ लिटस्तिपि तिपो णळि लिटि
 धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे ह्लादिः शेष इति दलोपे कुहोश्चुरिति खस्य छत्वे
 अभ्यासे चर्चेति छस्य चत्वे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे ॥ चिखेद ॥ लुटस्तिपि
 स्वतासी ललुटोरिति तासौ तिपो ङात्वे ङित्वाङ्गिलोपे स्वरि चेति दस्य तकारे गुणे ॥
 सेत्ता ॥ पिश अवयवे तुदादिभ्यः श इति शे शे मुचादीनामिति नुमि ॥ पि-
 शति ॥ लुटस्तिपि स्यतासी ललुटोरिति तासौ लुटः प्रथमस्य डारौरस इति
 तिपो ङात्वे ङित्वाङ्गिलोपे इटि गुणे च ॥ पेशिता ॥ ओब्रश्च छेदने धातुर्नते तदप्रे लटस्तिपि
 तुदादिभ्यः श इति शे उपदेशेऽजनुनासिक इदिति ओकारस्य उकारस्य चोस-
 ज्ञाया लोपे च कृते ग्रह्ज्येति सूत्रेण सप्रसारणे संप्रसारणाच्चेति सूत्रेण पूर्णरूपे
 च कृते ॥ वृञ्चति ॥ लिटस्तिपि तिपो णळि लिटि धातोरिति द्वित्वे सप्रसारणे तदाश्रय
 च कार्य बलमदिति वचनात् पूर्वं लिट्यभ्यासस्योभयेपामित्यभ्याससप्रसारणे वृश्च
 व्रश्च अ इति जात तत्र उरत् इत्यभ्यासन्वर्णस्य रपरे अदादेशे वृश्च व्रश्च अ इति जाते
 ह्लादिः शेष इति हलो लोपे ॥ वन्नश्च ॥ थळि द्वित्वे लिट्यभ्यासस्येति सप्रसारणे
 उरत् इत्यभ्यासन्वर्णस्य अदादेशे ह्लादिः शेष इति हलो लोपे स्वरतिसूतिसूयति-
 धूञ्दितो वेति पक्षे इटि ॥ व्रश्चिथ ॥ इडभावे द्वित्वे हल्लोपे सप्रसारणे अभ्यासन्वर्णस्य
 रपरे अदादेशे कृते च ह्लादिः शेष इति रलोपे वन्नश्च इति जाते शत्वस्यासिद्धत्वात्
 स्कोरिति सलोपे व्रश्चभ्रस्जेति शस्य पत्वे घुना घुरिति थस्य छत्वे ॥ वन्नष्ट ॥ लुटस्तिपि
 स्यतासी ललुटोरिति तासौ स्वरतिसूतिसूयतिधूञ्दितो वेति इटि लुटः
 प्रथमस्य डारौरस इति तिपो ङात्वे ङित्वाङ्गिलोपे टेलोपे ॥ व्रश्चिता ॥
 इडभावे शत्वस्यासिद्धत्वात् स्कोरिति सलोपे व्रश्चभ्रस्जेति शस्य पत्वे घुना घुरिति
 तकारस्य ठकारत्वे ॥ व्रष्टा ॥ लुटस्तिपि स्यतासीति स्ये स्वरतिसूतिसूयतिधूञ्-
 दितो वेति इटि सस्य पत्वे ॥ व्रश्चिष्यति ॥ इडभावे । व्रश्चयति ॥ आर्द्धलिङ्गस्तिपि
 घासुद्वपरसंपदेपूदात्तो ङिचेति आमुटि उद्यो लोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे
 ग्रह्ज्यावचिच्यधीति सप्रसारणे संप्रसारणाच्चेति पूर्णरूपे कृते ॥ वृश्चात् ॥

अब्रथीत् । अब्राक्षीत् । व्यच व्याजीकरणे १५ विचति विव्याच विविचतुः व्यचिता व्यधिष्यति विच्यात् अव्याचीत् अव्यचीत् । व्यचेः कुटादित्वमनसीति तु नेह प्रवर्तते । अनसीति पर्युदासेन कुन्मात्रविषयत्वात् । उच्छि उच्छे १६ उच्छति । उच्छः कणश आदानं कणिशार्धजनं शीलमिति यादवः । ऋच्छ गतीन्द्रियप्रलयमूर्तिभावेपु १७ ऋच्छति । ऋच्छत्यृतामिति गुणः । द्विहल्ग्रहणस्याऽनेकहलुपलक्षणत्वात् । आ-

लुङ्स्तिपि च्लि लुङ्ङि इति च्लौ च्लेः सिच् इति सिचि इचो लोपे खरतिसूति इति इटि इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि इट ईटि इति सलोपे अटि च ॥ अब्रथीत् ॥ व्यच व्याजीकरणे धातुर्वर्ततेऽग्रे लट्स्तिपि तुदादिभ्यः श इति शे ग्रहिज्यावयिव्यधीति संप्रसारणे संप्रसारणाच्चेति पूर्वरूपादेशे ॥ विचति ॥ लिट्स्तिपि तिपो णळि लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे लि-
 व्यभ्यासस्योभयेषामिति संप्रसारणे संप्रसारणाच्चेति अकारस्य पूर्वरूपादेशे हलादिः शेष इति शेषहलो लोपे वृद्धौ ॥ विव्याच ॥ अतुसि ग्रहिज्यावयिव्य-
 धीति धातोः संप्रसारणे संप्रसारणाच्चेति पूर्वरूपे धातुद्वित्वे शेषहलो लोपे ॥ विविचतुः ॥ लुट्स्तिपि स्यतासीति तासी आर्द्धधातुकस्येड्वलादेः इति इटि तिपो डत्वे द्वित्वसामर्थ्यादभस्यापि ढेर्लोपे ॥ व्यचिता ॥ लट्स्तिपि स्ये इटि च ॥ व्यधिष्यति ॥ आ-
 शीलिङ्स्तिपि यासुद् परसौपदेपूदात्तो ङिच्चेति यासुटि उटो लोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे ग्रहिज्येति संप्रसारणे संप्रसारणाच्चेति पूर्वरूपे स्कोरिति सलोपे च ॥ विच्यात् ॥ लुङ्स्तिपि च्लि लुङ्ङि इति च्लौ च्लेः सिच् इति सिचि इचो लोपे आ-
 र्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि इट ईटि इति सलोपे अतो हलादेर्लघोः इति वृद्धौ लुङ्ङल्लुङ्ङल्लुङ्ङल्लुङ्ङ-
 दात्त इति अटि च कृते ॥ अव्याचीत् ॥ वृद्धभवाधे । अव्यचीत् ॥ व्यचेः कुटादि-
 त्वमनसीति वार्तिकमाश्रित्य अव्यच् स् त् इत्यग्र सिचः सकारस्यासुभिन्नत्वात् कुटादित्वं स्यात् कुटादित्वे च सति गाङ्ङुटादिभ्यो ङिणान्ङित् इति सत्य द्वित्वं स्यात् ङिच्चे च सति ग्रहिज्यावयिव्यधीत्यनेन संप्रसारणे प्राप्ते व्यचेः कुटादित्वमन-
 सीति वार्तिकस्य असुभिन्नकृदन्तमात्रविषयत्वात् नायं सिचः सकारः कृतप्रलयस्यस्ततो नात्र तस्य वार्तिकस्य प्रवृत्तिरपि जाघटीतीत्यलं पृच्छवितेन ॥ उच्छि उच्छे धातुरस्यग्रे लट-
 स्तिपि शे च ॥ उच्छति ॥ ऋच्छ गतीन्द्रियप्रलयमूर्तिभावेपु धातुरस्यग्रे लट्स्तिपि तुदा-
 दिभ्यः श इति शे ॥ ऋच्छति ॥ लिट्स्तिपि तिपो णळि लिटि धातोरनभ्यास-
 स्येति धातुद्वित्वे उरदिति रपरत्वे अकारे हलादिः शेष इति हलो लोपे अत आदे-
 रित्यभ्यासदीर्घत्वे तस्मान्नुद्द्विहलः इति नुटि उटो लोपे ऋच्छत्यृतामिति गुणे ॥ आनर्द्ध ॥

नर्च्छ आनर्च्छतुः ऋच्छिता । उञ्ज उत्सर्गे १८ उञ्जति । लुभ विमोहने १९ लुभति ॥
 तीपसहलुभरुपरिपः । ७।२।४८। इच्छत्वादेः परस्य तादेरार्धधातुकस्येच्च्वा स्नात् ।
 लोभिता लोब्धा लोभिष्यति । तृष तृष्क तृप्तौ २१ तृपति तर्षता तर्षिता अतर्षात् तृष्कति
 (शो तृष्कादीनां नुम् वाच्यः) आदिशब्दः प्रकारे । तेन येऽत्र नकारानुपकास्ते तृष्का-
 दयः । ततृष्क तृषयात् । मृष्ट मृष्ट सुखने २३ मृडति मृडति । शुन गतौ २४ शुनति ।
 इप इच्छायाम् २५ इच्छति ष्विप्ता षष्ठा ष्विष्यति इष्यात् षेपीत् । कुट कौटिल्यै २६ गाक्

अतुप्ति । आनर्च्छतुः ॥ लुटस्तिपि स्यतासी लृलुटोरिति तासी आर्द्धधातुकस्येङ्-
 लादेरिति इटि लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो ङात्वे ङित्वसामर्थ्यादभत्यापि टेलोपे ॥
 ऋच्छिता ॥ उञ्ज उत्सर्गे तुदादिभ्यः श इति शे ॥ उञ्जति ॥ लुभ विमोहने शे
 समागते ॥ लुभति ॥ लुटस्तिपि तासी तिपो ङात्वे टेलोपे तीपसहलुभरुपरिपः
 इत्यनेन इटि पुगन्तलघूपधस्येति गुणे लोभिता तत्र चेडभावे झपस्तथो-
 धाँऽथ इति तकारस्य धत्वे झलां जश् अशीति मस्य वत्वे च गुणे ॥ लोब्धा ॥ लुट-
 स्तिपि स्यतासी लृलुटोरिति स्वे तीपसहलुभरुपरिप इति इटि गुणे सस्य पत्वे
 च ॥ लोभिष्यति ॥ तृष तृप्ती धातुर्वर्तते लुटस्तिपि ॥ तृपति ॥ लिटस्तिपि तिपो णळि
 पुगन्तलघूपधस्येति गुणे लिटि धातोरनभ्यासस्येति धातोर्द्वित्वे हृलादिः
 शोष इत्यन्यासहलो लोपे ॥ तर्ष ॥ लुटस्तिपि स्यतासी लृलुटोरिति तासी इटि
 पुगन्तलघूपधस्येति गुणे तिपो ङात्वे ङित्वसामर्थ्यादभत्यापि टेलोपे ॥ तर्षिता ॥ लुह-
 स्तिपि च्लि लुङीति च्लौ च्लेः सिच इति सिचि इचो लोपे आर्द्धधातुकस्येङ्-
 लादेरिति इटि पुगन्तलघूपधस्येति गुणे इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचो-
 ऽपृक्ते इति ईटि इट ईटि इति सलोपे लृङ्लृलृङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि ॥ अतर्षात् ॥
 तृष्कः तृप्तौ धातुरस्ति तदग्रे लुटस्तिपि शे तृष्कादीनां शे नुम् वक्तव्य इति नुमि उगो
 लोपे अनुसारे परसवर्णे शस्य सार्वधातुकत्वात्सार्वधातुकमपिदित्यनेन द्वित्वे अनिदि-
 तामिति नलोपे ॥ तृष्कति ॥ लिटस्तिपि तिपो णळि लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे
 उरत् इत्यन्यास ऋवर्णस्य रपरे अति हृलादिः शोष इति लोपे च ॥ ततृष्कः ॥ आशीर्ङिङ-
 स्तिपि यासुटपरस्मैपदेपूदात्तो ङित्वेति यासुटि उटो लोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे
 स्कोः संयोगाद्योरन्ते चेति सकारलोपे अनिदितां हल उपधायाः क्लिति इति
 नकारलोपे ॥ तृष्कात् ॥ मृष्ट मृष्ट सुखने धातू स्तोऽग्रे लुटस्तिपि शे च ॥ मृडति ॥ मृडति ॥
 शुन गती ॥ शुनति ॥ इप इच्छाया धातुरस्ति तदग्रे लुटस्तिपि शे च इपुगमियमां छ
 इति पस्य छत्वे छे चेति हुकि रफो लोपे स्तोः अना अुरिति तस्य चत्वे च ॥ इच्छति ॥
 लिटस्तिपि तिपो णळि धातुद्वित्वे हलो लोपे इ इप् अ इति जाते पुगन्तलघूपधस्य चेति

कुटादीति ङित्म् । चुकुटिथ चुकोट चुकुट कुटिता । पुट संश्लेषणे २७ पुटति पुटिता ।
स्फुट विकसने २८ स्फुटति स्फुटिता । स्फुर स्फुल संचलने ३० स्फुरति स्फुलति ॥
स्फुरतिस्फुलत्वोर्निर्निविभ्यः । ८।३।७३। पठं वा स्यात् । निष्फुरति निःस्फुरति ।
पू स्तवने ३१ परिणूतगुणोदयः । नुवति नुनाव नुविता । दुमस्जो शुद्धौ ३२ मज्जति

गुणे इ एप् अ इति जातं तत्र अभ्यासस्यासवर्णे इत्यवधि । इयेप ॥ लुटस्तिपि स्यतासी
ल्लुटोरिति तासौ लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो ङात्वे ङित्त्वसामर्थ्यादभस्यापि
टेलोपे तीषसहलुभरुपरिष इति इटि पुगन्तलघूपधस्येति गुणे च ॥ एपिता ॥
इडभावे घुना घुरिति घुत्वे ॥ एघ ॥ लुटस्तिपि स्ये आर्धधातुकस्येड्गलादेरिति
इटि सस्य पत्वे गुणे च ॥ एपिष्यति ॥ आशीर्लिङ्गस्तिपि यासुटि उटो लोपे इतश्चेति तिप
इकारलोपे स्कोः संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे ॥ इभ्यात् ॥ लुटस्तिपि चिल्लुङीति
ल्लौ क्लेः सिच् इति सिचि इचो लोपे आर्धधातुकस्येड्गलादेरिति इटि इतश्चेति
तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि इट ईटि इति सलोपे आडजादी-
नामिति आटि आटश्चेति वृद्धौ च ॥ ऐपीत् ॥ कुट कौटिल्ये धातुरस्ति तदग्रे लिटस्तिपि
तिपो णलि धातुद्वित्वे हलो लोपे कुहोश्चुरिति कस्य चत्वे गाङ्कुटादिभ्योऽङिण-
न्डित् इति ङित्वे ङित्त्वाच्च ङिति चेति गुणामावे ॥ चुकुट ॥ थलि इटि ॥ चुकुटिथ ॥
लिट उत्तमैकवचने णलि णलुत्तमो वेति गिद्विकल्पात् ङित्यस्यापि विकल्पस्ततो यस्मिन्
पक्षे णलो णित्वं गणितं तस्मिन् पक्षे तस्य ङित्त्वात् ङिति चेति गुणामावे ॥ चुकुट ॥
यस्मिन् पक्षे च नाङ्गीकृतं तस्य णित्वं तस्मिन् पक्षे ङित्त्वाभावात्पुगन्तलघूपधस्येति गुणे
चुकोट ॥ लुटस्तिपि तासौ तिपो ङात्वे टेलोपे इटि च कृते ॥ कुटिता ॥ पुट संश्लेषणे धातु-
रस्ति तदग्रे लटस्तिपि शे च ॥ पुटति ॥ लुटस्तिपि तासौ तिपो ङात्वे टेलोपे इटि च ॥
पुटिता ॥ स्फुट विकसने लटस्तिपि शे च ॥ स्फुटति ॥ लुटस्तिपि तासौ तिपो ङात्वे टेलोपे
इटि च ॥ स्फुटिता ॥ स्फुर स्फुल संचलने धातू स्तोऽग्रे लटस्तिपि शे च ॥ स्फुरति ॥ स्फु-
लति ॥ निपूर्वकस्फुरधातोरग्रे लटस्तिपि स्फुरतिस्फुलत्वोर्निर्निविभ्य इति सस्य पत्वे ॥
निष्फुरति ॥ निःस्फुरति ॥ पू स्तवने धातुरस्ति तदग्रे लटस्तिपि शे धात्वादर्णस्य न इति
णस्य नत्वे अचिश्रुधातुभ्रुवां घोरिष्वडुवडौ इति उवङि ॥ नुवति ॥ लिटस्तिपि
तिपो णलि धातुद्वित्वे ह्रस्व इत्यन्यासाच्चो ह्रस्वत्वे अचोऽङिणति इति वृद्धौ एचोयथा-
याव इति आवि च कृते ॥ नुनाव ॥ लुटस्तिपि स्यतासी ल्लुटोरिति तासौ आर्ध-
धातुकस्येड्गलादेरिति इटि तिपो ङात्वे टेलोपे च ॥ नुविता ॥ दुमस्जो शुद्धौ धातुरस्ति
तत्र आदिभिर्दुडव इति टुलोपे लटस्तिपि तुदादिभ्यः इति शे स्तोः श्रुना श्रुरिति
सस्य शत्वे झलां जश् झशि इति शस्य जत्वे ॥ मज्जति ॥ लिटस्तिपि तिपो णलि लिटि

ममज्ज । मस्जिनशोरिति नुम् (मस्जेरन्त्यात्पूर्वो नुम् वाच्यः) संयोगादिलोपः । मम-
ङ्थ ममज्जिथ मङ्क्ता मङ्क्ष्यति अमाङ्क्षीत् अमाङ्क्ताम् अमाङ्क्षुः । रुजो मङ्गे ३३
रुजति रोक्ता रोक्ष्यति अरौक्षीत् । मज्जो कौटिल्ये ३४ रुजिषत् । विश प्रवेशने ३५

धातोरनभ्यासस्येति धातुद्वित्वे हलादिः शेष इति हलं लोपे स्तोः श्रुना श्रुरिति
सस्य शत्वे झलां जश् झशि इति शस्य जत्वे च कृते ॥ ममज्ज ॥ थञ्चि धातुद्वित्वे
हलादिः शेष इति हलो लोपे ममज्ज् थ इति जातं तत्र मस्जिनशोरिति नुम् प्राप्तः
सच मस्जेरन्त्यात्पूर्वो नुम् वाच्य इति वार्तिकेन अन्त्यात् पूर्व नुमि जाते ममज्ज्
इति जातं तत्र स्कोः संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे ममज्ज् थ इति जाते चोः कुः इति
जस्य गत्वे खरि चेति गस्य कत्वे नस्थानुस्वारे परसवर्णे ॥ ममङ्क्थ ॥ क्वादिनियमादिटि स-
मागते शलादित्वाभावाच्च नुमोऽभावे ममज्जिथ ॥ लुटस्तिपि स्यतासी लृलुटोरिति तासी
लुटंः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो ङात्वे डित्त्वसामर्थ्यादमस्यापि टेलोपे मज्ज् ता इति
जातं तत्र मस्जिनशोर्झलि इति नुमि उमो लोपे स्कोः संयोगाद्योरिति सलोपे चोः
कुरिति जस्य गत्वे खरि चेति गस्य कत्वे नस्थानुस्वारे परसवर्णे च ॥ मङ्क्ता ॥ लुटस्तिपि स्ये
मस्जिनशोर्झलीति नुमिउमो लोपे स्कोः संयोगाद्योरिति सलोपे चोः कुरिति
जस्य गत्वे खरिचेति गस्य कत्वे नस्थानुस्वारे परसवर्णे आदेशप्रत्ययोरिति सस्य फत्वे सं-
योगे च ॥ मङ्क्ष्यति ॥ लुटस्तिपि चिल लुङीति च्छी च्छेः सिच् इति सिचि इचो लोपे
इत्तश्चेति तिप इकार लोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि मस्जिनशोर्झलीति नुमि
उमो लोपे च कृते मज्ज् इत् इति जातं तत्र स्कोः संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे
चोः कुरिति जस्य गत्वे खरि चेति गस्य कत्वे अनुस्वारे परसवर्णत्वे च आदेशप्रत्य-
ययोरिति सस्य फत्वे लुङ्लब्ध्लङ्क्ष्यहुदात्ता इति अटि वद्व्रजहलन्तस्याचः
इति वृद्धौ च कृतायाम् ॥ अमाङ्क्षीत् ॥ तामि च्छी च्छेः सिचि इचो लोपे झलो झलीति
सिचः सलोपे मस्जिनशोरिति नुमि उमो लोपे स्कोः संयोगाद्योरिति सलोपे
चोः कुरिति जस्य गत्वे खरि चेति गस्य कत्वे अटि अनुस्वारे परसवर्णे च वद्व्रजहल-
न्तस्येति वृद्धौ च ॥ अमाङ्क्ताम् ॥ लुङो झी परे च्छी च्छेः सिचि इचो लोपे सिज-
भ्यस्ताविदिभ्यश्चेति शेषुंक्षि मस्जिनशोरिति नुमि उमो लोपे स्कोः संयोगा-
द्योरिति सलोपे जस्य कुत्वेन गत्वे गस्य खरि चेति कत्वे सस्य फत्वे अनुस्वारे परसवर्णत्वे
अटि वद्व्रजहलन्तस्येति वृद्धौ च ॥ अमाङ्क्षुः ॥ रुजो मङ्गे धातुरस्ति तदमे लुट-
स्तिपि शे च ॥ रुजति ॥ लुटस्तिपि तासी तिपो ङात्वे टेलोपे चोः कुरिति जस्य गत्वे
पुगन्तलघूपधस्येति गुणे ॥ रोक्ता ॥ लुटस्तिपि स्ये चोः कुरिति जस्य गत्वे खरि च-
इति गस्य कत्वे आदेशप्रत्यययोरिति सस्य फत्वे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे ॥

विशति । मृश् आमर्शने ३६ आमर्शने स्पर्शः । अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम् । अत्रा-
क्षीन् अमाक्षीन् अमृक्षत् । पठु विशरणगत्ववसादनेषु ३७ सीदतीत्यादि । शदु शतने
३८ ॥ शदेः शितः १।३।६०। शिञ्जाविनोऽस्मात्तकानौ स्तः । शीयते शीयताम्
अशीयत शीयेत । शशाद् शत्ता शत्स्यति अशाद् अशत्स्यत् । कृ विक्रमे ३९ ॥ ऋत

रोक्ष्यति ॥ लुङ्गस्तिपि चिल्लुङ्गीति ष्ठी च्लेः सिच् इति सिचि इचो लोपे इतश्चेति
तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि च्योः कुरिति जस्य गन्धे खरि चेति
गन्ध कत्वे आदेशप्रत्यययोरिति सस्य पत्वे वद्व्रजहलन्तस्याच इति वृद्धौ फणोः
संयोगात्क्षे अटि च कृते ॥ अरीक्षीत् ॥ भुजो कीटिल्ये रुज्वत् रूपाणि । विश प्रवेशने धा-
तुस्तदग्रे लट्स्तिपि शे च ॥ विशति ॥ मृश् आमर्शने धातुरस्ति तदग्रे लुङ्गस्तिपि चिल्लुङ्गीति
ष्ठी च्लेः सिच् इति सिचि इचो लोपे मृश् स् ति इति जातं तत्र अनुदात्तस्य चर्दु-
पधस्यान्यतरस्यामिल्यनेन अमि कृते मृ अम् श् स् ति इति जातं तत्र हलन्त्य-
मिति मकारस्येत्संज्ञाय लोपे च कृते इको यणचि इति यणि कृते ब्रश्चभ्रसृजेति शस्य
पत्वे कृते षटोः कः सीति पस्य कत्वे आदेशप्रत्यययोरिति सस्य पत्वे इतश्चेति
तिप इकारलोपे कृते अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि अटि वद्व्रजहलन्तस्याच इति
वृद्धौ ॥ अत्राक्षीत् । अममाये वद्व्रजहलन्तस्याच इति मकारोत्तरवाँतं ऋकारवृद्धौ
आरूपायां कृतायाम् ॥ अमाक्षीत् ॥ पक्षे शल इगुपधादनिटः कसः इत्यनेन च्लेः
स्थाने क्सादेशे कृते लशक्तद्धिते इति ककारस्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति लोपे ब्रश्च-
भ्रसृजेति शस्य पत्वे षटोः कः सीति पस्य कत्वे आदेशप्रत्यययोरिति सस्य पत्वे
फणोः संयोगात्क्षत्वे च कृते ॥ अमृक्षत् ॥ पठु विशरणगत्ववसादनेषु पाघ्राध्मास्येति
सीदादेशे कृते लट्स्तिपि तुदादिभ्यः श इति शे ॥ सीदति ॥ शद्ल शतने धातुरस्ति
तत्र शे पाघ्राध्मास्येति शीयादेशे शदेः शित इत्यनेन लटः स्ते समागते तुदा-
दिभ्यः श इति शे टित आत्मनेपदानां टेरे इतिटेटेरे च कृते ॥ शीयते ॥
लोटस्ते शीयादेशे शे टेरेवे आमेत इत्यनेन एकारस्य आमि च कृते ॥ शीयताम् ॥ लिङ्गस्ते
शीयादेशे शे अटि च ॥ अशीयत ॥ विधिलिङ्गस्ते शीयादेशे शे यासुटि सटो लोपे यास
इयादेशे गुणादेशे च ॥ शीयेत ॥ लिटः शिञ्जायित्वाभावात्तिपि तिपो णलि धातुद्विवे
अभ्यासहोपे वद्व्रजहलन्तस्याच इति वृद्धौ ॥ शशाद् ॥ एवं लुट्स्तिपि तासौ
तिपो डाल्वे डिस्वसामर्थ्यात् टेलोपे खरि चेति दस्य तत्वे च ॥ शत्ता ॥ लट्स्तिपि स्वे

१ अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम् ॥ आदेश उपदेशेऽपितीति सूत्रादुपदेश इत्यनुवर्तते । उपदेशे किं
कसु कसुनि कृते किञ्चिद्विनिवृत्तमित्यनेनोदात्तत्वाद् न समात् । ऋदुपधः किं कर्ता । शलि किं लसर्प ।
अनितीति किं कसुः ।

इद्धातोः । ७।१।१००। ऋदन्तस्य धातोरङ्गस्य इत्स्यात् । किरति चकार चकरतुः च-
 कः करीता करिता कीर्यात् ॥ किरतौ लघने ६।१।१४०। उपास्किरतेः सुद् छे-
 दने । उपास्किरति ॥ अडभ्यासव्यवायेऽपि ६।१।१३६। (सुद्कात्पूर्व इति वक्त-
 व्यम्) उपास्किरत् उपचत्कार ॥ हिंसायां प्रतेश्च ६।१।१४१। उपाव्यतेश्च किरतेः
 सुद् स्याद्विंसायाम् । उपस्किरति प्रतिस्किरति । गृ निगरणे ४०॥अचि विभाषा ८।
 २।२१। गिरते रेफस्य लोऽजादौ प्रत्यये । गिरति गिलति जगार जगाल जगरिय जग-

खरि चेति दकारस्य तकारे ॥ शस्यति ॥ लुडस्तिपि च्लि लुडीति च्ली च्लेः
 पुपादिद्युताथलृदित इति अडि अटि ॥ अशदत् ॥ लडस्तिपि स्वे अटि खरि
 चेति दस्य तकारे इतश्चेति तिप इकारलोपे ॥ अशस्यत् ॥ कृ विशेपे धातुस्यग्रे लड-
 स्तिपि शे ऋत इद्धातोः इति रपरे इदादेशे कृते ॥ किरति ॥ लिडस्तिपि तिपो णळि लिटि
 धातोरिति धातुद्वित्ये उरत् इत्यभ्यासकवर्णस्य रपरे अदादेशे ह्लादिः शेष इति रलोपे
 ऋच्छत्पृतामित्यनेन गुणे कृते कक् अ इति जातं तत्र अत उपधाया इति वृद्धौ
 कुहोश्चरिति कस्य चत्ये ॥ चकार ॥ अतुसि गुणे कृते ॥ चकरतुः ॥ उसि गुणे ॥ चकः ॥
 लुडस्तिपि स्पतासी लृलुटोरिति तासी लुटः प्रथमस्य डारौरसः इति तिपो
 जाते डिलोऽर्लोपे आर्द्धधातुकस्येडलादेरिति इटि गुणे वृत्तो वेति इटो दीर्घत्ये च
 कृते ॥ करीता ॥ वृत्तो वेति सूत्रस्याप्राप्ती ॥ करिता ॥ आशीर्लिडस्तिपि यामुटि उटो
 लोपे ऋत इद्धातोरिति रपरे इदादेशे कृते किर्यात् ति इति जातं तत्र इतश्चेति
 तिप इकारलोपे स्कोः संयोगाद्योरिति सलोपे हलि चेति सूत्रेण दीर्घदेशे ॥ कीर्यात् ॥
 किरतौ लघने इत्यनेन मुटि कृते ॥ उप मुद् किरति इति जाते उटो लोपे च ॥ उप-
 स्किरति ॥ लिडस्तिपि तिपो णळि लिटि धातोरिति धातोर्द्वित्ये कृते उप क् क् अ इति

लिथ गरिता गरीता गलिता गर्लीता । प्रच्छ जीप्त्यायाम् ४१ ॥ पहिव्या इति संप्रसारणम् । पृच्छति पप्रच्छ पप्रच्छतुः पप्रच्छुः । प्रष्टा प्रक्ष्यति अप्राक्षीत् । सूच् प्राणत्यागे ४२ ॥ त्रियतेर्लुङ्लिङोश्च ११३१३१ ॥ लुङ्लिङोः शितश्च प्रकृतिभूयान्प्रकृन्तुः नान्यत्र । रिङ् । इयङ् । त्रियते ममार मतां मारिष्यति मृषीष्ट असृत् । पृच् न्या-

थङि० इटि० गुणे कुहोश्चुरिति गस्य जयं च ॥ जगरिथ ॥ अचि चिभापेति रेफस्य लये च ॥ जगळिथ ॥ लुटस्तिपि स्यतासी लृलुटोरिति तासी आर्क्षधातुकस्ये-
 ड्गुलादेरिति इटि पुगन्तलघूपधस्येति गुणे लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो
 डाले डिच्वाहिलोपे च वृत्तो वेति विकल्पेन दीर्घत्वे ॥ गरिता, गरीता ॥ अचि चिभापेति
 रेफस्य लये ॥ गलिता । गलीता ॥ प्रच्छ जीप्त्यायां धातुरस्ति तदग्रे लटस्तिपि तुदादिभ्य
 इति शे ग्रहिव्यायधिड्यधि इति संप्रसारणे संप्रसारणाच्चेति पूर्वस्वीकारेणे क्ले
 ॥ पृच्छति ॥ लिटस्तिपि तिपो णळि धातोर्द्वित्वे ह्लादिः शेष इति ह्रस्वलोपे ॥ पप्रच्छ ॥
 अतुसि । पप्रच्छतुः ॥ उसि । पप्रच्छुः ॥ लुटस्तिपि स्यतासी लृलुटोरिति तासी लुटः
 प्रथमस्य डारौरस इति तिपो डाले डिच्वाहिलोपे ब्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराज-
 भ्राजच्छशां प इति छस्य पत्वे घृना घृरिति एत्वे ॥ प्रष्टा ॥ लुटस्तिपि स्ये ब्रश्चेति
 छस्य पत्वे पढोः कः सीति पस्य कत्वे आदेशप्रत्यययोरिति सस्य पत्वे कपोः सं-
 योगात्के च कृते ॥ प्रक्ष्यति ॥ लुङ्स्तिपि च्लि लुङ्गीति ष्ली च्लेः सिच् इति सिचि
 इचो लोपे ब्रश्चेति छस्य पत्वे पढोः कः सीति पस्य कत्वे आदेशप्रत्यययोरिति
 सस्य पत्वे इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि लुङ्लुङ्-
 लृङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि वदब्रजहलन्तस्याच्च इति इदौ ॥ अप्राक्षीत् ॥
 सूच् प्राणत्यागे धातुरस्ति तदग्रे त्रियतेर्लुङ्लिङोश्चेति सूत्रेण लटले शे रिङ्शय-
 णिलङ्घु इति रिङि कृते अचि धुधातुधुधां व्योरियङ्बलौ इति इयङि दिन
 आत्मनेपदानां ढेरे इति ढेरेत्वे ॥ त्रियते ॥ लिटस्तिपि तिपो णळि धातुर्द्वित्वे डरत्
 इति अभ्यासकवर्णस्य रपरे अदादेशे इलादिः शेष इति स्लोपे अचोऽङ्गिणानि इति
 वृद्धौ ॥ ममार ॥ लुटस्तिपि तासी तिपो डाले डिच्वाहिलोपे गुणे च क्ले ॥ गर्ता ॥
 लटस्तिपि ऋङ्गनोः स्ये इति इटि पुगन्तलघूपधस्येति गुणे आदेशप्रत्यययोरिति
 सस्य पत्वे ॥ मारिष्यति ॥ आशीलिङ्गस्ते समागते लिङः सीयुद् इति सीयुटि उद्ये लोपे
 लोपो व्योर्वलीति यलोपे सुट्तिथोः इति सुटि उद्ये लोपे आदेशप्रत्यययोरिति
 सकारयोः पत्वे कृते मृषीप् त इति जातं तज घृना घृरिति एत्वे च उश्चेति निचः

१ त्रियतेर्लुङ्लिङोश्च ॥ अत्र चकारात् सितइति अनुकल्पने तदात् सितान् प्रकृतिभूयान् इति । लटिपि ।
 आत्मनेपदनिलोपः । तेन त्रियमाण इति सिद्धम् ॥

यामे ४३ प्रायेणायं व्याङ्पूर्वः । व्याप्रियते व्याप्रे व्याप्राते व्यापरिष्यते व्यापृत व्या-
पृपाताम् । जुपी प्रीतिसेवनयोः ४४ जुपते जुजुपे । ओविजी भयचलनयोः ४५ प्राये-
णायमुत्पूर्वः उद्विजते ॥ विज इट् । १।२।२। विजेः पर इडादिप्रत्ययो ङित् । उद्वि-
जिता ॥ इति तुदादयः ॥

॥ अथ तिङन्ते रुधादिगणप्रकरणम् ॥

रुधिर् आवरणे १ ॥ रुधादिभ्यः श्रम् । ३।१।७८। शपोऽपवादः । रुणद्धि । श्र-

क्त्वाच्च गुणभावे ॥ मृधीष्ट ॥ लुङ्स्ते च्लि लुङीति च्लौ च्लेः सिच् इति सिचि
ह्रस्वादङ्गात् इति सिचो लोपे अटि च कृते ॥ अमृत ॥ प्रि आङ्पूर्वकः पृङ्
व्यायामे धातुरक्ति तदप्रे लटस्ते तुदादिभ्यः श इति शे रिङ्शयग्लिङ्धु
इति रिङि कृते प्रि अत इति जाते अचि श्रुधातुधुवां र्वोरियङ्बुवङ्गौ
इति श्यङि कृते कृते च टित आत्मनेपदानां ढेरे इति ढेरेवे ॥ व्याप्रियते ॥
लिटस्ते लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्विवे उरत् इत्यभ्यासऋवर्णस्य रूपे अदादेशे
हलादिः शेष इति रलोपे व्यापृ त इति जातं तत्र लिटस्तद्गयोरेशिरेच् इति
एशि कृते कृते च इको यणचीति यणि ॥ व्याप्रे ॥ आतामि, व्याप्राते ॥ लटस्ते
स्यतासी लृलुटोरिति स्वे ऋद्धनोः स्ये इति इटि पुगन्तलघूपथस्येति गुणे टित
आत्मनेपदानां ढेरे इति ढेरेवे ॥ व्यापरिष्यते ॥ लुङ्स्ते च्लि लुङीति च्लौ च्लेः
सिचीति सिचि उञ्चेति सूत्रेण सिचः क्त्वे ह्रस्वादङ्गात् इति सिचो लोपे कृति
चेति गुणभावे ॥ व्यापृत ॥ आतामि शल्परत्वामावात् सिचो लोपाभावे सस्य पत्वे ॥ व्या-
पृपाताम् ॥ जुपी प्रीतिसेवनयोः धातुर्वर्तते तदप्रे लटस्ते शे ढेरेवे च ॥ जुपते ॥ लिटस्ते
धातुद्विवे हलादिः शेष इति पलोपे लिटस्तद्गयोरेशिरेजिति एशि ॥ जुजुपे ॥
ओविजी भयचलनयोः प्रायेण उत्पूर्वस्तदप्रे लटस्ते शे ढेरेवे च उद्विजते ॥ लुटस्ते स्यता-
सी लृलुटोरिति तासो आङ्धातुकस्येड्वलादेरिति इटि लुटः प्रथमस्य
डारौरस इति तिपो ढाले ङित्वाङ्लोपे विज इट् इत्यनेन ङित्वाङ्गाद् गुणभावे
॥ उद्विजिता ॥ इति तुदादयः समाप्ताः ।

यथामतीदमलिङ्गं श्रीसरस्वत्यनुग्रहात् दयार्द्रदयश्रीमद्गुरुणां च दयादशा ॥ १ ॥

रुधिर् आवरणे धातुरक्ति तदप्रे लटस्तिपि रुधादिभ्यः श्रम् इति श्रमि मिदचो-
न्त्यात्पर इत्यनेन अन्यादयः परे श्रमि कृते ह श्रम् ध् ति इति जाते लशक्तञ्चिते इति
शकारस्येत्संज्ञायां लोपे च ह्रलन्त्यमिति मस्येत्संज्ञायां लोपे च कृते अट्कुप्वाङ्नुम्-

१ रुधादिभ्यः श्रम् ॥ श्रमः प्रत्यावात्सर्वप्रत्ययवन् परिधानमुचित परन्तु मित्वाङ्ग्यादयः पर-
रिपानम् । प्रत्ययसंज्ञाप्रयोगेन तु लशक्तञ्चित इति सूत्रेणैतत्सा ।

सोरह्योपः । रुन्धः रुन्धन्ति । रुणत्सि रुन्धः रुन्ध । रुणध्मि रुन्ध्वः रुन्ध्मः । रुन्धाते । रुन्धते । रुन्से रुन्धाथे रुन्ध्वे । रुन्धे रुन्ध्वहे रुन्ध्महे । रुरोध रुरुधे रोद्धा रोत्स्यति रोत्स्यते रुणद्गु रुन्धात् रुन्धाम् रुन्धन्तु । रुन्धि रुणधानि रुणधाव रुणधाम रुन्धाम्

व्यवायेपि इति नस्य णत्वे झषस्तथोर्धोऽध इत्यनेन तस्य धत्वे झलां जश् झशि इति धस्य दत्वे ॥ रुणद्भि ॥ लटः प्रथमपुरुषस्य द्विवचने तस्मि श्रमि श्रसोरह्योप इति अह्योपे शलोपे मलोपे झषस्तथोर्धोऽध इति तस्य धत्वे झलां जश् झशीति धस्य दत्वे ॥ रुद्धः ॥ लटः प्रथमस्य झौ झत्वान्तादेशे श्रमि शलोपे मलोपे च कृते ॥ रुन्धन्ति ॥ सिपि श्रमि शकारमकारयोर्लोपे खरि चेति धस्य तकारे कृते अह्कुप्वाहनुम्व्यवायेपीति नस्य णत्वे ॥ रुणत्सि ॥ थसि श्रमि शमयोर्लोपे श्रसोरह्योप इत्यकारलोपे झषस्तथोर्धोऽध इति थस्य धत्वे झलां जश् झशि इति धस्य दत्वे ॥ रुद्धः ॥ थे श्रमि अह्योपे झषस्तथोर्धोऽध इति थस्य धत्वे झलां जश् झशि इति धस्य दत्वे ॥ रुद्ध ॥ मिपि श्रमि शमयोर्लोपे नस्य णत्वे च कृते ॥ रुणध्मि ॥ वसि श्रमि शमयोर्लोपे श्रसोरह्योप इति अह्योपे ॥ रुन्ध्वः ॥ एवं मसि ॥ रुन्ध्मः ॥ आ० प० लटस्ते रुधादिभ्यः श्रम् इति श्रमि शमयोरित्संज्ञायां लोपे च श्रसोरह्योप इति नकारोत्तरवर्त्यकारलोपे झषस्तथोर्धोऽध इति तस्य धत्वे झलां जश् झशि इति पूर्वधस्य दत्वे दित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे च कृते ॥ रुन्धे ॥ आतामि श्रमि शमयोर्लोपे श्रसोरह्योप इति अह्योपे दित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे च कृते ॥ रुन्धाते ॥ हो श्रमि शमयोर्लोपे अह्योपे आत्मनेपदेष्वनतः इति शस्य अति कृते दित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे च ॥ रुन्धते ॥ थासि श्रमि शमयोर्लोपे अह्योपे थासः से इति थासः सेत्वे खरि चेति धस्य तकारे कृते ॥ रुन्से ॥ आधामि श्रमि शमयोर्लोपे अह्योपे दित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे कृते ॥ रुन्धाथे ॥ ध्वमि श्रमि शमयोर्लोपे अह्योपे झरो झरि सवर्णे इति पूर्वधलोपे कृते ॥ रुन्ध्वे ॥ इटि श्रमि शमयोर्लोपे श्रसोरह्योपे दित आत्मनेपदानामिति टेरेत्वे ॥ रुन्धे ॥ वही श्रमि शमयोर्लोपे अह्योपे टेरेत्वे च कृते ॥ रुन्ध्वहे ॥ एवं महिडि ॥ रुन्ध्महे ॥ लिटस्तिपि तिपो णलि लिटि धातोरनभ्यासस्येति धातुद्वित्वे हलादिः शेष इति धलोपे पुगन्तलघूपधस्य चेति गुणे च कृते ॥ रुरोध ॥ आ० प० लिटस्ते धातुद्वित्वे धलोपे लिटस्तझयोरेशिरेच् इति तकारस्य एशि कृते ॥ रुरुधे ॥ लुटस्तिपि स्यतासी लृलुटोरिति तासी लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो ङात्वे ङित्वाट्टिलोपे झषस्तथोर्धोऽध इति धत्वे झलां जश् झशि इति धस्य दत्वे गुणे च कृते ॥ रोद्धा ॥ लुटस्तिपि स्यतासी लृलुटोरिति से खरि चेति धस्य तकारे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे च कृते ॥ रोत्स्यति ॥ आ० प० लुटस्ते से धस्य तत्वे टेरेत्वे गुणे च कृते ॥ रोत्स्यते ॥ लोटस्तिपि रुधादिभ्यः श्रम् इति

रन्धाताम् रन्धताम् रन्ध्व रणधै रणधावहै रणधामहै । अरुणत् अरुणद् अरुन्धाम्
अरुन्धम् । रन्ध्यात् रन्धात् रुध्यात् रुत्सीष्ट अरुधत् अरौत्सीत् । अरुद्ध अरुत्साताम्

श्रमि शमयोर्लोपे झपस्तथोर्धोऽघ इति तस्य धत्वे पूर्वधस्य दत्त्वे एरुः इति तिप् इकार-
स्योत्वे अह्कुप्वाद्भुम्ब्यवायेपीति नस्य णत्वे च कृते ॥ रणद् ॥ तुह्योस्ताडा-
शिष्यन्धतरस्यामिति तातडि श्रमि शमयोर्लोपे श्रसोरह्योप इत्यह्योपे झपस्तथोर्धोऽ
घ इति तकारस्य धत्वे झरो झरीति पूर्वधलोपे च कृते ॥ रुधात् ॥ तामि श्रमि शमयोर्लोपे
श्रसोरह्योप इत्यह्योपे झपस्तथोर्धोऽघ इति तस्य धत्वे झरो झरि सवर्णे इति
पूर्वधलोपे ॥ रन्ध्याम् ॥ श्नी झोऽन्त इति अन्तादेशे श्रमि शमयोर्लोपे श्रसोरह्योप इत्यह्योपे
एरुर्धिति इकारस्योकारे ॥ रन्धन्तु ॥ लोटो मध्यमैकत्रचने सिपि रुधादिभ्यः श्रम् इति
श्रमि शमयोर्लोपे श्रसोरह्योप इति अह्योपे सेर्ह्यपिचेति सेर्ह्ये हुश्चल्भ्यो हेर्धिः
इति हेर्ह्ये झरो झरि सवर्णे इति पूर्वधलोपे ॥ रुन्धि ॥ लोटो मिति श्रमि शमयोर्लोपे
मेर्निः इति मेर्नित्वे आडुत्तमस्य पिचेति आटि नस्य णत्वे ॥ रणधानि ॥ लोटो वसि
श्रमि शमयोर्लोपे आडुत्तमस्य पिचेति आटि नस्य णत्वे नित्यं दित्त इति सलोपे च ॥
रणधाव ॥ एणं ॥ रणधाम ॥ आ० प० लोटः प्रथमपुरैकारचने ते श्रमि शमयोर्लोपे
अह्योपे झपस्तथोर्धोऽघ इति तस्य धत्वे झरो झरि सवर्णे इति धलोपे दित्त
आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेवे आमेत इति एकारस्य आमि ॥ रन्ध्याम् ॥ आतामि ।
रुधाताम् ॥ श्ने आत्मनेपदेष्वनन्त इति शस्य अदादेशे टेरेवे आमेत इत्यामि
कृते ॥ रुधताम् ॥ लोटस्थासि श्रमि शमयोर्लोपे अह्योपे धासः से इति धासः सेत्वे
नवाम्यां चामौ इत्यनेन सकारोत्तरवर्तिन एकारस्य धत्वे खरि चेति धस्य तकारे कृते ॥
रन्ध्व ॥ लोटउत्तमैकत्रचने इडि श्रमि शमयोर्लोपे दित्त आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेवे
एत ऐ इत्यनेन एकारस्य ऐकारे कृते कृते च नस्य णत्वे ॥ रणधे ॥ वही श्रमि शमयोर्लोपे आडुत्त-
मस्येति आटि दित्त आत्मनेपदानामिति टेरेवे एत ऐ इति एकारस्य ऐत्वे नस्य णत्वे
कृते ॥ रणधावहै ॥ एणं मतिडि, रणधामहै ॥ लठसिपि रुधादिभ्यः श्रम् इति श्रमि शमयोर्लोपे

अरुत्सत् । अरोत्सत् अरोत्सत् । भिदिर् विदारणे २ । छिदिर् द्वैधीकरणे ३ । युजिद् योगे ४ । रिचिर् विरेचने ५ । रिणक्ति रिङ्के रिरेच रेक्ता रेक्ष्यति अरिणक्

ङ्क्ते श्रमि शमोलोपे लिङःसीयुट् इति सीयुटि उटो लोपे लोपोऽन्योर्बलीति यलोपे लिङः सलोपोऽनन्त्यस्येति सलोपे श्रसोरल्लोप इत्यलोपे संयोगे च कृते ॥ रुधीत ॥ आशीलिङ्क्स्तिपि वासुटि उटो लोपे तिप इकारलोपे स्कोः संयोगाद्योरन्ते-चेति सलोपे ॥ रभ्यात् ॥ आ० प० । आशीलिङ्क्स्ते सीयुटि उटो लोपे लोपोऽन्योर्बलीति यलोपे सुट्तिथोः इति सुटि उटो लोपे शस्य पत्वे षुना ष्टुरिति पुत्वे खरि चेति धस्य तकारे च कृते ॥ रुत्सीघ्र ॥ लुङ्क्स्तिपि च्लि लुङ्गीति च्लौ इरितो वेति च्छेरङि इत्श्चेति तिप इकारलोपे अटि ॥ अरुभत् ॥ इरितो वेत्यस्याप्राप्ती तु च्छेः सिच् इति सिचि इचो लोपे इत्श्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि अटि च कृते अरुध् स ई त् इति जातं तत्र खरि चेति धस्य तकारे वदव्रजहलन्तस्याच इति वृद्धौ च कृतायाम् । अरौस्तीत् ॥ आ० प० लुङ्क्स्ते च्लि लुङ्गीति च्लौ च्छेः सिच् इति सिचि इचो लोपे झलोझलीति सलोपे अटि झपस्तथोर्धोऽध इति तकारस्य धत्वे झलां जश्-झशीति पूर्वधस्य दत्त्वे ॥ अरुद्ध ॥ आतामि च्लौ च्छेः सिचि इचो लोपे खरि चेति धस्य तत्वे अटि च कृते ॥ अरुत्ताताम् ॥ झे च्लौ च्छेः सिचि इचो लोपे अटि आत्मनेपदेष्वनतः इति शस्यादादेशे खरि चेति धस्य तत्वे च कृते ॥ अरुत्तत् ॥ लुङ्क्स्तिपि स्यतासी लुलुडोरिति स्ये अटि खरि चेति धस्य तत्वे इत्श्चेति तिप इकारलोपे पुगन्तलघूप-धस्य चेति गुणे च कृते ॥ अरोत्सत् ॥ आ० प० लुङ्क्स्ते परे च ॥ अरोत्सत् ॥ एवं भिदिर् छि-दिर् युजिर् धातूनामपि रूपाणि ज्ञेयानि । रिचिर् विरेचने धातुरस्ति तदप्रे लटस्तिपि रुधादिभ्यः श्रम् इति श्रमि शमोलोपे चोः कुः इति चस्य कत्वे नस्य गत्वे च कृते ॥ रिणक्ति ॥ आ० प० लट्क्ते श्रमि शमोलोपे श्रसोरल्लोप इत्यलोपे चोः कुरिति चस्य कत्वे अनुस्वारे परसवर्णे च कृते टित आत्मनेपदानां ढेरे इति ढेरेत्वे च कृते ॥ रिङ्के ॥ लिट्स्तिपि तिपो णळि लिटि धातोरिति धातुहित्वे हलादिः शेष इत्यभ्यासचलोपे पुगन्तलघू-पधस्य चेति गुणे च कृते ॥ रिरेच ॥ आ० प० लिट्क्ते धातुहित्वे अभ्यासचलोपे लि-टस्तझयोरेदिरेच् इत्येक्षि कृते ॥ रिरिचे ॥ लुट्स्तिपि तासौ तिपो ङात्वे लिङ्घाटोलोपे चोः कुरिति चस्य कत्वे गुणे च कृते ॥ रेक्ता ॥ लट्स्तिपि स्ये चोः कुरिति चस्य कत्वे आदेशप्रत्यययोरिति सस्य पत्वे गुणे संयोगे च कृते ॥ रेक्ष्यति ॥ आ० प० लट्क्ते ॥ रेक्ष्यते ॥ लङ्क्स्तिपि श्रमि शम्योलोपे इत्श्चेति तिप इकारलोपे हल्ङ्याभ्यो दीर्घात् इति तलोपे अटि अह्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेपीति नस्य गत्वे चोः कुरिति चस्य कत्वे च कृते ॥ अरुणक् ॥ आ० प० लङ्क्स्ते श्रमि शम्योलोपे श्रसोरल्लोप इत्यलोपे चस्य कत्वे नञ्चापदान्त-स्येत्वनुस्वारे अनुस्वारस्य ययि परसवर्णे इति परसवर्णत्वे अटि च कृते ॥ अरिङ्क्त् ॥

अरिचत् अरैक्षीत् अरिक्त । विचिर् पृथग्भावे ङ् । विनक्ति विङ्क्ते । क्षुदिर् संपे-
पणे ७ क्षुणक्ति क्षुन्ते क्षौत्ता अक्षुदत् अक्षौत्सीत् अक्षुत् । उच्छृदिर् दीप्तिदेवनयोः ट्
क्षुणक्ति क्षुन्ते चच्छर्द् । सेसिचीति वेद् । चच्छृत्से चच्छृदिषे छर्दिता छर्दिष्यति छर्त्स्यति

लुडस्तिपि च्छौ इरितो वेति अडि अटि इत्श्चेति तिप इकारलोपे च कृते ॥ अरिचत् ॥
इरितो वेति सूत्रस्याप्राप्तौ च्छेः सिचि इचो लोपे इत्श्चेति तिप इकारलोपे अस्ति-
सिचोऽपृक्ते इति ईटि चोः कुरिति चस्य कत्वे अटि वदम्रजहलन्तस्याच इति
वृद्धौ आदेशप्रत्यययोरिति तस्य पत्वे सयोगे च कृते ॥ अरैक्षीत् ॥ आ० प० लुडस्ते
च्छौ सिचि इचो लोपे झलो झलीति तलोपे चस्य कत्वे अटि च कृते ॥ अरिक्त ॥
विचिर् पृथग्भावे धातुरस्ति तदग्रे लटस्तिपि रुधादिभ्यः श्रम् इति शमयोर्लोपे चोः
कुरिति चस्य कत्वे ॥ विनक्ति ॥ आ० प० लटस्ते श्रमि श्रसोरल्लोप इत्यल्लोपे शमो-
र्लोपे चोः कुरिति चस्य कत्वे नश्चापदान्तस्येति नस्यानुत्कारे अनुस्वारस्य ययीति
परसवर्णे ॥ विङ्क्ते ॥ क्षुदिर् संपेपणे लटस्तिपि श्रमि शमयोर्लोपे खरि चेति दस्य तत्वे
नस्य णत्वे च कृते ॥ क्षुणक्ति ॥ आ० प० लटस्ते श्रमि शमयोर्लोपे श्रसोरिल्लोपे
झरोझरीति तलोपे टेरेत्वे च ॥ क्षुन्ते ॥ लुटस्तिपि स्यतासी ल्लुटोरिति तासौ
तिपो ङात्वे ङित्वाङ्गिलोपे खरि चेति दस्य तत्वे गुणे च ॥ क्षुत्ता ॥ लुडस्तिपि च्छौ
इरितो वेत्यडि अटि इत्श्चेति तिप इकारलोपे ॥ अक्षुदत् ॥ इरितो वेत्यस्याप्राप्तौ
च्छेः सिचि इचो लोपे इत्श्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि अटि
खरि चेति दस्य तत्वे वदम्रजहलन्तस्याच इति वृद्धौ ॥ अक्षौत्सीत् ॥ आ० प०
लुडस्ते च्छिल लुडीति च्छौ च्छेः सिच् इति सिचि इचो लोपे अटि खरि चेतिदस्य
तत्वे च कृते ॥ अक्षुत् ॥ उच्छृदिर् दीप्तिदेवनयोर्धातुरस्ति उकारस्य उपदेशेजनुनासिक
इत् इत्यनेन इत्सञ्चारपूर्वक लोपे श्रमि शमयोर्लोपे खरि चेति दस्य तत्वे नस्य णत्वे च ॥
क्षुणक्ति ॥ आ० प० लटस्ते श्रमि श्रसोरल्लोप इत्यल्लोपे खरि चेति दस्य तत्वे झरो
झरि सवर्णे इति तलोपे टित आत्मनेपदानामिति टेरेत्वे ॥ छन्ते ॥ लिटस्तिपि
तिपो णञि द्विवे उरत् इत्यनेनाभ्यासञ्चरणस्य रपरे अदादेशे ह्लादिः शेष इति रलोपे
गुगन्तलघूपधस्य चेति गुणे अभ्यासे चर्चलनेनाभ्यासस्य चत्वे ॥ चछर्द् ॥ आ० प०
लिटस्ते धातुद्विवे उरत् इत्यभ्यासञ्चरणस्य रपरे अदादेशे ह्लादिः शेष इति रलोपे
अभ्यासे चर्चन्ति छस्य चत्वे लिटस्तद्गयोरेशिरेच् इति एशि च कृते ॥ चछृदे ॥
आ० प० लिट्मण्यर्थेकनचने धाति धासः से इति धास से धातुद्विवे अभ्यासहलो
लोपे अभ्यासञ्चरणस्य रपरे अदादेशे रलोपे अभ्यासे चर्चन्ति छस्य चत्वे से सिचि-
कृतचृतच्छृदत्त इति इटि तस्य णत्वे ॥ चछृदिषे ॥ इङ्गमावे खरि चेति दस्य

जिहिस हिंसिता । उन्दी क्रेदने १३ उनत्ति उन्तः उन्दन्ति । उन्दाश्कार औनत् औन्ताम्
औन्दन् औनः औनत् औन्दम् । अथू व्यक्तिप्रक्षणकान्तिमतिषु १४ अनक्ति अङ्कः

दत्वे तकारस्य ह्रस्व्यान्भ्यो दीर्घादिति लोपे अटि कृते **ब्रलां जशोन्ते** इति दस्य दत्वे
वाचसाने इति दस्य दत्वे च ॥ अट्ठणेट् ॥ हिसि हिंसाया धातुरस्ति तदग्रे लट्ठितिपि
श्रमि शमयोर्लोपे च कृते हिनस् ति इति जात तत्र इदितो नुम् धातोरिति नुमि उन्-
गागलोपे हिनन् सू ति इति जात तत्र श्रान्नलोप इति तकारलोपे च कृते ॥ हिनस्ति ॥
लिट्ठितिपि तिपो णळि द्वित्वे हलो लोपे इदितो नुम् धातोरिति नुमि नस्यानुस्वारे
कुहोश्चुरिति हस्य शब्दे अभ्यासे चर्चंति हस्य जत्वे ॥ जिहिस ॥ लुट्ठितिपि तासौ
तिपो डाल्वे डित्वाङ्गिलोपे इटि इदितो नुम् धातोरिति नुमि उमो लोपे नस्यानुस्वारत्वे च ॥
हिंसिता ॥ उन्दी क्रेदने धातुरस्ति तदग्रे लट्ठितिपि श्रमि शमयोर्लोपे श्रान्नलोप इति नलोपे
खरि चेति दस्य तत्वे च कृते ॥ उनत्ति ॥ तसि श्रमि शमयोर्लोपे श्रसोरल्लोप इत्यल्लोपे
श्रान्नलोप इति नलोपे खरि चेति दस्य तत्वे झरो झरि सवर्णे इति तकारस्य लोपे
च ॥ उन्त' ॥ झौ शेरन्तादेशे च ॥ उन्दन्ति ॥ लिटि इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः
इति आमि आम इति लिटो लोपे कृच्चानुप्रयुज्यते लिटि इति लिट्ठिपरे कृञि प्र-
युक्ते उन्दाम् कृ लिट् इति जात तत्र लिट्ठितिपि तिपो णळि लिटि धातोरनभ्यास-
स्येति कृञो द्वित्वे उरत् इत्यभ्यासभ्रान्नर्णस्य रपरे अदादेशे हलादिः शोप इति रलोपे
कुहोश्चुरिति कस्य चत्वे अचोष्णिगति इति श्रद्धौ च कृताया कृते चानुस्वारस्य परत-
वर्णत्वे ॥ उन्दाश्कार ॥ लड्ठितिपि श्रमि शमयोर्लोपे श्रान्नलोप इति नलोपे आडजा-
दीनामिति आटि आटश्चेति वृद्धौ खरि चेति दस्य तत्वे इतश्चेति तिप इकारलोपे
झरो झरि सवर्णे इति पूर्वतकारलोपे ॥ औनत् ॥ तामि श्रमि शमयोर्लोपे अल्लोपे
श्रान्नलोप इति नलोपे दस्य तत्वे झरो झरि सवर्णे इति पूर्वतकारलोपे आटि
श्रद्धौ च ॥ औन्ताम् ॥ झौ झोन्त इत्यन्तादेशे श्रमि शमयोर्लोपे अल्लोपे श्रसोरल्लोप
इत्यल्लोपे श्रान्नलोप इति नलोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे ह्रस्व्यान्भ्यो दीर्घा-
दिति तलोपे आडजादीनामिति आटि आटश्चेति श्रद्धौ ॥ औन्दन् ॥ सिपि श्रमि
शमयोर्लोपे खरि चेति दस्य तकारे झरो झरि सवर्णे इति तलोपे श्रान्नलोप
इति नलोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे सस्य रत्वे रस्य पिसर्जनीयत्वे च कृते आडजादी-
नामिति आटि आटश्चेति श्रद्धौ च ॥ औन ॥ मिपि श्रमि शमयोर्लोपे श्रान्नलोप
इति नलोपे तस्यस्यमिपां तांतंताम इति मिपो अमि कृते उनद् अम् इति जात तत्र
आडजादीनामिति आटि आटश्चेति श्रद्धौ कृतायाम् ॥ औन्दम् ॥ अथू व्यक्तिप्रक्षण-
कान्तिमतिषु धातुरस्त्वग्रे लट्ठितिपि श्रमि शमयोर्लोपे चोः कुरिति जस्य गत्वे खरि चेति
गस्य गत्वे च ॥ अनक्ति ॥ तसि श्रमि शमयोर्लोपे अलोपे जस्य गत्वे गस्य गत्वे नस्यानु-

अञ्जन्ति । आनञ्ज आनञ्जिथ आनञ्ज्थ अञ्जिता अञ्क्ता अङ्ग्धि अनजानि आनक् ।
 अञ्जेः सिचि । ७।२।७१। अञ्जेः सिचो नित्यमिट् स्यात् । आञ्जीत् । तञ्जू संकोचने
 १५ तनक्ति तञ्जा तञ्जिता । ओविजी भयचलनयोः १६ विनक्ति विङ्क्ते । विज इडिति

स्वारत्वे अनुस्वारस्य ययीति परसवर्णत्वे ॥ अङ्क्तः ॥ शौ झोन्त इति शस्यान्तादेशे
 श्रमि शमोर्लोपे अङ्गोपे श्राञ्जलोप इति नलोपे नस्यानुस्वारे परसवर्णे च ॥ अञ्जन्ति ॥
 लिट्स्तिपि तिपो णलि लिटि धातोरिति धातुद्वित्वे हलादिः शेष इत्यभ्यासहलो लोपे
 अ अञ् ज् अ इति जाते अत आदेः इत्यकारस्य दीर्घत्वे तस्मान्नुङ्ङिहल इति नुटि
 उटो लोपे संयोगे च कृते ॥ आनञ्ज ॥ थलि लिटि धातोरिति धातोर्द्वित्वे हलादिः
 शेष इति अभ्यासहलोलोपे अत आदेः इति अकारस्य दीर्घत्वे तस्मान्नुङ्ङिहल इति
 नुटि उटो लोपे स्वरतिसूतिसूयतिधुञ्जदितो वेति इटि नस्यानुस्वारे परसवर्णे
 च ॥ आञ्जिथ ॥ इडभावे चोः कुरिति जस्य गत्वे खरि चेति गस्य कत्वे नस्यानुस्वारे-
 ऽनुस्वारस्य च परसवर्णत्वे ॥ आनङ्क्थ ॥ लुटस्तिपि तासौ तिपो ङात्वे टेलोपे स्वरति-
 सूतिसूयतीति इटि ॥ अञ्जिता ॥ इडभावे जस्य गत्वे गस्य कत्वेऽनुस्वारस्य परसवर्णत्वे
 च ॥ अङ्क्ता ॥ लोटो मध्यमैकवचने सिपि सेर्हिरिति सेर्हिल्वे ह्रस्वल्भ्यो हेर्धिरिति
 हेर्धित्वे चोः कुरिति जस्य गत्वे नस्यानुस्वारे अनुस्वारस्य परसवर्णत्वे च अङ्ग्धि इति जातं
 तत्र संयोगे कृते ॥ अङ्ग्धि ॥ लोटो बहुवचने निपि मेर्निः इति मेर्नित्वे आङुत्तमस्य
 पिच्चेति आटि श्रमि शमयोर्लोपे श्राञ्जलोप इति नलोपे ॥ अनजानि । लट्स्तिपि श्रमि
 शमयोर्लोपे श्राञ्जलोप इति नलोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे ह्रस्वल्भ्यो दीर्घा-
 दिति तलोपे जस्य चोः कुरिति गत्वे वावसाने इति गस्य कत्वे आङजादीना-
 मिति आटि च ॥ आनक् ॥ लुटस्तिपि च्लेः सिच् इति सिचि इचो लोपे इतश्चेति
 तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि अञ्जेः सिचि इति इटि इट ईटि
 इति सलोपे आङजादीनामिति आटि ॥ आञ्जीत् ॥ तञ्जू संकोचने लट्स्तिपि श्रमि
 शमयोर्लोपे श्राञ्जलोप इति नलोपे चोः कुरिति चस्य कत्वे ॥ तनक्ति ॥ लुटस्तिपि
 स्यतासी ललुटोरिति तासौ तिपो ङात्वे टेलोपे स्वरतिसूति इति इटि च ॥ तं-
 ङिता ॥ इडभावे चोः कुरिति चस्य कत्वे नस्यानुस्वारत्वेऽनुस्वारस्य परसवर्णत्वे ॥ सङ्क्ता ॥
 ओविजी भयचलनयोस्त्र लट्स्तिपि श्रमि शमयोर्लोपे चोः कुरिति जस्य गत्वे खरि चेति
 गस्य कत्वे ॥ विनक्ति ॥ तसि श्रमि शमयोर्लोपे श्रसोरल्लोप इत्यल्लोपे चोः कुरिति
 जस्य गत्वे खरि चेति गस्य कत्वे च ॥ विङ्क्तः ॥ लिटो मध्यमैकवचने थलि लिटि
 धातोरिति द्वित्वे हलादिः शेष इति अभ्यासहलोलोपे आर्धधातुकस्येड्वल्लादेरिति
 इटि विज इङ् इत्यनेन इटो द्वित्वं, द्वित्वाच्च गुणभावे ॥ विविजिथ ॥ लुटस्तिपि तासौ

ङितम् । विविञ्जिथ विञ्जिता अविनक् अविञ्जित् । शिष्टः विशेषणे १७ शिनष्टि शिष्टः
शिषन्ति । शिनञ्चि शिशेष शिशेषिय शेष्या शेष्यति । हेर्धिः । शिष्टिः शिनपाणि अशि-
नत् शिष्यात् शिष्यात् अशिषत् । एवं पिष्ट संचूर्णेने १८ । भञ्जो आमर्दने १९ ॥ श्रान्न-
लोपः । ६।४।२३। अमः परस्व नस्व लोपः स्वात् । भनक्ति वमञ्जिथ वमञ्ज्थ भञ्ज

तिपो डाल्ते टेलोपे इटि च ॥ विञ्जिता ॥ लट्क्षिपि भ्रमि शमयोर्लोपे इतश्चेति तिप इका-
रलोपे चोः कुरिति जस्य गत्वे स्वरि चेति गस्य कत्वे हृत्क्ष्याब्भ्यो दीर्घादिति
तलोपे अटि च कृते ॥ अविनक् ॥ लुट्क्षिपि । च्लौ च्लेः तिचि इचो लोपे इतश्चेति
तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽष्टृक्ते इति ईटि आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि
इट ईटि इति सलोपे अटि च ॥ अविञ्जित् ॥ शिष्टः विशेषणे धा० तदग्रे लट्क्षिपि
भ्रमि शमयोर्लोपे ह्रुत्वे ॥ शिनष्टि ॥ तसि भ्रमि शमयोर्लोपे श्रसोरल्लोप इत्यलोपे ह्रुत्वे
नश्चापदान्तस्येति नस्यानुस्वारे ॥ शिष्टः ॥ शी श्नन्तः इति शेरन्तादेशे भ्रमि श-
मयोर्लोपे श्रसोरित्यलोपे नस्यानुस्वारे च ॥ शिषन्ति ॥ लटः सिपि भ्रमि शमयोर्लोपे षढोः
कः सि इति पस्य कत्वे आदेशप्रत्यययोरिति तिपः सस्य पत्वे कपोः संयोगे कृते ॥
शिनञ्चि ॥ लिट्क्षिपि तिपो णळि लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे हलादिः
शेष इति शेषहलो लोपे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे ॥ शिशेष ॥ लिटो मध्यमैकवचने
धळि द्वित्वे हलो लोपे ऋादिनियमादिति गुणे च ॥ शिशेषिय लुट्क्षिपि तासौ तिपो डाल्ते
द्वित्वाडिलोपे गुणे ह्रुत्वे च ॥ शेष्य ॥ लट्क्षिपि स्वे षढोः कः सीति पस्य कत्वे
आदेशप्रत्यययोरिति सस्य पत्वे गुणे संयोगे च ॥ शेष्याति ॥ लोटो मध्यमैकवचने
सिपि भ्रमि शमयोर्लोपे सेर्हपिच्चेति सेर्हत्वे श्रसोरल्लोप इत्यलोपे ह्रुत्क्ष्याब्भ्यो
हेर्धिरिति हेर्धित्वे घृना घृरिति धस्य ढत्वे झरो झरि सचर्णे इति पलोपे नस्यानुस्वा-
रेऽनुस्वारस्य च परस्यवर्णत्वे ॥ शिष्टिः ॥ लोट उक्तमैकवचने सिपि भ्रमि रिति भ्रमि
आहुत्तमस्य पिच्चेति आटि भ्रमि शमयोर्लोपे नस्य णत्वे ॥ शिनपाणि ॥ लट्क्षिपि
भ्रमि शमयोर्लोपे इतश्चेति इकारलोपे झलां जशोन्ते इति पस्य ढत्वे हृत्क्ष्याब्भ्यो दी-
र्घादिति तलोपे अटि च कृते ॥ अशिणत् ॥ विधिळिळक्षिपि भ्रमि शमयोर्लोपे यामुटि
उटो लोपे श्रसोरल्लोप इत्यलोपे नस्यानुस्वारे लिङः सलोपोऽनन्त्यस्येति सलोपे तिप
इकारलोपे च ॥ शिष्यात् ॥ आशीर्लिळक्षिपि भ्रमोऽभावात् ॥ शिष्यात् ॥ लुट्क्षिपि च्लि लुडी-
ति च्लौ पुपादिद्युताद्यलदितः परस्मैपदेषु इत्यळि इतश्चेति तिप इकारलोपे अटि च ॥
अशिषत् ॥ एवं पिष्ट चूर्णेने धातो रूपाणि त्रेयानि ॥ भञ्जो आमर्दने धा० तदग्रे लट्क्षिपि भ्रमि
शमयोर्लोपे श्रान्नलोप इति तलोपे चोः कुरिति जस्य गत्वे स्वरि चेति गस्य कत्वे च ॥ भनक्ति ॥
लिटो मध्यमैकवचने धळि लिटि धातोरिति धातुद्वित्वे हलादिः शेष इति हलो लोपे

न्धाताम् । इनधै ऐन्ध ऐन्धाताम् । ऐन्धाः । विद विचारणे २२ विन्ते वेत्ता ॥ इति रुधादयः ॥

॥ अथ तिङन्ते तनादिगणप्रकरणम् ॥

तनु विस्तारे १ ॥ तनादिकृञ्भ्यः उः । ३१ । ७९ । शपोऽपवादः । तनोति त-

इन्धाचक्रे ॥ लुटस्ते तासी तकारस्य ङात्वे टेलोपे इटि च ॥ इन्धिता ॥ लोटः प्रथमैकवचने ते श्रमि शमयोर्लोपे अलोपे नलोपे झपस्तथोर्धोऽध इति तस्य षत्वे टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे झरो झरि सवर्णे इति पूर्वधस्य लोपे आमेत इत्येकारस्यामि ॥ इन्धाम् ॥ आतामि श्रमि शमयोर्लोपे अलोपे नलोपे टेरेत्वे आमेत इत्यामि च ॥ इन्धाताम् ॥ लोट उत्तमपुरुषस्यैकवचने इटि श्रमि शमयोर्लोपे श्रान्नलोप इति नलोपे आहुत्तमस्येति आटि आटश्चेति वृद्धौ ॥ इनधै ॥ लडस्ते श्रमि शमयोर्लोपे श्रसोरिल्लोपे श्रान्नलोप इति नलोपे झपस्तथोर्धोऽध इति तस्य षत्वे झरो झरि सवर्णे इति पूर्वधस्य लोपे आहजादीनामित्याटि आटश्चेति वृद्धौ ॥ ऐन्ध ॥ आतामि । ऐन्धाताम् ॥ लडो मध्यमपुरुषैकवचने थासि श्रमि शमयोर्लोपे अलोपे नलोपे झपस्तथोर्धोऽध इति तस्य षत्वे झरो झरीति पूर्वधस्य लोपे सस्य रुत्वे रेफस्य च विसर्गत्वे आहजादीनामित्याटि आटश्चेति वृद्धौ ॥ ऐन्धाः ॥ विद विचारणे धा० तदप्रे लडस्ते श्रमि शमयोर्लोपे अलोपे स्वरि चेति दस्य तत्वे झरो झरीति तलोपे टेरेत्वे च ॥ विन्ते ॥ लुटस्ते तासी तकारस्य ङात्वे टेलोपे दस्य तत्वे गुणे च ॥ वेत्ता ॥ इति रुधादयः ॥

उपासमहे महेशाहतातानां धीशिवान्नानाम् । श्रीसद्गुरुणां च कृपाफलवह्निमतल्लिकाम् ॥

अथ तनादयः ॥ तनु विस्तारे धा० तदप्रे लडस्तिपि तनादिकृञ्भ्य उः इति शवपवादविधायके उकारे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे च कृते ॥ तनोति ॥ आ० प० लडस्ते तनादिकृञ्भ्य उः इत्युकारे सार्वधानुकमपित् इति द्विद्वत्त्वे द्वित्वाच्च गुणाभावे टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे च ॥ तनुते ॥ लिटस्तिपि तिपो णलि लिटि धातोरिति द्वित्वे ह्लादिः शेष इति हलो लोपे अत उपधाया इति वृद्धौ च ॥ ततान ॥ आ० प० धातोर्द्वित्वे हलो लोपे लिटस्तझयोरेशिरेच् इत्येशि अत एकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि इत्यनेनाभ्यासलोपे धातोरकारस्यैत्वे च ॥ तेने ॥ लुटो मध्यमैकवचने सिपि तासी तिपो ङात्वे द्वित्वाङ्लोपे इटि च ॥ तनितासि ॥ आ० प० लुटस्यासि थासः सेत्वे च ॥ तनितसे ॥ लडस्तिपि स्यतासी ललुटोरिति स्ये इति सस्य षत्वे च ॥ तनिष्यति ॥ आ० प० लडस्ते स्ये इटि टेरेत्वे सस्य षत्वे च ॥ तनिष्यते ॥ लोटस्तिपि तनादिकृञ्भ्य उरित्युकारे गुणे एरुतितीकारस्योकारे च ॥ तनोतु ॥ आ० प० लोटस्ते उकारे टेरेत्वे आमेत इत्येकारस्यामि ॥ तनुताम् ॥ लडस्तिपि उकारे अटि

सायाः असनिष्ठाः । क्षणु हिंसायाम् ३ क्षणोति क्षणुते । ह्यन्तेति न वृद्धिः । अक्ष-
णीत् अक्षंत अक्षणिष्ट अक्षयाः अक्षणिष्ठाः । क्षिणु च ४ । उप्रत्यये लघूपधस्य गुणो वा ।
क्षिणोति क्षेणोति क्षेणिष्ठा अक्षेणीत् अक्षित अक्षेणिष्ट । तृणु अदने ६ तृणोति तर्णोति
तृणते तर्णते । डुकृन् करणे ६ करोति ॥ अत उत्सार्वधातुके । ६।४।११०। उप्र-

र्धवे च ॥ असात ॥ सिञ्जलोपाभावे इटि ध्रुत्वे अटि च ॥ असनिष्ट ॥ धासि च्छौ च्छेः
सिचि तनादिभ्यस्तथासोः इति सिञ्जलोपे अटि जनसनखनां सनञ्जलोः इ-
त्याकारान्तादेशे दीर्घवे च ॥ असाथाः ॥ सिञ्जलोपाभावे इटि सस्य पत्वे ध्रुत्वे अटि च ॥
असनिष्ठाः ॥ क्षणु हिंसायां धा० तदमे छटस्तिपि उकारे गुणे च ॥ क्षणोति ॥ आ० प०
छटस्ते उकारे टेरेत्वे च ॥ क्षणुते ॥ छुडस्तिपि च्छि लुडीति च्छौ च्छेः सिच् इति
सिचि इचो लोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि आर्द्धधा-
तुकस्येइवलादेरिति इटि इट ईटि इति सलोपे अटि च ह्यन्तक्षणश्वसजागृणि-
इच्येदितामिति वृद्धभावे ॥ अक्षणीत् ॥ छुडस्ते च्छौ च्छेः सिचि तनादिभ्य-
स्तथासोः इति सिचो लोपे अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुना-
सिकलोपो झलि इति णलोपे अटि ॥ अक्षत ॥ सिञ्जलोपाभावे आ-
र्द्धधातुकस्येइवलादेरिति इटि सस्य पत्वे ध्रुत्वे अटि च ॥ अक्षणिष्ट ॥ लुडस्थासि
च्छौ च्छेः सिचि इचो लोपे तनादिभ्यस्तथासोरिति सिञ्जलोपे अनुदात्तोपदे-
शवनतितनोत्यादीनामिति णलोपे ॥ अक्षथाः ॥ सिञ्जलोपाभावे इटि सस्य पत्वे
ध्रुत्वे अटि च ॥ अक्षणिष्ठाः ॥ क्षिणु हिंसायां धा० तत्र छटस्तिपि उकारे गुणे च ॥
क्षिणोति ॥ उप्रत्यये लघूपधस्य गुणो वेति पक्षे गुणे ॥ क्षेणोति ॥ छुडस्तिपि तासी
तिपो ङात्वे टेलोपे इटि गुणे च ॥ क्षेणिष्ठा ॥ छुडस्तिपि च्छौ च्छेः सिचि इचो लोपे
आर्द्धधातुकस्येइवलादेरिति इटि इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते
इति ईटि इट ईटि इति सलोपे अटि गुणे च ॥ अक्षेणीत् ॥ आ० प० लुडस्ते च्छौ च्छेः सिचि
तनादिभ्यस्तथासोरिति सिञ्जलोपे अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामिति
णलोपे अटि च ॥ अक्षित ॥ सिञ्जलोपाभावे इटि सस्य पत्वे ध्रुत्वे गुणे अटि च ॥ अक्षेणिष्ट ॥ वृणु
अदने धा० त० छटस्तिपि उकारे गुणे च ॥ तृणोति ॥ उप्रत्यये लघूपधस्येति तकारोत्तरवर्तिन
ऋकारस्य गुणे च ॥ तर्णोति ॥ जा० प० छटस्ते तनादिकृद्भ्य उस्तिपि उकारे गुणे टेरेत्वे च ॥
तृणुते ॥ उप्रत्यये लघूपधस्येति ऋकारस्य गुणे टेरेत्वे च ॥ तर्णुते ॥ डुकृन् करणे धा० तत्र
छटस्तिपि तनादिकृद्भ्य उस्तिपि उकारे पुगन्तलघूपधस्येति ऋकारस्य गुणे सार्व-
धातुकार्द्धधातुकयोस्तिपि उकारे गुणे च ॥ करोति ॥ तसि उकारे ऋकारगुणे कर्त्तः
इति जातं तत्र अत उत्सार्वधातुके इति कृजोऽकारस्य उत्वे ॥ कुरत्तः ॥ श्री शेस्ता-

संपरिभ्यां करोती भूपणे ।६।१।१३७। समवाये च ।६।१।१३८। संपरिपूर्वस्य करोतेः सुद् स्याद्रूपणे संधाते चार्थे । संस्फरोति । अलंकरोतीत्यर्थः । संस्फुर्यन्ति । सङ्गीभवन्तीत्यर्थः । संपूर्वस्य कश्चिदभूपणेऽपि सुद् । संस्कृतंभक्षा इति ज्ञापकात् ॥ उपात्प्रतियन्नवैकृतवाक्याध्याहारेषु च ।६।१।१३९। उपात्कृषः सुद् स्यादेध्वर्थेषु चात्प्रागुक्तयोरर्थयोः । प्रतियन्नो गुणाधानम् । विकृतमेव वैकृतं विकारः । वाक्याध्याहार आकाङ्क्षितैकदेशपूरणम् । उपस्कृता कन्या । उपस्कृता ब्राह्मणाः । एधोदकस्योपस्कुरुते । उपस्कृतं भुङ्के । उपस्कृतं द्रूते । वनु याचने ७ वनुते ववने । मनु अवबोधने ८ मनुते मेने मनिता मनिष्यते मनुताम् अमनुत मन्वीत मनिपीष्ट अमनिष्ट अमत अमनिष्यत ॥ इति तनादयः ॥

लोपे इतश्चेति तिप् इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि वदन्नजहलन्तस्याच इति वृद्धौ अटि सस्य पत्वे च ॥ अकार्पात् ॥ आ० ए० लुङ्स्ते ष्लौ ष्लेः सिचि ह्रस्वादङ्गात् इति सिज्लोपे अटि डिद्वच्चात् गुणाभावे च ॥ अकृत ॥ लडस्तिपि स्ये इटि गुणे अटि सस्य पत्वे तिप् इकारलोपे च ॥ अकारिष्यत् ॥ एवं आ० ए० लुङ्स्ते ॥ अकारिष्यत । संपूर्वकस्य कृधातोः परिपूर्वस्य कृधातोश्च संपरिभ्यां करोती भूपणे इत्यनेन मुटि उटो लोपे ॥ संस्फरोति । अलंकरोतीत्यर्थः ॥ समवाये च इत्यनेन मुटि च ॥ संस्फुर्यन्ति । सङ्गीभवन्तीत्यर्थः ॥ उपस्कृता कन्या ॥ उपस्कृता ब्राह्मणाः ॥ एधोदकस्योपस्कुरुते ॥ उपस्कृतं भुङ्के ॥ उपस्कृतं द्रूते ॥ इत्यत्र उपात्प्रतियन्नवैकृतवाक्याध्याहारेषु चेत्यनेन सुद् भवति उपस्कृता कन्या, भूपिता इत्यर्थः ॥ उपस्कृता ब्राह्मणाः, सङ्गीभूता इत्यर्थः ॥ एधो दकस्य उपस्कुरुते, गुणाधानं कुरुते इत्यर्थः ॥ उपस्कृतं भुङ्के, विकृतं भुङ्के इत्यर्थः । उपस्कृतं द्रूते, अध्याहारयुक्तं द्रूते इत्यर्थः ॥ वनु याचने धा० तदग्रे लट्स्ते तनादिकृषभ्य उः इत्युकारे टेरैत्वे च ॥ वनुते ॥ लिट्स्ते धातुद्वित्वे हल्लोपे लिट्स्तन्नयोरेशिरेच् इत्येशि ववने इति जातं तत्र अत एकह्रस्वमध्येनादेशादेर्लिटीति प्राप्ते नशशदद्वादिगुणानामिति निषेधे ॥ ववने ॥ मनु अवबोधने लट्स्ते तनादिकृषभ्य उरित्युकारे टेरैत्वे च ॥ मनुते ॥ लिट्स्ते लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे हलादिः शेष इति नलोपे लिट्स्तन्नयोरेशिरेच् इति एशि ममने इति जातं तत्र अत एकह्रस्वमध्येनादेशादेर्लिटि इत्यनेनाभ्यासलोपे अकारस्यैत्वे च ॥ मेने ॥ लुट्स्ते तासौ तस्य डत्वे टैर्लोपे इटि च ॥ मनिता ॥ लुट्स्ते स्ये इटि सस्य पत्वे टेरैत्वे च ॥ मनिष्यते ॥ लोट्स्ते उकारे टेरैत्वे आमेत इत्येकारस्यामि च ॥ मनुताम् ॥ लङ्स्ते उकारे अटि च ॥ अमनुत । विधिलिङ्स्ते उकारे लिङः सीयुट् इति सीयुटि उटो लोपे लोपो व्योर्बलीति यलोपे लिङः सलोपोऽनन्वस्येति सलोपे इको यणचितीति यणि ॥ मन्वीत ॥ आशीलिङ्स्ते लिङः सीयुट् इति सीयुटि उटो लोपे आर्ब-

॥ अथ तिङन्ते त्रयादिगणप्रकरणम् ॥

डुकीन् द्रव्यविनिमये १ ॥ त्रयादिभ्यः श्रा ॥३१॥८१॥ शपोऽपवादः क्रीणाति ।
ईहल्यघोः । क्रीणीतः । श्राभ्यस्तयोरातः । क्रीणन्ति । क्रीणासि क्रीणीथः क्रीणीथ ।
क्रीणामि क्रीणीवः क्रीणीमः । क्रीणीते क्रीणाते क्रीणते । क्रीणीपे क्रीणाथे क्रीणीध्वे ।
क्रीणे क्रीणीवहे क्रीणीमहे । चिक्राय चिक्रियतुः चिक्रियुः । चिक्रेथ चिक्रयिथ चिक्रिये

धातुकस्येड्वलादेरिति इटि सुट्तिथोरिति सुटि उटो लोपे सकारयोः पत्वे युत्वे च
॥ मनिपीष्ट ॥ लृडस्ते च्छी च्छेः सिचि इचो लोपे इटि अटि घृत्वे च ॥ अमनिष्ट ॥ लृडस्ते
स्ये इटि अटि सस्य पत्वे च ॥ अमनिष्यन्त ॥ इति तनादयः पूर्णाः ॥

॥ त्रिये श्रीमत्सरस्वत्याः पदपङ्कजरेणवः ॥ सन्तुश्रीसद्गुरुणां च शेमुपीमलसंमुपः ॥ १ ॥

अथ त्रयादयो लिङ्यन्ते ॥ डुकीन् द्रव्यविनिमये धा० लटस्तिपि त्रयादिभ्यः श्रा इत्यनेन
श्राकारे शस्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति लोपे अड्कुप्वाड्नुम्व्यवायेपीति नस्य णत्वे च ॥
क्रीणाति ॥ तसि श्राप्रत्यये कृते शकारलोपे ई हल्यघोः इत्यनेन ईकारे नस्य णत्वे च ॥ क्री-
णीतः ॥ झौ श्राप्रत्यये कृते श्रोन्त इत्यनेन श्रत्यान्तादेशे शलोपे नस्य णत्वे श्राभ्यस्तयोरात
इत्याकारलोपे च ॥ क्रीणन्ति ॥ सिपि श्राकारे शलोपे नस्य णत्वे ॥ क्रीणासि ॥ थसि श्राकारे शलोपे
ई हल्यघोरित्याकारस्य ईकारे च ॥ क्रीणीथः ॥ तथैव थे परे ॥ क्रीणीथ ॥ मिपि त्रया-
दिभ्यः श्रा इति श्राकारे शलोपे नस्य णत्वे ॥ क्रीणामि ॥ थसि श्राकारे शलोपे नस्य
णत्वे ई हल्यघोरिति आकारस्य ईकारे ॥ क्रीणीवः ॥ तथैव मसि ॥ क्रीणीमः ॥ आ० प०
लटस्ते श्राकारे शलोपे नस्य णत्वे ई हल्यघोरिति आकारस्य ईकारे टित् आत्मने-
पदानां टेरे इति टेरेत्वे च ॥ क्रीणीते ॥ आतामि श्राकारे शलोपे नस्य णत्वे टेरेत्वे
श्राभ्यस्तयोरात इति आकारलोपे संयोगे च ॥ क्रीणाते ॥ शे श्राकारे शलोपे नस्य णत्वे
आत्मनेपदेष्वनत इति शस्य अदादेशे श्राभ्यस्तयोरात इत्याकारलोपे टेरेत्वे च ॥
क्रीणते ॥ थसि श्राकारे शलोपे नस्य णत्वे थसः से इति थसः सेत्वे ई हल्यघोरिति
आकारस्य ईकारे संस्य णत्वे च ॥ क्रीणीपे ॥ आथामि श्राकारे शलोपे नस्य णत्वे श्राभ्यस्त-
योरात इत्याकारलोपे टेरेत्वे च ॥ क्रीणाथे ॥ थमि श्राकारे शलोपे नस्य णत्वे ई हल्य-
घोरित्याकारस्य ईकारे टेरेत्वे च क्रीणीध्वे ॥ इटि श्राकारे शलोपे नस्य णत्वे श्राभ्यस्तयो-
रात इत्याकारलोपे टेरेत्वे ॥ क्रीणे ॥ वही श्राकारे शलोपे नस्य णत्वे ई हल्यघोः इति आकारस्य
ईकारे टेरेत्वे ॥ क्रीणीवहे ॥ एवं महिडि । क्रीणीमहे ॥ छिटस्तिपि तिपो णळि लिटि धा-
तोरनभ्यासस्येति द्वित्वे ह्लादिः शेष इति रलोपे कुहोश्चुरित्यभ्यासककारस्य चकारे
अचोऽङ्गिति इति वृद्धौ एचोऽपवायाच इत्यायादेशे ॥ चिक्राय ॥ अतुसि धातुद्वित्वे

क्रेवा क्रेप्यति क्रेप्यते क्रीणात् क्रीणीतात् क्रीणीताम् अक्रीणात् अक्रीणीत क्रीणीयात्
क्रीणीत क्रीयात् क्रेपीए अक्रेपीत् अक्रेष्ट अक्रेप्यत् अक्रेप्यत । प्रीन् तर्पणे कान्तौ च २
प्रीणाति प्रीणीते । श्रीन् पाके ३ श्रीणाति श्रीणीते । मीन् हिंसायाम् ४ ॥ हिनु-

रलोपे कस्य चत्वे अचि श्रुधातुभ्रुवां व्वोरियङ्बङ्गौ इति इयङि ॥ चिक्रियतुः ॥
उसि धातुद्वित्वे ह्रलोपे कस्य चत्वे अचि श्रुधातुभ्रुवां व्वोरियङ्बङ्गौ इती-
यङि ॥ चिक्रियुः ॥ थसि इडभावे गुणे च ॥ चिक्रेथ ॥ पक्षे भारद्वाजमते इटि गुणे
अयादेशे ॥ चिक्रयिथ ॥ आ० प० लटस्ते लिटि धातोरितिद्वित्वे ह्र-
लादिः शेष इति रलोपे ह्रस्व इत्यभ्यास्ताचो ह्रस्वत्वे कुहोश्चुरित्यभ्यासककारस्य
चकारे लिटस्तद्धयोरेशिरेच् इत्येति अचि श्रुधातुभ्रुवां व्वोरितीयङि ॥
चिक्रिये ॥ लृटस्ते तासी तस्य ङात्वे ङि लोपे गुणे च ॥ क्रेता ॥ लृटस्ते स्वे सस्य पत्वे गुणे च ॥
क्रेप्यते ॥ लोटस्तिपि श्राकारे शलोपे नस्य णत्वे एरुरिति तिप इकारस्योकारे ॥ क्रीणात् ॥
तुह्योस्तातडिति तातडि ई ह्रल्यघोः इत्याकारस्य ईकारे ॥ क्रीणीतात् ॥ आ० प०
लोटस्ते श्राकारे शलोपे नस्य णत्वे ई ह्रल्यघोरित्याकारस्य ईकारे टेरत्वे आमेत इत्येका-
रस्य आमि च ॥ क्रीणीता ॥ लङस्तिपि श्राकारे शलोपे नस्य णत्वे इतश्चेति तिप इकारलोपे
अटि च ॥ अक्रीणात् ॥ आ० प० । लङस्ते श्राकारे शलोपे नस्य णत्वे अटि ई ह्रल्य-
घोरित्याकारस्य ईकारे ॥ अक्रीणीत ॥ विधिलिङ्गस्तिपि यासुद् परस्मैपदेष्विति यासुटि
उटो लोपे श्राकारे शलोपे नस्य णत्वे इतश्चेति तिप इकारलोपे लिङः सलोपोऽनन्व्य-
स्येति सलोपे ई ह्रल्यघोरित्याकारस्य ईकारे ॥ क्रीणीयात् ॥ आ० प० विधिलिङ्गस्ते
लिङः सीयुट् इति सीयुटि उटो लोपे लोपो व्योर्बलीति यलोपे लिङः सलो-
पोऽनन्व्यस्येति सलोपे श्राकारे शलोपे नस्य णत्वे श्राभ्यस्तपोरातः इत्याकारलोपे ॥
क्रीणीत ॥ आशीर्लिङ्गस्तिपि यासुटि उटो लोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे स्कोः संपो-
द्योरन्ते चेति सलोपे ॥ क्रीयात् ॥ आ० प० आशीर्लिङ्गस्ते सीयुटि उटो लोपे लोपो
व्योर्बलीति यलोपे सुहृतिथोरिति सुटि उटो लोपे उमयो. सकारयो. पत्वे ष्टुत्वे गुणे
च ॥ क्रेपीष्ट ॥ लृङस्तिपि च्छौ च्छेः सिचि इचो लोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्ति-
सिचोऽपृक्ते इति ईटि सिचि वृद्धिरिति वृद्धौ अटि च ॥ अक्रेपीत् ॥ आ०
प० लृङ्गस्ते च्छौ च्छेः सिचि इचो लोपे अटि गुणे फरे च ॥ अक्रेष्ट ॥ लृटस्तिपि स्य-
तासी लृलृटोरिति स्वे अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे सस्य पत्वे गुणे च ॥ अक्रेप्यत् ॥
आ० प० लृङ्गस्ते स्वे अटि सस्य पत्वे गुणे च अक्रेप्यत् ॥ प्रीन् तर्पणे कान्तौ च धा० तदभे
लिङ्गस्तिपि श्राकारे शलोपे नस्य णत्वे च ॥ प्रीणाति ॥ आ० प० लृटस्ते श्राकारे शलोपे
नस्य णत्वे ई ह्रल्यघोरित्याकारस्य ईकारे टेरत्वे च ॥ प्रीणीते ॥ श्रीन् पाके लृटस्तिपि
श्राकारे शलोपे नस्य णत्वे च ॥ धीणाति ॥ आ० प० लृटस्ते श्राकारे शलोपे नस्य णत्वे

स्कुञ् आप्रवणे ६ ॥ स्तम्भुस्तुम्भुस्काम्भुस्कुम्भुस्कुम्भ्यः शुभ्र ॥३१॥८२॥
चात् आ । स्कुनोति स्कुनाति स्कुनुते स्कुनीते चुस्काव चुस्कुरे स्कोता अस्कोपीत् अस्कोष्ट ।
साम्भवाद्वयञ्जलारः तौत्राः । सर्वे रोधनार्थाः परस्मैपदिनः ॥ ह्रलः श्रः शानज्झौ
३१॥८३॥ ह्रलः परस्र श्रः शानजादेशः साद्धौ परे । सामान ॥ जृस्तम्भुमुचुम्भुचु-
मुचुग्लुचुग्लुचुम्भिव्यञ्ज ३१॥९८॥ च्छेरद् वा स्वात् ॥ स्तन्भेः ॥८॥३१९७॥

यवायाव इत्यादि च ॥ सिपाय ॥ आ० प० छिट्से द्वित्वे लिटस्तद्दयोरेशियेच
इलेशि सत्य पत्वे एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्येति यणि ॥ शिथ्ये ॥ लुट्स्तिपि स्यता-
सी लृलुटोरिति तासौ तिपो डत्वे डित्त्वाडिलोपे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति
गुणे च ॥ सेता ॥ स्कुञ् आप्रवणे धा० छट्स्तिपि त्रयादिभ्य इति श्राकारे शलोपे च
स्कुनाति ॥ स्तम्भुस्तुम्भुस्काम्भुस्कुम्भुस्कुम्भ्यः श्रुञ्चेति श्रौ शकारलोपे सार्व-
धातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे च ॥ स्कुनोति ॥ आ० प० छट्से स्तम्भुस्तुम्भु-
स्काम्भवति श्रौ शलोपे टेरेत्वे च ॥ स्कुनुते ॥ श्राकारे शलोपे ई ह्रल्यघोरिलाकारस्य
ईकारे टेरेत्वे च ॥ स्कुनीते ॥ छिट्स्तिपि छिटि धातोरिति द्वित्वे शर्पूर्वाः स्वयः
इति सलोपे कुहोश्चुरिति कत्य चत्वे अचोऽपिणिति इति वृद्धौ एचोयवायाव
इति आवि च ॥ चुस्काव ॥ आ० प० छिट्से द्वित्वे शर्पूर्वाः स्वय इत्थम्यासलोपे
कुहोश्चुरिति कत्य चत्वे लिटस्तद्दयोरेशियेच् इलेशि अचि शुधातुभ्रवां य्वो-
रिति डवडि ॥ चुस्कुरे ॥ लुट्स्तिपि तासौ तिपो डत्वे टिलोपे गुणे च ॥ स्कोता ॥ लुट्-
स्तिपि ष्टौ ष्टेः सिचि इचो लोपे इत्तश्चेति इकारलोपे अस्तिसिचोपृक्ते इति ईटि
सत्य पत्वे अटि सिचि वृद्धिः परस्मैपदेष्विति वृद्धौ ॥ अस्कोपीत् ॥ आ० लुट्से ष्टौ
ष्टेः सिचि इचो लोपे सत्य पत्वे गुणे ष्टवे अटि च ॥ अस्कोष्ट ॥ सम्भुधातोर्लोट्
भ्यमैकवचने सिचि श्राकारे सेहपिचेति सेहिले ह्रलः श्रः शानज्झौ इति
श्राकारस्य शानचि शलोपे च अनिदितां ह्रल उपधायाः छिति इति
नलोपे अतो हेः इति हलोपे च ॥ सामान ॥ विस्तम्भू धातोर्ह्रलस्तिपि ष्टौ
अटि इत्तश्चेति तिप इकारलोपे जृस्तम्भुमुचुम्भुचुग्लुचुग्लुचुम्भिव्य-
ञ्चेति च्छेरडि अनिदितामिति नलोपे स्तम्भेः इति सत्य पत्वे ष्टवे च ॥
व्यष्टमत् ॥ भडोभावे ष्टेः सिचि इचो लोपे इटि तिप इकारलोपे अस्तिसिचोपृक्ते
इति ईटि इट ईटि इति सलोपे अटि च कृते ॥ असम्भीत् ॥ युञ् क्वन्ने धा० छट्स्तिपि
श्राकारे शलोपे ॥ युनाति ॥ आ० प० छट्से श्राकारे शलोपे ई ह्रल्यघोरिलात् ईकारे टे-

१ ह्रलः श्रः शानज्झौ ॥ सामानेति । अजाघोरेरिति लुकि कर्णव्ये रुनिपातपरिभाषा न प्रवर्तते सू-
चारमसामर्थ्यात् । अत एव जहीलत्र द्विलोपवारणायैव परिभाषा नोपपन्नता ॥

अवारिष्टाम् अवरिष्ट अवरीष्ट अवूर्ष्ट । धूष् कम्पने १६ धुनाति धुनीते धोता धविता

एशि ऋच्छत्पृतामिति गुणे च कृते ॥ ववरे ॥ लुटस्तिपि स्यतासी लुटोरिति तासौ लुटः प्रथमस्य डारौरसः इति तिपो डाल्त्वे डित्वाङ्ङेलोपे आर्द्धधातुकस्येङ्-
 वलादेरिति इटि सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे वृत्तो वा इत्यनेन इटो दीर्घत्वे च कृते ॥ वरीता ॥ दीर्घत्वाभावे ॥ वरिता ॥ आशीर्लिङ्स्तिपि यासुट्परस्मैपदेषूदात्तो ङिच्चेति यासुटि इतश्चेति तिप इकारलोपे स्क्रोः संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे उदोष्यपूर्वस्येति ऋदन्ताङ्गस्य ल्त्वे हलि चेति दीर्घत्वे कृते कृते च अचो रहा-
 भ्यां द्वे इति यकारस्य द्वित्वे ॥ वूर्थात् ॥ आ० प० आशीर्लिङ्स्ते लिङ्गः सीयुट् इति सीयुटि उटो लोपे लोपो व्योर्वलीति यलोपे सुट्तिथोरिति सुटि उटो लोपे लिङ्गसिचोरात्मनेपदेष्विति वेटि ऋच्छत्पृतामिति गुणे आदेशप्रत्य-
 ययोरित्युभयोः सकारयोर्मूर्द्धन्यत्वे षुना षुरिति तस्य ल्त्वे च कृते ॥ वरिपीष्ट ॥ इडभावे लिङ्स्ते सीयुटि उटो लोपे यलोपे सुटि उटोलोपे उदोष्यपूर्वस्येति ऋदन्ता-
 ङ्गस्योकारे हलि चेति दीर्घत्वे उभयोः सकारयोश्चकारे कृते षुत्वे च कृते ॥ वूर्षाष्ट ॥ लुङ्स्तिपि चिल्लुङीति च्छौ च्छेः सिचि इति सिचि इचो लोपे आर्द्धधातुकस्ये-
 ङ्गवलादेरिति इटि इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि इट ईटि इति सलोपे सिचि वृद्धिः परस्मैपदेष्विति वृद्धौ अटि दीर्घत्वे च कृते ॥
 ॥ अवारीत् ॥ लुङ्गः प्रथमस्य द्विवचने तसि च्छौ च्छेः सिचि इचो लोपे इटि सिचि वृद्धिः परस्मैपदेष्विति वृद्धौ अटि तस्थस्थमिपां तांतंताम इति तामि सस्य फत्वे षुत्वे वृत्तो वेति इटो दीर्घत्वे च ॥ अवारीष्टम् । दीर्घत्वाभावे । अवारिष्टम् ॥ आ०प०लुङ्स्ते च्छौ च्छेः सिचि इचो लोपे लिङ्गसिचोरात्मनेपदेष्विति वेटि गुणे अटि वृत्तो वेति दीर्घत्वे सस्य फत्वे षुत्वे च ॥ अवरीष्ट ॥ दीर्घाभावे ॥ अवरिष्ट ॥ लिङ्गसिचोरिति इड-
 भावे च्छौ सिचि इचो लोपे उदोष्यपूर्वस्येति ऋदन्ताङ्गस्योकारे हलि चेति दीर्घत्वे सस्य फत्वे षुत्वे अटि च कृते ॥ अवूर्ष्ट ॥ धूष् कम्पने धातुरस्यग्रे लट्स्तिपि कादिभ्यः
 श्वा इति श्वाकारे शलोपे प्वादीनां ह्रस्व इति धकारोत्तरवर्तिन ऊकारस्य ह्रस्वत्वे च कृते ॥ धुनाति ॥ आ० प० लट्स्ते श्वाकारे शलोपे ई ह्रस्वयोरित्याकारस्य ईकारे टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे प्वादीनां ह्रस्व इति उकारस्य ह्रस्वत्वे च ॥ धुनीते ॥ लुटस्तिपि तासौ तिपो डाल्त्वे डित्वाङ्ङिलोपे स्वरतिसूतिसूय-
 तिधूञ्ज्दिनो वेति वेटि गुणे एचोयवायाव इत्यवि ॥ धविता । इडभावे च । धोता ॥ लुङ्स्तिपि च्छौ च्छेः सिचि इचो लोपे स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मैपदेष्विति इटि इत-
 श्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि इट ईटि इति सलोपे सिचि

लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु । ७।२।४२। वृद्धवृद्धभ्यामृदन्ताच्च परयोर्लिङ्सिचोरिद्वा
 स्यात्तडि ॥ न लिङि । ७।२।३९। वृत् इटो लिङि न दीर्घः । स्तरिपीष्ट । उञ्चेति कि-
 तम् । स्तीर्षाष्ट । सिचि च परस्मैपदेषु । अस्तारीत् अस्तारिष्टाम् अस्तारिषुः । अस्तारिष्ट
 अस्तीर्षे । कृष् हिंसायाम् १४ कृणाति कृणीते चकार चकरे कृष् वरणे १५ कृणाति
 कृणीते बवार बवरे बरिता बरीता । ब्दोष्टपेलुत्तम् । वूर्यात् वरिपीष्ट वूर्पाष्ट अवारीत्

चेति दीर्घत्वे च ॥ स्तीर्षात् ॥ आ० प० आशीर्लिङ्गस्ते तीयुटि उटो लोपे लोपो
 व्योर्बलीति यलोपे मुट्तिथोरिति मुटि उटो लोपे लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु
 इति इट्बिकल्पे गुणे न लिङि इति वृत्तो वेति सूत्रप्राप्तदीर्घत्वे निषेधे उभयोः
 सकारयोः पत्वे ष्ट्वे च ॥ स्तरीपीष्ट ॥ इडभावे ऋत इद् धातोः इति इकारे हलि
 चेति दीर्घत्वे ॥ स्तिर्षाष्टि ॥ लुडस्तिपि च्लि, लुडीति च्लौ च्लेः सिच् इति तिचि
 इचो लोपे आर्द्धधातुकस्येति इटि इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽष्टुक्ते
 इति ईटि इट ईटि इति सलोपे सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु इति वृद्धौ च ॥
 अस्तारीत् ॥ तस्यस्यभिषां तांतताम इति तसस्त्यामि कृते च्लौ च्लेः सिचि इचो
 लोपे आर्द्धधातुकस्येति इटि अटि सिचि वृद्धिः परस्मैपदेष्विति वृद्धौ सत्य पत्वे
 ष्ट्वे च ॥ अस्तारिष्टाम् ॥ लुडो शौ सिजभ्यस्तविदिभ्यश्चेति शेर्हसि सुट् इति
 जस्येत्संज्ञायां जस्य लोपे च्लौ च्लेः सिचि इचो लोपे इटि वृद्धौ अटि सत्य पत्वे च ॥ अ-
 स्तारिषुः ॥ आ० प० लुडस्ते च्लौ च्लेः सिचि इजलोपे लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु इति
 इटि गुणे अटि सत्य पत्वे ष्ट्वे च ॥ अस्तारिष्ट ॥ इडभावपक्षे ऋत इद् धातोः इति ऋ-
 कारान्ताङ्गस्य इकारे हलि चेति दीर्घत्वे च सत्य पत्वे ष्ट्वे अटि च ॥ अस्तीर्षे ॥ कृष् हिं-
 सायां धा० उटस्तिपि आकारे शलोपे नस्य णत्वे प्वादीनां ह्रस्व इति ह्रस्वत्वे च
 ॥ कृणाति ॥ आ० प० लुडस्ते आकारे शलोपे नस्य णत्वे ई ह्रस्वघोरित्वात् ईत्वे टेरेत्वे
 च ॥ कृणाति ॥ लिटस्तिपि तिपो णलि द्वित्वे उरत् इति अम्यासश्रवणस्य रपरे अदादेशे
 हलादिः शेष इति लोपे कुहोश्चुरिति कस्य चत्वे अचोष्णिगिति इति वृद्धौ च
 ॥ चकार ॥ आ० प० लिटस्ते द्वित्वे अम्यासश्रवणस्य उरत् इति रपरे अदादेशे हला-
 दिः शेष इति रलोपे कुहोश्चुरिति कस्य चत्वे लिटस्तप्तयोरेशिरेच् इति एशि
 ऋच्छत्पृतामिति गुणे च ॥ चकरे ॥ कृष् वरणे धा० लुटस्तिपि आकारे शलोपे नस्य
 णत्वे प्वादीनां ह्रस्व इति ह्रस्वत्वे च ॥ कृणाति ॥ आ० प० लुटस्ते आकारे शलोपे नस्य
 णत्वे ई ह्रस्वघोरित्वात् ईत्वे टेरेत्वे प्वादीनां ह्रस्व इति ह्रस्वत्वे च ॥ कृणाति ॥ लिट-
 स्तिपि तिपो णलि लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे अम्यासश्रवणस्य उरत् इति
 रपरे अदादेशे रलोपे अचोष्णिगिति इति वृद्धौ च ॥ ववार ॥ आ० प० लिटस्ते द्वित्वे
 उरत् इति रपरे अदादेशे हलादिः शेष इति रलोपे लिटस्तप्तयोरेशिरेच् इति

अवारिष्टाम् अवरिष्ट अवरीष्ट अवूर्ध् । धूब् कम्पने १६ धुनाति धुनीते धोता धविता

एशि ऋच्छत्पृतामिति गुणे च कृते ॥ वने ॥ लुटस्तिपि स्यतासी लुलुटोरिति तासी लुटः प्रथमस्य डारौरसः इति तिपो डाल्ते डित्वाङ्लोपे आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे वृत्तो वा इत्यनेन इटो दीर्घत्वे च कृते ॥ वरीता ॥ दीर्घत्वाभावे ॥ वरिता ॥ आशीर्लिङ्स्तिपि यासुदपरस्मैपदेपूदात्तो ङित्त्वेति यासुटि इतश्चेति तिप इकारलोपे स्कोः संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे उदोऽध्यपूर्वस्येति ऋदन्ताङ्गस्य उल्ले हलि चेति दीर्घत्वे कृते कृते च अचो रहाभ्यां ङे इति यकारस्य द्वित्वे ॥ वूर्धात् ॥ आ० प० आशीर्लिङ्गस्ते लिङ्गः सीयुट् इति सीयुटि उटो लोपे लोपो व्योर्वलीति यलोपे सुट्तिथोरिति सुटि उटो लोपे लिङ्गसिचोरात्मनेपदेष्विति वेटि ऋच्छत्पृतामिति गुणे आदेशप्रत्यययोरित्युभयोः सकारयोर्द्वन्द्वन्यत्वे घृना घृरिति तस्य टत्वे च कृते ॥ वरिषीष्ट ॥ इडभावे लिटस्ते सीयुटि उटो लोपे यलोपे सुटि उटोलोपे उदोऽध्यपूर्वस्येति ऋदन्ताङ्गस्योकारे हलि चेति दीर्घत्वे उभयोः सकारयोऽप्यकारे कृते घृत्वे च कृते ॥ वूर्षीष्ट ॥ लुङ्स्तिपि चिल्लुङ्गीति ङौ ङ्लेः सिच् इति सिचि इचो लोपे आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि इट् ईटि इति सलोपे सिचि वृद्धिः परस्मैपदेष्विति वृद्धौ अटि दीर्घत्वे च कृते ॥ अवारीत् ॥ लुङ्गः प्रथमस्य द्विवचने तसि ङौ ङ्लेः सिचि इचो लोपे इटि सिचि वृद्धिः परस्मैपदेष्विति वृद्धौ अटि तस्थस्यमिपां तांतंताम इति तामि सस्य षत्वे ध्रुत्वे वृत्तो वेति इटो दीर्घत्वे च ॥ अवारीष्टाम् । दीर्घस्याभावे । अवारिष्टाम् ॥ आ० प० लुङ्गस्ते ङौ ङ्लेः सिचि इचो लोपे लिङ्गसिचोरात्मनेपदेष्विति वेटि गुणे अटि वृत्तो वेति दीर्घत्वे सस्य पत्वे ध्रुत्वे च ॥ अवरीष्ट ॥ दीर्घाभावे ॥ अवरिष्ट ॥ लिङ्गसिचोरिति इडभावे ङौ सिचि इचो लोपे उदोऽध्यपूर्वस्येति ऋदन्ताङ्गस्योकारे हलि चेति दीर्घत्वे सस्य पत्वे ध्रुत्वे अटि च कृते ॥ अवूर्ध् ॥ धूब् कम्पने धातुरस्यग्रे लुटस्तिपि ऋादिभ्यः श्वा इति श्वाकारे शलोपे प्वादीनां ह्रस्व इति षकारोत्तरवर्तिन ऊकारस्य ह्रस्वत्वे च कृते ॥ धुनाति ॥ आ० प० लुटस्ते श्वाकारे शलोपे ई ह्रस्वघोरिवाकारस्य ईकारे टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे प्वादीनां ह्रस्व इति उकारस्य ह्रस्वत्वे च ॥ धुनीते ॥ लुटस्तिपि तासी तिपो डाल्ते डित्वाङ्लोपे स्वरतिसूतिसूयतिधूर्द्धितो वेति वेटि गुणे एचोयचायाव इत्यपि ॥ धविता ॥ इडभावे च । धोता ॥ लुङ्गस्तिपि ङौ ङ्लेः सिचि इचो लोपे स्तुसुधूर्द्धभ्यः परस्मैपदेष्विति इटि इतश्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसिचोऽपृक्ते इति ईटि इट् ईटि इति सलोपे सिचि

अधावीत् अपविष्ट अधोष्ट । ग्रह उपादाने १७ गृह्णाति गृहीते जमाह जगृहे ॥ ग्रहो-
ऽलिटि दीर्घः । ७।२।३७ एकाचो ग्रहविहितस्येदो दीर्घो न तु लिटि । ग्रहीता
गृह्णावु ॥ हलश्रः शानज्झौ । ३।१।८३। हलः परस्य श्रः शानजादेशः स्यादौ
परे । गृह्णाण गृह्णात् ग्रहीषीष्ट । इत्येति न वृद्धिः । अग्रहीत् अग्रहीष्टाम् अग्रहीष्ट

वृद्धिः परस्मैपदेष्विति वृद्धौ आवि अटि दीर्घत्वे च कृते ॥ अधावीत् ॥
आ० प० लुङ्स्ते च्छेः सिचि इचो लोपे स्वरतिसूति इति इटि गुणे अवि अटि
सस्य पत्वे घृत्वे च ॥ अधविष्ट ॥ इडभावे ॥ अधोष्ट ॥ ग्रह उपादाने धातुरस्ति तत्र लटस्तिपि
क्रादिभ्यः श्रा इति श्राकारे शलोपे ग्रहिज्येति गकारान्तर्वातरकारस्य संप्रसारणे ऋकारे
कृतो पूर्वस्वरे च अद्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेपीति नस्य णत्वे ॥ गृह्णाति ॥ आ० प० लटस्ते
श्राकारे ग्रहिज्येति संप्रसारणे ई ह्रस्वघोरिल्याकारस्य ईकारे टित् आत्मनेपदानां
टेरे इति टेरेत्वे च कृते ॥ गृह्णीते ॥ लिटस्तिपि तिपो णलि लिटि धातोरनभ्यासस्येति
द्वित्वे हलादिः शेष इत्यभ्यासगतपोरेफहकारयोर्लोपे कुहोश्चुरिति गस्य जत्वे अत उ-
पधाया इति वृद्धौ ॥ जमाह ॥ आ० प० लिटस्ते लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे
हलादिः शेष इति रेफहकारयोर्लोपे कुहोश्चुरिति गस्य जत्वे ग्रहिज्येति संप्रसारणे
लिटस्तद्धयोरेशिरेजिति एशि कृते ॥ जगृहे ॥ लुटस्तिपि स्यतासी लृलु-
टोरिति तासौ लुटः प्रथमस्य डारौरसः इति तिपो ङत्वे डित्वाटिलोपे आर्द्ध-
धातुकस्येङ्वलादेरिति इटि ग्रहोऽलिटि दीर्घः इति इट इकारस्य दीर्घत्वे च कृते ॥
ग्रहीता ॥ लोटस्तिपि श्राकारे शलोपे एरुः इतीकारस्योत्वे अद्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेपीति
नस्य णत्वे ग्रहिज्येति संप्रसारणे च कृते ॥ गृह्णातु ॥ आ० प० लोटस्ते श्राकारे
शलोपे संप्रसारणे नस्य णत्वे ई ह्रस्वघोरिल्याकारस्य ईकारे टित् आत्मनेपदानां
टेरे इति टेरेत्वे आमेत इत्येकारस्य आमि च कृते ॥ गृह्णीताम् ॥ लोटो मध्यमस्यैकवचने
सिपि सेर्हापिञ्चेति सेर्हत्वे क्रादिभ्यः श्रा इति श्राकारे ग्रहिज्यावगिन्यधीति सं-
प्रसारणे हलः श्रः शानज्झौ इति शानचि कृते ग्रह शानच् हि इति जातं तत्र हलन्त्यमिति
च लोपे उपदेशेजनुनासिक इत् इति नकारोचरत्वाकारलोपे लशक्तञ्जिते इति
शलोपे संप्रसारणे नस्य णत्वे अतो हेरिति हिलोपे च कृते ॥ गृह्णाण ॥ आशीलिङ्स्तिपि
यासुट्परस्मैपदेष्विति यासुटि उटो लोपे इत्श्चेति तिप इकारलोपे ग्रहिज्येति
संप्रसारणे स्कोः संयोगाद्योरन्ते चेति सलोपे च कृते ॥ गृह्णात् ॥ आ० प० आशीलि-
ङ्स्ते लिङः सीयुट् इति सीयुटि उटो लोपे लोपो व्योर्वलीति णलोपे सुट्तिथो-
रिति मुटि उटो लोपे आर्द्धधातुकस्येङ्वलादेरिति इटि ग्रहोऽलिटि दीर्घः इति
इकारस्य दीर्घत्वे उभयोः सकारयोः पत्वे घृत्वे च ॥ ग्रहीषीष्ट ॥ लुटस्तिपि च्लि लुङीति
च्यौ च्छेः सिच् इति सिचि इचो लोपे इटि इत्श्चेति तिप इकारलोपे अस्तिसि-

अप्रहीषताम् । कुप निष्कर्षे १८ कुष्णाति कोपिता । अश भोजने १९ अश्नाति अश
अशिता अशिष्यति अश्नातु अशान । मुप स्तेये २० मोपिता मुपाण । ज्ञा अवबोधने २१
जज्ञौ । वृङ् संभक्तौ २२ वृणीते ववृपे ववृष्टे वरिता वरीता अवरिष्ट अवरीष्ट अवृत ॥
इति त्रयादयः ॥

चोऽपृक्ते इति इटि इट ईटि इति श्लोपे अटि च कृते ह्यन्तेति वृह्यभावे
॥ अप्रहीत् ॥ द्विवचने तसि च्छी च्छेः सिचि इचो लोपे तस्यस्यमिपामिति
तसस्तामि इटि अटि **ग्रहोऽलिटि दीर्घ** इति दीर्घत्वे सस्य पत्वे च कृते ॥
अप्रहीष्टाम् ॥ आ० प० लुङ् प्रथमस्य द्विवचने आतामि च्छी च्छेः सिचि इचो लोपे इटि
ग्रहोऽलिटि इति इकारदीर्घत्वे अटि सस्य पत्वे च कृते ॥ अप्रहीषताम् ॥ कुप
निष्कर्षे धातुरस्ति तत्र लटस्तिपि श्राकारे श्लोपे **रपाभ्यां नो ण** इति नस्य णत्वे
॥ कुष्णाति ॥ लुटस्तिपि तासौ तिपो ङात्वे ङित्वाङ्लोपे इटि पुगन्तलघूपधस्येति
गुणे ॥ कोपिता ॥ अश भोजने धातुरस्यग्रे लटस्तिपि श्राकारे श्लोपे च कृते ॥ अश्नाति ॥
लिटस्तिपि तिपो णळि **लिटि धातोरनभ्यासस्येति** द्वित्वे हलादिः शेष इति
शेषहल्लोपे दीर्घत्वे च ॥ आश ॥ लुटस्तिपि **स्यतासौ ललुटोरिति** तासौ लुटः
प्रथमस्येति तिपो ङात्वे ङित्वाङ्लोपे इटि च कृते ॥ अशिता ॥ लुटस्तिपि स्वे इटि सस्य
पत्वे च कृते ॥ अशिष्यति ॥ लोटस्तिपि **क्वादिभ्यः श्रा** इति श्राकारे .एरुः इति तिप
इकारस्य उकारे च कृते ॥ अश्नातु ॥ लोटो मध्यमैकवचने सिपि **सेर्हपिचेति** सेर्हत्वे
क्वादिभ्यः श्रा इति श्राकारे **हलः श्रः शानजज्ञौ** इति शानचादेशे श्लोपे च-
लोपे **अतो हेः** इति हेर्लुकि ॥ अशान ॥ मुप स्तेये धातुरस्यग्रे लुटस्तिपि तासौ तिपो
ङात्वे ङित्वाङ्लोपे **आर्द्धधातुकस्येड्वल्लादेरिति** इटि पुगन्तलघूपधस्येति
गुणे च कृते ॥ मोपिता ॥ लोटो मध्यमैकवचने सिपि श्राकारे **सेर्हपिचेति** सेर्हत्वे
हलः श्रः शानजज्ञौ इति श्राकारस्य शानच्चि श्लोपे चलोपे **अतो हेः** इति हलोपे
नस्य णत्वे च कृते ॥ मुपाण ॥ ज्ञा अवबोधने धातुरस्यग्रे लिटस्तिपि तिपो णळि **लिटि**
धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे हलादिः शेष इति शेषहल्लोपे आत औ णालः
इति णळ औकारे कृते कृतायां च वृद्धौ ॥ जज्ञौ ॥ वृङ् संभक्तौ धातुरस्ति तत्र लटस्ते
श्राकारे श्लोपे **ईहल्यघोरिति** आकारस्य ईकारे दित आत्मनेपदानां टेरे इति
टेरेत्वे नस्य णत्वे च कृते ॥ वृणीते ॥ लिटो मध्यमैकवचने धात्ति **थासः से** इति थासः
सेकारे **लिटि धातोरनभ्यासस्येति** द्वित्वे **उरत्** इति रपरे अदादेशे **हलादिः**
शेष इति श्लोपे सस्य पत्वे च कृते **कृसृष्टुवृस्तुष्टुश्रुवोलिटि** इति इडभावे ॥ ववृपे
॥ लिटो मध्यमवहुवचने ध्वमि धातोर्द्वित्वे **उरत्** इति रपरे अदादेशे **हलादिः शेष** इति

॥ अथ तिङन्ते चुरादिगणप्रकरणम् ॥

चुर स्तेये ? ॥ सत्यापपाशरूपघीणातूलश्लोकसेनालोमत्वचवर्मवर्ण-
चूर्णचुरादिभ्यो णिच् । ३।१।२५। एभ्यो णिन् स्यात् । चूर्णान्तेभ्यः प्रातिपदिका-
द्वात्वर्थे इत्येव सिद्धम् । तेषामिह प्रदणं प्रपञ्चार्थम् । चुरादिभ्यस्तु स्वार्थे । पुगन्तेति गुणः
सनाद्यन्ता इति धातुत्वम् । तिप्शवादि गुणयादेशौ । चोरयति ॥ णिचञ्च १।३।७४।
णिजन्तादात्मनेपदं स्यात्कर्तृगामिनि क्रियाफले । चोरयते चोरयामास चोरयिता चोर्व्यात्

रलोपे इणः पीध्वं लुङ्लिटां धोङ्गात् इति धस्य ङने टेरेने च कृते ॥ बहुद्वे ॥
दुटस्तिपि तासौ तिपो ङात्वे ङित्वाङ्लोपे इटि सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे
वृत्तो वेति दीर्घत्वे ॥ वरीता । दीर्घाभाये । वरिता ॥ लुङ्स्ते चिल लुङ्ङीति च्लौ
च्लेः सिच् इति सिचि इचो लोपे इटि गुणे अटि सस्य पत्वे पुत्वे च कृते ॥ अवरीष्ट ॥
वृत्तो वेति दीर्घत्वे ॥ अवरीष्ट ॥ इडभावे च च्लौ च्लेः सिचि इचो लोपे उञ्चेति सिचः
किरिरे कित्नादृणामाये ह्रस्वादङ्गात् इति सलोपे च कृते ॥ अवृत्त ॥ इति मयादयः
समाप्ताः ॥

नुम श्रीकेशवकृपाकल्पमहोमतालिकाम् । स्वाश्रिताभीष्टफल्दा सर्वसतापहारिणीम् ॥ १ ॥

अथचुरादयः । चुर स्तेये धातुरस्ति तत्र सत्यापपाशेति णिचि णकारचकारयोर्लोपे पुग-
न्तलघूपधस्येति गुणे कृते सनाद्यन्ता धातव इति धातुत्वे चोरि इति जात तत्र वर्तमा-
नेलट् इति छटि लटस्तिपि कर्तरि शप् इति शपि शकारपकारयोर्लोपे सार्वधातुकार्द्ध-
धातुकयोरिति गुणे एचोयवायाव इत्ययादेशे च कृते ॥ चोरयति ॥ णिचञ्चेति आ-
त्मनेपदत्वे लटस्ते शपि शपयोर्लोपे गुणे अयादेशे टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेने
च ॥ चोरयते ॥ लिटि कास्यनेकाच आम् वक्तव्य इत्यनेन आमि कृते चोरि आम्
लिट् इति जात तत्र आम् इत्यनेन लिटो लोपे कृशानुप्रयुज्यते लिटि इति लिट्परे अस्
प्रयुक्ते चोरि आम् अस् लिट् इति जात तत्र लिटस्तिपि तिपो णलि लिटि धातोरनभ्या-
सस्येति द्वित्वे ह्लादिः शेष इति सलोपे च कृते चोरि आम् अ अस् इति जात
तत्र दीर्घे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे अयादेशे च कृते ॥ चोरयामास ॥ छटस्तिपि
स्यतासीति तासौ लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो ङात्वे ङित्वाङ्लोपे इटि
सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे अयादेशे च कृते ॥ चोरयिता ॥ आशील्लिङस्तिपि
पासुर्परस्मैपदेपूदात्तो टिचेति यामुटि उटो लोपे इत्तञ्चेति तिप इकारलोपे
स्कोः संयोगाश्चोरन्ते चेति सलोपे चोरि यात् इति जात तत्र षोरनिटि
इति णिङ्गपत्य रेफोत्तरांतन इकारस्य लोपे अचोरराभ्यां ङे इति यद्विधे

चोरयिषीष्ट । निश्चीति चङ् । णौ चङीति ह्रस्वः चङि द्वित्वम् । हलादिः शेषः । दीर्घो लघोरित्यभ्यासस्य दीर्घः । अचूचुरत्, अचूचुरत । कथं वाक्यप्रबन्धे २ अहोपः ॥ अचः परस्मिन्पूर्वविधौ ॥ १११७७ ॥ परनिमित्तोऽजादेशः स्थानिवत्त्वात्स्थानिभूतादचः पूर्वत्वेन दृष्टस्य विधौ कर्तव्ये । इति स्थानिवत्त्वान्नोपधावृद्धिः । कथयति । अग्लोपित्वादीर्घसन्वज्ञावौ न । अचकथन् । गण संख्याने ३ गणयति ॥ ई च गणः ॥ १४७९७ ॥ गणयते-

॥ चोर्थात् ॥ णिचश्चेत्याग्नेपदत्वे आशीर्लिङ्स्ते लिङः सीयुद् इति सीयुटि उटो लोपे आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि सुटिथोरिति सुटि उटो लोपे सार्वधातुकार्धधातुकयोरिति गुणे अयादेशे उभयोः सकारयोः पकारस्ये एत्वे च कृते ॥ चोरयिषीष्ट ॥ लुङ्स्तिपि च्छी णिश्रिद्भुभ्यः कर्तरि चङ् इति च्छेधङि चकारङकारयोर्लोपे इतश्चेति तिप इकारलोपे चोरि अत् इति जातं तत्र णेरनिटि इति णिलोपे चोर् अत् इति जातं तत्र णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः इत्युपधात्स्वत्वे कृते चूर् अत् इति जातं तत्र चङि इति द्वित्वे हलादिः शेष इति खोपे लुङ् लङ्लृङ्क्ष्वङ्ङुदात्त इति अटि दीर्घो लघोरित्यभ्यासस्य दीर्घत्वे कृते ॥ अचूचुरत् ॥ आ० प० लुङ्स्ते ॥ अचूचुरत् ॥ कथं वाक्यप्रबन्धे धातुरस्ति तत्र सत्यापपाशरूपेत्यादिसूत्रेण णिचि णलोपे चलोपे कथं इ इति जातं तत्र आर्द्धधातुकं शेष इत्यनेन णिञ्संविन्धन इकारस्यार्धधातुकसंज्ञायां कृतायां अतो लोप इत्यनेन थकारोत्तरवर्तिनोऽकारस्य लोपे कृते कथं इ इति जातेवर्तमाने लृट् इति लटि लट्स्तिपि शपि च कृते कथं इ अति इति जातं तत्र अत उधाया इति सूत्रेण ककारोत्तरवर्त्यकारस्य वृद्धौ प्राप्तायां अचः परस्मिन्पूर्वविधौ इत्यनेन परं णिचं निमित्तीकृत्य जातस्य थकारोत्तरवर्त्यकारलोपरूपस्याजादेशस्य स्थानिवत्त्वे ककारोत्तरवर्त्यकारख्योपधारूपत्वाभावात् वृद्धभावे कथं इ अ ति इति जातं तत्र गुणे एचोयवायाव इति अयादेशे च कृते ॥ कथयति ॥ कथधातोः णिचिर्लुङ्स्तिपि च्छि लुङ्गीति च्छी णिश्रिद्भुभ्यः कर्तरि चङ् इति च्छेधङि चकारङकारयोर्लोपे कथं इ अति इति जातं तत्र णेरनिटि इति णेर्लोपे चङि इत्यनेन द्वित्वे कथं कथं अति इति जाते हलादिः शेष इति पूर्वथकारलोपे ककथ् अति इति जाते कुहोश्चुरिति कस्य चत्वे लुङ्लृङ्लृङ्क्ष्वङ्ङुदात्त इति अटि इतश्चेति तिप इकारलोपे ॥ अचकथत् ॥ आ० प० लुङ्स्ते आगते ॥ अचकथत् ॥ गण संख्याने धातुरस्ति तत्र सत्यापपाशरूपवीणेत्यादिसूत्रेण णिचि णकारचकारयोर्लोपे अतो लोप इति णकारान्तःपात्यकारलोपे गणि इति जातं तत्र वर्तमाने लृट् इति लटि लट्स्तिपि कर्तरि शप् इति शपि शपयोर्लोपे गुणे एचोयवायाव इति अयादेशे च कृते ॥ गणयति ॥ गण संख्याने धातुरस्ति तत्र सत्यापपाशेति णिचि णकारचकारयोर्लोपे च्छि लुङ्गीति च्छी च्छेः णिश्रिद्भुभ्यः कर्तरि चङ् इति चङि चकारङकारयोर्लोपे णेरनिटीति णिलोपे

रभ्यासस ईत्साबादबडपरे षौ । अजीगणत् अजगणत् ॥ इति चुरादयः ॥

॥ अथ तिङन्ते ष्यन्तप्रक्रियाप्रकरणम् ॥

स्वतन्त्रः कर्ता । १।४।५४। क्रियायां स्वातन्त्र्येण विवक्षितोऽर्थः कर्ता स्यात् ॥ तत्प्र-
योजको हेतुश्च । १।४।५५। कर्तुः प्रयोजको हेतुसंज्ञः कर्तृसंज्ञश्च स्यात् ॥ हेतुमति
च । ३।१।२६। प्रयोजकव्यापारे प्रेषणादौ च वाच्ये धातोर्णिच् स्यात् । भवन्तं प्रेरयति
भावयति ॥ ओः पुयण्ज्यपरे । ७।४।८०। सनि परे चदङ्गं तदवयवाभ्यासोकारस्य

चङीति धातोर्द्विरे शेषहलो लोपे गगण् अति इति जातं तत्र कुहोश्चरिति गस्य जले
अटि इत्श्चेति तिप् इकारलोपे ई च गण इत्यनेनाभ्यासस्य ईकारे कृते ॥ अजीगणत् ॥
पक्षे ॥ अजगणत् ॥ इति चुरादय पूर्णा ॥

श्रीकेशन कृपापारपारात्तारमुपास्महे । वारवारमपाराच्छ्रियासपदवाप्तये ॥

भवन्तं प्रेरयति भाग्यतीत्यत्र स्वतन्त्रः कर्ता इत्यनेन कर्तृसंज्ञाया तत्प्रयोजको हेतुश्चे-
त्यनेन तत्प्रयोजको हेतुसंज्ञा कर्तृसंज्ञा च विधाय हेतुमति चेत्यनेन भूधातोऽपि णिचि कृते भू इ
इति जातं तत्र अचोऽणिनीति पृथ्वी भौ इ इति जातं तत्र एचोयवायाव इत्यनेन आपि
उते भापि इति जाते सनाद्यन्ता धातव इति धातुत्वे लटस्तिपि शपि गुणे अयादेशे च कृते ॥
भाययति ॥ भूधातोऽपि हेतुमति चेत्यनेन णिचि कृते णकारस्य चुट्ट इत्यनेन चकारस्य
च हलन्त्यमित्यनेन चेत्यज्ञाया वृताया कृते च तस्य लोप इत्यनेन णकारचकारस्योर्लोपे भू
इ इति जातं तत्र लुङ् एकपचने तिष्यागते लुङ् लङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् इत्यनेन अटि कृते अभू
इति जातं तत्र च्लि लुङीत्यनेन ली कृते णिश्चिद्रुसुभ्यः कर्तरि चङ् इत्यनेन च्ले-
धडादेशे चकारङकारयोस्तिज्ञाविधानपूर्व लोपे च कृते अभू इ अति इति जातं तत्र चङि
इति सूत्रेण द्वित्वे वृते अभू भू इ अति इति जातं तत्र ह्रस्व इत्यनेनाभ्यासाचो ह्रस्वत्वे कृते
वृते च अभ्यासे चर्त्तयनेन पूर्वभस्य वत्त्वे अबुभू इ अति इति जातं तत्र सन्वद्गु-
नि चङ्परेऽनङ्गलोपे इत्यनेन सन्वद्गरे कृते ओः पुयण्ज्यपरे इत्यनेन अभ्यासोकार-
स्यङारे कृते अभिभू अति इति जातं तत्र दीर्घो लघोः इत्यनेन उधोरभ्यासस्य दीर्घत्वे वृते वृते
च सार्वधातुकार्द्धधातुक्रयोरिति गुणे एचोयवायाव इति अयादेशे इत्श्चेत्यनेन तिप्
उभारलोपे च ॥ अजीभजत् ॥ ए। गतिनिवृत्तौ धातुर्भवेत् तस्मात् एकस्तिष्ठति तमन्य
प्रेरयतांलस्मिन्नर्थे तत्प्रयोजको हेतुश्चेत्यनेन हेतुसंज्ञा कर्तृसंज्ञा च विधाय हेतुमति चेत्यनेन

१ एतन्म कर्ता ॥ स्वतन्त्रश्च कर्तृप्रवयवमभिव्याहारे प्रयानीभूतधातुर्थाश्रयत्वम् । २ तत्प्रयोजको
हेतुश्च । तच्छब्देन स्वतन्त्र कर्तृत्वं सूत्रात् कर्तृपद परामृश्यते । तस्य कर्तुं प्रयोजकप्रेरकत्वापारात्त-
न्व्यापारत्वानित्यर्थः । चकार गङ्गाद्वयगमनैवत्यर्थः । ३ हेतुमति च । स्वनिष्ठापारतानिष्पत्तिभेदवतात्
परेण हेतुसंज्ञानि च हेतुमात् व्यापारस्यभिन् वाच्ये णितिरथाह प्रयोजनव्यापार इति ॥

इत्स्यात्पवर्गायण्कारेण्ववर्णपरेषु परतः । अवीभवत् । घा गतिनिवृत्तौ ॥ अर्तिही-
 वलीरीक्यूयीक्ष्माय्यातां पुङ्णौ ॥ ७।३।३६। स्थापयति ॥ तिष्ठतेरित् ७।४।५।
 उपधाया इवादेशः स्याच्चङ्परे णौ । अतिष्ठिपत् । घट चेष्टायाम् ॥ मितां ह्रस्वः । ६।
 ४।९। घटादीनां ज्ञपादीनां च ह्रस्वः । घटयति । ज्ञप ज्ञाने ज्ञापने च ज्ञपयति अजि-
 ज्ञपत् ॥ इति ष्यन्तप्रक्रिया ॥

गिचि ततो लटस्तिपि कर्तरि शप् इति शपि अर्तिहीवलीरीक्यूयीक्ष्माय्यातां पुङ्णौ
 इत्यनेन पुकि उक् इत्संज्ञायां लोपे च कृते स्याप् इति जातं तत्र सार्वधातुकार्द्धधा-
 तुकयोरिति गुणे एचोयवायाव इति अयादेशे च ॥ स्थापयति ॥ घाघातोर्लुङ्ः प्रथमै-
 कवचने तिप्यागते हेतुमति चेति गिचि णकारचकारयोरित्संज्ञायां लोपे च लृङ्लृङ्-
 लृङ्क्ष्वडुदात्त इत्यनेन अटि अर्तिहीवलीरीक्यूयीक्ष्माय्यातां पुङ्णौ इत्यनेन
 पुकि उक् लोपे च कृते अ स्याप् इति जातं तत्र गिश्रिट्टुसुभ्यः कर्तरि चङ्
 इत्यनेन चङि कृते चकारळकारयोरित्संज्ञायां लोपे च कृते अ स्याप् इति जाते
 तिष्ठतेरित् इत्यनेनोपधाया इकारे कृते अ स्थिप् इति जाते चङीत्यनेन प्र-
 थमस्य द्वित्वे कृते अ स्थिप् स्थिप् इति जाते हलादिः शेष इति प्राप्तां शप्-
 पूर्वाः खयः इत्यनेन थशप्ते अन्यहलो लोपे अथि स्थिप् इति जाते अ-
 भ्यासे चर्च इत्यनेन पूर्वस्य तत्वे णेरनिटि इत्यनेन णेलोपे कृते आदेशप्र-
 त्यययोरिति सस्य पत्वे घृना घृरित्यनेन थस्य ठ्वे पकारस्याकारेण सह संयोगे कृते तकारो-
 त्तरवर्तिन इकारस्य च इत्श्चेलनेन लोपे कृते ॥ अतिष्ठिपत् ॥ घट चेष्टायामिदस्माद्घातोर्लुङ्स्ति-
 पि हेतुमति चेलनेन गिचि णकारचकारयोरलोपे घट् इति जातं तत्र कर्तरि शप् इत्यनेन
 शपि शकारपकारयोरलोपे घट् इति जातं तत्र अत उपधाया इत्यनेन पकारोत्तरवर्त्यका-
 र्दीर्घत्वे कृते कृते च मितां ह्रस्वः इत्यनेन ह्रस्वत्वे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोः इत्य-
 नेनकारस्य गुणे एचोयवायाव इत्यादेशे च विहिते ॥ घटयति ॥ ज्ञाघातोर्लुङ्स्तिपि
 हेतुमति चेलनेन गिचि अर्तिहीवलीरीक्यूयीक्ष्माय्यातां पुङ्णौ इत्यनेन पुकि
 उक् लोपे ज्ञाप इति जाते कर्तरि शप् इति शपि मितां ह्रस्व इति ज्ञाकारोत्तर-
 वर्त्याकारस्य ह्रस्वत्वे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरित्यनेनकारस्य गुणात्वे एचोयवायाव
 इति अथि कृते ॥ ज्ञपयति ॥ ज्ञाघातोर्लुङ्स्तिपि हेतुमति चेलनेन गिचि अर्तिही-
 वलीरीक्यूयीक्ष्माय्यातां पुङ्णौ इति पुकि लृङ्लृङ् लृङ्क्ष्वडुदात्त इति
 अटि च कृते अ ज्ञाप् इति जातं तत्र गिश्रिट्टुसुभ्यः कर्तरि चङ् इति
 चङि कृते कृते च ककारळकारयोरलोपे अ ज्ञाप् इति जाते मितां ह्रस्व
 इत्यनेन ज्ञकारोत्तरवर्त्याकारस्य ह्रस्वत्वे चङि इत्यनेन द्वित्वे अ ज्ञाप् इति जाते

रभ्यासस्य ईत्स्याच्चादशङ्परं णौ । अजीगणत् अजगणत् ॥ इति चुरादयः ॥

॥ अथ तिङन्ते ष्यन्तप्रक्रियाप्रकरणम् ॥

स्वतन्त्रः कर्ता । १।४।५४। क्रियायां स्वातन्त्र्येण विवक्षितोऽर्थः कर्ता स्यात् ॥ तत्प्र-
योजको हेतुश्च । १।४।५५। कर्तुः प्रयोजको हेतुसंज्ञः कर्तृसंज्ञश्च स्यात् ॥ हेतुमति
च । १।१।२६। प्रयोजकव्यापारे प्रेषणादौ च वाच्ये धातोर्णिच् स्यात् । भवन्तं प्रेषयति
भावयति ॥ ओः पुषण्ड्यपरे । ७।४।८०। सनि परे यङ्ङं तदवयवाभ्यासोकारस्य

चङीति धातोर्द्वित्वे शेषहलो लोपे गण् अति इति जातं तत्र कुहोश्चुरिति गत्य जत्वे
अटि इत्श्चेति तिप् इकारलोपे ई च गण इत्यनेनाभ्यासस्य ईकारे कृते ॥ अजीगणत् ॥
पक्षे ॥ अजगणत् ॥ इति चुरादयः पूर्णाः ॥

श्रीकेशवं कृपापारपारावारमुपास्महे । वारंवारमपाराच्छविद्यासंपदवाप्तये ॥

भवन्तं प्रेषयति भावयतीत्यत्र स्वतन्त्रः कर्ता इत्यनेन कर्तृसंज्ञायां तत्प्रयोजको हेतुश्चे-
रानेन तत्प्रयोजके हेतुसंज्ञा कर्तृसंज्ञा च विधाय हेतुमति चेत्यनेन भूधातोऽप्ये णिचि कृते भू इ
इति जातं तत्र अचोऽङ्गितीति वृद्धौ भौ इ इति जातं तत्र एचोयवायाच इत्यनेन आवि
कृते गावि इति जाते सनावन्ता धात्व इति धातुत्वे छटस्तिपि शपि गुणे अयादेशे च कृते ॥
भावयति ॥ भूधातोऽप्ये हेतुमति चेत्यनेन णिचि कृते णकारस्य चुट्ट इत्यनेन चकारस्य
च हलन्त्यमितानेन चेतुसंज्ञायां कृतायां कृते च तस्य लोप इत्यनेन णकारचकारस्योर्लोपे भू
इ इति जातं तत्र लुङ् एकवचने तिप्यागते लुङ्लल्लुङ्लङ्क्षुदात्त इत्यनेन अटि कृते अभू
इति जातं तत्र च्लि लुङीत्यनेन च्छी कृते णिश्चिद्रुसुभ्यः कर्तरि चञ् इत्यनेन च्छे-
थहादेशे चकारङकारयोः संज्ञाविधानपूर्वं लोपे च कृते अभू इ अति इति जातं तत्र चडि
इति सूत्रेण द्वित्वे कृते अभू भू इ अति इति जातं तत्र ह्रस्व इत्यनेनाभ्यासाचो ह्रस्वे कृते
कृते च अभ्यासे चर्चैत्यनेन पूर्वमस्य क्वे अङ्भू इ अति इति जातं तत्र सन्वल्लघु-
नि चङ्परं ऽनगलोपे इत्यनेन सन्वद्वाये कृते ओः पुषण्ड्यपरे इत्यनेन अभ्यासोकार-
स्यकारे कृते अविभू अति इति जातं तत्र दीर्घा लघोः इत्यनेन लघोरभ्यासस्य दीर्घत्वे कृते कृते
च सार्वधातुकार्थधातुकयोरिति गुणे एचोयवायाच इति अवादेशे इत्श्चेत्यनेन तिप्
इकारलोपे च ॥ अजीगणत् ॥ ए गतिनिवृत्तौ धातुर्वर्तते तस्मात् एकस्तिष्ठति तमन्यः
प्रेषयतीत्यस्मिन्नर्थे तत्प्रयोजको हेतुश्चेत्यनेन हेतुसंज्ञा कर्तृसंज्ञा च विधाय हेतुमति चेत्यनेन

१ स्वतन्त्रः कर्ता ॥ स्वातन्त्र्यं च कर्तृप्रत्ययसमन्वित्याहारे प्रधानीभूतपालार्थश्रयत्वम् । २ तत्प्रयोजको-
हेतुश्च । तच्छब्देन स्वतन्त्रः कर्तृति सूत्रान् कर्तृपद परास्मैत्यते । तस्य कर्तुः प्रयोजकप्रेरकलघापासङ्-
युक्तव्यापारव्यतिरेकः । चकार संज्ञाद्वयव्यतिरेकार्थः । ३ हेतुमति च । सनिष्ठाधारतानिहविताधेयताधे-
यत्वेन हेतुसंज्ञा च हेतुमान् व्यापारस्मिन् वाच्ये विहितत्वाद् प्रयोजकव्यापार इति ॥

इत्यापवर्गोयण्जकारेष्वावर्णपरेषु परतः । अदीभवत् । ष्टा गतिनिवृत्तौ ॥ अर्तिही-
 वलीरीक्यूयीक्ष्माय्यातां पुङ्णौ । ७।३।३६। स्थापयति ॥ तिष्ठतेरित् ७।४।५।
 उपधाया इदादेशः स्याच्चूपरे णौ । अतिष्ठिपत् । घट चेष्टायाम् ॥ मितां ह्रस्वः । ६।
 ४।२। घटादीनां ज्ञपादीनां च ह्रस्वः । घटयति । ज्ञप ज्ञाने ज्ञापने च ज्ञपयति अजि-
 ज्ञपत् ॥ इति ष्यन्तप्रक्रिया ॥

णिचि ततो लटस्तिपि कर्तरि शप् इति शपि अर्तिहीवलीरीक्यूयीक्ष्माय्यातां पुङ्णौ
 इत्यनेन पुकि उक्क इत्संज्ञायां लोपे च कृते स्थाप् इति इति जातं तत्र सार्वधातुकार्द्धधा-
 तुकयोरिति गुणे एचोयवायाव इति अयादेशे च ॥ स्थापयति ॥ ष्टाधातोर्लटः प्रथमै-
 कवचने तिथ्यागते हेतुमति चेति णिचि णकारचकारयोस्तिसंज्ञायां लोपे च लुङ्लङ्-
 लृङ्क्ष्वडुदात्त इत्यनेन अटि अर्तिहीवलीरीक्यूयीक्ष्माय्यातां पुङ्णौ इत्यनेन
 पुकि उक्को लोपे च कृते अ स्थाप् इति इति जातं तत्र णिञ्श्रिद्गुभ्यः कर्तरि चङ्
 इत्यनेन चङि कृते चकारङकारयोस्तिसंज्ञायां लोपे च कृते अ स्थाप् इति इति जाते
 तिष्ठतेरित् इत्यनेनोपधाया इकारे कृते अ स्थिप् इति इति जाते चङीत्यनेन प्र-
 थमस्य द्वित्वे कृते अ स्थिप् स्थिप् इति इति जाते हलादिः शेष इति प्राप्ता शप्-
 पूर्वाः खयः इत्यनेन धरापे अन्यहलो लोपे अथि स्थिप् इति इति जाते अ-
 भ्यासे चर्च इत्यनेन पूर्वथस्य तत्वे णेरनिटि इत्यनेन णेरलोपे कृते आदेशप्र-
 त्यययोरिति सस्य फले घृना घृरित्यनेन थस्य टत्वे पकारस्याकारेण सह संयोगे कृते तकारो-
 च्चरवातिन इकारस्य च इत्तश्चैत्यनेन लोपे कृते ॥ अतिष्ठिपत् ॥ घट चेष्टायामित्यस्माद्घातोर्लटस्ति-
 पि हेतुमति चेलनेन णिचि णकारचकारयोर्लोपे घट् इति जातं तत्र कर्तरि शप् इत्यनेन
 शपि शकारपकारयोर्लोपे घट् इति जातं तत्र अत उपधाया इत्यनेन घकारोत्तरवर्त्यका-
 रदीर्घत्वे कृते कृते च मितां ह्रस्वः इत्यनेन ह्रस्वत्वे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोः इत्य-
 नेनकारस्य गुणे एचोयवायाव इत्ययादेशे च विहिते ॥ घटयति ॥ ज्ञाधातोर्लटस्तिपि
 हेतुमति चेलनेन णिचि अर्तिहीवलीरीक्यूयीक्ष्माय्यातां पुङ्णौ इत्यनेन पुकि
 उक्को लोपे ज्ञाप् इति इति जाते कर्तरि शप् इति शपि मितां ह्रस्व इति ज्ञाकारोत्तर-
 वर्त्याकारस्य ह्रस्वत्वे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरित्यनेनकारस्य गुणत्वे एचोयवायाव
 इति अथि कृते ॥ ज्ञपयति ॥ ज्ञाधातोर्लटस्तिपि हेतुमति चेलनेन णिचि अर्तिही-
 वलीरीक्यूयीक्ष्माय्यातां पुङ्णौ इति पुकि लुङ्लङ् लृङ्क्ष्वडुदात्त इति
 अटि च कृते अ ज्ञाप् इति इति जातं तत्र णिञ्श्रिद्गुभ्यः कर्तरि चङ् इति
 चङि कृते कृते च ककारङकारयोर्लोपे अ ज्ञाप् इति जाते मितांह्रस्व
 इत्यनेन ज्ञाकारोत्तरवर्त्याकारस्य ह्रस्वत्वे चङि इत्यनेन द्वित्वे अ ज्ञाप् इति इति जाते

॥ अथ तिङन्ते सन्नन्तप्रक्रियाप्रकरणम् ॥

धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा ।३।१।७। इपिकर्मण इपि-
गैककर्तृकाद्घातोः सन्नप्रत्ययो वा स्यादिच्छायाम् । पठ व्यचायां वाचि ॥ सन्न्यङोः
।६।१।९। सन्नन्तस्य यङन्तस्य च प्रथमस्यैकाचो द्वे स्तोऽजादेस्तु द्वितीयस्य । सन्न्यतः ।
पठितुमिच्छति पिपठिपति । कर्मणः किम् । गमनेनेच्छति । समानकर्तृकात्किम् । शिष्याः

सन्बल्लघुनि चङ्परे नगलोपे इति सन्बद्भावे प्राप्ते सन्न्यत इति अम्यासत्येकारे
कृते अ ङि इ ष् इ अतीति जातं तत्र ह्लादिः शेष इत्यनेन शेषहल्लोपे कृते अङिइष्
इ अ तीति जातं तत्र णेरनिटि इति णेलोपे अञ्जीनं परेण संयोज्यमिति पकारस्या-
कारेण सह संयोगे कृते इत्तश्चेत्यनेन तिप इकारलोपे च कृते ॥ अङिइष्पत् ॥ इति
गिजन्तप्रक्रिया समाप्ता ॥

बन्दे सद्गुरुपादान्बद्धयमेवानुशासन्म् । यत्प्रभावाद्भवेदज्ञोप्याशुप्रज्ञोत्तमोत्तमः ॥ १ ॥

पठितुमिच्छतीत्यत्र धातोः कर्मणस्समानकर्तृकादिच्छायां वा इति सूत्रेण स-
नि कृते पठ् सन् इति जाते हलन्त्यमित्यनेन नकारस्येःसंज्ञायां कृतायां कृते च तस्य लोप इत्य-
नेन लोपे पठ्स इति जातं तत्र उठस्तिप्यागते कर्तरि शप् इति शपि कृते शकारस्य लशक्त-
द्धित इत्यनेन पकारस्य च हलन्त्यमित्यनेनेःसंज्ञां विधाय कृते च तस्य लोप इत्यनेन तयोर्लोपे
सन्न्यङोः इत्यनेन पठ्भागस्य द्वित्वे कृते पठ् पठ् स अ ति इति जाते ह्लादिः शेष इति
पूर्वठकारस्य लोपे सन्न्यतः इत्यनेनाभ्यासाकारस्येकारे कृते पिपठ् स अ तीति जातं तत्र आर्द्ध-
धातुकस्येह्वलादेरित्यनेनेटि कृते आदेशप्रत्यययोरित्यनेन सस्य पन्वे च कृते
अतोऽगुणे इत्यनेन पररूपे कृते ॥ पिपठिपति ॥ धातोः कर्मणः समानकर्तृका-
दिच्छायां चेति सूत्रे कर्मण इति नावदित्येचेद्भगवान् पाणिनिस्त्वाहं गमनेनेच्छतीत्यत्रापि
सन्प्राप्तिरभित्यदित्येत्तन्निरारणाय कर्मण इत्युक्तं तेन गमनेत्यस्य पदस्य कर्मनाभावात् न
सन्प्राप्तिः । समानकर्तृकादिति नावदित्येचेद्भगवान् सूत्रकारस्त्वाहं पठन्तु शिष्या इतीच्छति
गुरुदित्यत्रापि सन्ना भाव्यं तन्माभूदित्येतदर्थं समानकर्तृकादित्युक्तं ततः पठनत्रियाकर्तारः
शिष्या इच्छाशिया कर्ता च गुरुरिति भिलकर्तृकत्वात् सन्ः प्राप्तिः याम्बह्वणं कृतं तेन
पठितुमिति वास्यमपि भवति । अतुमिच्छतीत्यत्र धातोः कर्मणस्समानकर्तृका-
दिच्छायां चेत्यनेन गनि कृते नलोपे अत्म् इति जातं तत्र उठस्तिपि कर्तरि
शप् इति शपि शकारपकारयोर्लोपे च विहिते अत् म अ ति इति जातं तत्र लुङ्-
सनोर्धस्त्व इत्यनेनादौ धमि एने सन्न्यङोरित्यनेन द्वित्वे च विहिते पठ् पम् स अ-

१ धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा । इपिकर्मण इपिगैककर्तृकाद्घातोः सन्नप्रत्ययो वा स्यादिच्छायाम् । पठ व्यचायां वाचि । सन्न्यङोः ।६।१।९। सन्नन्तस्य यङन्तस्य च प्रथमस्यैकाचो द्वे स्तोऽजादेस्तु द्वितीयस्य । सन्न्यतः । पठितुमिच्छति पिपठिपति । कर्मणः किम् । गमनेनेच्छति । समानकर्तृकात्किम् । शिष्याः । यत्प्रभावाद्भवेदज्ञोप्याशुप्रज्ञोत्तमोत्तमः ॥ १ ॥

अकितोऽभ्यासस्य दीर्घो यङ्लुकोः । कुटिलं प्रजति वात्रज्यते ॥ यस्य हलः । ६।४।४९।
यस्येति संघातग्रहणम् । हलः परस्य यशब्दस्य लोप आर्धधातुके । आदेः परस्य । अतो
लोपः । वात्रजाञ्चके वात्रजिता ॥ रीगृदुपधस्य च । ७।४।९०। ऋदुपधस्य धातोर-
भ्यासस्य रीगागमो यङ्लुकोः । वरीवृत्त्यते वरीवृत्ताञ्चके वरीवृत्तित्ता ॥ ध्रुभादिपु
च । ७।४।३९। षत्वं न । नरीनृत्यते जरीगृह्यते ॥ इति यङ्न्तप्रक्रिया ॥

आम्बक्तव्य इत्यामि आम इति लिट् लोपे कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि इति लिट्-
परे कृञि प्रयुक्ते वज्रञ् य आम् कृ लिट् इति जातं तत्र यस्य हलः इत्यनेन यलोपे प्राप्ते
आदेः परस्येति सूत्रेणादेर्यकारमात्रस्य लोपे जाते अतो लोप इति सूत्रेणाव-
शिष्टस्वाकारस्य लोपे जाते वज्रजां कृ. लिट् इति जातं तत्र लिटि धातोरनभ्या-
सस्येति द्वित्वे उरत् इति अभ्यासऋवर्णस्य रपरेऽकारे कृते वज्रजां कर् कृ इति जाते
हलादिः शेष इति रलोपे कुहोश्चुरिति ककारस्य चकारे लिट्स्ते कृते लिटस्तद्भयो-
रेशिरेच् इति षशि शलोपे इको यणचीति यणि दीर्घोऽकित इति सूत्रेणाभ्यासदी-
र्घत्वे कृते ॥ वात्रजाञ्चके ॥ वज्रधातोर्लुटि नित्यं कौटिल्ये गतौ यङि सन्यङोरिति
धातोर्द्वित्वे हलादिः शेषेण लोपे यस्य हल इति यलोपप्राप्तौ आदेः परस्येति
यकारमात्रस्य लोपे अतो लोप इति सूत्रेणावशिष्टस्वाकारस्यापि लोपे दीर्घोऽकित इति सू-
त्रेणाभ्यासदीर्घत्वे च कृते वाज्रञ् लुट् इति जातं तत्र तिपि स्यतासी लृलुटोरिति तासी
इकारलोपे लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो ङत्वे चुटू इति ङलोपे ङिति भस्य टेलोपे
इति द्वित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि ठलोपे कृते च
संयोगे ॥ वात्रजिता ॥ वृत् वर्तने धातुरस्ति तत्र धातोरेकाच इति यङि सन्यङोरिति
द्वित्वे उरदिति रपत्ये हलादिः शेष इति शेषहलो लोपे रीगृदुपधस्य चेति रीगागमे
कृते कर्तरि शप् इति शपि शकारपकारयोर्लोपे अतो गुणे इति पररूपत्वे दित आ-
त्मनेपदानामिति टेरत्वे च कृते ॥ वरीवृत्त्यते ॥ वृत्धातोर्लुटि धातोरेकाच इति
यङि सन्यङोरिति द्वित्वे अभ्यासहलां लोपे रीगृदुपधस्य चेति रीगागमे ककारलोपे
कास्यनेकाच आम् इत्यामि आमः इति लिट् लोपे कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि इति
लिट्परे कृञि प्रयुक्ते सति परीवृत्त य आम् कृ लिट् इति जातं तत्र यस्य हलः इति सूत्रेण
यलोपे लिटि धातोरनभ्यासस्येति कृद्वित्वे उरत् इति सूत्रेणाभ्याससंबन्धित ऋव-
र्णस्य रपरेऽकारे कृते हलादिः शेष इति रलोपे कुहोश्चुरिति कस्य चत्वे लिट्स्ते समा-
गते लिटस्तद्भयोरेशिरेच् इत्येषा इको यणचीति यणि ॥ वरीवृत्ताञ्चके ॥ वृत्धातोर्लुटि
यङि सन्यङोरिति द्वित्वे अभ्यासहलां लोपे रीगृदुपधस्य चेति रीकि कलोपे वरीवृत्त् य
लुट् इति जातं तत्र तिपि यस्य हल इति यलोपे स्यतासी लृलुटोरिति तासी लुटः प्र-
थमस्य डारौरस इति ङत्वे द्वित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे आर्द्धधातुकस्येड्वला-

शार्थं च शोत्ये धातोरेकाचो हलादेर्यङ् सात् ॥ गुणो यङ्लुकोः । ७।४।८२। अभ्या-
सस्य गुणो यङ् यङ्लुकि च परतः । डिदन्तत्वादात्मनेपदम् । पुनःपुनरतिशयेन वा भ-
वति बोभूयते । बोभूयाञ्चक्रे अबोभूयिष्ठ ॥ नित्यं कौटिल्ये गतौ । ३।१।२३। गल-
र्थात्कौटिल्य एव यङ् स्मात् तु क्रियासमग्रिहारे ॥ दीर्घोऽकितः । ७।४।८३।

चर्चेति भस्य बत्वे च कृते गुणोयङ्लुकोरित्यनेनाभ्यासस्य गुणे बोभूय इति जातं तत्र
सनाद्यन्तेति धातुत्वेऽनुदात्तञ्जितआत्मनेपदमित्यनेन द्वित्वादात्मनेपदत्वे लटस्ते
समागते दित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे कृते शपि शकारपकारयोर्लोपे
अतोऽगुणे इति पररूपे ॥ बोभूयते ॥ भूधातोः पीनःपुन्ये शोत्ये धातोरेकाच इति
यङि ङलोपे सन्यङ्ङोरित्यनेन धातोर्द्वित्वे ह्रस्व इत्यनेनाभ्यासाचो ह्रस्वत्वे अभ्या-
सेचर्चेति भस्य बत्वे गुणोयङ्लुकोरित्यनेनाभ्यासस्य गुणे कृते बोभूय इति जातं तत्र
सनाद्यन्तेति धातुत्वेऽनुदात्तञ्जित आत्मनेपदं इत्यनेनात्मनेपदत्वाद्द्विटस्ते समागते
कास्यनेकाच आम् वक्तव्यः इत्यनेन आम् कृते बोभूय आम् त इति जातं तत्र
आम्ः इत्यनेन लिट्लोपे अतो लोपः इति यकारोत्तरवर्त्यकारलोपे संयोगे च कृते
बोभूयां इति जातं तत्र कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि इति लिट्परे कृञि प्रयुक्ते लिटो लस्य
च प्रथमैकवचने बोभूयां कृत इति जातं तत्र लिटि धातो रनभ्यासस्येत्यनेन कृदित्वे बो-
भूयां कृ कृ त इति जातं तत्र उरत् इति सूत्रेणाभ्यासप्रवर्णस्य रपरे अदादेशे कृते हलादिः
शेष इति रलोपे कुहोश्चुरिति कस्य चकारे लिटस्तद्भयोरेशिरेच् इति तकारस्य एशि
कृते शलोपे इकोयणचीति यणि च कृते ॥ बोभूयांचक्रे ॥ बोभूधातोर्धातोर्द्विङि सन्यङ्ङो-
रिति धातोर्द्वित्वे ह्रस्व इति सूत्रेणाभ्यासाचो ह्रस्वत्वे अभ्यासेचर्चेति पूर्वभस्य बत्वे
गुणोयङ्लुकोरिति गुणे च कृते बोभूय इति जातं तत्र लृङ्स्ते समागते लृङ्लङ्लृ-
ङ्क्ष्वङ्ङुदात्त इति अटि कृते अबोभूय त इति जातं तत्र च्लिलुङ्गीति शत्रायपवादेन
प्लौ कृते च्लेः सिच् इति च्लेः सिचि कृते इचो लोपे च कृते अबोभूय स त इति जातं
तत्र आर्द्धधातुकस्येङ्वलादेरिति इटि अतो लोप इत्यनेन यकारोत्तरवर्त्यकारलोपे
संयोगे कृते आदेशप्रत्यययोरिति तस्य मूर्द्धन्यादेशे घृना घृरिति घृत्वे च कृते ॥
अबोभूयिष्ठ ॥ वज्र गती धातुरस्ति तत्र नित्यं कौटिल्ये गतौ इत्यनेन यङि
कृते वज्र य इति जाते सन्यङ्ङोरिति धातोः प्रथमस्य द्वित्वे हलादिः शेषः इति लोपे
वज्रन् य इति जातं तत्र लटस्ते समागते टेरेत्वे च कृते कर्तरिशप् इति शपि श-
कारपकारयोर्लोपे दीर्घोऽकितः इत्यनेनाभ्यासस्य दीर्घत्वे अतो गुणे इत्यनेन
पररूपत्वे जाते ॥ वात्रज्यते ॥ वनधातोर्लिटि नित्यं कौटिल्ये गतौ इति यङि
सन्यङ्ङोरिति धातोः प्रथमस्य द्वित्वे हलादिः शेष इति लोपे कास्यनेकाच

अकितोऽभ्यासस्य दीर्घो यङ्लुकोः । कुटिलं प्रजति वात्रज्यते ॥ यस्य हलः । ६।४।४७।
यस्येति संवातप्रहणम् । हलः परस्य यञ्चदस्य लोप आर्धधानुके । आदेः परस्य । अतो
लोपः । वात्रजाञ्चके वात्रजिता ॥ रीगृदुपधस्य च । ७।४।२०। ऋदुपधस्य धातो-
भ्यासस्य रीगागमो यङ्लुकोः । वरीवृत्ते वरीवृत्ताञ्चके वरीवृत्तिता ॥ ध्रुभादिपु
च । ७।४।३९। गत्वं न । नरीवृत्ते जरीगृह्यते ॥ इति यङन्तप्रक्रिया ॥

आम्बक्तव्य इत्यामि आम् इति लिट् लोपे कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि इति लिट्-
परे कृञि प्रयुक्ते वत्रञ् य आम् कृ लिट् इति जातं तत्र यस्य हलः इत्यनेन यलोपं प्राप्तं
आदेः परस्येति सूत्रेणादेर्धकारमात्रस्य लोपे जातं अतो लोप इति सूत्रेणाध-
शिष्टस्याकारस्य लोपे जाते वत्रजां कृ लिट् इति जातं तत्र लिटि धातोर्नभ्या-
सस्येति द्वित्वे उरत् इति अभ्यासहर्षणस्य स्पर्शकारे कृते वत्रजां कर् कृ इति जाते
हलादिः शेष इति रलोपे कुहोश्चुरिति ककारस्य चकारे लिटस्ते कृते लिटस्तद्वयो-
रेशिरेच् इति एशि शलोपे इको यणच्येति यणि दीर्घोऽकिन इति सूत्रेणाभ्यासदी-
र्घत्वे कृते ॥ वात्रजाञ्चके ॥ व्रजधातोर्लुटि नित्यं कौटिल्ये गतौ यङि सन्त्यङोरिति
धातोर्द्वित्वे हलादिः शेषेण लोपे यस्य हल इति यलोपप्राप्ती आदेः परस्येति
यकारमात्रस्य लोपे अतो लोप इति सूत्रेणाधशिष्टस्वाकारस्यापि लोपे दीर्घोऽकित इति सू-
त्रेणाभ्यासदीर्घत्वे च कृते वत्रञ् लुट् इति जातं तत्र तिपि स्यतासी लृलृटोरिति तासी
इकारलोपे लुटः प्रथमस्य डारौरस इति तिपो ङात्वे चुट्ट इति ङलोपे ङिति भस्य टेन्नेपे
इति द्वित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे आर्द्धधातुकस्येड्चलादेरिति इटि टलोपे कृते च
संयोगे ॥ वात्रजिता ॥ वृत् यत्ने धातुरस्ति तत्र धातोरेकाच इति यङि सन्त्यङोरिति
द्वित्वे उरदिति स्पर्शत्वे हलादिः शेष इति शेषहलो लोपे रीगृदुपधस्य चेति रीगागमे
कृते कर्त्तरि शप् इति शपि शकारपकारयोर्लोपे अतो गुणे इति परस्पर्शत्वे टिन आ-
त्मनेपदानामिति टेरेत्वे च कृते ॥ वरीवृत्ते ॥ वृत्तधातोर्लुटि धातोरेकाच इति
यङि सन्त्यङोरिति द्वित्वे अभ्यासहर्षणं लोपे रीगृदुपधस्य चेति रीगागमे ककारलोपे
कास्यनेकाच आम् इत्यामि आम्ः इति लिट् लोपे कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि इति
लिट्परे कृञि प्रयुक्ते सति परीवृत् य आम् कृ लिट् इति जातं तत्र यस्य हलः इति सूत्रेण
यलोपे लिटि धातोर्नभ्यासस्येति कृद्वित्वे उरत् इति सूत्रेणाभ्याससंभन्धिन व्रज-
र्णस्य स्पर्शकारे कृते हलादिः शेष इति रलोपे कुहोश्चुरिति कस्य चके लिटस्ते समा-
गते लिटस्तद्वयोरेशिरेच् इत्येशि इको यणच्येति यणि ॥ वरीवृत्ताञ्चके ॥ वृत्तधातोर्लुटि
यङि सन्त्यङोरिति द्वित्वे अभ्यासहर्षणं लोपे रीगृदुपधस्य चेति रीकि कलोपे वरीवृत् य
लुट् इति जातं तत्र तिपि यस्य हल इति यलोपे स्यतासी लृलृटोरिति तासी लुटः प्र-
थमस्य डारौरस इति ङात्वे द्वित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे आर्द्धधातुकस्येड्चला-

॥ अथ तिङन्ते यद्भ्रुगन्तप्रक्रियाप्रकरणम् ॥

यङोऽचि च । २।४।७। यङोऽचि प्रत्यये लुक् स्याच्चकारात्तं विनापि कश्चित् । अनैमित्तिकोऽयमन्तरङ्गत्वादादौ भवति । ततः प्रत्ययलक्षणेन यङन्तलाहितमभ्यासकार्यम् । धातुलाङ्गत्वादयः । शेषात्कर्तरि परस्मैपदम् । चर्करीतं चेत्यदादौ पाठाच्छपो लुक् ॥ यङो वा । ७।३।९। यद्भ्रुगन्तात्परस्य ह्लादेः पितः सार्वधातुकस्वेद्वा स्यात् । भ्रूसुचोरिति गुणनिषेधो यद्भ्रुकि भाषायां न । बोभ्रुतु तेतिक्के इति छन्दसि निपातनात् ।

देरिति इटि टलोपे संयोगे च कृते ॥ वरीकृतिता ॥ नृत्धातोस्ते धातोरेकाच इति यङि सन्नयङोरिति द्वित्वे उरदिति परस्वने अभ्यासह्रलोपो रीगृदुपधस्य चेति रीगागमे ककारलोपे कर्तरि शप् इति शपि लटस्ते अतो गुणे इत्यकारस्य पररूपत्वे टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे क्षुश्चादिषु चेति नस्य षत्वाभावे ॥ नरीगृह्यते ॥ ग्रह-धातोर्धातोरेकाचो ह्लादेरिति यङि ग्रहिज्येति संप्रसारणे पूर्वरूपे च सन्नयङोरिति द्वित्वे उरदिति परस्वने अभ्यासह्रलोपो रीगृदुपधस्य चेति रीगागमे ककारलोपे गरीगृह् य त इति जाते कुहोश्चुरिति सूत्रेणाभ्यासगकारस्य जकारे कृते कर्तरि शप् इति शपि शकारपकारयोर्लोपे अतो गुणे इति पररूपे टेरेत्वे च ॥ जरीगृह्यते ॥ इति यङन्तप्रक्रिया ॥

श्रीमत्केशवदेशिकदयावलोकेकलेशातोऽथ मया ।

लिखितं यङन्तविषये यत्तच्छेष्यं दयालुभिर्विदुष्यैः ॥ १ ॥

नत्वा दैशिकवर्षश्रीकेशवपादपङ्कजद्वन्द्वम् ।

इह यद्भ्रुगन्तविषये लिखाम्यहं बालबोधाय ॥ १ ॥

सू धातुर्जाते तत्र धातोरेकाचो ह्लादेः क्रियासमभिहारे यङ् इति यङि यङोऽचिचेति यङो लुकि प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणमाश्रित्य सन्नयङोरिति धातोर्द्वित्वे ह्रस्वः अभ्यासस्याचो ह्रस्वत्वे भ्रु इति जातं तत्र सन्नाद्यन्ता धातव इत्यनेन धातुत्वमाश्रित्य लडादिषु प्राप्तेषु शेषात्कर्तरि परस्मैपदमित्यनेन परस्मैपदसंबन्धिनि ए-व्यागते भ्रु लट् इति जातं तत्र अभ्यासे चर्चलनेन भस्य वाचे भ्रु लट् इति जातं तत्र गुणो यद्भ्रुकोः इति अभ्यासस्य गुणे बोभ्रु लट् इति जातं तत्र लटसिपि कर्तरि शप् इति शपि चर्करीतं चेति सूत्रेण यद्भ्रुगन्तस्यादादौ गणनात् अदिप्रभृतिभ्यः शपः इति सूत्रेण शपो लोपे यङो चेति सूत्रेण पितः सार्वधातुकस्य ईटि कृते कृते च टलोपे बोभ्रु ई ति इति जातं तत्र भ्रूसुचोरिति गुणनिषेधो भाषायां न । बोभ्रुतु तेतिक्के इति छन्दसि निपातनात् सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे एचोयवायाच इति सूत्रेण अबादेशे च ॥

बोभवीति बोभोति बोभूतः । अदभ्यस्तात् । बोभुवति बोभवाञ्चकार बोभवामास बोभ-
विता बोभविष्यति बोभवीतु बोभोतु बोभूतात् बोभूताम् बोभुवतु बोभूहि बोभवानि

बोभवीति ईडभावपक्षे।बोभोति॥भूधातोर्धातोरेकाचो हलादेरिति यङि यङोऽचिचेति
यङ्लुकि प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणमिति प्रत्ययत्वे सन्यङोरिति द्वित्वे ह्रस्वः अभ्या-
सस्याच इत्यभ्यासाचो ह्रस्वत्वे भुभू इति जातं तत्र सनाद्यन्ता धातव इति धातुत्वाद्दटः
प्रथमस्य द्विवचने तस्यागते कर्तरि शप् इति शपि यद्भ्रुगन्तस्यादादी गणनाद् अदि-
प्रभृतिभ्यः शपः इति शपो लोपे अभ्यासे चर्चेति भस्य ऋत्वे गुणो यङ्लुको-
रित्यभ्यासस्य गुणे च कृते ॥ बोभूतः ॥ एवं लटः प्रथमत्रद्विवचने शी धातोरेकाच इति
यङि यङोऽचि चेति यङो लुकि सन्यङोरिति द्वित्वे ह्रस्व इत्यभ्यासह्रस्वत्वे अभ्या-
से चर्चेति भस्य ऋत्वे गुणो यङ्लुकोरिति गुणे शपि अदिप्रभृतिभ्यः शप इति
शपो लोपे च बोभू सि इति जातं तत्र अदभ्यस्तात् इति शस्य अदादेशे अचि भ्रुधा-
तुभ्रुवां खोरियङुवङौ इति भकारोत्तरवर्तिन उकारस्य उवङि कृते ॥ बोभुवति ॥ भू-
धातोः पूर्ववत् यङि यङ्लुकि द्वित्वे अभ्यासह्रस्वत्वे अभ्यासे चर्चेति भस्य ऋत्वे सना-
द्यन्ता इति धातुत्वे धातुत्वाच्च लिटि समागते कास्यनेकाच आम् चक्तव्यः इति
आमि आमः इति लिटो लोपे कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटीति कृञि बोभू आम् कृ लिट्
ति जातं तत्र तिपि परसौपदानां णलतुसुस् इति तिपो णलि णकारलकारयोर्लोपि
लिटि धातोरनभ्यासस्येति कृद्वित्वे उरत् इति अभ्यासकर्मणस्य रूपे अदादेशे कृते
बोभू आम् कर् कृ अ इति जातं तत्र हलादिः शेष इति रलोपे कुहोश्चुरिति कत्य चत्वे
अचोऽणिति इति ह्रस्वौ बोभू आं चकार इति जातं तत्र सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति
भकारोत्तरवर्तिन उकारस्य गुणे एचोयवायाच इत्यवादेशे च कृते ॥ बोभवाञ्चकार ॥ एवं
लिट्परेऽसि प्रयुक्ते ॥ बोभवामास ॥ यङं यङ्लुकं द्वित्वं अभ्यासह्रस्वत्वं धातुत्वं च विधाय लुटि
कृते स्यतासी लृलुटोरिति तासौ बोभू तास् लृट् इति जातं तत्र लुटः प्रथमस्य डारौ-
रस इति लुटो डाल्ते द्विसप्तसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि
सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे एचोयवायाच इति अवादेशे च कृते ॥ बोभ-
विष्यति ॥ एवमेव यङ् यङ्लुकं द्वित्वाभ्यासह्रस्वत्वभक्त्याभ्यासगुणत्वधातुत्वविधानपूर्वं लटि स्यता-
सी लृलुटोरिति स्ये लटस्तिपि आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि सार्वधातुकार्द्ध-
धातुकयोरिति गुणे अवादेशे सस्य पत्वे च कृते ॥ बोभविष्यति ॥ एवं लोटि लोटस्तिपि
यङोवेति इटि सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे कृते बोभू ई ति इति जातं तत्र
एचोयवायाच इति अवादेशे एरुत्विनेन तकारोत्तरवर्तिन इकारत्वोच्कारे कृते ॥ बोभ-
वीतु ॥ ईडभावपक्षे ॥ बोभोतु ॥ तातङि ॥ बोभूतात् ॥ तस्यस्यमिपां तांततामः

अत्रोभवीन् अत्रोभोत् अत्रोभूताम् अत्रोभूतुः । योभूयान् योभूयाताम् योभूयुः । योभूयान्
 योभूयाताम् योभूयातुः । गातिस्येति सिचो लुक् । यडो वेतीदप्ले गुणं बाधिता नि
 लत्रादुक् । अत्रोभूवीन् अत्रोभोत् अत्रोभूताम् अत्रोभूतुः । अत्रोभविष्यत् ॥ इति यक्
 लुगन्ताः ॥

इति तामि ॥ योभूताम् ॥ शी अद्भ्यस्तादिति अद्देशे गुणे उवडादेशे एरुति
 इकारस्योकारस्ये च कृते ॥ योभूयत् ॥ सेर्हापिचेति सेर्हत्वे अपित्वात् ईडभावे ॥ योभूदि ॥
 लोट उच्चमरदुचने मिति ॥ योभूमि इति जाते मेर्निः इति मेर्निस्त्वे आहुत्तामस्य पिचेति
 अटि सार्धधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे अत्रदेशे च कृते ॥ योभवानि ॥ भूषो-
 र्धातोरेकाचो ह्लादैरिति यङि यटोचिचेति यङ्लोपे सन्यडोरिति द्वित्वे ह्रस्व-
 इति अम्यासहस्रत्वे अभ्यासे चर्चन्ति भस्य वन्ने गुणो यङ्लुकोरिति गुणे च कृते
 योभू इति जात तत्र सनाद्यन्ता धातव्य इति धातुत्वमङ्गीकृत्य तस्माद्दक्षिणि लुङ्ल-
 ङ्लट्ढक्वडुदात्त इति अटि यडो चेति सूत्रेण ईटि सार्धधातुकार्द्धधातुकयो-
 रिति गुणे एचोपचायाच इत्यनि इतश्चेति तिप् इकारलोपे च कृते ॥ अत्रोभवीत् ॥
 ईडभावनपथे च ॥ अत्रोभोत् ॥ तस्यस्यमिपां तांतांताम् इति तामि अटि च कृते ॥
 अत्रोभूताम् ॥ पूर्वत् योभू इति कृते लट उच्चमरदुचने शी स्तिजभ्यस्तचिदिभ्यश्चेति
 षोऽसि लृङ्लट्ढक्वडुद्विचति अटि जुसि चोति भकारोत्तरत्पकारस्य गुणे अत्रदेशे च

॥ अथ तिङन्ते नामधातुप्रक्रियाप्रकरणम् ॥

सुप आत्मनः क्यच् ।३।१।८। इपिकर्मण एपितुः संवन्धिनः सुवन्तादिच्छा-
यामर्थे क्यच् प्रत्ययो वा स्यात् ॥ **सुपो धातुप्रातिपदिकयोः ।२।४।७।** एतयो-

इकारलोपे संयोगे च ॥ अबोभूवीत् ॥ इडभावपक्षे **सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति** गुणे
कृते ॥ अबोभूत् ॥ तामि अटि कृते ॥ अबोभूताम् ॥ झी झेर्जुति जलोपे युकि उको लोपे
अटि च कृते ॥ अबोभूतुः ॥ पूर्ववत् बोभू इति विधाय **सनाद्यन्ता** इति धातुत्वमूरीकृत्य
लुङ्स्तिपि **स्यतासी लृलृटोरिति** स्वे **आर्द्धधातुकस्येति** इटि **सार्वधातुकार्द्ध-**
धातुकयोरिति गुणे सस्य पत्वे अवादेशे अटि तिप इकारलोपे च ॥ अबोभविष्यत् ॥

श्रीमत्केशवदेशिककरुणालोकप्रभावतः पूर्णः ॥

इति यद्भृगन्तविषयो जातः शोभ्यो दयालुभिर्विबुधैः ॥ १ ॥

स्मृत्वा गौरीप्राणनाथाङ्घ्रिपथं नत्वा श्रीनत्तासपादाञ्जयुग्मम् ॥

ध्यायंथ्यायं सद्गुरुन् केशवाख्यानं चैपामेतत्तत्प्रसादाद्विष्टामि ॥ १ ॥

आत्मनः पुत्रमिच्छति इत्यर्थे **सुप आत्मनः क्यच्** इति सूत्रेण क्यचि कृते पुत्रं क्यच्
इति जातं तत्र **सनाद्यन्तेति** धातुत्वे **सुपो धातुप्रातिपदिकयोरिति** सुब्रूपस्य लोपे पुत्र
क्यच् इति जाते चलोपे कलोपे च कृते **क्यचि चेति** सूत्रेणावर्णस्य ईवर्णे कृते पुत्रीय इति जातं तत्र
सनाद्यन्ता धातवः इति धातुत्वं स्वीकृत्य लुङ्स्तिपि **कर्तरि शप्** इति शपि शपयो-
लोपे **अतो गुणे** इति सूत्रेण पररूपैकादेशे च कृते ॥ पुत्रीयति ॥ आत्मनो राजानमि-
च्छतीत्यर्थे **सुप आत्मनः क्यच्** इपिकर्मकं एपितुः संवन्धि च सुवन्तं किमस्ति
राजानमिति सुवन्तमस्ति ततः क्यचि कृते राजानं क्यच् इति जातं तत्र **हृलन्त्यगिशनेन**
चस्यत्संज्ञां विधाय **तस्य लोप** इति लोपे **लशक्तच्छिते** इति सूत्रेण कस्यत्संज्ञां विधाय **तस्य**
लोप इति कलोपे राजानं य इति जाते **सनाद्यन्तेति** धातुत्वे **सुपो धातुप्रातिप-**
दिकयोः अत्र धात्ववयवसुवस्ति प्रातिपदिकावयवो वा सुवस्ति अत्र धात्वावयवः सुवस्ति
तस्य क्यचि लोपे कृते राजन् य इति जातं तत्र कस्य सूत्रस्य प्रातिः **नः क्ये** इति नान्त-
स्यैव पदत्वे **नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति** नलोपे राज य इति जातं तत्र **क्य-**
चिचेति जकारोत्तरवर्तिनोऽवर्णस्य ईवर्णत्वे कृते राजीय तिपि शपि शपयोर्लोपे
अतो गुणे इति पररूपैकादेशे च ॥ राजीयति ॥ नान्तमेवेति नापदिष्यन्नाचार्यास्ताई आ-
त्मनो वाचमिच्छति तत्र पदत्वे **चोः कुरिस्त्वेन** कुत्वमभविष्यत्तद्विवारणाय नान्तमेवेत्युक्तं तथा
सति चान्तस्य पदत्वाभावात् न कुत्वम् ॥ वाच्यति इति जातम् ॥ आत्मनो गिरमिच्छतीत्यत्र

रवयवस्य सुपो लुक् ॥ क्यचि च । ७।४।३३। अवर्णस्य ईः । आत्मनः पुत्रमिच्छति
 पुत्रीयति ॥ नः क्ये । १।४।१५। क्यचि क्यङि च नान्तेमव पदं नान्यत् । नलोपः ।
 राजीयति । नान्तमेवेति किम् । वाच्यति । हलि च । गीर्यति पूर्यति । धातोरिलेव । नेह
 दिवमिच्छति दिव्यति ॥ क्यस्य विभाषा । ६।४।५०। हलः परयोः क्यच्क्यङो-
 लोपो वार्यधातुके । आदेः परस्य । अतो लोपः । तस्य स्थानिवत्स्याह्ववृषधगुणो न । समि-
 धिता समिधिता ॥ काम्यच्च । ३।१।९। उक्तविषये काम्यच् स्थात् । पुत्रमात्मन
 इच्छति पुत्रकाम्यति पुत्रकाम्यता ॥ उपमानादाचारे । ३।१।१०। उपमानात्कर्मणः
 सुवन्तादाचारेऽर्थे क्यच् । पुत्रमिवाचरति पुत्रीयति छाद्यम् । विष्णुयति द्विजम् ।
 (सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्तिन्वा वक्तव्यः) अतो गुणे । कृष्ण इवाऽचरति कृष्णति । स्व

सुप आत्मनः क्यच् इति क्यचि **सुपो धातुप्रातिपदिकयोरिति सुलोपे** लि-
 टस्तिपि शपि शप्योलोपे हलि चेति उपधाया दीर्घत्वे **अतो गुण** इति पूर्वरूपत्वे ॥ गी-
 र्यति ॥ एवमात्मनः पुत्रमिच्छतीति ॥ पूर्यति । आत्मनोदिवमिच्छतीत्यत्र दिवशब्दस्य
 प्रातिपदिकत्वात् हलिचेति सूत्रेण धातोरिलोपधाया दीर्घकरणत्वात् दीर्घत्वे । दिव्य-
 ति । समिधमात्मन इच्छति क्यचि **सनाद्यन्तेति** धात्वे लुटि तासि तिपि **लुटः**
प्रथमस्येति तिपो ङत्वे टिलोपे **क्यस्य विभाषेति** यलोपे ॥ समिधिता ॥ क्यऽ
 लोपाभावे ॥ समिधिता । पुत्रमात्मन इच्छतीत्यर्थे **काम्यच्च** इत्यनेन काम्यचि
सनाद्यन्तेति धातुत्वे **सुपो धातुप्रातिपदिकयोरिति** विभक्तिलोपे पुत्रकाम्य इति
 जातं तत्र लटस्तिपि शपि शप्योलोपे **अतो गुणे** इति पररूपत्वे ॥ पुत्रकाम्यति । एवं पूर्वा-
 दत् पुत्रकाम्य इति विधाय लुटस्तिपि **लुटः प्रथमस्येति** ङत्वे ङित्वसामर्थ्यादभस्यापि
 टेलोपे **आर्द्धधातुकस्येड्वल्लादेरिति** इटि **अतो लोप** इत्यनेन याकारान्तःपात्यकार-
 लोपे संयोगे च कृते ॥ पुत्रकाम्यता ॥ पुत्रीयति छत्रमित्यत्र **उपमानादाचारे** इति सू-
 त्रेण क्यचि ककारचकारयोलोपे **सनाद्यन्तेति** धातुत्वे **सुपो धातुप्रातिपदिकयो-**
रिति सुपो लोपे क्यचि चेति सूत्रेण ऋकारोत्तरवर्त्यवर्णस्य ईवर्णे कृते पुत्रीय इति जाते
 लटस्तिपि शपि शप्योलोपे **अतो गुणे** इति पररूपे च कृते ॥ पुत्रीयति ॥ विष्णुयति ॥
 द्विजमित्यत्रापि क्यचि ककारचकारयोलोपे सुलोपे च विष्णु य इति जातं तत्र **अकृत्सा-**
र्वधातुकयोर्दीर्घ इति षकारोत्तरवर्त्यकारस्य दीर्घत्वे विष्णुय इति जातं तत्र **सना-**
द्यन्ता इति धातुत्वात् तिपि शपि **अतो गुणे** इति पररूपे च ॥ विष्णुयति ॥ कृष्ण
 इवाचरतीत्यत्र **सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्तिन्वा वक्तव्यः** इति वार्तिकेन क्तिपि **लश-**
क्तहिते इति कस्येत्संज्ञायां हलन्त्यमिति पर्येत्संज्ञायां उपदेशेजनुनासिक इत् इती-
 कारस्य चेत्संज्ञायां कृतायां कृते च **तस्य लोप** इति सूत्रेण ककारपकारेकारणां लोपे ककार
 एवावशिष्टस्तस्य **वेरपृक्तस्ये** इत्यनेन लोपे कृते धातुत्वमङ्गीकृत्य लटस्तिपि शपि **अतो गुणे**
 इति पररूपे च ॥ कृष्णति ॥ एवमेव समिवाचरति ॥ सति ॥ लिटि तु परस्मैपदानां

इवाचरति स्वति सस्वी ॥ अनुनासिकस्य किञ्चलोः कृिति । ३।४।१५। अनुना-
सिकान्तस्योपधाया दीर्घः स्वात् कौ झलादौ च कृिति । इदमिवाचरति इदामति ।
राजेव राजानति । पन्था इव पथीनति ॥ कष्टाय क्रमणे । ३।१।१४। प्तुर्ध्वन्तात्क-
ष्टशब्दादुत्साहेऽर्थे क्यङ् स्यात् । कष्टाय क्रमते कष्टायते । पापं कर्तुमुत्सहत इत्यर्थः ।
शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेधेभ्यः करणे । ३।१।१७। पन्थः कर्मभ्यः करोत्यर्थे
क्यङ् स्यात् । शब्दं करोति शब्दायते । तत्करोति तदाचष्टे इति णिच् । (प्रातिपदिका-
द्धार्ये बहुलमिष्टवच्च) प्रातिपदिकाद्धार्ये णिच् स्यादिष्टे यथा प्रातिपदिकस्य पुं-
बद्धावरभावटिलोपविन्मनुज्लोपयणादिलोपप्रस्थस्फाद्यादेशभसंज्ञासहण्णावधि म्युः । इत्-
ल्लोपः । घटं करोत्याचष्टे वा घटयति ॥ इति नामधातवः ॥ अथ कण्वाद्यः ॥

णलतुसुखलधुस इति णलि णलयोर्लोपे लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्विजे
हलादिः शेष इत्यभ्यासहलोपे सख अ इति जातं तत्र अचोऽङ्गिति इति वृद्धौ सखा
अ इति जातं तत्र आत् औ णल इति णलसंबन्धिनोऽवर्णस्योऽवे वृद्धिरेचीति वृद्धौ
च ॥ सखौ ॥ इदमिवाचरतीत्यत्र सर्वप्रातिपदिकेभ्यः किञ्चा चक्षुष्य इति क्विपि
क्विपो लोपे सनाद्यन्ता धातव इति धातुत्वाल्लटस्तिपि शपि शपयोर्लोपे इदम् अ ति इति
जातं तत्र अनुनासिकस्य किञ्चलोः कृिति इति उपधाया दीर्घत्वे संयोगे च कृते
॥ इदामति ॥ एवमेव राजेवाचरतीत्यत्रोपधादीर्घत्वे ॥ राजानति ॥ पन्थेवाचरतीत्यत्रापि क्विपि
पूर्ववत् क्विपो लोपे लटस्तिपि शपि शपयोर्लोपे च पथिन् अति इति जातं तत्र अनुना-
सिकस्य किञ्चलोः कृिति इति उपधादीर्घत्वे ॥ पथीनति ॥ कष्टायक्रमते इत्यत्र कष्टायक-
मणे इति क्यङि ककारलकारयोस्तिंसंज्ञायांकरणपूर्वं लोपे कृते सनाद्यन्ता इति धातु-
त्वगूरीकृत्य लटस्तिपि शपि शपयोर्लोपे सुपो धातुप्रातिपदिकयोरिति सुपो लोपे कष्टाय अत
इति जातं तत्र अकृतसार्वधातुकयोरित्यजन्तस्य दीर्घत्वे अतो गुणे इति पूर्वरूपे टि-
त् आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे ॥ कष्टायते ॥ शब्दं करोतीति शब्दायते इत्यत्र
शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेधेभ्यः करणे इति सूत्रेण क्यङि ककारयोर्लोपे सुलोपे
शब्दय इति जातं तत्र धातुत्वमङ्गीकृत्य लटस्ते शपि शपयोर्लोपे अतो गुणे इति
पररूत्वे अकृतसार्वधातुकयोर्दीर्घः इति दीर्घत्वे टेरेत्वे च कृते ॥ शब्दा-
यते ॥ घटं करोत्याचष्टे वेलरिमन्त्रे णिचि णकारचकारयोर्लोपे घट इ इति
जातं तत्र सनाद्यन्ता धातव इति धातुत्वाल्लटस्तिपि शपि शपयोर्लोपे घट इ अति इति
जातं तत्र इष्टवचेत्युक्तत्वात् यचि भमित्तेनेन घटशब्दस्य भसंज्ञा जाता तत्र टेः भत्य टेर्लोपे
इष्टेमेयस्तु इति सूत्रेण णेरिष्टतुल्यत्वात्तस्मिन्परेटकारवर्त्यकारस्य टिरूपस्य लोपे कृते घटि
अ ति इति जातं तत्र सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे एचोयत्रायाव इत्यथा-

कण्ठादिभ्यो यक् ।३।१।२७। एभ्यो धातुभ्यो नित्यं यक् स्वात्सार्थे । कण्ठ्व् गा-
त्रविघर्षणे १ कण्ठ्व्यति कण्ठ्व्यवे इत्यादि ॥ इति कण्ठादयः ॥

॥ अथ तिङन्ते आत्मनेपदप्रक्रियाप्रकरणम् ॥

कर्तरि कर्मव्यतिहारे ।१।३।१४। क्रियाविनिमये चोत्थे कर्तव्यात्मनेपदम् । व्यतिलु-
नीते । अन्यस्य योग्यं लवनं करोतीत्यर्थः ॥ न गतिर्हिंसार्थेभ्यः । १।३।१५। व्यतिगच्छ-
न्ति व्यतिगच्छन्ति ॥ नेर्घिशाः । १।३।१७। निविशते ॥ परिव्ययेभ्यः क्रियः । १।३।१८।
१८। परिक्रीणीते विक्रीणीते अवक्रीणीते ॥ विपराभ्यां जेः । १।३।१९। विजयते परा-
जयते ॥ समवप्रविभ्यः स्थः । १।३।२२। संतिष्ठते अवतिष्ठते प्रतिष्ठते वितिष्ठते ॥
अपह्वये ज्ञः । १।३।४४। शतमपजानीते । अपलपतीत्यर्थः ॥ अकर्मकाच्च । १।३।४५।
सर्पिषो जानीते । सर्पिषोपायेन प्रवर्तत इत्यर्थः ॥ उदश्चरः सकर्मकात् । १।३।५३।
धर्ममुचरते । उद्वह्य गच्छतीत्यर्थः ॥ समस्तृतीयायुक्तात् । १।३।५४। स्वेन सं-
चरते ॥ दाणश्च सा चेन्नतुर्ध्वर्थं । १।३।५५। संपूर्वादाणस्तृतीयान्वेन युक्तादुक्तं स्वा-
चृतीया चेन्नतुर्ध्वर्थं । दास्या संगच्छते कामी ॥ पूर्ववत्सनः । १।३।६२। सनः पूर्वं

देशे च ॥ घटयति ॥ इति नामधातवः ॥ कण्ठ्व् गात्रविघर्षणे इति धातोः कण्ठादिभ्यो-
यक् इति यकि ककारलोपे सनाद्यन्ता धातव इति धातुत्वेन लटस्त्रिपि शपि शपयो-
लौपे च कण्ठ्व् अति इति जातं तत्र अतो गुणे इति पररूपत्वे ॥ कण्ठ्व्यति ॥ आत्मनेपदिषु च
लटस्ते टित आत्मनेपदानामिति टेरत्वे च कृते ॥ कण्ठ्व्यते ॥ इति कण्ठादयः ॥

व्यतिलुनीते इत्यत्र कर्तरि कर्मव्यतिहारे इत्यनेनात्मनेपदान्तःपातिनि लटस्त-
कारे प्राते क्वादिभ्यः श्वा इति श्कारे प्वादीनां ह्रस्व इति ह्रस्वत्वे ईह्रस्वघो-
रिति सूत्रेणाकारस्य ईकारे कृते टेरत्वे कृते ॥ व्यतिलुनीते ॥ व्यतिगच्छन्ति व्यतिगच्छन्तीत्यत्र
न गतिर्हिंसार्थेभ्यः इत्यनेन नात्मनेपदत्वं, नेर्घिशाः इति सूत्रेणात्मनेपदत्वे निविशते ।
परिव्ययेभ्यः क्रिय इत्यनेनात्मनेपदत्वे परिक्रीणीते विक्रीणीते अवक्रीणीते इति भवन्ति,
विपराभ्यां जेः इत्यात्मनेपदत्वे विजयते पराजयते । समवप्रविभ्यः स्थः इति सूत्रे-
णात्मनेपदत्वे संतिष्ठते अवतिष्ठते प्रतिष्ठते वितिष्ठते । अपह्वये ज्ञः इति सूत्रेणात्मनेपदत्वे
ई ह्रस्वघोरितीकारे च शतमपजानीते इति जातं, अकर्मकाच्चेत्यनेनात्मनेपदत्वे ई ह्रस्व-
घोरितीकारे च सर्पिषो जानीते, उदश्चरः सकर्मकादिति सूत्रेणात्मनेपदत्वे धर्ममुचरते ।
समश्च तृतीयायुक्तादिति सूत्रेणात्मनेपदत्वे स्वेन संगच्छते । दाणश्च सा चे-
न्नतुर्ध्वर्थं इति सूत्रेणात्मनेपदत्वे दास्या संगच्छते इति जातम् । पूर्ववत्सनः इति सूत्रेणा-
त्मनेपदत्वे एधधातोः धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वेति सनि एध् सन्
इति जाते अपर्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि अज्झीनं परेण संयोज्यमिति

यो धातुस्तेन तुल्यं सन्नन्तादप्यात्मनेपदं स्यात् । एदिधिपते ॥ हलन्ताच्च । १।२।१०।
इक्समीपाद्बलः परो झलादिः सन्कित् । निविधिक्षते ॥ गन्धनावक्षेपणसेवनसाह-
सिक्यप्रतियत्नप्रकथनोपयोगेषु कृञः । १।३।३२। गन्धनं सूचनम् । उक्कुरुते ।
सूचयतीत्यर्थः । अवक्षेपणं भर्त्सनम् । श्येनो वर्तिकामुक्कुरुते । भर्त्सयतीत्यर्थः । हरिसु-
पकुरुते । सेवत इत्यर्थः । परदारान्प्रकुरुते । तेषु सहसा प्रवर्तते । एधो दकस्योपस्कुरुते
गुणामाधत्ते । कथाः प्रकुरुते । कथयतीत्यर्थः । शतं प्रकुरुते । धर्मार्थं विनियुङ्क्ते । एषु
किम् । कटं करोति । भुजोऽनवने । ओदनं भुङ्क्ते । अनवने किम् । महीं भुनक्ति ॥
इत्यात्मनेपदप्रक्रिया ॥

॥ अथ तिङन्ते परस्मैपदप्रक्रियाप्रकरणम् ॥

अनुपराभ्यां कृञः । १।३।७९। कर्तुं च फले गन्धनादौ च परस्मैपदं स्यात् ।
अनुकरोति पराकरोति ॥ अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः । १।३।८०। क्षिप प्रेरणे स्वरि-
तेत् । अभिक्षिपति ॥ प्राद्बहः । १।३।८१। प्रवहति ॥ परेर्दृषः । १।३।८२। परि-
मृपति ॥ व्याङ्परिभ्यो रमः । १।३।८३। रमु क्रीडायाम् । विरमति ॥ उपाच्च ।
१।३।८४। यद्बद्धमुपरमति । उपरमयतीत्यर्थः । अन्तर्भावितण्यर्थोऽयम् ॥ इति पदव्य-
वस्था ॥

संयोगे कृते एधि स इति जातं तत्र सन्यङोरिति सूत्रेण द्वित्वं प्राप्तं परं धातोरस्य अजा-
दित्वाद्धितीयस्य धिकारस्य द्वित्वे कृते एधि धिस इति जाते अभ्यासे चर्चेति सूत्रेण धस्य
दत्वे एदिधिस इति जातं तत्र लटस्तकारे समागते टित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेवे
आदेशप्रत्यययोरिति तस्य पत्वे च । एदिधिपते इति सिद्धम् ॥ निविपूर्वकविशावातोः सनि
कृते पूर्ववत्सन इति सूत्रेणात्मनेपदत्वे लटस्ते चागते सन्यङोरिति द्वित्वे निविधिश् स त
इति जाते हलन्ताच्चेत्यनेन सनः कित्त्वे कित्त्वात् क्किति चेति गुणभावे ब्रश्चभ्रसज-
सृजमृजयजराजभ्राजच्छशां षः इति शस्य पत्वे कृते निविधिप् स त इति जाते
षढोः कः सि इति षस्य कत्वे आदेशप्रत्यययोरिति तस्य पत्वे कपोः संयोगे क्षकारे
कृते टेरेवे च कृते ॥ निविधिक्षते ॥ गन्धनावक्षेपणसेवनसाहसिक्यप्रतियत्नप्र-
कथनोपयोगेषु कृञः इति सूत्रेण श्येनोवर्तिकामुक्कुरुते इत्यत आरम्य शतं प्रकुरुते
इत्यन्ताः प्रयोगा आत्मनेपदत्ववन्तो भवन्ति । कटं करोतीत्यत्र पूर्वसूत्रान्तःपात्यभाषात्प्राग्मनेप-
दित्वम् । ओदनं भुङ्क्ते इत्यत्र भुजोऽनवने इति सूत्रेणात्मनेपदित्वं जातं, महीं भुनक्तीत्यत्र
त्ववनार्थत्वाच्चात्मनेपदित्वम् ॥ इत्यात्मनेपदप्रक्रिया ॥

अनुपराभ्यां कृञः इति सूत्रेण परस्मैपदत्वे ॥ अनुकरोति पराकरोतीति च सिद्धम् ॥
अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः इति सूत्रेण परस्मैपदित्वे अभिक्षिपति प्रतिक्षिपति अतिक्षि-

॥ अथ तिङन्ते भावकर्मप्रक्रियाप्रकरणम् ॥

भावकर्मणोः । १ । ३ । ३ । लखात्मनेपदम् ॥ सार्वधातुके यक् । ३ । १ । ६७ ।
भावकर्मवाचिनि धातोर्यक् सार्वधातुके । भावः क्रिया सा च भावार्थकलकारेणानुद्यते ।
युष्मादस्मद्भ्या सामानाधिकरण्याभावात् प्रथमः पुरुषः ॥ तिङ्वाच्यक्रियाया अद्रव्यरूपत्वेन ।
द्विजावाप्रतीतेर्न द्विवचनादि किन्त्वेकवचनमेवोत्सर्गताः । तथा मया अन्यैश्च भूयते । व-
भूवे ॥ **स्यसिचसीयुद्तासिपु भावकर्मणोरुपदेशोऽङ्गनग्रहदशां वा चि-**
प्वदिद् च । ६ । ४ । ६२ । उपदेशे योऽन् तदन्तानां हनादीना च चिणीवाङ्कार्य वा
स्यात्स्यादिषु भावकर्मणोर्गन्वमानयो स्वादीनामिडागमश्च । चिण्वद्भावपक्षेऽयमिद् ।

पतीति च सिद्धम् ॥ **प्राद्धः** इति सूत्रेण परस्मैपदित्व प्रनहतीति सिद्धम् । **परैर्मृषः** इति
सूत्रेण परस्मैपदिदे परिमृपतीति सिद्धम् । **व्याहूपरिभ्यो रमः** इति परस्मैपदित्वे रिम-
तीति सिद्धम् ॥ **उपाच्चेति** सूत्रेण उपरमति यद्गदतमिति जातम् । अन्तर्भावितण्वर्थे
उपरमयतीत्यर्थे ॥ इति परस्मैपदप्रक्रिया ॥

भूधातुर्वर्तते भावकर्मणोर्लखात्मनेपदमिति लटस्ते **सार्वधातुके यक्** इति यकि दित
आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे च कृते । भूयते । लिटस्ते **लिटस्तन्नपोरे-**
शिरेच् इति तकारस्यैकारे भुवो बुग्लुड्लिटोरिति उको लोपे लिटि धातो-
रनभ्यासस्येति द्वित्वे हलादिः शेष इति शेषहलोपे भूभूव् ए इति जातं
तत्र द्रस्व इत्यनेन पूर्वभकारोत्तर्क्युकारस्य ह्रस्वत्वे भवतेरः इति सूत्रेणाभ्यासो-
कारस्याकारत्वे अभ्यासे चर्चन्ति भस्य क्त्वे कृते कृते च यकारस्यैकारेण सह सयोगे
बभूवे इति सिद्धम् । भावे वर्तमानाद्भूधातोर्लिटस्ते **स्यतासी ल्लुटोरिति** तासी लुटः
प्रथमस्य डारौरसः इति डाल्ते डिचरसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे **स्यसिचसीयुद्ता**
सिपु भावकर्मणोरिति सूत्रेण इटि कृते इटश्च तेनैव सूत्रेण चिण्वद्भावत्वात् अचो-
ष्णितीति वृद्धौ **पृचोपवायाच** इति आवि च कृते ॥ भाविता ॥ इति सिद्धम् ॥ बाह्व-
णात्पक्षे ॥ भविता ॥ तथैव लटि **स्यतासी ल्लुटोरिति** स्वे **स्यसिचसीयुद्तासिपु**
भावकर्मणोरिति इटि चिण्वद्भावमात्रे इटि वृद्धौ आवि टित आत्मनेपदानां टेरे
इति टेरेत्वे सस्य पत्वे च ॥ भाविष्यते पक्षे भविष्यते ॥ लोटस्त आगते **सार्वधातुके यक्** इति
यकि दित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेरे **आमेत** इति एकारस्यामि च कृते ॥ भूयताम् ॥
भावे वर्तमानाद्भूधातोर्लिटस्ते **सार्वधातुके यक्** इति यकि कलोपे लुड्लुड्लुड्लुड्लुड्लु-
दात्त इति अटि च कृते ॥ अभूयत ॥ भावे वर्तमानाद्भूधातोराशीर्लिङ्गस्ते समागते लिङ्गः
सीयुद् इति सीयुदि सुदन्तिधोरिति सुटि च भू सीयुद् सुद् त इति जातं तत्रोभयो
रुत्समागणोलोपे लोपो व्योर्बलीत्यनेन यलोपे **स्यसिचसीयुद्तासिप्विति** चि

चिण्वद्भावाद्दृष्टिः । भाविता भविता भाविष्यते भविष्यते भूयताम् अभूयत भाविषीष्ट
भविषीष्ट ॥ चिण्भावकर्मणोः । ३।१।६६। च्लेक्षिण् स्याद्भावकर्मवाचिनि तश्चन्दे
परे । अभावि अभाविष्यत । अकर्मकोऽप्युपसर्गवशात्सकर्मकः । अनुभूयते आनन्दश्चै-
त्रेण त्वया च । अनुभूयेते अनुभूयन्ते त्वमनुभूयसे अहमनुभूये अन्वभावि अन्वभाविषा-
ताम् अन्वभविषाताम् । णिलोपः । भाव्यते भावयांचक्रे भावयांबभूवे भावयामासे ।

ण्वद्भावति इति अचोञ्जितीति वृद्धौ एचोयवायाच इत्यादि आदेशप्रत्यययो-
रित्युभयोः सकारयोः पत्वे ष्टुना ष्टुरिति ष्टुत्वे ॥ भाविषीष्ट ॥ चिण्वद्भावाभावे वृद्ध्यभावात्
सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे भवि च कृते ॥ भविषीष्ट ॥ भावे वर्तमानाद्भूधा-
तोर्द्धस्ते समागते चिल्लुङीति च्लौ चिण् भावकर्मणोरिति च्लेक्षिणि चकारणकार-
योर्लोपे अचोञ्जितीति वृद्धौ एचोयवायाच इति आदि अटि चिणो लुक् इति
तलोपे च ॥ अभावि ॥ भावमानो भुयो लङ्स्तकार आगते स्यतासी लृलुटोरिति स्वे
स्यसिचसीयुदतासिष्विति इति चिण्वद्भावे च अचोञ्जितीति वृद्धौ आदि
लुङ्लङ्लङ्ङ्ङ्विति अटि च ॥ अभाविष्यत ॥ चिण्वद्भावाभावपक्षे ॥ अभविष्यत ॥
अनुपूर्वकाद्भूधातोर्द्धस्ते सार्वधातुके यक् इति यकि टित आत्मनेपदानां ढेरे
इति ढेरेत्वे अनुभूयते आनन्दश्चैत्रेण त्वया मया च । आतामि, अनुभूयेते । ज्ञे च, अनुभूयन्ते ।
थासि थासः से इति सेकारे कृते त्वं अनुभूयसे । इटि ढेरेत्वे अतो गुणे इति पररूपत्वे च
अहमनुभूये । अनुपूर्वकभूधातोर्द्धस्ते चिल्लुङीति च्लौ चिण्भावकर्मणोरिति च्ले-
क्षिणि चकारणकारयोरित्संज्ञाकरणपूर्वं लोपे अनुभू इ त इति जातं तत्र अचोञ्जितीति
वृद्धौ एचोऽयवायाच इति आदि लुङ्लङ्लङ्ङ्ङ्विदात्त इति अटि चिणो
लुक् इति तलोपे यणि च कृते ॥ अन्वभावि ॥ आतामि चिल्लुङीति च्लौ च्लेः
सिच् इति सिचि इचो लोपे आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि स्यसिचसीयुद्-
तासिषु इति सूत्रेण सिचक्षिण्वद्भावत्वे अचोञ्जितीति वृद्धौ आदि लुङ्लङ्-
लृङ्ङ्विति अटि आदेशप्रत्यययोरिति सस्य पत्वे ॥ अन्वभाविषाताम् ॥ चिण्वद्भावा-
भावपक्षे वृद्ध्यभावाद्गुणे भवि च कृते ॥ अन्वभविषाताम् ॥ भावे वर्तमानाद्भूधातोर्द्धेतुमति चेति
सूत्रेण णिचि णकारचकारयोर्लोपे अचोञ्जितीति वृद्धौ भावि इति जातं तत्र सना-
द्यन्ता धातव इति धातुत्वे वर्तमाने लङ् इति छटस्ते सार्वधातुके यक् इति यकि
कलोपे णेरनिटि इति सूत्रेणात्र अनिडावार्द्धधातुकपरत्वात् वकारोत्तरवर्तिन इकारस्य लोपे
वकारस्य यकारेण सह योगे ढेरेत्वे च कृते ॥ भाव्यते ॥ भावे वर्तमानाद्भूधातोर्द्धेतुमति चेति
सूत्रेण णिचि णकारचकारयोर्लोपे अचोञ्जितीति वृद्धौ भावि इति जातं तत्र सनाद्यन्ता
धातव इति धातुत्वे अनद्यतनपरोक्षे लिट् इति लिटि कास्यनेकाच्च आम् वक्त-

चिण्वदिट् । भाविता । आभीयत्वेनासिद्धत्वाणिलोपः । भावयिता भावयिषीष्ट अभावि

व्य इति आमि आम इति लिटो लोपे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे एचोय-
 चायाव इति अयि च भावयामि ति जातं तत्र सनाद्यन्ता धातव इति धातुत्वे कृञ्-
 चानुप्रयुज्यते लिटीति सूत्रेण लिट्परे कृञि प्रयुक्ते भावयाम् कृ लिट् इति जाते लि-
 ट्त्वे लिटि धातोरनभ्यासस्येति द्वित्वे उरत् इति ऋवर्णस्य रपरे षकारे कृते
 हलादिः शेषः इति रलोपे कुहोश्चुरिति कस्य चत्वे लिटस्तद्गयोरेशिरेच् इति
 तकारस्य एशि शलोपे इको यणञीति यणि च कृते ॥ भावयांचक्रे ॥ एवं लिट्परे
 भुवि प्रयुक्ते भावयांचभूये लिट्परेऽस्तौ च प्रयुक्ते ॥ भावयामासे ॥ लुटि भूधातोर्णिजन्ततासंपादन-
 पूर्णं शब्दं विधाय आवि कृते भावीति जातं तत्र सनाद्यन्ता धातव इति धातुत्वाद्दसो
 स्यतासी लृलुटोरिति तासौ भावितास् त इति जातं तत्र स्यसिचसीयुहता-
 सिपु भावकर्मणोरिति चिण्वद्भावयति इटि भावि इतास् त इति जातं तत्र असिद्ध-
 चदत्राभात् इति सूत्रेण आभीयत्वेन चिण्वद्भावयत इटोऽसिद्धत्वमाश्रित्य णेरनिटीति
 सूत्रेण णेलोपे वकारस्येष्ट इकारेण सह योगे कृते भावितास् त इति जातं तत्र लुटः प्रथ-
 मस्य डारौरसः इति टात्वे डित्वसान्ध्यादभस्यापि टेलोपे च कृते ॥ भाविता ॥
 चिण्वद्भावामावपक्षे तासौ आर्द्धधातुकस्येद्बलादेरिति इटि सार्वधातु-
 कार्द्धधातुकयोरिति गुणे एचोऽयवायाव इति अयि च कृते ॥ भावयिता ॥
 भूधातोर्णिचि तत्र सनाद्यन्ता धातव इति धातुत्वे ततश्चाशौलिट्त्वे समागते लिटः
 सीयुह इति सीयुटि उटो लोपे लोपो व्योर्बलीति यलोपे आर्द्धधातुकस्येद्बला-
 देरिति इटि सुह् तिथो रिति मुटि उटो लोपे सकारयोर्मुद्गन्त्यत्वे भावि इषीप् त इति
 जातं तत्र सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे कृते एचोयवायाव इति अयि
 घृना घृरिति घृषे च ॥ भावयिषीष्ट ॥ कर्मणि वर्तमानाद्भूधातोर्हेतुमति चेति णिचि णकार-
 चकारण्योर्लोपे अचोऽणितितीति श्चौ एचोयवायाव इति आवि च भावीति जातं
 तत्र सनाद्यन्ता धातव इति धातुत्वे धातुत्वान् लुट्त्वे चिल लुडीति ष्ठी
 चिण्वद्भावकर्मणोरिति ष्ठेक्षिणि चकारणकारण्योर्लोपे णेरनिटीति णेलोपे लृलृ-
 श्लृदक्ष्यदृदात्त इति अटि चिणो लृक् इति तकारस्य लोपे ॥ अभावि ॥ कर्मणि
 वर्तमानात् णिजन्तात्भूधातोः सनाद्यन्ता धातव इति धातुत्वे लुटः प्रथमस्य द्वित्वचने
 आताम्बाने भावि आतामिति जातं तत्र चिल लुडीति ष्ठी च्छेः सिच् इति
 णिचि इषो लोपे स्यसिचसीयुहतासिपु भावकर्मणोरिति चिण्वद्भावयति इटि
 लृलृश्लृदक्ष्यदृदात्त इति अटि अभावि इग् आतामिति जातं तत्र असि-
 ष्यदत्राभात् इति सूत्रात्ताम्बाने चिण्वद्भावयत इटोऽसिद्धत्वमाश्रित्य णेर-

अभावविपाताम् अभावविपाताम् । वुभूषांचके वुभूषिता वुभूषिष्यते वुभूष्यते वुभूष्यते ।
अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः । स्तूयते विष्णुः । स्ताविता स्तोता स्ताविष्यते स्तोष्यते अस्तावि

निटीति भूत्रेण गेलोपे सस्य पथे संयोगे च कृते ॥ अभावविपाताम् ॥ चिण्वद्वाभानपथे
आतामि चिल लुङीति च्ली च्लेः सिच् इति सिथि आर्द्धधातुकस्येडुलादे-
रिति इटि सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे एचोऽयवायाव इति आथि सस्य पं
च कृते ॥ अभावविपाताम् ॥ भावे वर्तमानाद्भातोर्धातोः कर्मणः समानकर्तृका-
दिच्छायां वेति सनि सन्यङोरिति धातोर्द्विवे ह्रस्व इति अभ्यासाचो ह्रस्वने
अभ्यासे चर्च इति पूर्वभस्य वत्त्वे सस्य पथे च कृते वुभूष इति जातं तत्र सनाद्य-
न्ता धातव इति धातुत्वे भावकर्मणोर्लस्यात्मनेपदमिति लटस्ते समागतं सार्वधातुके यक्
इति यकि अलोपे दित आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे कृते ॥ वुभूष्यते ॥ भावे वर्त-
मानाद्बुभूषधातोः लिटस्ते कास्यनेकाच आम् वक्तव्य इति आमि आम इति
लिटो लोपे कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटीति लिट्परे कृञि प्रयुक्तं लिटि धातोर्न-
भ्यासस्येति द्विवे उरत् इति रपरे अकारे हलादिः शेष इति रलोपे कुहोश्चुरिति
कास्य चत्वे लिटस्तद्भयोरेशिरेच् इत्येशि इको यणच्येति यणि च कृते ॥ वुभूषां
चके ॥ वुभूषधातोर्लुटस्ते स्यतासी लृलुटोरिति तासी आर्द्धधातुकस्येड-
वलादेरिति इटि लुटः प्रथमस्येति डात्वे डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे ॥ वुभू-
षिता ॥ लटस्ते च स्यतासी लृलुटोरिति से इटि सस्य पथे दित आत्मने-
पदानां टेरे इति टेरेत्वे ॥ वुभूषिष्यते ॥ भावकर्मणोर्विद्यमानाद्भातोर्धातोरेकाचो
हलादेः क्रियासमभिहारे घञ् इति यकि सनाद्यन्ता धातव इति धातुत्वे
धातुत्वान्लटस्तिपि सार्वधातुके यक् इति यकि सन्यङोरिति धातोर्द्विवे ह्रस्व इत्य-
नेनाभ्यासाचो ह्रस्वत्वे अभ्यासे चर्चेति भस्य वत्त्वे गुणो यङ्लुकोरिति गुणे दित
आत्मनेपदानां टेरे इति टेरेत्वे ॥ बोभूष्यते ॥ भावकर्मणोर्विद्यमानात् यङन्ताद्भातो-
र्लटस्ते स्यतासी लृलुटोरिति से आर्द्धधातुकस्येडवलादेरिति इटि गुणो
यङ्लुकोरिति गुणे ॥ बोभूषिष्यते ॥ कर्मणि वर्तमानाद्भातोर्लटस्ते सार्वधातुके
यक् इति यकि धात्वादेः पः स इति पस्य सत्त्वे अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घ इति
दीर्घत्वे टेरेत्वे च ॥ स्तूपते ॥ लटस्ते स्यतासी लृलुटोरिति तासी लुटः प्रथमस्य
डारौरस इति तस्य डात्वे डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपे स्तुता इति जातं तत्र स्पसिचसी-
युह इति इटि अचोऽणित्तीति वृद्धौ एचोयवायाव इति आथि । स्ताविता । चिण्वद्-
वाभानपथे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे ॥ स्तोता ॥ एवमेव लटस्ते स्यतासी
लृलुटोरिति से स्पसिचसीयुह इति इटि वृद्धौ आथि टेरेत्वे च ॥ स्ताविष्यते ॥

अस्ताविपाताम् । अस्तोपाताम् । ऋ गतौ । गुणोर्तीति गुणः । अर्थते । स्मृ स्मरणे । स्म-
 र्यते स्मारे । उपदेशप्रहणाशिष्वदिट् । आरिता अर्ता स्मारिता स्मर्ता । अनिदिताभिवि
 नलोपः । सस्यते । इदितस्तु नन्दते । संप्रसारणम् । इज्यते ॥ तनोतेर्षकि । ६।४।४४।
 आकारान्तादेशो वा स्यात् । तायते तन्यते ॥ तपोऽनुतापे च । ३।१।६५। तपश्छे-
 श्चिण् न स्यात्कर्मकर्तव्यनुतापे च । अन्वतप्त पापेन । घुमांस्थेतीलम् । दीयते पीयते
 ददे ॥ आतो युक्चिण्कृतोः । ७।३।३३। आदन्तानां युगागमः स्याच्चिणि ङिति
 कृति च । दायिता दाता दायिर्षाष्ट दासीष्ट अदायि अदायिपाताम् भज्यते ॥ अक्षेत्र

चिण्वद्वाभावापक्षे गुणे कृते ॥ स्रोप्यते ॥ लुङ्स्ते चिल लुङीति ष्टी चिण्भाव-
 कर्मणोरिति चिणि चकारणकारयोर्लोपे अचोष्णितीति वृद्धौ एचोऽयवायाव इति
 आवि चिणो लुक् इति तकारलोपे अटि च ॥ अस्तावि ॥ आतामि ष्टी ष्टेः सिचि इचो
 लोपे चिण्वद्वाभावात् इटि वृद्धौ आवि सस्य पत्वे च ॥ अस्ताविपाताम् । चिण्वद्वाभावापक्षे
 गुणे ॥ अस्तोपाताम् ॥ कर्मणि वर्तमानात् भ्रूपातोर्लटस्ते सार्वधातुके यक् इति यकि
 गुणोर्तीति गुणे अचो रहाभ्यां ङे इति यद्वित्त्वे टेरत्वे च ॥ अर्थ्यते ॥ एमेर स्मृ
 स्मरणे इति धातोर्षकि गुणे टेरत्वे अचो रहाभ्यां ङे इति यद्वित्त्वे च ॥ स्पर्धते ॥
 भारकर्मसाधिनः सन्धातोर्षे लटि लटस्ते सार्वधातुके यक् इति यकि अनिदितां
 हल उपधायाः कृति इति नलोपे टेरत्वे च ॥ सस्यते ॥ भावकर्मसंयन्धिनो नन्दिधातो-
 र्षे लटि लटस्ते सार्वधातुके यक् इति यकि इदित्त्वात्नलोपाभावे टेरत्वे च ॥ नन्दते ॥
 यन्धातोर्लटस्ते यचिखपियजादीनां कृति इति संप्रसारणे इज्यणः संप्रसारण-
 मिति यस्यकारे सार्वधातुके यक् इति यकि टेरत्वे च ॥ इज्यते ॥ तन्धातोर्लटस्ते सार्व-
 धातुके यक् इति यकि टेरत्वे ॥ तन्यते ॥ तनोतेर्षकि इति सूत्रेण पक्षे आदन्तादेशे
 ॥ तायते ॥ अनुश्रं तप् अमे लुङ्स्ते आगते चिल लुङीति ष्टी ष्टेः सि-
 चिणि तिचि इचो लोपे तपोनुतापे चेत्यनेन तपश्छेश्चिण्भावे झलो झलीनि
 तकारलोपे लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वद्दात्त इति अटि ॥ अन्वतप्त ॥ दाधानोर्षाधातो-
 र्भावे लटस्ते घुमास्यागापाजहातिसां हलि इति दकारधकारोत्तस्यनिन
 आकारत्वेकारे यकि टेरत्वे च ॥ दीयते ॥ पीयते ॥ दाधानोर्षे लिटस्ते लिटि धा-

चिणि ।६।४।३३। नलोपो वा स्यात् । अभाजि अभञ्जि लभ्यते ॥ विभाषा चि-
ण्णमुलोः । ७।१।६९। लभेर्नुमागमो वा स्यात् । अलम्भि अलाभि ॥ इति भावक-
र्मप्रक्रिया ॥

॥ अथ तिङन्ते कर्मकर्तृप्रक्रियाप्रकरणम् ॥

यदा कर्मैव कर्तृत्वेन विवक्षितं तदा सकर्मकाणामप्यकर्मकलात्कर्तरि भावे च ल-
कारः ॥ कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः । ३।१।८७। कर्मस्थया क्रियया तुल्यक्रियः
कर्ता कर्मवत्स्यात् । कार्याविदेशोऽयम् । तेन वगालनेपदचिण्चिण्वदिटः स्युः । पच्यते
फलम् । भिद्यते काष्ठम् । अपाधि अभेदि । भावे भिद्यते काष्ठेन ॥ इति कर्मकर्तृप्रक्रिया ॥

॥ अथ तिङन्ते लकारार्थप्रक्रियाप्रकरणम् ॥

अभिज्ञावचने लृट् । ३।२।११२। स्मृतिबोधिन्युपपदे भूतानद्यतने धातोर्लृट् ।

लोपो व्योर्वलीति यलोपे स्यसिचसीयुद्तासिषु भावकर्मणोरिति इति
आतो युक् चिण्कृतोरिति युकि उक्तो लोपे सुट्तिथोरिति सुटि उटो लोपे उभयोः
सकारयोः पत्वे हुत्वे च ॥ दायितीष्ट । इडभाषपक्षे । दासीष्ट ॥ दा अग्रे लुङ्स्ते लुङ्लङ्-
लृङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि चिल लुङीति च्छौ चिण्भावकर्मणोरिति चिणि च-
कारणकारयोर्लोपे आतो युक् चिण्कृतोरिति युकि उक्तो लोपे चिणो लुक् इति तका-
रलोपे ॥ अदायि ॥ दा अग्रे लुङ् आतामि चिल लुङि इति च्छौ च्लेः सिच इति सिचि
इचो लोपे आतो युक् चिण्कृतोरिति युकि उक्तो लोपे स्यसिचसीयुद्तासिषु
भावकर्मणोरिति इटि लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि सस्य पत्वे ॥ अदायिपाताम् ॥
भङ् अग्रे लटस्ते सार्वधातुके यक् इति यकि अनिदितां हल उपधायाः किति
तकारलोपे टेरेत्वे च ॥ भग्यते ॥ भङ् अग्रे लुङ्स्ते चिल लुङीति च्छौ चिण्भाव-
कर्मणोरिति च्लेक्षिणि चकारणकारयोर्लोपे लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि अ-
भङ् इत इति जातं तत्र भङ्गेश्च चिणि इति तकारलोपे अत उपधायाः किति
इत्युपधावृद्धौ चिणो लुक् इति चिणः परस्य तकारस्य लोपे ॥ अभाजि ॥ तकारलोपाभावे उप-
धावृद्धभावात् क्षुत्वे च ॥ अभञ्जि ॥ लभ् अग्रे लटस्ते सार्वधातुके यक् इति यकि टेरेत्वे
च ॥ लभ्यते ॥ लभ् अग्रे लुङ्स्ते चिल लुङीति च्छौ चिण्भावकर्मणोरिति च्लेक्षिणि
चकारणकारयोर्लोपे लभ् इत इति जाते विभाषा चिण्णमुलोरिति नुमि उमो लोपे
लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्त इति अटि चिणो लुक् इति चिणः परस्य तकारस्य
लोपे ॥ अलम्भि ॥ नुमभावपक्षे लुङ्स्ते च्छौ च्लेक्षिणि चिणो लुक् इति तकारलोपे अटि
अत उपधाया इति वृद्धौ ॥ अलाभि ॥ इति भावकर्मप्रक्रिया ॥

लङोऽपवादः । वस निवासे । स्मरसि कृष्ण गोक्षुले वत्सलामः । एवं बुध्यसे चेतवसे
 इत्यादिप्रयोगेऽपि ॥ न यदि ।३।२।११३। यद्योगे उक्तं न । अभिजानासि कृष्ण व-
 द्दने अमुञ्जमहि ॥ लृट् स्ते ।३।२।११८। लिटोऽपवादः । यजति स्म युधिष्ठिरः ॥ व-
 र्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा ।३।३।१३१। वर्तमाने ये प्रत्यया उक्तास्ते वर्तमा-
 नसामीप्ये भूते भविष्यति च वा स्युः । कदागतोऽसि । अयमागच्छामि । अयमागमं वा ।
 कदा गमिष्यसि । एष गच्छामि गमिष्यामि वा ॥ हेतुहेतुमतोर्लिङ् ।३।३।१५६। वा
 स्यात् । कृष्णं नमेषेत्सुरं यायात् । कृष्णं नंस्यति चेतसुरं यास्यति । भविष्यत्येवेष्यते ।
 नेह । हन्तीति पलायते । विधिनिगमनेति लिङ् । विधिः प्रेरणं भत्यादेर्निकृष्टस्य प्रव-
 र्तनम् । यजेत । निगन्त्रणं नियोगकरणमावश्यकं आद्यभोजनादौ दीहित्रादेः प्रवर्तनम् ।
 इह मुञ्जीत । आमन्त्रणं कामचारानुज्ञा । इहासीत् । अर्धाष्टः सत्कारपूर्वको व्यापारः ।
 पुत्रमध्यापयेद्भवान् । संप्रभः संप्रधारणम् । किं मो वेदमधीयीय उत तर्कम् । प्रार्थत
 याच्ना । भो भोजन लभेय । एवं लोट् ॥ इति लकारार्थप्रक्रिया ॥

सत्तु श्रीगुरवोऽस्मात् प्रसादसुमुखा. सदा । यदाश्रयेण चाज्ञोऽपि सर्वज्ञो जायते जन. ॥ १ ॥

नयनिनयमयात्मा श्रीरवाजिक्षितीशो
 हरिहरपतिमक्ता मोंचिवा तस्य पत्नी ।
 परशिनपदभाजौ ताडुभी सर्वदास्ता-
 मलिखदखिलमेतच्चिदेशाज्जनोऽयम् ॥ १ ॥

इति श्रीमत्सद्गुरुश्रीकेशवगुरुकृपाकल्पवृद्धीपल्लवायमानाया प्रयोगमणिमालाया
 तिङन्तप्रकरणं समाप्तिमगच्छत्

॥ अथ कृदन्ते कृत्यप्रक्रियाप्रकरणम् ॥

धातोः । ३।१।११। आतृतीयाध्यायसमाप्त्यन्तं ये प्रत्ययास्ते धातोः परे स्युः ।
 कृदतिङ्गिति कृतसंज्ञा ॥ वा सरूपोऽस्त्रियाम् । ३।१।१४। अस्मिन्बालधिकारेऽत्-
 रूपोऽपवादप्रत्यय उत्सर्गस्य बाधको वा स्यात् रुचधिकारोक्तं विना ॥ कृत्याः । ३।१।
 १५। ण्वुल्तृचावित्यतः प्राक् कृत्यसंज्ञाः स्युः ॥ कर्तरि कृत् । ३।४।६७। कृतप्रत्ययः
 कर्तरि स्यादिति प्राप्ते ॥ तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः । ३।४।७०। एते भावकर्मणो-
 रेव स्युः ॥ तद्व्यत्तव्यानीयरः । ३।१।१६। धातोरेते प्रत्ययाः स्युः । एषितव्यम्
 एधनीयं त्वया । भावे औत्सर्गिकमेकवचनं क्लीबत्वम् । चेतव्यश्चयनीयो वा धर्मस्त्वया ।

श्रेयः श्रिये श्रेये शश्वत्सर्वविद्याश्रयं शिवम् ॥ यत्कृपालोकनादज्ञोप्येति सर्वज्ञतां जनः ॥ १ ॥
 वन्दे सरस्वतीं देवीं दयामृततरङ्गिणीम् ॥ यदयालोककल्पोलैर्निस्तापं निस्तृपं जगत् ॥ २ ॥
 सदुरु विश्वबन्धौ श्रीविद्यापीयूषवर्षिणौ ॥ नमाम्येकस्वरूपौ तौ श्रीकेशवमहेश्वरौ ॥ ३ ॥
 नामनानां मुनीन्व्यान्म्यान् रम्योक्तियुक्तिभिः ॥ सूत्रवार्तिकभाष्याणां प्रणेतृप्रणयार्णवान् ॥ ४ ॥
 अल्पज्ञाप्यतरप्रज्ञाप्रगण्योपि जनस्त्वयम् ॥ श्रीसद्गुरुकृपालेशालम्बो लिखितुमिच्छति ॥ ५ ॥
 यत्किञ्चित्तर करुणावरुणालयिताशयाः ॥ सन्तु साहाय्यदाः श्रीमद्वागीशा गुरुशंकराः ॥ ६ ॥

एष धातुर्वर्तते तत्र धातोरिति सूत्रेण आतृतीयाध्यायान्तं वर्तमानानां प्रत्ययानां धातोः
 परत्र भवितव्यतां विधाय कृदतिङ् इति सूत्रेण तिङ्भिन्नानां तेषां प्रत्ययानां कृतसंज्ञा ।
 कृतसंज्ञानां च तेषां कृत्या इति सूत्रेण ण्वुल्तृचावित्यतः प्राग्भियमानानां प्रत्ययानां
 कृतायां कृत्यसंज्ञायां कर्तरि कृत् इति सूत्रेण पूर्वं कर्तरि कृतप्रत्यये प्राप्ते तयोरेव
 कृत्यक्तखलर्था इति सूत्रेण अकर्मकाद्धातोर्भावे सकर्मकाच्च धातोः कर्मणि कृत्यक्तखल-
 र्थानां प्राप्ते सत्यां तद्व्यत्तव्यानीयर इति सूत्रेण अकर्मकादेधधातोर्भावे तद्व्यति कृते
 तलोपे आर्द्धधातुकं शेष इति तद्व्यत्यार्द्धधातुकतायां आर्द्धधातुकस्येह्यलादेरिति
 इटि एषितव्य इति जातं तत्र कुत्तद्धितसमासाश्चेति प्रातिपदिकत्वे ङ्याप्राति-
 पदिकादिति स्वादीनां प्राप्ते प्रथमैकवचने सौ समागते भावे औत्सर्गिकं वचनं क्लीबत्व-
 मिति क्लीबत्वे खमोरम् इति सोरमि अमि पूर्व इति पूर्वरूपादेशे च कृते ॥ एषितव्यम् ॥
 तव्येप्येवमेव । अनीयरि च एधनीयम् त्वया ॥ एवं चिधातोः कर्मणि तव्ये अनीयरि
 च प्रत्यये सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे चेतव्य इति जातम् । अनीयरि गुणे च
 एचोऽयवायाच इति सूत्रेण एकारस्थायि कृते चयनीय इति जातं तत्र कृदन्तत्वादिभक्ति-
 कार्ये कृते चेतव्यः चयनीयो वा धर्मस्त्वया ॥ एचधातोः कैलिमर उपसंख्यान-

१ वाऽसरूपोऽस्त्रियाम् ॥ निरवकाशमूलकेन अपवादेन सर्वत्र यद्ये प्राप्ते ऋचिदुत्सर्गस्यापि ग्रहत्वधर्मिदं
 तेन 'अचोयत्' ऋहलोर्ध्वत्, इत्यपवादविवक्षे तद्व्यदादयोऽपि प्रयुज्यन्ते भव्यं भवितव्यम् ।

(केलिमर उपसंख्यानम्) पचेलिमा मायाः । पक्तव्या इत्यर्थः । भिदेलिमाः सरलाः । भेत्तव्याः । कर्गाणि प्रलयाः ॥ कृत्यल्युटो बहुलम् । ३।३।११३। क्विप्रवृत्तिः क्विदप्रवृत्तिः क्विद्विभाषा क्विदन्यदेव ॥ विधेविधानं बहुधा समीक्ष्य चतुर्विधं बाहुलकं वदन्ति ॥ १ ॥ स्नात्यनेनेति स्नानीयं चूर्णम् । दीयतेऽस्मै दानीयो विप्रः ॥ अचो यत् । ३।१।१७। अजन्ताद्वातोर्यत्स्यात् । चैयम् ॥ ईद्यति । ६।४।६५। यति परे आत् ईत्स्यात् । देयम् ग्लेयम् ॥ पोरदुपधात् । ३।१।१८। पवर्गान्ताददुपधात्स्यात् । ष्यतोऽपचादः । शप्यम् लभ्यम् ॥ एतिस्तुशास्वृहजुषः क्यप् । ३।१।१०९। एभ्यः क्यप् स्यात् ॥ ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् । ६।१।७१। इत्यः सुलः । शासु अनुशिष्टौ ॥ शास इदद्दहलोः । ६।४।३४। शास उपधाया इत्सादिङि हलादौ कृिति । शिष्यः वृत्यः आटल्यः जुष्यः ॥ मृजेर्विभाषा । ३।१।११३। मृजेः

मिति केलिमरि लशक्तद्धिते इति ककारस्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति कलोपे रलोपे संयोगे च पचेलिम इति जातं तत्र विभक्तिकार्ये प्रथमावहुवचने जसि जलोपे प्रथमयोः पूर्वसवर्ण इति पूर्वसवर्णदीर्घस्ये सस्य रत्ये रत्य विसर्गे च पचेलिमास्त्वया मायाः पक्तव्या इत्यर्थः । एवमेव भिद् धातोः केलिमरि भिदेलिमाः सरला भेत्तव्या इत्यर्थः ॥ स्नात्यनेनेत्यत्र बाहुलकत्वात् करणे तव्यत्तव्यानीयर इत्यनीयरि विभक्तिकार्ये च कृते स्नानीयम् चूर्णम् ॥ दीयतेऽस्मै इत्यत्रापि संप्रदाने बाहुलकत्वाद्दानीयरि विभक्तिकार्ये च कृते दानीयो विप्रः ॥ विधातोश्चो यत् इति यति आर्द्धधातुकं शेष इति यत्शार्द्धधातुकत्वे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे विभक्तौ च चैयम् ॥ दाधातोश्चो अचो यत् इति यति ईद्यति इति सूत्रेण दकारोत्तरवर्तिन आकारस्य ईकारे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे विभक्तौ च देयम् ॥ ग्लेधातोश्चो अचो यत् इति यति आदेच उपदेशोऽशिति इति सूत्रेण ग्लकारोत्तरवर्तिन ऐकारस्य आकारे कृते ग्लाय इति जातं तत्र ईद्यति इति सूत्रेण ग्लकारोत्तरवर्तिन आकारस्य ईकारे कृते ग्ली य इति जातं तत्र सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे विभक्तिकार्ये च ग्लेयम् ॥ श्पधातोश्चो पोरदुपधात् इति यति संयोगे विभक्तौ च शप्यम् ॥ एवमेव लभ्यधातोः पोरदुपधात् इति यति संयोगे विभक्तौ च लभ्यम् ॥ इण् गतौ इत्यस्माद्दातोः एतिस्तुशास्वृहजुषः क्यप् इति क्यपि क्यपोल्लोपे इ य इति जातं तत्र ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् इति तुकि टको लोपे संयोगे विभक्तौ च इत्यः ॥ एवमेव सुधातोः क्यपि सुलः ॥ शासु अनुशिष्टौ इत्यस्माद्दातोश्चो एतिस्तुशास्वृहजुषः क्यप् इति क्यपि क्यपोल्लोपे शास य इति जातं तत्र शास इदद्दहलोः स्विनेन उपधाया इकारे आदेशमल्ययोरिति सस्य परे संयोगे विभक्तौ च शिष्यः ॥ वृत् धातोः एतिस्तुशास्वृहजुषः क्यपि क्यपोल्लोपे ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् इति तुकि टको लोपे संयोगे विभक्तौ च

क्यञ्वा । मृज्यः ॥ ऋहलोर्ण्यत् ॥ ३१११२४ ॥ ऋवर्णान्ताद्बलन्ताच्च धातोर्ण्यत् ।
कार्यम् हार्यम् धार्यम् ॥ चजोः कु धिण्यतोः ॥ ७१३६२ ॥ चजोः कुलं स्वाद्विति
प्यति च परे ॥ मृजेर्बृद्धिः ॥ ७१२११४ ॥ मृजेरिक्तो वृद्धिः सार्वधातुकार्धधातुकयोः ।
मार्ग्यः ॥ भोज्यं भक्ष्ये ॥ ७१३६९ ॥ भोग्यमन्यत् ॥ इति कृत्प्रक्रिया ॥

॥ अथ कृदन्ते कृत्प्रक्रियाप्रकरणम् ॥

ण्वुल्लृचौ ॥ ३१११३३ ॥ धातोरेतौ स्तः । कर्तरि कृदिति कर्त्रर्थे ॥ युवोर-
नाकौ ॥ ७१११ ॥ यु बु एतयोरनाकौ स्तः । कारकः कर्ता ॥ नन्दिग्रहिपचादिभ्यो
ल्युणिन्यचः ॥ ३१११३४ ॥ नन्धादेर्ल्युर्ग्रहादेर्णिनिः पचादेरच् स्यात् । नन्दयतीति
नन्दनः । जनमर्दयतीति जनार्दनः । लवणः । प्राही स्थायी मन्त्री । पचादिराकृतिगणः ॥

वृत्त्यः ॥ आपूर्वकात् दधातोः क्यपि तुकि विभक्तिकार्ये च कृते आहस्यः ॥ जुप् सेवायां धातोः
क्यपि कपयोलोपे संयोगे विभक्तिकार्ये च जुष्यः ॥ मृज् धातोर्मृजेर्बिभाषेति क्यपि
कपयोलोपे संयोगे वि० का० कृ० मृज्यः ॥ कृञ्करणे धातोरेषे ऋहलोर्ण्यत् इति
प्यति गतयोलोपे अचोञ्जितीति वृद्धौ विभक्तौ अचो रहाभ्यां द्वे इति यद्वित्वे
कार्यम् ॥ एवं हञ्धातोर्ण्यति हार्यम् ॥ वृञ् धातोर्ण्यति धार्यम् ॥ मृज्धातोः क्यवभावपक्षे
ऋहलोर्ण्यत् इति प्यति गतयोलोपे चजोः कुधिण्यतोरिति कुत्वे मृजेर्बृद्धिरिति
वृद्धौ विभक्तौ च मार्ग्यः ॥ मुञ्धातोर्ऋहलोर्ण्यत् इति प्यति सार्वधातुकार्धधा-
तुकयोरिति गुणे संयोगे विभक्तौ च भोज्यम् भक्ष्ये ॥ पक्षे चजोः कुधिण्यतोरिति
कुत्वे गुणे च भोग्यम् ॥ इति कृत्प्रक्रिया ॥

करोतीति कारकं इत्यत्र ण्वुल्लृचौ इति ण्वुलि णस्य चुट् इत्यनेन लस्य हलन्त्य-
मित्यनेनेत्संज्ञायां तस्य लोप इति तयोलोपे कृ बु इत्यवशिष्टं तत्र युवोरनाकौ इत्य-
नेन वोरकादेशे अचोञ्जितीति वृद्धौ विभक्तौ च कारकः ॥ एवं करोतीति कर्ता इत्य-
त्रापि ण्वुल्लृचौ इत्यनेन तृचि चलोपे आर्द्धधातुकं शेष इति तृच आर्धधातुकत्वे
सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे कर्तुं इति जातं तत्र प्रथमैकवचने सौ ऋदु-
शनस्युरुर्दसोनेहसां चेति तकारोत्तरवर्तिनःकारस्य अनङ्गि लस्य नकारोत्तरवर्त्यकार-
स्य चेत्संज्ञायां लोपे च हल्ङ्धात्वर्थ इति सूत्रेण सुलोपे सर्वनामस्थाने चासं-
बुद्धौ इति नान्तपदोपधाया दीर्घत्वे न लोपः प्रातिपदिकान्तस्येति नकारलोपे च
कृते कर्ता ॥ नन्दयतीति नन्दन इत्यत्र नन्दिधातोर्नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यच
इति ल्युप्रत्यये समागते लकारलोपे युवोरनाकौ इति योरनादेशे संयोगे विभक्तौ च
नन्दनः ॥ एवमेव जनमर्दयतीति जनार्दन इत्यत्रापि ल्यौ ललोपे योरनादेशे च जनार्दनः ॥
लङ् छेदने धातोर्नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यच इति ल्यौ ललोपे योरनादेशे

इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः । ३।१।१३५। एभ्यः कः स्यात् । बुधः कृशः ङः प्रियः
 किरः ॥ आतश्चोपसर्गे ३।१।१३६। प्रहः सुग्लः ॥ गेहे कः । ३।१।१४४।
 गेहे कर्त्तरि प्रहेः कः स्यात् । गृहम् ॥ कर्मण्यण् ३।१।१। कर्मण्युपपदे धातोरण् प्र-
 लयः स्यात् । कुम्भं करोतीति कुम्भकारः ॥ आतोऽनुपसर्गे कः । ३।१।२। अद-
 न्वाद्दातोरनुपसर्गात्कर्मण्युपपदे कः स्यात् । आतो लोपः । अणोऽपवादः । गोदः घनदः
 कम्बलदः । अनुपसर्गे किम् । गोसंदायः । (गूलविभुजादिभ्यः कः) मूलानि विभु-

सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे नन्दादिगणे निपातनात् नस्य णञे निभक्तौ च
 लवणः ॥ गृह्णातीति ग्राही इत्यत्र गृहिधातोर्नन्दिग्रह्णिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः इति
 णिनि णकारेकारखोलेपे सयोगे ग्रहिन इति जातं तत्र सौ हृत्खड्गान्भ्य इति सुलोपे अत उ-
 पधाया इति वृद्धौ नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति नलोपे च ग्राही ॥ एवं तिष्ठ-
 तीति स्थायी इत्यत्र स्थाधातोर्नन्दिग्रह्णिपचादिभ्य इति सूत्रेण णिनि णकारेकारखोलेपे
 आतो युक् चिण्कृतोरिति युक्ति एको लोपे संयोगे सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ
 इत्युपधादीर्घत्वे नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति नलोपे च स्थायी ॥ एव मन्त्री ॥
 एवं बोधयतीति बुध इत्यत्र बुधधातोरिगुपधज्ञाप्रीकिरः क इति सूत्रेण कप्र-
 लय आगते लक्षकतद्धिते इति कस्येत्सज्ञाया तस्य लोप इति लोपे च बुर् अ इति जात
 तत्र पुगन्तलघूपधस्य चेति गुणे प्राप्ते क्किति चेति गुणाभावे संयोगे निभक्तौ च
 बुधः एव कृशः ॥ जानातीति ज्ञ इत्यत्र ज्ञाधातोरिगुपधज्ञाप्रीकिरः कः इति के
 कलोपे आतो लोप इटि चेति आकारलोपे संयोगे विभक्तौ च ङः ॥ प्रीणा-
 तीति प्रिय इत्यत्र प्रीधातोरिगुपधज्ञाप्रीकिरः क इति के कलोपे अचि श्रुधातुरिति
 इयङि संयोगे च कृते प्रियः ॥ एन किरतीति किर इत्यत्र कृधातोरिगुपधज्ञाप्रीकिरः
 क इति के कलोपे ऋत् इत् धातोरिति सूत्रेण रपरे इकारे जाते संयोगे निभक्तौ च
 किर ॥ प्रपूर्वकज्ञाधातो आतश्चोपसर्गे कः इति के कलोपे आतो लोप इटि चे-
 त्याकारलोपे संयोगे च प्रह ॥ सुपूर्वकलैधातोः आदेच उपदेशोऽशिति इत्यनेन ऐकारस्य
 आवे आतश्चोपसर्गे इति कप्रत्यये कलोपे कृते कृते च आतो लोप इटि चेत्यनेना-
 कारलोपे संयोगे च सुग्ल ॥ ग्रहिधातोर्गेहे क इति सूत्रेण के कलोपे ग्रहिज्यावधि-
 व्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनां क्किति चेति सूत्रेण सप्रसारणे कृते
 पुगन्तलघूपधस्येति गुणे प्राप्ते क्किति चेति गुणाभावे संयोगे निभक्तौ च गृहम् ॥ कुम्भ
 करोतीत्यत्र कर्मण्यण् इत्यणि निशिष्टस्य प्रातिपदिकत्वे सुपो धातुप्रातिपदिकयोरिति
 सुलोपे कुम्भ कृ अ इति जाते अचोऽङ्गितीति वृद्धौ कुम्भकारः ॥ गा ददातीत्यत्र
 आतोऽनुपसर्गे क इति कलोपे आतो लोप इटि चेत्याकारलोपे संयोगे च गोदः ॥
 एन घनदः कम्बलदः इत्याद्युक्तम् ॥ सूत्रे अनुपसर्गे इत्युक्तत्वात् गा सप्रददार्ताशन आतो-

जति मूलविभुजो रथः । आकृतिगणोऽयम् । महीध्रः कुध्रः ॥ चरेष्टः । ३।२।१६।
 अधिकरणे उपपदे । कुरुचरः ॥ भिक्षासेनादायेषु च । ३।२।१७। भिक्षाचरः
 सेनाचरः । आदायेति ह्यवन्तम् । आदायचरः ॥ कृव्यो हेतुताच्छील्यानुलो-
 म्येषु । ३।२।२०। एषु चोलेषु करोतेष्टः स्यात् ॥ अतः कृकमिकंसकुम्भपात्र-
 कुशाकर्णाष्वनव्ययस्य । ७।३।४६। आदुत्तरस्थानव्ययस्य विसर्गस्य समासे नित्यं
 सादेशः करोत्यादिषु परेषु । यशस्करी विद्या श्राद्धकरः वचनकरः ॥ एजेः खश् ।
 ३।२।२८। ण्यन्तादेजेः खश् स्यात् ॥ अरुद्धिषदजन्तस्य मुम् । ६।३।६७। अरुपो
 द्विषतोऽजन्तस्य च मुमागमः स्वात्खिदन्ते परे न लव्ययस्य । शिलाच्छवादिः । जनमे-
 जयतीति जनमेजयः ॥ प्रियवशे वदः खच् । ३।२।३८। प्रियंवदः वशंवदः ॥
 आत्ममाने खश्च । ३।२।८३। स्वकर्मके मनने वर्तमानान्मन्यतेः सुपि खश् स्यात्

ऽनुपसर्गे क इति कप्रत्ययाभावे कर्मण्यण् इत्यनेन अणि आतो युक्चिण्कृतो-
 रिति युक्ति उक्तो लोपे संयोगे विभक्तौ च गोसंप्रदायः ॥ मूलानि विभुजतीत्यत्र मूलवि-
 भुजादिभ्यः कः इति के कलोपे संयोगे च मूलविभुजो रथः ॥ एवं मही धरतीति
 महीध्रः ॥ कुं धरतीति कुध्रः इत्यादयो ज्ञेयाः ॥ कुरुषु चरतीत्यत्र सुब्लोपे चरेष्ट इति
 टे टस्येत्संज्ञायां लोपे संयोगे च कुरुचरः ॥ एवं भिक्षाचरः सेनाचरः आदायचरः
 इति रूपाणि ज्ञेयानि ॥ यशः करोतीत्यत्र सुब्लोपे कृव्यो हेतुताच्छील्यानुलोम्येषु
 इति टे टलोपे अतः कृकमिकंसकुम्भपात्रकुशाकर्णाष्वनव्ययस्येति विसर्गस्य
 सकारे यशस्कृ अ इति जातं तत्र सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे यशस्कः
 टिहृहा णञ्चयसञ्चदञ्च मात्रच् तयप् ठक् ठञ् कञ् करप इति
 टित्वात् डीपि डपयोर्लोपे भवेत् यस्येति चेलकारलोपे संयोगे विभक्तौ च यशस्करी
 विद्या ॥ ताच्छील्ये श्राद्धं कर्तुं शीलमस्येति श्राद्धकरः ॥ वचनं करोतीत्यत्र आनुलोम्याल्लगष्टे
 टलोपे गुणे च वचनकरः ॥ जनं एजयतीत्यत्र हेतुमति चेति णिचि णचयोर्लोपे एजेः
 खश् इति खशि खशयोर्लोपे कर्तरि शप् इति शपि शपयोर्लोपे जन एज् इ अ अ इति जातं तत्र
 तत्र अरुद्धिषदजन्तस्य मुम् इति सूत्रेण मुमि उमो लोपे जनम् एज् इ अ अ इति जातं तत्र
 सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे जनम् एज् ए अ अ इति जातं तत्र एचोयवायाच
 इति अयि संयोगे जनमेजय अ इति जातं तत्र अतो गुणे इति पररूपैकादेशे विभक्तौ च
 जनमेजयः ॥ प्रियं वदतीत्यत्र सुब्लोपे प्रियवशे वदः खच् इति खचि खचयोर्लोपे
 अरुद्धिषदजन्तस्य मुम् इति मुमि उमो लोपे संयोगे च ॥ प्रियंवदः ॥ एवं वशंवद-
 तीति वशंवदः ॥ आत्मानं पण्डितं मन्यत इत्यत्र सुपो धातुप्रातिपदिकयोरिति
 सुब्लोपे आत्ममाने खश्चेति खशि लशक्तञ्चित इति खस्येत्संज्ञायां हलन्त्यमिति

चाणिनिः । पण्डितमालानं मन्यते पण्डितमन्यः पण्डितमानी ॥ अन्येभ्योऽपि
 दृश्यन्ते । ३।२।७६। मनिन् कनिप् विच् एते प्रत्यया धातोः स्युः ॥ नेड्शि
 कृति । ७।२।८। यशादेः कृत इण्ण स्यात् । शृ हिंसायाम् । सुशर्मा प्रातरित्वा ॥ वि-
 ड्नोरनुनासिकस्यात् । ६।४।४१। अनुनासिकस्यात्स्यात् । विजायत इति विजाया ।
 ओण् अपनयते । अवावा । विच् । रप रिप हिंसायाम् । रोद् रेद् सुगण् ॥ क्तिप्
 च । ३।२।७६। अयमपि दृश्यते । घसास्रत् पर्णध्वत् धादधद् ॥ सुप्यजातौ णि-

शस्येत्सज्ञाया तस्य लोप इति खशयोर्लोपे पण्डितमन्य इति जात तत्र अरुर्द्विषदजन्त-
 स्य मुम् इति मुमि उमो लोपे निभक्ती च पण्डितमन्य ॥ एत्र आत्मान पण्डित मन्यत इत्यत्र
 आत्ममाने खश्चेति सूत्रे चकारप्रहणात्यक्षे णिनि मुब्लोपे णस्येत्सज्ञाया लोपे च पण्डि-
 तमन् इन् इति जात तत्र प्रथमैकवचने सौ अत उपधाया इति सूत्रेण अजन्ताद्ब्रह्मो
 सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ इति नान्तोपधाद्ब्रह्मो पण्डितमानिन् स् इत्यत्रशिष्टे हृत्-
 ड्याबन्ध इति मुलोपे नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति नलोपे च जाते पण्डित
 मानी ॥ सुपूर्वकश्धातोरन्येभ्योपि दृश्यन्ते इत्यनेन मनिनि मुश्च मनिन् इति जात
 तत्र इन्भागलोपे मन्भागस्य चार्द्धधातुकत्वे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे आ-
 र्द्धधातुकस्येड्वल्लादेरिति इटि प्राप्ते नेड्शिकृति इत्यनेनेटो निपेधे सर्वनाम-
 स्थाने चासंबुद्धौ इति नान्तोपधादीर्घत्वे नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति नलोपे
 च सुशर्मा ॥ प्रात पूर्वकेशधातोरन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते इत्यनेन कनिपि कलोपे पलोपे इलोपे
 च प्रातर् इवन् इति जात तत्र सयोगे ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् इति तुकि उको लोपे
 सर्वनामस्थाने चासंबुद्धाविति नान्तोपधादीर्घत्वे नलोपे च प्रातरित्वा ॥ विपूर्वक-
 जन्धातोः कनिपि कपयोरिकारस्य च लोपे निजन् वन् इति जात तत्र विड्वनोरनुना-
 सिकः स्यात् इति नकारस्थाकारे अकः सवर्णे दीर्घ इति दीर्घत्वे विजानन् इति
 जात तत्र सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ इति नान्तोपधादीर्घे नलोपे च ॥ विजाया ॥
 ओण् अपनयते इति धातोर्निपि विड्वनोरनुनासिकः स्यात् इति णकारस्थाकारे
 ओ आवन् इति जात तत्र एचोपवायाव इति अनादेशे सौ नान्तोपधादीर्घे नलोपे च
 अनावा ॥ रप् हिंसाया धातोरन्येभ्योपि दृश्यन्ते इति निचि चलोपे इलोपे वेरपृक्तस्येति
 यलोपे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे सौ मुलोपे झलां जशोऽन्ते इति पत्य डे वाचसाने
 इति डस्य डे च रोद् ॥ एव रिप् हिंसायामिति धातोर्विचि रेद् ॥ एव सुपूर्वकगणधातोर्विचि सुगण्
 इत्यादयो निच्यन्ता ज्ञेया । उखा छसतीत्यत्र क्तिप्च अयमपि दृश्यते इति क्तिपि उखास्रत्क्तिप्
 इति जात तत्र कलोपे पलोपे इलोपे वेरपृक्तस्येति यलोपे सौ मुलोपे च उखास्रन्त्स इत्यत्रशिष्ट
 तत्र अनिदितां हल उपधायाः श्रिति इति नलोपे वसुक्षंसुध्वंस्वनद्धर्णां द
 इति सस्य दत्वे वाचसाने इति दस्य तकारे च उखास्रत् ॥ एत्र पर्णानि धसतीति

निस्ताच्छीत्ये । ३।२।७८। अजात्यर्थे सुधि धातोर्णिनिस्ताच्छीत्ये शोले । उष्ण-
भोजी ॥ मनः । ३।२।८२। सुधि मन्यतेर्णिनिः स्यात् । दर्शनीयमानी ॥ खिल्यन-
व्ययस्य । ६।३।६६। कालिमन्या ॥ करणे यजः । ३।२।८५। करणे उपपदे भूतार्थ-
यजेर्णिनिः कर्त्तरि । सोमेनेष्टवान् सोमयाजी । अग्निष्टोमयाजी ॥ दृशेः कनिष् ।
३।२।९४। कर्मणि भूते । पारं दृष्टवान् पारदृश्व ॥ राजनि युधि कृञः । ३।२।
९५। कनिष्वात् । युधिरन्तर्भोदितण्यर्थः । राजानं बोधितवान् राजयुध्वा राजकृत्वा ॥
सहे च । ३।२।९६। कर्मणीति निवृत्तम् । सह बोधितवान् सहयुध्वा सहकृत्वा ॥
सप्तम्यां जनेर्डेः । ३।२।९७। तत्पुरुषे कृति बहुलम् । ६।३।१४। डेरलुक् ।

पर्णध्वत् इति ज्ञेयम् ॥ बाहाद्भ्रन्स्यत् इति बाहभ्रन्स् इत्यत्र क्तिप्चेति क्तिपि क्तिपो लोपे
अनिदितां हल उपधायाः कृिति इति नलोपे ब्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराज-
भ्राजच्छशां षः इति सस्य षस्ये सौ सुलोपे झलां जशोऽन्ते इति षस्य डत्वे वावसाने
इति डस्य डे बाहभ्रट् ॥ उष्णं भोक्तुं शीलमस्येत्यत्र सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छीत्ये
इति णिनि णलोपे इलोपे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे सौ सुलोपे नान्तोपधादीर्घत्वे नलोपे च
उष्णभोजी ॥ दर्शनीयमात्मानं मन्यत इत्यत्र सुब्लोपे मनः इति सूत्रेण णिनौ णलोपे इलोपे
अत उपधाया इत्युपधादीर्घत्वे सौ सुलोपे दीर्घे नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति
नलोपे च दर्शनीयमानी ॥ आत्मानं काली मन्यते सा इत्यत्र आत्ममाने स्वश्चेति खशि
खलोपे शलोपे दिवादिभ्यः इयन् इति इयनि कालीं मन्य अ इति जातं तत्र अतो
गुणे इति पररूपे अजाद्यतष्टाप् इति टापि ढलोपे अकः सवर्ण इति दीर्घे सौ हृत्-
व्यावृभ्य इति सुलोपे खिल्यनव्ययस्येति ह्रस्वत्वे अरुद्धिपदजन्तस्येति मुनि उमो
लोपे च कालिमन्या ॥ सोमेनेष्टवानित्यत्र करणे यज इति सूत्रेण णिनी सोमयज्ञ् इन्
इति जातं तत्र अत उपधाया इति वृद्धौ सौ सुलोपे सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ
इत्युपधादीर्घत्वे नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति नलोपे च सोमयाजी ॥ एवं अग्निष्टो-
मयाजी ॥ पारं दृष्टवानित्यत्र दृशेः कनिष् इति कनिपि कलोपे इलोपे पलोपे सुब्लोपे
च पारदृश्व वन् इत्यथशिष्टं तत्र सौ सुलोपे नान्तोपधादीर्घे नलोपे च पारदृश्व ॥
राजानं बोधितवानित्यत्र राजनि युधि कृञः इत्यनेन कनिपि कलोपे इलोपे पलोपे
सुब्लोपे च राजयुष् वन् इति जातं तत्र सौ सुलोपे नान्तोपधादीर्घे नलोपे च राज-
युध्वा ॥ एवं राजानं कृतवानित्यत्र राजनि युधि कृञ इति कनिपि कलोपे इलोपे पलोपे
सुब्लोपे च राजकृ वन् इति जातं तत्र ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् इति तुकि राजकृत्वा ॥
सह बोधितवानित्यत्र सहे चेति सूत्रेण कनि सहयुध्वा ॥ सहकृत्वा ॥ सरसिजातमित्यत्र
सप्तम्यां जनेर्डे इति डे डस्येत्संज्ञायां लोपे सुब्लोपे च सरस् जन् अ इति जातं तत्र डेः

सरसिजं सरोजम् ॥ उपसर्गं च संज्ञायाम् । ३।२।१९। प्रजा स्यात्सन्ततौ जवे
 कृत्कवत् निष्ठा । १।१।२३। एतौ निष्ठासंज्ञौ सः ॥ निष्ठा । ३।२।१०२।
 धेभृत्तेर्धातोर्निष्ठा स्यात् । तत्र तयोरेवेति भावकर्मणोः क्तः । कर्तरि कृदिति कर्तरि क-
 वतुः । उकावितौ । स्नातं मया । स्तुवस्त्रया विष्णुः । विश्वं कृतवान् विष्णुः ।
 रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः । ८।२।४२। रदाभ्यां परस्य निष्ठातस्य नः
 स्वाभिष्ठापेक्षया पूर्वस्य धातोर्दस्य च । नृ हिंसायाम् । ऋत इत् । रपरः । गतम् ।
 शीर्षः भिन्नः छिन्नः ॥ संयोगादेरातोधातोर्धणवतः । ८।२।४३। निष्ठातस्य नः
 स्वान् । द्राणः ग्लानः ॥ स्वादिभ्यः । ८।२।४४। एकविंशतेर्लुच्चादिभ्यः प्राक्वत् ।
 लूनः । ज्याधातुः । ग्रहियेति संप्रसारणम् ॥ हलः । ६।४।२। अङ्गावयवाद्दलः परं
 यत्संप्रसारणं उदन्तस्य दीर्घः । जिनः ॥ ओदितश्च । ८।२।४५। भुजो भुमः ।

इति सूत्रेण जन् धातोर्नरूपायाष्टलोपे सस्य रत्वे उत्वे गुणे संयोगे विभक्तौ च सरो-
 जम् ॥ तत्पुरुषे कृति बहुलमिति सूत्रेण ङितोपाभावपक्षे ॥ सरसिजम् ॥ प्रकर्मण जायते
 सत्यत्र प्रकर्मणोऽन्धातोर्नरूपसर्गं च संज्ञायाम् ङ इति सूत्रेण उपसर्गये ङित्त्वाङितोपे संयोगे
 अजायतष्टाप् इति टापि सौ हल्ङ्याभ्य इति मुलोपे च प्रजा ॥ साधातुर्निते
 तत्र निष्ठा इति सूत्रेण निष्ठा प्राप्ता निष्ठाशब्देन किं बोध्यमिति चेत् कृत्कवत् निष्ठा
 इति सूत्रेण कस्य कवतोश्च निष्ठासंज्ञा ततस्तौ द्वावपि प्राप्ता तत्र तयोरेव कृत्यकस्य-
 ल्थार्था इति सूत्रेणात्र भावे क्तं जाते लशक्तञ्जित इति कलोपे सौ सोरमि च स्नातम् ॥
 कर्मणि च क्तं जाते स्तुतस्त्रया विष्णुरिति जातम् ॥ विश्वं कृतवान् इत्येव कर्तरि कृत्
 इति सूत्रेण भूतार्थरुक्तेः कृधातोः कवतोः समागते कलोपे तकारोत्तरवर्त्युकारलोपे च कृतवत्
 इति जातं तत्र दीर्घत्वे उगिदचां सर्वनामस्थाने धातोरिति शुमि उगो ङोपे
 कृतवन्त् इति जातं तत्र सौ मुलोपे संयोगान्तस्येति तलोपे कृतवान् ॥ नृ हिंसाया
 पातोर्निष्ठा इति सूत्रेण क्तप्रत्यये जाते कलोपे रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः इति
 सूत्रेण तकारस्य नकारे ऋत इन्धातोरिति रपरे इकारे शिर् न इति जातं तत्र अङ्क-
 प्याङ्नुम्व्यवायेपीति नस्य ण्ये विभक्तौ च शीर्षः ॥ एवं गिदधातोः परलः क्तकर्मणे
 रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च द इति तकारस्य नकारे दकारस्य च नकारे शिभली
 भित्तः ॥ एवमेव छिन्नः ॥ श्राणोर्निष्ठेति क्तं कलोपे संयोगादेरातोधातोर्धणवत
 इति तकारस्य नकारे नेकारस्य च ण्ये द्राणः ॥ ग्लानः ॥ एतन् पातोर्निष्ठेति क्तं न्वा-
 दिभ्य इति सूत्रेण तकारस्य नकारे एतन् ॥ ज्याधातोर्निष्ठेति क्तं कलोपे ग्रहियेति
 मन्व्यवाये संप्रसारणाद्येति आकारस्य प्रकर्मणे स्यादिभ्य इति तकारस्य नकारे हलः
 इति सूत्रेण दीर्घे विभक्तौ च जिनः ॥ भुजो भुक् पातोर्निष्ठेति क्तं कलोपे आदिभ्येति

दुओश्चि । उच्छूनः ॥ शुष्पः कः । ८।२।५१। निष्ठातस्य कः । शुष्कः ॥ पचो वः ।
 ८।२।५२। पकः । क्षै हर्षक्षये ॥ क्षायो मः । ८।२।५३। क्षामः ॥ निष्ठायां
 सेटि । ६।४।५२। गेलोपः । भावितः भावितवान् । दृढ हिंसायाम् ॥ दृढः स्थूल-
 बलयोः । ७।२।२०। स्थूले बलवति च निपात्यते ॥ दधातेर्हिः । ७।४।४२। तादौ
 किति । हितम् ॥ दोदद्दोः । ७।४।४६। घुसंज्ञकस्य दा इत्यस्य दध् स्यात्तादौ किति ।
 चर्तम् । दत्तः ॥ लिटः कानज्वा । ६।२।१०६। कसुश्च । ६।२।१०७। लिटः
 कानच् कसुश्च वा सतः । तङ्गानावात्मनेपदम् । चक्राणः ॥ म्वोश्च । ८।२।६५। मा-
 न्तस्य धातोर्नलं म्वोः परतः । जगन्वान् ॥ लटः शतृशानचावप्रथमासमाना-

निष्ठासंयन्धिनस्तकारस्य नकारे चोः कुरिति जस्य गवे मुग्रः ॥ उदुपसर्गपूर्वकदुओश्चि गलि-
 वृद्धौ धातोरादिर्धिदुडव इति टोरित्संज्ञायां उपदेशेऽजनुनासिकइदित्यनेन ओकारस्य
 चेत्संज्ञायां तस्य लोप इति तयोर्लोपे च उत्श्चि इत्यवशिष्टं तत्र निष्ठेति सूत्रेण के कलोपे
 श्रयतेर्थादिवात् संप्रसारणे पूर्वरूपैकादेशे हल इति दीर्घे विभक्तौ च उच्छूनः ॥
 शुष्प धातोर्निष्ठेति के कलोपे शुष्पः कः इति तकारस्य ककारे विभक्तौ च शुष्कः ॥
 डुपचपूपके धातोर्दुलोपे सलोपे अलोपे च निष्ठेति के कलोपे पचो व इति तकारस्य
 वकारे तस्यासिद्धत्वेन अस् परत्वात् चोः कुरिति चस्य कत्वे विभ क्तौ च पकः ॥ क्षै
 धातोर्निष्ठेति के कलोपे आदेच उपदेशेऽशिति इति सूत्रेण ऐकारस्याकारे
 क्षायो म इत्यनेन तकारस्य मकारे विभक्तौ च क्षामः ॥ णिजन्ताद्धातोर्निष्ठेति के
 कलोपे गलोपे चलोपे च भू इत इति जाते अचोऽणितीति वृद्धौ आवि भाव् इत इति
 जातं तत्र आर्द्धधातुकस्येड्गलादेरिति इटि भाव् इ इत इति जातं तत्र निष्ठायां
 सेटीति गेलोपे संयोगे विभक्तिकार्ये च कृते भावितः ॥ एवं कवति इटि णिलोपे
 वृद्धौ आवि उगिदचां सर्वनामस्थाने इति मुमि उमो लोपे उपधादीर्घत्वे विभक्तिकार्ये
 च भावितवान् ॥ दृढधातोर्निष्ठेति के कलोपे हो ङ इति हस्य ङत्वे अणस्तथोर्धोऽध
 इति तकारस्य धत्वे घृना घुरिति धस्य ङत्वे ङो ङे लोप इति ङलोपे विभक्तौ च दृढः ॥
 धाधातोर्निष्ठेति के कलोपे दधातेर्हिरिति धाकारस्य हिकारे विभक्तिकार्ये च कृते हितम् ॥
 दाधातोर्निष्ठेति के कलोपे दो द्घोरिति सूत्रेण दा इत्यस्य ददि कृते खरि चेति
 द्वितीयदस्य तकारे विभक्तिकार्ये च दत्तः ॥ चकारेति चक्राण इत्यत्र लिटः कानज्वेति
 कानचि ककारचकारयोर्लोपे कृ आन इति जातं तत्र लिटि धातोरनभ्यासस्येति धा-
 तोर्द्वित्वे अभ्यासकार्ये इको यणचितीति यणि रषाभ्यां नो णः समानपदे इति नस्य
 णत्वे विभक्तिकार्ये च कृते चक्राणः ॥ जगामेति जगन्चानित्यत्र कसुश्चेत्यनेन कत्तौ
 कलोपे सान्तःपात्युकारलोपे जगम्बस् इति जातं तत्र म्वोश्चेत्यनेन मस्य नत्वे जग-
 न्बसि इति जाते सान्तमहत्तः संयोगस्येति दीर्घत्वे हल्ङ्घाचभ्य इति

किञ्चिप्रच्छयायतस्तुकटप्रुञ्जुश्रीणां दीर्घोऽसंप्रसारणं च । वक्तोति वाक् । पृच्छतीति प्राद् । आयतं सौतीत्यायतस्तुः । कटं प्रवते कटप्रुः । जूरुक्तः । अयति हरिं श्रीः ॥ दात्रीशसयुयुजस्तुदसिसिचमिहपतदशानहः करणे । ३।२।१८२। वाबादेः प्रुन् स्वात्करणेऽर्थे । दालनेन दात्रम् नेत्रम् ॥ तितुत्रथसिसुसरकसेपु च । ७। २।१। एषां दशानां कृत्प्रत्ययानामिण्ण । शस्त्रम् योत्रम् योक्तम् स्रोत्रम् तोत्रम् सेत्रम् सेकम् मेद्रम् पत्रम् दंष्ट्रा नग्री ॥ अर्तिलघुसूखनसहचर इत्रम् । ३।२।१८४। अ-

जः ॥ प्रावपूर्वकस्तुधातोः क्पि क्पि लोपे ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् इति तुक् उक्ती लोपे सौ सुलोपे च प्रावस्तुत् ॥ वक्तोति वाक् इत्यत्र वधिधातोः किञ्चिपृच्छयायतस्तुकटप्रुञ्जुश्रीणां दीर्घोऽसंप्रसारणं चेत्यनेन क्पि दीर्घत्वेऽसंप्रसारणत्वे च वाच् इति जातं तत्र सौ सुलोपे चोः कुरिति चस्य कत्वे च वाच् ॥ एवं प्रच्छतीति प्राद् इत्यत्रापि ज्ञेयम् । आयतं सौतीत्येवंशील इत्यत्र किञ्चिप्रच्छयायतेत्यनेन क्पि दीर्घत्वे संप्रसारणभावे च आयतस्तुशब्दो जातस्तत्र कृदन्तत्वात्प्रातिपदिकत्वे सौ सस्य रौ रस्य विसर्गे च आयतस्तुः । कटप्रुष्वेवं जूरुष्वेवं ॥ श्रीरित्यत्रापि तेनैव सूत्रेण क्पि किञ्चलोपे विभक्तिकार्ये च श्रीः ॥ दालनेनेति दात्रमित्यत्र दाप् ल्यने धातोः दात्रीशसयुयुजस्तुदसिसिचमिहपतदशानहः करणे इत्यनेन प्रुनि कृते यः प्रत्ययस्येत्यनेन पत्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति पंकारलोपे ह्रलन्त्यमित्यनेन नकारत्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति लोपे च दात्रशब्दो जातस्तत्र विभक्तिकार्ये कृते दात्रं ॥ एवं नयत्यनेनेति नेत्रम् ॥ शस्त्रमित्यत्र शस् हिंसायां धातोः प्रुनि पलोपे नलोपे उदात्तत्वादार्धधातुकस्येद्बलादेरिति इद्प्राप्तौ तितुत्रथसिसुसरकसेपु चेत्यनेन इडभावे कृते कृते च संयोगे शस्त्रशब्दो जातस्तत्र विभक्तिकार्ये शस्त्रम् ॥ एषं युधातोः प्रुनि गुणे विभक्तिकार्ये च योत्रम् ॥ युञ् धातोः प्रुनि पुगन्तलघूपधस्येति गुणे चोः कुरिति कुत्वेन जस्य कत्वे गस्य च खरि चेत्यनेन कत्वे विभक्तिकार्ये च योत्रम् ॥ तुधातोः प्रुनि गुणे च स्रोत्रम् ॥ तुद्धातोः प्रुनि गुणे च तोत्रम् ॥ सिधातोः प्रुनि गुणे सेत्रम् ॥ सिच् सेचने धातोः प्रुनि गुणे चोः कुरिति चस्य के विभक्तिकार्ये च सेत्रम् ॥ मिहधातोः प्रुनि पुगन्तलघूपधस्येति गुणे हो ङ इति ह्रस्वत्वे ञपस्तथोर्धोऽधः इति तकारस्य धकारे प्रुना प्रुरिति धस्य डे दो दे लोप इति पूर्वदस्य लोपे विभक्तिकार्ये च कृते मेद्रम् ॥ दशधातोः प्रुनि ङीवोऽनित्यत्वाद् अजाव्यतष्टाविति टापि च दंष्ट्रा ॥ नहधातोः प्रुनि पलोपे नहो ध इत्यनेन हस्य धकारे ञपस्तथोर्धोऽध इति धकारे झरो झरि सवर्णे इति धकारलोपे पिमात् पिद्गौरादिभ्यश्चेति ङीपि नग्री ॥ ऋ गती धातोः अर्तिलघुसूखनसहचर इत्रम् इत्यनेन इत्रे गुणे च

रित्रम् लवित्रम् धवित्रम् सवित्रम् खनित्रम् सहित्रम् । चरित्रम् ॥ पुवः संज्ञायाम् ।
 ३।२।१८५। पवित्रम् ॥ अथोणादयः ॥ कृवापाजिमिस्वादिसाध्यशूभ्य उण् ॥ करो-
 तीति कारुः । वातीति वायुः । पायुर्गुदम् । जायुरौपधम् । मायुः पित्तम् । साध्नोति पर-
 कार्यमिति साधुः ॥ आशु शीघ्रम् ॥ उणादयो बहुलं । ३।३।१। एते वर्तमाने संज्ञायां
 च बहुलं स्युः । केचिदविहिता अप्यूष्णाः । संज्ञासु धातुरूपाणि प्रत्ययाश्च ततः परे ॥
 कार्याद्विद्यादनूबन्धमेतच्छास्त्रमुणादिषु ॥ तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् ।
 ३।३।१०। क्रियार्थायां क्रियायामुपपदे भविष्यत्यर्थे धातोरेतौ स्तः । मान्तत्वादव्ययत्नम् ।
 कृष्णं द्रष्टुं याति कृष्णदर्शको याति ॥ कालसमयवेलासु तुमुन् । ३।३।१६७।
 कालार्थेषूपपदेषु तुमुन् । कालः समयो वेला वा भोक्तुम् ॥ भावे । ३।३।१८। सिद्धाव-
 स्थापत्रे धात्वर्थे वाच्ये धातोर्धन् । पाकः ॥ अकर्तरि च कारके संज्ञायाम् । ३।
 ३।१९। कर्तृभिन्ने कारके बन् स्यात् ॥ घञि च भावकरणयोः । ६।४।२७। रञ्जे-

कृते अरित्रम् ॥ एवं लघातोस्त्रिं गुणे अवि च लवित्रम् ॥ धूवातोर्धवित्रम् ॥ सुधातोः सवित्रम् ॥
 खन् धातोस्त्रिं खनित्रम् ॥ सहधातोः सहित्रम् ॥ चरधातोश्चरित्रम् ॥ पूधातोः पुवः
 संज्ञायामित्यनेन इत्रे कृते गुणे अवि च पवित्रम् ॥ अथोणादयः ॥ कृधातोः
 कृवापाजिमिस्वादिसाध्यशूभ्य उण् इत्यनेन उणि अचोऽङ्गितीति वृद्धौ च
 कृतायां कारुः ॥ वाधातोः कृवापाजीति उणि अतो युक्चिण्कृतोरिति युकि
 उको लोपे च वायुः ॥ एवं पाधातोरुणि युकि उको लोपे च पायुः ॥ जिधातोः
 कृवापाजीति उणि अचोऽङ्गितीति वृद्धौ आधादेशे च जायुः ॥ माधातोरुणि
 आतो युगिति युकि उको लोपे च मायुः ॥ साधधातोरुणि साधुः ॥ अश्वोरुणि
 अत उपधाया इत्युपधादीर्घे आशु ॥ एवं स्वधातोरुणि उपधादीर्घे च स्वाद् ॥ कृष्णं
 द्रष्टुं यातीत्यत्र तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायामित्यनेन दृशधातोः तुमुनि उनो
 लोपे ब्रश्चस्जेति शस्य पत्वे ष्टुना ष्टुरिति तस्य ढले द्रष्टुम् इति जाते कृदन्तप्राप्ति-
 पदिकत्वे सौ समागते कृन्मेजन्त इत्यनेन मान्तत्वादव्ययत्वे अव्ययादाप्रसुप इति
 मुपो लोपे कृष्णं द्रष्टुं यातीति जातम् ॥ दृशधातोर्बुद्धि च सुद् इति णस्येत्संज्ञायां तस्य
 लोप इति णलोपे लस्यापीत्संज्ञायां लोपे च इष् क इति जातं तत्र युवोरनाकौ इत्य-
 नेन धोरकादेशे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे विभक्तिकार्ये च कृष्णं दर्शको याति ॥
 गुञ्धातोः कालसमयवेलासु तुमुन् इति तुमुनि उनो लोपे चोः कुरिति कुत्वे पुग-
 न्तलघूपधस्येति गुणे च भोक्तुम् ॥ पचनं पाक इत्यत्र पन्धातोर्भावे इति सूत्रेण घञि
 कृते अत उपधाया इत्युपधादीर्घत्वे घकारजकारयोर्लोपे चजोः कुरिति कुत्वे विभक्तिकार्ये
 च पाकः ॥ रञ्जयत इति राग इत्यत्र रञ्जधातोः अकर्तरि च कारके संज्ञायां
 इत्यनेन घञि कृते घञि च भावकरणयोरिति नकारलोपे घकारजकारयोर्लोपे अत उ-

किञ्चिप्रच्छयायतस्तुकटपुजुश्रीणां दीर्घोऽसंप्रसारणं च । वक्तोति वाक् ।
 प्राद् । आयतं सौतीत्यायतस्तूः । कटं प्रवते कटप्रूः । जुरुक्तः । अयति हरि श्रीः ॥
 दात्रीशसयुयुजस्तुदसिसिचमिहपतदशनहः करणे । ३।२।१८२। शब्दः
 घ्न स्फात्करणेऽर्थे । दात्यनेन दात्रम् नेत्रम् ॥ तितुत्रतथसिसुसरकसेषु च । ३।
 २।९। एषां दशानां कृत्प्रत्ययानामिण् । शस्त्रम् योत्रम् योक्तम् सौत्रम् तोत्रम् सेत्रम्
 सेक्तम् मेद्रम् पञ्चम् दंष्ट्रं नधी ॥ अर्तिल्लघूसूखनसहचर इत्रः ॥ ३।२।१८३। च-

ञः ॥ प्रावपूर्वकस्तुधातोः किपि किपो लोपे ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् इति तुकि उक्ते
 लोपे सौ मुलोपे च प्रावस्तुत् ॥ वक्तोति वाक् इत्यत्र वचिधातोः किञ्चिप्रच्छया
 यतस्तुकटपुजुश्रीणां दीर्घोऽसंप्रसारणं चेत्यनेन किपि दीर्घत्वेऽसंप्रसारणत्वे
 च वाच् इति जातं तत्र सौ मुलोपे चोः कुरिति चस्य कत्वे च वाक् ॥ एवं प्रच्छ-
 तीति प्राद् इत्यत्रापि ज्ञेयम् । आयतं सौतीत्येवंशील इत्यत्र किञ्चिप्रच्छयायतेत्यनेन
 किपि दीर्घत्वे संप्रसारणाभावे च आयतस्तुशब्दो जातस्तत्र कृदन्तात्वात्प्रातिपदिकत्वे सौ सस्य
 रौ सस्य विसर्गे च आयतस्तूः । कटप्रूरप्येवं जूरप्येवं ॥ श्रीरित्यत्रापि तेनैव सूत्रेण किपि
 किञ्चोपे विभक्तिकार्ये च श्रीः ॥ दात्यनेनेति दात्रमित्यत्र दाप् लयने धातोः दात्रीशस-
 युयुजस्तुदसिसिचमिहपतदशनहः करणे इत्यनेन घ्नि कृते षः प्रत्यय-
 स्येत्यनेन पत्येत्संज्ञाया तस्य लोप इति पंकारलोपे ह्रलन्त्यमित्यनेन नकारस्येत्संज्ञायां तस्य
 लोप इति लोपे च दात्रशब्दो जातस्तत्र विभक्तिकार्ये कृते दात्रं ॥ एवं नयत्यनेनेति
 नेत्रम् ॥ शस्त्रमित्यत्र शस् हिंसायां धातोऽघ्नि पलोपे नलोपे उदात्तत्वादार्धधातु-
 कस्येद्बलादेरिति इद्प्रातो तितुत्रतथसिसुसरकसेषु चेत्यनेन इडभावे कृते कृते च
 संयोगे शस्त्रशब्दो जातस्तत्र विभक्तिकार्ये शस्त्रम् ॥ एवं युधातोः घ्नि गुणे विभक्ति-
 कार्ये च योत्रम् ॥ युञ् धातोः घ्नि पुगन्तलघूपधस्येति गुणे चोः कुरिति
 कुत्वेन जस्य गत्वे गस्य च खरि चेत्यनेन कत्वे विभक्तिकार्ये च योत्रम् ॥
 सुधातोः घ्नि गुणे च सौत्रम् ॥ तुद्धातोः घ्नि गुणे च तोत्रम् ॥ सिधातोः
 घ्नि गुणे सेत्रम् ॥ सिच् सैचने धातोः घ्नि गुणे चोः कुरिति चस्य के विभ-
 क्तिकार्ये च सेक्तम् ॥ मिहधातोः घ्नि पुगन्तलघूपधस्येति गुणे हो ङ इति हस्य
 ङत्वे झपस्तयोर्धोऽधः इति तकारस्य धकारे घृना घृरिति धस्य ङे ङो ङे लोप इति
 पूर्वदस्य लोपे विभक्तिकार्ये च कृते मेद्रम् ॥ दशधातोः घ्नि ङीबोऽनित्यत्वाद् अजायत-
 ष्टाविति टापि च दंष्ट्रं ॥ नहधातोः घ्नि पलोपे नहो थ इत्यनेन हस्य धकारे झपस्तयो-
 र्धोऽध इति धकारे झरो झरि सवर्णे इति धकारलोपे पित्वात् पिद्गौरादिभ्यश्चेति
 जीपि नधी ॥ ऋ गतो धातोः अर्तिल्लघूसूखनसहचर इत्रम् इत्यनेन इत्रे गुणे च

रित्रम् लवित्रम् धवित्रम् सवित्रम् खनित्रम् सहित्रम् । चरित्रम् ॥ पुचः संज्ञायाम् ।
 ३।२।१८६। पवित्रम् ॥ अधोणादयः ॥ कृवापाजिमिखादिसाध्यशुभ्य उण् ॥ करो-
 तीति कारुः । वातीति वायुः । पायुर्गुदम् । जायुरौपधम् । मायुः पित्तम् । साध्नोति पर-
 कार्यमिति साधुः ॥ आशु शीघ्रम् ॥ उणादयो बहुलं । ३।३।१। एते वर्तमाने संज्ञायां
 च बहुलं स्युः । केचिद्विहिता अप्यूह्याः । संज्ञासु धातुरूपाणि प्रत्ययाश्च ततः परे ॥
 कार्याद्विधादनूबन्धमेतच्छास्त्रमुणादिषु ॥ तुमुन्पुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् ।
 ३।३।१०। क्रियार्थायां क्रियायामुपपदे भविष्यत्यर्थे धातोरेतौ स्तः । मान्तत्वादव्ययत्वम् ।
 कृष्णं द्रष्टुं याति कृष्णदर्शको याति ॥ कालसमयवेलासु तुमुन् । ३।३।१६७।
 कालार्थेपूपपदेषु तुमुन् । कालः समयो वेला वा भोक्तुम् ॥ भावे । ३।३।१८। सिद्धाव-
 स्थापत्रे धात्वर्थे वाच्ये धातोर्वच् । पाकः ॥ अकर्तरि च कारके संज्ञायाम् । ३।
 ३।१९। कर्तृभिन्ने कारके घञ् स्यात् ॥ घञि च भावकरणयोः । ६।४।२७। रञ्जे-

कृते अरित्रम् ॥ एवं लृधातोर्ऋते गुणे अवि च लवित्रम् ॥ धृधातोर्धवित्रम् ॥ सुधातोः सवित्रम् ॥
 खन् धातोर्ऋते खनित्रम् ॥ सहधातोः सहित्रम् ॥ चरधातोश्चरित्रम् ॥ पृधातोः पुचः
 संज्ञायामित्यनेन इत्रे कृते गुणे अवि च पवित्रम् ॥ अधोणादयः ॥ कृधातोः
 कृवापाजिमिखादिसाध्यशुभ्य उण् इत्यनेन उणि अचोऽङ्गितीति वृद्धौ च
 कृतायां कारुः ॥ वाधातोः कृवापाजीति उणि अतो युक्चिण्कृतोरिति युक्ति
 उको लोपे च वायुः ॥ एवं पाधातोरुणि युक्ति उको लोपे च पायुः ॥ जिधातोः
 कृवापाजीति उणि अचोऽङ्गितीति वृद्धौ आयादेशे च जायुः ॥ माधातोरुणि
 आतो युगिति युक्ति उको लोपे च मायुः ॥ साधधातोरुणि साधुः ॥ अश्वधोरुणि
 अत उपधाया इत्युपधादीर्घे आशु ॥ एवं स्वधातोरुणि उपधादीर्घे च स्वाद् ॥ कृष्णं
 द्रष्टुं यातीत्यत्र तुमुन्पुलौ क्रियायां क्रियार्थायामित्यनेन दृशधातोः तुमुन् उको
 लोपे ब्रश्चभ्रस्जेति शस्य पत्वे घृना घृरिति तस्य टत्वे द्रष्टुम् इति जाते कृदन्तप्राति-
 पदिकत्वे सौ समागते कृन्मेजन्त इत्यनेन मान्तत्वादव्ययत्वे अव्ययादापसुप इति
 सुपो लोपे कृष्णं द्रष्टुं यातीति जातम् ॥ दृशधातोर्बुद्धि च चुहू इति ण्यत्वेसंज्ञायां तस्य
 लोप इति णलोपे लस्यापीरसंज्ञायां लोपे च दृश् क इति जातं तत्र युवोरनाकौ इत्य-
 नेन वोरकादेशे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे विभक्तिकार्ये च कृष्णं दर्शको याति ॥
 मुञ्जधातोः कालसमयवेलासु तुमुन् इति तुमुनि उको लोपे चोः कुरिति कुप्ते पुग-
 न्तलघूपधस्येति गुणे च भोक्तुम् ॥ पचनं पाक इत्यत्र पचधातोर्भावे इति सूत्रेण घञि
 कृते अत उपधाया इत्युपधादीर्घत्वे घकारवकारयोर्लोपे चजोः कुरिति कुप्ते विभक्तिकार्ये
 च पाकः ॥ रञ्जयत इति राग इत्यत्र रञ्जधातोः अकर्तरि च कारके संज्ञायां
 इत्यनेन घञि कृते घञि च भावकरणयोरिति नकारलोपे घकारवकारयोर्लोपे अत उ-

नैलोपः स्यात् । रागः । अनयोः किम् । रज्यत्यस्मिन्निति रङ्गः ॥ निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वदेश्च कः । ३।३।४१। एषु चिनोतेर्घञ् आदेश्च ककारः ॥ उपसमाधानं राशीकरणम् । निकायः कायः । गोमयनिकायः ॥ एरच् ३।३।६६। इवर्णान्तादच् । चयः जयः ॥ ऋदोरप् ३।३।६७। ऋवर्णान्तादुवर्णान्तादप् । कः । गरः यवः लवः सवः पवः । (घनर्थे कविधानम्) प्रस्थः ॥ द्वितः क्विन्नः ३।३।८८। क्वेर्मम् नित्यम् । विश्वप्रत्ययान्तान्मम् निर्वृत्तेऽर्थे । पाकेन निर्वृत्तं पक्वमम् । हुवप् उधिमम् ॥ द्वितोऽधुच् ३।३।८९। टुवेषु कम्पने । वेपथुः ॥ यजयाचयत्-विच्छप्रच्छरक्षो नड् ३।३।९०। यज्ञः याचना यज्ञः विश्वः रक्षणः ॥ स्वपो नन् ३।३।९१। स्वप्नः ॥ उपसर्गे घोः किः ३।३।९२। प्रधिः उपधिः ॥ स्त्रियां क्तिन् ३।३।९४। स्त्रीलिङ्गे भावे क्तिन् स्यात् । घनोऽपवादः । कृतिः स्तुतिः । (ऋ-

पधाया इत्युपधादृद्धौ चोः कुरिति कुत्वे च कृते रागः ॥ रज्यत्यस्मिन्निति रङ्ग इत्यत्र मात्रकरणत्वाभावात्तलोपामात्रे रङ्गः ॥ निर्वृत्तकविधातोर्निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वदेश्च क इति घञि आदेशस्य ककारे कृते निकिघञ् इति जाते घस्येत्संज्ञायां लोपे अस्थेत्संज्ञायां लोपे अचोऽङ्गितीति वृद्धौ एचोयचायाच इत्यायादेशे विभक्तिकार्ये च कृते निकायः ॥ एवं चिधातोः कायः ॥ गोमयनिकाय इत्यत्राप्येवमेव ॥ चिधातोः एरच् इत्यनेन अचि गुणे च कृते चयः ॥ एवं जिधातोः जयः ॥ रुधातोः ऋदोरप् इत्यनेन अपि कृते गुणे च करः ॥ गृधातोः ऋदोरप् इत्यपि गुणे गरः ॥ युधातोर्ऋदोरप् इत्यपि गुणे अचि यवः । एवं लुधातोर्पि गुणे अचि च लवः ॥ एवं सवः पवश्च ॥ प्रपूर्वकस्याधातोर्घञर्थे कविधानमित्यनेन कप्रत्यये आतो लोप इटि चेलाकारलोपे च प्रस्थः ॥ पक्विममित्यत्र पचधातोर्द्वितः क्विन्नमित्यनेन यत्रौ क्वेर्मम् नित्यमित्यनेन मपि कृते पच् त्रिमप् इति जातं तत्र पलोपे विभक्तिकार्ये च पक्विमम् ॥ उपधिममित्यत्र हुवप्धातोर्द्वितः किः इत्यनेन कौ क्वेर्मम् नित्यमित्यनेन ममि मलोपे वचिस्व-पियजादीनां किति इति संप्रसारणे उधिमम् ॥ वेपथुरित्यत्र द्वितोऽधुच् इत्यनेन टुवेषुधातोः अथुचि विभक्तिकार्ये च कृते वेपथुः ॥ यज्ञ इत्यत्र यजधातोः यजयाचयत्-विच्छप्रच्छरक्षो नड् इत्यनेन नडि यज्ञ् न इति जातं तत्र स्तोऽशुना श्रुरिति नस्य अत्रे जजोर्ज्ञ इति ज्ञे कृते यज्ञः ॥ याच्धातोर्नडि अजायतष्टाप् इति टापि स्तोः श्रुना श्रुरिति नस्य अत्रे याश्च ॥ एवं विश्वः प्रश्वः रक्षणः इत्यादयो ज्ञेयाः । स्वधातोः स्वपो नन् इति नपि स्वप्नः ॥ प्रधिरित्यत्र प्रपूर्वकधाधातोः उपसर्गे घोः किरिति सूत्रेण कौ ककारस्येत्संज्ञायां लोपे च आतो लोप इटि चेति सूत्रेण ककारो-चस्वर्त्याकारलोपे संयोगे च कृते प्रधिः ॥ एवं उपधिः ॥ कृतिरित्यत्र स्त्रियां क्तिन् इत्यनेन क्तिनि ककारलोपे विभक्तिकार्ये च कृतिः ॥ एवं स्तुधातोः स्त्रियां क्तिन् इति

त्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठावद्वाच्यः) तेन नलम् । कीर्णिः लूनिः धूनिः पूनिः । (सम्पदा-
दिभ्यः क्तिप्) सम्पत् विपत् आपत् । क्तिन्नपीष्यते । सम्पत्तिः विपत्ति आपत्तिः ॥
ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च । ३३१७७ एते निपात्यन्ते । उवरत्यर-
स्त्रिव्यविमवामुपधायाश्च । ६।४।२०। एषामुपधावकारयोरूट् अनुनासिके कौ
झलादौ क्तिविति । अतः क्तिप् । जूः तूः सूः ऊः मूः ॥ ह्रच्छा । ३३१०१ । इषेर्निपातोऽयम् ।
अप्रत्ययात् । ३३१०२ । प्रत्ययान्तेभ्यो धातुभ्यः स्त्रियामकारः प्रत्ययः स्यात् । चिकीर्षा
पुत्रकाम्बा । गुरोश्च हलः । ३३१०३ । गुरुमतो हलन्तास्त्रियामप्रत्ययः स्यात् ।
ईहा ॥ प्यासश्चन्थो युच् । ३३१०७ । अकारस्वापवादः कारणा हारणा ॥ नपुं-
सके भावे क्तः । ३३११४। ल्युट् च । ३३११५। हसितम् हसनम् ॥ पुंसि

क्तिनि नलोपे कलोपे विभक्तिकार्ये च कृते स्तुतिः ॥ कीर्णिरित्यत्र कृधातोः स्त्रियां क्तिन्
इत्यनेन क्तिनि ऋलवादिभ्यः क्तिन्निष्ठावद्वाच्य इत्यनेन क्तिनो निष्ठावत्त्वे ऋत इत्
इत्यनेन इदि कृते किर्त्तिरिति जाते रदाभ्यां इत्यनेन तकारस्य नत्वे नकारस्य णत्वे च
कृते वौरूपधाया दीर्घ इति दीर्घत्वे च कीर्णिः ॥ ह्रज्धातोः स्त्रियां क्तिन् इति
इति क्तिनि ऋलवादिभ्यः क्तिन्निष्ठावद्वाच्य इति क्तिनो निष्ठावत्त्वे ल्वादिभ्यः
इति तकारस्य नकारे छनिः ॥ एवं धूनिः ॥ संपत् इत्यत्र संपूर्वकपदधातोः संपदादिभ्यः
क्तिप् इति क्तिपि कक्षास्वकारेकारपकारणामित्संज्ञाकरणपूर्वं लोपे कृते कृते च कृदन्ततामाश्रित्य
विभक्तिकार्ये संपत् ॥ एवं विपूर्वकपदधातो क्तिपि विपत् ॥ क्तिन्नपीष्यत इत्यनेन क्तिनि
संपत्तिः विपत्तिः आपत्तिः ॥ उवरधातोः क्तिपि क्तिपो लोपे कृदन्तत्वासी उवरस्वर-
स्त्रिव्यविमवामुपधायाश्चेत्यनेन उपधावकारयोरूठि कृते ज् ऊट् र् इति जाते टकारस्ये-
त्संज्ञायां लोपे संयोगे च जूर् इति जाते कृदन्तत्वास्तौ ह्रच्छ्वायिति सुलोपे रस्य
खरवसानयोरिति विसर्गे ङः ॥ त्वर् धातोः क्तिपि त् ॥ स्त्रिविधातोः क्तिपि सूः । अद्धातोः
क्तिपि ऊः ॥ मद्धातोः क्तिपि ऊठि च मूः ॥ इषेर्निपातोयमित्यनेन चिकीर्षधातोः
अप्रत्ययात् इत्यनेन अकारप्रत्यये कृते चिकीर्ष अ इति जाते अतो लोप इत्यकारलोपे
कृदन्तत्वात्प्रातिपदिकत्वात् टापि चिकीर्षा ॥ एवं पुत्रमिच्छतीति पुत्रकाम्बा इत्यत्रापि ज्ञेयम् ॥
ईहा इत्यत्र ईह् धातोः गुरोश्च हल इत्यनेन अप्रत्यये अजायतष्टाप् इति टापि ईहा ॥
कृधातोर्णिधि वृद्धौ च कारीति जाते प्यासश्चन्थो युच् इत्यनेन युचि कृते कारि
युच् इति जातं तत्र युवोरनाकौ इत्यनेन युकारस्यानादेशे कारि अन इति जातं
तत्र णेरनिटि इत्यनेन णेलोपे कार् न इति जाते अट्कुप्वाङ् इति नस्य
णत्वे टापि च कृते कारणा ॥ एवं णिजन्तात् हारिधातोर्धुचि हारणा ॥ ह्रज्धातो-
र्नपुंसके भावे क्त इति क्ते कलोपे आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि विभक्ति-
कार्ये च हसितम् ॥ ल्युट्चेत्यनेन ल्युटि लकारटकारयोरित्संज्ञायां लोपे युवोरनाकौ

संज्ञायां घः प्रायेण । ३।३।११। छादेर्वे ह्युपसर्गस्य । ६।४।१६। द्विप्रभृत्युप-
सर्गहीनस्य छादेर्ह्रस्वो धे परे । दन्ताश्छादान्तेऽनेन दन्तच्छदः । आकुर्वन्त्यस्मिन्निला-
करः ॥ अवेतृस्त्रोर्घञ् । ३।३।१२० । अवतारः कृपादेः । अवस्तारो जवनिका ॥
हलश्च । ३।३।१२१ । हलन्ताद्बभूव । पापवादः । रमन्ते योगिनोऽस्मिन्निति रामः ।
अपमृष्यतेऽनेन व्याध्यादिरित्यपामार्गः ॥ ईपहुःसुपु कृच्छ्राकृच्छ्राथेषु खत् । ३।
३।१२६ । करणाधिकरणयोरिति निवृत्तम् । एतु दुःखमुत्थाथेषूपपदेषु खत् । तयोरेवेति
भावे कर्मणि च । कृच्छ्रे दुष्करः कटो भवता । अकृच्छ्रे ईपत्करः सुकरः ॥ आतो
युच् । ३।३।१२८ । खलोऽपवादः । ईपत्पानः सोमो भवता । दुष्पानः सुपानः ॥ अ-
लंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां च्छा । ३।४।१८ । प्रतिषेधार्थयोरलंखल्वोरुपपदयोः
क्त्वा स्यात् । प्राचांमहणं पूजार्थम् अमैवान्ययेनेति नियमात्प्रोपपदसमासः । दो दद्वोः ।
अलं दत्वा । घुमास्थेतीलम् । पीत्वा खलु । अलंखल्वोः किम् । माकर्षीत् । प्रतिषेधयोः
किम् । अलंकारः ॥ समानकर्तृकयोः पूर्वकाले । ३।४।२१ । समानकर्तृकयोर्धाल-
र्थयोः पूर्वकाले विद्यमानाद्वातोः क्त्वा स्यात् । भुक्त्वा व्रजति । द्वित्वमतन्नम् । मुक्त्वा

इत्यनेन योरनादेशे निभक्तिकार्ये च हसनम् ॥ दन्तच्छद इत्यत्र पुंसि संज्ञायां
घः प्रायेण इत्यनेन दन्तपूर्वकछादि धातोर्धे घकारलोपे णेरनिटीत्यनेन दकारोत्तरवर्तिन
इकारस्य लोपे छादेर्वे ह्युपसर्गस्येति छकारोत्तरवर्त्याकारह्रस्वत्वे निभक्तिकार्ये च कृते
दन्तच्छदः ॥ आहपूर्वकधातोः पुंसि संज्ञायां घः प्रायेणेति धे घकारलोपे सार्व-
धातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे आकारः ॥ अत्रपूर्वकात् तृधातोः अवेतृस्त्रोर्घञ्
इत्यनेन घञि अचोऽङ्गितीति वृद्धौ निभक्तिकार्ये च अनतारः ॥ एवं अत्रपूर्वकस्तृधातो-
र्घञि वृद्धौ च अवस्तार ॥ रम् धातोर्ह्रस्वत्वेत्यनेन घञि अत उपधाया इत्युपधावृद्धौ वि०
वा० रामः ॥ अपआपूर्वकामृजधातोर्ह्रस्वत्वेत्यनेन घञि मुजेर्वृद्धिरिति वृद्धौ अपामार्ज
इति जातं तत्र चजोः कुचिण्यतोरिति जस्य गत्वे वि० का० अपामार्गः ॥ दुःपूर्वकह्र-
धातोः ईपहुःसुपु कृच्छ्राकृच्छ्राथेषु खत् इति खलि खकारलकारयोर्लोपे सार्व-
धातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे वि० का० दुष्करः ॥ एवं ईपत्करः सुवारः ॥ इप-
त्पूर्वकपाधातोः आतो युच् इति युचि चकारलोपे युवोरनाकौ इति योरनादेशे वि०
का० ईपत्पानः ॥ दुष्पानः सुपानः ॥ अलंपूर्वकदाधातोः अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः
प्राचांक्त्वा इत्यनेन क्त्वाप्रत्यये ककारलोपे दोदद्घोरिति दाधातोर्ददादेशे खरि चेति
एस्य तकारे च कृते अलं दत्वा इति जातं तत्र क्त्वातोऽसुनकसुनः इत्यनेन अव्ययत्वे
अच्ययादाप्सुप इति मुलोपे अलदत्वा ॥ एव खलन्तात्पाधातोः क्त्वाप्रत्यये कलोपे घुमा-
स्थेति एकारोत्तरवर्त्याकारस्य ईकारदेशे पीत्वा खल्विति जातं तत्राव्ययत्वात्सुलोपे पीत्वा-
खलु ॥ मुक्त्वा व्रजतीत्यत्र समानकर्तृकयोः पूर्वकाले इत्यनेन पूर्वं विद्यमानाद्मुञ्जि-

पीता व्रजति ॥ न क्त्वा सेह् ॥ ११२१८॥ सेह् क्त्वा किञ्च स्यात् । श्रित्वा । सेह्
किम् । कृत्वा ॥ रलो व्युपधाद्बलादेः संश्च ॥ ११२२६॥ इवर्णोवर्णोपधाद्बलादे रल-
न्तात्परौ क्त्वासनौ सेटौ वा कितौ सः । श्रुत्वा योत्वा । लिखित्वा । लेप्त्वा ।
व्युपधात्किम् । वर्त्तित्वा । रलः किम् । सेवित्वा । हलादेः किम् । एषित्वा । सेह् किम् ।
भुक्त्वा ॥ उदितो वा ॥ ७१२६६॥ उदितः परस्य क्त्वा इद्वा । शमित्वा शान्त्वा । दे-
वित्वा श्रुत्वा । दधातेर्हिः । हित्वा ॥ जहातेश्च क्त्वि ॥ ७१२४३॥ हित्वा । हादस्तु
हत्वा ॥ समासेऽन्यपूर्वे क्तो ल्यप् ॥ ७१२३७॥ अव्ययपूर्वपदेऽनञ्समासे क्तयो
ल्यवादेशः स्यात् । तुक् । प्रकृत्य । अनञ् किम् । अकृत्वा ॥ आभीक्ष्ये णमुल् च

धातोः क्त्वाप्रत्यये भुक्त्वा व्रजति एवं पीत्वा व्रजति ॥ शिङ्धातोः समानकर्तृकयोः
पूर्वकाले इत्यनेन क्त्वाप्रत्यये आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि न क्त्वा सेह् इत्यनेन
क्तिनिपेधे सार्वधातुकार्द्धधातुके गुणे अयादेशे च शयित्वा ॥ कृधातोः क्त्वाप्रत्यये सेह्क्त्वाभावात्
क्तिनिपेधाभावः कितिपेधाभावाद्गुणाभावे कृत्वा ॥ युतधातोः समानकर्तृकयोः पूर्व-
काले इति क्त्वाप्रत्यये आर्द्धधातुकस्येड्वलादेरिति इटि जाते तत्र न क्त्वा सेह् इत्य-
नेन नित्यक्तिनिपेधे प्राप्ते रलो व्युपधाद्बलादेः संश्चेत्यनेन पाक्षिके क्त्वाप्रत्ययस्य क्त्वा-
भावे सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति गुणे योत्वा, पक्षे क्त्वात् क्त्वि चेति
निपेधे श्रुत्वा ॥ एवं लिखित्वा लेखित्वा ॥ वर्त्तित्वेत्यत्र इवर्णोवर्णोपधत्वाभावात् न क्त्वा
सेह् इत्यनेन नित्यं कितिपेधात्पुगन्तलघूपधस्येति गुणे वर्त्तित्वा ॥ सेवित्वेत्यत्र रलन्ताभावा-
त् न क्त्वा सेह् इति नित्यक्तिनिपेधे पुगन्तलघूपधस्येति गुणे च कृते सेवित्वा । एवं
एषित्वेत्यत्र हलादित्वाभावात् न क्त्वा सेह् इत्यनेन नित्यक्तिनिपेधे पुगन्तलघूपधस्येति
गुणे एषित्वा ॥ भुक्त्वेत्यत्र सेह्क्त्वाभावात्किनिपेधाभावाच्च गुणः ॥ शम्धातोः समानकर्तृकयोः
पूर्वकाले इति क्त्वाप्रत्यये उदितो वेत्यनेन पाक्षिके इटि शमित्वा ॥ इडभावे च अनुना-
सिकस्य कि झलोरिति द्विर्वे नश्चापदान्तस्य झलीति मत्वानुकारे अनुस्वारस्य
ययि परसवर्ण इति परसवर्णे च कृते शान्त्वा ॥ दिव्धातोः क्त्वाप्रत्यये उदितोवेति
इटि पुगन्तलघूपधस्येति गुणे च देवित्वा ॥ इडभावे ह्योः श्रुदनुनासिकेचेति ऊटि
कृते श्रुत्वा ॥ धाधातोः क्त्वाप्रत्यये दधातेर्हिः इत्यनेन धास्थाने हिकारे कृते हित्वा ॥ हाधातोः
क्त्वाप्रत्यये जहातेश्च क्त्वि इत्यनेन हास्थाने हिकारे कृते हित्वा ॥ हाद्भातोः क्त्वाप्रत्यये
हत्वा ॥ प्रभूवकृधातोः क्त्वाप्रत्यये समासेऽन्यपूर्वे क्तो ल्यप् इति क्त्वा इत्यस्य
त्यपि ल्यकारसकारयोर्लोपे ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् इति तुकि उको लोपे च प्रकृत्य ॥
नञ्पूर्वककृधातोः क्त्वाप्रत्यये नञ्समासत्वात्प्रत्ययभावे अकृत्वा ॥ स्मृधातोः आभीक्ष्ये णमु-
ल्चेति णमुलि णकारस्य जुह् इति उकारस्य उपदेशेऽजनुनासिक इत् इति ल्यकारस्य
हलन्त्यमित्येभिः सूत्रैरित्संज्ञायां तस्य लोप इति लोपे सृ अम् इति जार्त्तं तत्र अचो-

३।४।२२। आभीक्ष्ण्ये चोले पूर्वविषये णमुल् स्यात् क्त्वा च ॥ नित्यवीप्सयोः।८।१।४।
 आभीक्ष्ण्ये वीप्सायां च चोले पदस्य द्वित्वं स्यात् । आभीक्ष्ण्यं तिङन्तेष्वव्ययसंज्ञकेषु
 कुन्दतेषु । स्मारंस्मारं नमति शिवम् । स्मृत्वास्मृत्वा । पायंपायम् । भोजभोजम् । श्रा-
 वंश्रावम् ॥ अन्यथैवंकथमित्यंशु सिद्धाप्रयोगश्चेत् ॥३।४।२७। एषु कृषो ण-
 मुल् स्यात्सिद्धोऽप्रयोगोऽस्य एवंभूतश्चेत् कृन् । व्यर्थत्वात्प्रयोगानर्ह इत्यर्थः । अन्यथा-
 कारम् एवङ्कारम् कथङ्कारम् इत्थङ्कारं भुङ्के । सिद्धेति किम् । शिरोऽन्यथा कृत्वा भुङ्के ।
 इति कृदन्तप्रक्रिया ॥

॥ अथ विभक्त्यर्थप्रकरणम् ॥

प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा ।२।३।४६। नियतोपस्थि-

ष्णितीति वृद्धौ स्मारम् ॥ नित्यवीप्सयोरिति द्वित्वे स्मारस्मारमिति जात तत्र
 कृन्मेजन्त इत्यनेन मान्तत्वादव्ययत्वे अव्ययादाप्सुप इति सुलोपे स्मार स्मार
 नमति शिवम् ॥ आभीक्ष्ण्ये णमुल्चेत्यनेन चकारात्क्वाप्रत्यये नित्यवीप्सयोरिति
 द्वित्वे च स्मृत्वा स्मृत्वा ॥ पाधातोर्णमुलि आतो युक् इति युक्ति उक्तो लोपे
 नित्यवीप्सयोरिति द्वित्वे पायग् पायम् ॥ भुजिधातोः आभीक्ष्ण्ये णमुल्चेति
 णमुलि पुगन्तलघूपधस्येति गुणे नित्यवीप्सयोरिति द्वित्वे भोजभोजम् ॥ श्रुधा
 तोर्णमुलि अचोष्णितीति वृद्धौ आवादेशे नित्यवीप्सयोरिति द्वित्वे श्रावश्रावम् ॥
 अन्यथापूर्वात्कृधातो अन्यथैवंकथमित्यंशुसिद्धाप्रयोगश्चेत् इति णमुलि अचो-
 ष्णितीति वृद्धौ अन्यथाकारम् ॥ एवपूर्वात्कृधातोर्णमुलि वृद्धौ च एवङ्कारम् ॥ कथ
 पूर्वात्कृधातोर्णमुलि वृद्धौ च कथङ्कारम् ॥ इत्थपूर्वात्कृधातोर्णमुलि वृद्धौ च इत्थङ्कारम् ॥
 शिरोन्यथाकृत्वा भुङ्के इत्यत्र कृञ् सिद्धप्रयोगत्वान्न णमुल् ॥

इति श्रीमातसद्गुरुरकेशवकृपाकल्पवट्टरीपट्टणयम्मानाया प्रयोगमणिमालाया
 पूर्णतामगच्छकृदन्तप्रक्रिया ॥

विश्वविशेश्वरी विद्या श्रीकेशवमहेश्वरी । ह्याननदा दयाता सर्वेभ्य सर्वदा गुरु ॥ १ ॥
 श्रीमान् श्रेय श्रिय दयादत्तुलामचलामयाम् । देव श्रीराजराजेशोऽसाम्भ्यमभ्यर्षिताधिकाम् ॥२॥
 अनन्यशियमत्तयास्तशिवसापुज्यमुक्तिकी । वन्दे दयामयात्मानी श्रीकेशवमहेश्वरी ॥ २ ॥
 उच्येर्नाचैरित्यव्ययात् प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमेति रूढेण

१ प्रातिपदिकापति ॥ एवम् प्रातिपदिकार्थ इति वक्षे लिङ्गस्यापि प्रातिपदिकार्थत्वात्तिङ्गप्रह्वं व्यर्थं सन्
 श्रावक भवति यस्मिन् प्रातिपदिने उच्चारिते वस्वार्थस्य नियमेनोपस्थिति स प्रातिपदिकाप । वृष्ण इति
 प्रातिपदिन उच्चारिते षण्देशपत्यवपुत्त्वमित्यादीनां नियमेनोपस्थितत्वात्स्य प्रातिपदिनरक्षा । एवं स
 र्वप्रान्यपम् ॥

तिकः प्रातिपदिकार्थः । मात्रशब्दस्य प्रलेकं योगः । प्रातिपदिकार्थमात्रे लिङ्गमात्राद्याधिक्ये (परिमाणमात्रे) संख्यामात्रे च प्रथमा स्यात् । प्रातिपदिकार्थमात्रे । उच्चैः नीचैः कृष्णः श्रीः ज्ञानम् । लिङ्गमात्रे । तटः तटी तटम् । परिमाणमात्रे । द्रोणो व्रीहिः । वचनं संख्या । एकः द्वौ बहवः ॥ संबोधने च । २।३।४७। प्रथमा स्यात् । हे राम ॥ कर्तुरीप्सिततमं कर्म । १।४।४९। कर्तुः क्रियया आमुमिष्टतमं कारकं कर्मसंज्ञं स्यात् ॥ कर्मणि द्वितीया । २।३।२। अनुक्ते कर्मणि द्वितीया स्यात् ॥ हरिं भजति । अभिहिषे तु कर्मादौ प्रथमा । हरिः सेव्यते । लक्ष्म्या सेवितः ॥ अकथितं च । १।४।५१। अपादानादिविशेषैरिविभक्तितं कारकं कर्मसंज्ञं स्यात् । दुह्याभ् च्छ्रुधिप्रच्छिचिद्रूशा-सुजिभन्धुमुषाम् ॥ कर्मयुक्त्वादकथितं तथा स्यान्नोहृक्त्वहाम् ॥ १ ॥ गां दोग्धि पयः ।

प्रातिपदिकार्थमात्रे प्रथमा, कृष्ण इत्यत्र धसुदेवापत्यरूपकृष्णशब्दात् प्रातिपदिकार्थमात्रे प्रथमा, श्रीरित्यत्र जलधितनयारूपश्रीशब्दात्प्रातिपदिकार्थमात्रे प्रथमा, ज्ञानमित्यत्र बुद्धिप्रकाशनरूपज्ञानशब्दात् प्रातिपदिकार्थमात्रे प्रथमा, सर्वत्र नियतोपस्थितिकप्रातिपदिकत्वात् प्रथमा, तटः तटी तटमित्यत्र प्रातिपदिकार्थत्वेऽपि लिङ्गाधिक्ये प्रथमा, द्रोणो व्रीहिरित्यत्र द्रोणशब्दात् परि-
माणाधिक्यमात्रात्प्रथमा, एकः द्वौ बहवः इत्यत्र वचनमात्राधिक्यात्प्रथमा, हे राम इ-
त्यत्र संबोधने चेति सूत्रेण संबोधनाधिक्ये प्रथमा । हरिं भजतीत्यत्र कर्तुरीप्सिततमं कर्मिति सूत्रेण कर्मसंज्ञायां कर्मणि द्वितीयेति सूत्रेण द्वितीया । हरिः सेव्यत इत्यत्र तिङ्प्रत्ययेन उक्तकर्मत्वात् द्वितीया । लक्ष्म्या हरिः सेवित इत्यत्र कृतप्रत्ययेनोक्तकर्मत्वात् द्वितीया । शतेन श्रौतः शय इत्यत्र तद्धितप्रत्ययेनोक्तकर्मत्वात् द्वितीया । प्राप्तानन्द इत्यत्र समासान्तत्वेनो-
क्तकर्मत्वात् द्वितीया । गोः पयो दोग्धोत्यत्र गोशब्दात् अपादानस्य अविभक्तित्वात् अक-
थितं चेत्यनेन कर्मसंज्ञायां कर्मणि द्वितीयेति द्वितीया गांपयोदोग्धि । वल्लेर्वसुधां याचते इत्यत्र वलिशब्दात् अपादानस्याविभक्तित्वात् अकथितं चेत्यनेन कर्मसंज्ञायां कर्मणि द्वि-

१ संबोधने च । प्रातिपदिकार्थेति सूत्रे मात्रशब्दात्संबोधनाधिक्ये अत्राप्ता प्रथमा अनेन विधीयते । संबोधनं च प्रकृतवाक्यार्थविषयकबोधोपाश्रयत्यप्रकारकेच्छोद्देश्यम् ॥ हे राम मां पाहीत्यत्र समन्वयः ॥ २ कर्तुरीप्सिततमं कर्म ॥ आप् धातोः संयन्धरूपोऽर्थस्त्वस्य प्रकारत्वसंबन्धेन समर्थ इच्छायामान्वयस्तस्य विषयत्वसंबन्धेन सार्थे उद्देश्येऽन्वयः कर्तुर्पदं तन्निष्ठव्यापारवाचकं तथाच कर्तुं वृत्ति व्यापार प्रयोज्य फ-
लवाश्रयस्य प्रकारकेच्छोद्देश्यं कारकं सत् कर्मसंज्ञं स्वादिति सूत्रार्थः । देवदत्तो हरिं भजतीत्यत्र कर्ता देवदत्तस्तद्वृत्ति व्यापारः भजनातुकूलसादाश्रयत्वप्रकारिका वा इच्छा हरिर्मे भजनाश्रयो भवतु इत्याकारिका इच्छोद्देश्यो वो हरित्स्य कर्मसंज्ञा एव सर्वत्र समन्वयः ॥ स्फुटतरं तु मल्लत् वैश्याकरभतरज्ञतोऽश्वसेवन् । ३ अकथितं च । अन्ताः स्थितद्रवद्रव्यविभागातुकूले दुहेरर्थः । परस्वत्वनिवृत्तिपूर्वकस्तत्त्वोत्पत्त्यनु-
कूलो देहीत्वाद्यभिलाषरूपो याचेरर्थः । विकृत्यनुकूलः पचेरर्थः । शासनानुकूलो दण्डयत्तेरर्थः । निर्गमप्रति-
रोधपूर्वकं यदकिञ्चिद्विधायतुकूलो वजेरर्थः । जिज्ञासाविषयार्थः केन पथा गन्तव्यमित्याद्यभिलाषरूपः दृच्छेरर्थः ।
विभागातुकूलविनोतेरर्थं श्यादद्वोऽर्थाः स्वयमेव चपेयां धातूनां कल्पनीयाः ।

बलिं याचते वसुधाम् । तण्डुलानोदनं पचति । गर्गान् शतं दण्डयति । ब्रजमवरुणादि
 गाम् । माणवकं पन्थानं पृच्छति । वृक्षमवचिनोति फलानि । माणवकं धर्मं ब्रूते शास्त्रि
 वा । शतं जयति देवदत्तम् । सुधां क्षीरनिधिं मग्नान्ति । देवदत्तं शतं मुष्णाति । प्राममज्जां
 नयति हरति कर्षति वहति वा । अर्थनिबन्धनेयं संज्ञा । बलिं भिक्षते वसुधाम् । माण-
 वकं धर्मं भाषते अभिषत्ते वल्लीत्यादि ॥ स्वतन्त्रः कर्ता ॥ ११४५४ ॥ क्रियायां स्वात-
 न्त्येण विवक्षितोऽर्थः कर्ता स्यात् ॥ साधकतमं करणम् ॥ ११४५४ ॥ क्रियाभिद्धौ
 प्रकृत्योपकारकं करणसंज्ञं स्यात् ॥ कर्तृकरणयोस्तृतीया ॥ १२३१८ ॥ अनभिहिते
 कर्तरि करणे च तृतीया स्यात् । रामेण बाणेन हतो बाली ॥ कर्मणा यमभिप्रैति
 स संप्रदानम् ॥ ११४३२ ॥ दानस्य कर्मणा यमभिप्रैति स संप्रदानसंज्ञः स्यात् ॥
 चतुर्थी संप्रदाने ॥ १२३१३ ॥ विप्राय गां ददाति ॥ नमःस्वस्तिस्वाहास्वधा-
 लंबपद्मयोगाच्च ॥ १२३१३ ॥ एभिर्योगे चतुर्थी । हरये नमः । प्रजाभ्यः स्वस्ति ।
 अग्नये स्वाहा । पितृभ्यः स्वधा । अलमिति पर्यात्यर्थमहणम् । तेन दैत्येभ्यो हरिरलं

तीयेति द्वितीया बलिं याचते वसुधाम् । तण्डुलेष्वोदनं पचतीत्यत्र अधिकरणस्याविवक्षितत्वात् ।
 गर्गोभ्यः शतं दण्डयतीत्यत्र अपादानस्याविवक्षितत्वात् । ब्रजेष्ववरुणादि गामित्यत्र अधिकरणस्या-
 विवक्षितत्वात् । माणवकाय पन्थानं पृच्छतीत्यत्र संप्रदानस्याविवक्षितत्वात् । वृक्षेभ्योऽवचि-
 नोति फलानीत्यत्र अपादानस्याविवक्षितत्वात् । माणवकाय धर्मं ब्रूते शास्त्रि वेत्यत्र संप्रदानस्या-
 विवक्षितत्वात् । शतं जयति देवदत्तादित्यत्र अपादानस्याविवक्षितत्वात् । सुधायै क्षीरनिधिं म-
 ग्नान्तीत्यत्र संप्रदानस्याविवक्षितत्वात् । देवदत्तात् शतं मुष्णातीत्यत्र अपादानस्याविवक्षितत्वात् । प्रामे
 अज्जां नयति हरति कर्षति वहति वेत्यत्र अधिकरणस्याविवक्षितत्वात् । बलेर्भिक्षते वसुधामित्यत्र
 अपादानस्याविवक्षितत्वात् । माणवकाय धर्मं भाषते इत्यत्र संप्रदानस्याविवक्षितत्वाच्चैवं सर्वेषु कृत्यु
 अपादानादीनामविवक्षितत्वात् अकथितं चेलनेन कर्मसंज्ञायां कर्मणि द्वितीया ज्ञेया । रा-
 मेण बाणेन हतो बाली इत्यत्र साधकतमं करणमित्यनेन करणसंज्ञायां कर्तृकरणयो-
 स्तृतीया इत्यनेन रामशब्दात्कर्तरि तृतीया बाणशब्दाच्च करणे तृतीया ज्ञेया । रामकर्तृकबाणक-
 रणकहननाश्रयो बाली इत्यर्थः ॥ विप्राय गां ददातीत्यत्र कर्मणा यमभिप्रैति स संप्र-
 दानमित्यनेन संप्रदानसंज्ञायां चतुर्थी संप्रदाने इति सूत्रेण चतुर्थी ज्ञेया । विप्रांसंप्रदानक-
 गोर्कर्मकदानानु कूलव्यापारवान् देवदत्तः । हरये नम इत्यत्र नमःस्वस्तिस्वाहास्वधालं-
 बपद्मयोगाच्चैलनेन नमोयोगे चतुर्थी ज्ञेया । प्रजाभ्यः स्वस्तीत्यत्र स्वस्तियोगे, अग्नये स्वाहेत्यत्र
 स्वाहायोगे, पितृभ्यः स्वधा इत्यत्र स्वधायोगे, दैत्येभ्यो हरिरलमित्यत्र अलंयोगे च, चतुर्थी ज्ञेया ।

१ एतन्नः कर्ता । प्रधानीभूतधात्वर्थे इति ताधमन् रचात्तत्रम् । उक्तं च । घातुनोक्तमित्ये नित्यं वा-
 रो कर्तृनेत्येने ॥ २ साधकतमं करणम् । यथापादानन्तरं विद्याभित्तिलतत्रम् । उक्तं च । क्रियायाः
 परिनिष्पत्तिर्न्यासात्तन्तरं विद्यते यथा यत्र करणं तत्रैव स्मृतमिति ॥

प्रभुः समर्थः शक्त इत्यादि ॥ ध्रुवमपायेऽपादानम् । १।४।२।४।अपायो विशेष-
स्तस्मिन्साध्ये यद् ध्रुवमवधिभूतं कारकं तदपादानं स्यात् ॥ अपादाने पञ्चमी । २।
३।२८। ग्रामादायाति । धावतोऽश्वात्पत्ततीत्यादि ॥ षष्ठी शेषे । २।३।५०। कारक-
प्रातिपदिकार्थव्यतिरिक्तः स्वस्वामिभावादिः संबन्धः शेषसत्र षष्ठी । राज्ञः पुरुषः । क-
र्मादीनामपि संबन्धमात्रविवक्षायां षष्ठ्येव । सतां गतम् । सर्पिपो जानीते । मातुः स्म-
रति । एधो दफस्योपस्कुरुते । भजे शंभोश्चरणयोः ॥ आधारोऽधिकरणम् । १।४।
४५। कर्तृकर्मद्वारा वनिष्ठक्रियाया आधारः कारकमधिकरणं स्यात् ॥ सप्तम्यधिकरणे
च । २।३।३६। अधिकरणे सप्तमी स्यात् । चकारादूरान्तिकार्थेभ्यः । औपश्लेषिको वैप-
यिकोऽभिव्यापकश्चेत्याधारस्त्रिधा । कटे आस्ते । स्थाल्यां पचति । मोक्षे इच्छास्ति ।
सर्वस्मिन्नास्तीति । वनस्य दूरे अन्तिके वा ॥ इति विभक्त्यर्थः ॥

॥ अथ समासप्रकरणम् ॥

समासः पञ्चधा । तत्र समसनं समासः । स च विशेषसंज्ञाधिनिर्मुक्तः केवलसमासः
प्रथमः १ प्रायेण पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययीभावो द्वितीयः २ प्रायेणोत्तरपदार्थप्रधानस्तत्पु-
रुषस्तृतीयः ३ (तत्पुरुषभेदः कर्मधारयः । कर्मधारयभेदो द्वियुः) । प्रायेणान्यपदार्थ-

ग्रामात् आयातीत्यत्र ध्रुवमपायेऽपादानमिति सूत्रेण ग्रामशब्दस्वापादानत्वात् अपा-
दाने पञ्चमीत्यनेन पञ्चमी । एवं धावतोऽश्वात्पत्ततीत्यत्राप्यपादाने पञ्चमी ग्रामापादानकदे-
वदत्तकर्तृक आगमनानुकूलो व्यापारः । संबन्धविवक्षायां षष्ठी, राज्ञः पुरुष इत्यत्र षष्ठी
शेषे इत्यनेन षष्ठी । सतां गतमित्यत्र कर्मादीनामपि संबन्धमात्रविवक्षायं षष्ठीति धातिकेन
कर्मादीनां संबन्धमात्रस्य विवक्षायां षष्ठी । सर्पिपो जानीते इत्यत्र करणासंबन्धमात्रविवक्षायां
षष्ठी । मातुःस्मरतीत्यत्र कर्मासंबन्धविवक्षायां षष्ठी । भजे शंभोश्चरणयोरित्यत्रापि कर्मासंबन्ध-
विवक्षायां षष्ठी । कटे आस्ते इत्यत्र आधारोधिकरणमित्यनेन अधिकरणसंज्ञायां सप्तम्य-
धिकरणे च इत्यनेन औपश्लेषिक आधारे सप्तमी । एवं स्थाल्यां पचतीत्यत्रापि सप्तमी । मोक्षे
इच्छास्तीत्यत्र वैपयिके आधारे सप्तमी । सर्वस्मिन्नास्तीत्यत्र अभिव्याप्य आधारे सप्तमीसंज्ञायां
दूरे अन्तिके वेत्यत्र दूरान्तिकार्थेभ्य इत्यनेन सप्तमी ॥ इति विभक्त्यर्थप्रकरणम् ॥

भूतपूर्वं इत्यत्र पूर्वं अम् भूत तु इत्यलौकिकविग्रहे सह सुपेति समासे जाते सुपो धा-
तुप्रातिपदिकयो रिति सूत्रेण सुपोलोपे पूर्वभूत इति जातं तत्र प्रथमानिर्दिष्टं समा-
स उपसर्जनमिति सूत्रेणोभयोरुपसर्जनसंज्ञायां उपसर्जनं पूर्वं इत्यनेनात्रोभयोरपि प्रथ-
मानिर्दिष्टत्वात्केन पूर्वं भाव्यमित्याशङ्कायां यद्यपि पूर्वशब्दस्य लौकिकालौकिकोभयविधोपसर्जनवि-

१ ध्रुवमपायेऽपादानम् । अत्र ध्रुवपदेन सूर्ये न विवक्षितं किन्तु प्रकृतभात्प्राप्तगत्वनाधिष्ठले सति
तत्रन्यविभागाधयत्वम् । तथापार्धादववेरेवेत्याह अवधिभूतमिति ॥

प्रधानो बहुव्रीहिसन्तुर्धः ४ प्रायेणोभयपदार्थप्रधानो द्वन्द्वः पञ्चमः ५ ॥ **समर्थः पद-
विधिः** । २।१।१। पदसंबन्धी यो विधिः स समर्थश्चितो बोध्यः ॥ **प्राक्कारात्स-
मासः** । २।१।३। कङ्कारः कर्मधारय इत्यतः प्राक् समास इत्यधिक्रियते ॥ **सह
सुपो** । २।१।४। सुप् सुपा सह वा समस्यते । समासत्वात्प्रातिपदिकत्वेन सुपो लुक् ।
परार्थाभिधानं वृत्तिः । कृतद्वितसमासैकशेषसनाद्यन्तधातुरूपाः पञ्च वृत्तयः । वृत्त्य-
र्थावबोधकं वाक्यं विग्रहः । स च लौकिकोऽलौकिकश्चेति द्विधा । तत्र पूर्वं भूतो भूत-
पूर्वं इति लौकिकः । पूर्वभूत सु इत्यलौकिकः । भूतपूर्वः । भूतपूर्वं चरति निर्वेक्षात्पू-
र्वनिपातः (इवेन सह समासो विभक्त्यलोपश्च) वागर्थो इव वागर्थोविव । इति केव-
लसमासः प्रथमः ? ॥

अथाव्ययीभावाः २ ॥

अव्ययीभावः । ३।१।५। अधिकारोऽयं प्राक् तत्पुरुषात् ॥ **अव्ययं विभक्तिस-**
मीपसमृद्धिवृद्ध्यार्थाभावात् यथासंप्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथातुपूर्व्य-
योगपक्षसादृश्यसंपत्तिसाकल्यान्तवचनेषु । २।१।६। विभक्त्यर्थादिषु
वर्तमानमव्ययं सुचन्तेन सह नित्यं समस्यते । प्रायेणाविग्रहो नित्यसमासः ।
प्रायेणास्वपदविग्रहो वा । विभक्तौ । हरि ङि अधि इति स्थिते ॥ **प्रथमा-
निर्दिष्टं समास उपसर्जनम्** । १।२।४३। समासशास्त्रे प्रथमानिर्दिष्टमुपसर्जनसंज्ञं
स्यात् ॥ **उपसर्जनं पूर्वम्** । २।२।३०। समासे उपसर्जनं प्राक् प्रयोज्यम् । इत्यर्थः प्राक्
प्रयोगः । सुपो लुक् । एकदेशविकृतत्वान्म्यत्वात्प्रातिपदिकसंज्ञायां स्वाद्युत्पत्तिः । अव्ययी-

शिष्टत्वात्पूर्वशब्देनैव पूर्वं भाव्यं तथापि भूतपूर्वं चरद् इति निर्देशाद्भूतशब्देनैव पूर्वं भा-
व्यं तथा सति भूतपूर्वं इति जातं तत्र समासत्वात्प्रातिपदिकत्वे सौ विभक्तिकार्यं च कृते भूतपूर्वः ।
वागर्थो इवेत्यत्र इवेन सह समासो विभक्त्यलोपश्चेत्यनेन समासे विभक्त्यलोपे च ए-
चोपवायाव इत्यादि वागर्थोविव ॥ हरौ इत्यधिहरि इत्यत्र हरि ङि अधि इति स्थिते अव्ययं
विभक्तीति सूत्रेण समासे **प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनमि**त्यनेन अधीत्यस्योपस-
र्जनसंज्ञाया उपसर्जनं पूर्वमित्यनेन अधीत्यस्य पूर्वनिपातत्वे अधि हरि ङि इति जाते **सुपो**
धातुप्रातिपदिकयोरिति ङिलोपे अधिहरि इति जाते समासत्वात्प्रातिपदिकत्वे सौ चागते
अव्ययीभावसमासस्य **अव्ययीभावश्चेत्यनेनाव्ययत्वात् अव्ययादाप्सुप** इत्यनेन सुलोपे
अधिहरि ॥ गोपि इति अधि गोपमित्यत्र गोपा ङि अधि इति विग्रहे **अव्ययं विभक्तीति** सूत्रेण
समासे **प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनमिति** सूत्रेण अधिपदस्योपसर्जनत्वे **उपस-
र्जनं पूर्वमित्यनेन** अधीत्यस्य पूर्वनिपाते अधिगोपा ङि इति जाते **सुपो धातुप्रातिपदिक-**

१ प्रथमानिर्दिष्टमिति ॥ अत्र सूत्रे समासपद समासविषयके धातुं व्यङ्गिरम् । अव्यया समासे
चिन्तिते यत् प्रथमान्तमित्यर्थे कृष्ण श्रित श्लाघी श्रितदिशब्दस्य पूर्वप्रयोगापत्तेः ।

भांवश्चेत्यव्ययत्वात्सुपो लुक् । अधिहरि ॥ अव्ययीभावश्च । २।४।१८ अयं नपुंसकं
 स्यात् । गाः पातीति गोपाः तस्मिन्नित्यधिगोपम् ॥ नाव्ययीभावादतोऽम्त्वपञ्च-
 म्याः । २।४।८३। अदन्तादव्ययीभावात्सुपो न लुक् तस्य पञ्चमीं विना अभादेशश्च स्यात् ॥
 तृतीयासप्तम्योर्बहुलम् । २।४।८४। अदन्तादव्ययीभावात्तृतीयासप्तम्योर्बहुलग-
 म्भावः स्यात् । उपकृष्णम् उपकृष्णेन । सद्राणां सगृद्धिः सुमद्रम् । यवानानां व्यृद्धिर्दुर्वच-
 नम् । मक्षिकाणामभावो निर्मक्षिकम् । हिमस्यात्ययोऽतिहिमम् । निद्रा संप्रति न युज्यत इत्य-
 तिनिद्रम् । हरिशब्दस्य प्रकाश इतिहरि । विष्णोः पञ्चादनुविष्णु । योग्यतावीप्सापदार्था-
 न्तितिवृत्तिसादृश्यानि यथार्थाः । रूपस्य योग्यमनुरूपम् । अर्थमर्थं प्रति प्रत्यर्थम् । शक्ति-
 मनतिक्रम्य यथाशक्ति ॥ अव्ययीभावे चाकाले । ६।३।८१। सदस्य सः स्यादव्य-
 यीभावे न तु काले । हरेः सादृश्यं सहरि । ज्येष्ठस्यानुपूर्व्येणेत्यनुज्येष्ठम् । चक्रेण युग-

योरिति ङिलोपे प्रातिपदिकत्वात्सौ समागते अव्ययीभावश्चेत्यनेन नपुंसकत्वे ह्रस्वो नपुं-
 सके प्रातिपदिकस्येति ह्रस्वत्वे अतोमित्यनेन सोरमि अमि पूर्व इति पूर्वरूपादेशे च
 अधिगोपम् ॥ कृष्णस्य समीपे इत्युपकृष्णमित्यत्र कृष्ण ङस् उप इति विग्रहे अव्ययं विभक्तीति
 सूत्रेण समीप्यद्योतकेनोपशब्देन सह समासे प्रथमानिर्दिष्टमित्यनेन उप इत्यस्योपसर्जनत्वे
 उपसर्जनं पूर्वमित्यनेन उप इत्यस्य पूर्वनिपाते उपकृष्ण ङस् इति जातं तत्र सुपो धातु-
 प्रातिपदिकयोरिति ङसो लोपे प्रातिपदिकत्वात्सौ प्राप्ते अव्ययीभावत्वात् अव्ययादा-
 प्रसुप इति सुलोपे प्राप्ते नाव्ययीभावादतोऽम्त्वपञ्चम्या इति सुलोपाभावे सोरमि
 च कृते अमि पूर्व इत्यनेन पूर्वरूपादेशे उपकृष्णम् ॥ उपकृष्ण टा इत्यत्र तृतीया-
 सप्तम्योर्बहुलमित्यनेनाभोऽभावे टाङसिङसामिनात्स्या इति इनादेशे गुणे च
 उपकृष्णेन ॥ पक्षे ॥ उपकृष्णम् ॥ एवं सप्तम्यामपि उपकृष्णे उपकृष्णम् ॥ एवं सुमद्रम् ॥
 दुर्वचनम् ॥ निर्मक्षिकम् ॥ अतिहिमम् ॥ अतिनिद्रम् ॥ इतिहरि ॥ अनुविष्णु ॥ अनुरूपम् ॥
 प्रत्यर्थम् ॥ यथाशक्ति इत्यादीनि रूपाणि अव्ययं विभक्तीति सूत्रे तत्तदर्थवाचकाव्ययैः सह
 समासे उपसर्जनीभूतानां चाव्ययानां पूर्वनिपातत्वे प्रातिपदिकत्वाद्धिभक्तिकार्यं च कृते भवन्ति ॥
 सहरि इत्यत्र अव्ययं विभक्तीत्यनेन सादृश्यवाचिना सहेत्यव्ययेन सह समासे उपसर्जनं
 पूर्वमित्यनेन सहेत्यस्य पूर्वनिपाते सहहरि ङस् इति जातं तत्र सुपो धातुप्रातिपदिकयो-
 रिति ङसो लोपे अव्ययीभावात्सुलोपे च अव्ययीभावे चाकाले इत्यनेन सहस्य सादेशे
 सहरि ॥ अनुज्येष्ठमित्यत्र अव्ययं विभक्तीति सूत्रेण आनुपूर्व्यार्थवाचिनाऽनुनाव्ययेन स-
 मासे पूर्वनिपाते सुब्लोपे सोरमि च ॥ अनुज्येष्ठम् ॥ सचक्रमित्यत्र अव्ययं विभक्तीति
 सूत्रेण यौगपद्यवाचिना सहेत्यव्ययेन सह समासे पूर्वनिपाते अव्ययीभावे चाकाले
 इति सूत्रेण सहेत्यस्य सादेशे सचक्र टा इति जातं तत्र सुपो धातुप्रातिपदिकयो-
 रिति टालोपे सौ सोरमि च सचक्रम् ॥ ससखीत्यत्र अव्ययं विभक्तीति सूत्रेण ता-

प्रधानो बहुव्रीहिस्वतुर्थः ४ प्रायेणोभयपदार्थप्रधानो द्वन्द्वः पञ्चमः ५ ॥ **समर्थः पद-
विधिः । २।१।१।** पदसंबन्धो यो विधिः स समर्थाश्रितो बोध्यः ॥ **प्राक्कटारात्स-
मासः । २।१।३।** कटाराः कर्मधारय इत्यतः प्राक् समास इत्यधिक्रियते ॥ **सह
सुपा । २।१।४।** सुप् सुपा सह वा समस्यते । समासत्वात्प्रातिपदिकत्वेन सुपो लुक् ।
परार्थाभिधानं वृत्तिः । कृत्तद्वितसमासैकशेषसनाद्यन्तधातुरूपाः पञ्च वृत्तयः । वृत्त्य-
र्थावबोधकं वाक्यं विग्रहः । स च लौकिकोऽलौकिकश्चेति द्विधा । तत्र पूर्वं भूतो भूत-
पूर्वं इति लौकिकः । पूर्वभूतं सु इत्यलौकिकः । भूतपूर्वः । भूतपूर्वं चरडिति निर्देशात्-
र्धनिपातः (इवेन सह समासो विभक्त्यलोपश्च) वागर्थो इव वागर्थाविव । इति केव-
लसमासः प्रथमः ? ॥

अथाव्ययीभावः २ ॥

अव्ययीभावः । ३।१।५। अधिकारोऽयं प्राक् तत्पुरुषात् ॥ **अव्ययंविभक्तिस-
मीपसमृद्धिबृह्यर्थीभावात्ययासंप्रतिशब्दप्रावुर्भावपश्चाद्यथानुपूर्व्य-
योगपद्यसादृश्यसंपत्तिसाकल्यान्तवचनेषु । २।१।६।** विभक्त्यर्थादिषु
यत्मानमव्ययं सुघन्तेन सह नित्यं समस्यते । प्रायेणाविग्रहो नित्यसमासः ।
प्रायेणास्यपदविग्रहो वा । विभक्तौ । हरि ङि अधि इति स्थिते ॥ **प्रथमा-
निर्दिष्टं समास उपसर्जनम् । १।२।४३।** समासशास्त्रे प्रथमानिर्दिष्टमुपसर्जनसंभं-
न्यात् ॥ **उपसर्जनं पूर्वम् । २।२।३०।** समासे उपसर्जनं प्राक् प्रयोज्यम् । इत्यथेः प्राक्
प्रयोगः । सुपो लुक् । एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात्प्रातिपदिकसंज्ञायां स्वाद्युत्पत्तिः । अव्ययी-

शिष्टत्वात्पूर्वशब्देनैव पूर्वं भाव्य तथापि भूतपूर्वं चरट् इति निर्देशाद्भूतशब्देनैव पूर्वं भा-
व्य तथा सति भूतपूर्वं इति जातं तत्र समासत्वात्प्रातिपदिकत्वे सौ निभक्तिवार्ये च कृते भूतपूर्वं ।
वागर्थी डोस्य इवेन सह समासो विभक्त्यलोपश्चेत्यनेन समासे विभक्त्यलोपे च स-
चोपवायाच इत्यादि वागर्थानि ॥ हरो इत्यधिहरि इत्यत्र हरि ङि अधि इति स्थिते **अव्ययं
विभक्तीति** सूत्रेण समासे **प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनमि** चनेन अधीत्यस्योपस-
र्जनसंज्ञाया **उपसर्जनं पूर्वमित्यनेन** अधीत्यस्य पूर्वनिपातात्वे अधि हरि ङि इति जाते **सुपो
धातुप्रातिपदिकयोरिति** ङिडोपे अधिहरि इति जाते समासत्वात्प्रातिपदिकत्वे सौ चागते
अव्ययीभावसमासस्य **अव्ययीभावश्चेत्यनेनाव्ययत्वात् अव्ययादाप्सुप** इत्यनेन सुलोपे
अधिहरि ॥ गोपि इति अधि गोपमित्यत्र गोपा ङि अधि इति विग्रहे **अव्ययं विभक्तीति** सूत्रेण
समासे **प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनमिति** सूत्रेण अधिपदस्योपसर्जनत्वे **उपस-
र्जनं पूर्वमित्यनेन** अथात्यस्य पूर्वनिपाते अधिगोपा ङि इति जाते **सुपो धातुप्रातिपदिक-**

१ प्रथमानिर्दिष्टमिति ॥ अत्र सूत्रे समासपदं समासविधायकं मात्रेण लक्षितम् । अन्यथा समर्थे
विधीयते । ५१ प्रथमाऽमित्यर्थे शून्यं (न) इत्यादिं त्रिशादिशब्दस्य पूर्वमर्थोक्तपक्षे ।

भावश्चेत्यव्ययत्वात्सुपो लुक् । अधिहरि ॥ अव्ययीभावश्च । २।४।१८ अयं नपुंसकं
 स्यात् । गाः पातीति गोपाः तस्मिन्नित्यधिगोपम् ॥ नाव्ययीभावादतोऽम्त्वपञ्च-
 म्याः । २।४।८३ अदन्तादव्ययीभावात्सुपो न लुक् तस्य पञ्चमीं विना अमादेशश्च स्यात् ॥
 तृतीयासप्तम्योर्बहुलम् । २।४।८४ अदन्तादव्ययीभावात्तृतीयासप्तम्योर्बहुलम-
 म्भावः स्यात् । उपकृष्णम् उपकृष्णेन । सद्राणां समृद्धिः सुमद्रम् । यवानानां व्युद्धिर्दुर्ब-
 नम् । भाक्षिकाणामभावो निर्मक्षिकम् । हिमस्यात्ययोऽतिहिमम् । निद्रा संप्रति न युज्यत इत्य-
 तिनिद्रम् । हरिशब्दस्य प्रकाश इतिहरि । विष्णोः पश्चादनुविष्णु । योग्यतावीप्सापदार्था-
 नतिवृत्तिसादृश्यानि यथार्थाः । रूपस्य योग्यननुरूपम् । अर्थमर्थं प्रति प्रत्यर्थम् । शक्ति-
 मनतिक्रम्य यथाशक्ति ॥ अव्ययीभावे चाकाले । ६।३।८१ । सहस्य सः स्यादव्य-
 यीभावे न तु काले । हरेः सादृश्यं सहरि । ज्येष्ठस्थानुपूर्वेणेत्यनुज्येष्ठम् । चक्रेण युग-

योरिति ङिलोपे प्रातिपदिकत्वात्सौ समागते अव्ययीभावश्चेत्यनेन नपुंसकत्वे ह्रस्वो नपुं-
 सके प्रातिपदिकस्येति ह्रस्वत्वे अतोमित्यनेन सोरमि अमि पूर्व इति पूर्वरूपादेशे च
 अधिगोपम् ॥ कृष्णस्य समीपे इत्युपकृष्णमित्यत्र कृष्ण ङस् उप इति विग्रहे अव्ययं विभक्तीति
 सूत्रेण सामीप्यद्योतकेनोपशब्देन सह समासे प्रथमानिर्दिष्टमित्यनेन उप इत्यस्योपसर्जनत्वे
 उपसर्जनं पूर्वमित्यनेन उप इत्यस्य पूर्वनिपाते उपकृष्ण ङस् इति जातं तत्र सुपो धातु-
 प्रातिपदिकयोरिति ङसो लोपे प्रातिपदिकत्वात्सौ प्राप्ते अव्ययीभावत्वात् अव्ययादा-
 प्सुप इति सुलोपे प्राप्ते नाव्ययीभावादतोऽम्त्वपञ्चम्या इति सुलोपाभावे सोरमि
 च कृते अमि पूर्व इत्यनेन पूर्वरूपादेशे उपकृष्णम् ॥ उपकृष्ण टा इत्यत्र तृतीया-
 सप्तम्योर्बहुलमित्यनेनामोऽभावे टाङ्सिङ्सामिनात्स्या इति इनादेशे गुणे च
 उपकृष्णेन ॥ पक्षे ॥ उपकृष्णम् ॥ एवं सप्तम्यामपि उपकृष्णे उपकृष्णम् ॥ एवं सुमद्रम् ॥
 दुर्बनम् ॥ निर्मक्षिकम् ॥ अतिहिमम् ॥ अतिनिद्रम् ॥ इतिहरि ॥ अनुविष्णु ॥ अनुरूपम् ॥
 प्रत्यर्थम् ॥ यथाशक्ति इत्यादीनि रूपाणि अव्ययं विभक्तीति सूत्रे तत्तदर्थवाचकाव्ययैः सह
 समासे उपसर्जनीभूतानां चाव्ययानां पूर्वनिपातत्वे प्रातिपदिकत्वादिभक्तिकार्यं च कृते भवन्ति ॥
 सहरि इत्यत्र अव्ययं विभक्तीत्यनेन सादृश्यवाचिना सहेत्यव्ययेन सह समासे उपसर्जनं
 पूर्वमित्यनेन सहेत्यस्य पूर्वनिपाते सहरि ङस् इति जातं तत्र सुपो धातुप्रातिपदिकयो-
 रिति ङसो लोपे अव्ययीभावात्सुलोपे च अव्ययीभावे चाकाले इत्यनेन सहस्य सादेशे
 सहरि ॥ अनुज्येष्ठमित्यत्र अव्ययं विभक्तीति सूत्रेण आनुपूर्व्यार्थवाचिनाऽनुनाद्ययेन स-
 मासे पूर्वनिपाते सुब्लोपे सोरमि च ॥ अनुज्येष्ठम् ॥ सचक्रमित्यत्र अव्ययं विभक्तीति
 सूत्रेण यौगपद्यवाचिना सहेत्यव्ययेन सह समासे पूर्वनिपाते अव्ययीभावे चाकाले
 इति सूत्रेण सहेत्यस्य सादेशे सचक्र टा इति जातं तत्र सुपो धातुप्रातिपदिकयो-
 रिति टालोपे सौ सोरमि च सचक्रम् ॥ ससखीत्यत्र अव्ययं विभक्तीति सूत्रेण सा-

पत्सचक्रम् । सदृशः सख्या ससखि । क्षत्राणां संपत्तिः सक्षत्रम् । तृणमप्यपरित्यज्य
 सतृणमत्ति । अग्निग्रन्थपर्यन्तमधीते साग्नि ॥ नदीभिश्च । २।१।२०। नदीभिः सह
 संख्या समस्यते । समाहारे चायमिष्यते । पञ्चगङ्गम् द्वियमुनम् ॥ तद्धिताः । ४।१।
 ७६। आपञ्चमसमाप्तेरधिकारोऽयम् ॥ अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः । ५।४।
 १०७। शरदादिभ्यष्टच् स्यात्समासान्तोऽव्ययीभावे । शरदः समीपमुपशरदम् । प्रति-
 विपाशम् । जरायां जरश्च । उपजरसमित्वादि ॥ अनश्च । ५।४।१०८। अन्नन्तादव्य-
 यीभावाद्दृच् स्यात् ॥ नस्तद्धिते । ६।४।१४४। नान्तस्य भस्य टेलोपस्तद्धिते । उपराजम्
 अध्यात्मम् ॥ नपुंसकादन्यतरस्याम् । ५।४।१०९। अन्नन्त यत्कृषिं तदन्तादव्ययी-
 भावाद्दृच् स्यात् । उपचर्मम् उपचर्म ॥ झयः । ५।४।१११। झयन्तादव्ययीभावाद्दृच्
 स्यात् । उपसमिधम् उपसमित् ॥ इत्यव्ययीभावः ॥ २ ॥

दृश्यत्राचिना सहेत्यव्ययेन समासे पूर्वनिपाते अव्ययीभावे चाकाले इति सहस्य सादेशे
 विभक्तिकार्ये च ससखि ॥ सक्षत्रमित्यत्र अव्ययं विभक्तीति सूत्रेण सपत्त्यर्थ-
 वाचिना सह इत्यव्ययेन समासे पूर्वनिपाते सहस्य सादेशे च सक्षत्रम् ॥ सतृणमित्यत्र अव्ययं
 विभक्तीति साकल्यत्राचिना सहेत्यव्ययेन सह समासे पूर्वनिपाते सहस्य सादेशे विभक्तिकार्ये
 च सतृणमत्ति ॥ साक्षीत्यत्र अव्ययं विभक्तीति सूत्रेण पर्यन्तत्राचिना सहेत्यव्ययेन
 सह समासे पूर्वनिपाते सहस्य सादेशे विभक्तिकार्ये च कृते साग्नि ॥ पञ्चानां गङ्गानां समाहार
 पञ्चगङ्गमित्यत्र पञ्चन् आम् गङ्गा आम् इति विग्रहे नदीभिश्चेत्यनेन समासे मुपो लोपे नलोपः
 प्रातिपदिकान्तस्येति नलोपे पञ्चगङ्गा इति जात तत्र स नपुंसकमित्यनेन नपुंसकत्वे
 ह्रस्वो नपुंसके इत्यनेन ह्रस्वे पञ्चगङ्ग इति जात तत्र प्रातिपदिकत्वात्सौ अतोमिति सो-
 रमि अमि पूर्वं इति पूर्वरूपदेशे पञ्चगङ्गम् ॥ एव द्वियमुनम् ॥ उपशरदमित्यत्र अ-
 व्ययं विभक्तीत्यनेन समासे पूर्वनिपाते अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्य इत्यनेन
 टचि टच्योलोपे सौ नाव्ययीभावादिति सोरमि अमि पूर्वं इति पूर्वरूपैकादेशे ॥
 ॥ उपशरदम् ॥ एव निपाशां प्रतीति प्रतिनिपाशम् ॥ उपजरसमित्यत्र अव्ययं विभ-
 क्तीति समासे पूर्वनिपाते अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्य इति टचि जरायां
 जरस्वेति जरसि विभक्तिकार्ये कृते उपजरसम् ॥ राज समीपमुपराजमित्यत्र अव्ययं
 विभक्तीति समासे पूर्वनिपाते उपराजन् इति जात तत्र अनश्चेति सूत्रेण टचि टच्यो-
 लोपे नस्तद्धिते इति सूत्रेण टिलोपे विभक्तिकार्ये च उपराजम् ॥ एवमात्मनीत्यच्चात्मम् ॥
 उपचर्ममित्यत्र अव्ययं विभक्तीति समासे पूर्वनिपाते नपुंसकादन्यतरस्यामिति
 टचि टिलोपे च उपचर्मम् । पक्षे टचोऽभावे नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति नलोपे
 उपचर्मम् ॥ उपसमिधमित्यत्र अव्ययं विभक्तीति समासे पूर्वनिपाते झय इति टचि
 उपसमिधम् । पक्षे उपसमित् ॥ इत्यव्ययीभावः ॥

॥ अथ तत्पुरुषः ॥

तत्पुरुषः ।२।१।२। अधिकारोऽयम् प्राग्बहुव्रीहिः ॥ द्विगुश्च ।२।१।२३। द्विगुमपि तत्पुरुषसंज्ञकः स्यात् ॥ द्वितीया श्रितातीतपतितगताव्यस्तप्राप्तापत्तैः ।२।१।२४। द्वितीयान्तं श्रितादिप्रकृतिकैः सुचन्तैः सह समस्यते वा स च तत्पुरुषः । कृष्णं श्रितः कृष्णश्रित इत्यादि ॥ तृतीया तत्कृतार्थेन गुणवचनेन ।२।१।३०। तृतीयान्तं तृतीयान्तार्थकृतगुणवचनेनार्थेन च सह वा प्राग्बत् । शकुलया खण्डः शकुलखण्डः । धान्येनार्थो धान्यार्थः । तत्कृतेति किम् । अक्ष्णा काणः ॥ कर्तृकरणे कृता बहुलम् ।२।१।३२। कर्तरि करणे च तृतीया कृदन्तेन बहुलं प्राग्बत् । हरिणा प्रातो हरिवातः । नखैर्निभ्रो नखभिन्नः । कृद्ग्रहणे गतिकारकपूर्वस्याऽपि प्राहणम् । नखनिभिन्नः ॥ चतुर्थी तदर्थार्थवलिहितसुखरक्षितैः ।२।१।३६। चतुर्थ्यन्तार्थाय यत्तद्व्यभिन्नार्थादिभिश्च चतुर्थ्यन्तं वा प्राग्बत् । यूपाय दारु यूपदारु । तदर्थेन प्रकृतिविकृतिभाव एवेष्टः । तेनेह न । रन्धनाय स्थाली । (अर्थेन नित्यसमासो विशेष्यलिङ्गता चेति

कृष्णं श्रित इत्यत्र द्वितीयाश्रितातीतेति समासे कृष्ण अन् श्रित सु इति विभक्ते सुपोधातुप्रातिपदिकयोरिति सुब्लुकि विभक्तिकार्यं च कृष्णश्रितः ॥ शकुलया खण्ड इत्यत्र तृतीया तत्कृतार्थेन गुणवचनेनेति सूत्रेण समासे सुब्लुकि प्रातिपदिकत्वात् विभक्तिकार्यं च शकुलखण्डः ॥ एवं धान्येन अर्थ इत्यत्र तृतीयातत्कृतार्थेन गुणवचनेनेति समासे सुपो धातुप्रातिपदिकयोरिति सुब्लोपे विभक्तिकार्यं च धान्यार्थः ॥ यदि तृतीयातत्कृतार्थेनेति सूत्रेण तत्कृतेति नापठ्यन्थेऽङ्गयान् फणिसिस्ताहिं अक्ष्णा काण इत्यत्राप्यभिव्यक्तमासः ॥ हरिणा प्रात इत्यत्र कर्तृकरणे कृता बहुलमिति सूत्रेण समासे सुब्लोपे विभक्तिकार्यं च कृते हरिवातः ॥ एवं नखैर्निभ्रो नखभिन्नः ॥ नखैर्निभिन्न इत्यत्र कृद्ग्रहणे गतिकारकपूर्वत्वापि प्राहणात्समासे सुपो धातुप्रातिपदिकयोरिति सुपोलोपे विभक्तिकार्यं च नखनिभिन्नः ॥ यूपाय दारु इत्यत्र चतुर्थी तदर्थार्थवलिहितसुखरक्षितैरित्यनेन समासे सुपो धातुप्रातिपदिकयोरिति सुपो लोपे यूपदारु ॥ रन्धनाय स्थाली इत्यत्र चतुर्थी सत्यामपि तदर्थव्याभावात् समासः ॥ द्विजाय अयमित्यत्र अर्थेन नित्यसमासो विशेष्यलिङ्गता चेति यत्तद्व्यभिन्नमिति व्यभिक्तेन समासे द्विज डे अर्थ सु इति विभक्ते सुब्लोपे विभक्तिकार्यं च द्विजार्थः सुपः । एवं द्विजार्था यथागूः । द्विजार्थे पयः । भूतेभ्यो बलिः भूतबलिः । गोभ्यो हितं गोहितं । गोभ्यः सुखं गोसुखं इत्यादिषु चतुर्थी तदर्थार्थवलिहितसुखरक्षितैरित्यनेन सूत्रेण समासो विशेष्यः ॥ चो-

१ चतुर्थी तदर्थार्थवलिहितेति । सत्कृतेन प्रकृता चतुर्थी परावृत्तते । प्रकृतप्रकृत्यन्तरिणास्ता तदन्वयिधिः । तदाह चतुर्थ्यन्तार्थाय यदिति चतुर्थ्यन्तार्थाय यत्तद्व्यभिन्नमिति तदाविति चतुर्थ्यन्तं समासत इत्यर्थः ।

वक्तव्यम्) द्विजार्थः सूपः द्विजार्था यवागूः द्विजार्थं पयः । भूतबलि । गोहितम् गोष्ठ-
सम् गोरक्षितम् ॥ पञ्चमी भयेन । २।१।३७। चोराद्भयं चोरभयम् ॥ स्तोका-
न्तिकदूरार्थकृच्छ्राणि क्तेन । २।१।३९। पञ्चम्याः स्तोकादिभ्यः । ३।१।२।
अलुक्स्यादुत्तरपदे । स्तोकान्मुक्तः । अन्तिकदागतः । अभ्याशादागतः । दूरादागतः ।
कृच्छ्रादागतः ॥ पष्ठी । २।२।८। सुवन्तेन प्राग्बत् । राजपुरुषः ॥ पूर्वापराधरो-
त्तरमेकदेशिनैकाधिकरणे । २।२।१। अवयविना सह पूर्वादयः समख्यन्ते एकल-
संख्याविशिष्टश्चेदवयवी । पष्ठीसमासापवादः । पूर्व कायस्य पूर्वकायः । अपरकायः ।
एकाधिकरणे किम् । पूर्वइच्छात्राणाम् ॥ अर्थं नपुंसकम् । २।२।२। समांशवाच्यर्थ-
शब्दो नित्यं ङीवे प्राग्बत् ॥ अर्थं पिप्पत्या अर्थपिप्पली ॥ सप्तमी शौण्डैः । २।१।
४०। सप्तम्यन्तं शौण्डादिभिः प्राग्यत् । अक्षेपु शौण्डः अक्षशौण्ड इत्यादि । द्वितीयातृ-
तीयेत्यादियोगविभागादन्यत्रापि तृतीयादिविभक्तीनां प्रयोगवशात्समासो ज्ञेयः ॥ दिक्-
संख्ये संज्ञायाम् । २।१।५०। संज्ञायामेवेति नियमार्थं सूत्रम् । पूर्वेषुकामशमी । स-
प्तर्षयः । तेनेह न । उत्तरा वृक्षाः । पञ्च प्राहणाः ॥ तद्धितायोत्तरपदसमाहारे-
पद्भ्यमित्यत्र पञ्चमी भयेनेति सूत्रेण समासे मुब्लोपे विभक्तिकार्ये च चोरभयम् ॥ स्तो-
कान्मुक्त इत्यत्र स्तोकान्तिकदूरार्थेति सूत्रेण क्तान्तेन सह समासे पञ्चम्याः स्तोका-
दिभ्य इत्यनेन पञ्चम्या अलुकि स्तोकान्मुक्तः । एवमेव अन्तिकदागतः । अभ्याशादागतः ।
दूरादागतः । कृच्छ्रादागतः ॥ राजः पुरुष इत्यत्र पष्ठी सुवन्तेन प्राग्बदित्यनेन समासे
राजन् वस् पुरुष सु इति विग्रहे सुपो धातुप्रातिपदिकयोरिति मुब्लोपे नलोपः
प्रातिपदिकान्तस्येति नकारलोपे विभक्तिकार्ये च राजपुरुषः । कायस्य पूर्वमित्यत्र
पूर्वापराधरोत्तरमेकदेशिनैकाधिकरणे इत्यनेन समासे प्रथमानिर्दिष्टपूर्वशब्दस्य
उपसर्जनत्वात् उपसर्जनं पूर्वमित्यनेन पूर्वशब्दे पूर्वं प्रयुक्ते सुपो धातुप्रातिपदि-
कयोरिति मुब्लोपे विभक्तिकार्ये च पूर्वकायः ॥ एवमपरकायः ॥ पूर्वइच्छात्राणा-
मित्यत्र एकाधिकरणत्वाभावात् समासः ॥ अर्थं पिप्पत्या इत्यत्र अर्थं नपुंसकमित्यनेन
समासे उपसर्जनं पूर्वमिति सूत्रेणार्द्धशब्दे पूर्वं प्रयुक्ते मुब्लोपे विभक्तिकार्ये च कृते
अर्थपिप्पली ॥ अक्षेपु शौण्ड इत्यत्र सप्तमी शौण्डैरित्यनेन समासे मुब्लोपे विभक्ति-
कार्ये च अक्षशौण्डः ॥ पूर्वेषुकामशमीत्यत्र दिक्संख्ये संज्ञायामित्यनेन समासः मुब्लोपे
विभक्तिकार्ये च पूर्वेषुकामशमी ॥ सप्त च ते ऋषयश्चेत्यत्र दिक्संख्ये संज्ञायामित्यनेन
समासे सप्त जस् ऋषि जस् इति विग्रहे मुब्लोपे विभक्तिकार्ये च सप्तर्षयः ॥ उत्तरावृक्षाः ॥

१ तद्धितायोत्तरपदसमाहारे च । एकापि पष्ठी पिप्यभेदाद्भयपदे । इत्याद्येनाह तद्धितार्थे शिष्ये
इत्यादि । यच्च तद्धितार्थे वाच्ये इति व्याख्यायेत तद्धि पीर्षत्त इत्यादी तद्धितो न स्यात् तदर्थम्
समासेनेवेच्छत्तार । तद्धितार्थे परे इति तु नोर्थं तद्धिते परे समासः समासे कृते तद्धित इति अन्तोऽन्त-
भयप्रसत्तात् ॥

सर्पः कचिन्न । रामो जामदग्न्यः ॥ उपमानानि सामान्यवचनैः । १२१।५५। घन
 इव श्यामो घनश्यामः । (शाकपार्थिवादीनां सिद्धये उत्तरपदलोपस्योपसंख्यानम्)
 शाकप्रियः पार्थिवः शाकपार्थिवः । देवपूजको ब्राह्मणो देवब्राह्मणः ॥ नञ् । १२१।६।
 नञ् सुपा सह समस्यते ॥ नलोपो नञः । १६।३।७३। नञो नल लोप उत्तरपदे । न
 ब्राह्मणः अब्राह्मणः ॥ तस्मान्नुडचि । १६।३।७४। लुप्तनकाराब्रव उत्तरपदस्याजादेर्नु-
 डागमः स्यात् । अनश्वः । नैकपेत्यादौ तु नशब्देन सह सुप्तुपेति समासः ॥ कुगति-
 प्रादयः । १२१।१८। एते समर्थेन निखं समस्यन्ते । कुत्सितः पुरुषः कुपुरुषः ॥ ऊ-
 र्यादिच्चिडाचश्च । ११।४।६१। ऊर्वादयश्च्यन्ताश्च क्रियायोगे गतिसंज्ञाः स्युः । ऊरी-
 कृत्य शुद्धीकृत्य पटपटाकृत्य । सुपुरुषः । (प्रादयो गताद्यर्थे प्रथमया) प्रगत आचार्यः
 प्राचार्यः । (अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीयया) अतिक्रान्तो मालामिति विग्रहे ॥ एक-
 विभक्ति चापूर्वनिपाते । ११।२।४४। विग्रहे यस्मिन्निविभक्तिकं तदुपसर्जनसंज्ञं
 स्यात् तु तस्य पूर्वनिपातः ॥ गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य । ११।१।४८। उपसर्जनं यो गो-

च कृष्णसर्पः ॥ रामो जामदग्न्य इत्यत्र बहुलप्रहणान्न समासः ॥ घन इव श्याम इत्यत्र उप-
 मानानि सामान्यवचनैः नीलं च तदुत्पलं चेत्यत्र विशेषणं विशेष्येण बहुल-
 मिलनेन समासे सुब्लोपे विभक्तिकार्यं च घनश्यामः ॥ शाकं प्रियं यस्य स. शाकप्रियः शा-
 कप्रियश्चासौ पार्थिवश्चेत्यत्र विशेषणं विशेष्येण बहुलमिलनेन समासे सुब्लोपे शा-
 कप्रियपार्थिव इति ज्ञात तत्र शाकपार्थिवादीनां सिद्धये उत्तरपदलोपस्योप-
 संख्यानमिलनेन शाकपदापेक्षयोत्तरपदताभाजः प्रियशब्दस्य लोपे वि० फा० शाकपा-
 र्थिनः । एनं देवपूजको ब्राह्मण इत्यत्रापि द्वेषम् ॥ नब्राह्मण इत्यत्र नञ् सुपा सह समस्यते इति
 सूत्रेण समासे सुपो लोपे नलोपो नञ इति सूत्रेण नलोपे अब्राह्मणः ॥ न अश्व इत्यत्र नञ्
 इति सूत्रेण समासे नलोपो नञ इति सूत्रेण नलोपे च अ अश्व इति जातं तत्र तस्मान्नुडचि
 इत्यनेन नुडि अनुद् अश्व इति जाते उटो लोपे सयोगे विभक्तिकार्यं च अनश्व ॥ नैकपे-
 त्यत्र सुपसुपेति सूत्रेण नकारेण समासे नैकवा ॥ कुपुरुष इत्यत्र कुगतिप्रादय इति
 सूत्रेण समासे सुपो लोपे वि० फा० कुपुरुषः ॥ ऊरीकृत्येत्यत्र ऊर्वादित्चिडाचश्चेति
 सूत्रेण ऊरीकृत्य गतिसंज्ञाया कुगतिप्रादय इत्यनेन समासे ऊरीकृत्य । एत शुद्धी-
 कृत्य । पटपटाकृत्य ॥ प्रादित्वात्समासे च्यन्तलेन गतित्वे सुपुरुषः ॥ प्रगत आचार्य इत्यत्र
 प्रादयो गताद्यर्थे प्रथमया इति समासे सुब्लोपे च प्राचार्यः ॥ अतिक्रान्तो मालामित्यत्र
 अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीययेति सूत्रेण समासे सुब्लोपे अतिमाला इति जातं तत्र
 एकविभक्ति चापूर्वनिपाते इति सूत्रेण अतियोगे नियतविभक्तिप्रत्ययमाहापदस्य उप-
 सर्जनसंज्ञायां गोस्त्रियोरुपसर्जनस्येति सूत्रेण उपसर्जनीभूतस्त्रीप्रत्ययान्तप्रातिपदिकस-

शब्दः स्त्रीप्रत्ययान्तं च तदन्तस्य प्रातिपदिकस्य ह्रस्वः स्यात् । अतिमालः । (अवादयः क्रुष्टाद्यर्थे तृतीयया) अवक्रुष्टः कोकिलया अवकोकिलः । (पर्यादयो ग्लानाद्यर्थे चतुर्थ्या) परिग्लानोऽध्ययनाय पर्यध्ययनः । (निरादयः क्रान्ताद्यर्थे पञ्चम्या) निष्क्रान्तः कौशाम्ब्याः निष्कौशाम्बिः ॥ तत्रोपपदं सप्तमीस्थम् ॥ ३१११२१ सप्तम्यन्ते पदे कर्मणीत्यादौ वाच्यत्वेन स्थितं कुम्भादि तद्वाचकं पदमुपपदसंज्ञं स्यात् ॥ उपपदमतिङ् ॥ २१२१२१ उपपदं सुबन्तं समर्थेन नित्यं समस्यतेऽतिङन्तश्चाद्यं समासः । कुम्भं करोतीति कुम्भकारः । अतिङ् किम् । मामवान् भूत् । माङि लुङिति सप्तमीनिर्देशान्माङुपपदम् । गतिकारकोपपदानां कृद्भिः सह समासवचनं प्राक् सुबुत्पत्तेः । व्याघ्री अश्वक्रीति कच्छपीत्यादि ॥ तत्पुरुषस्याङुलेः संख्याव्ययादेः ॥ ५१४१८६ संख्या-

पस्य मालाशब्दस्य ह्रस्वत्वे अतिमालः ॥ अवक्रुष्टः कोकिलयेत्यत्र अवादयः क्रुष्टाद्यर्थे तृतीययेति समासे सुब्लोपे अवकोकिला इति जातं तत्र एकविभक्ति चापूर्वनिपाते इति सूत्रेण कोकिलेत्योपसर्जनत्वे गोस्त्रियोरुपसर्जनस्येति सूत्रेणोपसर्जनीभूतत्त्वं तदस्य ह्रस्वत्वे वि० का० अवकोकिलः ॥ परिग्लानोऽध्ययनायेत्यत्र पर्यादयो ग्लानाद्यर्थे चतुर्थ्येति सूत्रेण समासे सुब्लोपे विभक्तिकार्ये च कृते पर्यध्ययनः ॥ निष्क्रान्तः कौशाम्ब्या इत्यत्र निरादयः क्रान्ताद्यर्थे पञ्चम्या इति समासे सुब्लोपे गोस्त्रियोरुपसर्जनस्येति सूत्रेण ह्रस्वत्वे निष्कौशाम्बिः ॥ कुम्भं करोतीत्यत्र कर्मण्यण् इत्यनेन अणि कुम्भ अन् कृ अण् इति विग्रहे अचोऽणीतीति वृद्धौ तत्रोपपदं सप्तमीस्थमिति सूत्रेण कुम्भशब्दस्योपपदसंज्ञायां उपपदमतिङ् इति सूत्रेण समासे कुम्भ अन् कार इति विग्रहे सुब्लोपे विभक्तिकार्ये च कृते कुम्भकारः ॥ मामवान् भूत् इत्यत्र माङि लुङिति सप्तमीनिर्देशान्मा इत्यस्य यद्युपपदसंज्ञा वर्तत एव तथाति तिङन्तत्वात् उपपदमतिङ् इति सूत्रेण न समासः ॥ विशेषेण आसमन्ताजिप्रतीत्यत्र गतित्वात्सुबुत्पत्तेः पूर्वं कुगतिप्रादय इत्यनेन समासे व्याघ्र इति जातं तत्र जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् इत्यनेन ङीषि ङष्योर्लोपे यचिभमिति भसंज्ञायां यस्येति चेति व्रकारोत्तरवर्त्यकारलोपे संयोगे विभक्तिकार्ये च व्याघ्री ॥ अश्वेन क्रीयते स इति विग्रहे अश्व टा व्रीत इति विग्रहे गतिकारकोपपदानां कृद्भिः सह समासवचनं प्राक्सुबुत्पत्तेरिति समासे सुब्लोपे अश्वक्रीत इति जातं तत्र क्रीतात्करणपूर्वात् इत्यनेन ङीषि यचिभमिति भसंज्ञायां यस्येति चेति सूत्रेण तकारोत्तरवर्त्यकारलोपे संयोगे सौ ह्रस्वङ्वाधिति सलोपे च अश्वक्रीती ॥ कच्छाम्ब्यां पिबतीत्यत्र आतोऽनुपसर्गे कः इति कप्रत्यये ककारलोपे आतोऽलोप इटि चेति पान्तःपात्याकारलोपे गतिकारकोपदानां कृद्भिः इति समासे सुपो धातुप्रातिपदिकयोरिति सुब्लोपे क्रीतात्करणपूर्वात् इति ङीषि ङष्योर्लोपे यचिभमिति भसंज्ञायां यस्येति चेत्यनेन पकारोत्तरवर्त्यकारलोपे

व्ययादेरङ्गुल्यन्तस्य समासान्तोऽच् स्यात् । द्वे अङ्गुली प्रमाणमस्य द्वयङ्गुलम् । निर्गतम-
ङ्गुलिभ्यो निरङ्गुलम् ॥ अहःसर्वैकदेशसंख्यातपुण्याच्च रात्रेः । १६।४।८७।
एभ्यो रात्रेरच् स्वाच्चासंख्याव्ययादेः । अहर्ग्रहणं द्वन्द्वार्थम् ॥ रात्राह्राहाः पुंसि
। २।४।२९। एतदन्तौ द्वन्द्वतत्पुरुषौ पुंस्येव । अहश्च रात्रिश्चाहोरात्रः । सर्वरात्रः संख्या-
वरात्रः । संख्यापूर्वं रात्रं क्लीबम् । द्विरात्रम् ॥ त्रिरात्रम् ॥ राजाहःसखिभ्यष्टच्
। १६।४।९१। एतदन्तात्तत्पुरुषादृच् स्यात् । परमराजः ॥ आन्महतः समानाधि-
करणजातीययोः । १६।३।४६। महत् आकारोऽन्तादेशः सात्समानाधिकरणे उत्तरपदे
जातीये च परे । महाराजः । प्रकारवचने जातीयर् । महाप्रकारो महाजातीयः ॥ द्व्यष्टनः
संख्यायामवहुव्रीह्यशीत्योः । १६।३।४७। आत्स्यात् । द्वौ च दश च द्वादश ।

संयोगे विभक्तिकार्यं च कृते कच्छपी ॥ द्वे अङ्गुली प्रमाणमस्येत्यत्र तत्पुरुषस्याङ्गुलेः
संख्याव्ययादेरित्यनेन समासान्ते ङच् प्रत्यये जाते द्वि औ अङ्गुलि औ अ इति विग्रहे
तत्र सुपो धातुप्रातिपदिकयोरिति सुब्लोपे द्विअङ्गुलि अ इति जातं तत्र इको
यणचीति यणि च द्यङ्गुलि अ इति जातं तत्र यचि भूमिति मसंज्ञायां यस्येति
चेलनेन लकारोत्तरवर्तीकारलोपे संयोगे विभक्तिकार्यं च द्यङ्गुलम् ॥ एवं निर्गतमङ्गुलीभ्यो
निरङ्गुलम् ॥ अहश्च रात्रिश्चेत्यत्र अहःसर्वैकदेशसंख्यातपुण्याच्च रात्रेः इति
सूत्रेण अहःपूर्वाद्वात्रिश्चाद्वादि कृते अहन् रात्रि अच् इति जातं मसंज्ञायां यस्ये-
तिचेलनेन तकारोत्तरवर्तिन इकारस्य लोपे अहन् इत्यनेन नस्य स्त्वे ह्रशि चेति रस्त्वोपे
आद्गुण इति गुणे अहोरात्र इति जातं परचल्लिङ्गं द्वन्द्वतत्पुरुषयोरिति स्त्रीत्वे प्राप्ते
तद्वाधित्वा रात्राह्राहाः पुंसीति सूत्रेण पुंस्ये सौ सस्य स्त्वे रस्य विसर्गे च अहो-
रात्रः ॥ एवं सर्वरात्रः ॥ संख्यातरात्रः ॥ द्विरात्रम् ॥ त्रिरात्रमित्यत्र पूर्वशस्त्रीत्वं बाधित्वा
पुंस्ये प्राप्ते पुंस्रं वाधित्वा संख्यापूर्वं रात्रं क्लीबमित्यनेन श्रीवत्वम् ॥ परमश्चासौ
राजा चेलत्र विशेषणं विशेष्येण बहुलमित्यनेन समासे सुब्लोपे राजाहः-
सखिभ्यष्टच् इति टचि टच्योल्लोपे परमराजन् अ इति जाते यचि भूमिति मसंज्ञायां
नस्तद्धिते इति नान्तरिलोपे संयोगे विभक्तिकार्यं च कृते परमराजः ॥ महाश्चासौ राजा
चेलत्र विशेषणं विशेष्येण बहुलमिति समासे सुब्लोपे राजाहःसखिभ्यष्टच्
इति टचि टच्योल्लोपे नस्तद्धिते इति टिलोपे महत् राज इति जाते आन्महतःस-
मानाधिकरणजातीययोरिति सूत्रेण समानाधिकरणे राज इत्युत्तरपदे महत्स्वकार-
स्वाकारादेशे अकः सचर्णे दीर्घ इति दीर्घे विभक्तिकार्यं च महाराजः ॥ एवं महाप्रकारो
महाजातीयः ॥ द्वौ च दश च द्वादशेत्यत्र चार्थं द्वन्द्व इत्यनेन समासे सुब्लोपे द्विदश इति
जातं तत्र द्व्यष्टनः संख्यायामवहुव्रीह्यशीत्योरिति सूत्रेण द्विशब्दस्वाकारान्तादेशे
कृते द्वादश ॥ एवं अष्टाभिःशक्तिः ॥ कुर्कुटश्च मयूरीचेत्यत्र चार्थं द्वन्द्व इति समासे

अष्टाविंशतिः ॥ परवल्लिङ्गं द्वन्द्वतत्पुरुषयोः । २।३।२६। एतयोः परपदस्थेव लिङ्गं स्यात् । कुक्कुटमयूर्याविमे । मयूरीकुक्कुटाविसौ । अर्धपिप्पली । (द्विगुप्राप्तापन्नानलं पूर्वगतिसमासेषु प्रतिषेधो वाच्यः) पञ्चसु कपालेषु संस्कृतः पञ्चकपालः पुरोडाशः । प्राप्ते जीविकां प्राप्तजीविकः । आपन्नजीविकः । अलं कुमार्यै अलंकुमारिः ॥ अत एव ज्ञापकात्समासः । निष्कौशाम्बिः ॥ अर्धर्चाः पुंसि च । २।४।३१। अर्धर्चादयः शब्दाः ऋषिभ्यो च स्युः । अर्धर्चः । अर्धर्चम् । एवं ध्वजतीर्थेशरीरमण्डपयूपपदेहाङ्कुशपात्रसूत्रादयः । सामान्ये नपुंसकम् । मृदु पचति । प्रातः कमनीयम् ॥ इति तत्पुरुषः ॥ ३ ॥

अथ बहुव्रीहिः ॥ ४ ॥

शेषो बहुव्रीहिः । २।२।३३ अधिकारोऽयं प्राग्द्वन्द्वात् ॥ अनेकमन्यपदार्थे ॥ २।२।३४। अनेकं प्रथमान्तमन्यस्य पदस्वार्थे वर्तमानं वा समस्यते स बहुव्रीहिः ॥ सप्तमीविशेषणे बहुव्रीहौ । २।२।३५। सप्तम्यन्तं विशेषणं च बहुव्रीहौ पूर्वं स्यात् । कण्ठकालः । अत एव ज्ञापकाङ्गधिकरणपदो बहुव्रीहिः ॥ हलदन्तात्सप्तम्याः संज्ञायाम् । ६।३।१। हलन्तादवन्तात्सप्तम्या अलुक् । प्राप्तामुदकं यं प्राप्तेदको ग्रामः ॥ ऊढरथोऽनङ्गान् । उपहृतपशू रुद्रः । उद्धृतौदना स्थाली । पीताम्बरो हरिः । वीरपुरुषको ग्रामः । (प्रादिभ्यो धातुजस्य वाच्यो वाचोत्तरपदलोपः) प्रपतितपर्णः प्रपर्णः ।

सुब्लोपे परवल्लिङ्गं द्वन्द्वतत्पुरुषयोरित्यनेन परवल्लिङ्गत्वे प्रथमाद्विवचन औ समागते इको यणचििति यणि च कृते कुक्कुटमयूर्यां ॥ एवं मयूरीकुक्कुटौ ॥ पञ्चसु कपालेषु संस्कृतः पञ्चकपाल इत्यत्र परवल्लिङ्गं द्वन्द्वतत्पुरुषयोरिति परवल्लिङ्गत्वे प्राप्ते द्विगुप्राप्तापन्नानलं पूर्वगतिसमासेषु प्रतिषेधो वाच्य इत्यनेन परवल्लिङ्गत्वप्रतिषेधे विभक्तिकार्ये च पञ्चकपालः पुरोडाशः ॥ एवं प्रातर्जीविकः ॥ आपन्नजीविकः ॥ अलंकुमारि इत्यादिषु द्विगुप्राप्तापन्नानलं पूर्वगतिसमासेष्वित्यनेन परवल्लिङ्गत्वनिषेधो ज्ञेयः ॥ अर्धर्चं ॥ अर्धर्चः ॥ इत्यत्र अर्धर्चाः पुंसिचेत्यनेन ऋषिभ्यो पुंस्यं च ॥ मृदु पचति ॥ प्रातः कमनीयम् ॥ इत्यादौ ॥ सामान्ये नपुंसकमित्यनेन नपुंसकत्वं ज्ञेयम् ॥ इति तत्पुरुषः ॥

कण्ठे काल इत्यत्र सप्तमीविशेषणे बहुव्रीहौ इत्यनेन सप्तम्यन्तस्य पूर्वनिपातो सुपो धातुप्रातिपदिकयोरिति सुब्लोपे प्राप्ते हलदन्तात्सप्तम्याः संज्ञायामित्यनेन सप्तम्या अलुकि वि० कार्यं च । कण्ठकालः ॥ प्रातं उदकं यमित्यत्र अनेकमन्यपदार्थे इति समासे सुब्लोपे आहुण इति गुणे प्रातिपदिकत्वाद्भिभक्तिकार्यं च प्राप्तेदको ग्रामः ॥ ऊढो रथो येन स ऊढरथोऽनङ्गान् ॥ उपहृतः पशुर्ब्रह्मै सः उपहृतपशू रुद्रः ॥ उद्धृत ओदनो यस्याः सा उद्धृतौदना स्थाली ॥ पीतं अम्बरं यस्य सः पीताम्बरो हरिः ॥ वीरः पुरुषा यस्मिन् सः वीरपुरुषको ग्रामः ॥ इत्येतेषु अनेकमन्यपदार्थे इत्यनेन समासे सुब्लोपे विभक्तिकार्यं च कृते तानि तानि रूपाणि भवन्ति ॥ वीरपुरुषक इत्यत्र तु शेषाद्भिभाषेत्यनेन कविव्या-

(नबोऽस्त्यर्थानां वाच्यो वाचोत्तरपदलोपः) अविद्यमानपुत्रोऽपुत्रः ॥ स्त्रियाः पुंव-
 झापितपुंस्कादनूङ् समाप्ताधिकरणे स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु । ६।३।३४।
 वक्तुपुंस्कादनूङ् ऊङोऽभावोऽस्यामिति वहुव्रीहिः । निपातनात्पञ्चम्या अलुक् पष्ठवाञ्च लुक् ।
 तुल्ये प्रवृत्तिमिति यदुक्तपुंस्कं तस्मात्पर ऊङोऽभावो यत्र तथाभूतस्य स्त्रीवाचकशब्दस्य
 पुंवाचकस्यैव रूपं स्यात् समानाधिकरणे स्त्रीलिङ्गे उत्तरपदे न तु पूरण्यां प्रियादौ च परतः ।
 गोस्त्रियोरिति ह्रस्वः । चित्रगुः । रूपवद्भार्यः । अनूङ् किम् । यामोरुभार्यः ॥ अप्पूरणी-
 प्रमाण्योः । ६।४।११६। पूरणार्थप्रत्ययान्तं यत्स्त्रीलिङ्गं तदन्तात्प्रमाप्यन्ताच्च बहुव्रीहे-
 रप्यात् । कल्याणी पञ्चमी यासां रात्रीणां ताः कल्याणीपञ्चमा रात्रयः । स्त्री प्रमाणी यस्य
 स स्त्रीप्रमाणः । अप्रियादिषु किम् । कल्याणीप्रिय इत्यादि ॥ बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः
 स्वाङ्गत्पच् । ६।४।११६। स्वङ्गत्वाच्चित्कथ्यक्ष्यन्ताह्वुव्रीहिः पच् स्यात् । दीर्घसक्थः ।
 जलजाही । स्वाङ्गात्कित् । दीर्घसक्थि शकटम् । स्थूलाक्षा वैशुयष्टिः । अक्ष्णोऽदर्शना-

नमधिकम् । प्रपतितानि पर्णानि यस्येत्यत्र प्रादिभ्यो धातुजस्य वाच्योवाचोत्तर-
 पदलोप इत्यनेन समासे उत्तरपदलोपविकल्पे च कृते प्रपतितपर्णं, प्रपर्णं, ॥ न विद्यमान
 पुत्रो यस्येत्यत्र नबोऽस्त्यर्थानामिति समासे लोपविकल्पे नलोपो नञ् इत्यनेन नलोपे वि०
 का० कृ० अपुत्र ॥ लोपाभावनपक्षे तु अविद्यमानपुत्र ॥ चित्रा गावो यस्येत्यत्र अनेकमन्य-
 पदार्थे इति समासे सुब्लोपे च चित्रा गो इति जात तत्र गोस्त्रियोरुपसर्जनस्येति
 हरस्ये चित्रगु इति जात तत्र स्त्रियाः पुंव-झापितपुंस्कादित्यनेन स्त्रीवाचकस्य चित्रा
 इत्यस्य पुंवद्भावे कृते चित्रगु इति जात तत्र गोस्त्रियोरुपसर्जनस्येति गकारोत्तरवर्तिन
 ओकारस्य ह्रस्वत्वे वि० का० कृ० चित्रगु ॥ एव रूपवती भार्या यस्येत्यत्र सुब्लोपेपुंवद्भावे
 गोस्त्रियोरुपसर्जनस्येति यकारोत्तरवर्तिन आकारस्य ह्रस्वत्वे वि० का० कृ० रूपवद्भार्य ॥
 यामोरुभार्य इत्यत्र अनूङ् इति निषेधान्न पुंवद्भावः ॥ कल्याणपञ्चमा इत्यत्र कल्याणीषु पञ्चमीषु
 इति निषेहे सुब्लोपे अप्पूरणीप्रमाण्योरिति सूत्रेण अपि पकारलोपे कल्याणी पञ्चमी
 अ इति जाते यच्चिभमिति मत्वे यस्येति चेति मोत्तरवर्तिन इकारस्य लोपे कल्याणीपञ्चम
 इति जाते तत्र अजाद्यतष्टाप् इति टापि वि० का० कल्याणीपञ्चमारत्रय इति
 जात अत्र सामानाधिकरणे पञ्चमीशब्दे पूरणप्रत्ययान्तत्वात् कल्याणीत्यस्य पुंवद्भावः । स्त्रीप्र-
 माण इत्यत्र भापितपुंस्कात्स्त्रीशब्दस्य न पुंवद्भावः । कल्याणीप्रिय इत्यत्र सामानाधिकरणे
 प्रियशब्दस्य विद्यमानत्वात्कल्याणीत्यस्य न पुंवद्भावः ॥ दीर्घे सक्थिनी यस्येत्यत्र अनेकमन्य-
 पदार्थे इति सूत्रेण समासे सुब्लोपे च दीर्घसक्थिन् इति जात तत्र बहुव्रीहौ सक्थ्य-
 क्ष्णोः स्वाङ्गात् पच् इत्यनेन पचि पत्य चः प्रत्ययस्येति पलोपे चलोपे यच्चिभमिति
 भसङ्गाया नस्तद्धिते इति नान्तटिलोपे सयोगे वि० का० कृ० दीर्घसक्थः ॥ जलजा-
 क्षीत्यत्र अनेकमन्यपदार्थे इति समासे सुब्लोपे बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्

दिति वक्ष्यमाणोऽच् ॥ द्वित्रिभ्यां ष मूर्ध्नः । १५।४।११५। आभ्यां मूर्ध्नः षः स्याद्-
 हुव्रीहौ । द्विमूर्धः । त्रिमूर्धः ॥ अन्तर्वहिभ्यां च लोमः । १५।४।११७। आभ्यां
 लोमोऽप्स्याद्बहुव्रीहौ । अन्तर्लोमः । बहिर्लोमः ॥ पादस्य लोपोऽह्रस्वादिभ्यः ।
 १५।४।१३८। ह्रस्वादिर्वाजितानुपमानात्परस्य पादशब्दस्य लोपः स्याद्बहुव्रीहौ । व्याघ्रस्येव
 पादावस्य व्याघ्रपात् । अह्रस्वादिभ्यः किम् । हस्तिपादः । कुसुलपादः ॥ संख्यासुपूर्वस्य
 १५।४।१४०। पादस्य लोपः स्यात्समासान्तो बहुव्रीहौ । द्विपात् सुपात् ॥ उद्विभ्यां
 काकुदस्य । १५।४।१४८। लोपः स्यात् । उक्ताकुत् । विकाकुत् ॥ पूर्णाद्विभाषा । १५।
 ४।१४९। पूर्णकाकुत् पूर्णकाकुदः ॥ सुहृदुर्हृदौ मित्रामित्रयोः । १५।४।१५०। उ-
 दुभ्यां हृदयस्य हृद्भावो निपात्यते । सुहृन्मित्रम् दुर्हृदमित्रः ॥ उरःप्रभृतिभ्यः कप् ।
 १५।४।१५१। कस्कादिषु च । ८।३।४८। एष्विण उत्तरस्य विसर्गस्य पोऽन्यस्य तु

पच् इति पचि पचयोलोपे भसंज्ञायां टिलोपे संयोगे च जलजाक्ष इति जातं तत्र
 पिट्गौरादिभ्यश्चेति ङीषि ङयोलोपे पुनर्भसंज्ञायां यस्येति चेत्यकारलोपे
 संयोगे वि० का० कृ० ॥ जलजाक्षी ॥ दीर्घसक्थि शकटमित्यत्र स्वाङ्गत्वाभावात् पच् ।
 स्थूलाक्षा वेणुयष्टिरित्यत्रापि स्वाङ्गत्वाभावात् पच् पचोऽभावान्ङीपोऽप्यभावे अक्षणोऽदर्शना-
 दित्यनेन अचि अजायतष्टाप् इति टापि च स्थूलाक्षा ॥ द्वौ मूर्धनी यस्येत्यत्र द्वि-
 त्रिभ्यां ष मूर्ध्नः इति सूत्रेण पे षः प्रत्ययस्येति पलोपे यचि भ्निति भसंज्ञायां
 नस्तद्धिते इति नान्तटिलोपे संयोगे च द्विमूर्धः ॥ एवं त्रिमूर्धः ॥ अन्तर्लोमानि
 यस्येत्यत्र अनेकमन्यपदार्थे इति बहुव्रीहौ सुब्लोपे अन्तर्लोमन् इति जातं तत्र अन्तर्व-
 हिभ्यां च लोम इति सूत्रेण अपि कृते यलोपे भसंज्ञायां नस्तद्धिते इति नान्तटि-
 लोपे संयोगे वि० का० कृ० अन्तर्लोमः ॥ एवं बहिर्लोमः ॥ व्याघ्रस्येव पादौ यस्येत्यत्र
 अनेकमन्यपदार्थे इति बहुव्रीहौ सुब्लोपे व्याघ्रपाद इति जातं तत्र पादस्य लोपो-
 ऽह्रस्वादिभ्य इत्यनेन दकारोत्तरवर्त्यकारलोपे व्याघ्रपात् । हस्तिपादः कुसुलपादः इत्यत्र
 ह्रस्वादित्वान्नलोपः । द्वौ पादौ यस्य सुष्टु पादौ यस्येत्यत्र च बहुव्रीहौ सुब्लोपे संख्यासुपूर्व-
 स्येत्यनेन दकारोत्तरवर्त्यकारलोपे चावसाने इति दस्य ते द्विपात् सुपात् ॥ उक्ताकुदं यस्य
 विकाकुदं यस्येत्यत्र पूर्वबहुव्रीहौ सुब्लोपे उद्विभ्यां काकुदस्येत्यनेन दकारोत्तरवर्त्यकारलोपे
 चावसाने इति दस्य ते च कृते उक्ताकुत् विकाकुत् । पूर्णकाकुत् इत्यत्र पूर्णाद्विभाषे-
 त्यनेन लोपे पूर्णकाकुत् लोपामावे च पूर्णकाकुदः ॥ सुष्टु हृदयं यस्य दुष्टं हृदयं
 यस्येत्यत्र च बहुव्रीहौ सुब्लोपे सुहृदुर्हृदौ मित्रामित्रयोरिति सूत्रेण हृदयस्य हृद्भाव-
 निपाते चावसाने इति दस्य ते च कृते सुहृन्मित्रम् ॥ दुर्हृदमित्रम् ॥ व्यूढं उरो यस्येत्यत्र
 अनेकमन्यपदार्थे इति बहुव्रीहौ सुब्लोपे व्यूढ उरस् इति जातं तत्र उरःप्रभृतिभ्यः
 कप् इति कपि पकारलोपे खरवसानयोरिति सस्य विसर्गे कस्कादिषु चेत्यनेन विस-

स इति सः । व्यूढोरस्कः प्रियसर्पिष्कः ॥ निष्ठा ।२।२।३६। निष्ठान्तं बहुव्रीहौ पूर्व
स्यात् । युक्तयोगः ॥ शेषादिभाषा ।५।४।१५४। अनुक्तसमासान्ताद्बहुव्रीहेः कच्चा ।
महायशस्कः महायशाः ॥ इति बहुव्रीहिः ॥ ४ ॥

अथ द्वन्द्वसमासः ॥ ५ ॥

चार्ये द्वन्द्वः ।२।२।२९। अनेकं सुदन्तं चार्ये वर्तमानं वा समस्यते स द्वन्द्वः ।
समुच्चयान्वाचयेत्तरेतरयोगसमाहाराच्चार्याः । तत्रेश्वरं गुहं च भजस्वेति परस्परनिरपेक्ष-
स्थानिकस्यैकस्मिन्नन्वयः समुच्चयः । भिक्षामटं गां चानयेत्यन्वयतरस्यानुपद्विकलेतान्त्वयोऽ-
न्वाचयः । अनयोरसामर्थ्यात्समासो न । धवरादिरौ द्विन्धीति । मिलितानामन्वय इत-
रेतरयोगः । संज्ञापरिभाषम् । समूहः समाहारः ॥ राजदन्तादिषु परम् ।२।२।
३१। एषु पूर्वं प्रयोगार्हं परं स्यात् । दन्तानां राजा राजदन्तः । धर्मादिष्वनियमः ।
अर्थधर्मौ धर्माप्यविद्यादि ॥ द्वन्द्वे चि ।२।२।३२। द्वन्द्वे विसंज्ञं पूर्वं स्यात् । हरिश्च ह-
रश्च हरिहरौ ॥ अजाद्यदन्तम् ।२।२।३३। इदं द्वन्द्वे पूर्वं स्यात् । ईशकृष्णौ ॥
अल्पाक्षतरम् ।२।२।३४। शिवकेशवौ ॥ पिता मात्रा ।२।२।७०। मात्रा स-
होक्तौ पिता वा शिष्यते । माता च पिता च पितरौ मातापितरौ वा ॥ द्वन्द्वश्च प्रा-
णितूर्यसेनाद्धानाम् ।२।४।२। एषां द्वन्द्व एकवत् । पाणिपादम् । मार्दङ्गिकवैगविकम् ।

र्गस्य सकारे च कृते व्यूढोरस्क ॥ एव प्रिय सर्पर्यस्येत्यत्र कपि प्रियसर्पिष्कः ॥ युक्तो
योगो येन स इत्यत्र अनेकमन्यपदार्थे इति बहुव्रीहौ सुब्लोपे च निष्ठा इत्यनेन निष्ठा-
न्तस्य पूर्वनिपाते युक्तयोगः ॥ महायशस्क इत्यत्र शेषादिभाषेत्यनेन कपि महा-
यशस्कः ॥ कवभावपक्षे तु महायशा ॥ इति बहुव्रीहिः ॥

धवथ खदिरश्चेत्यत्र इतरेतरयोगत्वाच्चार्ये द्वन्द्व इत्यनेन द्वन्द्वसमासे सुब्लोपे विभक्तिकार्ये
च कृते धवखदिरौ ॥ सज्ञा च परिभाषा च अनयोः समाहार इत्यत्र समाहारत्वाच्चार्ये द्वन्द्व
इति द्वन्द्वसमासे सुब्लोपे स नर्पसकमित्यनेन नपुंसकत्वे प्रथमैकवचनस्य सोरतोमित्यनेन
अमि अमि पूर्वं इति पूर्वरूपे च संज्ञापरिभाषम् ॥ दन्तानां राजा इत्यत्र उपसर्जनं पूर्व-
मित्यनेन पूर्वप्रयोगार्हेस्य दन्तशब्दस्य राजदन्तादिषु परमित्यनेन परप्रयोगे राजदन्त ॥
धर्मश्च अर्थश्चेत्यत्र धर्मादिषु न नियम इत्यनेन नियमाभावात् धर्मार्थौ अर्थधर्मौ वा ॥
हरिश्च हरश्चेत्यत्र द्वन्द्वे चि इति सूत्रेण विसंज्ञवति हरिशब्दे पूर्वं प्रयुक्ते हरिहरौ ॥ ईशश्च
कृष्णश्चेत्यत्र अजाद्यदन्तमित्यनेन ईशशब्दस्य अजाद्यदन्तत्वात्पूर्वप्रयोगे ईशकृष्णौ ॥
शिवश्च केशश्चेत्यत्र चार्ये द्वन्द्व इति द्वन्द्वे सुब्लोपे अल्पाक्षतरम् इत्यनेन अल्पाक्षि
शिवशब्दे पूर्वं प्रयुक्ते शिवकेशवौ ॥ माता च पिता चेत्यत्र चार्ये द्वन्द्व इति द्वन्द्वे सुब्लोपे
मातृपितृ इति जात तत्र पिता मात्रा इति सूत्रेण पितृशब्देऽप्यदिष्टे औ गुणे च पितरौ
पक्षे मातापितरौ ॥ पाणिश्च पादश्चेत्यत्र द्वन्द्वे सुब्लोपे द्वन्द्वश्च प्राणितूर्यसेनाद्धानाम्

रथिकाश्वारोहम् ॥ **द्वन्द्वाच्चुदषहान्तात्समाहारे** ॥५॥४॥१०६॥ चवर्गान्तादपहान्ताच्च द्वन्द्वाच्चुत्स्यात्समाहारे । वाक् च त्वक् च वाक्त्वचम् । त्वक्त्वजम् । शमीदपदम् । वाक्त्वचम् । छत्रोपानहम् । समाहारे किम् । प्रावृद्शरदौ ॥ ५ ॥ इति द्वन्द्वसमासः ॥

अथ समासान्ताः ॥ ६ ॥

ऋक्पूरब्धूः पथामानक्षे ॥५॥४॥७४॥ अ अनक्ष इति छेदः । ऋगाद्यन्तस्य समासस्य अप्रत्ययोऽन्तावयवः । अक्षे या धूलदन्तस्य तु न । अर्धर्चः । विष्णुपुरम् । विमलापं सरः । राजधुरा । अक्षे तु अक्षधूः । दृढधूरक्षः । सखिपथः । रम्यपथोदेशः ॥ **अक्षणोऽदर्शनात्** ॥५॥४॥७६॥ अचक्षुःपर्यायादक्षणोऽच्यत्स्यात्समासान्तः ॥ **उपसर्गादध्वनः** ॥५॥४॥८५॥ प्रगतोऽध्वानं प्राध्वो रथः ॥ **न पूजनात्** ॥५॥४॥६९॥ पूजनार्थोत्परेभ्यः समासान्ता न स्युः । सुराजा अतिराजा ॥ इति समासान्ताः ॥ ६ ॥

इत्यनेनात्र प्राप्यङ्गत्वात् एकवद्भावे पाणिपादम् ॥ एवं मार्दङ्गिकवैणविकमित्यत्र तूर्याङ्गत्वादेकवद्भावो रथिकाश्वरोहमित्यत्र च सेनाङ्गत्वादेकवद्भावो भवति ॥ वाक् च त्वक् चेत्यत्र चार्थे **द्वन्द्व** इति द्वन्द्वे सुब्लोपे च वाक् त्वच् इति जातं तत्र **द्वन्द्वाच्चुदषहान्तात्समाहारे** इत्यनेनात्र च्वन्तत्वाद्वाचि टचो लोपे संयोगे विभक्तिकार्ये च कृते वाक्त्वचम् ॥ एवं त्वक्त्वजम् ॥ शमीदपदम् ॥ वाक्त्वचम् ॥ छत्रोपानहम् इत्यादीनि **द्वन्द्वाच्चुदषहान्तात्समाहारे** इत्यनेन क्रमेण च्वन्तदान्तान्तहान्तावाच्च टचि कृते रूपाणि भवन्ति ॥ प्रावृद् च शरच्चेत्यत्र दान्तत्वे सत्यपि समाहारस्वामायाश्च टच् तेन प्रावृद्शरदौ ॥ इति द्वन्द्वः ॥

ऋचः अर्द्धे अर्द्धर्च इत्यत्र **अर्द्धे नंपुसकम्** इति समासे सुब्लोपे अर्द्धे ऋच् इति भाते **आहुणः** इति गुणे अर्द्धर्च् इति जातं तत्र **ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे** इत्यनेन अप्रत्यये वि० का० कृ० अर्धर्चः ॥ विष्णुपुरमित्यत्र पुरन्तत्वादप्रत्ययः ॥ विमलापं सर इत्यत्र अन्तत्वादप्रत्ययः । राजधुरा इत्यत्र धुरन्तत्वादप्रत्ययश्च भवति । अक्षधूरित्यत्र अक्षत्वादप्रत्ययाभावः । एवं दृढधूरक्ष इत्यत्रापि अक्षत्वादप्रत्ययाभावो भवति । सखिपथ इत्यत्र पथान्तत्वादप्रत्ययो भवति ॥ एवं रम्यपथ इत्यत्रापि ज्ञेयम् ॥ गवामक्षीवेत्यत्र **अक्षणोऽदर्शनादिति** सूत्रेण अचक्षुःपर्यायादक्षिशब्दादचि **यचि भ**मिति भसंज्ञायां टिलोपे संयोगे अवङ्ङि रावाक्षः ॥ प्रगतोऽध्वानमित्यत्र **उपसर्गादध्वनः** इति सूत्रेण अचि भसंज्ञायां **नस्तद्धित** इति नान्तटिलोपे संयोगे च प्राध्वो रथः । सुराजा अतिराजा इत्यत्र **राजाहःसखिभ्यष्टच्** इति टचि प्राप्ते **न पूजनात्** इति सूत्रेण टचो निषेधे सुराजा अतिराजा ॥ इति श्रीमत्सद्गुरुश्रीकेशवगुरुकृपाकल्पवल्लरीपल्लवायमानार्या प्रयोगमणिमालार्या समाप्तिमगच्छसमासप्रकरणम् ॥

सर्वमङ्गलमाङ्गल्यमूलं श्रीसर्वमङ्गल ॥ श्रीसर्वमङ्गलेशश्च सर्वमङ्गलदोऽस्तु नः ॥

त्वक्त्वा दयामयात्मानौ श्रीकेशवमहेश्वरी ॥ कमन्यमाश्रये विधावाप्तये चित्त मे वद ॥

स इति सः । व्यूहोरस्कः प्रियसर्पिष्कः ॥ निष्ठा । २।२।३६। निष्ठान्तं बहुव्रीहौ पूर्व
स्यात् । युक्तयोगः ॥ शेषादिभाषा । ५।४।१५४। अनुक्तसमासान्ताद्बहुव्रीहेः कन्ना ।
महायशस्कः महायशाः ॥ इति बहुव्रीहिः ॥ ४ ॥

अथ द्वन्द्वसमासः ॥ ५ ॥

चार्ये द्वन्द्वः । २।२।२९। अनेकं सुवन्तं चार्ये वर्तमानं वा समस्यते स द्वन्द्वः ।
समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगसमाहाराश्चार्थाः । तत्रेश्वरं गुरुं च भजस्वेति परस्परनिरपेक्ष-
स्यानेकस्यैकस्मिन्नन्वयः समुच्चयः । भिक्षामट गां चानयेत्सन्वयतरस्यानुपङ्गिकत्वेनान्वयोऽ-
न्याचयः । अनयोरसामर्थ्यात्समासो न । धवखादिरौ छिन्धीति । मिलितानामन्वय इत-
रेतरयोगः । संज्ञापरिभाषाम् । समूहः समाहारः ॥ राजदन्तादिषु परम् । २।२।
३१। एषु पूर्व प्रयोगार्हं परं स्यात् । दन्तानां राजा राजदन्तः । धर्मादिष्वनियमः ।
अर्थधर्मौ धर्मार्थाविलादि ॥ द्वन्द्वे धि । २।२।३२। द्वन्द्वे विसंज्ञं पूर्व स्यात् । हरिश्च ह-
रश्च हरिहरौ ॥ अजायदन्तम् । २।२।३३। इदं द्वन्द्वे पूर्व स्यात् । ईशकृष्णौ ॥
अल्पाचूतरम् । २।२।३४। शिवकेशवौ ॥ पिता मात्रा । २।२।७०। मात्रा स-
होक्तौ पिता वा शिष्यते । माता च पिता च पितरौ मातापितरौ वा ॥ द्वन्द्वश्च प्रा-
णितूर्यसेनाङ्गानाम् । २।४।२। एषां द्वन्द्व एकवत् । पाणिपादम् । मार्दङ्गिकवैजविकम् ।

गस्य सकारे च कृते व्यूहोरस्कः ॥ एवं प्रियं सर्पिर्नस्येत्यत्र कपि प्रियसर्पिष्कः ॥ युक्तो
योगो येन स इत्यत्र अनेकमन्यपदार्थे इति बहुव्रीहौ सुब्लोपे च निष्ठा इत्यनेन निष्ठा-
न्तस्य पूर्वनिपाते युक्तयोगः ॥ महायशस्क इत्यत्र शेषादिभाषेत्यनेन कपि महा-
यशस्कः ॥ कवभावपक्षे तु महायशाः ॥ इति बहुव्रीहिः ॥

धवश्च खदिरश्चेत्यत्र इतरेतरयोगत्वाच्चार्थे द्वन्द्व इत्यनेन द्वन्द्वसमासे सुब्लोपे विभक्तिकार्ये
च कृते धवखादिरौ ॥ संज्ञा च परिभाषा च अनयोः समाहार इत्यत्र समाहारात्वाच्चार्थे द्वन्द्व
इति द्वन्द्वसमासे सुब्लोपे स नपुंसकमित्यनेन नपुंसकत्वे प्रथमैकवचनस्य सोरतोमित्यनेन
अमि अमि पूर्व इति पूर्वरूपे च संज्ञापरिभाषाम् ॥ दन्तानां राजा इत्यत्र उपसर्जनं पूर्व-
मित्यनेन पूर्वप्रयोगार्हस्य दन्तशब्दस्य राजदन्तादिषु परमित्यनेन परप्रयोगे राजदन्तः ॥
धर्मश्च अर्थश्चेत्यत्र धर्मादिषु न नियम इत्यनेन नियमाभावात् धर्मार्थौ अर्थधर्मौ वा ॥
हरिश्च हरश्चेत्यत्र द्वन्द्वे धि इति सूत्रेण विसंज्ञावति हरिशब्दे पूर्वं प्रयुक्ते हरिहरौ ॥ ईशश्च
कृष्णश्चेत्यत्र अजायदन्तमित्यनेन ईशशब्दस्य अजायदन्तत्वात्पूर्वप्रयोगे ईशकृष्णौ ॥
शिवश्च केशवश्चेत्यत्र चार्ये द्वन्द्व इति द्वन्द्वे सुब्लोपे अल्पाचूतरम् इत्यनेन अल्पाचि
शिवशब्दे पूर्वं प्रयुक्ते शिवकेशवौ ॥ माता च पिता चेत्यत्र चार्ये द्वन्द्व इति द्वन्द्वे सुब्लोपे
मातापितृ इति जातं तत्र पिता मात्रा इति सूत्रेण पितृशब्देऽवशिष्टे औ गुणे च पितरौ
पक्षे मातापितरौ ॥ पाणिश्च पादश्चेत्यत्र द्वन्द्वे सुब्लोपे द्वन्द्वश्च प्राणितूर्यसेनाङ्गानाम्

रथिकाश्वरोहम् ॥ द्वन्द्वान्चुदपहान्तात्समाहारे ।५।४।१०६। चवर्गान्ताहपहान्तात्समाहारे । वाक् च लक् च वाक्त्वचम् । लक्सजम् । शमीदृषदम् । वाक्त्वचम् । छत्रोपानहम् । समाहारे किम् । प्रावृट्शरदौ ॥ ५ ॥ इति द्वन्द्वसमासः ॥

अथ समासान्ताः ॥ ६ ॥

ऋक्पूरब्धुः पथामानक्षे ।५।४।७४। अ अनक्ष इति छेदः । ऋगाद्यन्तस्य समासस्य अप्रत्ययोऽन्तावयवः । अक्षे या धूस्तदन्तस्य तु न । अर्धर्चः । विष्णुपुरम् । विमलापं सरः । राजधुरा । अक्षे तु अक्षधूः । दृढधूरक्षः । सखिपथः । रम्यपथोदेशः ॥ अक्षणोऽदर्शनात् ।५।४।७५। अचक्षुःपर्यायादक्षणोऽच्स्यात्समासान्तः ॥ उपसर्गादध्वनः ।५।४।८५। प्रगतोऽध्वानं प्राध्वो रथः ॥ न पूजनात् ।५।४।६९। पूजनार्थात्परेभ्यः समासान्ता न स्युः । सुराजा अतिराजा ॥ इति समासान्ताः ॥ ६ ॥

इत्यनेनात्र प्राण्यङ्गत्वात् एकवद्भावे पाणिपादम् ॥ एवं मार्दङ्गिकवैणविकामिस्य तूर्याङ्गत्वादेकवद्भावो रथिकाश्वरोहमित्यत्र च सेनाङ्गत्वादेकवद्भावो भवति ॥ वाक् च लक् चेत्यत्र चार्थे द्वन्द्व इति द्वन्द्वे सुब्लोपे च वाक् लक् इति जातं तत्र द्वन्द्वान्चुदपहान्तात्समाहारे इत्यनेनात्र ध्वन्तत्वाच्चि टचो लोपे संयोगे विभक्तिकार्यं च छत्रे वाक्त्वचम् ॥ एवं लक्सजम् ॥ शमीदृषदम् ॥ वाक्त्वचम् ॥ छत्रोपानहम् इत्यादीनि द्वन्द्वान्चुदपहान्तात्समाहारे इत्यनेन क्रमेण च्वन्तदान्तपान्तहान्तत्वाच्च टचि छत्रे रूपाणि भवन्ति ॥ प्रावृट् च शरथेत्यत्र दान्तत्वे सत्यपि समाहारत्वाभावात् टच् तेन प्रावृट्शरदौ ॥ इति द्वन्द्वः ॥

ऋचः अर्द्धं अर्द्धर्च इत्यत्र अर्द्धं नंपुसकम् इति समासे सुब्लोपे अर्द्धं ऋच् इति जाते आहुपाः इति गुणे अर्द्धर्च् इति जातं तत्र ऋक्पूरब्धुःपथामानक्षे इत्यनेन अप्रत्यये वि० का० कृ० अर्धर्चः ॥ विष्णुपुरमित्यत्र पुरन्तत्वादप्रत्ययः ॥ विमलापं सर इत्यत्र अन्तात्वादप्रत्ययः । राजधुरा इत्यत्र धुरन्तत्वादप्रत्ययश्च भवति । अक्षधूरित्यत्र अक्षत्वादप्रत्ययाभावः । एवं दृढधूरक्ष इत्यत्रापि अक्षत्वादप्रत्ययाभावो भवति । सखिपथ इत्यत्र पथान्तात्वादप्रत्ययो भवति ॥ एवं रम्यपथ इत्यत्रापि ज्ञेयम् ॥ गवामक्षीवेत्यत्र अक्षणोऽदर्शनादिति सूत्रेण अचक्षुःपर्यायादक्षिशब्दादचि यच्चि भमिति भसंज्ञायां टिलोपे संयोगे अवळि गवाक्षः ॥ प्रगतोऽध्वानमित्यत्र उपसर्गादध्वनः इति सूत्रेण अचि भसंज्ञायां नस्तद्धित इति नान्तटिलोपे संयोगे च प्राध्वो रथः । सुराजा अतिराजा इत्यत्र राजाहःसखिभ्यष्टच् इति टचि प्राप्ते न पूजनात् इति सूत्रेण टचो निपेधे सुराजा अतिराजा ॥ इति श्रीमत्सद्गुरुश्रीकेशचरुण्डपाकल्पवृक्षसंहितायां महत्वायमानायां प्रयोगमणिमालायां समाप्तिमगच्छत्समाप्तप्रकरणम् ॥
सर्वमङ्गलमायुष्यं सुखं श्रीसर्वमङ्गल ॥ श्रीसर्वमङ्गलेशश्च सर्वमङ्गलदोऽस्तु नः ॥
सक्या दयावान्मानौ श्रीकेशवमहेश्वरौ ॥ कमन्यमाश्रये विद्यावाप्तये चित्त मे वद ॥

अथ तद्धितप्रकरणम् ॥

समर्थानां प्रथमाद्वा । १४।१।८२। इदं पद्यत्रयमधिक्रियते । प्राग्दिश इति यावत् ॥
 अश्वपत्यादिभ्यश्च । १४।१।८४। एभ्योऽण् स्यात्प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु । अश्वपतेरपत्यादि
 आश्वपतम् । गाणपतम् ॥ दिव्यदिव्यादिव्यपत्युत्तरपदाण्यः । १।१४।८५। दिव्या-
 दिभ्यः पत्युत्तरपदाश्च प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु ण्यः स्यात् । अणोऽपवादः । दितेरपलं दैलः ।
 अदितेरादित्यस्य वा आदित्यः । प्राजापत्यः । (देवाद्यन्वौ) दैव्यम् दैवम् (वहिष्पि-
 लोपो यञ्) वाङ् : (ईकक्च) ॥ किति च । ७।२।११८। किति तद्धिते चाचामा-
 देरचो वृद्धिः स्यात् । वाहीकः । (गोरजादिप्रसङ्गे यत्) गोरपत्यादि गव्यम् ॥ उत्सा-
 दिभ्योऽञ् । १४।१।८६। औत्सः ॥ इत्यपत्यादिविकारान्तार्थाः प्रत्ययाः ॥ * ॥ स्त्री-
 पुंसाभ्यां नञ्स्तञ्चौ भवनात् । १४।१।८७। धान्वानां भवन इत्यतः प्रागर्थेषु स्त्रीपुं-

अश्वपतेरपत्यमित्यत्र अश्वपत्यादिभ्यश्चेति सूत्रेण अणि सुपो घातुप्रातिपदि-
 कयोरिति सुब्रूणे णलोपे यचि भूमिति भसंज्ञायां यस्येति चेति तकारोत्तरवर्तिन इका-
 रस्य लोपे तद्धितेष्वचामादेरिति सूत्रेणाद्यचो वृद्धौ आश्वपतम् ॥ एवं गणपतेरप-
 त्यादि गाणपतम् ॥ दितेरपत्यमित्यत्र तस्यापत्यमित्यनेन अणि प्राप्ते तं वाधित्वा दिव्य-
 दिव्यादिव्यपत्युत्तरपदाण्यः इति सूत्रेण ण्यप्रत्यये सुब्रूणे णकारलोपे भसंज्ञायां
 यस्येति चेति दकारोत्तरवर्तिन इकारस्य लोपे तद्धितेष्वचामादेरिति सूत्रेणाद्यचो दका-
 रोत्तरवर्तिन इकारस्य वृद्धौ संयोगे वि० का० कृ० दैलः ॥ एवं ॥ आदित्यस्यापत्यमित्यत्र आदि-
 त्यशब्दाण्यप्रत्यये णकारलोपे भसंज्ञायां यस्येति चेलकारान्तःपालकारलोपे आदित् य य इति
 जाते ह्रलो यमां यमि लोप इति यकारलोपे संयोगे वि० का० कृ० आदित्यः । प्रजापतेः
 अपत्यमित्यत्र पत्युत्तरपदाण्यप्रत्यये सुब्रूणे भसंज्ञायां यस्येति चेति तकारोत्तरवर्तिन
 इकारस्य लोपे संयोगे आद्याचोवृद्धौ वि० का० कृ० प्राजापत्यः ॥ देवस्यापत्यमित्यत्र देवा-
 द्यन्वौ इति यञि सुब्रूणे भसंज्ञायां भलोपे आदिवृद्धौ संयोगे विभक्तौ च दैव्यम् ॥ अणि
 प्रत्यये दैवम् ॥ वहिर्भवो वाङ् इत्यत्र वहिष्पिण्डलोपो यञ् चेति वार्तिकेन टिलोपे यञि
 च कृते बह्व्यञ् इति जाते जलोपे आदिवृद्धौ विभक्तौ च वाङ् ॥ वहिर्भवो वाङ् इत्यत्र
 ईकक्चेति वार्तिकेन ईकक् कृते वहिष् ईकक् इति जाते टिलोपे फलोपे किति चेति
 सूत्रेण अचो वृद्धौ विभक्तौ च वाहीकः ॥ गोरपत्यमित्यत्र तस्यापत्यमित्यत्र ईजः प्राप्ति तं वा-
 धित्वा गोरजादिप्रसङ्गे यत् इति यञि सुब्रूणे वान्तो यि प्रत्यये इत्यत्र ईत्यवादेशो विभक्तौ
 च गव्यम् ॥ उत्सस्यापत्यमित्यत्र उत्सादिभ्योऽञ् इति अत्रि सुब्रूणे भसंज्ञायां भलोपे
 आदिवृद्धौ वि० औत्सः ॥ स्त्रिया अपत्यमित्यत्र स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्तञ्चौ इत्यनेन नञि सुब्रू-
 णे च स्त्री नञ् इति जातं तत्र जलोपे आदिवृद्धौ भसंज्ञायां भलोपे संयोगे विभक्तौ च लोपः

साभ्यां क्रमान्नञ्स्त्वौ स्तः । खैणः पौंस्त्रः ॥ तस्यापत्यम् । ४।१।१२। पृथ्वान्तात्क-
 तसंधेः समर्थोदपत्येऽर्थे उक्ता वक्ष्यमाणाश्च प्रत्यया वा स्युः ॥ ओर्गुणः । ६।४।१४६।
 उवर्णान्तस्य भस्य गुणस्तद्धिते । उपगोरपत्यमौपगवः । आश्वपतः दैत्यः औत्सः खैणः पौ-
 स्त्रः ॥ अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रम् । ४।१।१६२। अपत्यत्वेन विवक्षितं पौत्रादि गोत्रसंज्ञं
 स्यात् ॥ एको गोत्रे । ४।१।१९३। गोत्रे एक एवापत्यप्रत्ययः स्यात् । उपगोर्गोत्रापत्यमौ-
 पगवः ॥ गर्गादिभ्यो यञ् । ४।१।१०५। गोत्रापत्ये । गर्गस्य गोत्रापत्यं गार्ग्यः । वात्स्यः
 यञ्ञोश्च । २।४।६४। गोत्रे यद्यन्तमन्तं च तदवयवयोरेतयोर्लुक् स्यात्तत्कृते बहुल्ये
 न तु द्वियाम् । गर्गाः वत्साः ॥ जीवति तु वंश्ये युवा । ४।१।१६३। वंश्ये पि-
 त्रादौ जीवति पौत्रादेर्यदपत्यं चतुर्थादि तद्युवसंज्ञमेव स्यात् ॥ गोत्रायून्यस्त्रियाम्
 । ४।१।१९४। यून्यपत्ये गोत्रप्रत्ययान्तादेव प्रत्ययः स्यात् । स्त्रियां तु न युवसंज्ञा ॥ य-
 त्रिञ्जोश्च । ४।१।१०१। गोत्रे यौ यत्रिञौ तदन्तात्फक् स्यात् ॥ आयनेयीनी-
 यियः फट्स्वच्छां प्रत्ययादीनाम् । ७।१।२। प्रत्ययादेः फस्य आयन् ढस्य एस्
 खस्य ईन् छस्य ईय् षस्य इय् स्युः । गर्गस्य युवापत्यं गार्ग्यायणः दाक्षायणः ॥ अत
 इञ् । ४।१।१९५। अपत्येऽर्थे । दाक्षिः ॥ बाह्वादिभ्यश्च । ४।१।४५। बाह्विः औ-

एवं स्त्रिणि पौंस्त्रः ॥ उपगोरपत्यमित्यत्र तस्यापत्यमित्यनेन अणि संज्ञायां ओर्गुण इत्य-
 नेन गुणे तद्धितेष्वचामादेरित्यादिवृद्धौ एचोयवायाव इत्यवादेशे संयोगे च
 औपगवः ॥ उपगोर्गोत्रापत्यमित्यत्र अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रमिति गोत्रसंज्ञायां तस्याप-
 त्यमित्यनेन अणि औपगवः ॥ एको गोत्रे इति सूत्रेण औपगवशब्दादपत्यप्रत्ययाभावः ॥
 गर्गस्य गोत्रापत्यमित्यत्र गर्गादिभ्यो यञ् इति यत्रि सुब्लोपे भसंज्ञायां यस्येतिचे-
 त्यकारलोपे तद्धितेष्वचामादेरित्याद्यञ्चवृद्धौ गार्ग्यः ॥ एवं वात्स्यः ॥ गर्गस्य गोत्र-
 पत्यानि गर्गा इत्यत्र गर्गादिभ्यो यञ् इति यत्रि सुब्लोपे भसंज्ञायां यस्येति चेलकार-
 लोपे तद्धितेष्वचामादेरित्याद्यञ्चवृद्धौ गार्ग्या इति जातं तत्र यञ्जोश्चेत्यनेन गकारोत्तरव-
 र्तियकारलोपे निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभावे इति यकारनिमित्तवृद्धयभावे
 गर्गाः एवं वत्साः ॥ गर्गस्य युवापत्यं गार्ग्यस्य गोत्रापत्यमित्यत्र जीवति तु वंश्ये यु-
 वा इति सूत्रेण युवसंज्ञायां यत्रिञोश्चेति सूत्रेण यवन्तात् गार्ग्यशब्दात्फकि कलोपे
 आयनेयीनीयियः फट्स्वच्छां प्रत्ययादीनाम् इत्यनेन फस्य स्थाने आयनि
 कृते गार्ग्य आयन् अ इति जाते यचि भमिति भसंज्ञायां यस्येतिचेति ग्यकारोत्तरवर्त्यकार-
 लोपे संयोगे अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेपीति नस्य णत्वे गार्ग्यायणः ॥ एवं दक्षस्य
 युवापत्यं दाक्षेर्गोत्रापत्यं दाक्षायणः ॥ दक्षस्यापत्यमित्यत्र अत इञ् इति इत्रि सुब्लोपे
 भसंज्ञायां यस्येतिचेति क्षकारोत्तरवर्त्यकारलोपे तद्धितेष्वचामादेरिति वृद्धौ दाक्षिः ॥

डुलोमिः । आकृतिगणोऽयम् ॥ अनृष्यानन्तर्यं विदादिभ्योऽञ् ॥ १४११०४ ॥
 ये तत्रानृषयस्तेभ्योऽपत्येऽन्यत्र तु गोत्रे । विदस्य गोत्रं वैदः वैदौ विदाः । पुत्रस्यापत्यं
 पौरः पौरौ पौत्राः । एवं दौहित्रादयः ॥ शिवादिभ्योऽण् ॥ १४१११२ ॥ अपत्ये ।
 शैवः गाङ्गः ॥ ऋष्यन्धकवृष्णिक्कुरुभ्यश्च ॥ १४१११४ ॥ ऋषिभ्यः—वासिष्ठः वै-
 श्वामित्रः । अन्धकेभ्यः—श्राफल्कः । वृष्णिभ्यः—वासुदेवः । कुरुभ्यः नाकुलः साह-
 देवः ॥ मातुरुत्संख्यासंभद्रपूर्वायाः ॥ १४१११५ ॥ सख्यादिपूर्वस्य मातृशब्दस्य
 उदादेशः स्वादण् प्रत्ययश्च । द्वैमातुरः । पाण्मातुरः । भद्रमातुरः ॥ स्त्रीभ्यो ढक्
 ॥ १४११२० ॥ स्त्रीप्रत्ययान्तेभ्यो ढक् । वैन्तेयः ॥ कन्यायाः कनीन च ॥ १४११
 ११६ ॥ चादण् । कानीनो व्यासः कर्णश्च ॥ राजश्वशुराद्यत् ॥ १४११३७ ॥
 (गङ्गो जातावेवेति वाच्यम्) ॥ ये चाभावकर्मणोः ॥ १४११६८ ॥ वादौ तद्धिते
 बाहोरपत्यमित्यत्र बाहादिभ्यश्चेति सूत्रेण इञि भसज्ञाया ओगुर्ण इति गुणे एचो-
 यचायाव इति अवि बाहुरि ॥ उडुलोघोऽपत्यमित्यत्र बाहादिभ्यश्चेति सूत्रेण इञि
 सुग्लोपे उडुलोमन् इ इति जात तत्र भसज्ञाया नस्तद्धिते इति टिलोपे तद्धितेष्वचा-
 मादेरिति वृद्धौ औडुलोमि ॥ विदस्य गोत्रापत्यमित्यत्र अनृष्यानन्तर्यं विदादि
 भ्योऽञ् इति अञि भसज्ञाया यस्येतिचेत्यकारलोपे तद्धितेष्वचामादेरिति वृद्धौ
 वैदः ॥ एव पुत्रस्यापत्यमित्यत्र पौत्र दुहितुरपत्यमित्यत्र विदादिभ्योऽञ् इति अञि
 दुहित् अ इति जात तत्र तद्धितेष्वचामादेरित्याद्यवृद्धौ इको यणञीति यणि च
 दौहित् ॥ शिवस्यापत्यमित्यत्र शिवादिभ्योऽण् इत्यणि भसज्ञायामकारलोपे आराज्वृद्धौ च
 कृताया शैव ॥ एव गङ्गाया अपत्य गाङ्ग ॥ वसिष्ठस्यापत्यमित्यत्र ऋष्यन्धकवृ-
 ष्णिककुरुभ्यश्चेत्यणि भसज्ञायामकारलोपे वृद्धौ च वासिष्ठ ऋषित्वात् एव वैश्वामित्र ॥
 श्राफल्कस्यापत्यमित्यत्र अन्धकत्वादाणि श्राफल्क ॥ वसुदेवस्यापत्यमित्यत्र वृष्णिःत्वादाणि
 वासुदेव । नाकुलस्यापत्यमित्यत्र सहदेवस्यापत्यमित्यत्र च कुरुनादणि नाकुल ॥ साहदेव ॥
 द्वयोर्मात्रोरपत्यमित्यत्र मातुरुत्संख्यासंभद्रपूर्वाया इति सूत्रेण मातुरुत्संख्यादेशे अणि
 च द्वैमातुर् अ इति जात तत्र सयोगे तद्धितेष्वचामादेरिति वृद्धौ च द्वैमातुर ॥
 एव पाण्या मातृणामपत्य पाण्मातुर ॥ भद्रमातुरपत्य भद्रमातुर ॥ विनताया अपत्यमि-
 त्यत्र स्त्रीभ्यो ढक् इत्यनेन ढक् ककारलोपे विनता ढ इति जात तत्र आयनेयीनी-
 पियः फडखच्छर्वा प्रत्ययादीनामित्यनेन ढस्याने एयादेशे यच्चि भमिति भसज्ञाया
 यस्येतिचेति तमारोत्तरवर्षाकारलोपे किति चेति वृद्धौ सयोगे च ॥ वैन्तेय कन्याया
 अपत्यमित्यत्र कन्यायाः कनीन च इति सूत्रेण कन्यास्थाने कनीनादेशे चकारादाणि च
 वृते कनीन अ इति जात तत्र तद्धितेष्वचामादेरिति वृद्धौ कानीन ॥ गङ्गोऽपत्य-
 मित्यत्र राजश्वशुराद्यत् इति सूत्रेण जातिवाचिनो राजशब्दात् यति भसज्ञाया नस्तद्धिते

परेऽण् प्रकृत्या स्यान्न तु भावकर्मणोः । राजन्यः । जातावेवेति किम् ॥ अन् । ६।४।
 १६७। अन् प्रकृत्या स्यादणि परे । राजनः श्वशुर्यः ॥ क्षत्राद्भ्यः । ४।१।१३८। क्ष-
 त्रियः । जातावित्येव । क्षात्रिरन्यत्र ॥ रेवत्यादिभ्यष्टक् । ४।१।१४६। ठस्येकः ।
 । ७।३।६०। अङ्गात्परस्य ठस्येकादेशः स्यात् ॥ रैवतिकः ॥ जनपदशब्दात्क्षत्रि-
 यादञ् । ४।१।१६८। जनपदक्षत्रियवाचकाच्छब्दादञ् स्यादपत्ये । पाञ्चालः । क्षत्रि-
 यसमानशब्दाज्जनपदान्तस्य राजन्यपत्यवत् । पञ्चालानां राजा पाञ्चालः । (पूरोरण् व-
 क्तव्यः) पौरवः । (पाण्डोर्ध्वण्) पाण्डवः ॥ कुरुनादिभ्यो ण्यः । ४।१।१७२।
 कौरव्यः नैषधः ॥ ते तद्राजाः । ४।१।१७४। अवाद्यस्तद्राजसंज्ञाः स्युः ॥ तद्रा-
 जस्य बहुषु तेनैवास्त्रियाम् । २।४।६२। बहुष्वर्षेषु तद्राजस्य लुक् तद्वर्धकृते य-
 हुले न तु स्त्रियाम् । इक्ष्वाकवः पञ्चालः इत्यादि ॥ कम्बोजाङ्गुक् । ४।१।१७५।

इत्यनेन नान्तटिलोपे प्राप्ते ये चाभावकर्मणोरित्यनेन अनः प्रकृतिभावे राजन्यः जाति-
 मात्राभावे राज्ञोऽपत्यमित्यत्र तस्यापत्यमित्यनेन अणि णलोपे अन् इत्यनेन अनः प्रकृतिभावे
 च राजनः ॥ श्वशुरस्यापत्यमित्यत्र राजश्वशुरायत् इति यति भसंज्ञायां यस्येति चेति
 रकारोत्तरवर्त्यकारलोपे श्वशुर्यः ॥ क्षत्रस्यापत्यमित्यत्र क्षत्राद्भ्यः इति सूत्रेण घप्रत्यये कृते
 क्षत्र घ इति जातं तत्र आयनेधीनीयियः फढस्वर्घ्यां प्रत्ययादीनामित्यनेन घस्य
 इयि यच्चि भमिति भसंज्ञायां यस्येति चेत्यकारलोपे च क्षत्रियः ॥ जाल्यभावे तु क्षत्र-
 स्यापत्यमित्यत्र अत इञ् इत्यनेन इञि भसंज्ञायामलोपे वृद्धौ च क्षात्रिः ॥ रेवत्या अपत्य-
 मित्यत्र रेवत्यादिभ्यष्टक् इति ठकि कलोपे ठस्येक इत्यनेन ठस्य इकादेशे भसंज्ञायामकारलोपे
 किति चेति वृद्धौ रैवतिकः ॥ पञ्चालस्यापत्यमित्यत्र जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ्
 इति अञि जलोपे भसंज्ञायामलोपे तद्धितेष्वचामादेरिति वृद्धौ च पाञ्चालः ॥ पञ्चा-
 लानां राजा इत्यत्रापि क्षत्रियसमानशब्दादिति वार्तिकादञि पाञ्चालः ॥ पूरोरपत्य-
 मित्यत्र पूरोरण् इति अणि भसंज्ञायां ओर्गुण इति गुणे एचोयवायाच इति अवा-
 देशे वृद्धौ च पौरवः ॥ पाण्डूनां राजा इत्यत्र पाण्डोर्ध्वण् इति ड्वणि डकारणकार्योर्लोपे
 भसंज्ञायां टेरिति टिरूपस्य डकारोत्तरवर्त्यकारलोपे संयोगे च पाण्डवः ॥ कुरुणां राजेत्यत्र
 कुरुनादिभ्यो ण्यः इति ष्ये णलोपे भसंज्ञायां ओर्गुण इति गुणे अवादेशे संयोगे च
 कौरव्यः ॥ एवं नैषधः ॥ इक्ष्वाकोरपत्यानि इत्यत्र जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ् इति अञि
 तेतद्राजा इत्यनेन अन्तद्राजसंज्ञायां तद्राजस्य बहुषु तेनैवास्त्रियामित्यनेन अञो
 लोपे इक्ष्वाकवः ॥ एवं पञ्चालानामपत्यानि राजानो वेत्यत्र ते तद्राजा इति तद्राजसंज्ञायां
 लुकि च पञ्चालः ॥ कम्बोजानां राजा इत्यत्र जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ् इत्यञि
 ते तद्राजा इत्यनेनान्तद्राजसंज्ञायां कम्बोजाङ्गुक् इत्यनेन तद्राजसंज्ञायाञ्च लुकि

अस्माच्चद्राजस्य लुक् । कम्बोजः कम्बोजौ । (कम्बोजादिभ्य इति वक्तव्यम्) चोळः
 शकः केरळः यवनः ॥ इत्यपत्याधिकारः ॥ * ॥ तेन रक्तं रागात् । १४।२।१। अण्
 स्यात् । रज्यतेऽनेनेति रागः । कपायेण रक्तं वस्त्रं कापायम् ॥ नक्षत्रेण युक्तः
 कालः । १४।२।३। अण् स्यात् (तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणि यलोप इति वाच्यम्) पुष्येण
 युक्तं पौषमहः ॥ लुचविशेषे । १४।२।४। पूर्वेण विहितस्य लुप् स्यात् । षट्पिडम्बाल-
 कस्य कालस्यावान्तरविशेषश्चेन्न गम्यते । अद्य पुष्यः ॥ दृष्टं साम । १४।२।७। तेने-
 लेव । वसिष्ठेन दृष्टं वासिष्ठं साम ॥ वामदेवाद्दृष्ट्वद्दृष्टौ । १४।२।९। वामदेवेन
 दृष्टं साम वामदेव्यम् ॥ परिचृतो रथः । १४।२।१०। अस्मिन्नर्थेऽण् प्रत्ययो भवति ।
 वस्त्रेण परिचृतो वासो रथः ॥ तन्नोद्भूतममत्रेभ्यः । १४।२।१४। शराये उद्भूतः शा-
 राय ओदनः ॥ संस्कृतं भक्षाः । १४।२।१६। सप्तम्यन्तादण् स्यात्संस्कृतेऽर्थे पत्संस्कृतं
 भक्षाश्चेत्ते स्युः । भ्राष्ट्रेषु संस्कृता भ्राष्ट्रा भक्षाः ॥ सास्य देवता । १४।२।२४। इन्द्रो
 देवता अस्वेति ऐन्द्रं हविः । पाशुपतं वार्हस्पत्यम् ॥ शुक्राद्धन् । १४।२।२६। शुक्रि-

कम्बोजः कम्बोजौ ॥ चोलानां राजा शकानां राजा केरलानां राजा यवनानां राजा इत्यत्र
 कम्बोजादिभ्य इति व्यक्तव्यमिति वार्तिकेन तद्राजसंज्ञस्याजो लुकि चोळः
 शकः केरळः यवनः इति रूपाणि जातानि ॥ इत्यपत्याधिकारः ॥ कपायेण रक्तं वस्त्रमि-
 त्यत्र तेन रक्तं रागादिति सूत्रेण अणि मुञ्चलोपे वृद्धौ भसंज्ञायां यस्येतिचेत्कार-
 लोपे संयोगे च कापायम् ॥ पुष्येण युक्तमित्यत्र नक्षत्रेण युक्तः काल इति सूत्रेण
 अणि मुञ्चलोपे पुष्य अ इति जातं तत्र भसंज्ञायां यस्येतिचेति पकारोत्तरवर्त्यकारलोपे
 तद्धितेष्वचामादेरिति वृद्धौ तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणि यलोप इति वाच्यमिति
 वार्तिकेन यलोपे संयोगे च पौषमहः ॥ पुष्येण युक्त इत्यत्र नक्षत्रेण युक्तः काल
 इत्यणि लुचविशेषे इत्यनेन अनिशेषामादणो लोपे पुष्यः ॥ वसिष्ठेन दृष्टमित्यत्र
 दृष्टं सामेति सूत्रेण अणि भसंज्ञायामकारलोपे वृद्धौ च वासिष्ठं साम ॥ वामदेवेन दृष्टं
 सामेत्यत्र वामदेवाद्दृष्ट्वद्दृष्टौ इति व्यटि उटयोर्लोपे मुञ्चलोपे भसंज्ञायामकारलोपे सं-
 योगे च वामदेव्यम् साम ॥ वस्त्रेण परिचृत इत्यत्र परिचृतो रथ इत्यनेन अणि मुञ्चलोपे
 भवे भगादकारलोपे वृद्धौ च वासो रथः ॥ शराये उद्भूत इत्यत्र तन्नोद्भूतममत्रेभ्य
 इत्यणि मुञ्चलोपे भये भगादलोपे वृद्धौ च शारायः ओदनः ॥ भ्राष्ट्रेषु संस्कृता इत्य-

यम् ॥ सोमाद्व्यण् ॥ १४२३० ॥ सौम्यम् ॥ वाय्वृतुपिचुपसो यत् ॥ १४२३१ ॥
 वायव्यम् । ऋतव्यम् ॥ रीङ् ऋतः ॥ ७१४२७ ॥ अकृचकारे असार्वधातुके यकारे
 ष्वौ च परे ऋदन्ताङ्गस्य रीङ्गदेशः । यस्येति च । पिच्यम् उपस्यम् ॥ पितृव्यमा-
 तुलमातामहपितामहाः ॥ १४२३६ ॥ एते निपात्यन्ते । पितुर्भाता पितृव्यः । मा-
 तुर्भाता मातुलः । पितुः पिता पितामहः ॥ तस्य समूहः ॥ १४२३७ ॥ काकानां समूहः
 काकम् ॥ भिक्षादिभ्योऽण् ॥ १४२३८ ॥ भिक्षाणां समूहो भैक्षम् । गर्भिणीनां स-
 मूहो गर्भिणम् । इह भस्याडे तद्धित इति पुंवद्भावे कृते ॥ इनण्यनपत्ये ॥ ६१४
 १६४ ॥ अनपत्यार्थेऽणि परे इन्द्रकृत्या स्यात् । तेन नस्तद्धित इति टिलोपो न । युव-
 तीनां समूहो यौवतम् ॥ ग्रामजनबन्धुभ्यस्तल् ॥ १४२४३ ॥ तल्लन्तं स्त्रियाम् । ग्रा-

इति जातं तत्र आयनेयिनीयीद्य इत्यनेन घक्षाने इयादेशे भवे भत्यादकारलोपे संयोगे
 च शुक्रियम् ॥ वायुर्देवतास्येत्यत्र वाय्वृतुपिचुपसोयत् इति यति सुव्लोपे तलोपे
 भवे ओर्गुण इति गुणे वान्तोयीलवादेशे च वायव्यम् ॥ एवम् ऋतव्यम् ॥ पिता
 देवतास्येति वाय्वृतुपिचुपसोयत् इति यति सुव्लोपे तलोपे पितृव्य इति जातं
 रीङ्गऋत इति रीङ्गदेशे पित्रीय इति जातं भवे भत्याच्च रकारवर्तिन ईकारस्य लोपे संयोगे
 च पिच्यम् ॥ उषा देवतास्येत्यत्र वाय्वृतुपिचुपसो यत् इति यति सुव्लोपे संयोगे
 च उपस्यम् ॥ पितुर्भातित्यत्र पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः इति सूत्रेण
 पितृशब्दात् भ्रात्रर्थे व्यत्यये सुव्लोपे च भ्रातृव्यः ॥ एवं मातृशब्दात् डुलचि सुव्लोपे
 डच्योर्लोपे मातृ लळ इति जातं भवे भत्यात् टेरिति टिलोपे मातुलः ॥ मातुः पिता-
 पातामह इत्यत्र मातृपितृभ्यां पितरि ङामहच् इति ङामहचि सुव्लोपे डकारच-
 हारयोर्लोपे भसंज्ञायां टेरिति सूत्रेण डिति भस्य तकारोत्तरवर्तिन ऋकारस्य लोपे संयोगे
 च मातामहः ॥ एवं पितुः पिता पितामहः ॥ काकानां समूह इत्यत्र तस्य समूह
 इत्यनेन अणि सुव्लोपे भसंज्ञायां ककारोत्तरवर्त्यकारलोपे काकम् ॥ भिक्षाणां समूह इत्यत्र
 तस्य समूह इत्यनेन अणि प्राप्ते अचित्तहस्तिधेनोष्टक् इत्यनेन भिक्षाया अचित्त-
 ष्वाहिकि प्राप्ते ढकं बाधित्वा भिक्षादिभ्योऽण् इत्यणि सुव्लोपे भसंज्ञायां भत्यादाकार-
 लोपे तद्धितेष्वचामादेरिति वृद्धौ भैक्षम् ॥ एवं गर्भिणीनां समूहो गर्भिणम् इत्य-
 त्रापि स्त्रीभ्योऽहक् इति ढकि प्राप्ते तं बाधित्वा भिक्षादिभ्योऽण् इत्यणि सुव्लोपे
 भवे भत्यादेव भस्याडे तद्धिते इति सूत्रेण पुंवद्भावे कृते गर्भिण् अ इति जातं तत्र
 नस्तद्धिते इत्यनेन नान्तटिलोपे प्राप्ते इनण्यनपत्ये इति सूत्रेण अणि इनः प्रकृतिभावे
 संयोगे तद्धितेष्वचामादेरिति वृद्धौ गर्भिणम् ॥ एवं युवतीनां समूहो यौवतम् इत्यत्रापि
 भिक्षादिस्वादिणि सुव्लोपे भवे पुंवद्भावे वृद्धौ च यौवतम् ॥ ग्रामाणां समूह इत्यत्र
 ग्रामजनबन्धुभ्यस्तल् इत्यनेन समूहार्थे तलि सुव्लोपे ललोपे अजाद्यतष्टाप् इति

शैवः ॥ अदूरभवश्च ।४।२।७०। विदिशाया अदूरभवं नगरं वैदिशम् ॥ जनपदे
 लुप् ।४।२।८१। जनपदे वाच्ये चातुरार्थिकस्य लुप् ॥ लुपि युक्तवह्यक्तिवचने ।
 १।२।६१। लुपि सति प्रकृतिवह्लिङ्गवचने स्तः । पञ्चालानां निवासो जनपदः पञ्चालाः
 कुरवः अङ्गाः वङ्गाः कलिङ्गाः ॥ वरणादिभ्यश्च ।४।२।८२। अजनपदार्थे आरम्भः ।
 वरणानामदूरभवं नगरं वरणाः ॥ कुमुदनडवेतसेभ्यो इमतुप् ।४।२।८७। झयः ।
 ८।२।१०। झयन्तान्मतोर्मस्य वः । कुमुद्धान् नड्वान् ॥ मादुपधायाश्च मतोर्वोऽ-
 यवादिभ्यः ।८।२।९। भवर्णावर्णान्तान्मवर्णावर्णोपधाश्च यवादिर्बजितात्परस्य मतो-
 र्मस्य वः । वेतस्वान् ॥ नडशादाद्बलच् ।४।२।८८। नड्वलः ॥ शिखाया च-
 लच् ।४।२।८९। शिखावलः ॥ इति चातुरार्थिकाः ॥ * ॥ श्लोके ।४।२।९२। अपत्या-
 दिचतुरर्थ्यन्तादन्योऽर्थः शेषस्तत्राणादयः स्युः । चक्षुषा गृह्यते चाक्षुषं रूपम् । श्रावणः
 शब्दः । औपनिपदः पुरुषः । दृषदि पिष्टा दार्पदाः सक्तवः । चतुर्भिरुह्यं चातुरं शक-

भवे भवादाकारलोपे संयोगे च शैवः ॥ विदिशाया अदूरभवमित्यत्र अदूरभवश्चैत्यनेन
 अणि ष्टुदौ भवे भवादाकारलोपे संयोगे च ॥ वैदिशम् ॥ पञ्चालानां निवास इत्यत्र तस्य
 निवास इत्यनेन अणि सुव्लोपे जनपदे लुप् इति सूत्रेण अणो लुपि लुपि युक्तवद्-
 व्यक्तिवचने इति सूत्रेण प्रकृतिवह्लिङ्गवचने जसि च पञ्चालाः ॥ एवं कुरवः अङ्गाः
 वङ्गाः कलिङ्गाः इत्यादयोपि । तस्य निवास इत्यणि जनपदे लुप् इति लुपि जसि
 जकारलोपे प्रथमयोः पूर्वसवर्ण इति पूर्वसवर्णदीर्घे सस्य रुवे रस्य विसर्गे च भवन्ति ।
 वरणानामदूरभवमित्यत्र अदूरभवश्चैत्यणि वरणादिभ्यश्चैति अणो लुपि जसि च
 वरणाः ॥ कुमुदमस्यास्ति इत्यत्र कुमुदनडवेतसेभ्यो इमतुप् इति इमतुपि ङकारोका-
 रपकाराणां लोपे सुव्लोपे टेरिति सूत्रेण डित्त्वसाध्यादिभस्यापि टेलोपे कुमुद्भत् इति जातं तत्र
 झय इति सूत्रेण मस्य वले अत्वसन्तस्य चाधातोरिति उगिद्चामिति नुमि उमो
 लोपे च कुमुद्धान् तस् इति जातं हल्ङ्यावभ्य इति सुलोपे संयोगान्तस्य लोप
 इति तलोपे च कुमुद्धान् ॥ एवं नड्वान् ॥ वेतस्वानित्यत्र कुमुदनडवेतसेभ्यो
 इमतुप् इति इमतुपि ङकारोकारपकारलोपे टिलोपे सुव्लोपे च वेतस् मत् इति जातं मादु-
 पधायाश्च मतोर्वोऽयवादिभ्य इति सूत्रेण मकारस्थाने वकारे अत्वसन्तस्य
 चाधातोरिति दीर्घे उगिद्चामिति नुमि उमो लोपे हल्ङ्याविति सुलोपे
 संयोगान्तस्य लोप इति तलोपे च वेतस्वान् ॥ नडाः सन्ति अस्येत्यत्र नडशादा-
 द्बलच् इति बलचि सुव्लोपे भवे टेरिति टिलोपे च नड्वलः ॥ शिखास्यस्येत्यत्र
 शिखाया चलच् इति बलचि चलोपे विभक्तौ च शिखावलः ॥ इति चातुरार्थिकाः ॥
 चक्षुषा गृह्यते इत्यत्र श्लोके इति सूत्रेण अणि सुव्लोपे तद्धितेष्वचामादेरिति इदौ
 विभक्तौ च चाक्षुषम् रूपम् । एवं श्रावणेन गृह्यते इत्यत्र श्लोके इत्यनेन अणि भवे भ-

टम् । चतुर्दश्यां दृश्यते चातुर्दशं रक्षः । तस्य विकार इत्यतः प्राक् शेषाविकारः ॥
 राष्ट्रास्वारपाराद्धखौ ॥४१२१३॥ आभ्यां क्रमाद्धखौ स्तः शेषे । राष्ट्रे जातारि
 राष्ट्रियः ॥ अवारपारीणः । (अवारपाराद्विगृहीतादपि विपरीताधेति वक्तव्यम्) अवा-
 रीणः पारीणः पारावारीणः । इह प्रकृतिविशेषाद्वाद्यद्युत्पुलन्ताः प्रत्यया उच्यन्ते तेषां
 जातादयोऽर्थविशेषाः समर्थविभक्तयश्च वक्ष्यन्ते ॥ ग्रामाद्यखञौ ॥४१२१४॥
 ग्राम्यः ग्रामीणः ॥ नद्यादिभ्यो ढक् ॥४१२१७॥ नादेयम् माहेयम् वाराणसेयम् ॥
 दक्षिणापश्चात्पुरसस्यक् ॥४१२१८॥ दाक्षिणात्यः पाश्चात्यः पौरस्यः ॥ शुभ्रा-
 गपागुदक्प्रतीचो यत् ॥४१२१०१॥ दिव्यम् । प्राच्यम् अवाच्यम् उदीच्यम् प्र-
 तीच्यम् ॥ अच्ययान्त्यप् ॥४१२१०४॥ (अमेहकवसिन्नेभ्य एव) अमात्यः इत्यतः

त्वादकारलोपे वृद्धौ संयोगे विभक्तौ च श्रावणः शब्दः ॥ एवमुपनिपदा गृह्यते इत्यत्र
 शेषे इत्यणि तद्धितेष्वचामादेरिति वृद्धौ विभक्तौ च औपनिपदः ॥ इपदि पिष्टा
 इत्यत्र शेषे इत्यनेन अणि सुव्लोपे तद्धितेष्वचामादेरिति वृद्धौ विभक्तौ दार्पदाः
 सक्तवः ॥ एवं चतुर्मिह्यते इत्यत्र शेषे इत्यणि वृद्धौ चातुरम् शकटम् ॥ चतुर्दश्यां
 दृश्यते इत्यत्र शेषे इत्यणि सुव्लोपे भवे भवादीकारलोपे वृद्धौ चातुर्दशम् रक्षः ॥
 राष्ट्रे जात इत्यत्र राष्ट्रास्वारपाराद्धखौ इत्यनेन घप्रत्यये सुव्लोपे आयनेयीनी-
 यिय इत्यनेन घस्थाने इयादेशे भवे भवादकारलोपे च राष्ट्रियः ॥ अवारपारे जात इ-
 त्यत्र राष्ट्रास्वारपाराद्धखौ इत्यनेन खप्रत्यये सुव्लोपे आयनेयीनीयिय इति
 खस्थाने ईनादेशे भवे भवादकारलोपे संयोगे अङ्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेपीति नत्य
 ण्ये अवारपारीणः ॥ अवारे जात इत्यत्र अवारपाराद्विगृहीतादपि विपरीता-
 धेति वक्तव्यम् इत्यनेन खे एस्थाने ईनादेशे भवादकारलोपे नस्य ण्ये च अवारिणः ॥
 एवं पारे जातः पारीणः पारावारे जात इत्यत्र विपरीतत्वात्खे एस्य ईनादेशे भवे भवा-
 दकारलोपे नस्य ण्ये च पारावारीणः ॥ ग्रामे भव इत्यत्र ग्रामाद्यखञौ इति ये सुव्-
 लोपे भवे भवादलोपे संयोगे विभक्तौ च ग्राम्यः ॥ खञि खस्थाने आयनेयीनी-
 यिय इत्यनेन ईनादेशे भवे भवादकारलोपे नस्य ण्ये ग्रामीणः ॥ नदां जातमित्यत्र
 नद्यादिभ्यो ढक् इति ढकि कलोपे मुन्त्रोपे टस्थाने आयनेयीनीयिय इत्यनेन
 एयादेशे भवे भवादलोपे किति चेति वृद्धौ नादेयम् ॥ एवं माहेयम् ॥ वाराणसे-
 यम् ॥ दक्षिणात्यां भव इत्यत्र दक्षिणापश्चात्पुरसस्यक् इति त्यकि मुन्त्रोपे कत्रोपे कि-
 तिचेति वृद्धौ दाक्षिणात्यः । एवं पश्चाद्भव इत्यत्र त्यकि किति चेति वृद्धौ पाश्चात्यः ॥ एवं
 शुभ्राग्न इत्यत्र त्यकि किति चेति वृद्धौ पौरस्यः ॥ द्विभि भवमित्यत्र शुभ्रागपागुदक्-
 प्रतीचो यत् इति यति मुन्त्रोपे तलोपे संयोगे च दिव्यम् । प्राच्यम् । अवाच्यम् ॥
 उदीच्यम् ॥ प्रतीच्यम् इत्येकानि शुभ्रागपागुदक्प्रतीचो यत् इत्यनेन यति मुन्त्रोपे

कल्यः ततस्यः तत्रत्यः (लघ्वनेर्ध्रुव इति वक्तव्यम्) निल्यः ॥ वृद्धिर्यस्याचामादि-
स्तद्वृद्धम् । १।१।७३। यस्य समुदायस्वाचां मध्ये आविर्बुद्धिस्तद्वृद्धसंज्ञं स्यात् ॥ त्यदा-
दीनि च । १।१।७४। वृद्धसंज्ञानि स्युः ॥ वृद्धाच्छः । १।२।११। शालीयः मा-
लीयः तदीयः । (वा नामधेयस्य वृद्धसंज्ञा वक्तव्या) देवदत्तीयः दैवदत्तः ॥ गहा-
दिभ्यश्च । १।२।१३८। गहीयः ॥ युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्च । १।३।१।
चाच्छः । पक्षेऽण् । युवयोर्युष्माकं वायं युष्मदीयः । अस्मदीयः ॥ तस्मिन्नणि च
युष्माकास्माकौ । १।३।२। युष्मदस्मदोरेतावादेशौ स्तः खञि अणि च । यौष्मा-
कीणः आस्माकीनः यौष्माकः आस्माकः ॥ तवकममकावेकवचने । १।३।३। ए-
कार्यवाचिनोर्युष्मदस्मदोस्तवकममकौ स्तः खञि अणि च । तावकीनः तावकः । माम-

पलोपे संयोगे विभक्तौ च रूपाणि भवन्ति ॥ अमा सह भवतीति अमाल इत्यत्र अव्य-
यात्थप् इत्यनेन लपि यलोपे विभक्तौ च अमाल्यः ॥ एवं इहल्यः कल्यः तत-
स्यः तत्रत्यः ॥ निल्य इत्यत्र ल्यन्नेर्ध्रुये इत्यनेन निरूपादव्ययात्थपि पलोपे विभक्तौ च
निल्यः ॥ शाखयां भव इत्यत्र वृद्धिर्यस्याचामादिस्तद्वृद्धम् इत्यनेन शालाशन्दस्य
वृद्धसंज्ञायां वृद्धाच्छ इत्यनेन छे सुबलोपे शाला छ इति जातं तत्र आयनेयीनीयिय
इति छस्थाने ईयादेशे भवे भत्वादाकारलोपे संयोगे विभक्तौ च शालीयः ॥ एवं मालीयः ॥
तस्यायमित्यत्र त्यदादीनि च इति वृद्धसंज्ञायां वृद्धाच्छ इति छे तदीयः ॥ देवदत्त-
स्यायमित्यत्र वा नामधेयस्येति वृद्धसंज्ञायां वृद्धाच्छ इति छे छस्य ईयादेशे भवे भत्वाद-
लोपे संयोगे विभक्तौ च देवदत्तीयः ॥ वृद्धसंज्ञाभावे शेषे इत्यणि तद्धितेष्वचामा-
देरिति वृद्धौ भवे भत्वादलोपे च दैवदत्तः ॥ गहस्यायमित्यत्र गहाच्छ इति छे आयने-
यीनीयिय इति छस्य ईयादेशे भवे भत्वादिलोपे संयोगे विभक्तौ च गहीयः ॥ युवयो-
र्युष्माकं वायमित्यत्र युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्चेति सूत्रेण छे छस्य ईयादेशे
विभक्तौ च युष्मदीयः ॥ एवमावयोरस्माकं वायमित्यत्र युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां
खञ्चेति छे छस्य ईयादेशे संयोगे विभक्तौ च अस्मदीयः ॥ खञि तु आयनेयी-
नीयिय इत्यनेन खख ईनादेशे युष्मद् ईन इति जातं तत्र तस्मिन्नणि च युष्माका-
स्माकौ इति सूत्रेण युष्मदः स्थाने युष्माकादेशे युष्माक ईन इति जातं भवे भत्वादलोपे
संयोगे विभक्तौ तद्धितेष्वचामादेरिति वृद्धौ तस्य णत्वे च यौष्माकीणः ॥ एवं
आस्माकीनः ॥ पक्षे अणि सुबलोपे युष्मद् अ अस्मद् अ इति जातं तस्मिन्नणि च यु-
ष्माकास्माकौ इत्यनेन युष्मदो युष्माकादेशे अस्मद् अस्माकादेशे च युष्माक अ अ-
स्माक अ इति जातं भवे भत्वादलोपे वृद्धौ संयोगे च यौष्माकः आस्माकः ॥ तव
अयमित्यत्र युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्चेत्यनेन खञि सुबलोपे तवकममका-
वेकवचने इत्यनेन तवकादेशे खस्थाने ईनादेशे भवे भत्वादलोपे तावकीनः ॥ अण्

कीन मामकः छे तु ॥ प्रत्ययोत्तरपदयोश्च । ७।२।१८। मपर्यन्तयोरेतयोरेकार्थवाचिनो-
 स्त्रमौ स्तः प्रत्यये उत्तरपदे च परतः । त्वदीयः मदीयः बत्पुत्रः मत्पुत्रः ॥ मध्यान्मः ।
 ४।३।८। मध्यमः ॥ कालाट्टञ् । ४।३।११। कालवाचिभ्यष्टञ् स्नात् । कालिकम् मासिकम्
 सावत्सरिकम् । अव्ययानां भमात्रे टिलोपः । सायंप्रातिकः पौन पुनिकः ॥ प्रावृष एण्यः
 । ४।३।१७। प्रावृषेण्यः ॥ सायंचिरं प्राहेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युत्प्लौ तुट् च । ४।३।२३।
 सायमित्यादिभ्यश्चतुर्भ्योऽव्ययेभ्यश्च कालवाचिभ्यष्ट्युत्प्लौ स्तस्योस्तुट् च । सायन्तनम्
 चिरन्तनम् । प्राहे प्रगेऽनयोरेदन्तत्वं निपात्यते । प्राहेतनम् प्रगेतनम् दोषातनम् ॥ तत्र जातः
 । ४।३।२५। सप्तमीसमर्थांजात इत्यर्थेऽणादयो घादयश्च स्युः । सुप्ते जातः सौप्रः । उत्ते
 जातः औत्सः । राष्ट्रे जातः राष्ट्रियः । अवारपारे जातः अवारपारीण इत्यादि ॥ प्रा-
 वृषष्टप् । ४।३।२६। एण्यापवादः । प्रावृषिकः ॥ प्रायभवः । ४।३।३९। तत्रेतेव ।
 पक्षे तवकममकायेकवचने इत्यनेन युष्मदस्त्यकादेशे भवे भवादलोपे वृद्धी तावक ॥
 एव मामक ॥ तत्र अपमित्यत्र युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्चेति सूत्रे चकारत्
 छप्रत्यये सुबलोपे छत्वं ईयादेशे प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति सूत्रेण युष्मदो मपर्यन्तस्य त्वा-
 देशे एव अत् ईय इति जात अतो गुणे पररूपे सयोगे च त्वदीय ॥ एव मदीय ॥
 तत्र पुन इत्यत्र प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेत्यनेन पुत्रशब्दे उत्तरपदस्य त्वादेशे एव अत्पुत्र
 इति जातम् । तत्र अतोऽगुणे इति पररूपादेशे त्वत्पुत्र ॥ एव मपुत्र ॥ मध्ये जात
 इत्यत्र मध्यान्म इत्यनेन मप्रत्यये विभक्ती मध्यम ॥ काले जातमित्यत्र कालात् ठञ्
 इति ठञि ठस्येक इति ठस्येकादेशे काल इक इति जात भवे भवादलोपे सयोगे च
 कालिकम् ॥ एव मासिकम् ॥ सावत्सरिकम् ॥ सायंप्रातर्भवे इत्यत्र कालाट्टञ् इति ठञि
 ठस्येक इति ठस्य इकादेशे सायंप्रातर् इक इति जात भवज्ञाया अव्ययानां भमात्रे-
 टिलोप इति टिलोपे सायंप्रातिक ॥ एव पुन पुनर्जात इत्यत्र कालाट्टञ् इति ठञि
 ठस्येक इति ठस्येकादेशे पुन पुनर् इक इति जात तत्र भवज्ञाया अव्ययानां भमात्रे
 टिलोप इति टिलोपे वृद्धी च पौन पुनिक ॥ प्रावृषि जात इत्यत्र प्रावृष एण्य
 इति एण्यादेशे सयोगे च प्रावृषेण्य ॥ सायमत्रमित्यत्र सायंचिरं प्राहेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्यु-
 ट्प्लौ तुट्चेत्यनेन व्युत्पत्ये क्यु इत्यस्य च तुडागमे उटो लोपे ट्पु इत्यस्य टलोपे च सायन्तुट्
 इति जात तत्र युवोरनाकौ इति अनादेशे सयोगे च सायन्तनम् ॥ एव चिरन्तनम् ॥
 प्राहेतनम् ॥ प्रगेतनमित्यत्र एदन्तत्वंनिपातनाट्टपे ज्ञेये ॥ दोषातनमध्येवमेव । सुप्ते जात इत्यत्र
 तत्र जात इत्यणि वृद्धी सौप्रः ॥ उत्ते जात इत्यत्र तत्र जात इत्यणि तद्धितेव-
 चामादेरिति वृद्धी औत्स ॥ राष्ट्रे जात इत्यत्र जात इत्यनेन आदिप्रहणाच्छप्रत्यये छत्वं
 च आयनेयीति सूत्रेण ईयादेशे भवे भवादलोपे राष्ट्रीय ॥ अवारपारे जात इत्यत्र तत्र
 जात इत्यनेन एञि रास्य आयनेयीति ईयादेशे भवे भवादलोपे च अवारपारीण ॥ प्रा-

रस्यां रूप्यः । ४।३।८१। समादागतं समरूप्यम् । पक्षे गहादित्वाच्छः । समीचम्
 विपमीयम् । देवदत्तरूप्यम् देवदत्तम् ॥ मयद् च ४।३।८२। सममयम् देवदत्तम-
 यम् ॥ प्रभवति ४।३।८३। हिमवतः प्रभवति हैमवती गङ्गा ॥ तद्गच्छति पथि-
 दूतयोः ४।३।८५। सुप्तं गच्छति सौप्तः पन्था दूतो वा ॥ अभिनिष्कामति
 द्वारम् ४।३।८६। सुप्तमभिगच्छति सौप्तं कान्यकुब्जद्वारम् ॥ अधिकृत्य कृते ब्र-
 न्धे ४।३।८७। शारीरकमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः शारीरकीयः ॥ सोऽस्य निवासः
 ४।३।८९। सुप्तो निवासोऽस्य सौप्तः ॥ तेन प्रोक्तम् ४।३।१०१। पाणिनिना प्रो-
 क्तं पाणिनीयम् ॥ तस्येदम् ४।३।१२०। उपगोरिदं औपगवम् ॥ इति शैपिकाः ॥
 तस्य विकारः ४।३।१३४। (अश्मनो विकारे टिलोपो वक्तव्यः) अश्मनो विकारः
 आश्मः । भास्मनः । भास्तिकः ॥ अवयवे च प्राण्यौपधिवृक्षेभ्यः ४।३।१३५।

औपाप्यायकः ॥ एवं पितामहादागत इत्यत्र विद्यायोनिबंधेभ्यो वुञ् इति योनि-
 संनन्धात् वुञि जलोपे युवोरनाकौ इति वुस्थाने अकादेशे भवे भवाद्दलोपे आदिवृद्धौ
 च पैतामहकः ॥ समादागतमित्यत्र हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यामिति रूप्यप्रत्यये
 सुव्लोपे विभक्तौ च समरूप्यम् ॥ पक्षे गहादित्वाच्छ इति छस्थाने ईयादेशे
 भवे भवाद्दकारलोपे विभक्तौ च समीयम् ॥ एवं विपमादागत विपमरूप्यम् ॥ वि-
 पमीयम् ॥ देवदत्तादागत देवदत्तरूप्यम् ॥ पक्षे तत आगत इत्यणि सुव्लोपे भवे
 भवाद्दलोपे तद्धितेष्वचामादेरिति वृद्धौ देवदत्तम् ॥ समादागतमित्यत्र मयद्भवेति
 सूत्रेण मयटि सुव्लोपे च सममयम् ॥ एतं देवदत्तमयम् ॥ हिमवतः प्रभवतीत्यत्र प्रभ-
 वतीति सूत्रेण अणि तद्धितेष्वचामादेरिति वृद्धौ हैमवत इति जातं टिहाणञ् इति
 टोपि भवे भवाद्दिलोपे सयोगे च हैमवती गङ्गा ॥ सुप्तं गच्छतीत्यत्र तद्गच्छतिपथि-
 दूतयोः इत्यणि सुव्लोपे वृद्धौ च सौप्तः ॥ सुप्तं अभिगच्छतीत्यत्र अभिनिष्काम-
 ति द्वारमित्यणि वृद्धौ च सौप्तम् कान्यकुब्जद्वारम् ॥ शारीरकमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः इत्यत्र
 अधिकृत्यकृते श्रेथे टल्यनेन छप्रत्यये आयनेयीति सूत्रेण छस्थाने ईयादेशे भवे
 भवाद्दलोपे सयोगे विभक्तौ च शारीरकीयः ॥ सुप्तो निवासोऽस्येत्यत्र सोऽस्य निवास
 इत्यणि आदिवृद्धौ च सौप्तः ॥ पाणिनिना प्रोक्तमित्यत्र तेन प्रोक्तमित्यनेन छप्रत्यये
 आयनेयीति छस्थाने ईयादेशे भवे भवाद्दकारलोपे सयोगे विभक्तौ च पाणिनीयम् ॥
 उपगोरिदमित्यत्र तस्येदमित्यणि आदिवृद्धौ भवे भवाद्दोर्गुण इति गुणे ष्चोयवायाश्च
 इत्यादेशे च औपगवम् ॥ इति शैपिकाः पूर्णतामगच्छन् ॥ अश्मनो विकार इत्यत्र
 तस्य विकार इत्यनेन अणि नस्तद्धित इति टिलोपे प्राप्ते अन् इति सूत्रेण टिलोप-
 बाधे अश्मनो विकारे टिलोप इति यातिकेन टिलोपे कृते तद्धितेष्वचामादेरिति
 वृद्धौ विभक्तौ च आश्मः ॥ मस्मनो विकार इत्यत्र तस्य विकार इत्यणि नस्तद्धित

चाद्विकारे । मयूरस्यावयवो विकारो वा गायूरः । मौर्वि काण्डं भस्म वा । पैपलम् ॥
 मयडैतयोर्भापायामभक्षाच्छादनयोः । १४३।१४३। प्रकृतिनाशान्मयद्रा भ्वा-
 द्विकारावयवयोः । अश्ममयम् । आश्मनम् । अभक्षेत्यादि किम् । गौद्रः सूपः । कार्पा-
 समाच्छादनम् ॥ नित्यं वृद्धशरादिभ्यः । १४३।१४४। आश्रमयम् ॥ गोश्च पु-
 रीपे । १४३।१४५। गोः पुरीपं गोमयम् ॥ गोपयसोर्यत् । १४३।१६०। गव्यम् पय-
 स्यम् ॥ इति प्राग्दीव्यतीयाः ॥३॥ प्राग्बहतेष्टक् । १४।४।१। तद्बहतीत्यतः प्राक् ट-
 गधिक्रियते ॥ तेन दीव्यति खनति जयति जितम् । १४।४।२। अक्षैर्दीव्यति
 खनति जयति जितं वा आक्षिकः ॥ संस्कृतम् । १४।४।३। दधा संस्कृतं दधाधिकम् ।
 मारिचिकम् ॥ तरति । १४।४।५। तेनेत्येव । उडुपेन तरति औडुपिकः ॥ चरति । १४।

इति टिलोपे प्राप्ते अन् इति सूत्रेण टेः प्रकृतिभावे वृद्धौ च आश्मनः ॥ मृत्तिकाया वि-
 कार इत्यत्र तस्य विकार इत्यनेनाणि तद्धितेष्वचामादेरिति वृद्धौ भवे भवादाकार-
 रलोपे संयोगे विभक्तौ च मार्तिकः ॥ मयूरस्य अवयवो विकारो वेत्यत्र अवयवे च प्रा-
 ण्योपधिवृक्षेभ्य इत्यणि आदिवृद्धौ भवे भवादलोपे विभक्तौ च गायूरः ॥ गर्वाया
 अवयवो विकारो वेत्यत्र अवयवे च प्राण्योपधिवृक्षेभ्य इत्यणि आदिवृद्धौ भवे
 भवादाकारलोपे च मौर्विम् ॥ काण्डम् भस्म ॥ पिपल्या अवयवो विकारो वेत्यत्र
 अवयवे च प्राण्योपधिवृक्षेभ्य इत्यणि तद्धितेष्वचामादेरिति वृद्धौ भसंज्ञायां
 भवादीकारलोपे च पैपलम् ॥ अश्मनो विकार इत्यत्र मयडैतयोर्भापायामभक्षा-
 च्छादनयोरिति सूत्रेण मयटि सुब्लोपे नलोपः प्रतिपदिकान्तस्येति नलोपे
 अश्ममयः ॥ अश्मनोऽवयवो आश्मनम् ॥ मुद्रानां विकार इत्यत्र भक्षत्वान्मयडभावे
 तस्यविकार इत्यणि वृद्धौ च गौद्रः ॥ कर्पातानां विकार इत्यत्र आच्छादनत्वान्मयडभावे
 तस्य विकार इत्यनेन अपि वृद्धौ च कार्पासः ॥ आन्नाणां विकारोऽवयवो वेत्यत्र नित्यं
 वृद्धशरावादिभ्य इत्यनेनात्र वृद्धिर्यस्याचामादेरिति सूत्रेणानशब्दस्य वृद्धसंज्ञा-
 न्मयटि सुब्लोपे विभक्तौ च आश्रमयम् ॥ गोः पुरीपमित्यत्र गोश्च पुरीपे इत्यनेन
 मयटि गोमयम् ॥ गोर्विकार इत्यत्र गोपयसोर्यत् इति सूत्रेण वति गो य इति वा-
 न्तोऽधीति सूत्रेण अवादेशे गव्यम् ॥ पयसो विकार इत्यत्र गोपयसोर्यत् इति सुब-
 लोपे संयोगे च पयस्यम् ॥ इति प्राग्दीव्यतीयप्रकरणं समाप्तम् ॥ अक्षैर्दीव्यति खनति
 जयति जितं वैत्यत्र तेन दीव्यतिखनतिजयतिजितमिति सूत्रेण ठकि । ठस्येक
 इति ठस्य इकादेशे भवे भवादाकारलोपे तद्धितेष्वचामादेरिति वृद्धौ आक्षिकः ॥
 दधा संस्कृतमित्यत्र संस्कृतमिति सूत्रेण ठकि ठस्येक इति ठस्येकादेशे भवे भवादिका-
 रलोपे वृद्धौ च दाधिकम् ॥ एवं मरीचेन संस्कृतं मारिचिकम् ॥ उडुपेन तरति इत्यत्र
 तरतीति सूत्रेण ठकि ठस्येक इति ठस्येकादेशे भवे भवादाकारलोपे संयोगे वृद्धौ मा-

४।८। तृतीयान्ताद्गच्छति भक्षयति वेत्यर्थयोष्टक् स्यात् । हस्तिना चरति हारितकः ।
 दध्ना चरति दाधिकः ॥ संसृष्टे ।४।४।२२। दध्ना संसृष्टं दाधिकम् ॥ उञ्छति ।४।
 ४।३२। बदराण्युञ्छति वादरिकः ॥ रक्षति ।४।४।३३। समाजं रक्षति सामाजिकः ॥
 शब्ददर्दुरं करोति ।४।३।३४। शब्दं करोति शाब्दिकः । दर्दुरं करोति दार्दुरिकः ॥
 धर्मं चरति ।४।४।४१। धार्मिकः (अधर्मान्नेति वक्तव्यम्) आधार्मिकः ॥ शिल्प-
 म् ।४।४।५५। मृदङ्गवादनं शिल्पमस्य मार्दङ्गिकः ॥ प्रहरणम् ।४।४।५७। तदस्ये
 त्वेव । असिः प्रहरणमस्य आसिकः । धानुष्कः ॥ शीलम् ।४।४।६१। अपूपभक्षणं
 शीलमस्य आपूपिकः ॥ निकटे वसति ।४।४।७३। नैकटिको मिश्रुकः ॥ इति ठग-
 धिकारः ॥*॥ प्राग्घितायात् ।४।४।७५। तस्मै हितमित्यतः प्राग् यदधिक्रियते ॥
 तद्ग्रहति रथयुगप्रासंगम् ।४।४।७६। रथं ग्रहति रथ्यः । युग्यः । प्रासंग्यः ॥
 रिचिकम् ॥ हस्तिना चरतीत्यत्र चरतीति सूत्रेण ठकि ठस्येक इति इकादेशे भवे
 भव्वात्तस्तद्धित इति टिलोपे तद्धितेष्वचामादेरिति वृद्धौ हस्तिकः ॥ एवं दध्ना
 चरतीति दाधिकः ॥ दध्ना संसृष्ट इत्यत्र संसृष्टे इति ठकि ठस्येकादेशे भवे भव्वादिका-
 रलोपे वृद्धौ च दाधिकः ॥ बदराणि उञ्छतीत्यत्र उञ्छतीति सूत्रेण ठकि ठस्येक
 इति इकादेशे भवे भव्वादकारलोपे संयोगे वृद्धौ च वादरिकः ॥ समाजं रक्षतीत्यत्र र-
 क्षतीति सूत्रेण ठकि इकादेशे भवे भव्वादकारलोपे वृद्धौ सामाजिकः ॥ शब्दं करोती-
 त्यत्र शब्ददर्दुरं करोतीति सूत्रेण ठकि ठस्येकादेशे भवे भव्वादकारलोपे
 संयोगे वृद्धौ च शाब्दिकः ॥ एवं दर्दुरं करोतीति दार्दुरिकः ॥ धर्मं चरतीति
 चरतीति सूत्रेण ठकि ठस्येकादेशे भवे भव्वादलोपे वृद्धौ च धार्मिकः ॥ अधर्ममानः
 रतीत्यत्र अधर्मान्नेति वक्तव्यमिति वार्तिकेन ठकि ठस्येक इति ठस्य इका-
 देशे भवे भव्वादलोपे तद्धितेष्वचामादेरिति आदिवृद्धौ आधार्मिकः मृदङ्गवादनं शि-
 ल्पमस्येत्यत्र शिल्पमिति सूत्रेण ठकि ठस्येक इति ठस्येकादेशे भवे भव्वादकारलोपे च
 मार्दङ्गिकः ॥ असिः प्रहरणमस्येत्यत्र प्रहरणमिति सूत्रेण ठकि ठस्येकादेशे भवे भव्वा-
 दिकारलोपे आदिवृद्धौ च आसिकः ॥ एवं धनुः प्रहरणमस्येत्यत्र प्रहरणमिति सूत्रेण
 ठकि इसुसुकृतान्तात्क इत्यनेन ठस्थाने कादेशे आदिवृद्धौ ससजुपोरिति सस्य स्थे
 खरचसानयोरिति विसर्गे विसर्जनीयस्य स इति विसर्गस्य सत्वे आदेशप्रत्य-
 ययोरिति सस्य पत्ते वृद्धौ च धानुष्कः ॥ अपूपभक्षणं शीलमस्येत्यत्र शीलमिति
 सूत्रेण ठकि ठस्येक इति ठस्येकादेशे भवे भव्वादकार आदिवृद्धौ च आपूपिकः ॥ नि-
 कटे वसतीत्यत्र निकटे वसतीति सूत्रेण ठकि ठस्येकादेशे भवे भव्वादलोपे आदिवृद्धौ
 च नैकटिकः ॥ इति ठगधिकारप्रकरणं पूर्णम् ॥ रथं ग्रहतीत्यत्र तद्ग्रहतिरथयुगप्रासङ्ग-
 मिति सूत्रेण यति यचिभमिति भवे यस्येति चेति भव्वादकारलोपे संयोगे च रथ्यः ॥

धुरो यद्भूकौ । १४।४।७७ हलि चेति दीर्घं प्राप्ते ॥ न भकुर्हुराम् । ८।२।७७।
 भस्य कुर्हुरोश्चोषधाया दीर्घो न स्यात् । धुर्यः धौरेयः ॥ नौवयोधर्मविषमूलमूल-
 सीतातुलाभ्यस्तार्यतुल्यप्राप्यवध्यानाभ्यसमसमितसमितेषु । ४।४।९१।
 नावा तार्यं नाव्यं जलम् । वयसा तुल्यो वयस्यः । धर्मेण प्राप्यं धर्म्यम् । विषेण वध्यो
 विष्यः । मूलेन आनास्यं मूल्यम् । मूलेन समो मूल्यः । सीतया समितं सीत्यं क्षेत्रम् ।
 तुलया संमितं तुल्यम् ॥ तत्र साधुः । १३।४।९८। अग्नेः साधुः अग्र्यः । सामसु सा-
 धुः सामन्यः । ये चाभावकर्मणोरिति प्रकृतिभावः । कर्मण्यः । शरण्यः ॥ सभाया
 यः । १४।४।१०५। सभ्यः ॥ इति यतोऽवधिः ॥*॥ प्राक् क्रीताच्छः । १५।१।१। ते-
 न क्रीतमित्यतः प्राक् छोऽधिक्रियते ॥ उगवादिभ्यो यत् । १५।१।२। प्राक् क्रीता-
 दित्येव । उवर्णान्ताद्वादिभ्यश्च यत् स्यात् । छस्यापवादः । शङ्कने हितं शङ्कन्वं दात् ।
 गव्यम् । (नाभि नभं च) । नभ्योऽक्षः नभ्यमञ्जनम् । तस्मै हितम् । १५।१।५। वस्ते-
 एवं शुर्गं वहतीति शुग्ः ॥ प्रसङ्गं वहतीति प्राप्तङ्गः ॥ धुरं वहतीत्यत्र धुरो
 यद्भूकौ इति यति हलि चेति उपधादीर्घत्वे न भकुर्हुरामिति सूत्रेण भत्वादीर्घाभावे
 धुर्यः ॥ ढकि तु आयनेयीति सूत्रेण ढस्थाने एयादेशे किति चेति वृद्धौ धौरेयः ॥
 नावा तार्यमित्यत्र नौवयोधर्मविषमूलेति सूत्रेण यति वांतोयिप्रत्यये इति अयादेशे
 च नाव्यम् जलम् ॥ वयसा तुल्य इत्यत्र नौवयोधर्मविषमूलेति यति ॥ वय-
 स्यः ॥ एवं धर्मेण प्राप्यं धर्म्यं ॥ विषेण वध्यो विष्यः ॥ मूलेन आनास्यं मूल्यं ॥
 मूलेन समो मूल्यः ॥ सीतया समितं सीत्यम् ॥ तुलया संमितं तुल्यम् ॥ एते शब्दा नौवयो-
 धर्मविषमूलेति सूत्रेण यति यच्चिभमिति भसंज्ञायां यस्येति चेति भत्वादकारलोपे संयोगे
 विभक्तौ च भवन्ति ॥ अग्ने साधुरित्यत्र तत्र साधुरिति सूत्रेण यति सुब्लोपे भत्वे भत्वाद-
 लोपे च अग्र्यः ॥ सामसु साधुरित्यत्र तत्र साधुरिति यति सुब्लोपे सामन् यत् इति
 जातं यच्चि भमिति भत्वे नस्तद्धित इति टिलोपे प्राप्ते येचाभावकर्मणोरिति
 सूत्रेण अभावकर्मविशिष्टप्रकारपरत्वात्प्रकृतिभावे संयोगे च सामन्यः ॥ एवं कर्मणि साधुः ॥
 कर्मण्यः ॥ शरणे साधुरित्यत्र यति भत्वे भत्वादकारलोपे संयोगे च शरण्यः ॥ सभायां
 साधुरित्यत्र सभाया यः इति सूत्रेण यप्रत्यये सुब्लोपे भत्वे भत्वादाकारलोपे च सभ्यः ॥
 इति यतोवधिः ॥ शङ्कने हितमित्यत्र प्राक्क्रीताच्छ इति छप्राप्तौ तं वाधित्वा उगवा-
 दिभ्यो यत् इति यति भत्वे ओर्गुण इति गुणे वान्तो यीति अयादेशे च शङ्क-
 व्यम् ॥ एवं गवे हितं गव्यम् ॥ नाभये हितमित्यत्र उगवादिभ्यो यत् इति यति
 सुब्लोपे नाभिनभं चेति वार्तिकेन नाभिश्चत्स्य नभादेशे भत्वे भत्वादलोपे नभ्यः
 अक्षः ॥ एवं नभ्यम् अञ्जनं ॥ वस्तेभ्यो हितमित्यत्र तस्मै हितमिति सूत्रेण
 छप्रत्यये सुब्लोपे आयनेयीति छस्थाने ईयादेशे भत्वे भत्वादकारलोपे च वस्तीयः

भ्यो हितो वत्सीवो गोधुक् ॥ शरीरावयवाद्यत् ॥५१॥६॥ दन्त्यम् कण्ठ्यम् नस्य-
 म् ॥ आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्स्त्रः ॥५१॥९॥ आत्माध्वानौ खे ॥६॥
 ४१॥६९॥ एतौ खे प्रकृत्या स्तः । आत्मने हितं आत्मनीनम् । विश्वजनीनम् । मातृभो-
 गीणः । छयतोः पूर्णोऽवधिः ॥*॥ प्राग्वतेष्टञ्च ॥५१॥१८॥ तेन तुल्यमिति वति
 वक्ष्यति ततः प्राक् ठवधिक्रियते ॥ तेन क्रीतम् ॥४१॥३७॥ सप्तत्या क्रीतं साप्तति-
 कम् । प्रास्थिकम् । तस्येश्वरः ॥५१॥४२॥ सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणवौस्तः ॥
 अनुशतिकादीनां च ॥७१॥२०॥ सर्वभूमेरीश्वरः सार्वभौमः । पार्थिवः ॥ पङ्क्ति-
 विंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्पष्टिसप्तत्यशीतिनवतिशतम् ॥१॥१॥
 ५९॥ एते रूढिशब्दा निपात्यन्ते ॥ तदर्हति ॥५१॥६३॥ लब्धुं योग्यो भवतीत्यर्थं द्वि-
 तीयान्ताट्टवाद्यः स्युः । श्वेतच्छत्रमर्हति श्वेतच्छत्रिकः ॥ दण्डादिभ्यो यत् ॥५॥
 १॥६६॥ एभ्यो यत्स्यात् । दण्डमर्हति दण्ड्यः अर्घ्यः वध्यः ॥ तेन निर्वृत्तम् ॥५॥
 १॥७९॥ अह्ना निर्वृत्तं आह्निकम् ॥ इति ठवोऽवधिः ॥*॥ तेन तुल्यं क्रिया चे-

गोधुक् ॥ दन्ताय हितमित्यत्र शरीरावयवाद्यत् इति यति भवे भवादलोपे च
 दन्त्यम् ॥ एवं कण्ठ्यम् ॥ नासिकायै हितमित्यत्र शरीरावयवाद्यत् इति यति मु-
 व्लोपे पङ्क्त इति सूत्रेण नासिका शब्दस्य नसादेशे संयोगे च नस्यम् आत्मने हितमि-
 त्यत्र आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्स्त्र इति खप्रत्यये आयनेयीति सूत्रेण
 खस्थाने ईनादेशे भवे भवात्प्रस्तद्धिते इति टिलोपे प्राप्ते आत्माध्वानौ खे इति
 प्रकृतिभावे संयोगे च आत्मनीनम् ॥ विश्वजनाय हितमित्यत्र खे खस्तेनादेशे भवे भवादलोपे
 च विश्वजनीनम् ॥ मातृभोगाय हितमित्यत्र भोगोत्तरपदात्त्वे खस्य आयनेयी इति ईनादेशे
 भवे भवादलोपे ऋवर्णात्प्रत्यय णत्वं वाक्यमिति नस्य णत्वे मातृभोगीणः ॥ इति
 छयतोः पूर्णोऽवधिः ॥ सप्तत्या क्रीतमित्यत्र तेन क्रीतमित्यनेन ठञि ठस्येक इति ठस्य
 इकादेशे भवे भवादिक्कारलोपे तद्धितेष्वचामादेरिति वृद्धौ साप्ततिकम् एवं प्र-
 स्थेन क्रीतं प्रास्थिकम् ॥ सर्वभूमेरीश्वर इत्यत्र तस्येश्वर इति सूत्रेण अणि अनुश-
 तिकादीनां चेत्युभयपदवृद्धौ भवे भवादिक्कारलोपे संयोगे च सार्वभौमः ॥ एवं पृथिव्या
 ईश्वरः इत्यत्र तस्येश्वर इति सूत्रेण अणि मुव्लोपे पृथिवी अ इति जातं तत्र भवे भवादी-
 कारलोपे तद्धितेष्वचामादेरिति वृद्धौ संयोगे च पार्थिवः ॥

श्वेतच्छत्रमर्हतीत्यत्र तदर्हतीति सूत्रेण ठञि ठस्येक इति ठस्य इकादेशे भवे भवादिक्का-
 रलोपे तद्धितेष्वचामादेरिति वृद्धौ श्वेतच्छत्रिकः ॥ दण्डमर्हतीत्यत्र दण्डादिभ्यो
 यत् इति यति भवे भवादलोपे दण्ड्यः ॥ एवमर्हतीति अर्घ्यः ॥ वधमर्हतीति
 वध्यः ॥ अह्ना निर्वृत्तमित्यत्र तेन निर्वृत्तामिति सूत्रेण ठञि ठस्येक इति ठस्य इकादेशे
 भवे भवादलोपे वृद्धौ च आह्निकम् ॥ इति ठवोऽवधिः पूर्णः ॥ ब्राह्मणेन तुल्यमित्यत्र तेन

५।२।४२। पञ्च अवयवा अस्य पञ्चतयम् ॥ द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा ।५।२।४३।
 द्वयम् द्वितयम् त्रयम् त्रितयम् ॥ उभाद्दुदात्तो नित्यम् ।५।२।४४। उभशब्दात्तय-
 पोयच् स्यात्स चाद्युदात्तः । उभयम् ॥ तस्य पूरणे ङ्ह् ।५।२।४८। एकादशानां पू-
 रणः एकादशः ॥ नान्तादसंख्यादेर्मह् ।५।२।४९। ङटो मडागमः । पञ्चानां पू-
 रणः पञ्चमः । नान्तात्किम् ॥ ति विशतेर्ङिति ।५।४।१४२। विशतेर्भस्य तिश्-
 व्दस्य लोपो ङिति परे विशः ॥ असंख्यादेः किम् । एकादशः ॥ षट्कतिकतिपय-
 चतुरां थुक् ।५।२।५१। एषां थुगागमः स्वाङुटि । पण्णां पूरणः षष्ठः । कतिथः ।
 कतिपयशब्दस्यासंख्यालेऽप्यत एव ज्ञापकाङुट् कतिपयथः । चतुर्थः ॥ द्वेस्तीयः ।५।
 २।५४। ङटोऽपवादः । द्वयोः पूरणो द्वितीयः ॥ त्रेः संप्रसारणं च ।५।२।५५।
 तृतीयः ॥ ओत्रियंछन्दोऽधीते ।५।२।८४। ओत्रियः वेत्यनुबृत्तेश्छान्दसः ॥
 पूर्वादिनिः ।५।२।८६। पूर्वं कृतमनेन पूर्वा ॥ सपूर्वाच्च ।५।२।८७। कृतपूर्वा ॥

अवयवे तयप् इत्यनेन तयपि पलोपे द्वितय इत्यवशिष्टं तत्र द्वित्रिभ्यां तयस्या-
 यज्वा इति सूत्रेण तयस्थाने अयचि कृते द्वि अयच् इति जातं तत्र चलोपे भत्वादि-
 कारलोपे विभक्तौ च द्वयम् ॥ अयजादेशाभावपक्षे द्वितयम् ॥ एवं त्रयम् ॥ त्रितयम् ॥
 उभौ अवयवौ अस्येत्यत्र संख्याया वयवे तयप् इति तयपि उभाद्दुदात्तो नि-
 त्यमित्यजादेशे भत्वे भत्वादलोपे च उभयम् ॥ एकादशानां पूरण इत्यत्र तस्य पूरणे ङ्ह् इति
 ङटि ङित्वाङुलोपे एकादशः ॥ पञ्चानां पूरण इत्यत्र तस्य पूरणे ङ्ह् इति ङटि नान्ताद-
 संख्यादेर्मह् इति ङटो मटि ङलोपे च नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति नलोपेच
 पञ्चमः ॥ विशतीनां पूरण इत्यत्र तस्य पूरणे ङ्ह् इति ङटि विशति अ इति जातं तत्र
 नान्तत्वाभावात् नान्तादसंख्यादेर्मह् इति ङटो मडभावात् तिंविशतेर्ङिति
 इति तिलोपे भत्वाङुलोपे संयोगे च विशः ॥ एकादश इत्यत्र नान्तत्वेपि संख्यादित्वात्र मह्
 ॥ पण्णां पूरण इत्यत्र तस्य पूरणे ङ्ह् इति ङटि षट् कतिकतिपयचतुरां थुक्
 इति थुकि उको लोपे षप् थ् अ इति जातं तत्र षुना षुरिति थस्य छवे च षष्ठः ॥
 कतीनां पूरण इत्यत्र तस्य पूरणे ङ्ह् इति ङटि षट्कतिकतिपयचतुरां थुक्
 इति थुकि उको लोपे कतिथः ॥ एवं कतिपयानां पूरणः कतिपयथः ॥ चतुर्णां पूरणश्च-
 तुर्थः ॥ द्वयोः पूरण इत्यत्र तस्य पूरणे ङ्ह् इति ङटि प्राप्ते तं वाधित्वा द्वेस्तीय
 इत्यनेन तीयप्रत्यये द्वितीयः ॥ त्रयाणां पूरण इत्यत्र त्रेः संप्रसारणं चेति तीयप्रत्यये
 संप्रसारणे च कृते तृ इतीय इति तत्र संप्रसारणाच्चेति सूत्रेण पूर्वरूपदेशे कृते तृतीयः ॥
 छन्दोऽधीते इत्यत्र ओत्रियंछन्दोधीते इति सूत्रेण ओत्रियनि प्रत्यये नलोपे वि-
 भक्तौ च ओत्रियः ॥ वेत्यनुवर्तनात् छन्दोधीते इत्यत्र तद्धीतेतद्वेदेति सूत्रेण अणि
 इद्वौ च छान्दसः ॥ पूर्वं कृतमनेनेत्यत्र पूर्वादिनिः इति सूत्रेण इनिप्रत्यये इकारलोपे

सख्युर्यः । ५।१।१२६। सरयुर्भात्रः कर्म वा सख्यम् ॥ कपिजात्योर्ढक् ५।१।
 १२७। कापेयम् ज्ञातेयम् ॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ५।१।१२८। सेनाप-
 त्यम् । पौरोहित्यम् ॥ इति नञ्प्रबन्धोरधिकारः ॥*॥ धान्यानां भवने क्षेत्रे खञ्
 ५।२।१। भवत्यस्मिन्निति भवनम् । मुद्राना भवन क्षेत्र मौद्गीनम् ॥ व्रीहिशाल्यो-
 र्ढक् ५।२।२। त्रैह्यम् शालेयम् ॥ हैयङ्गवीनं संज्ञायाम् ५।२।२३। क्षोगोदो-
 हस्यदस्य हियङ्गुरादेशः विकारार्थं खञ् निपात्यते । दुह्यत इति दोहः क्षीरम् । क्षोगो-
 वोहस्य विकारः हैयङ्गवीनं नयनीतम् ॥ तदस्य संजातं तारकादिभ्य इतच् ॥
 ५।२।३६। तारकाः संजाता अस्य तारकितं नमः ॥ पण्डितः । आकृतिगणोऽयम् ॥
 प्रमाणे द्वयसज् दध्नज् मात्रचः ५।२।३७। तदस्येत्यनुवर्तते । ऊरु प्रमाणमस्य
 ऊरुद्वयसम् ऊरुदध्नम् ऊरुमात्रम् ॥ यत्तदेतेभ्यः परिमाणे वतुप् ५।
 २।३९। यत्परिमाणमस्य यावान् तावाम् एतावान् ॥ संख्याया अवयवे तथप् ।

रयम् ॥ कापेर्भात्र कर्म वेत्यत्र कपिजात्योर्ढक् इति ढकि सुन्लोपे कलोपे आयनेयीति
 ढस्थाने एयादेशे भवे भवादिकारलोपे सयोगे च कापेयम् ॥ एव ज्ञातेर्भात्र कर्म वेत्यत्र कपि-
 जात्योर्ढक् इति ढकि ढस्य एयादेशे भवादिलोपे च ज्ञातेयम् ॥ सेनापतेर्भात्रः कर्म वेत्यत्र
 पत्यन्तकरोहितादिभ्यो यक् इति यकि भवे भवादिकारलोपे आदिबृद्धौ सयोगेच
 सेनापत्यम् ॥ एव पुरोहितस्य मात्र कर्म पौरोहित्यम् ॥ इति नञ्प्रबन्धोरधिकारः पूर्णः ॥ मु-
 मुद्राना भवन क्षेत्रमित्यत्र धान्यानां भवने क्षेत्रे खञ् इति सूत्रेण खञि आयने-
 यीति सूत्रेण खस्थाने ईनादेशे भवे भवाद्दलोपे वृद्धौ च मौद्गी नम् ॥ व्रीहीणा भवन
 क्षेत्रमित्यत्र व्रीहिशाल्योर्ढक् इति ढकि आयनेयीति ढस्थाने एयादेशे भवाद्दकार-
 लोपे किति चेति वृद्धौ त्रैह्यम् ॥ एव शालेयम् ॥ क्षोगोदोहस्य विकार इति हैय-
 गवीनं संज्ञायामिति सूत्रे क्षोगोदोहस्यदस्य हियङ्गुरूपदेशे खञ्प्रत्यये च जाते हियङ्गु
 खञ् इति जात तत्र आयनेयीति खस्थाने ईनादेशे भवे भवाद्दोर्गुण इति गुणे अपि
 वृद्धौ च हैयङ्गवीनम् ॥ तारका संजाता अस्येत्यत्र तदस्य संजातं तारकादिभ्य
 इतच् इति इतचि भवे भवाद्दकारलोपे सयोगे च तारकितम् ॥ ऊरु प्रमाणमस्येत्यत्र
 प्रमाणे द्वयसज् दध्नज् मात्रच इति सूत्रेण द्वयसचि चलोपे विभक्तौ च ऊरुद्व-
 यसम् ॥ एव दध्नचि ऊरुदध्नम् ॥ मात्रचि च ऊरुमात्रम् ॥ यत्परिमाणमस्येत्यत्र यत्तदे-
 तेभ्यः परिमाणे वतुप् इति वतुपि यत् वत् इति जात आ सर्वनाम्न इति सूत्रेण
 तयारस्य आकारादेशे यावत् इति जात तत्र अत्वसन्तस्येति दीर्घे उगिदचामिति तुमि
 उगो लोपे सुलोपे संगोगान्तस्येति तकारलोपे च यावान् ॥ एव तत्परिमाणमस्येति
 तावान् ॥ एतत्परिमाणमस्येति एतावान् ॥ पञ्च अवयवा अस्येत्यत्र संख्याया अव-
 यवे तथप् इति तथपि पलोपे विभक्तौ च पञ्चतयम् ॥ द्वौ अवयवावस्येत्यत्र संख्याया-

५।२।४२। पञ्च अवयवा अस्य पञ्चतयम् ॥ द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा ।५।२।४३।
द्वयम् द्वितयम् त्रयम् त्रितयम् ॥ उभाद्दुदात्तो नित्यम् ।५।२।४४। उभशब्दात्तय-
पोयच् स्वात्स चाद्युदात्तः । उभयम् ॥ तस्य पूरणे ङ्ह ।५।२।४८। एकादशानां पू-
रणः एकादशः ॥ नान्तादसंख्यादेर्मह् ।५।२।४९। ङटो महागमः । पञ्चानां पू-
रणः पञ्चमः । नान्तात्किम् ॥ ति विशतेर्ङिति ।५।४।१४२। विशतेर्मस्य तिश्-
व्दस्य लोपो ङिति परे विशः ॥ असंख्यादेः किम् । प्रकृादशः ॥ षट्कतिकतिपय-
चतुरां थुक् ।५।२।५१। एषां थुगागमः स्वाङुटि । पण्णां पूरणः पष्ठः । कतिथः ।
कतिपयशब्दस्यासंख्याल्लेऽप्यत एव ज्ञापकाङुट् कतिपयथः । चतुर्थः ॥ द्वेस्तीयः ।५।
२।५४। ङटोऽपवाद्ः । द्वयोः पूरणो द्वितीयः ॥ त्रेः संप्रसारणं च ।५।२।५५।
तृतीयः ॥ श्रोत्रियंश्छन्दोऽधीते ।५।२।८४। श्रोत्रियः वेत्यनुवृत्तेश्छान्दसः ॥
पूर्वादिनिः ।५।२।८६। पूर्वं कृतमनेन पूर्वा ॥ सपूर्वाच्च ।५।२।८७। कृतपूर्वा ॥

अथयत्रे तयप् इत्यनेन तयपि पलोपे द्वितय इत्यवशिष्टं तत्र द्वित्रिभ्यां तयस्या-
यज्वा इति सूत्रेण तयस्थाने अयचि कृते द्वि अयन् इति जातं तत्र चलोपे भत्वादि-
कारलोपे विभक्तौ च द्वयम् ॥ अयजादेशाभावपक्षे द्वितयम् ॥ एवं त्रयम् ॥ त्रितयम् ॥
उभौ अवयवौ अत्येसत्र संख्याया वयवे तयप् इति तयपि उभाद्दुदात्तो नि-
त्यमित्यजादेशे भत्वे भत्वादलोपे च उभयम् ॥ एकादशानां पूरण इत्यत्र तस्य पूरणे ङ्ह इति
ङटि ङित्वाङ्गिलोपे एकादशः ॥ पञ्चानां पूरण इत्यत्र तस्य पूरणे ङ्ह इति ङटि नान्ताद-
संख्यादेर्मह् इति ङटो मटि ङलोपे च नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति नलोपेच
पञ्चमः ॥ विशतीनां पूरण इत्यत्र तस्य पूरणे ङ्ह इति ङटि विशति अ इति जातं तत्र
नान्तात्वाभावात् नान्तादसंख्यादेर्मह् इति ङटो मडभावात् तिंविशतेर्ङिति
इति तिलोपे भत्वादलोपे संयोगे च विशः ॥ एकादश इत्यत्र नान्तत्वेपि संख्यादित्वात् न मट्
॥ पण्णां पूरण इत्यत्र तस्य पूरणे ङ्ह इति ङटि षट् कतिकतिपयचतुरां थुक्
इति थुकि उको लोपे प् थ् अ इति जातं तत्र ष्टुना ष्टुरिति थस्य ङत्वे च पष्ठः ॥
कतीनां पूरण इत्यत्र तस्य पूरणे ङ्ह इति ङटि षट्कतिकतिपयचतुरां थुक्
इति थुकि उको लोपे कतिथः ॥ एवं कतिपयानां पूरणः कतिपयथः ॥ चतुर्णां पूरणथ-
तुर्थः ॥ द्वयोः पूरण इत्यत्र तस्य पूरणे ङ्ह इति ङटि प्राप्ते तं वाधित्वा द्वेस्तीय
इत्यनेन तीयप्रत्यये द्वितीयः ॥ त्रयाणां पूरण इत्यत्र त्रेः संप्रसारणं चेति तीयप्रत्यये
संप्रसारणे च कृते तु इतीय इति तत्र संप्रसारणाचेति सूत्रेण पूर्वरूपादेशे कृते तृतीयः ॥
छन्दोऽधीते इत्यत्र श्रोत्रियंश्छन्दोधीते इति सूत्रेण श्रोत्रियनि प्रत्यये नलोपे वि-
भक्तौ च श्रोत्रियः ॥ वेत्यनुवृत्तनात् छन्दोधीते इत्यत्र तद्धीतेतद्देदेति सूत्रेण अपि
इत्थौ च छान्दसः ॥ पूर्वं कृतमनेनेत्यत्र पूर्वादिनिः इति सूत्रेण इतिप्रत्यये इकारलोपे

इष्टादिभ्यश्च ।५।२।८८। इष्टमनेनेष्टी अधीती ॥ तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप्
 ।५।२।९४। गात्रोऽस्वाशिमन्वा सन्ति गोमान् ॥ तसौ मत्वर्थे ।१।४।१९। तान्त-
 सान्तौ भसंशौ स्तो मत्वर्थे प्रत्यये परे । तसोः संप्रसारणम् । विदुष्मान् । गुणवचनेभ्यो
 मतुपो लुगिष्टः । शङ्को गुणोऽस्वास्तीति श्रुष्टः पटः । कृष्णः ॥ प्राणिस्थादातो लज-
 न्यतरस्याम् ।५।२।९६। चूडालः चूडावान् । प्राणिस्थात्किम् । शिरसावान् दीपः ।
 प्राण्यद्गादेव । नेह । मेघावान् ॥ लोमादिपामादिपिच्छादिभ्यः शनेलचः
 ।५।२।१००। लोमादिभ्यः शः । लोमशः लोमवान् रोमशः रोमवान् । पागादिभ्यो नः
 पामनः । अद्गात्कल्याणे । अद्गना । लक्ष्म्या अक्ष । लक्ष्मणः । पिच्छादिभ्य इलच् ।

भन्वे भत्रादकारलोपे सर्वनामस्थाने चासंबुद्धाप्रिति दीर्घे नलोपः प्रातिपदि-
 फ्रान्तस्येति नलोपे पूर्वी ॥ कृतं पूर्वमनेनेत्यत्र सपूर्वाच्चेति सूत्रेण इनि प्रत्यये वृत्पूर्वी ॥
 इष्टमनेत्यत्र इष्टादिभ्यश्चेति इनिप्रत्यये इकारलोपे उपधादीर्घे नलोपे च इष्टी ॥ एवं
 अश्रोतमनेनेत्यत्र इष्टादिभ्यश्चेति सूत्रेण इनि प्रत्यये अधीतो ॥ गात्रोऽस्य अस्मिन् वा सन्ती-
 त्यत्र तदस्यास्त्यस्मिन्नितिमतुप् इति सूत्रेण मतुपि मुञ्जोपे उञ्जोपे च गोमत् इति
 जातं तत्र अत्वसन्तस्येति दीर्घे उगिदचामिति नुमि उमो लोपे गोमान् तस् इति
 जातं तत्र हृत्प्रत्यायिति सलोपे संयोगान्तस्येति तलोपे च गोमान् ॥
 निद्रामः संत्यत्य अस्मिन् पेत्यत्र तदस्यास्त्यस्मिन्नितिमतुपि मुञ्जोपे उपो लोपे च नि-
 द्द्यम् यत् इति जातं तत्र तसौ मत्वर्थे इति सूत्रेण भसंशायां भत्रादसोः संप्रसा-
 रणमित्यनेन संप्रसारणे विदुस् मत् इति जातं तत्र अत्वसन्तस्येति दीर्घे उगिदचा-
 मिति नुमि उमो लोपे आदेशप्रत्यययोरिति सत्य परे हृत्प्रत्यायिति सलोपे सं-
 योगान्तस्येति तलोपे च विदुष्मान् ॥ श्रुतोऽस्वास्तीत्या तदस्यास्त्यस्मिन्निति
 मतुपि गुणवचनेभ्यो मतुपोलुगिष्ट इति मतुपो लुकि विभक्तौ च श्रुः ॥ एव
 श्रुः पटः ॥ चूडास्यास्तीत्यत्र प्राणिस्थादातो लजन्यतरस्यामिति ऋषि
 चूडाः ॥ परो मतुपि मादृपथायाश्च भतोऽन्याऽथवादिभ्य इति मत्वर्थे वकारे वृते

पिच्छिलः पिच्छवान् ॥ दन्त उन्नत उरच् ॥१२॥१०६॥ उन्नता दन्ताः सन्त्यस्य
 दन्तुरः ॥ केशाद्योऽन्यतरस्याम् ॥१२॥१०९॥ केशवः केशी केशिकः केशवान् ।
 (अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते) मणिवः । (अर्णसो लोपश्च) अर्णवः ॥ अत इनिठनौ ॥१२॥
 ११५॥ दण्डी दण्डिकः ॥ व्रीह्यादिभ्यश्च ॥१२॥११६॥ व्रीही व्रीहिकः ॥ अस्मा-
 यामेधासजो विनिः ॥१२॥१२१॥ यशस्वी यशस्वान् मायावी मेधावी स्रग्वी ॥
 वाचो गिमनिः ॥१२॥१२४॥ वाग्मी ॥ अर्शआदिभ्योऽच् ॥१२॥१२७॥ अ-
 र्शोऽस्य विद्यते अर्शसः । आकृतिगणोऽयम् ॥ इति मत्वर्थीयाः ॥*॥ प्राग्दिशो वि-
 भक्तिः ॥१२॥११॥ दिक्शब्देभ्य इत्यतः प्राग्बक्ष्यमाणाः प्रत्यया विभक्तिसंज्ञाः स्युः ॥*॥
 अथ स्वार्थिकाः ॥ किं सर्वनामबहुभ्योऽद्यादिभ्यः ॥१२॥१२॥ किमः सर्वनामो
 बहुशब्दाच्चेति प्राग्दिशोऽधिक्रियते ॥ पञ्चम्यास्तसिल् ॥१२॥७॥ पञ्चम्यन्तेभ्यः कि-

लोमादीति सूत्रेणात्रापि पिच्छादित्त्वं इलचि भत्वे भत्वादलोपे च पिच्छिलः ॥ मत्पि
 पिच्छवान् ॥ उन्नता दन्ताः सन्त्यस्येत्यत्र दन्तउन्नत उरच् इति उरचि भत्वे भत्वादलोपे
 च दन्तुरः ॥ केशाः सन्त्यस्येत्यत्र केशाद्योऽन्यतरस्यामिति वप्रत्यये केशवः पक्षे
 मत्पि केशवान् ॥ अत इनिठनौ इति इनि प्रत्यये केशी ॥ ठनि प्रत्यये ठस्येक इति
 ठस्थाने इकादेशे भत्वादलोपे संयोगे च केशिकः ॥ मणिरत्यास्तीत्यत्र अन्येभ्योऽपि दृश्यते
 इति वप्रत्यये मणिवः ॥ अर्णासि सन्त्यस्येत्यत्र अन्येभ्योऽपि दृश्यते इति वप्रत्यये अर्णसो
 लोपश्चेति सूत्रेण तकारलोपे च अर्णवः ॥ दण्डोऽस्यास्तीत्यत्र अत इनिठनौ इति इन्
 प्रत्यये भत्वे भत्वादलोपे इत्युपधादीर्घत्वे नलोपे च दण्डी ॥ ठनि प्रत्यये तु ठस्येक
 इति इकादेशे भत्वादलोपे संयोगे च दण्डिकः ॥ व्रीहयः सन्त्यस्येत्यत्र व्रीह्यादिभ्य-
 श्चेति सूत्रेण इनि प्रत्यये भत्वे भत्वादिकारलोपे उपधादीर्घे नलोपे च व्रीही ॥ ठनि प्र-
 त्यये तु ठस्येकादेशे भत्वे भत्वादिकारलोपे संयोगे च व्रीहिकः ॥ यशोऽस्यास्तीत्यत्र
 अस्मायामेधासजो विनिरिति सूत्रेण विनिप्रत्यये इकारलोपे सर्वनामस्थाने चा-
 संबुद्धाविति दीर्घे मुलोपे नलोपे च यशस्वी ॥ पक्षे तदस्यास्त्यस्मिन्निति मत्पि
 मादुपधायाश्च मतोर्वाऽयवादिभ्य इति मस्य वकारे अत्वसन्तस्येति दीर्घे
 उगिद्वां सर्वनामस्थाने इति नुमि उमो लोपे मुलोपे तकारत्व संयोगान्तस्येति
 लोपे यशस्वान् ॥ एवं मायावी मेधावी स्रग्वी ॥ वागस्यास्तीत्यत्र वाचो गिमनिरिति गिमि-
 प्रत्यये मुब्लोपे स्कोः संयोगाद्योरिति कलोपे तत्र सर्वनामस्थाने इत्युपधादीर्घे मुलोपे
 नलोपे वाग्मी अर्शोऽस्यास्तीत्यत्र अर्शआदिभ्योऽच् इत्यचि संयोगे च अर्शसः ॥
 इति मत्वर्थ्याः पूर्णाः ॥ कस्मादित्यत्र पञ्चम्यास्तसिल् इति तसिल् मुब्लोपे प्राग्दिशो

मादिभ्यस्त्वसित्वा स्यात् ॥ कु तिहोः । ७।२।१०४। किमः कुः स्यात्तादौ हादौ च
 विभक्तौ परतः । कुतः कस्मात् ॥ इदम् इश् ७।३।३। प्राग्विदशीये परे । इत् ॥
 अन् ७।३।५। एतद् प्राग्विदशीये । अनेकाल्त्रात्सर्वादेशः । अतः अमुतः यतः तव
 बहुवः । व्यादेस्तु द्वाभ्याम् ॥ पर्यभिभ्यां चा७।३।९। आभ्यां तसिल् स्यात् । प-
 रितः । सर्वत इत्यर्थः । अभितः । उभयत इत्यर्थः ॥ सप्तम्यास्त्रल् ७।३।१०। कुत्र
 यत्र सत्र बहुत्र ॥ इदमो हः ७।३।११। त्रलोऽपवादः । इह ॥ किमोऽत्
 ७।३।१२। वाग्रहणमपकृष्यते । सप्तम्यन्तात्किमोऽद्वा स्यात् पक्षे त्रल् ॥ क्वाति ।
 ७।२।१०५। किमः कादेशः स्यादति । क कुत्र ॥ इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते ।

विभक्तिरित्यनेन तसिलोऽपि विभक्तिसज्ञाया कुतिहोः इति सूत्रेण किम कादेशे तस्य
 क्त्वे रोप्रिसर्गे च कुत ॥ अस्मादित्यत्र पञ्चम्यास्तसिल् इति तसिलि मुन्लोपे इदम्
 तस् इति जात तत्र इदम् इश् इत्यनेन शित्वात् इदम्, सर्वस्य इशादेशे शकारलोपे
 च इत् ॥ एतस्मादित्यत्र पञ्चम्यास्तसिल् इति तसिलि मुन्लोपे एतदोऽन् इत्यनेन
 एतद् सर्वस्य अनादेशे नस्य ह्यलन्त्यमित्यनेनेत्सज्ञाया तस्य लोप इति लोपे तस्य रो रस्य
 विसर्गे च अत ॥ अमुष्मादित्यत्र पञ्चम्यास्तसिल् इति तसिलि मुन्लोपे अदस्
 तस् इति जात तत्र त्यदादीनाम इति अत्रे अद् अत्रस् इति जाते अतो गुणे इति
 पररूपे अदसोसेर्दाद्दुदोम इत्यनेन दकारोत्तरवर्त्यकारस्योकारे दकारस्य मकारे च
 कृते अमुत् ॥ यस्मादित्यत्र तसिलि त्यदादीनामित्यकारे अतोऽगुणे इति पररूपे
 च यत् ॥ एव तस्मादिति तत् ॥ बहोरिति बहुत । परीत्यव्ययात् पर्यभि-
 भ्यामित्यनेन तसिलि परित ॥ एवमभित ॥ कस्मिन् इत्यत्र सप्तम्यास्त्रल् इति
 त्रलि कुतिहोरिति किम कादेशे कुत्र ॥ यस्मिन्मित्यत्र सप्तम्यास्त्रल् इति त्रलि
 त्यदादीनाम इत्यकारे अतोऽगुणे इति पूर्वरूपे च यत् ॥ एव तत्र ॥ बहुध्विति
 बहुत्र ॥ अस्मिन् इत्यत्र त्रलि प्राप्ते इदमो ह इति हप्रत्यये इदम् ह इति जात इदम्
 इश् इति इशादेशे शलोपे च इह ॥ कस्मिन् इत्यत्र किमोऽत् इति अति मुन्लोपे
 तलोपे च किम् अ इति जात तत्र क्वातीति सूत्रेण किम कादेशे उपदेशेऽजनुना-
 सिक इत् इत्यनेन अकारस्येत्सज्ञाया लोपे सयोगे च क ॥ पक्षे त्रलि कुतिहोरिति
 किम कुत्वे च कुत्र ॥ सप्तम्यन्तित्यत्र इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते इति तसिलि मुन्लोपे
 तद् तस् भगानिति जात तत्र त्यदादीनाम इति अकारे अतो गुणे इति पररूपे तस्य
 रत्वे रस्य ल्त्वे च ततोभगान् ॥ एव त्रलि प्रत्यये तत्रभगान् ॥ एव त भगन्तमित्यत्र द्विती
 यान्तात्तसिलि ततोभगान् ॥ त्रलि च तत्रभगन्तम् ॥ सदीर्घाद्युरित्यत्र तसिलि
 यतोदीर्घात् ॥ त्रलि च तत्रदीर्घात् । सदेवाना प्रिय इत्यत्र इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते

५।३।१४। पञ्चमीसप्तमीतरविभक्तयन्तादपि तसिलादयो दृश्यन्ते । दक्षिणहणाङ्-
वदादियोग एव । स भवान् ततो भवान् तत्र भवान् । तं भवन्तम् ततो भवन्तम् तत्र-
भवन्तम् । एवं दीर्घान्युः देवानां प्रियः आयुष्मान् ॥ सर्वैकान्यकियत्तदः काले
दा ॥५।३।१५। सप्तम्यन्तेभ्यः कालार्थेभ्यः स्वार्थे दा स्यात् ॥ सर्वस्य सोऽन्यत-
रस्यां दि ॥५।३।१६। दादौ प्राग्दिशीघ्रे सर्वस्य सो वा स्यात् । सर्वस्मिन् काले सदा
सर्वदा अन्यदा कदा यदा तदा । काले किम् सर्वत्र देशे ॥ इदमोर्हित् ।
५।३।१६। सप्तम्यन्तात् काल इत्येव ॥ एतेतौ रथोः ॥५।३।१४। इदमशब्दस्य एत
इत इत्यादेशौ लो रेफादौ थकारादौ च प्राग्दिशीघ्रे परे । अस्मिन्काले एताहि । काले
किम् इह देशे ॥ अनद्यतनेर्हिलन्यतरस्याम् ॥५।३।२१। काहि कदा याहि यदा
ताहि तदा ॥ एतदः ॥५।३।१५। एत इत एतौ लो रेफादौ थकारादौ च प्राग्दिशीघ्रे ।
एतस्मिन्काले एताहि ॥ प्रकारवचने थात् ॥५।३।२३। प्रकारवृत्तिभ्यः किमादिभ्य-
स्थाल् स्यात् स्वार्थे । तेन प्रकारेण तथा यथा ॥ इदमस्थमुः ॥५।३।२४। थालो-
ऽपवादः (एतदोऽपि वाच्यः) अनेन एनेन वा प्रकारेण इत्थम् ॥ किमश्च ॥५।३।२५।

इति तसिलि ततो देवानां प्रियः ॥ त्रलि तत्रदेवानां प्रियः ॥ एवं स आयुष्मान्
इत्यत्र तसिलि ततआयुष्मान् ॥ त्रलि तत्रायुष्मान् ॥ सर्वस्मिन् काले इत्यत्र सर्वैकान्य-
कियत्तदः काले दा इत्यनेन दाप्रत्यये सुब्लोपे च सर्वदा इति जातं तत्र सर्वस्य
सोन्यतरस्यां दि इत्यनेन सर्वस्य सादेशे सदा ॥ पक्षे सर्वदा ॥ एवमन्यदा
कदा यदा तदा इत्यादीनि रूपाणि ॥ सर्वैकान्यकियत्तदः काले दा इति सूत्रेण
दाप्रत्यये कृते सुब्लोपे त्यदादीनाम इत्यकारे अतो गुणे इति पूर्वरूपे च भवन्ति ॥
सर्वस्मिन् देशे इत्यत्र कालाभावाद् दाप्रत्ययाभावे सप्तम्यास्त्रत् इति त्रलि सर्वत्र ॥
अस्मिन् काले इत्यत्र इदमोर्हित् इति हिलि सुब्लोपे च इदम् हिन् इति जातं तत्र
एतेतौ रथोरित्यनेन इदम एतादेशे एताहि ॥ अस्मिन् देशे इत्यत्र कालत्राभावात् हिन्
प्रत्ययाभावे इदमो इ इति हप्रत्यये इदम इत् इत्यनेन इदम इशादेशे शकारलोपे च
इह देशे ॥ अस्मिन्काले इत्यत्र अनद्यतनेर्हिलन्यतरस्यामित्यनेन हिलि किम् हि
इति जातं तत्र किमः क इति किमः कादेशे काहि ॥ पक्षे दाप्रत्यये कदा ॥ एवं
याहि यदा ताहि तदा ज्ञेयानि ॥ एतस्मिन् काले इत्यत्र अनद्यतनेर्हिलन्य-
तरस्यामित्यनेन हिलादेशे सुपो लोपे एतद इत्यनेन एतद एतादेशे च एताहि ॥ तेन
प्रकारेणेत्यत्र प्रकारवचने थात् इत्यनेन थालि सुब्लोपे त्यदादीनाम इत्यने
अतोऽगुणे पररूपे तथा ॥ अनेन प्रकारेणेत्यत्र इदमस्थमुरिति धनौ सुब्लोपे इदम्
धम् इति जातं तत्र एतेतौ रथोरित्यनेनात्र थपरत्वादिदम इतादेशे इत्थम् ॥ एवं एतेन
प्रकारेणेत्यत्र एतदोरपि वाच्य इत्यनेन धनौ इतादेशे च इत्थम् ॥ केन प्रकारेण

केन प्रकारेण कथम् ॥ इति प्राग्दिशीयाः ॥ * ॥ अतिशायने तमविष्टानौ । ५।३।५५।
 अतिशयविशिष्टार्थवृत्तेः स्वर्णं एतो स्तः । अयमेवामतिशयेनाह्य आह्यतमः । लघुतमो
 लघिष्ठः ॥ तिष्ठश्च । ५।३।५६। तिष्ठन्तादतिशये खोले तमप् स्यात् । तरप्तमपौ
 घः । १।१।२२। ण्वौ घसंज्ञौ स्तः ॥ किमेत्तिष्ठव्यपघादाम्बद्रव्यप्रकर्षे ।
 ५।४।११। किम् एदन्तात्तिष्ठोऽव्ययाच्च यो घस्तदन्तादामुः स्यात् तु द्रव्यप्रकर्षे ।
 किन्तमाम् । प्राहेतमाम् पचतितमाम् उच्चैरतमाम् । द्रव्यप्रकर्षे तु उच्चैस्तमस्तरः ॥
 द्विचचनविभज्योपपदे तरवीयसुनौ । ५।३।५७। द्वयोरेकस्यातिशये वि-
 भक्तव्ये चोपपदे सुप्तिष्ठन्तादेतो स्तः पूर्वयोरपवाद्ः । अयमनयोरतिशयेन लघुर्लघुतरः
 लघीयान् । उदीच्याः प्राच्येभ्यः पटुतराः पटीयास्तः ॥ प्रशस्यस्य श्रः । ५।३।६०।
 लस्य श्रादेशः स्वादजायोः परतः ॥ प्रकृत्यैकाच् । ५।४।१६३। इष्टादिष्वेकान् प्र-
 कृता स्यात् । श्रेष्ठः श्रेयान् ॥ ज्य च । ५।३।६१। प्रशस्यस्य ज्यादेशः स्वादिष्टेयसोः ।

इत्यत्र किमश्चेति सूत्रेण धर्मो मुत्रलोपे किमः क इति कादेशे च कथम् ॥ इति प्रा-
 ग्दिशीयविभक्तिप्रत्यया समाप्ता ॥ अतिशयेन जात्य इत्यत्र अतिशायने तमविष्टानौ
 इति सूत्रेण तमपि मुत्रलोपे विभक्तौ च आह्वतम ॥ एवमतिशयेन लघु लघुतम ॥
 इष्टनि तु भव्ये टेरित्यनेन टिलोपे छविष्ट ॥ अतिशये किमित्यत्र अतिशायने तम-
 विष्टानौ इति तमपि किम् तमप् इति जात तत्र तरप्तमपौ घ इति तमपौ घसज्ञाया
 किमेत्तिष्ठव्यपघादाम्बद्रव्यप्रकर्षे इत्यनेन अनौ अकः स्रवणं इति दीर्घे
 कित्तमाम् ॥ एव प्राहेतमाम् । अतिशयेन पचतीत्यत्र तिष्ठश्चेति सूत्रेण तमपि तरप्तम
 पौ घ इति घसज्ञाया किमेत्तिष्ठव्यपघादाम्बद्रव्यप्रकर्षे इति आमुप्रयये उकार
 लोपे पचतितमाम् ॥ उच्चैस्तमाम् उच्चैस्तमस्तरित्यत्र सूत्रे अद्रव्यप्रकर्ष इत्युक्त्या-
 दामुप्रत्ययाभावे उच्चैस्तम ॥ अयमनयोरतिशयेन लघुरित्यत्र द्विचचनविभज्योपप-
 दे तरवीयसुनौ इति सूत्रेण तरपि मुत्रलोपे पलोपे विभक्तौ च लघुतर ॥ ईयसुनि
 उनो लोपे मुत्रलोपे च लघु ईयस् इति जात तत्र टेरिति सूत्रेणोकारलोपे अत्वसन्तस्येति
 दीर्घे लघीयास्त इति जात तत्र उगदिच्चाभिति गुमि उमो लोपे लघीयान् स् र् इति
 जात तत्र हृल्लघ्याच्भ्य इति सलोपे संयोगान्तस्येति सलोपे च उघायान् ॥ एव
 पटीयास्त ॥ अतिशयेन प्रशस्य इत्यत्र अतिशायने तमविष्टानौ इति इष्टनि प्रशस्य
 इष्ट इति जाते प्रशस्यस्य श्र इति प्रशस्यस्य श्रादेशे श्र इष्ट इति जात तत्र टेरिति सूत्रेण
 टिलोपे प्राप्ते प्रकृत्यैकाच् इति सूत्रेण प्रकृतिभावे गुणे च श्रेष्ठ ॥ एव द्वयोर्मध्ये प्र-
 शस्य इत्यत्र द्विचचनविभज्योपपदे तरवीयसुनौ इति ईयसि प्रशस्यस्य श्र
 इति श्रादेशे टेरिति टिलोपे प्राप्ते प्रकृत्यैकाच् इति लोपाभावे गुणे च श्रेयस् इति
 जात तत्र प्रथमैकवचने सौ अत्वसन्तस्येति दार्ध उगदिच्चाभिति गुमि उमो लोपे

ज्येष्ठः ॥ ज्यादादीयसः । ६।४।१६०। आदेः परस्य । ज्यायान् ॥ बहोर्लोपो
 भू च बहोः । ६।४।१६८। बहोः पर्योरिष्टेमेयसोर्लोपः स्याद्बहोश्च भूरादेशः । भूमा ॥
 इष्टस्य यिद् च । ६।४।१६९। बहोः परस्य इष्टस्य लोपः स्याद्यिडागमश्च । भूयिष्ठः ॥
 विन्मतोर्लुक् । ६।३।६६। विनो मत्पुश्च लुक् स्याद्विष्टेयसोः । अतिशयेन स्रग्वी स्रजिष्ठः ।
 स्रजीयान् । अतिशयेन त्रग्वान् त्रचिष्ठः त्रचीयान् ॥ ईपदसमासौ कल्पवृक्षदेश्यदे-
 शीयरः । ६।३।६७। ईपदूनां विद्वान् विद्वत्कल्पः । विद्वद्देश्यः विद्वद्देशीयः पचतिक-
 ल्पम् ॥ विभाषामुपो बहुश्च पुरस्तात् ॥ ६।३।६८। ईपदसमाप्तिविशिष्टेऽर्थे सु-

हल्ङ्याच्भ्य इति सलोपे संयोगान्तस्येति सलोपे च श्रेयान् ॥ अति-
 शयेन प्रशस्य इत्यत्र अतिशायने तमविष्टनौ इति इष्टनि नकारलोपे ज्यञेति
 सूत्रेण प्रशस्यस्य ज्यादेशे आद्गुण इति गुणे च ज्येष्ठः ॥ द्वयोर्मध्ये प्रशस्य इत्यत्र
 द्विवचनविभजोपपदेतरवीयसुनौ इत्यनेन ईयमुनि उकारनकारयोर्लोपे
 ज्यञेति प्रशस्यस्थाने ज्यादेशे ज्यादादीयस इति सूत्रेण अलोन्त्यपरिभाषानुसा-
 रादन्यस्य सकारस्य आदादेशः प्राप्तः परं त्यादेः परस्येत्तनेनादेरिकारस्याकारदेशे अकः
 सवर्णे इति दीर्घत्वे च ज्यायस् इति जातं तत्र अत्वसन्तस्येति दीर्घे उगिदच्चा-
 मिति नुमि उमो लोपे ज्यायान् स् स् इति जातं तत्रान्त्यसकारस्य हल्ङ्याचिति लोपे
 संयोगान्तस्येति उपान्त्यसकारलोपे च ज्यायान् ॥ अतिशयेन बहुरित्यत्र पृथ्यादि-
 भ्य इमनिञ्जेति सूत्रेण इमनिञि बहु इमन् इति जातं तत्र बहोर्लोपो भू च
 बहोरिति सूत्रेण ह्रस्व इकारलोपे बहुस्थाने भू इत्यादेशे च जाते भूमन् इति जातं तत्र
 सौ सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ इति दीर्घे हल्ङ्याचिति सकारलोपे नलोपः
 प्रातिपदिकान्तस्येति नलोपे च भूमा ॥ पक्षे द्विवचनविभज्येति ईयमुनि
 उनो लोपे बहु ईयस् इति जातं तत्र बहोर्लोपो भू च बहोरिति सूत्रेण ईयस ईकारलोपे
 बहुस्थाने भू इत्यादेशे च भूयस् इति जातं अत्वसन्तस्येति दीर्घे उगिदच्चा मिति नुमि
 उमो लोपे सकारयोर्लोपे च भूयान् ॥ अतिशयेन बहुरित्यत्र अतिशायने तमवि-
 ष्टनौ इति इष्टनि इष्टस्य यिद् चेति सूत्रेण इष्टन इकारलोपे बहोः स्थाने भू इत्यादेशे
 यिष्टि च भूयिष्ठः ॥ अतिशयेन स्रग्वीत्यत्र अतिशायने तमविष्टनौ इति इष्टनि
 स्रग्वी इष्ट इति जातं तत्र विन्मतोर्लुक् इति विनो लोपे संयोगे च स्रजिष्ठः ॥ पक्षे
 द्विवचनविभज्येति ईयमुनि उनो लोपे विन्मतोर्लुगिति विनो लोपे स्रजीयान् एवं
 त्रचिष्ठः त्रचीयान् ॥ ईपदूनां विद्वान् इत्यत्र ईपदसमासौ कल्पवृक्षदेश्यदेशीयर इत्य-
 नेन कल्पपि सुव्लोपे विद्वत्कल्प इति वसुसंस्तुध्वंसवनुडुहां द् इति सत्य दत्वे स्ररि-
 चेति दत्त्व ते च विद्वत्कल्पः ॥ एवं देवप्रत्यये विद्वद्देश्यः देशीयष्टि प्रत्यये च विद्वद्देशीयः ॥
 एवं किञ्चिदूनं पचतीत्यत्र कल्पपि प्रत्यये पचतिकल्पम् ॥ ईपदूः पटुरित्यत्र विभाषा

यन्ताद्बहुज्वा स्यात्स च प्रागेव न तु परतः । ईपदूनः पदुर्वहुपदुः पटुकल्पः । सुपः किम् ।
 यजतिक्ल्पम् ॥ प्रागिवात्कः । १५३।७०। इवे प्रतिकृतावित्यतः प्राकाधिकारः ॥
 अव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक्टेः । १५३।७१। कापवादः । तिङ्श्लेषेऽनुवर्तते ॥ अ-
 ज्ञाते । १५३।७३। कस्यायमश्वोऽश्वकः उचकैः नीचकैः सर्वकैः ॥ कुत्सिते । १५३।७४।
 कुत्सितोऽश्वोऽश्वकः ॥ कियत्तदोर्निर्धारणे द्वयोरेकस्य डतरच् । १५३।९२।
 अनयोः कतरो वैष्णवः । यतरः ततरः ॥ वा बहूनां जातिपरिप्रश्ने डतमच् ।
 १५३।९३। बहूनां मध्ये एकस्य निर्धारणे डतमच्चा स्यात् । जातिपरिप्रश्न इति प्रत्या-
 ख्यातमाकरे । कतमो भवतां कठः । यतमः ततमः । वाप्रहणमकजर्थम् । यकः सकः ॥
 इति प्रागिवीयाः ॥ * ॥ इवे प्रतिकृतौ । १५३।९६। कन्स्यात् । अश्व इव प्रतिकृ-
 तिरश्वकः । सर्वप्रातिपदिकेभ्यः स्वार्थे कन् । अश्वकः ॥ तत्प्रकृतवचने मयद् ।
 १५४।२१। प्राचुर्येण प्रस्तुत प्रकृतं तस्य वचनं प्रतिपादनम् । भावे अधिकरणे वा ल्युट् ।
 आद्ये प्रकृतमन्नमन्नमयम् । अपूपमयम् । द्वितीये तु अन्नमयो यज्ञः । अपूपमयं पर्व ॥
 प्रजादिभ्यश्च । १५४।३८। अण् स्यात् । प्रज्ञ एव प्राज्ञः । प्राज्ञी स्त्री । दैवतः वा-

सुपो बहुच् पुरस्ताच्च इति सूत्रेण पटुशब्दात्पुरस्ताद्बहुचि प्रत्यये बहुपटु ॥ पक्षे
 कल्पपि पटुकल्प ॥ यजतिकल्पमित्यत्र सुवन्तत्वाभासाद्बहुच्यलयाभासः ॥ कस्यायमश्व इत्यत्र
 अज्ञाते इति सूत्रेण कप्रत्यये सुबुलोपे विभक्ती च अश्वक ॥ उच्चैरित्यत्र अव्ययसर्व-
 नाम्नामकच्प्राक्टेः इति टे. पूर्वमकचि उचकैः ॥ एव नीचकैः ॥ सर्वकैरित्यत्र सर्व-
 नाम्नात्वात् टे पूर्वमकचि सर्वकैः । कुत्सितोऽश्व इत्यत्र कुत्सिते इत्यनेन कप्रत्यये अश्वक ॥
 अनयो क इत्यत्र कियत्तदोर्निर्धारणे द्वयोरेकस्य डतरच् इति डतरचि
 सुबुलोपे च किं डतरच् इति जातं तत्र भवेत्ककारोत्तरस्य इन्भागस्य लोपे चुट्ट इति डस्य
 हलन्त्यमिति चस्य चेतसज्ञाया तस्य लोप इति तयोर्लोपे विभक्ती च कतरः ॥ एत-
 मनयोर्य इति यतर ॥ अनयो स इति ततर ॥ एषा मध्ये क इत्यत्र वा बहूनां जा-
 तिपरिप्रश्ने डतमच् इति डतमचि सुपोलोपे किं डतमच् इति जातं तत्र उच्योर्लोपे
 भवेत् भद्राङ्गिलोपे च वतमः ॥ एवमेषा मध्ये य इति यतमः ॥ एवमेषा मध्ये स इति
 ततमः ॥ पक्षे अव्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्टेः इति सूत्रेण अकचि यकच्
 अत् इति जातं तत्र हलन्त्यमिति चस्य उपदेशेऽजनुनासिकइदिति ककारोत्तर-
 वर्त्यकारस्य चेतसज्ञाया तस्य लोप इति तयोर्लोपे यक् अ इत्यनशिष्ट सयोगे विभक्ती च
 यक । सक । इति प्रागिवीया ॥ अश्व इव प्रतिकृतिरित्यत्र इवेप्रतिकृतौ इति कनि
 नलोपे विभक्ती च अश्वक ॥ अश्व एव इत्यत्र सर्वप्रातिपदिकेभ्यः स्वार्थे कन्
 इति कनि अश्वक ॥ प्रकृतमन्नमित्यत्र तत्प्रकृतवचने मयद् इति मयटि टलोपे
 विभक्ती च अन्नमयम् ॥ एवमपूपमयम् ॥ अन्नमयो यज्ञः ॥ प्रज्ञ एव इत्यत्र प्रज्ञादि-

न्धवः ॥ बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् । ५।४।४२। बहुनि ददाति बहुशः
 अल्पशः । (आद्यादिभ्यस्तसेरुपसंख्यानम्) आदौ आदितः मध्यतः अन्ततः पार्श्वतः ।
 आकृतिगणोऽयम् । स्वरेण स्वरतः वर्णतः ॥ कृभ्वस्तियोगे संपद्यकर्तरि च्विः ।
 ५।४।५०। (अभूततद्वाव इति वक्तव्यम्) विकारात्मतां प्राप्नुवतां प्रकृतौ वर्तमानाद्विकार-
 रशब्दात्सार्थं च्विर्वा स्यात्करोत्यादिभिर्योगे ॥ अस्य च्वौ । ७।४।३२। अवर्णस्य ई-
 त्स्यात् च्वौ । वेलोपे ऋयन्तत्वादव्ययत्वम् । अकृष्णः कृष्णः संपद्यते तं करोति कृष्णी-
 करोति ब्रह्मीभवति गङ्गीस्यात् । (अव्ययस्य च्वावीत्वं नेति वाच्यम्) दोषाभूतमहः
 दिवाभूता रात्रिः ॥ विभाषा साति कात्स्न्ये ॥ ५।४।५२। च्विविपये साति वा
 स्यात्साकल्ये ॥ सात्पदाद्योः । ८।३।११। सस्य पत्नं न स्यात् । दधि सिञ्चति । कृत्स्नं
 शस्त्रमग्निः संपद्यतेऽभिसाद्भवति ॥ च्वौ च । ७।४।२६। च्वौ च परे पूर्वस्य दीर्घः स्यात् ।
 अप्रीभवति ॥ अव्यक्तानुकरणाद् द्वयजवरार्थादनितौ ङाच् । ५।४।५७।
 द्वयचोऽवरं द्वयजवरं न्यूनं न तु ततो न्यूनमनेकाजिति यावत्तादृशमर्थं यस्य तस्माद्वाच्
 स्यात् कृभ्वस्तिभिर्योगे । (ङाचि विवक्षिते द्वे बहुलम्) इति ङाचि विवक्षिते द्वित्वं (नित्य-
 माप्रेक्षिते ङाचीति वक्तव्यम्) ङाच्परं यदाप्रेक्षितं तस्मिन्परे पूर्वपरयोर्वर्णयोः पररूपं
 स्यात् । इति पकारतकारयोः पकारः । पटपटाकरोति । अव्यक्तानुकरणात्किम् । ईपत्क-

भ्यश्चेल्लिङ्गि वृद्धी भवे भवादकारलोपे प्राङ् ॥ देवता एव दैवत इत्यत्राप्यङ्गि भवे भवा-
 दालोपश्च भवति । बहुनीत्यत्र बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्यामित्यनेन शसि
 बहुशः ॥ एवमल्पशः ॥ आदौ इत्यत्र आद्यादिभ्यस्तसेरुपसंख्यानम् इत्यनेन
 तसि आदितः ॥ एवं मध्यतः पार्श्वतः पृष्ठतः स्वरतः ॥ वर्णत इत्यत्र आकृतिगण-
 त्वात्तसिर्भवति । अकृष्णं करोतीत्यत्र कृभ्वस्तियोगे संपद्यकर्तरि च्विरित्यनेन च्वौ
 कृष्ण च्वि इति जातं चकारेकारवकाराणां लोपे कृष्ण इत्यवशिष्टं तत्र अस्य च्वौ इत्यनेन
 ष्णकारोत्तरस्वर्लकारस्य ईकारे कृष्णीकरोति ॥ एवं ब्रह्मीभवति ॥ गङ्गीस्यात् ॥
 दोषाभूतमहः दिवाभूतारात्रिरित्यत्र अस्य च्वौ इत्यनेन अवर्णस्य ईत्वे प्राप्तेऽपि
 अव्ययस्य च्वावीत्वं नेति वाच्यमिति वार्तिकेन नेत्वम् । दधि सिञ्चति इत्यत्र
 सस्य आदेशप्रत्यययोरिति पदे प्राप्ते सात्पदाद्योरिति निषेधः ॥ कृत्स्नं शस्त्रं
 अग्निः संपद्यते इत्यत्र कृभ्वस्तियोग इति च्वौ चकारेकारेकाराणां लोपे विभाषा
 साति कात्स्न्ये इति सातिप्रत्यये अग्निसात् ॥ पटकरोतीत्यत्र अव्यक्तानुकरणा-
 द्वयजवरार्थादनितौ ङाच् इति ङाचि पटत् ङाच् इति जातं तत्र ङाचि बहुलं द्वे
 भवत इति द्वित्वे पटत् पटत् करोतीति जातं नित्यमाप्रेक्षिते ङाचीति वक्तव्य-
 मिति वार्तिकेन पूर्वपटत्संबन्धिनि तकारे पररूपतां प्राप्ते पट पटत् ङा करोतीति जातं
 तत्र द्वित्वाङ्गिलोपे संयोगे च पटपटाकरोति ॥ ईपत्करोतीत्यत्र अव्यक्तानुकरणात्त्वामावात्

रोति । द्वाजयथाभोरितम् । अजरोति । अषरोति त्रिम् । सरद्वगाम्नाकरोति । अनिकी
 किम् । पटिदिक्करोति ॥ इति षडित्याः ॥

॥ अथ स्त्रीप्रत्ययप्रकरणम् ॥

त्रियाम् । १४।१।३। अधिरामोऽयं ममभोनामिति यावत् ॥ अजाद्यतष्टाप् । १४
 ।१।४। अजादीनामपान्तात्स्य च यावत्सं यत्सोऽनं सत्र सोऽयं टाप्स्यात् । अजा षड्का
 अथा षट्का मृषिका वाद्य यत्ना होदा मन्दा विलाता नेमा गद्गा गर्षा इत्यादि ॥ उ-
 गितश्च । १४।१।६। उगित्वात्त्राविपदिकाभियां ङीप्स्यात् । भवन्ती पचन्ती ॥ टि-
 ढ्वाणञ्ठयसज्दमञ्चमात्रचूतयपृठक्ठञ्चक्यफरपः । १४।१।१६। अनुपम-
 जनें यद्विदादि तदन्तं यद्दन्तं प्रातिपदिकं एतः मियां ङीप्स्यात् । पुरुषा । नदन्
 नदी । देवद् देवी । सौपर्ण्यो ऐन्द्रो औत्सी ऊरुद्वयसो ऊरुद्रो ऊरुमारी पयतयी
 आनिकी प्रास्थिकी लाणिकी यादसी इत्यां । (नञ्प्रत्ययान्तात्तुनानामुप-

न टाच् ॥ अचरोतीत्यत्र एवाप्यत्र टाच् पटिनि फतोनि इत्यत्र इतिप्रत्ययान् टाच् । ङी
 श्रीनत्तद्वृत्तिकेसत्रष्टपाक्यरट्टीपट्टसयमानायां प्रयोगनगिमाडायां तद्विनाः पूर्वाः ॥ ॥

श्रीकेशरमोहेशाद्यप्रत्ययानुशासनयोः ॥

टपाक्यउताश्रेयः फलानि षट्तादिसन् ॥ १ ॥

अजा इत्यत्र अजाद्यतष्टाप्ति टापि टपयोर्लोपे भन्नादकारश्रेये सयोगे च अजा ॥
 एम् । एडका । अथा । षट्का । मृषिका । वाद्य । वना । होदा । मन्दा । मृशयता । अह्लो
 शब्दा अजाद्यतष्टाप् इति टापि टपयोर्लोपे भन्नादलोपे संयोगे च हृने सिद्धा भवन्ति ।
 भन्नादन्दात् उगितश्चेतिङीपि टपयोर्लोपे शष्ठयनोर्नित्यमिति जुमि टमो ङीपे
 भवन्ती ॥ एवं पचत्सन्दात् उगितश्चेति ङीपि शष्ठयनोर्नित्यम् इति जुमि पच-
 न्ती । कुरपु चरतीत्यत्र टिढ्वाणञ्चिति मूत्रेण टित्वाङ्गीपि टपयोर्लोपे भन्नादलोपे
 सयोगे च कुरचय ॥ एत नदद्वशब्दाद्विवाङ्गीपि नदी ॥ देवद्वशब्दात् टित्वात् ङीपि
 देवी ॥ सौपर्ण्यशब्दात् दान्तमद्वीपि सौपर्ण्यी ॥ ऐन्द्रशब्दात् अण्णन्तत्वाद् ङीपि ऐन्द्री ॥
 औत्सशब्दात् अजन्तत्वाद् ङीपि औत्सी । द्वयसप्रत्ययान्तात् ऊरुद्वयसशब्दात् ङीपि ऊर-
 द्वयसी ॥ दमञ्च प्रत्ययान्तात् ऊरुद्वयशब्दात् ङीपि ऊरुद्वयी ॥ मात्रचूतयान्तात् ऊरुमार्-
 शब्दात् ङीपि ऊरुमारी ॥ तपप्रत्ययान्तात् पयतयशब्दात् ङीपि पयतयी ॥ ठञ्प्रत्ययान्-
 तादाक्षिकशब्दात् ङीपि आक्षिकी ॥ ठञ्प्रत्ययान्तात् प्रास्थिकशब्दात् ङीपि प्रास्थिकी ॥ कञ्
 प्रत्ययान्तात् लाणिकशब्दात् ङीपि लाणिकी ॥ कञ् प्रत्ययान्तात् यादशशब्दात्
 ङीपि यादसी ॥ कर्प्रत्ययान्तात् श्वरशब्दात् ङीपि श्वरी ॥ नञ्प्रत्ययान्तात्

संख्यानम्) स्त्रीणी पौंस्त्री शाक्तीकी आह्वयङ्करणी तरुणी तलुनी ॥ यव्यञ्च १४१११३।
 यवन्तात् स्त्रियां ङीप्स्यात् अकारलोपे कृते ॥ हलस्तद्धितस्य १४१११५०। हलः प-
 रस्य तद्धितवकारस्योपधाभूतस्य लोप इति परे । गार्गी ॥ प्राचां ष्फ तद्धितः १४
 ११७। यवन्तात् ष्फो वा स्यात् स च तद्धितः ॥ पिद्गौरादिभ्यश्च १४११४१।
 पिद्गो गौरादिभ्यश्च ङीप्स्यात् । गार्ग्यायणी नर्तकी गौरी अनडुही अनडुही । आकृति-
 गणोऽयम् ॥ वयसि प्रथमे १४११२०। प्रथमवयोवाचिनोऽदन्तात्स्त्रियां ङीप् स्यात् ।
 कुमारी ॥ द्विगोः १४११२१। अदन्ताद्द्विगोर्ङीप्स्यात् । त्रिलोकी । अजादित्वात्त्रिफला
 त्र्यनीका सेना ॥ वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः १४११३१। वर्णवाची योऽनुदा-
 त्तान्तस्योपधस्तदन्तादनुपसर्जनात्प्रातिपदिकाद्वा ङीप् तकारस्य नकारादेशश्च । एता गनी ।
 रोहिता रोहिणी ॥ वोतो गुणवचनात् १४११४४। उदन्ताद्गुणवाचिनो वा ङीप्स्यात्

वार्तिकेन नञ्प्रत्ययान्तात्स्त्रैणशब्दात् ङीपि स्त्रीणी ॥ नञ्प्रत्ययान्तार्पिकशब्दात् ङीपि पौंस्त्री ॥
 ईकक्प्रत्ययान्तात् शाक्तीकशब्दात् ङीपि शाक्तीकी ॥ ख्युनप्रत्ययान्तात् आह्वंकरणशब्दात्
 ङीपि आह्वंकरणी ॥ तरुणशब्दात् ङीपि तरुणी । एवं तलुनी ॥ तरुणतलुनशब्दाभ्यां
 वयसि प्रथमे इति सूत्रोपरि वयस्य चरम इति वाच्यमिति ङीपि प्राप्ते तं वाधित्वा
 गौरादिगणपाठात् ङीपि प्राप्ते तमपि वाधित्वा ङीपैव भाव्यमित्येतदर्थं नञ्कञ् इति वार्तिके
 तरुणतलुनयोर्ग्रहणम् । गार्गी इत्यत्र गार्ग्यशब्दात् यञश्चेति सूत्रेण ङीपि मसंज्ञायामकारलोपे
 गार्ग्य ई इति जातं तत्र हलस्तद्धितस्येति सूत्रेण यकारलोपे संयोगे च गार्गी ॥ गार्ग्याय-
 णीत्यत्र गार्ग्यशब्दात् प्राचां ष्फ तद्धित इति सूत्रेण ष्फप्रत्यये षः प्रत्ययस्येति
 ष्येत्संज्ञायां तस्य लोप इति लोपे आयनेयीनीति सूत्रेण फस्थाने आयनादेशे
 नस्य णत्वे गार्ग्यायण इति जातं तत्र पिद्गौरादिभ्यश्चेति ङीपि उपयोलोपे भत्वे
 भत्वादलोपे च गार्ग्यायणी ॥ नर्तकशब्दात् पिद्गौरादिभ्यश्चेति ङीपि उपयोलोपे
 भत्वे भत्वादलोपे च नर्तकी ॥ एवं गौरशब्दाद् ङीपि गौरी ॥ अनडुहशब्दात् अनडुह-
 शब्दस्याम् ङीपि वा वाच्य इति वार्तिकेन आसि इको यणच्येति यणि गौरा-
 दिभ्यश्चेति ङीपि च अनडुही ॥ पक्षे अनडुहशब्दात् ङीपि अनडुही ॥ कुमारशब्दात्
 वयसिप्रथमे इति ङीपि भत्वादलोपे कुमारी ॥ त्रयाणां लोकानां समाहारस्त्रिलोकी
 इत्यत्र त्रिलोकशब्दात् द्विगोरिति सूत्रेण ङीपि भत्वादलोपे त्रिलोकी ॥ त्रिफला ।
 त्र्यनीका इत्यत्र द्विगोरिति सूत्रेण ङीपि प्राप्तेपि अजादिगणे त्रिफलात्र्यनीकाशब्दयोः
 पाठात् अजाद्यतष्टाप् इति टापि त्रिफला । त्र्यनीका । एनी इत्यत्र एतच्छब्दात् वर्णा-
 दनुदात्तात्तोपधात्तो नः इति ङीपि तकारस्थाने नकारे भत्वादलोपे संयोगे च
 एनी ॥ पक्षे अजाद्यतष्टाप् इति टापि एता ॥ एवं रोहितशब्दात् ङीपि तकारस्थाने
 नकारे नस्य णत्वे रोहिणी पक्षे टापि रोहिता ॥ मृदुशब्दात्वोतो गुणवचनात् इति

मृद्वी मृदुः ॥ ब्रह्मादिभ्यश्च ।४।१।४५। एभ्यो वा डीप्स्यात् । ब्रह्मी बहुः । (कृदि-
कारादक्तिनः) रात्रिः रात्री । (सर्वतोऽक्तित्रर्थादित्येके) शकटी शकटिः ॥ **पुंयोगा-
दाख्यायाम् ।४।१।४८।** या पुमात्पुं पुंयोगात्स्त्रियां वर्तते ततो डीप् । गोपस्य स्त्री
गोपी । (पालकान्ताज्ञ) गोपालिका अश्वपालिका ॥ **प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्यात्**
इदाप्यसुपः ।७।३।४४। प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्याकारस्येकारः स्यादापि स आप्तुपः
परो न चेत् । सविका कारिका । अतः किम् । नौका । प्रत्ययस्थात्किम् । शक्तोर्ताडि
शका । असुपः कित् । बहुपरिव्राजका नगरी । (सूर्यादेवतायां चाञ्चान्यः) सूर्यस्य स्त्री
देवता सूर्या । देवतायां किम् (सूर्यागस्त्ययोश्छे च इयां च) यलोपः । सूरी कुन्ती
मानुषीयम् ॥ **इन्द्रवरुणभयशर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुलाचार्या-
णामानुक् ।४।१।४९।** एषामानुगागमः स्यात् डीप् च । इन्द्रस्य स्त्री इन्द्राणी वरु-
णानी भवानी शर्वाणी रुद्राणी मृडानी । (हिमारण्ययोर्महत्त्वे) महद्भिर्भं हिमानी ।

सूत्रेण डीपि इको यणच्येति यणि ॥ मृद्वी पक्षे मृदुः ॥ बहुशब्दात् ब्रह्मादिभ्य-
श्चेति डीपि ङपयोर्लोपे यणि च ब्रह्मी पक्षे बहुः ॥ रात्रिशब्दात्कृदिकारादक्तिन इति
सूत्रेण डीपि भ्वादिकारलोपे रात्री पक्षे रात्रिः ॥ शकटिशब्दात् सर्वतोऽक्तित्रर्था-
दित्येके इति वार्तिकेन डीपि भ्वादिकारलोपे शकटी ॥ पक्षे शकटिः ॥ गोपस्य स्त्री
इत्यत्र पुंयोगादाख्यायामिति सूत्रेण गोपशब्दात् डीपि भ्वादिकारलोपे गोपी ॥
गोपालकस्य स्त्री इत्यत्र पुंयोगादाख्यायामिति डीपि प्राप्ते पालकान्ताज्ञेति
निषेधे अजायतष्टाप् इति टापि अकारलोपे प्रत्ययस्थात्कादिति सूत्रेण क-
कारोत्तरवर्त्यकारस्थाने इकारे कृते गोपालिका ॥ एवमश्वपालिका ॥ सर्व-
कशब्दात् अजायतष्टाप् इति टापि अकारलोपे प्रत्ययस्थात्कात् इति कपूर्वस्य
पकारोत्तरवर्त्यकारस्य इकारे सविका ॥ एन कारकशब्दाद्यपि कारिका ॥ प्रत्ययस्था-
त्कादिति सूत्रे अत इति नापठिष्यश्चेदाचार्यास्तर्हि नौका इत्यत्र कपूर्वस्य औकारस्यापि
स्थाने इकारप्राप्तिः समभविष्यत् । प्रत्ययस्थात्कादित्यनुक्तौ शका इत्यत्र धातुस्यकारापूर्वस्यापि
शकारोत्तरवर्त्यकारस्य स्थाने इकारः समभविष्यत् । असुप इत्यनुक्तौ बहुपरिव्राजका इत्यत्र सुपः
परेष्वपि इकारोऽभविष्यदित्येतन्निवारणायैव असुप इत्युक्तम् ॥ सूर्यस्य स्त्री इत्यत्र सूर्यशब्दा-
त्सूर्यादेवतायां चाप् इति चापि चकारपकारयोर्लोपे अकारलोपे सूर्या ॥ सूर्यस्य
मानुषी स्त्री इत्यत्र पुंयोगादाख्यायामिति डीपि भ्वादिकारलोपे सूर्य ई इति जात तत्र
सूर्यागस्त्ययोश्छे च इयां च इति यलोपे रेफस्य ईकारेण सह योगे सूरी ॥
इन्द्रस्य स्त्री इत्यत्र इन्द्रशब्दात् पुंयोगादाख्यायामित्यनेन डीपि ङपयोर्लोपे इन्द्र ई इति
जात तत इन्द्रवरुणभयशर्वेति सूत्रेण आनुकि उको लोपे अकः सवर्ण इति दीर्घे
नस्य णत्वे संयोगे च इन्द्राणी ॥ एन वरुणस्य स्त्री वरुणानी ॥ भवस्य स्त्री भवानी ॥

महदरप्यमरण्यानी । (यवाद्दोषे) दुष्टो यवो यवानी । (यवनाह्लिप्याम्) यवनानां
लिपिर्ववनानी । (मातुलोपाध्याययोरानुग्वा) मातुलानी मातुली । उपाध्यायानी उपा-
ध्यायी । (आचार्यादणत्वं च आचार्यस्य स्त्री आचार्यानी । (अर्यक्षत्रियाभ्यां वा स्वार्थे)
अर्याणी अर्या । क्षत्रियाणी क्षत्रिया ॥ क्रीतात्करणपूर्वात् ॥ १४११५० ॥ क्रीतान्ताद-
दन्तात्करणादेः स्त्रियां ङीप् स्यात् । वल्लक्रीती । क्वचिन्न । धनक्रीता ॥ स्वाङ्गाद्योप-
सर्जनादसंयोगोपधात् ॥ १४११५४ ॥ असंयोगोपधमुपसर्जनं यत्स्वाङ्गं तदन्ताददन्ता-
न्ङीप्वा स्यात् । केशान्तिक्रान्ता अतिकेशी अतिकेशा चन्द्रमुखी चन्द्रमुखा । असंयो-
गोपधात्किम् । सुगुल्फा । उपसर्जनारिकम् । शिखा ॥ न क्रोडादिवहचः ॥ १४११
५६ ॥ क्रोडादेर्वहचश्च स्वाङ्गान्न ङीप् । कल्याणक्रोडा । आकृतिगणोऽयम् । नखमु-
खात्संज्ञायाम् ॥ १४११५८ ॥ न ङीप् ॥ पूर्वपदात्संज्ञायामगः ॥ ८॥ १४३ ॥ पूर्वप-

शर्वस्य स्त्री शर्वाणी मृदस्य स्त्री मृदानी इत्यादिषु इन्द्रवरुणभवशर्वेति सूत्रेण ङीपि
आनुकि च कृते तानि तानि रूपणि सिद्धवन्ति ॥ महस्मिमिल्यन्न हिमशब्दात् हिमारप्य-
योर्महत्वे इति वार्तिकेन ङीपि आनुकि च हिमानी ॥ एवं महदरप्यमरण्यानी ॥
दुष्टो यव इत्यत्र यवाद्दोषे इति वार्तिकेन ङीपि आनुकि च यवानी ॥ यवनानां
लीपिरित्यत्र यवनाह्लिप्यामिति ङीपि आनुकि च यवनानी ॥ मातुलस्य स्त्री
इत्यत्र इन्द्रवरुणभवशर्वेति ङीपि मातुलोपाध्याययोरानुग्वेति आनुकि च
मातुलानी ॥ वाग्रहणात् आनुगभावे मातुली ॥ एवमुपाध्यायस्य स्त्री उपाध्यायानी उपाध्या-
यी ॥ आचार्यस्य स्त्री इत्यत्र इन्द्रवरुणभवशर्वेति सूत्रेण ङीपि आनुकि च अकः
सवर्णे इति दीर्घे आचार्यान् ई इति जातं तत्र अह्कुप्वाङिति नस्य णत्वे
प्राप्ते आचार्यादणत्वं चेति णत्वाभावे आचार्यानी ॥ अर्यशब्दात्स्वार्थे अर्य-
क्षत्रियाभ्यां वा स्वार्थे इति वार्तिकेन विकल्पेन ङीपि आनुकि च अर्याणी
पक्षे अर्या ॥ एवं क्षत्रियाणी क्षत्रिया ॥ वल्लक्रीतशब्दात् क्रीतात्करणपूर्वादिति ङीपि
वल्लक्रीती ॥ धनक्रीतशब्दात् गतिकारकोपपदानां कृद्धिः सह समासवचनं
प्राक्सुबुत्पत्तेरिति परिभाषया अप्राप्ती समासत्वात्पूर्वं टाप् ततोदन्तात्त्वाभावात् ङीप्
धनक्रीता ॥ केशान् अतिक्रान्ता इत्यत्र अतिकेशशब्दात् स्वाङ्गाद्योपसर्जनादसंयो-
गोपधात् इति सूत्रेण ङीपि अतिकेशी ॥ एवं चन्द्रमुखी ॥ सुगुल्फा इत्यत्र संयो-
गोपधात्वात् ङीप् ॥ शिखेत्यत्र उपसर्जनत्वाभावात् ङीप् ॥ कल्याणक्रोडशब्दात् स्वाङ्गाद्यो-
पसर्जनादिति ङीपि प्राप्ते न क्रोडादिवहच इति सूत्रेण ङीपो निषेधे टापि च
कल्याणक्रोडा ॥ एवं सुजवना इत्यत्रापि स्वाङ्गाद्योपसर्जनादिति ङीपि प्राप्ते न क्रो-
डादिवहच इति तन्निषेधे टावेव ॥ शूर्पणखा इत्यत्र स्वाङ्गाद्योपसर्जनादिति ङीपि
प्राप्ते नखमुखात्संज्ञायामिति निषेधे टापि शूर्पणखा इति जातं तत्र पूर्वपदात्सं-

दस्यात्रिमित्तात्परस्य नस्य णः स्यात्संज्ञायां न तु गकारव्यवधाने । शूर्पणखा गौरमुखा ।
 संज्ञायां किम् । ताम्रमुखी कन्या ॥ जातेरस्त्रीविपयादयोपधात् ॥४१॥६३॥
 जातिवाचि यत्र च स्त्रियां नियतमयोपधं ततः स्त्रियां डीप् स्यात् । तटी वृषली कटी
 बट्टची । जातेः किम् । मुण्डा । अस्त्रीविपयाकिम् । बलाका । अयोपधात्किम् । क्षत्रिया ।
 (योपधप्रतिषेधे गवयह्यमुक्यमनुष्यमत्स्यानामप्रतिषेधः) गवयी हयी मुकयी । हलस्त-
 द्धितस्येति यलोपः । मनुषी । (मत्स्यस्य ङ्याम्) यलोपः । मत्सी ॥ इतो मनुष्य-
 जातेः ॥४१॥६५॥ डीप् । दाक्षी ॥ ऊडुतः ॥४१॥६६॥ उदन्तादयोपधान्मनुष्यजा-
 तिवाचिनः स्त्रियाम्ङ् स्यात् । कुरुः । अयोपधात्किम् । अश्वयुर्ग्राहणी ॥ पद्भोश्च ॥४१॥६८॥
 पद्भूः (श्वशुरस्योकाराकारलोपश्च) चादूह् श्वश्रूः ॥ उरुत्तरपदादौपम्ये ॥४१॥६९॥
 उपमावाचि पूर्वपदमूरुत्तरपदं यत्प्रातिपदिकं तस्मादूह् स्यात् । कारभोरुः ॥ संहित-
 शफलक्षणवामादेश्च ॥४१॥७०॥ अनौपम्यार्थं सूत्रम् । संहितोरुः शफोरुः लक्ष-
 णोरुः वामोरुः ॥ शार्ङ्गखाद्यजो डीन् ॥४१॥७३॥ शार्ङ्गखादेरजो योऽकारस्तद-
 न्ताच्च जातिवाचिनो डीन् स्यात् । शार्ङ्गखी वैदी प्राहणी । नृनरयोर्वृद्धिश्च । नारी ॥

ज्ञायामग इति नस्य णते शूर्पणखा ॥ एव गौरमुखा ॥ ताम्रमुखी इत्यत्र संज्ञाया
 अमानान्न डीपो निषेधः । तटशब्दात् जातेरस्त्रीविपयादयोपधात् इति डीपि
 भवात्कारलोपे सयोगे च तटी । एव वृषली ॥ कटी । बट्टची । मुण्डा इत्यत्र जाति-
 त्वामानान्न डीप् ॥ बलाका इत्यत्र नित्यस्त्रीत्वान्न डीप् । क्षत्रिया इत्यत्र योपधत्वान्न डीप् ॥
 गवयशब्दस्य योपधत्वेपि ह्यगवयमुक्यमनुष्याणामप्रतिषेध इति वार्तिकेन
 प्रतिषेधाभावे जातेरस्त्रीविपयादयोपधादिति सूत्रेण डीपि गवयी ॥ एव हयी ॥
 मुकयी ॥ मत्स्यशब्दात् डीपि भवे भवात्कारलोपे सूर्यतिष्यागस्यमत्स्यानां
 य उपधाया इति सूत्रेण यलोपे प्राप्ते वार्तिकेन नियमात् मत्सी ॥ एव मनुष्यशब्दात्
 डीपि भवात्कारलोपे हलस्तद्धितस्य इत्यनेन यकारलोपे च मनुषी ॥ दाक्षिशब्दात्
 इतो मनुष्यजातेः इत्यनेन डीपि भवे भवात्कारलोपे च दाक्षी ॥ कुरु इत्यत्र ऊडुत
 इत्यनेन ऊटि अकः सवर्ण इति दीर्घे कुरु ॥ पद्भुशब्दात् पद्भोश्चेति सूत्रेण ऊटि
 दीर्घे च पद्भू ॥ श्वश्रुत्विज इत्यश्वशब्दात् श्वशुरस्योकाराकारलोपश्चैत्यनेन
 ऊटि शकारोत्तरवर्त्यकारस्य रकारोत्तरवर्त्यकारस्य च लोपे सयोगे च श्वश्रूः ॥ कारभोरु-
 शब्दात् ऊरुत्तरपदादौपम्ये इति सूत्रेण ऊटि अकः सवर्ण इति दीर्घे च कारभोरुः ॥
 संहितोरुशब्दात् संहितशफलक्षणवामादेश्च इति ऊटि दीर्घे च संहितोरुः ॥
 एव शफोरुः ॥ लक्षणोरुः ॥ वामोरुः ॥ शार्ङ्गखशब्दात् शार्ङ्गखाद्यजो डीन् इति
 डीनि भवात्कारलोपे सयोगे च शार्ङ्गखी ॥ एव वैदशब्दादन्तत्वात् शार्ङ्गखाद्यजो
 डीन् इति डीनि भवात्कारलोपे सयोगे च वैदी ॥ एव प्राहणी ॥ नरशब्दात् शार्ङ्ग-

यूनस्तिः । ४। १। ७७। युवन्शब्दात्स्त्रियां तिः प्रत्ययः स्यात् ॥ युवतिः ॥ इति स्त्रीप्रत्ययाः ॥

शास्त्रान्तरेप्रविष्टानां बालानां चोपकारिका ॥

कृता वरदराजेन लघुसिद्धान्तकौमुदी ॥ १ ॥

इति श्रीवरदराजकृता लघुसिद्धान्तकौमुदी समाप्ता ॥

रवाद्यञो ङीन् इति ङीनि नृनरयोर्वृद्धिश्चेति यातिकेन नकारोत्तरवर्त्यकारस्य स्थाने वृद्धौ नारी ॥ युवन्शब्दात् यूनस्तिः इति सूत्रेण तिप्रत्यये नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येति नकारलोपे युवतिः ॥ श्रीरस्तु ॥ इति श्रीमत्सद्गुरुश्रीकेशवकृपाकल्प-बह्वरीपल्लवायमानार्या प्रयोगमणिमालायां स्त्रीप्रत्ययाः पूर्णतामगच्छन् ॥

इयं श्रीराजराजेशीराजराजेशयोर्मया ॥ समर्प्यते पदद्वन्द्वे प्रयोगमणिमालिका ॥ १ ॥

नयविनयमयात्मा श्रीरवाजिद्वितीन्द्रो हरिहरपतिभक्ता मोंधिवा तस्य पत्नी ॥

परशिवपदभाजौ तावुमौ सर्वदास्तामल्लिखदखिलमेतद्यभिदेशात्मनोऽयम् ॥ २ ॥

माहेश्वरात्मजनुषोर्द्धिशशांकमौलेर्दासस्य वर्थगुरुकेशवधर्मसूनोः ॥

एषा कृतिर्मम जटाशिवमित्रमौलेर्गीरीगिरीशपदयोः कुसुमाञ्जलिः स्तात् ॥ ३ ॥

महाराजश्रीरवाजिपाठशालैकशस्त्रिणा ॥ कृता शंकरजलेन कृतिरेषा सतां मुदे ॥ ४ ॥

देवः प्रयोगमणिमालिकयानया श्रीशैलाधिराजतनयापतिरस्तु तुष्टः ॥

भूयाच्च मय्यधिगतोत्तमनोक्षलक्ष्म्योः श्रीकेशवेश्वरमहेश्वरयोः प्रसादः ॥ ५ ॥

दयादृष्टिसुधादृष्ट्या श्रीकेशवमहेशयोः ॥ समंतात्फलितो मेऽयं मनोरथमहाद्रुमः ॥ ६ ॥

शिवमस्तु सदा सदाशिवप्रसादात्

सर्वेषाम् ।

श्रीः ।

लघुकौमुदीस्थसूत्राणामकारादिवर्णक्रमः ।

अइउण् १ ऋऌक् २ एओङ् ३ ऐऔच् ४ ह्यवरट् ५ लण् ६ अमळणनम् ७ श्भञ् ८ घढधप् ९ जघगडदश १० खफछठथचटतव् ११ कपय् १२ शपसह् १३ हल् १४ । इति मादेश्वराणि सूत्राण्यणादिसंज्ञार्यानि ।

पृष्ठम् सूत्रम्	पृष्ठम् सूत्रम्	पृष्ठम् सूत्रम्	पृष्ठम् सूत्रम्
२५९ अकथितं च	८८ अत आदेः	१३० अदः सर्वेषां	२५७ अपत्यं पीत्र.
२५३ अकर्तरि च.	२७७ अत इम्	२८८ अधिकृत्यक.	२३२ अपद्वे जः
२३२ अकर्मकाच्च	२९७ अत इमित्तौ	२८ अनङ् सी	२६१ अपाशने
८ अकः सव.	९० अत उपधा.	४ अनधि च	२८ अपृथक् एकात्
१०१ अकृतसार्व.	१३६ } अत उ.	८१ अनयतने.	६९ अपो धि
२७५ अक्षपोऽदर्श.	२०६ }	८५ अनयतने.	३३ अपृन्तृन्
१०० अचस्तास.	९२ अत एकह.	२९९ अनयतनेर्हि.	२७२ अप्पूरी.
२८२ अचित्तहस्ति.	३०० अतिशायने	२६४ अनक्ष	२५५ अप्रत्याहार.
३८ अचि र.	४८ अतो गुणे	४८ अनाप्यकः	२३९ अभिज्ञापच.
१९२ अचि विभा.	७९ अतो दीर्घो.	५९ अनिदितां.	२८८ अशिविपक्ष.
३१ अचिक्षुधात्.	२२ अतो भिस	१३१ अनुदात्तोप.	२३३ अभिप्रस्त.
८ अचोऽन्त्या.	४१ अतोऽम्	७८ अनुदात्तडित.	१३८ अभ्यापसा.
२८ अचो ङिण.	१७ अतो रोः.	१८३ अनुदाशस्य.	१३१ अन्यापान
२४२ अचो यत्	८६ अतो वेपः	२३१ अनुनासिक.	८० अन्याभि चर्च
१० } अचो रहा.	९६ अतो लोपः	१६ अनुनासिकात्	२२ अर्धे पूर्वः
४७ }	९१ अतो ह्रस्वदे.	२३३ अनुपराभ्यां.	३० अन्वाधने.
६० अचः	८४ अतो हेः	२८७ } अनुदाति.	४७ अन्तुर्द्वौ
२१९ अचः पर.	२४५ अतःकृकर्मिकं.	२९२ }	११५ अयान्ता.
२७ अक्ष वेः	१६ अत्रानुना.	१४ अनुस्वारस्य.	२४५ अर्द्धिपद.
२७४ अजायदन्तम्	६२ अत्वसन्तस्य.	२७८ अनृपदान.	१५५ अर्धिविप.
३०४ अजायतष्टाप्	१५२ अद्भ्यस्ताव्	२११ अनेकान्वयप.	२५३ अर्द्धिभूयः
२२३ अज्जनगामां.	१ अर्चनं लोपः	८ अनेकाल्पि.	२११ अर्द्धिर्जिन्वी.
३०२ अज्ञातो	६६ अदस औ.	२७९ अन्	२० अर्द्धद्वयत्.
२०१ अज्ञेः सिचि	९ अदसो मात्र	२९८ अन्	२७१ अर्धेनाः सुवि.
२२ अट्कृप्याह्	६६ अदसोऽसौर्दी.	२५ अन्तर् वहितो.	२६६ अर्धं ननुपक.
१९२ अट्भ्यास.	१२९ अदिप्रभृति.	२७३ अन्तर्वादि.	२१७ अर्धेनादि.
४२ अट्टतरादिभ्यः	२८३ अदूरभवध	२५८ अन्त्येर्वं कर्त्.	५२ अर्धेनक्ष.
२ अणुदित्सव.	५ अदेह् गुणः	२४६ अन्त्येभ्योऽपि.	४ अलोऽन्यस्य

पृष्ठम् सूत्रम्	पृष्ठम् सूत्रम्	पृष्ठम् सूत्रम्	पृष्ठम् सूत्रम्
२८ आतोऽन्त्या	७३ आच्छीनयो	१३२ आर्षयातुके	३०२ इवे प्रतिकृती
२५६ अल्लखयो	३१ आटथ	८२ आर्षयातुक	१०८ इपुगमियमा
२७४ अल्पात्तरम्	८९ आडजादीना	८१ आर्षयातुक	२९६ इष्टादिभ्यश्च
४३ आङ्गोऽन	८४ आङ्गुतमस्य	८३ आशिषि	३०१ इष्टस्य विद्
९ अवद् स्फो	३० आण्णया	६३ आ सर्वनाम्न.	२८२ इष्टुष्टुकान्ता.
२८८ अवयवे च	१०३ आत धी ण	१४८ आहृष्य	
२५६ अवे कृषो	२४४ आतथ्येप		२१९ ई च ण
३०३ अव्यक्तानुक	२४४ आतोऽनुप	४२ इकोऽपि	९ ईददेऽत्रिवचन
३०२ अव्ययस्य	२६ आतोधातो	१० इकोऽस्य	२४२ ईयति
२८४ अव्ययात्	११० आतो द्वित	२२३ इको शल्	३०१ ईयदसमातो
७६ अव्ययादाप्यु	२३८ आतो युक्	३ इको यणञि	२५६ ईपदु श्लु
७६ अव्ययीभाव	२५६ आतो युष्	२४४ इगुपभशा	१५७ ई हत्यपो
२६३ अव्ययीभाव	१०४ आतो लोप	४६ इग्यण स	
२६४ अव्ययीभा.	१०४ आत	२५५ इच्छा	२९१ उगावादिभ्यो
२६३ अव्ययीभावे	११४ आत्मनेपदे	१११ इजादेश	३०४ उगितथ
२६२ अव्ययीभाव	१८५ आत्मनेपदे	८९ इट ईटि	५१ उगिदवां
२६२ अव्यय विभक्ति	२४५ आत्ममाने	११४ इटोऽत्	१ उचैरुदात्त
२७६ अक्षपला	२९२ आत्मनिवध	१३० इडर्याति	२६० उच्छ्रति
५३ अष्टन आ	२९२ आत्माध्वा	१३९ इणो गा छ	२५३ उष्णादयो बहु
५३ अष्टाभ्य औश्	१ आदिरन्त्येन	१३८ इणो यष्	१०७ उत्तथ प्रत्य
१३२ अधिह्रवद	९२ आदिर्गिद्वडव	१११ इण पीञ्च	१३३ उत्तो श्चि
८९ असयोगाति	१०४ आद्य्च उप	२९८ इतराभ्योऽपि.	२७६ उत्सादिभ्यो
८९ अस्तिचित्तो	२३ आदेशप्र	८५ इतथ	६० उद ईत्
१३७ अलोर्भू	१३ आदे परस्म	५३ इतोऽत्सर्व	२३२ उदधर स
४३ अस्त्यदधि	५ आहृण	३०८ इतो मनुष्य	२५७ उदितो वा
७९ अस्ममुत्त	४९ आयन्तव	२९८ इदम इश्	१५५ उदोष्ठयप्
२९७ अस्मायामे	१४ आयन्ती ट	२९९ इदमस्मसु	१२ उद स्थाश्च
३०३ अस्म यौ	२६१ आधारीऽधि	४८ इदमो म	२७३ उद्विभ्यां
१४९ अस्त्यविभक्ति	८४ आनि लोट्	२९९ इदमोर्हित्	६ उपदेशोऽजनु
७२ अहन्	२५० आने मुक्	२९८ इदमो ह	१०० उपदेशोऽप्रवत्
२७० अह सर्वेक	२७० आन्महत	९२ इदितो लुम्	२६९ उपपदमतिह
	२५७ आभीद्वये	३८ इदुऽप्रधाम्	२६८ उपमानानि
२६ आ कदारा.	२४ आनि सर्व	४८ इदोऽप्युसि	२३० उपमाना
२५१ आकेशा	११३ आमैत	२८१ इण्यनपल्ले	१३७ उपसर्गाश्च.
३६ आदि चाप	९६ आम	३०६ इन्द्रवर्षण	८ उपसर्गादिति
२७ आदो ना	१११ आमप्रत्यय	९ इद्रे च	७ उपसर्गा कि
२६२ आ च हा	२७७ आयनेयीनी	५० इहृत्पा	२७६ उपसर्गादथ
१५७ आ च हौ	९६ आयादय	१६६ इरितो वा	९१ उपसर्गादस

श्लोकम् सूत्रम्	श्लोकम् सूत्रम्	श्लोकम् सूत्रम्	श्लोकम् सूत्रम्
११७ उपसर्गस्था.	२५४ ऋदोरप्	३५ औतोम्शसो.	२८३ कुमुदनन्द.
२४८ उपसर्गं च.		२९ औत्	२७९ कुरनादि.
२५४ उपसर्गं चोः.	५७ एकवचनस्य		९० कुहोभुः
२६२ उपसर्जनं.	२१ एकवचनं.	२३२ कण्डादिभ्यो.	२४५ कुनो हेतु.
२३३ उपाच	२६८ एकविभक्ति.	२७८ कन्यायाः.	९६ कृषासु.
२०८ उपात्प्रतिव.	९७ एकाच उप.	२९४ कपितास्यो.	२० कृतद्वित.
२९५ उभादुदात्तो.	४५ एकाचो वधो.	११५ कमेणिङ्	२४२ कृत्स्न्युटो.
६२ उभे अभ्य.	८ एङः पदा.	२७९ कम्बोजाङ्	२४१ कृत्वाः
६ उरश्च रपरः	८ एङि पररूप.	२४७ करणे यजः	५३ कृदतिङ्
९६ उरत्	२२ एङ् ह्रस्वात्सं.	२३२ कर्तरि ङम्	७६ कृन्मेज्जन्तः
२७३ उरःप्रभ्रति.	४४ एष इरग्रस्था.	२४१ कर्तरि कृत्	३०३ कुम्भस्तिस्रो.
१२३ उध	५ एचोऽयवा.	७९ कर्तरि ञप्	१०० कृष्टभृत्.
१३५ उयविद्वजाष्ट.	६१ एत ईद्वहु.	२५९ कर्तुरीषितत.	२९७ केशाद्वाटो.
१०४ उत्सपदान्ता.	११३ एत ऐ	२६० कर्तृकरणयो.	२८७ कोशाट्टम्
	१९ एतत्तदोः.	२६५ कर्तृकरणे.	८६ कृिति च
१ ककालोऽञ्च.	२९९ एतद्वत्तसो.	२६० कर्मणा यमभि.	२४८ चांचामत्.
३०८ ऊद्युतः	२४२ एतिस्तुवा.	२५९ कर्मणि द्वितीया	७६ कत्वातोऽणुम्
२५५ ऊतियूति.	२९९ एतेती रथोः	२४४ कर्मण्यण्	२२० क्वथि च
३०८ ऊरुत्तरपदा.	१३८ एतेच्छिदि	२३९ कर्मवत्कर्मवा.	२३० क्वस्य विभाषा
१४९ ऊर्णोतिविभाषा	७ एतेष्वथ्यूट्टु	२३१ कष्टाय कर्मणे	२८२ क्रमादिभ्यो.
१५१ ऊर्णोतिविभा.	३१ एरनेकाचो.	२७२ कस्कादिषु च	१०३ क्रमः परस्मैः
२६८ ऊर्णादिचि.	८३ एङ्	१७ कानाम्नेलिते	३०७ क्रीतात्करण.
	१०४ एङ्छिदि	२३० काम्यच	२०९ कन्यादिभ्यः श्रा.
२७५ ऊक्पूरण्डूः	५० एकाशुत्तर	२५३ कालसमय.	२४९ कसुञ्च
१५५ ऊच्छत्यृताम्	२७७ एको गोत्रे	२८६ कालाहन्	२९८ काति
३३ ऊत् उत्	२४५ एजोः सङ्	२१६ किति च	५३ किन्मत्स्य.
१०५ ऊत्तथ सं.	२५४ एरच्	८६ किदाशिपि	२४६ किप् च
१७९ ऊत्तथ संथो.		२९९ किमथ	२७९ क्षत्राद्:
३२ ऊतो ङि स.	१६८ ओतः श्यनि	३०० किमेशिङ्.	२४९ क्षयो मः
१०१ ऊतो भार.	१० ओत्	२९८ किमोत्	२२५ क्षुभ्रादिषु च
१० ऊत्यकः	२४८ ओदितथ	४८ किमः कः	१४५ कसस्याचि
५३ ऊत्तिनदृक्	८ ओमाडोथ	१९२ किरती लपने	१६ खरवसान.
३२ ऊदुभानष्टु.	२७७ ओरुणः	३०२ कियत्तदोभि.	१३ खरि च
१०६ ऊद्वनोः स्वे.	२३ ओसि च	२९७ किसर्वनाम.	२४७ खिलनञ्च.
४० ऊद्वेभ्यो ङीप्	२२० ओः पुयण्य.	२६८ कुगतिप्राद्वयः	२८ ख्यत्सातर.
२७८ ऊद्वन्वक.	३४ ओः सुपि.	२९८ कु तिहोः	
२४२ ऊद्वलोर्ण्य		३०२ कुत्सिते	
१९१ ऊद्व इद्वा.	३६ ओक भापः	१७ कुण्योः कर्ण्यच	३९ गतिश्च

४४३ सूत्रम्	४४३ सूत्रम्	४४३ सूत्रम्	४४३ सूत्रम्
२३३ गन्धनावक्षे.	२२ डैयैः	२७७ जीवति तु.	१६४ चिजां त्रया.
१०८ मनहनजन.	१५ डीः कुक्.	१५२ जसि च	११९ निभित्तुभुज्यः
१०९ गमेरिद्.	२१ उथाप्रातिप.	१५१ जुहोत्यादि	११७ षेरनिटि
२७७ यर्गादिभ्यो.		२१२ वृसाम्भु.	९१ षो नः
२८५ महादिभ्यश्च	११७ चटि	१७३ ज्ञाननेर्जा	११७ षी चटवुप.
१४२ माङ्कुटा.	२४३ चजोः कुपि	३०० ज्य च	२५५ ष्यातश्चन्धो.
१४० माङ् लिति	४६ चतुरनङ्गो.	२०१ ज्यादादीय.	२४३ ष्वुल्लृचो
८७ मातिस्त्रापु.	२६५ चतुर्थां तदर्ध.	२५५ ज्वरत्वर.	
२९३ गुणबचन.	२६० चतुर्थां संप्र.		७८ तदानाया.
१५० गुणोऽष्टफे	२८९ चरति	२६४ शयः	२८७ तत आगतः
१०६ गुणोऽसिस.	२४५ चरेष्टः	२८३ शयः	२४७ तस्युरपे इ.
२९४ शुभो यद्ग्ल.	९ चादयोऽसत्ये	१३ शयो होऽन्य.	२६८ तस्युरुपस्या.
९५ शुभ्रधूप.	१७४ चार्थे द्वन्दः	१३ शरो क्षरि	२६५ तस्युरुपः
२५५ गुरोध हलः	१७४ चिणो लृङ्.	४ शलां जश्.	२६७ तस्युरुपः समा.
२४४ गेहे कः	१७४ चिण् ते पदः	१२ शलां जशो.	३०२ तत्प्रकृतयच.
३५ गोतो गित्	२३५ चिण्गाव.	९९ शलो शलि.	२२० तत्प्रयोजको.
२७७ गोत्राभूय.	२१ चुरद्	१२७ शपसाधो.	२८६ तत्र जातः
२८९ गोपयसौर्य	५४ योः कुः	११४ शस्य रन्	२९३ तत्र तस्येव
२६७ गोरतद्धित.	६० चौ	८६ शैर्जुम्	२९१ तत्र साधुः
२८९ गोथ पुरीषे	८७ चिल लृटि	७९ शोऽन्तः	२८० तन्नोद्धृत.
२६८ गोत्रिवोरुप.	८७ च्लेः सिच्		२६९ तन्नोपपदं.
१६९ ग्रहिज्याव.	३०३ च्वी च	२३ टाडसिद्धसा.	२८७ तत्र भवः
११६ ग्रहोऽकिति.	२५६ छादधे कु.	३०४ टिङ्गलागन्	२९२ तदहंसि
२८१ ग्रामजनवन्धु.	१७ छे च	११० टित आत्मने.	२८२ तदस्मिन्नस्त्री
२८४ ग्रामाययन्त्री	६३ जसिस्त्रादयः	४२ टेः	२९६ तदस्यास्त्व.
	२७९ जनपदश्च.	२९३ टेः	५५ तदोः स.
१५३ षनि च भाव.	२८३ जनपदे लृप्	२५४ द्वितोऽधुच्	२८८ तद्गच्छति.
१४२ धुमास्थाना.	२०५ जनतनल.		२६४ तद्विता
२७ षेडिति.	२५ जराया जर.	२८७ उपायस्थाने.	२६६ तद्वितागोस्र.
१३७ एवसोरेदा.	२५ जल्पमिध.	२७९ उल्लोकः	२६७ तद्वितेप्.
	४१ जरशातोः		२७९ तत्राजल.
२७ टसिडसोय	२७ जसि च	२९ उति च	२९० तद्गृहति एष.
१५ टमो हला	२४ जसः द्वी	१४ उ. सि धृद्	१३६ } तनादिकृ.
२४ टसिटयोः	१५७ जहातेथ.	२५४ उितः निलः	२०४ } तनादिभ्यस्त.
९ टिच	२५७ जहातेथ मित्	१८ उल्लोपे पूर्व.	२३६ तनोतेर्षणि.
३७ टिति हल	३०८ जातेरधी.	९० उल्लुत्तमो वा	५ तपरम्परा.
६९ उप्रथम.	१७४ जनिवच्योश्च	२१८ उचिचम	
३१ उराप्रथा.	२८७ जिदाभूला.		

४४४ सूत्रम्
 २३८ तयोऽनुशास्ये.
 २४१ तयोरेव.
 २८९ शरति
 तरस्रमार्गा घः
 २८५ तवकममका.
 ५७ तवगर्मा.
 २४१ तव्यत्तव्या.
 २९५ तवी मत्वर्थे
 ८४ तस्थस्वामि.
 २६८ तस्माद्युष्मि
 २२ तस्माच्छरो
 १२ तस्माद्विद्यु.
 ९३ तस्माद्युद्.
 २८५ तस्मिन्नभि
 ३ तस्मिन्निति.
 २९१ तस्य हितम्
 २८२ तस्य निषाद्यः
 १७ तस्य परमा.
 २९५ तस्य पूरणे.
 २९२ तस्य भाव
 १ तस्य लोपः
 २८८ तस्य विकारः
 २८१ तस्य समूहः
 २९४ तदस्य संजातं.
 २७७ तस्यापत्वम्
 २८८ तस्योदम्
 २९२ तस्योश्चरः
 ७० तान्येकवच.
 ८२ तावस्त्वो.
 ३०० तिष्ठथ
 २९५ ति विज्ञते.
 ७९ तिङ्शित्ता.
 २५२ तितुन्नतय.
 ७७ तित्प्रस्ति.
 ६१ तिरसन्तिर्व.
 २२१ तिष्ठतेरिद्
 १८८ तीपराह.

४४५ सूत्रम्
 १८० तुदादिभ्यःसः
 ५७ तुभ्यमर्त्ता.
 २५३ तुमुन्मुर्त्ता.
 २ तुभ्यास्सभ.
 ८३ तुष्ठीस्तात.
 ३२ तुष्कलकोट्टः
 १९९ तुष्कल दम्
 २६३ तुष्ठीयाताम.
 २६५ तुष्ठीया तच्छ.
 २५१ तुष्
 १२१ तुष्कलमज.
 २९२ तेन कीतम्
 २७५ ते तद्राजाः
 २९२ तेन तुल्यं.
 २८९ तेन दीव्यति.
 २८२ तेन निर्गुप्तम्
 २९२ तेन निर्गुप्तम्
 २८८ तेन प्रोक्तम्
 ५८ तेमयावेक.
 २८० तेन रक्तं रागा
 ८५ ते प्राग्घातोः
 १२ तोलि.
 १२ तोः पि
 २५० ती सद्
 ६३ त्वदादिषु.
 ३० त्वदादीना.
 २८५ त्वदादीनि च
 ३८ त्रिचतुरोः
 २९ त्रैत्रयः
 २९५ त्रैः संप्रसार.
 ५६ त्रिमावेक.
 ५८ त्रिर्मा द्विती.
 ५६ त्रिर्मा ती
 ९२ थलि च.
 ११० थारः ते
 ५२ थोऽन्यः

४४६ सूत्रम्
 २८४ दक्षिणापाया.
 २९२ दृष्टादिभ्यो.
 १६३ दक्षसाधोच
 २४९ दक्षार्तोदं.
 २९७ दन्त उच्यत.
 ११८ दन्ताचारध
 ४८ दध
 १३६ दध
 २३२ दानध सा.
 ४५ दार्ध्वार्तोपः
 १६२ दान्धाव.
 २५२ दारुशय.
 २६७ दिनपूर्वपदा.
 २६६ दिक्काल्या
 २८७ दिग्वादिभ्यो.
 २७६ दिस्तदित्सा.
 ४७ दिव उत्
 ४७ दिव औत्
 १६६ दिवादिभ्यः
 १७२ दीदो युजति
 १७३ दीपजन.
 १३८ दीपं दणः
 २६ } दीर्घानभि.
 ३० }
 २२४ दीर्घोऽङ्कितः
 ११७ दीर्घो लघोः
 ८९ दीर्घि च
 ९ ब्राह्मते च
 २४९ दृढः स्थूल.
 २४७ दृष्टेः कनिष्
 २८० दृष्टं साव
 २४९ दोददोः
 २८७ दुप्रमगा.
 ११९ दुग्धो लुटि
 २७४ द्वन्द्वश्च प्राणि.
 २७५ द्वन्द्वाद्युदप.
 २७४ द्वन्द्वे पि
 २६७ द्विगुरेकव.

४४७ सूत्रम्
 २६१ दिग्ध
 ३०५ दिग्धोः
 ४९ दिक्षीयाते.
 ५६ द्वितीयानां च
 २६१ द्वितीया श्रिता.
 २७२ द्विदिभ्यां तय.
 २९५ द्विदिभ्यां प.
 ९७ द्विदिभ्योर्द्वि-
 ३०० द्विनन्निधि.
 २९५ द्वेस्त्रीयः
 २७० दारुणः सं.
 २१ दौक्योदि.
 २९० धर्म चरति
 २२३ धातोरेकाचो.
 २४१ धातोः
 २२२ धातोः कर्मणः
 ४५ धातादिः पःपुः
 २९४ धान्यानां भयमे.
 ११३ धि च
 २९१ धुरो यदुर्त्ता
 २६१ ध्रुवमपाय.
 २५७ न वला सद्
 ३०७ न क्रोटादि.
 २८० नक्षत्रेण युक्तः.
 ३०७ नक्षत्रमुत्ता.
 २३२ न गतिर्द्विस्ता.
 ४९ न दिक्स्थुल्योः
 २६८ नम्
 २८३ नक्षत्रादाद्.
 ३८ न तिस्रचतस्र
 २६४ नदीनिध
 २८४ नद्यादिभ्यो.
 २४३ नन्दिप्रहि
 १५० नन्दाः संधो.
 ११ न पदान्ता.
 १४ नपर नः

शृष्टम् सूत्रम्	शृष्टम् सूत्रम्	शृष्टम् सूत्रम्	शृष्टम् सूत्रम्
४२ नपुसकस्य	२८९ निकटे वसति	२१ परध	२१ प्रलय
४१ नपुसकाद्य	२०७ नित्य करो	८० परस्मैपदाना	२५ प्रथमचरम
२६४ नपुसकाद्	२२४ नित्य कौटि	२८० परिटतो रथ	२१ प्रथमयो
२५५ नपुसके	८५ नित्य द्वित	२३२ परिच्यवेभ्य	२६२ प्रथमानिदिष्ट
२७५ न पूजनात्	२५८ नित्यवीप्सयो	२३३ परेष्टुप	५६ प्रथमायाध
२९१ } न मकुर्हुराम्	२९० नित्य इद्	८० परोक्षे लिट	२८८ प्रभवति
२०७ }	९ निपात एका	२ पर सनि	२९४ प्रमाणे द्वय
३२ न भूसुधिवो	२५४ निवासचिति	२९८ पयमिभ्या च	३०० प्रशासस्य ध
८७ न मात्थोमे	२७४ निष्ठा	१०३ पाद्माध्याम्या	२९० प्रहरणम्
६७ न मुने	२४८ निष्ठा	२७३ पादस्य लो	२९१ प्राप्तीताच्छ
२६० नम स्वस्ति	२४९ निष्ठाया सेटि	५९ पाद पत्	२६२ प्राकडारा
२४० न यदि	१ नीचिरमुदात्त	२७४ पिता मात्रा	३०२ प्रागिवात्क
२८२ न ग्वाभ्या पद	६५ नुम्बिसजानी	२८१ पितृव्यमाहु	२९० प्राग्विताद्यत्
५० न सयोगा	३५ नृ च	८९ पुगन्तलघू	२९७ प्राग्दिशो वि
२१४ न लिप्ति	१७ नृन्प	१६ पुम लज्यम	२८९ प्राग्वहोद्यक्
२९ न लुभताद्ब्रह्म	९९ नति	२५३ पुत्र सहा	२९२ प्राग्पतोष्टन्
२८ नलोष प्राति	२४६ नेष्टिसि कृति	१०९ पुपादियुता	३०५ प्राचा ष्वत्त
२६८ नलोपो नन	४९ नेदमदतो	३०६ पुयोगादा	२६६ प्राणिस्वादा
४९ नलोष सुप्	३९ नेयदुवद्	२५५ पुषि सहा	२५८ प्रातिपदिकार्थ
२१ न विभक्तौ	९० नगदन्तद	६५ पुसोऽसुद्	९ प्रादय
१२० न उद्भयश्च	२३३ नेर्विश	२७३ पूणादिभाषा	२३३ प्राद्बह
१२५ न शसदद	५३ नोपभाया	६ पूवनासिद्धम	२८६ प्रायभव
६३ नशोवा	२९१ नीवयोषम	३०७ पूवपदात्सारा	२८६ प्राटपटप्
१५ नश्च	२३० न क्ये	२५ पूर्वादिभ्यो	२८६ प्राटप एष्
१४ नश्चापदा	३०८ पत्तोश्च	२६६ पूवापराराधो	२४५ प्रियवचो
१६ नदृष्टज्यग्र	२९० पद्गिनशति	२४ पूवपरत्वर	९ मुत्तप्रख्या
४० न पदस्वखा	२४९ पचो व	२३२ पूववसन	२१३ ध्वादीना इ
५१ न सपसा	२६६ पक्षमी भयेन	२९५ पूर्वादिनि	२९ बहुगण
२६४ नस्तद्धिते	५७ पक्षम्या अत्	८० पूर्वोऽभ्यास	२३ बहुपचने क
६८ नद्विद्वति	२९७ पक्षम्यास्तसिल्	२९३ पुष्पादिभ्य	५८ बहुपचनस्य
६८ नद्वो ध	२६६ पक्षम्यास्तोका	२४२ पीरदुपधात्	२७२ बहुमीर्दी
६९ नाश्चै पूमा	२९ पति समास	२९९ प्रकारवचने	२१ बहुपु बहु
२१ नादिभि	२९४ पलात्तपुरो	३०० प्रट्त्वैषाच्	३०१ वहोत्त्रोपो
१९५ नान्तादस	५२ पथिमक्यु	३०२ प्रशादिभ्यश्च	३०२ यद्वात्पार्षाच्छ
१६५ नाभ्यस्तस्या	२२ पदा तस्य	२९ प्रत्ययलोपे	२७७ } वाङ्मादिभ्यश्च
६३ नाभ्यस्ताच्छ	१७ पदात्ताद्वा	३०६ प्रत्ययस्थात्वा	३०६ }
२३ नामि	२७१ परवर्ति	२९ प्रत्ययस्य उद्	१४८ हुन इद्
२६३ नाज्यवीभाषा		२८६ प्रत्ययोरार	

शुद्धम् सूत्रम्	शुद्धम् सूत्रम्	शुद्धम् सूत्रम्	शुद्धम् सूत्रम्
१४८ सुषो वयिः	२४३ सुभेर्भेदिः	२०५ मे विनाशः	२४५ विभक्तिः.
१४७ सुवः यनाना.	८४ मेनिः	५७ योऽनि	२४६ विर्णतयो.
२३८ भजेथ विभि	१४ योऽनुत्वारः	६८ यः यो	२४७ विदम्भतयो.
८० भयतेरः	४८ यो यो भावोः		८० विदि भावो
५२ भस्य डेलोपः	१४ यो यो रात्रि य.	२५३ रत्नयो.	२८९ विदः यान
२३४ भावतर्मणोः	१९३ भिगतोऽनुत्.	२९० रक्षणि	८१ विद न
२५३ भावे	२४९ म्योप	२४८ रक्षभ्यां.	१२९ विदम्भ.
२८१ भिष्ठादिभ्यो	२२६ यतोऽनि न	१७१ रत्नादिभ्यः.	१२६ विदम्भ्याना.
२४५ भिष्ठातेना.	२२६ यतो वा	२५७ रतो य्युष्मा.	१८५ विधिभिदिभि.
१५३ भिवोऽन्व.	२६ यनि भम्	४७ रताभ्यां.	१४५ रुग्ना रुग्.
१५२ भीतीभ्रुवां.	२५४ यजन्वाच.	२७४ राजदन्वा.	१३२ रुदि य
२०३ भुजोऽनवने	२७७ यमनोध	२४७ राजनि. गुणि.	८७ रुद
८० भुपो युम्लद्.	३०५ यमथ	२७८ राजभजु.	८५ रुदकट.
७ भूवाद्यो.	२७७ यनिनोध	२७० राजाहः य.	१३१ रुग्नामो.
८७ भूयुनोस्तिष्ठि	२९४ यत्तदेतेभ्यः	२७० राधादाहाः.	८२ रुग्ः प्रथमस्य.
१५८ भूयामिद्	५ यथारोप्यमनु.	३३ रातास	२८३ रुपि युष्मथ.
२४३ भोजं भक्ष्ये	१०५ } यमरमन.	३५ रायो हलि	२८० रुवविशेषे
१८ भोभगोभयो.	१६९ }	२५१ रायोः	२५० रुद्रः सडा
५७ भ्यसोऽभ्यम्	१२ यरोऽनुना.	२८४ राश्रुगार.	८३ रुद्र शेषे य
१८१ भ्रूजो रोपध.	२१ यस्तात्प्रत्यय.	१२३ रिद् राय.	८४ लोटो लृप्ता.
२५१ भ्राजभास-	२२५ यस्य हलः	८२ रि य	८३ लोट च
	४१ यस्योति न	२२५ रीष्टुपधस्य.	१०७ लोपधा.
५१ मपवा य.	३६ यादापः	२८२ रीद् यतः	१५७ लोपो वि
२८६ मजान्मः	८५ यानुद्पर.	१९४ रुधादिभ्यः	८६ लोपो व्यो.
२४७ मनः	५४ युजेररामने	२७९ रेवत्यादि.	६ लोपः शाक.
१० मय उन्वो वो.	५६ युनायो दि.	४८ रोऽनुपि	७७ लः कर्मणि.
२८८ मयद् च	२४३ युवोरनार्की	१८ रो रि	७८ लः परस्मै.
२८९ मयर्द्धसवो.	५८ युष्मदस्मदोः	१८ रोः सुपि	२९६ लोमादिधा.
१७१ मस्तिजनयो.	२८५ युष्मदस्.	६४ वीक्षधावा.	२५५ ल्युद् न
८७ मादि लृद्	५७ युष्मदस्माद्वां.		२४८ ल्यादिभ्यः
२७८ मातुस्तं.	५७ युष्मदस्मदो.	१३४ लः चा.	
२८३ मातुपधाया.	७९ युष्मद्युपपदे	२४९ लः च.	१४५ लच उम्
२२१ मित्तां हलाः	२०८ यूनस्तिः	२४० लः स्वे	१२६ लचिल्लपि
४२ मिदयोऽन्वा.	५६ यूनवयी.	२२ लश्वाकतद्धि.	९४ लदत्रज
१७२ मीनातिनि.	३० यूरुयास्वयी	८६ लिहादि.	३०५ लचसि प्रथमे
१ सुरानासिष्य.	२०७ ये च	११४ लिटः सीयुद्	२८३ लरणादिभ्य.
२४२ सुभेर्विभाषा	२७८ ये चाभाव.	८५ लिटः सल्ले.	२८७ लर्णान्ताद्य
		८७ लिट्नि.	२९३ लर्णदद्या.